นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

อภิธานปฺปทีปิกาฎีกา

คนฺถารมฺภ

ยสฺส ญาณํ สทา ญาณํ, นาเญฺญยฺยา ญาณกํ วินา;
นิเสฺสสคุณยุตฺตสฺส, ตสฺส นตฺวา มเหสิโนฯ

สตฺถนฺตรา สมาทาย, สารํ สพฺพธรา ตถา;
กริยฺยเต’**ภิธานปฺป-ทีปกสฺสตฺถวณฺณนาฯ**

ปณามาทิวณฺณนา

[ก] อิธายํ คนฺถกาโร ปฐมมตฺตโน ปเรสมฺปิ สมฺมา หิตตฺถนิปฺผาทนตฺถํ ปุญฺญสมฺปท’มา จิโนติ **“ตถาคโต”**จฺจาทินาฯ ตตฺถ **กรุณากโร** มหากรุณาย อุปฺปตฺติฎฺฐานภูโต โย **ตถาคโต** ภควา **กโรปยาตํ** อตฺตโน หตฺถคตํ **สุขปฺปทํ** สุขสฺส ปติฎฺฐานภูตํ สุขการณํ วา สุขทายกํ วา **ปทํ** นิพฺพานํ **โอสชฺช** จชิตฺวา **กลิสมฺภเว** ทุกฺขการณภูเต **ภเว** สํสาเร **เกวลทุกฺกรํ** สุกเรนาสมฺมิสฺสํ อจฺจนฺตทุกฺกรํ ปญฺจวิธปริจฺจาคาทิกํ **กรํ** กโรนฺต **ปรตฺถํ** ปเรสมตฺถํเยว **อกา** กตวา, ตเมทิสํ ตถาคตํ อหํ นมามิฯ

[ข] ยญฺจ ธมฺมํ **ชรารุชาทิมุตฺตา** ชราโรคาทีหิ วิมุตฺตา **มุนิกุญฺชรา** มุนิเสฎฺฐา ภควโนฺต **อปูชยุํ** ปูชิตวโนฺต, ตถา **อุตฺตเร** อุตฺตเม สตฺตานํ วา สํสารมโหฆปกฺขนฺทานํ ตโต อุตฺตรณสมเตฺถ **ยหิํ ตเร** ยสฺมิํ ธมฺมปฺลเว **ฐิตา** สมฺมาปฎิปชฺชนวเสน อารูฬฺหา **นรานรา** มนุสฺสา จ เทวา จ **ติวฎฺฎมฺพุนิธิํ** กิเลสกมฺมวิปากวฎฺฎสงฺขาเตหิ ตีหิ วเฎฺฎหิ อากุลิตํ สํสารมหมฺพุราสิํ **ตริํสุ** ติณฺณา, **อฆปฺปหํ** กิเลสปฺปหานกรํ, สํสารทุกฺขปฺปหานกรํ วา ตํ ธมฺมมฺปิ อหํ นมามิฯ

[ค] **มุนิโนฺทรสสูนฺตํ** ภควโต อุเร สมฺภวธมฺมเทสนาย อริยภาวปฺปตฺตตาย มุนินฺทสฺส โอรสปุตฺตภาวํ **คตํ** ปตฺตํ **นุตํ** กิเลสเขปนกํ **สุปุญฺญเขตฺตํ** ปุญฺญตฺถิกานํ ปุญฺญพีชวิรุหนฎฺฐานํ สุเขตฺตภูตํ **ภุวเน** โลเก **สุตํ** วิสฺสุตํ , สุตธรํ วา กิเลสสวนาภาเวน **อสฺสุตํ** อปาโณปิ ปาโณ กรียิตฺถาติ ปาณีกโต, ปาติโมกฺขสํวโร, โสว สํวโร เอตสฺสตฺถีติ **ปาณีกตสํวโร,** ตํ ปาณีกตสํวรํ, **วรํ** สีลาทิคุเณหิ สเทวเกหิ โลเกหิ ปตฺถนียํฯ ‘‘เทวาปิ ตสฺส ปิหยนฺติ ตาทิโน’’ติ [อุทา. ๒๗] หิ วุตฺตํฯ **สทา** สพฺพสฺมิํ กาเล **คุโณเฆน** สีลาทิคุณสมูเหน **นิรนฺตรนฺตรํ** อวิจฺฉินฺนมานสํ, ปริปุณฺณจิตฺตํ วา **คณมฺปิ** อฎฺฐนฺนํ อริยปุคฺคลานํ สมูหํ อปิ อหํ นมามีติ เอวเมตฺถ ติณฺณมฺปิ สเงฺขปโต อตฺถโยชนา ทฎฺฐพฺพาฯ

[ฆ-ง] เอวํ ปุญฺญสมฺปทมาจินิตฺวา กิมภิมตํ สาธนียมิจฺจาห **“ปกาสิสฺสมภิธานปฺปทีปิก”**นฺติฯ พุทฺธาทีนมภิธานานํ สรูปวเสน, ลิงฺควเสน จ ปริทีปนโต ปกาสนโต **“อภิธานปฺปทีปิก”**นฺติ ลทฺธนามํ สตฺถํ **ปกาสิสฺสํ** อโนฺตภาเวน นิปฺผนฺนํ พหิภาเวน ปกาสิสฺสํฯ อโนฺตภาวสฺส หิ พหิภาวมเปกฺขิตฺวา ภาวิตมุปฺปนฺนํฯ นนุ สเนฺตว ปุพฺพาจริยานํ นามลิงฺคปฺปกาสนานุยมรโกสติกโณฺฑปฺปลินฺยาทฺยภิธานสตฺถานิ, ปาณินิ พฺยาฑิวรรุจิจนฺทโคมิ รุทฺทวามนาทิวิหิตานิ จ ลิงฺคสตฺถานิ, ตโต กิมิทมุจฺจเต อิจฺจาห **“นามลิงฺคานิ พุทฺธภาสิตสฺสารหานิ ทสฺสยนฺต”**ติฯ เอเตน สเนฺตสฺวปิ ปุพฺพาจริยานํ สเตฺถสุ ยสฺมา น เตสุ นามลิงฺคานิ

พุทฺธวจนานุรูปานิ โหนฺติ , ตสฺมา ตทนุรูปานิ นามลิงฺคานิ ทสฺสยนฺต อภิธานสตฺถํ ปกาสิสฺสามีติ เอตมตฺถํ ทีเปติฯ นมฺยเต อภิธียเต อโตฺถ อเนนาติ **นามํ,** สทฺทสเตฺถ **นมุ**ธาตุวเสนฯ ลิงฺคยเต ''อิตฺถิยมโต **อา**ปจฺจโย''ตฺยาทินา วิภชฺชเตติ, อิตฺถาทโย วาเนน ลิงฺคียเนฺต พฺยญฺชียเนฺตติ **ลิงฺคํ,** อิตฺถิปุมนปุํสกํฯ กิเมตสฺส อภิธานสตฺถสฺส กรเณ ปโยชนนฺติ ปุจฺฉายํ ยสฺมิํ สติ ตํ โสตาโร โสตุมุสฺสหนฺติ, ตํ ทเสฺสตุมาห **''นามลิเงฺคสฺวิ''**จฺจาทิฯ ยโต พุทฺธวจเน ปฏุโน ภาโว ปาฏวํ, ตเทว อโตฺถ ปโยชนํ, ตํ อิจฺฉนฺตีติ **ปาฏวตฺถิโน,** เตสํ ปาฏวตฺถีนํ โสตูนํ นามลิเงฺคสุ **โกสลฺลํ** กุสลตา เฉกภาโว พุทฺธวจเน มหพฺพลํ อตฺถสฺส นิจฺฉยการณํ โหติ, **อโต** ตสฺมา การณา พุทฺธภาสิตสฺสารหานิ นามลิงฺคานิ ทสฺสยนฺต อภิธานปฺปทีปิกํ สตฺถํ ปกาสิสฺสนฺติ สมฺพโนฺธฯ

[จ] อิทานิ สตฺถลหุภาวตฺถมาห **''ภิโยฺย''**จฺจาทิฯ **ภิโยฺย** พาหุเลฺลน **รูปนฺตรา** รูปเภเทน อิตฺถิปจฺจยปุมฺภาวาทิการิยกเตน ถีปุนฺนปุํสกํ เญยฺยํ, โส จ นามานํ นามวิเสสนสฺส, นามปรามสิสพฺพนามสทฺทสฺส จ เญโยฺย ปการนฺตราภาวาฯ ตตฺร นามานํ รูปเภโท ยถา – ฉุริกา สตฺย'สิปุตฺติ [อภิธาน ๓๙๒ คาถา]ฯ อสิ ขโคฺค จ สายโก [อภิธาน ๓๙๑ คาถา]ฯ ปานียํ สลิลํ ทกนฺติ [อภิธาน ๖๖๑ คาถา]ฯ นามวิเสสนสฺส ยถา – นิสีโถ มชฺฌิมา รตฺตีติ [อภิธาน ๗๐ คาถา]ฯ นามปรามสิสพฺพนามสทฺทสฺส ยถา – อากงฺขา รุจิ วุตฺตา สา, ตฺวธิกา ลาลสา ทฺวิสูติ [อภิธาน ๑๖๓ คาถา]ฯ **สาหจริเยน** นิยตลิเงฺคนาวิปฺปโยคโต ถีปุนฺนปุํสกํ เญยฺยํฯ **กตฺถจี**ติ ยตฺร รูปเภโท นตฺถิ, ตํ ยถา – มรีจิ มิคตณฺหิกา [อภิธาน ๖๕ คาถา]ฯ รํสิมา ภากโร ภานุ [อภิธาน ๖๓ คาถา]ฯ อาโป ปโย ชลํ วาริ [อภิธาน ๖๖๑ คาถา]ฯ มรีฌาทโย หฺยภินฺนรูปตฺตา ลิงฺคนฺตเรปิ สมฺภาวิยเนฺตหิ นิยตลิเงฺคหิ มิคตณฺหิกาภากรชลาทิสเทฺทหิ สาหจริเยน ตํลิเงฺค นิจฺฉียเนฺตฯ **อาหจฺจวิธาเนน** อิตฺถิปุมนปุํสกานํ วิเสสตฺวา กถเนน ถีปุนฺนปุํสกํ เญยฺยํฯ **กฺวจี**ติ ยตฺร น รูปเภโท ลิงฺคนิณฺณยสฺส นิมิตฺตํ, น จ สาหจริยํ ลิงฺคเภทิภิมโต, เนกเมว วา ลิงฺคมิจฺฉเต, ตํ ยถา – วลฺลรี มญฺชรี นารี [อภิธาน ๕๕๐ คาถา]ฯ วิฏโป วิฏภีตฺถิยํ [อภิธาน ๕๔๗ คาถา]ฯ ภีติตฺถี ภยมุตฺตาโส [อภิธาน ๑๖๖ คาถา]ฯ วชิรํ ปุนฺนปุํสเกจฺจาทิ [อภิธาน ๒๔ คาถา]ฯ

[ฉ] อิทานิ รูปเภโทติ ลิงฺคนิณฺณยสฺส ปฏิปตฺติเหตุโก โย ภินฺนลิงฺคานํ ทฺวโนฺท, ตกฺกรณปฏิเสเธน อภินฺนลิงฺคานเมว ทฺวโนฺท กโตติ ปริภาสิตุมุปกฺกมเต **''อภินฺนลิงฺคิน''**มิจฺจาทิฯ อภินฺนลิงฺคีนํเยว นามานํ ทฺวโนฺท กโต, น ภินฺนลิงฺคีนํ, ยถา – วิมุตฺยสงฺขตธาตุ, สุทฺธินิพฺพุติโย สิยุนฺติ [อภิธาน ๙ คาถา]ฯ น เกวลํ ทฺวโนฺทเยว, อถ โข เอกเสโสปฺยภินฺนลิงฺคานํเยว กโต, ยถา – นโคฺค ทิคมฺพราวตฺถาฯ [อภิธาน ๗๓๔ คาถา] **สพฺพธรกเต** ปน ''ชีมูตา เมฆปพฺพตา'' อิจฺจุทาหฏํฯ นนุ จ ภินฺนลิงฺคานมฺปิ เอกเสโส กโต, ยถา – มาตา ปิตา ตุ ปิตโร, ปุตฺตา ตุ ปุตฺตธีตโร [อภิธาน ๒๔๙ คาถา]ฯ สสฺรา สสฺสุ สสฺรา, ภาตุภคินิ ภาตโรติ [อภิธาน ๒๕๐ คาถา]ฯ เอตฺถ หิ มาตา จ ปิตา จ ปิตโร, ปุโตฺต จ ธีตา จ ปุตฺตา, สสฺสุ จ สสฺโร จ สสฺรา, ภาตา จ ภคินี จ ภาตโรติ ภินฺนลิงฺคานมฺปิ เอกเสโส ทสฺสิโตติฯ ฐานนฺตเร เตสํ ภินฺนลิงฺคตาย ทสฺสิตตฺตา น โทโสฯ ตาโต ตุ ชนโก ปิตา [อภิธาน ๒๔๓ คาถา]ฯ อมฺมา'มฺพา ชนนี มาตา [อภิธาน ๒๔๔ คาถา]ฯ อปจฺจํ ปุโตฺตตฺรโช สุโต [อภิธาน ๒๔๐ คาถา]ฯ นาริยํ ทุหิตา ธีตา [อภิธาน ๒๔๑ คาถา]ฯ ชายาปตีนํ ชนนี, สสฺสุ วุตฺตาถ ตปฺปิตาฯ สสฺโรติ อิจฺจาทิกณฺหิ เตสํ [อภิธาน ๒๔๖ คาถา] ฐานนฺตรนฺติฯ ตถา เอตฺถ กมํ วินา ภินฺนลิงฺคานํ คณนปาโฐ วิย สงฺกโรปิ น กโตฯ ตตฺร หิ สคฺคทิสาทโย อตฺถา ยถากฺกมํ ตํสมฺพนฺธา จ สกฺกวิทิสาทโย อตฺถา สกสกสมฺพนฺธสหิตา ยถาภิธานํ สรูปปฏิปตฺยมตฺถภิเธยฺยา, ตถา ตปฺปริยายสมฺพนฺธานิ จ ยานิ นามานิ, ตานิ สพฺพานิ ตทภิธานาวสเร อภิเธยฺยานีติ สุเขนเกเตฺวว สกลนามปฏิปตฺติ สรูป

ปฏิปตฺติ จ ยถา สิยาติเจฺจตทตฺถํ กโม อภฺยุปคมฺยเต, ตถา จ สตฺยาวสฺสํ สคฺคาทิปริยาเย ทิวสทฺทาทโย, หราทฺยวสเร กุมาราทโย อภิเธยฺยา อิติ กมานุโรเธน ลิงฺคสงฺกโร ปริหริตุม สกฺกุเณยฺย, ยถาวุตฺตนฺตุ กมํ วินา เนห สงฺกโร กโต, อิติ ปริยาเยน อิตฺถิปฺปกรณาทิกฺกเมน ยถาสมฺภวมภิธานโต, ตํ ยถา – อีติ ตฺวิตฺถี อชญฺญญฺจ, อุปสโคฺค อุปทฺทโวติ [อภิธาน ๔๐๑ คาถา]ฯ อตฺร หิ เย ติลิงฺคา, เต ติลิงฺควาวสเร เอว นิพทฺธา, น คณนปาฐา วิย อุจฺจารณวเสน, เอวํ สพฺพตฺร ยถาสมฺภวํ นียเตฯ วุตฺตญฺจ –

“เภทาขฺยานาย น ทฺวโนฺท, เนกเสโส น สงฺกโร;
กโตตฺร ภินฺนลิงฺคาน-มวุตฺตานํ กมํ วินา”ติ [อมร ๑.๔]ฯ

อิทานิ ลิงฺควาจกานํ ฐานวเสนเตฺถสุ คมนํ ทเสฺสตุมาห “**ลิงฺควาจเก**”จฺจาทิฯ **คาถาปาทนฺตมชฺฌฎฺฐา** คาถานํ ปาทานญฺจ อนฺตมชฺฌฎฺฐา **ลิงฺควาจกา** อเนกตฺถลิงฺควาจกานิ ญาณทสฺสนาทีนิ ลิงฺคานิ **ปุพฺพ**มตฺถํ วาจกวเสน **ยนฺติ** คจฺฉนฺติฯ **อปเร** คาถาปาทานมาทิฎฺฐา ลิงฺควาจกา **ปร**มตฺถํ **ยนฺติ** คจฺฉนฺติฯ ตํ ยถา –

ผเล วิปสฺสนาทิพฺพ-จกฺขุสพฺพญฺญุตาสุ จ;
ปจฺจเวกฺขณญาณมฺหิ, มเคฺค จ **ญาณทสฺสนํ** [อภิธาน ๗๙๔ คาถา]ฯ

ณาโท สทฺธาจีวราทิ-เหตฺวาธาเรสุ **ปจฺจโย;**
กีฬาทิพฺพวิหาราโท, **วิหาโร** สุคตาลเย [อภิธาน ๘๕๗ คาถา]ฯ

ขเคฺค กุรูเร **เนตฺตึโส,** ปรสฺมิญฺจาตฺร ตีสฺวมุ [อภิธาน ๑๐๘๙ คาถา];
กุสเล **สุกตํ** สุฎฺฐุ-กเต จ **สุกโต** ติสุ [อภิธาน ๙๓๘ คาถา]ฯ

สมโย สมวาเย จ, สมูเห การเณ ขเณ;
ปฎิเวเธ สิยา กาเล, ปหาเน ลาภทิฏฺฐิสุ [อภิธาน ๗๗๘ คาถา]ฯ

กนฺตาโร วนทุเคฺคสุ [อภิธาน ๑๑๐๗ คาถา]ฯ

เอตฺถ จ –

เยภุยฺยตาพฺยามิเสฺสสุ, วิสํโยเค จ **เกวลํ;**
ทฬฺหเตฺถนติเรเก จา-นวเสสมฺหิ ตํ ติสุ [อภิธาน ๗๘๖ คาถา]ฯ

สมาธิสฺมึ ปุ**เมกโคฺค**-นากุเล วาจฺจลิงฺคิโก [อภิธาน ๑๐๓๕ คาถา]ฯ

ชเฬ **ญูโล** มหตฺยปิ [อภิธาน ๑๐๖๖ คาถา] จฺจาทีสุ

คาถามชฺฌฎฺฐานํ , ปาทนฺตมชฺฌฎฺฐานญฺจ ลิงฺควาจกานํ ปุพฺพปรเตฺถสฺวปิ คมนภาวโต “ปุพฺพํ ยนฺตี”ติ อิทํ เยภุยฺยวเสน วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ อถ วา คาถานํ มชฺฌนฺตฎฺฐา ปุพฺพํ ยนฺติ, คาถามชฺฌฎฺฐา, ปาทนฺตมชฺฌฎฺฐา จ ปุพฺพาปรญฺจ ยนฺตีติ ยถาลาภโยชนา ทฎฺฐพฺพาฯ

[ช] อิทานิ วิเสสวิธิมฺหิ สตฺถลหุภาวตฺถํ ปริภาสเต “**ปุมิตฺถิย**”มิจฺจาทิฯ ปุมิตฺถิยํ “**ทฺวีสู**”ติ ปทํ เญยฺยํ, ยถา – อสนิ ทฺวีสุ [อภิธาน ๒๔ คาถา]ฯ **สพฺพลิเงฺค** ลิงฺคตฺตเย “**ตีสู**”ติ ปทํ เญยฺยํ, ยถา – สตฺตนฺนํ ปูรเณ เสฎฺฐ’ติสเนฺต สตฺตโม ติสุ [อภิธาน ๙๔๒ คาถา]ฯ เอตฺถ

จ นิสิทฺธลิงฺคนามํ ปาริเสสโต ‘‘เสสลิงฺค’’นฺติ เญยฺยํ [นิสิทฺธลิงฺค เสสตฺถํ (อมร ๑.๕.)], ยถา – วสฺส สํวจฺฉรา นิตฺถีติ [อภิธาน ๘๑ คาถา]ฯ อตฺร เจกลิงฺคนิเสธพฺยาขฺยาเนน ลิงฺคทฺวย วิธานนฺติ [เอกลิงฺคนิเสธพฺยาเชน ลิงฺคทฺวยาภิธานมิติ (อมรโกสจินฺตามณิฏีกา)]ฯ

คนฺถลาหวํ วิธาเยทานิ ปฏิปตฺติลาหวตฺถมาห **‘‘อภิธานนฺตรารเมฺภ’’**อิจฺจาทิฯ **อภิธานนฺตรสฺส** อญฺญสฺส อภิธานสฺส อารเมฺภ สติ, **ตุ** อโนฺต ยสฺส อภิธานสฺส, **อถ** อาทิ ยสฺส อภิธานสฺสาติ อิทํ อภิธานทฺวยญฺจ เญยฺยํฯ ตฺวนฺตมถาทิกํ นามาทิปทํ ปุเพฺพน น สมฺพชฺฌเตติ ภาโวฯ ตตฺร นามปทํ ยถา – ชิโน สโกฺก ตุ สิทฺธโตฺถ [อภิธาน ๔ คาถา]ฯ เกส โว จกฺกปาณฺยถ [อภิธาน ๑๖ คาถา]ฯ มหิสฺสโร สิโว สูลี [อภิธาน ๑๖ คาถา]ฯ ลิงฺคปทํ ยถา – ปุเม ตุ ปณฺหิ ปาสณิ [อภิธาน ๒๗๗ คาถา]ฯ ปุเม ตูตฺ รโช ปุปฺผํ [อภิธาน ๒๓๘ คาถา]ฯ สา ติโรกรณีปฺยถ [อภิธาน ๒๙๘ คาถา]ฯ ปุนฺนปุํสกมุโลฺลจํ [อภิธาน ๒๙๙ คาถา]ฯ อตฺถปทํ ยถา – อุทเร ตุ ตถา ปาจา’นลสฺมิํ คหณีตฺถิยํ [อภิธาน ๙๗๓ คาถา]ฯ ปณีโต ตีสุ มธุเร, อุตฺต เม วิหิเตปฺยถฯ อณฺชเส วิสิขายญฺจ, ปนฺติยํ วีถิ นาริยํ [อภิธาน ๙๔๐ คาถา]ฯ **อถ**สเทฺทน จตฺร อนนฺตริยเตฺถน สกปริยาโยปลกฺขณโต **อโถ** สทฺทาทีสุ จ น ปุเพฺพน สมฺพชฺฌเตฯ ปาณโก จาปฺยโถ อุจฺจาลิโงฺค โลมสปาณโกติ [อภิธาน ๖๒๓ คาถา]ฯ

[ฌ] อิทานิ พุทฺธวจนานมนุรูปานมฺปิ ปจฺรปฺปโยคานเมว เกสญฺจิ คหณํ อตฺตโน สตฺถนฺตราปสยฺหตาวเสน อหํการปฺปุพฺพิกาภาวญฺจ ทเสฺสตุมาห **‘‘ภิโยฺย ปโยค’’**มิจฺจาทิฯ **โสคเต** สุคตสฺส วจนภูเต **อาคเม** ปิฏกตฺตเย, ตญฺหิ อาคจฺฉนฺติ ติวิธสมฺปตฺติโย เอเตนาติ อาคโมติ วุจฺจติฯ ตสฺมิํ ภิโยฺย ปโยคํ พาหุเลฺลน ปยุชฺชเตติ **ปโยโค,** ตํ **อาคมฺม** คเหตฺวา กฺวจิ อรญฺญวคฺคาทีสุ **นิฆณฺฎุยุตฺติญฺจ** นิฆณฺฎุนามเก สเตฺถ อาคตํ พุทฺธวจนานุรูปํ ยุตฺติญฺจ **อานีย** อาเนตฺวา นามลิงฺคํ **กถียติ** อโนฺตภาเวน นิปฺผนฺนํ พหิภาเวน ปกาสียเตฯ อาวิภาวตฺตเมว หิ ชญฺญตฺตํ สนฺตการิยการิโนฯ อาสีสายํ วา อวสฺสมฺภาวิโนปิ วจนสฺส วตฺตมานตฺถวตฺติจฺฉาย วตฺตมานตฺตํ, ตถา หิ โลเก อวสฺสมฺภาวิโน สิทฺธิมภิสนฺธาย ภาวินมปฺปตฺตํ วตฺตมานเตฺตน วา อตีตเตฺตน วา วตฺตุมิจฺฉติ, ตํ ยถา – ‘‘อิทํ มมมปาปเย’’ติ โกจิ เกนจาภิหิโต สโนฺต อวสฺสํ ตํ ภวิสฺสตีติ มญฺญมาโน ปาปิยมานํ ปตฺตํ วา วตฺตุมิจฺฉติ , ตโตเยว ‘‘อาสีสายํ ภูตมิว เจ’’ติ [ปาณินิ ๓.๓.๑๓๒] ตทติเทสวจนํ ปจฺจาขฺยายเตฯ

ปณามาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑. สคฺคกณฺฑวณฺณนา

๑. อิทานิ ยสฺมา อภิเธยฺยโตฺถ นาม ปญฺญตฺติปรมตฺถตฺถวเสน ทุวิโธ, เตสุ เยภุเยฺยน ปญฺญตฺตตฺถโต ปรมตฺถโตฺถว เสโฏฺฐ, เตสุปิ โอธิโส กิเลสานํ สมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธิกรตฺตา ยถากฺกมํ อฏฺฐ ธมฺมา เสฏฺฐา, ตโตปิ นิพฺพานเมว เสฏฺฐํ, เตสํ สเพฺพสมฺปิ ธมฺมานํ สมฺมาสมฺพุโทฺธว เสโฏฺฐฯ วุตฺตญฺหิ ภควตา ''วิราโค เสโฏฺฐ ธมฺมานํ, ทฺวิปทานญฺจ จกฺขุมา''ติ [ธ. ป. ๒๗๓; เนตฺติ. ๑๒๕]ฯ เอตฺถ หิ ''ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา, วิราโค เตสํ ธมฺมานํ อคฺคมกฺขายตี''ติ [อ. นิ. ๔.๓๔; ๕.๓๒; อิติวุ. ๙๐] วจนโต สเพฺพสมฺปิ สงฺขตาสงฺขตธมฺมานํ วิราคสงฺขาโต นิพฺพานเมว เสโฏฺฐ, จกฺขุมา ปน สมฺมาสมฺพุโทฺธ เตสํ สเพฺพสมฺปิ ธมฺมานํ, เทวมนุสฺสาทิเภทานํ ทฺวิปทานญฺจ ปญฺญตฺตตฺถานํ เสโฏฺฐติ อยมโตฺถ วุโตฺต ภควตา, ตสฺมา สพฺพตฺถเสฏฺฐตฺถาภิธายกาภิธานภูตํ พุทฺธาติธานเมว ปฐมํ **สคฺคกณฺฑสฺส** อาทิมฺหิ ปตฺถิยวเสน [สตฺถิยวเสน (ก.)] ทเสฺสตุมาห **''พุโทฺธ''**จฺจาทิฯ ตตฺถ **ชิน**สทฺทนฺตํ สพฺพพุทฺธสฺส นามํฯ สพฺพํ พุทฺธวาติ **พุโทฺธ,** สกมฺมกา กตฺตริ **ต**ปจฺจโยฯ วิสิฏฺฐา พุทฺธิ อสฺสตฺถีติ **พุโทฺธ,** ปสํสายํ ยทาทินา **ณ**ปจฺจโยฯ ทานสีลกฺขนฺธาทโย ฐานาฏฺฐานญาณาทโย วา ทส พลานิ ยเสฺสติ **ทสพโลฯ** สาสติ วินยติ สเตฺตติ **สตฺถาฯ** สพฺพธมฺมชานนสีลตาย **สพฺพญฺญูฯ** ทฺวิปทานํ, ทฺวิปเทสุ วา อุตฺตโม **ทฺวิปทุตฺตโม, พุทฺธวํสวณฺณนายํ** [พุ. วํ. อฏฺฐ. ๓๗ นิทานกถา] นิทฺธารณลกฺขณาย ฉฏฺฐิยา สมาสสฺส ปฏิสิทฺธตฺตา เนทิสี นิทฺธารณลกฺขณา ฉฏฺฐี คมฺยเตฯ กสฺมา ปน โส ตตฺถ ปฏิสิโทฺธติ? สมาเส เยภุเยฺยน นิทฺธารณลกฺขณตฺตยสฺส วิกลาภาวโตฯ กิญฺจาปิ หิ ตตฺถ ฉฏฺฐิยาเยว ปฏิสิโทฺธ, สตฺตมิยา ปน นิทฺธารณลกฺขณาย วิชฺชมานตฺตา ตสฺสาปิ โส ปฏิเสธนีโยเยวฯ มุนีนํ อิโนฺท ราชา **มุนิโนฺทฯ** ปุญฺญญาณภาคฺยาทโย ภคํ นาม, ตํโยคา **ภควาฯ** นาถติ สตฺตานํ หิตํ ยาจติ, กิเลเส วา อุปตาเปติ, สเตฺตสุ วา อิสฺสริยํ กโรติ, เตสํ วา หิตํ อาสีสตีติ **นาโถฯ** พุทฺธธมฺมสมนฺตญาณทิพฺพจกฺขุสงฺขาเตหิ ปญฺจหิ จกฺขูหิ สมนฺนาคตตฺตา **จกฺขุมาฯ** สพฺพทา พฺยามปฺปภาย กายโต นิจฺจรณวเสน **องฺคีรโสฯ** สพฺพากาเรน สพฺพธมฺมานํ มุนนโต **มุนิ,** ธมฺมวาเทสุ วา โมนกรณโต **มุนิฯ**

๒. โลกานํ, โลเกสุ วา นาโถ **โลกนาโถฯ** อตฺตโน อธิกสฺส กสฺสจิปิ อุตฺตมปุคฺคลสฺส อภาวโต **อนธิวโร,** สพฺพปริยนฺตคตตฺตภาวตฺตา วา นตฺถิ เอตสฺส อิโต อโญฺญ อธิโก ปเตฺถตโพฺพ อตฺตภาโวติ **อนธิวโรฯ** มหนฺตานํ สีลกฺขนฺธาทีนํ เอสนโต คเวสนโต **มเหสิ,** มหโนฺต วา อีโส วิภูติ เอตสฺสาติ **มเหสิฯ** หิตํ วินยติ อนุสาสตีติ **วินายโก,** วิสิฏฺฐํ วา นิพฺพานํ สเตฺต เนตีติ **วินายโกฯ** สพฺพธมฺมทสฺสนสีลตาย ''สมนฺตจกฺขุ'ติ ลทฺธนาเมน สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สมนฺนาคตตฺตา **สมนฺตจกฺขุฯ** โสภนํ คตํ ญาณมสฺส, สํสารา วา สุฏฺฐุ อปุนราวตฺติยา คตวาติ **สุคโต,** สปรสุขสิทฺธตฺถํ วา สมฺมา คตวาติ **สุคโตฯ** ภูริ พหุกา ปญฺญา ยสฺส, อนนฺตตฺตา วา ภูริสมา ปญฺญา เอตสฺสาติ **ภูริปโญฺญ,** อนนฺตาย มหาปถวิยา สทิสปโญฺญตฺยโตฺถฯ กิเลสาทิปญฺจวิธํ มารํ ชิตวาติ **มารชิฯ**

๓. นรานํ สีโห เสโฏฺฐ, ปรปฺปวาทมทฺทนสหนโต วา นโร จ โส สีโห จาติ **นรสีโห,** สหตีติ สีโห, นิรุตฺตินเยน ปุพฺพวณฺณาการสฺสีกาโร, สีหสทิสตฺตา วา นโร จ โส สีโห จาติ **นรสีโหฯ** ยถา หิ สีโห มิคราชา จตูหิ ทาฐาหิ สพฺพสเตฺต หึสติ อภิภวติ, ตถา ภควาปิ สีลปญฺญาปุญฺญิทฺธิสงฺขาเตหิ จตูหิ ธเมฺมหิ สพฺพํ โลกํ หึสติ อภิภวตีติ โอปมฺมสํสนฺทนํฯ สพฺพปุริสานํ เสฏฺฐตฺตา **นรวโร,** นรานํ วา เทวมนุสฺสานํ เสฏฺฐตฺตา **นรวโร,** ''สีเล ปติฏฺฐาย นโร

สปโณฺญ’’ติ [สํ. นิ. ๑.๒๓] เอตฺถ วิย **นร**สเทฺทน สเพฺพ เทวมนุสฺสา สงฺคหิตาฯ ธมฺมสฺส ราช ปวตฺตกตฺตา **ธมฺมราชา,** ธมฺมโต วา สเทวกสฺส โลกสฺส ราชา ชาโต, นาธมฺมโตติ **ธมฺมราชา,** ธเมฺมน ราชตีติ วา **ธมฺมราชา,** ธมฺมปาลโก วา ราชา **ธมฺมราชาฯ** มุนีนํ เสฎฺฐตฺตา **มหามุนิฯ** เทวานํ อติเทโวติ **เทวเทโว,** เทวานํ อธิโก วา เทโว **เทวเทโวฯ** โลกานํ ครุ อาจริโย **โลกครุ,** โลกานํ ครุภาชนตฺตา วา **โลกครุฯ** ธมฺมสฺส สามิ ยถาวุตฺตนเยน **ธมฺมสฺสามีฯ** ยถา ปุริมกา สมฺมาสมฺพุทฺธา สพฺพญฺญุภาวํ คตา, ตถา อยมฺปิ คโตติ **ตถาคโต,** ตถา วา สมฺมา คตํ ญาณมสฺสาติ **ตถาคโต**ตฺยาทินา **ตถาคต**สทฺทสฺส อตฺถปปโญฺจ ตตฺถ ตตฺถ [ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๗; ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑๒; สํ. นิ. อฎฺฐ. ๒.๓.๗๘; อ. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑.๗๐; อุทา. อฎฺฐ. ๑๘; อิติวุ. อฎฺฐ. ๓๘; เถรคา. อฎฺฐ. ๑.๓; พุ. วํ. อฎฺฐ. ๒ นิทาน กถา; มหานิ. อฎฺฐ. ๑๔; ปฎิ. ส. อฎฺฐ. ๑.๑.๓๗; ที. นิ. ฎี. ๑.๗; ที. นิ. อภิ. ฎี. ๑.๗; ม. นิ. ฎี. ๑.๑๒; อ. นิ. ฎี. ๑.๑.๑๗๐] วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

๔. สยเมว สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภวติ, อนญฺญโพธิโตติ **สยมฺภูฯ** สมฺมา อวิปรีเตน ส’มตฺตนาเยว สพฺพธเมฺม พุชฺฌติ อพุชฺฌิ พุชฺฌิสฺสตีติ **สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ** เสฎฺฐปญฺญาย สมนฺนาคตตฺตา **วรปโญฺญฯ** สเตฺต สํสารณฺณวโต นิพฺพานปารํ เนตีติ **นายโกฯ** ชิตปญฺจมารตฺตา **ชิโนฯ** เอตฺถ จ สมนฺตภทฺร, โลกชิ, ฉฬภิญฺญ, อทฺวยวาที, สิรีฆน, อกนิฎฺฐค [อกนิฎฺฐก (ก.)], ธมฺมจกฺก, ราคาสนิ [ราคาริ (ก.)], ติสรณ, ขสม [ขณสม (ก.) เขน อากาเสน สมา ตุลฺยา คุณา ยสฺส โส (ติกณฺฑเสสฎีกา ๑.๑.๘)], คุณากร, มหาสุข, วชิร, เมตฺตาพล, อสม, ชิตาริ, มหาโพธิ, ธมฺมธาตุ, เสตเกตุ, ขชิ, ติมุตฺติ [ขชิรวิมุตฺติ (ก.) เขน อากาสชฺฌาเนน – สุญฺญภาวนายาติ ภาโว – ชยติ สํสารภาวํ โย, ชิ+ กฺวิป สุญฺญวาทีนํ โพทฺธานํ ‘‘สุญฺญํ สพฺพเมว’’ อิตฺยาการภาวนาย สํสารภาวชยนโต ตถาภาโว (สทฺทกปฺปทฺทุม)], ทสภูมิสฺสร, ปญฺจญาณ, พหุกฺขม, สมฺพุทฺธ, สพฺพทสฺสี, มหาพล, สพฺพโพธ [สโมฺพธธมฺม (ก.)], ธมฺมกาย, สํคุตฺต, อรห, ทฺวาทสกฺข, วีตราคาทีนิปิ อเนกานิ พุทฺธสฺส นามานิ [อิมานิ ปริยายวจนานิ ปายโส อมรโกสโต, ติกณฺฑเสสาภิธานโต จ คหิตานิ]ฯ สมนฺตโต ปุญฺญสมฺภารโต จ ญาณสมฺภารโต จ ภโทฺร เสโฎฺฐติ **สมนฺตภโทฺร**ตฺยาทีนิ จ นิพฺพจนานิ เวทิตพฺพานิฯ วุตฺตญฺจ –

> ‘‘อสเงฺขฺยยฺยานิ นามานิ, สคุเณน มเหสิโน;
> คุเณน นามมุเทฺธยฺยํ, อปิ นามสหสฺสโต’’ติ [ธ. ส. อฎฺฐ. ๑๓๑๓; อุทา. อฎฺฐ. ๕๓; ปฎิ. ม. อฎฺฐ. ๑.๑.๗๖; เนตฺติ. อฎฺฐ. ๓๘]ฯ

ตตฺถ **อุเทฺธยฺย**นฺติ อุทฺธริตพฺพํฯ **อปิ นามสหสฺสโต**ติ อเนเกหิ นามสหเสฺสหีตฺยโตฺถฯ สพฺพพุทฺธนามกถาฯ

สกฺกาทิสตฺตกํ อมฺหากํ พุทฺธสฺส นามํฯ ปญฺจมาเร เชตุํ สโกฺกตีติ **สโกฺก,** ภคินีหิ สทฺธึ สํวาสกรณโต วา โลกมริยาทํ ฉินฺทิตุํ สกฺกุณนฺตีติ สกฺกา, สากิยราชูนํ ปุพฺพราชาโน, เตสํ วํสภูตตฺตา ภควา ‘‘สโกฺก’’ติ วุจฺจติฯ อสฺส จ ชาติสมนนฺตรํ นิธโย รตนานิ จ อุปฺปนฺนานีติ **สิทฺธโตฺถ**ติ นามํ กตํ, สเพฺพสํ วา โลกานํ สิทฺธา อตฺถา เอเตน เหตุภูเตนาติ **สิทฺธโตฺถฯ** สุทฺธํ โอทนํ อสฺสาติ สุโทฺธทโน, ตสฺส อปจฺจํ **สุโทฺธทนิฯ** โคตมวํสสฺส กปิลสฺส มุนิโน สิสฺสตาย สกฺยา โคตมา, ภควา ปน โคตมวํเส อุปฺปนฺนตฺตา โคตมสฺส มุนิโน อปจฺจํ **โคตโมฯ**

๕. สกฺยวํสาวติโณฺณ [สกฺยวํสา ปิตฺถิโณฺณ (ก.)] สกฺยมุนิ โย พุโทฺธ โส **สกฺยสีโห,** สกฺยานํ วา เสฎฺฐตฺตา **สกฺยสีโหฯ** สกฺยกุลโต ชาโต มุนิ **สกฺยมุนิฯ** สูริยเทวปุตฺตสฺส โสตาปนฺนตฺตา ภควา **อาทิจฺจพนฺธู**ติ วุจฺจติ, อาทิจฺจสฺส พนฺธุ ญาตีติ นิพฺพจนํ กตฺวาฯ เอตฺถปิ

มายาเทวีสุต, มหาสมณ, กลิสาสนาทีนิ [กฺลิสาสนาทีนิ (ก.) กลิมฺหิ ยุเค สาสนํ อนุสาสนํ ยสฺส โส, อถวา กลิมฺหิ ปาเป วิวาเท วา สาสนํ หิตสาธนํ ยสฺส โส (ติกณฺฑเสสฏีกา ๑.๑.๑๑)] โคตมปริยายานิ เวทิตพฺพานิฯ

๖. **โมกฺขา**ทีนิ **นิพฺพุติ**ปริยนฺตานิ ฉจตฺตาลีส นามานิ นิพฺพานสฺส นามานิฯ มุจฺจนฺติ เอตฺถ, เอเตน วา ราคาทีหีติ **โมโกฺขฯ** นิรุชฺฌนฺติ เอตฺถ ราคาทโยติ **นิโรโธ,** รุนฺธติ วา นิพฺพานนฺติ โรโธ, กิเลโส, โส เอตฺถ นตฺถีติ **นิโรโธฯ** วานสงฺขาตาย ตณฺหาย นิกฺขนฺตตฺตา, นิพฺพาติ วา เอเตน ราคคฺคิอาทิโกติ **นิพฺพานํฯ** ยถา ปกติทีโป นทีโสเตน วุยฺหมานานํ ปติฏฺฐา โหติ, เอวมิทมฺปิ นิพฺพานํ สํสารมโหเฆน วุยฺหมานานํ ปติฏฺฐาติ ทีโป วิยาติ **ทีโป,** นิกฺกิเลสานํ วา ปทีปสทิสภาวกรณโต ทีโป วิยาติ **ทีโป,** ‘‘นิพฺพนฺติ ธีรา ยถยํ ปทีโป’’ติ หิ วุตฺตํ, ทิปฺปติ วา อริยานํ ญาณจกฺขุเสฺสว ปกาสตีติ ทีโปฯ ตณฺหานํ ขยเหตุตฺตา **ตณฺหกฺขโยฯ** ราคาทีนํ ปฏิปกฺขตฺตา, อุตฺตมเฏฺฐน วา **ปรํฯ** ตายติ รกฺขติ อปายาทิโตติ **ตาณํฯ** นิลียนฺติ เอตฺถ สํสารภยภีรุกาติ **เลณํฯ** นตฺถิ ทีฆรสฺสาทิกํ รูปํ สณฺฐานเมตสฺสาติ **อรูปํ,** อปฺปจฺจยตฺตา วา **อรูปํฯ** ราคาทีนํ สนฺตกรณตฺตา **สนฺตํฯ** ราคกฺขยเหตุภาเวน อวิปรีตตฺตา, จตุสจฺจปริยาปนฺนตฺตา วา **สจฺจํฯ** นตฺถิ อาลโย ตณฺหา เอตฺถาติ **อนาลยํฯ**

๗. ปจฺจเยหิ น สงฺกรียเตติ **อสงฺขตํฯ** สิวํ เขมภาวํ กโรตีติ **สิวํ,** สํสารภีรุเกหิ เสวิตพฺพตฺตา วา **สิวํ,** ยทาทินา **ว**ปจฺจโยฯ นตฺถิ เอตฺถ มตํ มรณํ, เอตสฺมิํ วา อธิคเต ปุคฺคลสฺส มตนฺติ **อมตํฯ** ปสฺสิตุํ สุทุกฺกรตาย **สุทุทฺทสํฯ** ปเรหิ อุตฺตเมหิ อริยปุคฺคเลหิ อยิตพฺพํ คนฺตพฺพนฺติ **ปรายณํ,** ปรโต วา อยิตพฺพํ คนฺตพฺพนฺติ **ปรายณํ,** สํสารสภาวโต อญฺญสภาววเสน พุชฺฌิตพฺพนฺตฺยโตฺถ, ปเรสํ วา อริยปุคฺคลานํ ปติฏฺฐานตฺตา **ปรายณํฯ** เยน จตฺตาโร มคฺคา โอธิโส กิเลเส สรนฺติ หิํสนฺติ ตํ ธมฺมํ **สรณํ,** อริยานํ วสิตเคหตฺตา วา **สรณํฯ** อีติ อุปทฺทโว ปวาโส จ เต ยตฺถ น สนฺติ, ตํ **อนีติกํ,** สเตฺต สํสารํ เนตีติ ‘‘นีตี’’ติ ลทฺธนามาย ตณฺหาย อภาวโต วา **อนีติกํฯ** อาสวานํ อนารมฺมณตาย **อนาสวํฯ** นิจฺจเฏฺฐน **ธุวํ,** ธวติ วา มคฺคานมารมฺมณภาวํ คจฺฉตีติ **ธุวํ, ‘‘ธุ** คติเถริเยสู’’ติ หิ **กาตนฺตธาตุฯ** ทฏฺฐพฺพสภาวสฺส นตฺถิตาย **อนิทสฺสนํฯ** ปจฺจเยหิ อกตตฺตา **อกตํฯ** สทา วิชฺชมานตฺตา อปลุชฺชนสภาวํ คจฺฉติ, เตน วา วิญฺญายตีติ **อปโลกิตํฯ** ‘‘อิตํ คเต จ วิญฺญาเต’’ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห** วุตฺตํฯ โลกสภาเวน วา วิญฺญายตีติ โลกิตํ, ตพฺภาวาปคมนโต **อปโลกิตํฯ** สณฺหเฏฺฐน **นิปุณํ,** เยน วา จตฺตาโร มคฺคา โอธิโส กิเลเส นิเสฺสสโต ปุนนฺติ โสเธนฺติ, ตํ **นิปุณํฯ** น กทาจิปิ ยสฺส อโนฺต วินาโส อตฺถิ, ตํ **อนนฺตํฯ** ขรนฺติ วินสฺสนฺตีติ ขรา, สงฺขตา, เต ยตฺถ น สนฺติ, ตํ **อกฺขรํ,** ขรสงฺขาตานํ วา สงฺขตานํ ปฏิปกฺขตฺตา **อกฺขรํฯ** เอตฺถ จ อสงฺขตนฺตฺยาทิกา คาถา **รุจิรา** นามฯ

๘. สพฺพทุกฺขานํ ขยการณตฺตา **ทุกฺขกฺขโยฯ** พฺยาพาธตีติ พฺยาพาโธ, โส เอว พฺยาพาโท, ทุกฺขสจฺจํ, ตสฺส ภาโว พฺยาพชฺชํ, ทุกฺขสฺส ปีฬนาทฺยโตฺถ, ตํ ยตฺถ นตฺถิ, ตํ **อพฺยาพชฺชํ,** อพฺยาปชฺฌนฺติปิ ปาโฐ, ตตฺถ พฺยาปชฺชนฺติ วินสฺสนฺตีติ พฺยาปาทา, สงฺขตา, เตสํ ภาโว พฺยาปชฺฌํ, สงฺขตานํ วินสฺสนภาโว, ตํ ยตฺถ นตฺถิ, ตํ **อพฺยาปชฺฌ**นฺติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพ, นิรุตฺตินเยน จ ทฺยสฺส **ชฺฌ**กาโรฯ กิเลสกมฺมวิปากวฏฺฏานมภาวโต **วิวฏฺฏํฯ** นิพฺภยเฏฺฐน **เขมํ,** ขยนฺติ วา เอเตน ราคคฺคิอาทโยติ **เขมํฯ** สงฺขาเรหิ อสมฺมิสฺสตาย, วิสํโยคตาย จ **เกวลํฯ** อปวชฺชนฺติ สงฺขารา เอตสฺมาติ **อปวโคฺคฯ** ยสฺมา ราโค วิคโต, โส **วิราโคฯ** ปธานภาวํ นีตํ **ปณีตํฯ** นตฺถิ เอตสฺมิํ อธิคเต อริยานํ จุตํ จวนนฺติ **อจฺจุตํฯ** อริเยหิ ปชฺชิตพฺพตฺตา คนฺตพฺพตฺตา **ปทํฯ**

๙. จตฺตาโร โยคา ขยนฺติ เอเตนาติ **โยคเกฺขโม**ฯ ปาเรติ สโกฺกติ สํสารทุกฺขสนฺตาปํ ส เมตุนฺติ **ปารํ,** "สํสารทุกฺขสนฺตาปตตฺตสฺสา'ลํ สเมตเว"ติ หิ วุตฺตํฯ ปคตา สํสารจกฺกสฺส อรา เอตสฺมาติ วา ปารํฯ กิเลเสหิ มุจฺจนโต **มุตฺติ,** นิกายนฺตริยา ปน "สรีเรนฺทฺริเยหิ อตฺตโน มุตฺตตฺตา มุตฺตี"ติ วทนฺติฯ กิเลสสมนโต **สนฺติ**ฯ วิสุชฺฌนฺติ สตฺตา เอตาย ราคาทิมเลหีติ **วิสุทฺธิ**ฯ สพฺพสงฺขารา วิมุจฺจนโต **วิมุตฺติ**ฯ อสงฺขตเมว นิสฺสตฺตนิชฺชีวเฏฺฐน, สนฺติลกฺขณธารณโต วา ธาตูติ **อสงฺขตธาตุ**ฯ สุชฺฌนฺติ สตฺตา เอตาย ราคาทิมเลหีติ **สุทฺธิ**ฯ อาวุโณติ สํสารโต นิกฺขนฺตุมปฺปทานวเสนาติ วุติ, ตณฺหา, ตโต นิกฺขนฺตตฺตา **นิพฺพุติ**ฯ

๑๐. **ขีณาสวา**ทิจตุกฺกํ อรหเนฺตฯ ขีณา อาสวา ยสฺส โส **ขีณาสโว**ฯ ตโต อุตฺตริ กรณียาภาวโต นตฺถิ สิกฺขา เอตสฺสาติ **อเสโกฺข**ฯ วิคโต ราโค ยสฺมาติ **วีตราโค**ฯ สํสารจกฺกสฺส อเร หตวาติ **อรหา,** "อรห"นฺติปิ ปาโฐฯ

เทวโลกาทิปญฺจกํ สคฺคสฺส นามํฯ เทวานํ โลโก ภวนํ **เทวโลโก**ฯ ทิพฺพนฺตฺยตฺร **ทิโว**ฯ **อช** คติยํ, อเนกตฺถตฺตา ฐิติยํ, จิรํ ฐียเต อสฺมินฺติ อโคฺค, ฐานํ, โสภโน อโคฺค **สโคฺค,** ปุเญฺญน วา สุฎฺฐุ อชียเตติ **สโคฺค**ฯ ตโย เทวา ทิพฺพนฺตฺยเตฺรติ **ติทิโว**ฯ ปธานโต หิ ตีหิ หริหรพฺรเหฺมหิ พฺยปเทโสฯ ติทสานํ เทวานํ อาลโย ฐานนฺติ **ติทสาลโย**ฯ เกจิ ปน "**เทวโลกา**ทิตฺตยํ สคฺคสามญฺญสฺส นามํ, **ติทิวา**ทิทฺวยํ ตาวตึสสฺสา"ติ วทนฺติ, ตํ **อมรโกสา**ทีสุ สามญฺญสฺมึเยว ทฺวินฺนมฺปิ คหณโต น สารโต ปเจฺจตพฺพํฯ เอตฺถาปิ นาก, สุรโลก, ติปิฎฺฐป [วิสนฺติ สุกติโน อสฺมึ อิติ ปิฎฺฐปํ ปิโสทราทิ ติทสานํ ปิฎฺฐปธิติ ทสสทฺทโลโป (จินฺตามณิฎีกา)], อวโรห, ผโลทย [ผลสฺส กมฺมผลสฺส อุทโย ทิฎฺฐิโยคฺยฎฺฐานํ (ติกณฺฑฎีกา)], มนฺทร, เสริก, สกฺกภวน, ขํ, นภาทีนิ เทวโลกสามญฺญานิ อิธานาคตานิปิ คเหตพฺพานิฯ

๑๑-๑๒. **ติทสา**ทิจตุทฺทสกํ เทวตาสามญฺญสฺส นามํฯ ชาตีสุ [ชาติชาตีสุ (ก.)] วุตฺตาสุ พฺยตฺติปิ วุจฺจตีติ พฺยตฺตีนํ พหุตฺตา พหุวจนนิเทฺทโสฯ ชาติสตฺตาวินาสสงฺขาตา ติโสฺส ทสา ปริมาณา เอเตสนฺติ **ติทสา**ฯ เอเต หิ มนุสฺสาทโย วิย พุทฺธิวิปริณามขเยหิ น ยุชฺชนฺติ, ปญฺจวีสติวสฺสุเทฺทสิยา เอว อุปฺปชฺชนฺติ สนฺติ วินสฺสนฺติ จฯ มรณํ มโร, โส เยสํ นตฺถิ, เต **อมรา**ฯ ทิพฺพนฺติ ปญฺจกามคุณาทีหิ กีฬนฺตีติ **เทวา**ฯ วิพุชฺฌนฺติ น สุปนฺตีติ **วิพุธา,** อตีตานาคตชาตึ วิพุชฺฌนฺตีติ วา **วิพุธา**ฯ สุธาโภชนภุญฺชนสีลตาย **สุธาสิโน**ฯ สมุทฺทุฎฺฐา [อมตมถโนฎฺฐา (จินฺตามณิฎีกา)] สุรา อตฺถิ เยสํ, เต **สุรา,** สุรนฺติ วา กีฬนฺตีติ **สุรา,** สุเขน รมนฺตีติ วา **สุรา**ฯ ทีฆายุกาปิ สมานา ยถาปริเจฺฉทํ สมฺปตฺตกาเล มรนฺติ สีเลนาติ **มรู**ฯ ทิโว เทวโลโก โอโก อาสโย เยสํ เต **ทิโวกา**ฯ สุธาหารสฺส ปาตพฺพสฺสปิ สมฺภวโต อมตํ ปิวนฺตีติ **อมตปา,** อมโตสธํ วา ปิวนฺตีติ **อมตปา**ฯ สเคฺค วสนสีลตฺตา **สคฺควาสิโน**ฯ สทา ปญฺจวีสติวสฺสุเทฺทสิยตฺตา นิรากตา ชรา เอเตสนฺติ **นิชฺชรา**ฯ น นิมิสนฺตีติ **อนิมิสา,** ภมุกา นิจฺจลํ กโรนฺตีตฺยโตฺถฯ ทิเว วสนฺตีติ **ทิพฺพา**ฯ เทวา เอว **เทวตา,** สกเตฺถ **เทว**สทฺทโต **ตา**ปจฺจโย, เทวตา เอว **เทวตานิ,** สกเตฺถ นิปจฺจโยฯ "อปฺเม"ติ เอตฺถ ปฐมสกตฺถิกวเสน อิตฺถิลิงฺคตฺตํ, ทุติยสกตฺถิกวเสน นปุํสกลิงฺคตฺตํ เวทิตพฺพํ, ทุติยสกตฺถิกวเสเนว วา ทฺวิลิงฺคตฺตํ, ตตฺถ อิตฺถิลิงฺคปเกฺข ยทาทินา นิการาเทโสฯ **อมรโกเส** ปน "เทวตานิ ปุเม วา"ติ [อมร ๑.๙] วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ – **เทวตานิ**สโทฺท วิกเปฺปน ปุลฺลิเงฺค, นิจฺจํ นปุํสเกติฯ **ฎีกาย**ญฺจ "สกตฺถิกา ปกติโต ลิงฺควจนานิ อติวตฺตนฺตีติ ปุนฺนปุํสกตฺต"นฺติ [เทโว เอว เทวตา, สกเตฺถ ตา, สกตฺถิกา อปิ ปจฺจยา ปกติโต ลิงฺควจนาทฺยติวตฺตเนฺต, อปีติ อิตฺถิตฺตํ เทวตา เอว เทวตํ ปญฺญาทิตฺตา อณ (จินฺตามณิฎีกา)] วุตฺตํฯ ตตฺถ **สกตฺถิกา**ติ ทุติยสกตฺถิกํ วุตฺตํ, **ปกติโต**ติ ปฐมสกตฺถิกํฯ เตน วุตฺตํ "**ปุนฺนปุํสกตฺต**"นฺติ, อิตรถา **ตา**ปจฺจยนฺตสฺส นิจฺจํ อิตฺถิลิงฺคตาย อิตฺถิลิงฺคตฺตเมว ว

เทยฺยฯ สุปฺพฺพา, สุมนา, ติทิเวสา, อาทิเตยฺยา, ทิวิสทา, เลขา, อทิตินนฺทนา, อาทิจฺจา, ริภโว [วิภวา (ก.), ริกาโร เทวมาตา สิยา อิติ ติกเณฺฑ, ตโต ภวนฺตีติ (จินฺตามณิฏีกา)] อโสปฺปา, อมจฺจา [มรณํ มติ อิติ ติ, มติยํ ภวา มจฺจา... น มจฺจา อมจฺจา (จินฺตามณิฏีกา)], อมตาสนา, อคฺคิมุขา, หวิโภชนา, คิรพฺพาณา, ทานวารโย, พินฺทารกา, ปูชิยา, จิรายุกา, สคฺคิโน, นโภสทาอิจฺจาทีนิปิ เทวตานํ สามญฺญนามาเนวฯ

๑๓. **สิทฺธา**ทโย อิเม **เทวโยนิโย** เทวปฺปภวา เทววํสา เอเตสมุปฺปตฺติยํ เทวานเมว อาทิการณตฺตาฯ อณิมาทิคุโณเปตตฺตา สิชฺฌนฺติ เอตสฺส ยถิจฺฉิตา อตฺถาติ **สิโทฺธฯ** ยสฺส ภาสาย พฺรูหติ กถา, โส ภูโต , ปิสาจปฺปเภโท อโธมุขาทิฯ วจนโตฺถ ปน ภวนฺติ พฺรูหนฺติ กถา เอตสฺมาติ **ภูโต**ติฯ คนฺธํ อพฺพติ ปริภุญฺชตีติ **คนฺธโพฺพ,** เทวคายนา ''หาหา หูหู'' ปภุตโย [อมร ๑.๕๕]ฯ นิธโย คุยฺหตีติ **คุยฺหโก,** สญฺญายํ โก, มณิภทฺราทิโก กุเวรานุจโรฯ **ยกฺข** ปูชายํ, ยกฺขียเต ปูชียเตติ **ยโกฺข,** กุเวราทิโกฯ รกฺขนฺติ อตฺตานํ เอตสฺมาติ **รกฺขโส,** วิภีสณาทิฯ กุมฺภปฺปมาณณฺฑตาย **กุมฺภโณฺฑฯ** ปิสิตํ มํสํ อสติ ภกฺขตีติ **ปิสาโจ,** สกุนิ สกุนฺติอาทิโก กุเวรานุจโร, ยทาทินา ปิสิตสฺส ปิภาโว, **อส**สฺส จ **สาจา**เทสภาโว [ปาณินิ ๖.๓.๑๐๙; โมคฺคลฺลานปญฺจิกา ๑.๔๗]ฯ **อาทิ**สเทฺทน วิชฺชาธร, อปสร, กินฺนเร จ สงฺคณฺหาติฯ วิชฺชํ คุฬิกาญฺชนมนฺตาทิกํ ธรตีติ **วิชฺชาธโรฯ** อปสารยนฺติ ขลยนฺตีติ **อปสรา,** อุพฺพสฺยาทิกา สุรเวสิโย [อมร ๑.๕๕], **อปสร**สทฺทสฺส ชาติยํ สยํ พหุตฺตํ, พฺยตฺติยนฺตุ ตทฺวยํ วา สยํ, ตถา จ พหุตฺตํวฯ **วนาทิ**สโทฺท กทาจิ ชาติยํ ปยุชฺชเต, กทาจิ พฺยตฺติยํฯ ตตฺร ยทา ชาติยํ, ตทา พฺยตฺติคตํ สงฺขฺยมาทาย ปวตฺตติฯ ยทา พฺยตฺติยํ ปยุชฺชเต, ตทา ตํพฺยตฺตาวยวานํ ปาณิปาทาทีนํ พหุตฺตสงฺขฺยมาทาย ปวตฺตติฯ **วน**สโทฺท ตุ ชาติคเตกสงฺขฺยาวิสิฏฺฐทพฺพาภิธานโต ธวาทิพฺยตฺติคตชาตฺยาภิธานโต วา เอกวจนนฺติ **อปสร**สโทฺท วามนาทิมเตน อิตฺถิยํ พหุวจเน จ, ตทเญฺญสํ ปน มเตน ปุมิตฺถิยํ วจนทฺวเย จ ทฏฺฐโพฺพฯ อสฺสมุขนรสรีรตฺตา กุจฺฉิโต นโร, กิญฺจิ วา นโร, นรสทิสตฺตา วา **กินฺนโรฯ** เอตา เทวโยนิโยฯ คณเทวตา ปน –

''อาทิจฺจา วิสฺ วสโว, ตุสิตา'ภสฺสรา'นิลา;
มหาราชิกา สาธฺยา จ, รุทฺทา จ คณเทวตา''ติ [อมร ๑.๑๐]ฯ

อมรโกเส กถิตาฯ

ตตฺราทิจฺจา ทฺวาทสกา, วิสฺเทวา ทส ฐิตา;
วสโว อฏฺฐสงฺขฺยาตา, ฉตฺตึส ตุสิตา มตาฯ

อาภสฺสรา จตุสฏฺฐิ, วาตา ปญฺญาเสกูนกา;
มหาราชิกนามาโย, ทฺวิสตํ วีสตาธิกาฯ

สาธฺยา ทฺวาทส วิขฺยาตา, รุทฺทา เจกาทส ฐิตา;
สมยนฺตรโต เอตา, วิเญฺญยฺยา คณเทวตาฯ

๑๔. **ปุพฺพเทวา**ทิจตุกฺกํ อสุเรฯ ปุพฺพํ เทวา **ปุพฺพเทวา,** ทุติยาสมาโส, ปุเพฺพ วา เทวา **ปุพฺพเทวา,** ปุเพฺพ เหฺยเต เทวปุเร ฐิตา, อนนฺตรํ สกฺกาทีหิ ตโต จาลิตาฯ สุรานํ ริปูสตฺตโว **สุรริปูฯ** สุรานํ ปฏิปกฺขภาวโต **อสุรา,** เทวา วิย น สุรนฺติ น กีฬนฺตีติ วา **อสุรา,** สมุทฺทุฏฺฐา วา สุรา เทเวหิ อภฺยุปคตา, นาสุเรหีติ นตฺถิ สุรา เอเตสนฺติ **อสุรา**ติ นิกายนฺตรียาฯ

ทนุนามาย มาตุยา อปจฺจํ **ทานวาฯ ทนุ** นาม เตรสสุ รกฺขสทฺหิตีสุ เอกิสฺสา ทุหิตุ นามํฯ เอเต ปุพฺพเทวาทโย สทา **ปุเม** ปุลฺลิงฺค วตฺตนฺติฯ เทจฺจา, เทเตยฺยา, ทนุชา, อินฺทารี, สุรทิสา, สุกฺกสิสฺสา, ทิติสุตา, ปุพฺพชาอิจฺจาทีนิปิ อสุรสฺส สามญฺญนามานิฯ

ตพฺพิเสสา อสุรปฺปเภทาฯ สุเรหิ สทฺธึ สงฺคามตฺถํ อตฺตโน พลกายานํ ปหารํ อายุธํ ททาตีติ ปหารโท, โส เอว **ปหาราโทฯ** สํ ปสโตฺถ วโร ชามาตา ยสฺส โส **สมฺพโร,** ตสฺส หิ สกฺโก ชามาตา [สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๕๖], ปุญฺญาหรีสุ วา อินฺทฺริยานิ สํวุโณตีติ **สมฺพโรฯ** พลเมตสฺสตฺถีติ พลี, อติสยพลกายตฺตา วา พลี, โส เอว **พลิ,** “พลิอาทโย”ติ อิมินา สมาเสปิ สนฺธิ นตฺถีติ ทีเปติฯ **อาทิ**นา มจฺฉสกุณาทิเกปิ กุญฺจาทิเกปิ อสุรเภเท สงฺคณฺหาติฯ

๑๕. ปิตามหาทฺยฏฺฐกํ พฺรหฺมนิฯ ปิตูนํ ปชาปตีนํ โลกปิตูนมฺปิ ปิตา **ปิตามโห, อามห**ปจฺจโย [โมคฺคลฺลาน ๔.๓๘]ฯ สพฺพโลกานํ ปิตุฏฺฐานิยตฺตา **ปิตา,** สพฺพโลกํ วา ปาติ รกฺขตีติ **ปิตา, ริตุ**ปจฺจโยฯ มหนฺตสรีรตาย **พฺรหฺมา, พฺรห** วุฑฺฒิยํ **ม**ปจฺจโยฯ โลกานํ อีโส อิโนฺท **โลเกโสฯ** กมลสมฺภวตฺตา **กมลํ,** ปทุมํฯ ตํ อาสนมุปฺปตฺติฏฺฐานมสฺส **กมลาสโนฯ** หิรญฺญํ สุวณฺณมยํ อณฺฑํ หิรญฺญํ, ตสฺส คโพฺภ ภูโณ [คุโณ (ก.)] **หิรญฺญคโพฺภฯ** ฌานาทิคุเณหิ สุรานํ เชฏฺฐตฺตา **สุรเชโฏฺฐฯ** ปชานํ สตฺตานํ ปติ สามิภูโต **ปชาปติ,** ปชํ ปาเลตีติ วา **ปชาปติฯ** อตฺตภู, ปรเมฏฺฐิ, สยมฺภู, จตุรานโน, ธาตา, กมลโยนิ, ทุหิโณ, วิริญฺจิ, สชิตา, เวธา, วิธาตา, วิธิ, หํสรโถ, วิริโญฺจ, ปปิตามโห อิจฺจาทโยปิ พฺรหฺมนามานิฯ

๑๖-๑๗. วาสุเทวาทิปญฺจกํ กเณฺหฯ วสุเทวสฺส อปจฺจํ **วาสุเทโวฯ** มจฺจานํ ชีวิตํ หรติ สีเลนาติ **หริฯ** กณฺหคุณโยคโต **กโณฺหฯ** เกสึ นาม อสุรํ หตวาติ **เกสโว,** อีการสฺส **อ**กาโร, **หน**สฺส จ **โวฯ** วุตฺตญฺจ –

> “ยสฺมา ตยา หโต เกสี,
> ตสฺมา เม สาสนํ สุณ;
> เกสโว นาม นาเมน,
> เสโยฺย โลเก ภวิสฺสสี”ติ [จินฺตามณิฏีกายมฺปิ]ฯ

จกฺกํ ปาณิมฺหิ อสฺส **จกฺกปาณิฯ** วิสณุ [ปิณฺหุ (ก.)], นารายโน, เวกุโณฺฐ, ทาโมทโร, มาธโว, สมฺภู, เทจฺจาริ, ปุณฺฑรีกโกฺข, โควิโนฺท, ครุฬทฺธโช, ปีตมฺพโร, อจฺจุโต, มงฺคโล, สิงฺคี, ชนาทฺทโน, อุเปโนฺท, อินฺทาวรโช, จตุภุโช, ปทฺมนาโภ, มธุริปุ, ติวิกฺกโม, เทวกีนนฺทโน, โสรี, สิรีปติ, ปุริโสตฺตโม, วนมาลี, พลิธํสี, กํสาราติ, อโธกฺขโช, สพฺพมฺภโร, เกฏภชิ [เกฏภํ ชิตวา (จินฺตามณิฏีกา)], วิธุ, สสพินฺทุ, สิรีกโร, สิรีวราโห, อชิโต, ปรปุริโส, สิรีคโพฺภ, ฉพินฺทุ, อนโนฺต, นรกชิ, เกสโร, ชาติกีโล, นรสีโห, ปุราณปุริโส, นลิเนสโย, วาสุ, นรายโน, ปุนพฺพสุ, สพฺพรูโป, ธรณีธโร, วามโน, เอกสิโงฺค, โสมคโพฺภ, อาทิเทโว, อาทิวราโห, สุวณฺณพินฺทุ, สทาโยคี, สนาตโน, ราหุมุทฺธภิโท , กาฬเนมิ, ปณฺฑโว, วฑฺฒมาโน, สตาโนฺท, ปชานาโถ, สุยามุโนอิจฺจาทีนิ วิสณุนามานิฯ อสฺส ปน ปิตุ นามานิ วสุเทโว, อานกทุนฺทุภิ [อมร ๑.๒๓] อิจฺจาทีนิฯ รถวาโห ปนสฺส ทารุโก นาม [ติกณฺฑเสส ๑.๑.๓๔]ฯ มนฺตี ปน ปวนพฺยาธิ นาม [มนฺตี ปวนพฺยามิ อุทฺธโว (ติตณฺฑเสส ๑.๑.๓๕) ปวนพฺยาธิ… อุทฺธโว อิติ เทฺว ปิณฺหุสฺส มนฺติโน (กฏฺฐีกา)]ฯ

มหิสฺสราทิฉกฺกํ หเรฯ มหโนฺต อิสฺสโร วิภูติ เอตสฺสาติ **มหิสฺสโรฯ** คุณาวตฺถารหิโต สมฺปติ ปรมานนฺทรูปตฺตา นิพฺพิกาโร สมติ ภวตีติ **สิโว,** นิรุตฺตินเยน **อ**การสฺส อิตฺตํ, **ม**สฺส **โว**

จฯ เอวํ สพฺพตฺถ ยทาทินา วา นิรุตฺตินเยน วา สทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพาติฯ สูลปาณิตฺตา **สูลีฯ** อิสฺสริยํ ปภวตีติ **อิสฺสโร,** อิสฺสติ อภิภวตีติ วา **อิสฺสโรฯ** ปสูนํ ปมถานํ ปติ **ปสุปติฯ** ''ปสุ มิคา โท ฉคเล, ปมเถปิ ปสุ ปุเม''ติ รุโทฺท [รภโส (ก.)]ฯ ( ) [(คุเณ) (ก.)] วิสิฏฺฐตโมคุณตฺตา สพฺพํ หรตีติ **หโรฯ วุตฺต**ติ กฺริยาปทํฯ สมฺภุ, อีโส, สโพฺพ, อีสาโน, สงฺกโร, จนฺทเสขโร, ภูเตโส, ขณฺฑปรสุ, คิรีโส, มจฺจุญฺชโย, ปินากี, ปมถาธิโป, อุโคฺค, กปทฺทิ, สิรีกโณฺฐ, กาฬกโณฺฐ, กปาลภโร, วามเทโว, มหาเทโว, วิรูปโกฺข, ติโลจโน, สพฺพญฺญู, นีลโลหิโต, มารหโร, ภโคฺค, ตฺยมฺพโก, ติปุรนฺตโก, คงฺคาธโร, อนฺธกริปุ, โพฺยมเกโส, ภโว, ภีโม, รุโทฺท, อุมาปติ, ภคาลี, กปิสญฺชโน, หีโร, ปญฺจานโน, ขกุนฺตโล, โคปาลโก, ปิงฺคโกฺข [วิภโงฺค (ก.)], กูฏกโร, จนฺทาปีโฬ, มหานโฏ, สมีโร, โห, นนฺทิวฑฺฒโน, คุฬาเกโส [มิคูโห (ก.)], มิหิราโณ, เมฆวาหโน, สุปฺปตาโป [สุปฺปสาโท (ก.)], อุ, ถาณุ [อุปาโณฺฑ (ก.)], สิปิวิโฏฺฐ, กีโล, ธมฺมวาหโนอิจฺจาทีนิปิ หรนามานิฯ

กุมาราทิตฺตยํ หรสฺส ปุเตฺตฯ **กุมาร** กีฬายํ, กุมาเรติ กีฬตีติ **กุมาโร,** โสฬสวสฺสิโก, อยญฺจ โสฬสวสฺสิโกฯ ''พาโล จ โสฬส ภเว''ติ หิ วุตฺตํฯ ขณฺฑติ ทานวพลนฺติ **ขนฺท,** **ณฺฑ**สฺส **โนฺทฯ** สตฺติํปหรณวิเสสํ ธรตีติ **สตฺติธโร,** ปภาวุสฺสาหมนฺตสงฺขาตํ วา สตฺติตฺตยํ ธรตีติ **สตฺติธโรฯ อมรโกเส** ปน –

''กตฺติเกโยฺย มหาเสโน,
สรชาโต ฉฬานโน;
ปพฺพตีนนฺทโน ขนฺท,
เสนานี อคฺคิภู คุโหฯ

พาหุเลโยฺย ตารกชิ,
วิสาโข สิขิวาหโน;
ฉมาตุโร สตฺติธโร,
กุมาโร โกญฺจทารโณ''ติ [อมร ๑.๔๑-๒] วุตฺตํฯ

๑๘-๒๑. **สกฺกา**ทีนิ วีสติ สกฺกสฺส นามานิฯ อสุเร เชตุํ สกฺกุณาตีติ **สโกฺกฯ** ปุเร, ปุรํ วา ททาตีติ **ปุรินฺทโท** ฯ เทวานํ ราชา **เทวราชาฯ** วชิรํ ปาณิมฺหิ อสฺส **วชิรปาณิฯ** สุชาย อสุรกญฺญาย ปติ **สุชมฺปติฯ** พหูนํ เทวมนุสฺสานํ จินฺติตตฺถสฺส ทสฺสนสมตฺถตาย **สหสฺสโกฺขฯ** มหตํ เทวานํ อิโนฺท ราชา **มหิโนฺท,** เทเวหิ มหิตโพฺพ วา อิโนฺท ราชา **มหิโนฺท,** มหโนฺต จ โส อิโนฺท จาติ วา **มหิโนฺทฯ** วชิรํ อาวุธํ ยสฺส **วชิราวุโธ, ''วชิรายุโธ''**ติปิ ปาโฐฯ วสูนิ รตนานิ สนฺตฺยเสฺสติ **วาสโวฯ** ทสสตานิ นยนานิ ยสฺส โส **ทสสตนยโนฯ** ทฺวินฺนํ เทวโลกานํ อธิปติภูตตฺตา **ติทิวาธิภูฯ** สุรานํ นาโถ **สุรนาโถฯ** วชิรํ หเตฺถ ยสฺส โส **วชิรหโตฺถฯ** ภูตานํ สตฺตานํ ปติ **ภูตปติฯ** มหิตพฺพตฺตา **มฆวาฯ มห** ปูชายํ, หสฺส **ฆโวฯ** โกสสงฺขาตานิ ธนานิ สนฺติ ยสฺส, โส **โกสิโย,** ''โกสิยโคตฺตตาย โกสิโย''ติ จ วทนฺติฯ อินฺทติ ปรมิสฺสริเยน ยุชฺชเตติ **อิโนฺทฯ** วตฺรํ นาม อสุรํ อภิภวตีติ **วตฺรภูฯ** ปาโก นามวตฺราสุรสฺส ภาตา, ตสฺส สาสนโต นิคฺคหโต **ปากสาสโนฯ** วิฑํ พฺยาปกํ โอโช เอตสฺส **วิโฑโชฯ** สุนาสีโร, ปุรนฺทโร, เลขาสโภ [เลขนํ เทวานํ อุสโภ อุตฺตโม (จินฺตามณิฏีกา)], ทิวปติ, สุรปติ, พลาราติ, สจีปติ, ชมฺภเภที, หริหโย, นมุจิสูทโน, สํกนฺทโน, เมฆวาหโน, อาขณฺฑโล [อาขณฺฑยติ ปรพลํ อุสาทิตฺตา กลจ (จินฺตามณิฏีกา)], โกสิโก, สุรคามณี, นากนาโถ, หรี อิจฺจาทีนิปิ สกฺกสฺส นามานิฯ

อสฺส สกฺกสฺส ภริยา **สุชาตา** นามฯ สุเขน ชาตา, สุนฺทรา วา ชาติ ยสฺสา สา **สุชาตาฯ** ปุโลมชา, สจี, อินฺทานี อิจฺจาทีนิปิ สกฺกภริยาย นามานิฯ

อสฺส สกฺกสฺส ปุรํ **มสกฺกสารา**ทโย ตโย ภเวฯ โม จ สโกฺก จ มสกฺกา, เต สรนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถ กีฬาวเสนาติ **มสกฺกสารา,** มหิสฺสราทีนํ ปริสานํ, สกฺกสฺส จ กีฬานุภวนฎฺฐานนฺตฺยฺโตฺถติ **จินฺตามณิฏีกายํ** วุตฺตํฯ **สงฺคหฎีกายํ** ปน "มสกฺกนฺติ วา วโสกนฺติ วา อสุรปุรสฺส นามํ, อิทํ ปน เตสํ อุตฺตมตฺตา มสกฺกสาโร, วโสกสาโรติ จ วุตฺต"นฺติ วุตฺตํฯ อมรา เอติสฺสํ สนฺติ อมรวตี, สา เอว **อมราวตี,** รสฺสสฺส ทีฆตา [ปาณินี ๖.๓.๑๑๙]ฯ

อสฺส สกฺกสฺส ปาสาโท **เวชยโนฺต** นามฯ เวชยนฺตี ปฏากา ปสตฺถา, ภูตา วา อสฺส อตฺถีติ **เวชยโนฺตฯ**

อสฺส สกฺกสฺส สภา **สุธมฺมา** มตาฯ โสภโน ธโมฺม อสฺสาติ **สุธมฺมา,** เทวมณฺฑโปฯ

๒๒. ตสฺส สกฺกสฺส รโถ เวชยโนฺต นามฯ เวชยนฺตีนามาย ปฏากาย โยคโต **เวชยโนฺตฯ ตสฺส** สกฺกสฺส **สารถิ** สูโต มาตลินามฯ มตลสฺส [มาตลาย (ก.)] อปจฺจํ **มาตลิ, ตสฺส** สกฺกสฺส คโช เอราวโณ นาม, อิราวโณ สมุโทฺท, ตตฺรชาโต **เอราวโณ** [อิราวติ สมุเทฺท ชาโต (เอราวโต), เสเส อณ... ปิโสทราทิตฺตา ณเตฺต เอราวโณ (จินฺตามณิฏีกา)]ฯ **ตสฺส** สกฺกสฺส สิลาสนํ ปณฺฑุกมฺพโล นามฯ ปณฺฑุวณฺณกมฺพลสทิสตฺตา **ปณฺฑุกมฺพโลฯ** สิลาปาสาโณ เอว อาสนํ **สิลาสนํฯ**

๒๓. ตสฺส สกฺกสฺส ปุตฺตา สุวีร, ชยนฺตอิจฺจาทโยฯ อติสเยน สูรตฺตา **สุวีโรฯ** อสุเร ชยตีติ **ชยโนฺตฯ ตสฺส** สกฺกสฺส โปกฺขรณี นนฺทา นาม ภเวฯ นนฺทียตีติ **นนฺทาฯ** โปกฺขรํ วุจฺจติ ปทุมํ, สลิลญฺจ, เตหิ สตฺตานํ มนํ อตฺตานํ นยตีติ **โปกฺขรณี,** โปกฺขเรน วา สุนฺทเรน อเณฺณน ชเลน สหิตตฺตา โปกฺขรณฺณี, สา เอว **โปกฺขรณีฯ ตสฺส** สกฺกสฺส **วนานิ** อุยฺยานานิ **นนฺทนา**ทีนิ จตฺตาริฯ นนฺทยตีติ **นนฺทนํฯ** นานาทิพฺพรุเกฺขหิ มิสฺสกตฺตา **มิสฺสกํฯ** นานาลตาหิ วลฺลีหิ จิตฺตตฺตา **จิตฺตลตา,** นานาวิราควณฺณวิจิตฺตาย วา ลตาย สมนฺนาคตตฺตา **จิตฺตลตา,** เทวตานํ วา จิตฺตาสา เอตฺถ อตฺถีติ จิตฺตา, อาสาวตี นาม ลตา, สา ยสฺส อตฺถิ, ตํ จิตฺตลตาฯ เทวตานํ วา จิตฺตํ ลนฺติ คณฺหนฺตีติ จิตฺตลา, ทิพฺพรุกฺขา, เตสํ สมูโห **จิตฺตลตา,** อิตฺถิลิเงฺคน ตสฺส วนสฺส นามํ, ยถา "ขุทฺทสิกฺขา"ติฯ ผารุสกานิ ยตฺถ สนฺติ, ตํ **ผารุสกํฯ**

๒๔. อสนฺยาทิตฺตยํ ตสฺส สกฺกสฺส **อายุธํฯ** อสฺสเต ภุชฺชเต โลกธาตุกมเนนายุเธนาติ **อสนิ,** อยํ **อสนิ**สโทฺท **ทฺวีสุ** ปุมิตฺถิลิเงฺคสุ วตฺตติฯ กุลิมฺหิ สกฺกสฺส หเตฺถ เสติ ติฎฺฐตีติ **กุลิสํ,** กุลิ หโตฺถ ภุชาทโลติ หิ **ติกณฺฑเสโส** [ติกณฺฑเสส ๒.๖.๒๖]ฯ กุยํ วา ปถวิยํ ลิสติ ตนุ ภวตีติ **กุลิสํฯ วช** คติยํ, วชเตว น ปฏิหญฺญเต ยสฺส คมนํ เกนจีติ **วชิรํ, อิร**ปจฺจโยฯ วชิรสหจรณโต **กุลิส**สโทฺทปิ ปุนฺนปุํสเกฯ ภิทุรํ, ปวิ, สตโกฎิ, สุรุ, สโมฺพ, ทโมฺภลิอิจฺจาทีนิปิ วชิรสฺส นามานิฯ ตตฺร **ภิทุรํ** ปุนฺนปุํสเก, **ปวิ**อาทโย ปุเมฯ

รมฺภา จ อลมฺพุสา จ อิจฺจาทิกา เทวิตฺถิโย อจฺฉราโย นามาติ วุตฺตาฯ อจฺฉราวิเสสา หิ เอตาฯ อโจฺฉ นิมฺมลวโณฺณ เอตาสมตฺถีติ **อจฺฉราโยฯ "อปสรา"**ติปิ เอตาสเมว สามญฺญสญฺญาฯ เทวปุตฺตานํ รตึ ภาเวนฺติ วเฑฺฒนฺตีติ **รมฺภา,** รํ กามคฺคิํ ภนฺติ ทีปยนฺติ ชาเลนฺตีติ วา **รมฺภา,** นิคฺคหีตาคโมฯ กามรติวเสน เทวปุเตฺต อตฺตนิ วสาเปตุํ อลํ สมตฺถาติ **อลมฺพุสา,** อสฺสุกาโรฯ เทวานํ เทวปุตฺตานํ, เทวีภูตา วา อิตฺถิโย **เทวิตฺถิโยฯ**

“ปญฺจสิโข, หาหา, หูหู”อิจฺจาทโย คนฺธพฺพา นามฯ ปญฺจ สิขา จูฬา ยสฺส โส **ปญฺจสิโขฯ** “หา”ติ อนนฺทิตํ ธนิํ [นินฺทิภทฺธนิํ (จินฺตามณิฏีกา)] ชหตีติ **หาหาฯ** “หู”ติ คีตวิเสสสทฺทํ หุยเตติ **หูหูฯ** คนฺธํ อพฺพนฺติ ภุญฺชนฺตีติ **คนฺธพฺพา,** คายนํ วา ธมฺโม เอเตสํ **คนฺธพฺพา, มฺมสฺส โพฺพฯ**

๒๕. วิมานาทิทฺวยํ วิมาเนฯ เทวานมากาเส คมนํ เยน ตํ **วิมานํ,** วิคตํ [วินา (ก.)] มานํ อุปมานมสฺส **วิมานํฯ** วิเห อากาเส คจฺฉตีติ **พฺยมฺหํ, ห**การโต ปุเพฺพ **อม**ปจฺจโยฯ เอตฺถ จ **วิมานพฺยมฺห**สทฺทา เทฺวปิ **อนิตฺถิยํ** ปุนฺนปุํสเก วตฺตนฺติฯ

ปียุสาทิตฺตยํ อมเตฯ ปียเตติ **ปียุสํ,** “อมตปา”ติ หิ วุตฺตํ, **อุส**ปจฺจโย [อุณาทิ ๔.๗๖ ณฺวาทิ ๒๑๕ สุเตฺตสุ ปน “ปียูส”มิติ ทิสฺสติ]ฯ **“เปยฺโส”**ติปิ นามมสฺสฯ น มตํ มรณมเนน **อมตํฯ** สุเขน ธยนฺติ ปิวนฺติ ตํ อิติ **สุธาฯ** เอตฺถ จ **อมต**สโทฺท ยญฺญเสสปียุสสลิลฆตาทีสุ นปุํสเก , ธนฺวนฺตริเทวาทีสุ ปุลฺลิเงฺค, คโฬจิยามลกฺยาทีสุ อิตฺถิลิเงฺคติ ตีสุ วตฺตติ [อมตํ ยญฺญเสเส จ, ปียูเส สลิเล ฆเต อยาจิเต จ โมเกฺข จ, นา ธนฺวนฺตริเทวสุ อมตา มาคธีปถฺยา คุฬูจฺยามลกีสุ จ (เมทินีโกส ๑๖ ๗๗-๘)], ตํสหจรณโต **ปียุส**สโทฺทปิ ตีสุ ลิเงฺคสุฯ **สุธา**สโทฺท ปน อมตนฺหีเลปาทีสุปิ นิจฺจมิตฺถิลิโงฺคว [สุธา เลโป’มตํ นุหี (อมร ๒๓.๑๐๑)]ฯ

สิเนรุอาทิปญฺจกํ ปพฺพตราเชฯ **สินา** โสเจเยฺย, สินาติ โสเจติ เทเวติ **สิเนรุ, เอรุ**ปจฺจโยฯ **มี** หิํสายํ, มินาติ หิํสติ สเพฺพ ปพฺพเต อตฺตโน อุจฺจตรเฏฺฐนาติ **เมรุ, รุ**ปจฺจโยฯ ติทิวานํ ทฺวินฺนํ เทวโลกานํ อาธาโร ปติฏฺฐาติ **ติทิวาธาโรฯ** เทเว นยตีติ **เนรุฯ สุเมรุ**ติ อุปสเคฺคน นามํ วฑฺฒิตํฯ เหมทฺทิ, รตนสานุ, สุราลยาทีนิปิ ปพฺพตราชสฺส นามานิฯ

๒๖. ยุคนฺธราทีนิ สิเนรุสฺส ปริวารภูตานํ สตฺตนฺนํ ปริภณฺฑปพฺพตานํ นามานิฯ จนฺทสูริยสงฺขาตํ ยุคํ ธาเรติ ตทุเพฺพธมคฺคจาริตฺตาติ **ยุคนฺธโรฯ** อีสํ มหิสฺสรํ ธาเรติ ตสฺส นิวาสภูฐานตฺตาติ **อีสธโรฯ** กรวีรา อสฺสมารกา พหโว เอตฺถ สนฺตีติ **กรวีโร,** เก วา มยูรา รวนฺติ เอตฺถาติ **กรวีโร,** “กรวีโก”ติปิ ปาโฐ, อิธาปิ ปจฺฉิโมเยวโตฺถ, กรวีกสกุณา วา พหโว เอตฺถ สนฺตีติ **กรวีโกฯ** สุทสฺสนา โอสธิวิเสสา พหุกา เอตฺถ สนฺตีติ **สุทสฺสโน,** สุเขน ปสฺสิตพฺพตฺตา วา **สุทสฺสโน** , สุนฺทรํ วา ทสฺสนํ เอตฺถาติ **สุทสฺสโนฯ** ปญฺจนฺนํ ปพฺพตจกฺกานํ เนมิสทิสํ กตฺวา อตฺตานํ ธาเรตีติ **เนมินฺธโร,** เนมิภาเวน วา ธาเรตโพฺพ อุปลเกฺขตโพฺพติ **เนมินฺธโร,** เนมิํวา รถทฺทุมํ ธาเรติ เยภุเยฺยนาติ **เนมินฺธโรฯ** วินตา นาม สุปณฺณมาตา, ตสฺสา นิวาสภูฐานตฺตา **วินตโก**ติ **จินฺตามณิฏีกาฯ** วิตฺถิณฺณา วา นตา นทิโย เอตฺถาติ **วินตโกฯ** อสฺสกณฺณา สชฺชทฺทุมา พหโว เอตฺถ สนฺตีติ **อสฺสกโณฺณ,** อสฺสกณฺณสทิสกูฏตฺตา วา **อสฺสกโณฺณฯ กุลาจลา**ติ เอเต สิเนรุอาทโย อฏฺฐ ปพฺพตา อจลสงฺขาตานํ ปพฺพตานํ กุลานิ โยนิโย ปภวา, เอเต จ สิเนรุอาทโย อนุปุพฺพสมุคฺคตา, สพฺพพาหิโร เจตฺถ อสฺสกโณฺณฯ **นิมิชาตเก** ปน –

“สุทสฺสโน กรวีโก, อีสธโร ยุคนฺธโร;
เนมินฺธโร วินตโก, อสฺสกโณฺณ คิริ พฺรหา”ติ [ชา. ๒.๒๒.๕๖๘]ฯ

วตฺวา สิเนรุํ ปริกฺขิปิตฺวา อสฺสกโณฺณ นาม ปพฺพโต ปติฏฺฐิโต, ตํ ปริกฺขิปิตฺวา วินตโก นาม ปพฺพโตติ เอวมโญฺญเยวานุกฺกโม กถิโตฯ กิญฺจาปิ กถิโต, นามเภทมตฺตกโตเยว ปเนตฺถ เภโท, นาตฺถเภทกโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๒๗. อากาสวาหีคงฺคายํ เมรุสิโงฺคพฺภวายํ **มนฺทากินฺยา**ทินามตฺตยํฯ มนฺทํ อกิตฺ สีลมสฺสาติ **มนฺทากินีฯ** อากาเส สนฺทมานา คงฺคา **อากาสคงฺคาฯ** สุรานํ เทวานํ นที **สุรนทีฯ สุรทีฆิกา**ติปิ เอติสฺสา นามํฯ

๒๘. **โกวิฬาร**าทิตฺตยํ ‘‘ผลหโร’’ติขฺยาเต ปาริจฺฉตฺตเกฯ กุํ ปถวิํ วิทารยติ มูเลนาติ **โกวิฬาโร,** **ท**สฺส **โฬฯ** ปริ สมนฺตโต ฉตฺตํ วิย ติฏฺฐตีติ **ปาริจฺฉตฺตโกฯ** ปาริโน สมุทฺทสฺส ชาโต อปจฺจํ **ปาริชาตโก,** สกเตฺถ **โกฯ** ปาริภทฺโท, นิมฺพตรุ, มนฺทาโรอิจฺจาทีนิปิ ปาริจฺฉตฺตกสฺส นามานิฯ

กปฺปรุกฺโข จ สนฺตาโน จ อาทินา มนฺทาโร ปาริชาตโก จ หริจนฺทนญฺจ เอเต ปญฺจ **เทวทุทฺมา** [อมร ๑.๕๓] เทวตรโว เทวภูมีเสฺวว สมฺภวโตฯ กโปฺป สงฺกปฺปิโต อโตฺถ, ตสฺส รุกฺโข ชญฺญชนกภาเวน สมฺพโนฺธ, กปฺปํ วา ฐิโต รุกฺโข **กปฺปรุกฺขฯ** ตนนํ ตาโน, ภาเว **โณฯ** คนฺธสฺส สมฺมา ตาโน อเสฺสติ **สนฺตาโน,** สิรีสรุกฺขฯ มนฺทเนฺต โมทเนฺต เทวา อเนนาติ **มนฺทาโร, อาร**ปจฺจโยฯ หริมินฺทํ จทยติ สุขยตีติ **หริจนฺทนํฯ** เอเต ปญฺจ เทวตรโว **อมรโกส**นเยน วุตฺตา, **โสคต**นเยน ปน สตฺต เทวตรโวฯ วุตฺตญฺจ –

> ‘‘ปาฏลี สิมฺพลี ชมฺพู, เทวานํ ปาริฉตฺตโก;
> กทโมฺพ กปฺปรุกฺโข จ, สิรีเสน ภวติ สตฺตม’’นฺติ [ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๘๔; สารตฺถ. ฏี. ๑.๑เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา]ฯ

ตตฺถ **ปาฏลี**ติ จิตฺรปาฏลี, สา อสุรโลเก ติฏฺฐติฯ ตถา **สิมฺพลี** ครุเฬสุ, **ชมฺพู** ชมฺพุทีเป, **ปาริจฺฉตฺตโก** ตาวติํเส, **กทโมฺพ** อปรโคยาเนฯ **กปฺปรุกฺโข** อุตฺตรกุรูสุ , **สิรีโส** ปุพฺพวิเทเหติฯ เอเต สตฺต เทวานเมว ปติฏฺฐานภูมีสุ สมฺภวโต เทวตรโวเตฺวว วุจฺจนฺติฯ

สคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๒๙. ปุพฺพปจฺฉิมอุตฺตรา ทิสา ยถากฺกมํ ปาจี ปตีจี อุทีจี นาม ภวนฺติฯ ปฐมํ ปาโต อนฺจติ รวิ ยสฺสํ สา **ปาจี, น**การโลโปฯ ปจฺฉา ทิวาวสาเน อนฺจติ รวิ ยสฺสํ สา **ปตีจีฯ** อุทฺธํ อนฺจติ รวิ ยสฺสํ สา **อุทีจี,** ยสฺสํ วา สีตวิโยคํ ทตฺวา อนฺจติ สา **อุทีจี,** วิโยคตฺถวาจโก เหตฺถ อุกาโร, **ท**สโทฺท ทานโตฺถฯ อถ วา ปนฺจติ ปุพฺพภาวมาปชฺชเตติ **ปาจีฯ** ปตินฺจติ ปจฺฉาภาวมาปชฺชเตติ **ปตีจีฯ** อุทญฺจติ สีตวิโยคทานตฺตมาปชฺชเตติ **อุทีจีฯ** เอตฺถ จ **อุทีจี**สหจรณโต **ปตีจี** อิตฺถิยํ, **ปตีจี**สหจรณโต **ปาจี** อิตฺถิยํ วตฺตตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวํ ตํตํสหจรณภาเวน ตสฺส ตสฺส ตํตํลิงฺคตฺตมุปเนยฺยํฯ ปุพฺพปจฺฉิมอุตฺตราติ สพฺพนามสฺส วุตฺตมเตฺถ ปุมฺภาโวฯ

ทกฺขิณาทิทฺวยํ ทกฺขิณทิสายํฯ มเชฺฌ อปายํ อญฺจติ ยสฺสํ รวิ, สา **อปาจีฯ** มชฺฌโตฺถยํ **อป**สโทฺท, ยถา ‘‘อปทิส’’นฺติ, ‘‘อวาจี’’ติปิ ปาโฐ, **อว**ปุโพฺพ **อญฺจ** อโธมุขีภาเวฯ อวญฺจติ อโธมุขี ภวติ ยสฺสํ รวิ, สา **อวาจีฯ** อุณฺหาทิเก วา ตพฺพิโยเค กโรเนฺต ยสฺสํ รวิ อญฺจติ, สา **อวาจีฯ วิทิสา**ทิทฺวยํ ทิสามเชฺฌฯ ทิสาหิ วินิคฺคตา **วิทิสาฯ** ทิสานมนุรูปา, อนุวตฺตกา วา ทิสา **อนุทิสาฯ อปทิส**นฺติปิ วิทิสาย นามํ [นปุํสกาพฺยยํ ตฺว’ปทิสํ (อมร ๓.๖)]ฯ

๓๐. **เอราวตา**ทโย อฏฺฐ คชา ปุพฺพาทีนํ ทิสานํ รกฺขณโต **ทิสาคชา** นาม, ปุณฺฑรีกํ นาม สิตโมฺพชํ, ตํสทิสวณฺณตาย **ปุณฺฑรีโกฯ** รสฺสสรีรตาย **วามโนฯ** กุยํ ปถวิยํ โมทเต **กุมุโทฯ** อญฺชนวณฺณตาย **อญฺชโนฯ** ปุปฺผา ปกาสมานา ทนฺตา อสฺส **ปุปฺผทโนฺตฯ** สพฺพภูมิยํ

จรตีติ **สพฺพภุโมฺม,** สพฺพภุโมฺม วา จกฺกวตฺตี ตสฺสานุรูปตฺตา **สพฺพภุโมฺม**ฯ โสภนทนฺตาวยวตฺตา **สุปฺปตีโก** [โสภนา ปตีกา อวยวา’สฺส สุปฺปตีโก (ก.)]ฯ “สุปฺปตีโก โสภนเงฺค, ภเว อีสานทิสาคเช”ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห** วุตฺตํฯ เอราวตาทีนํ ทิสานํ สมฺพนฺธกถนํ ปาจีวารณาทินามสูจนตฺถํ, เอสํ กเรณุโย ปน –

อพฺภมุ กปิลา เจว, ปิงฺคลา นุปมา มตา;
ตมฺพกณฺณี สุภทนฺตี, องฺคนา อญฺชนาวตี [อมร ๓.๕]ฯ

๓๑. **ธตรฏฺฐา**ทิทฺวยํ **ปุพฺพทิสาธิปติเทเว**ฯ ธาริตํ รฏฺฐมเนนาติ **ธตรโฏฺฐ,** รสฺส **โต**ฯ ปญฺจสิขาทีนํ คนฺธพฺพานํ อธิโป นายโก **คนฺธพฺพาธิโป**ฯ **กุมฺภณฺฑสามฺยา**ทิทฺวยํ ทกฺขิณทิสาธิปติเทเวฯ กุมฺภณฺฑานํ สามิ นายโก **กุมฺภณฺฑสามิ**ฯ วิรุหนฺติ วุฑฺฒิํ วิรูฬฺหิมาปชฺชนฺติ เอตสฺมิํ กุมฺภณฺฑาติ **วิรูฬฺหโก**ฯ วิรูฬฺหํ วุฑฺฒิปฺปตฺตํ วา กํ สุขเมตสฺสาติ วิรูฬฺหโกฯ **วิรูปกฺขา**ทิทฺวยํ ปจฺฉิมทิสาธิปติเทเวฯ วิรูปานิ อกฺขีนิ ยสฺส **วิรูปโกฺข,** วิวิธสณฺฐานานิ อกฺขีนิ ยสฺส วา **วิรูปโกฺข**ฯ นาคานํ อธิปติ **นาคาธิปติ**ฯ

๓๒. **ยกฺขาธิปา**ทิจตุกฺกํ กุเวเรฯ อาฬวกาทิยกฺขานํ อธิโป **ยกฺขาธิโป**ฯ วิสฺสวณสฺส อปจฺจํ **เวสฺสวโณ**ฯ ติจรณาภฏฺฐทาฐาภยานกมตฺถิตาย กุจฺฉิตํ เวโร สรีรมสฺส **กุเวโร**ฯ ขุเทฺทนาสฺส นรยุตฺตา สิวิการเถติ นโร วาหนมสฺส **นรวาหโน**ฯ ตฺยมฺพกสโข, ยกฺขราโช, คุยฺหเกสโร, มนุสฺสธมฺมา, ธนโท, ราชราโช, ธนาธิโป, กินฺนเรโส, ยโกฺข, เอกปิงฺคโล, สิริโท, ปุญฺญชเนสฺสโรอิจฺจาทีนิปิ กุเวรสฺส นามานิฯ

อสฺส กุเวรสฺส ปุรี “อฬกา, อฬกมนฺทา”ติ จ วุจฺจติฯ **อลํ** วิภูสเน, อลํ วิภูสนํ กโรตีติ อลกา, สา เอว **อฬกา**ฯ อฬกา เอว โมทกรณโต **อฬกมนฺทา,** **อ**ุการสฺส **อ**กาโร, **นา**คโม จฯ **เกลาโส**ติปิ ตสฺส นามํ, เกลิ ปโยชนํ อสฺส เกโล, อาสเต อสฺมินฺติ อาโส, เกโล จ โส อาโส เจติ **เกลาโส,** **กณฺหสปฺปา**ทิ วิย นิจฺจํ กมฺมธารโยฯ **อสฺส** กุเวรสฺส **ปหรณํ** อายุธํ คทา, คํ วุจฺจติ วชิรํ, ตํ วิย ทุกฺขํ ททาตีติ **คทา**ฯ **อิเม** จตฺตาโร ยถาวุตฺตา ธตรฏฺฐาทโย เทวา กมโต ปุพฺพาทีนํ จตุทฺทิสานํ **อธิปา** อธิปตโย นามฯ **อมรโกเส** ปน –

“อิโนฺท อคฺคิ ปิตุปติ, เนริโต วรุโณ’นิโล;
กุเวโร อีโส ปตโย, ปุพฺพาทีนํ อิเม กมาฯ

รวิ สุโกฺก มหีสูนุ, ตโม จ ภานุโช วิธุ;
พุโธ สุรคุรุ เจติ, ทิสาธิปา ตถา คหา”ติ [อมร ๓.๓-๔]ฯ

อเญฺญเยว ทิสาธิปตโย กถิตา, **อินฺทรวิมาทีนญฺจ** ทิสาธิปจฺจกถนํ ปาฌาทีนํ อินฺททิสารวิทิสาทินามสูจนผลํฯ

๓๓-๓๔. **ชาตเวทา**ทฺยฏฺฐารสกํ อคฺคิมฺหิฯ ชาเต อุปฺปเนฺน วินฺทติ ฌาตยตีติ **ชาตเวโท**ฯ อนฺธกาเร ชาตํ วิชฺชมานํ วินฺทติ ลภติ, วิทติ ชานาติ เอเตนาติ วา **ชาตเวโท,** ชนนํ ชาตํ เวโท ปากโฏ ยสฺส วา โส **ชาตเวโท**ฯ สิขา วุจฺจติ ชาลา, ตาย โยคโต **สิขี**ฯ โชตติ ทิปฺปตีติ **โชติ**ฯ ปุนาตีติ **ปาวโก,** ณฺวุฯ ทหตีติ **ทหโน**ฯ อนนฺติ ปาเลนฺตฺยเนเนติ **อนโล,** **อล**ปจฺจโยฯ เวเท หุตํ วหติ ปาปยติ, สยํ วา ลภเตติ **หุตาวโห**ฯ อจฺจิ วุจฺจติ ชาลา, ตาย โยคโต **อจฺจิมา**ฯ ธูโม เกตุ ธโช ยสฺสาติ **ธูมเกตุ**ฯ อชติ ชลมาโน กุฏิลํ คจฺฉตีติ **อคฺคิ,** อิฯ โค

รํสิ เอตสฺสตฺถีติ **คินิ,** อสฺสตฺถฺยเตฺถ อินิ, **อคฺคินี**ติปิ ปาโฐ, โส อคฺคิสทิโสฯ ภานุ ปภา ยสฺสตฺถิ, โส **ภานุมาฯ** เตเชติ เสสภูโตปาทารูปานีติ **เตโชฯ** ธูโม สิขา จูฬา ยสฺส **ธูมสิโขฯ** วายุ สขา อสฺส **วายุสโขฯ** ทหิตฺวา [ทหโต (ก.)] คจฺฉโต กณฺหา วตฺตนี มคฺโค ยสฺส **กณฺหวตฺตนีฯ** วิสฺสานรสฺส อิสิโน อปจฺจํ **เวสฺสานโรฯ** หุตํ หวิํ อสติ ภุญฺชตีติ **หุตาโสฯ** ธนญฺชโย, ชลโน, อาสยาโส, โรหิตโสฺส, สตฺตาจฺจิ, สุโกฺก, จิตฺรภานุ, วิภาวสุ, สุจิอิจฺจาทีนิปิ อคฺคิสฺส นามานิฯ

สิขาทิตฺตยํ อคฺคิชาลายํฯ สิโนติ นิสานี ภวตีติ **สิขา, “สิ** นิสาเน’’ติ **กาตนฺต** ธาตุ, **ข**ปจฺจโยฯ ชลตีติ **ชาลาฯ** อจฺจเต ปุชฺชเต อเนเนติ **อ**จฺจิฯ สิขา ชาลา ภิโยฺย รูปนฺตรา อิตฺถิยํ, อจฺจิ ปน อปุเมฯ

๓๕. ทฺวยํ อคฺคิกเณ [ตีสุ ผุลิโงฺค’คฺคิกโณ (อมร ๑.๖๐) ผุลิงฺคานีติ อคฺคิกณานิ (ม. นิ. ฏี. ๓.๖๕)]ฯ วิวิธาสุ ทิสาสุ ผุลฺลํ คจฺฉตีติ **วิปฺผุลิงฺคํฯ** ตถา **ผุลิงฺคํฯ สพฺพธรกเต** ปน “ผุลิํ คจฺฉตีติ ผุลิโงฺค’’ติ วุตฺตํฯ ติกํ ฉาริกายํฯ มลีนภาวตฺถาทีนํ ตํ ทิตฺตึ เสติ ปวเตฺตตีติ **ภสฺมํ, ม**ปจฺจโย, ภสติ วา อโธ ปตติ วตฺถาทีนํ มลเมเตนาติ **ภสฺมํฯ** กํสาทีนํ สุกฺกภาวตฺถํ อิจฺฉิตพฺพตฺตา อิฏฺฐิ อภิลาโส โสภนํ เอตสฺสา อตฺถีติ **เสฏฺฐิ,** “สปกฺขโก สโลมโก’’ตฺยาทีสุ วิย **ส**สทฺทสฺส วิชฺชมานตฺถตฺตาฯ มลสฺส สรณํ กโรตีติ สาริกา, สา เอว **ฉาริกา,** ยถา “สฬาย ตน’’นฺตฺยาทีสุฯ

๓๖. ทฺวยํ อุณฺหฉาริกายํฯ อุณฺหตฺตา กุกฺกุํ กุจฺฉิตํ ลาตีติ กุกฺกุโล, “กุกฺกุ วิทตฺถิยํ หเตฺถ, ปโกเฏฺฐ กุจฺฉิเตปิ เจ’’ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห** วุตฺตํฯ กุกฺกุํ วา หตฺถํ ลุนาติ ฉินฺทติ ทหตีติ กุกฺกุโล, โส เอว **กุกฺกุโฬ** ฯ อุณฺหเมว ภสฺมํ **อุณฺหภสฺมํ,** ตสฺมิํฯ ติกํ ทิตฺตกฏฺฐาทินฺธเนฯ องฺคติ หานิํ คจฺฉตีติ **องฺคาโร, อาร**ปจฺจโย, ปุนฺนปุํสโกยํฯ “อลาเต’นิตฺถิ กุเช’งฺคาโร’’ติ หิ **ติกณฺฑเสเส** [ติกณฺฑเสส ๓.๓๒๙] วุตฺตํฯ หานิเมว ลาติ, น ฐิติํ วิเสสญฺจาติ **อลาตํฯ** อุทฺธํ ธูมํ มุญฺจตีติ อุมฺมุตํ, ตเทว **อุมฺมุกํฯ** ปญฺจกํ กฏฺฐาทินฺธเนฯ สนฺตมคฺคิํ เอธยติ วฑฺฒยตีติ **สมิธาฯ** เอธยตีติ **อิธุมํ,** อุโมฯ เอธยตีติ **อิโธฯ** อุปาทิยเต อคฺคิเนติ **อุปาทานํฯ** เอธยตีติ **อินฺธนํฯ**

๓๗. ปญฺจกํ อาโลเกฯ โอภาสติ ทิปฺปตีติ **โอภาโสฯ** ปกาสติ ทิปฺปตีติ **ปกาโสฯ** อาโลจยติ ปสฺสติ เอเตนาติ **อาโลโก,** อาโลเกติ วา เอเตนาติ **อาโลโก, “โลก, โลจ** ทสฺสเน’’ติ ธาตุทฺวยปาฐโตฯ อุโชฺชตตีติ **อุโชฺชโต,** อนฺธการํ วิทฺธํเสโนฺต โชตตีติ วา **อุโชฺชโตฯ** อา สมนฺตโต ตปติ ทิปฺปตีติ **อาตโปฯ สมา**ติ เอเต ปญฺจ ตุลฺยตฺถาติ ภาโวฯ

ทสกํ วาเตฯ อาหาโร วิย ปาณภูโตปิ กทาจิ สเตฺต มาเรตีติ มารุโต, โสว **มาลุโตฯ** ปุนาติ สงฺการาทิกนฺติ **ปวโนฯ** วายติ คจฺฉตีติ **วายุ,** วายติ วา ปุปฺผาทีนํ คโนฺธ เยน โส **วายุฯ** ตถา **วาโตฯ** อนนฺติ ปาณนฺตฺยเนเนติ **อนิโล,** อิโลฯ สนฺตํ นิจฺจลํ อีรยติ กเมฺปตีติ **สมีรโณ,** สมีริตุํ กมฺปิตุํ สีลมสฺสาติ วา **สมีรโณฯ** คนฺธํ วหตีติ **คนฺธวาโห,** โณฯ **วาโย วายุ**สทิโส, อุภยตฺราปิ **ยา**คโมฯ สมนฺตโต อีรติ ขิปติ รุกฺขาทโยติ **สมีโรฯ** สทา สพฺพทา คติ ยสฺส **สทาคติฯ** สสโน, คนฺธวโห, อาสุโค, มรุโต, ชคติปาโณ, ปวมาโน, ปภญฺชโน อิจฺจาทีนิปิ วาตนามานิฯ

๓๘. อิเม ฉ วกฺขมานา **วายุเภทา** วายุวิเสสา, อุทฺธํ คจฺฉตีติ **อุทฺธงฺคโม,** อุจฺจารปสฺสาวาทีนํ นีหรณวเสน อโธภาคํ คจฺฉตีติ **อโธคโมฯ** กุจฺฉิมฺหิ อุทเร ติฏฺฐตีติ **กุจฺฉิโฏฺฐฯ** โกเฏฺฐ อเนฺต เสติ ติฏฺฐตีติ **โกฏฺฐาสโยฯ** ปุนปฺปุนํ สสนฺติ เยน **อสฺสาโส,** พหินิกฺขนฺตวาโตฯ ปสฺสา

โสติ อโนตฺตปวิสนกวาโตปิ “อสฺสาโส”ติ เอเตน สงฺคยฺหเต สหจาริตตฺตาฯ สพฺพเงฺคสุ อนุสรติ สีเลน เสทโลหิตาทิสมฺปาทนโตติ **องฺคานุสารีฯ อมรโกเส** ปนายํ วาโต ฐานพฺยาปารเภเทน ปญฺจธา กถิโต [ปาโณ’ปาโน สมาโนโจทานพฺยานา จ วายโว สรีรฎฺฐา อิเม (อมร ๑.๖๗)], **ฎีกาย**ญฺจสฺส –

> “หทเย ปาโณ คุเท’ปาโน, สมาโน นาภิมชฺฌโฎฺฐ;
> อุทาโน กณฺฐเทเส ตุ, พฺยาโน สพฺพงฺคสนฺธิสุ [หทเย ปาโณ คุเท’ปาโน, สมาโน นาภิสณฺฐิโต; อุทาโน กณฺฐเทสโฎฺฐ, พฺยาโน สพฺพสรีรโค อิติ ฐานนิณฺณโย (จินฺตามณิฎีกา)]ฯ

ตตฺรปาโณอนฺนปฺปเวสาทิกโร ฯ อปาโน มุตฺตกรีสสุกฺกวิสฎฺฐิกโรฯ สมาโน มเชฺฌ อนฺนปจนาทิกโรฯ อุทาโน ภาสิตคีตาทิกโรฯ พฺยาโน เสทรตฺตสวนุเมฺมสนิเมสคตฺยาทิกโร [เขทเจฎฺฐาอุเมฺมสนิเมฺมสคตฺยาทิกโร (ก.)]ฯ ปกเฎฺฐน อนนฺตฺยเนน ภตฺตาทิปฺปเวสนโตติ **ปาโณฯ** มุตฺตาทิกํ อปเนตฺวา อนนฺตฺยเนนาติ **อปาโนฯ** สมฺมา อนนฺติ อเนน ภุตฺตปริปาจนโตติ **สมาโนฯ** อุทฺธมนนฺตฺยเนน ภาสิตาโท สามตฺถิยชนนโตติ **อุทาโนฯ** วิเสเสน อนนฺตฺยเนน เสทรตฺตเสมฺหาทิ [เขทเจฎฺฐาทิ (จินฺตามณิฎีกา)] สมฺปาทนโตติ **พฺยาโน**”ติ [ตํพฺยาปารา จ ยถา – อนฺนปฺปเวสนํ มุตฺตา-ทฺยุสฺสโคฺค’นฺนวิปาจนํ ภาสณาทิ นิเมสาทิ, ตํพฺยาปารา กมา อิเม (จินฺตามณิฎีกา)] วุตฺตํฯ

๓๙. ทฺวยํ อโนตฺตปวิสนกวาเตฯ อานํ วุจฺจติ พหินิกฺขมนวาโต, ตโต อปคตํ **อปานํฯ** อสฺสาสโต อปคโต **ปสฺสาโสฯ** ทฺวยํ พหินิกฺขมนวาเตฯ อาทิมฺหิ ปวตฺต สาโส **อสฺสาโสฯ** อนนฺติ ปาณนฺตฺยเนเนติ อานํ, อาทิมฺหิ ปวตฺตํ อานํ **อานํ,** เอกสฺสาการสฺส โลโปฯ

๔๐. **เวคขิปฺปา**ทโย วาตธมฺมเตฺตน นิจฺจปฺปวตฺติกา อิติ ตปฺปกฺกเม [ตปฺปกฺกเมน ตกฺกเมน (ก.)] อุจฺจเนฺตฯ ตตฺร **รย**นฺตํ เวเคฯ สพฺพตฺร กรณสาธนํฯ อิจฺฉิตฎฺฐานํ วชนฺติ ปาปุณนฺติ เอเตนาติ **เวโคฯ**

> “กฺริยาวาจิตฺตมาขฺยาตุํ , เอเกกโตฺถ นิทสฺสิโต;
> ปโยคโตนุคนฺตพฺพา, อเนกตฺถา หิ ธาตโว”ติ [จนฺทฺรธาตุปาเฐ]ฯ

วุตฺตตฺตา **วช**ธาตุ ปาปุณเนปิ ปวตฺตติ, เอวํ สพฺพตฺร, **อ**การสฺส **เอฯ** ชวนฺติ เอเตนาติ **ชโว,** รยนฺติ คจฺฉนฺติ เอเตนาติ **รโยฯ**

ขิปฺปาทินวกํ สีเฆฯ อถ ชวสีฆานํ โก เภโท? สเวคคติวจนา **ชวา**ทโย, **สีฆา**ทโย ตุ ธมฺมวจนา, ตถา จ “สีฆํ ปจติ [ปสฺสติ (ก.)], สีฆํ คจฺฉตี”ติ ปโยโค, น ตุ “ชวํ ปจติ, ชวํคจฺฉตี”ติ ปน ปโยโคฯ “เวเคน คจฺฉติ, ชเวน คจฺฉตี”ตฺยาทีสุ กถํ? ตตฺร เภทสฺส วตฺตุมิจฺฉิตตฺตา น โทโสฯ ขิปฺปติ เปรตีติ **ขิปฺปํ, ขิป** เปรเณฯ สยตีติ **สีฆํ, สี** สเย, **ฆ**ปจฺจโยฯ พฺยุปฺปตฺติ หิ ยถา กถญฺจิปิ ภวติ, สญฺญา ตุ โลกโตวาวคนฺตพฺพา, สพฺพเตฺรวํฯ ตรตีติ **ตุริตํฯ** ลงฺฆตีติ **ลหุ, ลงฺฆ** คติโสสเนสุ, **ฆ**สฺส **โห,** นิคฺคหีตโลโป, **อุ**ปจฺจโย จ, ลหุปริยาโย **ลฆุ**สโทฺทปฺยตฺถิฯ อสติ เขปตีติ **อาสุ,** อุฯ ตรตีติ **ตุณฺณํ,** รสฺส **โณฯ** อรติ คจฺฉตีติ **อรํฯ** น วิลมฺพียติ น โอหียตีติ **อวิลมฺพิตํ, ลพิ** อวสํสเนฯ ตุวฏฺฏติ สยตีติ **ตุวฎฺฎํ,** ตุริตภาเวน วตฺตตีติ วา **ตุวฎฺฏํ, ริต**โลโปฯ

๔๑. อริยาสามญฺญสฺส ปุพฺพฑฺฒํ สนฺตเตฯ เอตฺถ จ อฏฺฐสุ คเณสุ ฉโฏฺฐ สพฺพลหุโก, ตโตปเร ฉคฺคณา ส , ภ, ส, ภ, ภ, ภา, อฏฺฐโม โคฯ สมนฺตโต ตโนตีติ **สตตํฯ** นาสภาเวน น อิจฺจํ น คนฺตพฺพํ **นิจฺจํ,** นาสํ วา น คจฺฉตีติ **นิจฺจํฯ** "นาโค"ตฺยาทีสุ วิยาติ เอตฺถาปิ น โทโส, ตสฺส **โจฯ** น วิรมตีติ **อวิรตํฯ** น อารมตีติ **อนารตํฯ** สมนฺตโต, ปุนปฺปุนํ วา ตโนตีติ **สนฺตตํฯ** น อวรมตีติ **อนวรตํฯ** สทา ธวติ คจฺฉตีติ **ธุวํฯ** "ธุ คติเถริเยสู"ติ **กาตนฺต**ธาตุฯ

วิปุลาฑฺฒํ อติสเยฯ เอตฺถ หิ อยุคปาเท ทฺวาทสมตฺตา, ยุเค อฏฺฐารสมตฺตา, สพฺพาสุ อริยาสุ ปฐเม ปาเท ทฺวาทสมตฺตา, ทุติเย อฏฺฐารส, ตติเย ทฺวาทส, จตุตฺเถ ปญฺจทสฯ ยทา ปน ปฐมตติเยสุ ปริหายนฺติ, ตทา ยุเค อธิกา โหนฺติ, อิทํ วิปุลาลกฺขณํฯ อถ สตตาติสยานํ โก เภโท? สตตํ สนฺตติ อวิเจฺฉทกฺริยนฺตเรหิ อพฺยวธานํ, อติสโย ตุ โปโนปุญฺญํ, ปกโฏฺฐ จฯ เตสุ โปโนปุญฺญํ กฺริยาพฺยาวุตฺติ, ปกโฏฺฐ ตุ กฺริยาวยวานํ อุกฺกํสตาฯ ภาสติ สเพฺพสนฺติ **ภุสํ, อา**สฺส **อุฯ** ภสฺสติ อโธ ปตตีติ วา **ภุสํฯ ภส** อโธปตเน, **อ**สฺส **อุฯ** อติสยนํ **อติสโย,** อติกฺกมิตฺวา วาสยนํ ปวตฺตนํ **อติสโยฯ** ทหติ สพฺพนฺติ **ทฬฺหํ,** หโต ปุเพฺพ **โฬ,** ทลติ วิทารยตีติ วา **ทฬฺหํ,** หปจฺจโย, ทหโนฺต ลาตีติ วา **ทฬฺหํ,** วณฺณวิปริยโย, อภิสโย จ ทฬฺหญฺจ อติสยทฬฺหาฯ ตรติ อติกฺกมตีติ **ติพฺพํ, ร**สฺส **โว, อ**สฺส **อิฯ** เอติ คจฺฉตีติ เอโก, โส เอว **เอก**นฺตํ, เอกํ ตรติ อติกฺกมตีติ วา **เอก**นฺตํฯ มตฺตโต อติกฺกนฺตํ **อติมตฺตํฯ** พหุํ ลาตีติ **พาฬฺหํ, อ**ุโลโป, วณฺณวิปริยโย จ **หสโทฺทฯ** อติเวลํ, อจฺจตฺถํ, นิพฺภรํ, นิตนฺตํ, คาฬฺหํอิจฺจาทีนิปิ อติสเยฯ

ทพฺพํ สตฺวํ, ตํวิปรีเต ธมฺมมเตฺต วตฺตมานา **พาฬฺห**ปริยนฺตา **ขิปฺปา**ทโย **อติสยํ** วินา **ปณฺฑเก** นปุํสเก วตฺตนฺติ ฯ ขิปฺปํ ภวติ ["ขิปฺป ภวภี"ติ ปททฺวยํ อธิกํ วิย ทิสฺสติ], อติสโย ปุลฺลิโงฺค, อสฺส คุณสฺสาติสโย, อสฺส ทพฺพสฺสาติสโย อิติฯ "ขิปฺปํ ภุญฺชติ, สตตํ ชุโหติ, สตตํ รมณีโย"อิจฺจตฺร ตุ กฺริยาวิเสสนตฺตาเยว ปณฺฑกตฺตํฯ **เตสุ** ขิปฺปาทีสุ เย **ทพฺพคา** ทพฺพาภิธายิโน, เต **ตีสุ** ลิเงฺคสุฯ "ทพฺพธโมฺม ลิงฺค"นฺติ ทสฺสนนฺตรํฯ ยถา ขิปฺปา ชรา, ขิโปฺป มจฺจุ, ขิปฺปํ คมนํฯ สนฺตตา ตณฺหา, สนฺตตํ ทุกฺขํ, สนฺตโต อากาโสฯ อติมตฺตา กฺริยา, อติมโตฺต นโร, อติมตฺตํ ปทํ อิจฺจาทิฯ

๔๒-๔๓. ทฺวาทสกํ มาเรฯ หรนยนคฺคิทฑฺฒตฺตา [ตินยนคฺคิทฑฺฒตฺตา (ก.)] นตฺถิ วิคฺคโห สรีรเมตสฺส **อวิคฺคโหฯ** กามยติ รติจฺฉํ อุปฺปาทยตีติ **กาโม,** การิตนฺตา **อ**ปจฺจโยฯ สิงฺคารรูเปน ปาณีนํ มนสิ ภวตีติ **มโนภูฯ** ปญฺจกามคุเณสุ มทยตีติ **มทโนฯ** โลกานํ อนฺตํ วินาสํ กโรตีติ **อนฺตโกฯ** วเส วเตฺตติ สีเลนาติ **วสวตฺตีฯ** ปาปํ อิจฺฉติ กโรติ, เตน ยุโตฺตติ วา **ปาปิมาฯ** ปรโต ชายตีติ ปชา, อจฺฉนฺทิกา, ตาสํ ปติ **ปชาปติฯ** เย กุสลธเมฺมสุ ปมตฺตา, เตสเมว พนฺธุ **ปมตฺตพนฺธุฯ** กณฺหธมฺมยุตฺตตาย **กโณฺหฯ** กุสลธเมฺม มาเรตีติ **มาโรฯ** อกุสลธเมฺม น มุญฺจตีติ **นมุจิฯ** มีนเกตโน, กนฺทโปฺป, ทปฺปโก, อนโงฺค, ปญฺจสโร, สมฺพรารี, มนสิโช, กุสุเมสุ , อนญฺญโช, ปุปฺผธนฺวา, รติปติ, มกรทฺธโชอิจฺจาทีนิปิ วิณฺหุสุตสฺส กามสฺส นามานิฯ

ตณฺหา อรตี รคา เจติ เอตา ติโสฺส **ตสฺส** มารสฺส ธีตโรฯ โย ตํ ปสฺสติ, ตํ ตสิตํ กโรตีติ **ตณฺหา, ส**โลโป, ณฺหา จฯ ปเรสํ กุสลธเมฺมสุ อรติํ กโรตีติ **อรตีฯ** รชฺชนฺติ เอตฺถาติ **รคาฯ ตสฺส** มารสฺส หตฺถี คิริเมขโล นามฯ สรีรมหนฺตภาเวน คิริสทิสตฺตา คิริ วิยาติ คิริฯ มาเรน มมายนวเสน "อยํ เม หตฺถี เมขโล นาม โหตู"ติ กตนามตฺตา เมขลา วิยาติ เมขโลติ สมฺทิตนามทฺวเยน เอกเมว หตฺถิํ วทติ, ยถา "วชิราสนิ, สีตุณฺห"นฺติฯ

๔๔. ติกํ ยเมฯ ปชาสํยมนโต ยมา, มจฺจุปฺปภุตโย อสฺส กิงฺการา, เตสุ ราชเตติ **ยมราชาฯ** เตธาตุเกสุปิ อาณาปวตฺตกตฺตา มหโนฺต วิสโย เอตสฺส วิสยี, ณี, โส เอว **เวสายีฯ** ยตฺถ ลกฺขเณน น สิชฺฌติ, ตตฺถ สพฺพตฺร “ยทาทินา วา นิรุตฺตินเยน วา สทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพา”ติ หิ ปุพฺเพ วุตฺตํ, ทุกฺขชนกตฺตา วา วิสทิสฏฺฐานํ คจฺฉนฺตีติ เวสา, เนรยิกา, เตสํ อธิปติภาเวน อยติ ปวตฺตตีติ **เวสายี,** อีฯ ยมานํ ราชา **ยโมฯ** ธมฺมราโช, กตโนฺต, สมวตฺตี, กาโล, ทณฺฑธโร, อนฺตโกอิจฺจาทีนิปิ ยมสฺส นามานิฯ **อสฺส** ยมสฺส อาวุธํ นยนเมวฯ เตน กิร โกธจิเตฺตน โอโลกิตมเตฺตน สตฺตานํ สรีรานิ อาตเป ขิตฺตฆตปิณฺฑานิ วิย วิลียนฺตีติฯ

ทฺวยํ อสุรเภเทฯ เอเตสญฺหิ สติปิ เทวภาเว เหฏฺฐา นิวาสิตภาวสามญฺญโต เอตฺถ วจนํ, มารสฺส ปน สตฺตานมนตฺถการกตาสามเญฺญน ยเมน สทฺธึ วจนํ ตกฺกรตฺตาฯ ยุทฺธาทีสุ เวปิตํ กมฺปิตํ จิตฺตเมตสฺส **เวปจิตฺติ** [สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๕๖]ฯ ปุณฺณํ โลมํ ยสฺส โส **ปุโลโม,** ปุลามหตี อุมา กิตฺติ, กนฺติ วา ยสฺสาติ **ปุโลโมฯ** “อุมาตสีเหมวติ-หลิทฺทากิตฺติกนฺติสู”ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห** วุตฺตํฯ อยํ ปน สกฺกสฺส ภริยาย สุชาตาย ปิตาฯ ทฺวยํ กินฺนเรฯ อสฺสมุขนรสรีรตาย กุจฺฉิโต ปุริโส, กิญฺจิ วา ปุริโส, ปุริสสทิโสติ วา **กิมฺปุริโสฯ** เอวํ **กินฺนโรฯ** ตุรงฺควทน, อสฺสมุขาทีนิปิ กินฺนรสฺส นามานิฯ

๔๕-๔๖. อทฺธปเชฺชน อากาสสฺส นามานิฯ เตสํ เตสํ วตฺถูนํ อนฺตรํ นานตฺตํ อิกฺขเต โลโก เอตฺถ, อเนนาติ วา **อนฺตลิกฺขํ, ร**สฺส **โลฯ** อิกฺขนํ วา ทสฺสนํ อิกฺขา, ตสฺส อนฺตรํ การณํ **อนฺตลิกฺขํฯ** ขนติ พฺยวธานนฺติ **ขํ,** กฺวิฯ สพฺพคหคามณิโน อาทิจฺจสฺส ปโถ มโคฺค **อาทิจฺจปโถฯ** น ภวตีติ **อพฺภํฯ** คจฺฉนฺตฺยเนน เทวาติ **คคนํ,** ยุ, มสฺส **โคฯ** อมฺพเต สทฺทายเต อตฺราติ **อมฺพรํ,** โรฯ **หย** คติมฺหิ, วิเสเสน หยติ คจฺฉติ สพฺพตฺราติ **เวหาโส, ย**สฺส **โส,** วิคโต วา หาโส จิตฺตสฺส เอตฺถารมฺมณาลาภโตติ **เวหาโสฯ** อนิลสฺส วาตสฺส ปโถ **อนิลปโถฯ** ภุสํ กาสเนฺต ทิปฺปเนฺต ปทตฺถา เอเตนาติ **อากาโส,** น กสฺสติ น วิเลขียตีติ วา **อากาโสฯ** น ภวติ เอตฺถ กิญฺจิปิ วตฺถูติ **นภํ,** นตฺถิ ภูมิ เอตฺถาติ วา **นภํ,** น ภายนฺติ ปกฺขิโน อเนน, เอตฺถาติ วา **นภํฯ** วิโน ปกฺขิโน หยนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ **เวหายสํ,** อโสฯ ตารา วุจฺจนฺติ นกฺขตฺตาทโย, เตสํ ปโถ **ตาราปโถฯ** สุรานํ เทวานํ ปโถ **สุรปโถฯ** น หญฺญเตติ **อฆํ, หน**สฺส **โฆฯ** อนนฺตํ, วิสณฺปทํอิจฺจาทีนิปิ อากาสสฺส นามานิฯ

๔๗-๔๘. **เมฆาเทฺย**กาทสกํ เมเฆฯ เมหติ ฆรติ เสจตีติ **เมโฆฯ** วารึ วหตีติ **วลาหโก, วาริ**สทฺทสฺส **โว, ว**สฺส **โล** [ปาณินิ ๖.๓.๑๐๙; โมคฺคลฺลานปญฺจิกา ๑.๔๗; นีติ-สุตฺต ๑๓๔๐, ๑๓๔๓]ฯ ทิพฺพนฺติ วุฑฺฒิํ วิรูฬฺหิํ คจฺฉนฺติ โลกา อเนนาติ **เทโวฯ** ปชานํ โลกานํ อนฺนํ โภชนํ ภวติ เอเตนาติ **ปชฺชุโนฺน,** อการสฺสุการโรฯ อมฺพุ อุทกํ ธาเรตีติ **อมฺพุธโรฯ** โลกานํ สนฺตาปํ หนฺตีติ **ฆโน, ห**สฺส **โฆฯ** ชลธารํ ธาเรตีติ **ธาราธโรฯ** ชีวนํ ชลํ มูตํ พนฺธมเนเนติ **ชีมูโต, วน** สทฺทโลโป, โลกานํ วา ชีวิตํ มุนาติ พนฺธตีติ **ชีมูโต, วิต**โลโป, **ชีวิต**สฺส **ชี** อาเทโส วา [ปาณินิ ๖.๓.๑๐๙; โมคฺคลฺลานปญฺจิกา ๑.๔๗; นีติ-สุตฺต ๑๓๔๐, ๑๓๔๓]ฯ เอวํ อญฺญตฺรฯ วารึ วหตีติ **วาริวาโหฯ** อมฺพุ ททาตีติ **อมฺพุโทฯ** อาปํ ภรตีติ **อพฺภํ,** กฺวิ, **ป**สฺส **โพฯ**

ติกํ วุฏฺฐิยํฯ วสฺสติ สิญฺจตีติ **วสฺสํ, วสฺส** เสจเนฯ เอวํ **วสฺสนวุฏฺฐิโยฯ**

ปญฺจกํ วิชฺชุยํฯ สตตํ อีรติ กมฺปตีติ สเตโร, **ต**โลโป, โส เอว **สเตริตาฯ** ขณมตฺตมฺปิ น ติฏฺฐตีติ **อกฺขณาฯ** กุฏิลํ อจิรฏฺฐายิตตฺตา วิรูปํ หุตฺวา ชวตีติ **วิชฺชุฯ** วิโชฺชตีติ **วิชฺชุตาฯ** อจิรํ ปภา ยสฺส **อจิรปฺปภาฯ**

๔๙. จตุกฺกํ เมฆนาเทฯ เมฆานํ นาโท **เมฆนาโทฯ** ธนียเต **ธนิตํ**[ถนิตํ (สี.)], **ธน** สเทฺทฯ คชฺชนํ **คชฺชิตํ, คชฺช** สเทฺทฯ รสียเต **รสิตํฯ อาทิ**นา หราทาทิ [สพฺพตฺร นปุํสเกภาเวโต, อาทินา สฺวนิตธนิตาทโย (จินฺตามณิฏีกา), อาทินา ธนิตหราทราสาทโย (พฺยาขฺยาสุธาฏีกา)]ฯ ทฺวยํ สกฺกธนุมฺหิฯ อินฺทสฺส อาวุธํ ธนุ จ **อินฺทาวุธํ, อินฺทธนุ** จฯ วาเตน ขิตฺตมมฺพุ **วาตกฺขิตฺตมฺพุ,** พินฺทุฯ สีตํ กโรตีติ **สีกโร,** สิญฺจตีติ วา **สีกโร, จ**สฺส **โก, อโร** จ, วาตวเสน วา ตโต ตโต สรตีติ **สีกโร, อ**สฺส **อี,** มเชฺฌ **กา**คโม จฯ

๕๐. ติกํ ชลธารายํฯ เวคโต ชลธารานํ สํ ภุสํ ปตนํ อาสาโร, ปุนปฺปุนํ สรตีติ **อาสาโรฯ** เวคํ ธาเรตีติ **ธาราฯ** อโธ ปตตีติ **สมฺปาโต, สํ**สโทฺท อโธภาเค [เวคโต ชลธารานํ สมฺภุยปตนํ ธาราสมฺปาโต, สร คติยํ ฆอฺ อิติ อาสาโร (จินฺตามณิฏีกา)]ฯ ทฺวยํ วโสฺสปเลฯ กเรน หเตฺถน คยฺหุปคตฺตา **กรกา,** ชลํ ปิณฺฑํ กโรตีติ วา **กรกา,** ‘‘วโสฺสปเล ตุ กรกา, กรโกปิ จ ทิสฺสเต’’ติ **รุโทฺท, กร**สโทฺทตฺรฯ ‘‘กโร วโสฺสปเล ปาณิ-โสณฺฑาปจฺจายรํสิสู’’ติ **นานตฺถสงฺคเห** วุตฺตํฯ ฆนโต, ฆนกาเล วา สญฺชาตํ อุปลํ สิลา **ฆโนปลํฯ** ทุฏฺฐุ ทินํ **ทุทฺทินํ,** อยํ **ทุทฺทิน**สโทฺท เมฆจฺฉนฺนาเห วตฺตติ, อโสภนโตฺถปฺยตฺถิ **ทุทฺทิน**สโทฺท, อคุณวจนตายํ วาจฺจลิโงฺคฯ

๕๑-๕๒. ฉกฺกํ ติโรธาเนฯ **ธร** อาวรเณ, **อปา**ทิปุโพฺพฯ อปิธรติ อาวุโณตีติ **ปิธานํ, อ**โลโปฯ อปธรตีติ **อปธารณํฯ** ติโร ธรติ ปิทหตีติ **ติโรธานํฯ** อนฺตรํ ธรตีติ **อนฺตรธานํ,** นิคฺคหีตโลโปฯ อปิธรตีติ **อปิธานํฯ** เอตฺถ จ **อปา**ทิอุปสคฺคา ธาตุโน อาวรณตฺถโชตกาฯ ฉาทยตีติ **ฉาทนํฯ** พฺยวธา, อนฺตรธิอิจฺจาทโยปิ ติโรธาเนฯ

สาทฺธปเชฺชน จนฺทสฺส นามานิฯ อินฺทติ นกฺขตฺตานํ ปรมิสฺสริยํ กโรตีติ **อินฺทุฯ** จนฺทติ หิลาทยติ สุขยติ ปชนฺติ **จโนฺทฯ** นกฺขตฺตานํ ราชา **นกฺขตฺตราชาฯ** อุมา กนฺติ, ตาย สห วิชฺชตีติ **โสโม,** สุขํ อภิสฺสวตีติ วา **โสโม, ม**ปจฺจโยฯ นิสํ รตฺติํ กโรติ, ตตฺถ วา กโร รํสิ เอตสฺส **นิสากโรฯ** อนฺธการํ อุเสนฺติ ทหนฺติ วินาเสนฺตีติ โอสา, รํสโย, เต เอตฺถ ธิยนฺติ ปติฏฺฐหนฺตีติ โอสธิ, ตาราวิเสโส, ตสฺส อีโส ปติ **โอสธีโสฯ** หิโม สีตโล รํสิ ยสฺส **หิมรํสิฯ** สโส อโงฺกลกฺขณํ ยสฺส **สสโงฺกฯ** จนฺทํ กปฺปูรํ มาติ สทิสํ นยตีติ **จนฺทิมาฯ อิ**การาเทโสฯ สสลกฺขณเมตฺถ อตฺถิ **สสี** ฯ สสติ วา หิํสติ อุณฺหคุณนฺติ **สสี, อี**ปจฺจโย ตทุปลกฺขิเต ตทุปจารํฯ สีตา รํสโย ยสฺสตฺถีติ **สีตรํสิฯ** นิสาย รตฺติยา นาโถ ตทาลงฺการภาวโตติ **นิสานาโถฯ** อุฬูนํ ตารานํ ราชา **อุฬุราชาฯ** มาติ อตฺตานํ กปฺปูเรน สทิสํ กโรตีติ **มา, มา**สโทฺทยํ ปุเม, ตํสหจรณโต อุฬุราชาทโยปิฯ หิมํสุ, กุมุทพนฺธุ, วิธุ, สุธํสุ, สุพฺภํสุ, นิสาปติ, มิคโงฺก, กลานิธิ, ทฺวิชราโช, สสธโร, นกฺขเตฺตโสอิจฺจาทีนิปิ จนฺทสฺส นามานิฯ

๕๓-๕๔. โสฬสนฺนํ ภาคานํ ปูรโณ **โสฬสโม** ภาโค จนฺทสฺส กลา, **กล** สงฺขฺยาเน, กลียเต เอกาทินา สงฺขฺยายเตติ **กลาฯ** ทฺวยํ จนฺทสฺส สรีเรฯ มญฺญเต ญายเต อเนเนติ **พิมฺพํฯ มน**โต **ว**ปจฺจโย, นิปาตนา มสฺส **โพ,** อสฺสิ, **น**สฺส **โม, ว**สฺส **โพ, พิมฺพ**สโทฺท อนิตฺถิยํฯ มณฺฑยเตติ **มณฺฑลํ,** อโล, อิตฺถิยํ มณฺฑลี, อยํ ตีสฺวปิ [พิโมฺพ อนิตฺถี, มณฺฑลํ ตีสุ (อมร ๓.๑๕)]ฯ

ปาทหีนปเชฺชน อทฺธภาโคฯ อสติ เขเปติ สมุทายนฺติ **อโฑฺฒ,** โตฯ ตถา **อโทฺธฯ อุปโฑฺฒ**ติ อุปสเคฺคน ปทํ วฑฺฒิตํ, เอเต ตโย ปุเมฯ ขณฺฑยติ สมุทายนฺติ **ขณฺฑํฯ** สกฺยเต อุพฺพาหนาทีสุ โถกตฺตาติ **สกลํ,** อโล, **ขณฺฑสกลา** วา ปุเม, สเตฺถ รูปเภทโต นปุํสเกฯ เอเต จ **อฑฺฒา**ทโย ตโย อสเม ภาเค ปุเม, สเม ตุ นปุํสเกติ รูปเภเทนาห ‘‘อทฺธํ วุตฺตํ สเม

ภาเค''ติฯ ขณฺฑาทิทฺวยํ ปน อสเมปิ วตฺตมานํ ปุนฺนปุํสเก วตฺตติ, ตสฺมา ''อทฺธํ วุตฺตํ สเม ภาเค''ติ เอตฺถ ''อฑฺฒํ, อุปฑฺฒ''นฺติ อิทํ ทฺวยมฺปิ สงฺคหิตํ [อสมภาเค ปุมานิ, สเม อํเส นปุํสกตฺตํ รูปเภทโต, อุปจารโต ตพฺภาควติ วาจฺจลิงฺค – อทฺธา สาฏี, อทฺธํ วตฺถํ อโทฺธ กมฺพโล (จินฺตามณิฏีกา)]ฯ

ปสาทาทโย จเนฺท อวสฺสมฺภาวิโน, อญฺญตฺร ตุ ปาสงฺคิกา อิติ จนฺทปกฺกเม อุจฺจเนฺตฯ วิเสเสน สาทยติ ปสาทยตีติ **ปสาโทฯ** เอวํ ปสโนฺน, โส เอว **ปสนฺนตาฯ**

ติกํ จนฺทปฺปภายํฯ กุมุทสฺสายํ วิกาโส [วิกาโร (ก.)] **โกมุทีฯ** จนฺทํ อาจิกฺขติ ปฏิปาทยตีติ **จนฺทิกาฯ** ชุติ อสฺสาตฺถีติ **ชุณฺหาฯ ตสฺส โณ, หปจฺจโย** จ, จนฺทสฺส วา ชุตึ โสภํ นยฺหติ พนฺธตีติ **ชุณฺหาฯ**

จตุกฺกํ โสภนมเตฺตฯ กนติ ทิปฺปตีติ **กนฺติ, กน** ทิตฺติยํ, กามียตีติ วา **กนฺติฯ** สุนฺทรํ ภาติ ทิปฺปตีติ **โสภาฯ** โชตยตีติ **ชุติฯ** ฉาทยตีติ **ฉวิฯ ฉท** สํวรเณ, **วิ**ปจฺจโย, **ท**โลโปฯ

๕๕. สตฺตกํ ลกฺขเณฯ กํ อตฺตานํ ลงฺกยติ หีนํ กโรตีติ **กลโงฺกฯ** ลญฺฉเต ลกฺขเต อเนเนติ **ลญฺฉนํ** ฯ ลกฺขฺยเต อเนเนติ **ลกฺขํฯ** ตถา **ลกฺขณํฯ** องฺกียเต ลกฺขฺยเต อเนเนติ **อโงฺกฯ** อภิ วิเสสํ ชานาติ เอเตนาติ **อภิญฺญาณํฯ** จิหียติ ลกฺขียติ อเนเนติ **จิหนํฯ จิห** ลกฺขเณฯ

สพฺพาสํ โสภานํ มเชฺฌ ปรมา โสภา สุสมา นาม, โสภนํ สมํ สพฺพํ อสฺสํ **สุสมา,** เสฏฺฐา โสภาฯ

๕๖. คุเณ โผฏฺฐพฺพวิเสเส **สีต**นฺติ นปุํสกํ ภวติฯ เทวทตฺตสฺส สีตํ วตฺตติฯ สีตาทโย ตโย **คุณีลิงฺคา** คุณิโน ลิงฺคํ คณฺหนฺติ, ตํ ยถา – สีตลา ภูมิ, สีตลํ ชลํ, สีตโล วาโตฯ อุณฺหาภิตเตฺตหิ เสวียตีติ **สีตํ,** เตน ยุเตฺต **สีโตฯ สส** คติยํ, อิโร, อิตฺตญฺจ, สีตตฺถิเกน สรียตีติ วา **สิสิรํฯ** สีตํ คุณํ ลาตีติ **สีตโลฯ**

มหิกานฺตํ หิเมฯ หิํสตีติ **หิมํ, ส**สฺส **โม,**นิคฺคหีตโลโป จฯ **ตุห** อทเน, โตหติ หิํสตีติ **ตุหินํ,** อิโนฯ อุปริโต สวตีติ **อุสฺสาโวฯ** นีหรนฺติ นิสฺสสนฺตฺยเนเนติ **นีหาโร,** นตฺถิ อีหา วา เอตสฺมา เหตุภูตาติ **นีหาโร,** อาโรฯ มหียเต ราคีหีติ [วาจาภิ (จินฺตามณิฏีกา)] **มหิกา,** ณฺวุฯ

๕๗. ฉกฺกํ นกฺขเตฺตฯ ปุนปฺปุนํ อุทยตฺตา น ขียเต **นกฺขตฺตํ,** อตฺตโน คมนฏฺฐานํ น ขรติ น วินาเสตีติ วา **นกฺขตฺตํ,** อถ วา **นกฺข** คติยํ, นกฺขตีติ **นกฺขตฺตํฯ** โชตติ สุภาสุภนิมิตฺตํ ปกาเสตีติ **โชติ, นกฺขตฺต ภํ**สเทฺทหิ สหจรณโต นปุํสเกฯ ยถาวุตฺตํ นิมิตฺตํ ภาติ ปกาเสตีติ **ภํฯ** กตฺตพฺพํ ตรนฺติ โลกา เอตายาติ **ตารา,** อตฺตโน วีถึ ตายติ อรติ คจฺฉตีติ วา **ตารา,** ตาเรติ วา โลเก อหิตโตติ **ตารา,** อยญฺจ **ตารกา, อุฬุ** จ เอเต ตโย อปฺปุเมฯ ตรา เอว ณฺวุ, **ตารกา** [ตารา เอว ตารกา ณฺวุ (ก.)]ฯ อุจฺจํ ลวติ [อุลยติ (ก.)] คจฺฉตีติ อุลุฯ โส เอว **อุฬุฯ** น เกวลํ ตารกา เอว อปฺปุเม, อถ โข อุฬุ จาติ **จ**สทฺทโตฺถฯ อุฬุสหจริยโต ปเกฺข นปุํสเก จฯ

๕๘-๖๐. **อสฺสยุชา**ทโย **เรวตฺยนฺตา** สตฺตาธิกวีสตารกา นกฺขตฺตา นาม โหนฺติฯ ตานิ จ นกฺขตฺตานิ อากาเส ยถาฐิตานิ กมโตเยว เอตฺถ กถิตานิ, น อุปฺปฏิปาฏิยาฯ วกฺขติ จ ''กมโต สตฺตาธิกวีสติ นกฺขตฺตา''ติฯ อสฺสรูปโยคโต **อสฺสยุโชฯ** ยมสทิสตฺตาสพฺพตฺร ภรตีติ **ภรณีฯ** ยุ, อีฯ อคฺคิสทิสตฺตา กนฺตติ ฉินฺทตีติ **กตฺติกา,** กโรติ ตสฺมา วา **กตฺถิกา,** กตฺติกาย สหิตา **สกตฺติกาฯ** ภรณี, โรหิณี วาฯ กมลสมฺภวตฺตา กมเล รุหติ วฑฺฒตีติ **โรหิณีฯ** มิคสี

สณฺฐานตฺตา ตาราปุโณฺช **มิคสิรํ,** ฉฏฺฐีสมาโส อุตฺตรปฺปธานตฺตา นปุํสกตฺตํฯ รุทฺทรสาวฏฺฐิต โกธรุทฺทสทิสตฺตา กทาจิ อทติ ฆสตีติ **อทฺทาฯ** ปุนปฺปุนํ สเตฺตสุ หิตํ วสฺสตีติ **ปุนพฺพสุ,** **วสุส** เสจเนฯ โปเสติ กฺริยานิ, โปเสนฺตฺยสฺมินฺติ วา **ปุโสฺสฯ** ภุชคสทิสตฺตา น สิลิสฺยเต นาลิงฺคฺยเตติ **อสิเลโสฯ**

มหียเต การิยตฺถิเกหีติ **มฆา** [มาฆา (ก.)], หสฺส **โฆฯ** ผลํ คณฺหาเปตีติ **ผคฺคุนี,** ยุ, อีฯ **เทฺว**ติ ปุพฺพผคฺคุนี, อุตฺตรผคฺคุนี เจติ เทฺวฯ หตฺถสณฺฐานตาย **หโตฺถฯ** ตจฺฉกสทิสตฺตา วิจิตฺตํ ผลํ ททาตีติ **จิตฺตาฯ** โสภนา อาติ, สาติ วา ตนุํ กโรติ สุภาสุภนฺติ **สาติ** [สฺวาติ (ก.)], สุภาสุภผลทานโต วา **สาติ, "สาติ** ทานาวสาเนสู''ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห** วุตฺตํ, อยํ ทฺวีสุฯ วิสทิสํ ผลํ ขณตีติ **วิสาขา,** วิวิธา วา สขา มิตฺตา ยสฺสา สา **วิสาขาฯ** อนุราธยติ สํสิชฺฌติ สุภาสุภผลเมตายาติ **อนุราธาฯ** คุเณหิ สพฺพาสํ วุฑฺฒตฺตา **เชฏฺฐาฯ** มูลติ ปติฏฺฐาติ สุภาสุภผลเมตฺถาติ **มูลํฯ** อาสาโฬฺห นาม ภตีนํ ทโณฺฑ, ตํสณฺฐานตฺตา **อาสาฬฺหา** นาม เทฺว นกฺขตฺตา ปุพฺพาสาฬฺหอุตฺตราสาฬฺหวเสนฯ

สวติ สุภาสุภผลเมเตนาติ **สวโณ, สวณํ** วาฯ ธนเมสนฺติ เอตฺถาติ **ธนิฏฺฐา,** ธนติ วา วิฏฺติ นิธานํ **ธนิฏฺฐาฯ** สตํ ภิสชา เอตฺถ, สตภิสชานํ วา อธิปติ **สตภิสโชฯ** ภโทฺท โค, ตเสฺสว ปทานิ ปาทา อสฺสํ **ภทฺทปทา,** ปุพฺพภทฺทปทา เทฺว, อุตฺตรภทฺทปทา เทฺว, สมูโห เจสํ จตุสงฺขฺยาติ พหุวจนํฯ รา วุจฺจติ ธนํ, ตพฺพนฺตตาย **เรวตี,** อาการเสฺส, เรวโต วา อิสิเภโท, ตสฺส อปจฺจํ **เรวตีฯ**

๖๑. ทฺวยํ ราหุคฺคเหฯ โส วุจฺจติ สโคฺค, ตตฺถ ภาตีติ **โสพฺภานุฯ** รหติ จนฺทาทีนํ โสภํ ชหาเปตีติ **ราหุฯ** ตโม, วิธุนฺตุโท, จนฺทาโท, เสหิเกโยติปิ ราหุสฺส นามานิฯ

สูร, จนฺท, องฺคารก, พุธ, ชีว, สุกฺก, อสิต, ราหุ, เกตูติ เอเต สูราทโย นวคฺคหา นามฯ

เมสาทิโก ทฺวาทสโกฏฺฐาโส ราสิ นามฯ อาทินา อุสภ, เมถุน, กกฺกฏ, สีห, กญฺญา, ตุลา, วิจฺฉิก, ธนุ, มกร, กุมฺภ, มีเน สงฺคณฺหาติฯ

ทฺวยํ ภทฺทปทนกฺขตฺตานํ นามํฯ โปโฏฺฐ โค [ปาโฐ ภโทฺท โค (ก.)], ตเสฺสว ปทานิ ปาทา อสฺสํ **โปฏฺฐปทาฯ**

๖๒-๖๓. ปชฺชทฺวเยน สูริยสฺส นามานิฯ อา ภุโส ทิปฺปตีติ **อาทิโจฺจ, ปุปสฺส โจฺจฯ** โลกานํ สูรภาวํ ชเนตีติ **สูริโยฯ** ตถา **สูโรฯ** สตํ พหโว รํสโย ยสฺส **สตรํสิฯ** ทิวา ทิวสํ กโรตีติ **ทิวากโร,** ทิวเส วา กโร อาภา ยสฺส **ทิวากโร, ทิวา**สโทฺทยํ สพฺพการกวจโน, น ตุ อาธารวจโน เอวฯ วิเสเสน โรจเต ทิปฺปเตติ **เวโรจโนฯ** ทินํ กโรติ, กุมุทานํ วา ทินํ มากุลฺยํ กโรตีติ **ทินกโร,** อุโณฺห รํสิ ยสฺส **อุณฺหรํสิฯ** ปภํ กโรตีติ **ปภงฺกโรฯ**

อํสุโน มาลา, สา ยตฺถ อตฺถิ **อํสุมาลีฯ** ทินานํ ปติ **ทินปติฯ** ตปตีติ **ตปโนฯ** รวนฺติ เอเตน สตฺตา ปภาวิตฺตาติ **รวิฯ** ภานุ ยสฺส อตฺถีติ **ภานุมาฯ** รํสิ ยสฺส อตฺถีติ **รํสิมาฯ** ภํ อาภํ กโรติ, ตาสํ วา อากโร อุปฺปตฺติฏฺฐานํ **ภากโรฯ** ภาติ ทิปฺปตีติ **ภานุฯ** เทเวหิปิ อจฺจเต ปูชียเตติ **อโกฺกฯ** สหสฺสํ พหโว รํสโย ยสฺส **สหสฺสรํสิฯ** ทฺวาทสตฺตา, ปภากโร, วิภากโร, วิกตฺตโน [วิสฺสกมฺมุนา วิกตฺติโต, กมฺมนิ ยุ (จินฺตามณิฏีกา)], มตฺตโณฺฑ, ทิวมณิ, ตรณิ, มิโตฺต, จิตฺรภานุ, วิภาวสุ, คหปฺปติ, หํโส, สวิตาอิจฺจาทีนิปิ สูริยสฺส นามานิฯ

๖๔. ปเชฺชน สูริยาทีนํ รํสิปฺปภานํ นามานิฯ รสนฺติ ตํ สตฺตาติ **รํสิฯ** อา ภุโส ภาตีติ **อาภาฯ** ปกาเรน ภาตีติ **ปภาฯ** ทิปฺปตีติ **ทิตฺติฯ** โรจเต ทิปฺปเตติ **รุจิฯ** ทีธฺยติ ทิปฺปตีติ **ทีธิติฯ** ทิปฺปตีติ วา **ทีธิติ, ปสฺส โธ, อิ**การาคโมฯ มิยฺยเนฺต ขุทฺทชนฺตโว อเนเนติ **มรีจิ,** อีจิฯ อสติ คจฺฉติ ทิสนฺตนฺติ **อํสุ,** อุสฺสาคโมฯ **มรีจิ**สหจรณโต **ทีธิตฺยา**ทโย [ขลิตปาโฐ (?), สวรสามีตุ องฺคุลิ กากลิสาริ สราริ ตุมฺพิอริ สุสิ ทีมิตฺยตฺตโย ถีปุเมสุ อิจฺจาห (จินฺตามณิฏีกา)] **ภานุ อํสุ** จ ทฺวีสุฯ **มย** คมนโตฺถ ทณฺฑโก ธาตุ [ทณฺฑกปฺปกรเณ อาคตธาตูติ อโตฺถ, นิรุตฺติสารมญฺชุสาฏีกายํ ๒๕๓.๔๑๓ ปิเฏฺฐสุ ปสฺสิตพฺพํ], **ข**ปจฺจโย **อู**การาคโม, อถ วา **มา** มาเน, **อุข** คตฺยโตฺถ ทณฺฑโก ธาตุ [ทณฺฑกปฺปกรเณ อาคตธาตูติ อโตฺถ, นิรุตฺติสารมญฺชุสาฏีกายํ ๒๕๓.๔๑๓ ปิเฏฺฐสุ ปสฺสิตพฺพํ], มาย มานาย อุขตีติ **มยูโข** [มาปสํ คคนํ ปมาณยํ อุขติ คจฺฉตีติ ปิโสทราทิ (จินฺตามณิฏีกา)]ฯ กิรติ ติมิรํ **กิรโณฯ** กิรติ ติมิรํ **กโรฯ**

๖๕. ทฺวยํ อาทิจฺจมณฺฑโลติขฺยาเต อุปฺปาตาทิชาเต รํสิมณฺฑเลฯ สูริยสฺส ปริ สมนฺตโต ธียเต **ปริธี,** ปริ สมนฺตโต วิสตีติ **ปริเวโส,** สูริยํ วา ปริเวฐยตีติ **ปริเวโสฯ ฐสฺส โสฯ** อุปสูริยกํ, มณฺฑลนฺติ เทฺวปิ ปริธิโน นามานิฯ

ทฺวยํ มรีจิกายํฯ มรีจิสทิสตาย **มรีจิฯ** มิคานํ ตณฺหา ปิปาสา ยสฺสํ ชลาภาสตฺตา สา **มิคตณฺหิกาฯ**

สูริยสฺส อุทยโต ปุเพฺพ **อุฏฺฐิตรํสิ** อุคฺคตรํสิ อรุโณ นาม สิยาฯ อรุณวณฺณตาย อรติ คจฺฉตีติ **อรุโณฯ** สูรสูโต, อนูรุ, กสฺสเปยฺย, กสฺสปิ, ครุฬาคฺคโชติปิ อรุณสฺส นามานีติฯ อากาสวณฺณนาฯ

๖๖-๖๗. จตุกฺกํ กาเลฯ กลฺยเนฺต สงฺขฺยายเนฺต อายุปฺปมาณาทโย อเนนาติ **กาโล,** กรณํ วา กาโร, ภาเว โณ, โส เอว **กาโล,** น หิ กฺริยาวินิมุโตฺต กาโล นาม โกจิ อตฺถิ, มหากาลสฺส ปน สสฺสตภาวโต อตีตาทิโวหาโร นเตฺถวาติ อวยวกาลานํ สมูหภาวโต โสปิ “กาโล”ติ วุโตฺตฯ สตฺตานํ ชีวิตํ อสติ เขเปตีติ **อทฺธา, ตสฺส โธ, อา**การโนฺตยํ **อทฺธา**สโทฺทปุเมฯ ปุนปฺปุนํ เอตีติ **สมโยฯ** วินาสํ ลาตีติ **เวลา,** วณฺณโลโปฯ ทิโฏฺฐ, อเนโหติปิ กาลเสฺสวนามานิฯ

ขณาทโย ปน **ตพฺพิเสสา** ตสฺส กาลสฺส วิเสสา เภทาฯ เก เต, กิตฺตกปฺปมาณา เจตฺยาห **“ขโณ”**อิจฺจาทิฯ ทสหิ อจฺฉราหิ องฺคุลิโผฏเนหิ ลกฺขิโต กาโล ขโณ นาม, **ขณุ** หึสายํ, ขโณตีติ **ขโณ,** อฯ ทส ขณา ลโย นาม **ภเว** ภวนฺติ, เอเตน วา วจเนน วิกภิสงฺขฺยาเปกฺขิโนปิ วาจกา สนฺตีติ คมฺยเตฯ ลยติ คจฺฉติ, สตฺตานํ ชีวิตํ ลุนโนฺต วา อยติ คจฺฉตีติ **ลโยฯ** ทส ลยา ขณลโย นาม, ขณลยานํ สมูหภาวโตฯ เต ทส ขณลยา มุหุโตฺต นาม **สิยา** สิยุํ วา, อยมนิตฺถีฯ **หุจฺฉ** โกฏิเลฺย , กุฏิลยติ รตฺติทิวเส สุภาสุภทสฺสนโตติ **มุหุโตฺต,** โต, ธาตฺยาทิมฺหิ **มุ**การาคโม, **จฺฉ**โลโป จฯ เต ทส มุหุตฺตา ขณมุหุโตฺต นามฯ

ติกํ ทิเนฯ ทิพฺพนฺติ กีฬนฺตฺยสฺมึ **ทิวโส,** โสฯ น ชหาติ ปจฺจาคมนํ **อหํฯ** อาททาติ นิพฺยาปารนฺติ **ทินํ,** อิโน, **อา**โลโป จ, ทิพฺพติ วา เอตฺถาติ **ทินํ, วสฺส โนฯ** ฆสโร [ฆสติ อนฺธการํ โร (จินฺตามณิฏีกา)], วาสโรติปิ ทินสฺส นามานิฯ

๖๘. **กลฺล**นฺตํ ปจฺจูเสฯ ปภาตฺยสฺมึ โลโกติ **ปภาตํฯ** ตถา **วิภาตํฯ อุส** รุชายํ, ปจฺจูสติ วินาเสติ ติมิรนฺติ **ปจฺจูโสฯ** กลฺยเนฺต สงฺขฺยายเนฺต อเนน สงฺขฺยาทโยติ **กลฺลํฯ** อโหมุขํ, อูโสติ

ปิ ปจฺจูสสฺส นามานิฯ

ทฺวยํ ปโทเสฯ โทสาย รตฺติยา อารโมฺภ **อภิโทโสฯ** โทสาย รตฺติยา ปารโมฺภ **ปโทโสฯ** อภิธานโต **ปา**สทฺทสฺส ปุพฺพนิปาโต, อปฺปธานรโสฺส จ, อถ วา อภิทุสฺสนฺติ ปทุสฺสนฺติ จ ยตฺถ สพฺพกมฺมานิ อภิโทโส ปโทโส จฯ

ติกํ สายเนฺหฯ สายติ ทินํ อวสายตีติ **สาโย,** สายโนฺต วา ทินนฺตํ กโรโนฺต อยตีติ **สาโย,** ปุนฺนปุํสเกฯ สมฺมาฌายนฺติ ตํ **สญฺฌา,** (“พฺรหฺมุโน ตนุ ปิตา โลกสฺส ชเนตฺตี”ติ หิ อาคโม นิกายนฺตริกานํฯ) [( ) เอตฺถนฺตเร ปาโฐ อธิโก วิย ทิสฺสติ] ทินานํ อจฺจโย อติกฺกโม, อวสานํ วา **ทินจฺจโยฯ** ทินโนฺตติปิ ตเสฺสว นามํฯ

ปุพฺพณฺหาปรณฺหมชฺฌนฺหวเสน ติวิธา สญฺฌา [อมร ๔.๓]ฯ ปุพฺพญฺจ ตํ อหญฺจาติ **ปุพฺพณฺหํฯ** อปรญฺจ ตํ มชฺฌญฺจ ตํ อหเญฺจติ **อปรณฺหํ มชฺฌนฺหํฯ** สพฺพตฺราวยเว สมุทาโยปจารโต อหเสฺสกเทเส **อห**สโทฺทติ กมฺมธารโย, ตาสํ ติสฺสนฺนํ สญฺฌานํ สมาหาโรติ สญฺฌมิตฺยุจฺจเตฯ สมาหรณํ สมาหาโร, เอกีภาโว, โส จ ภินฺนกาลานํ น ภวตีติ พุทฺธิยา สมกาลคฺคหณโต เอกกาลตฺตา ตสฺมึ อภิเธเยฺย ทิคุสมาโส, ตถา หิ สมาหาโร สมูโห ตํสมฺพเนฺธ ฉฏฺฐิยาเยว ภวิตพฺพนฺติ จิเนฺตโนฺต อาจริโย น อญฺญปทตฺถสมาโส อยนฺติ **อา**การสฺสาปฺปธาเน รสฺสตฺตนฺติ สญฺฌํฯ สมาหาโร ภาโว ตเสฺสกตฺตา เอกวจนํ, กมฺมวจเน ตุ สมาหาเร ติโสฺส สญฺฌา สมาหฏาติ ปฐมนฺตานํ สมาเส สปทตฺถปาธานฺยา พหุวจนํ, รสฺสาภาโว จฯ

๖๙. ปญฺจกํ รตฺติยํฯ นิสติ ตนุํ กโรติ สพฺพพฺยาปารํ **นิสาฯ** รชฺชนฺติ ราคิโน อตฺร **รชนี,** ยุ, อีฯ ราติ คณฺหาติ อพฺยาปารนฺติ **รตฺติ,**ติ, รชฺชนฺติ วา เอตฺถ **รตฺติฯ** ปฐมมชฺฌิมปจฺฉิมยามวเสน ตโย ยามา ปหารา ยสฺสา **ติยามาฯ** สํวุโณติ ทินํ **สํวรีฯ** นิสีถินี, ขณทา, ขปา, วิภาวรี, ตมสฺสินี, ยามินี, ตมีอิจฺจาทีนิปิ รตฺติยา นามานิฯ

จนฺทิกายุตฺตา จนฺทปฺปภาย ยุตฺตา รตฺติ ชุณฺหา นาม, ชุณฺหาโยคโต **ชุณฺหาฯ** ตโม อุสฺสโนฺน ยสฺสํ สา **ตมุสฺสนฺนา** รตฺติ **ติมิสิกา** นาม, ติมิสํ อุสฺสนฺนํ เอตฺถาติ **ติมิสิกา,** อุปธายอิตฺตญฺจฯ

๗๐. ติกํ อฑฺฒรตฺติยํฯ มชฺฌิมารตฺติ กมฺมภูตา “นิสีโถ, อฑฺฒรโตฺต, มหานิสา”ติ จ วุจฺจติฯ นิสฺสเต สยเต อสฺมึ **นิสีโถฯ** อฑฺฒญฺจ ตํ รตฺติ จาติ **อฑฺฒรโตฺต,** รเตฺตกเทเส **รตฺติ**สโทฺท, รตฺติยา อฑฺฒนฺติ วา **อฑฺฒรโตฺตฯ** มหตี จ สา นิสา จาติ **มหานิสาฯ**

จตุกฺกํ อนฺธกาเรฯ อนฺธํ หตํ ทิฏฺฐสตฺติกํ โลกํ กโรตีติ **อนฺธกาโรฯ** ตมตีติ **ตโม,** อถ วา ตมนฺติ อากงฺขนฺติ รตึ โลกา เอตฺถ **ตโม, ตมุ** อากงฺขายํ, **ตม**สโทฺท อนิตฺถี, ตํสหจรณโต อนฺธกาโรปิฯ ติมิสํ อิโส, อถ วา **ติมุ** เตมเน, ติมนฺติ เอตฺถ ราเคนาติ **ติมิสํฯ ติมิรํ,** ปุเพฺพว **อิร**ปจฺจโยฯ

๗๑. จตุทฺทสนฺนํ รตฺตีนํ ปูรณี จตุทฺทสีสงฺขาโต กาฬปโกฺข จ เอกคฺฆโน วนสโณฺฑ จ เมฆปฏลญฺจ อฑฺฒรตฺติ จ เอเตหิ จตูหิ สมนฺนาคโต ตโม จตุรงฺคตมํ นามฯ

๗๒. อนฺธญฺจ ตํ ตมญฺจาติ **อนฺธตมํ,** ยํ โลกํ อนฺธการํ กโรติฯ อยํ **อนฺธตม**สโทฺท **ฆนตเม** พาฬฺหตเม วตฺตติฯ

ทฺวยํ ปหาเรฯ ปหรียเต เภริยาทิ อตฺราติ **ปหาโร,** ปุเม สญฺญายํ **อ**ปจฺจโยฯ **ยา** ปาปุเณ โม, อุปยเมติ วา อโห รตฺติ จาเนน **ยาโม, ยมิโต โณฯ** ปหาโร เอว ยาโม อิติ สญฺญิโต **ยาม สญฺญิโตฯ**

ทุติยา ติถิ ปาฏิปโท นามฯ ปฏิปชฺชเต จโนฺท ขยํ, อุทยํ วา ยสฺสํ **ปาฏิปโทฯ** ตติยาที ติ ถิเยว, น ปาฏิปโทฯ ตโนตีติ **ติถิ,** อถ วา **ตา** ปาลเน อิถิฯ **ติถิ**สโทฺท ทฺวีสุฯ

๗๓. ทฺวยํ ปนฺนรสิยํ, ปนฺนรสนฺนํ ติถีนํ ปูรณี **ปนฺนรสี, ปณฺณรสี**ติปิ ปาโฐ อตฺถิฯ ทฺวยํ ปุณฺณมายํ ติถิยํฯ มิยฺยเต ติถีนํ ขโย วุฑฺฒิ จาเนน มาโส, จโนฺท, ปุโณฺณ จ โส มาโส จาติ ปุณฺณมาโส, ตสฺสายํ ติถิ, ปุณฺณมาโส ยสฺสมตฺถีติ วา **ปุณฺณมาสีฯ** ปุโณฺณ มา จโนฺท ยตฺถ, ปุณฺณมสฺสายํ วา ติถิ **ปุณฺณมา,** "ปุณฺณิมา"ติ ปาเฐ ปน สติ จนฺทสฺส ปุณฺณภาโว ปุโณฺณ, เตน นิพฺพตฺตา ภาวปจฺจยนฺตา เตน นิพฺพเตฺต อิโม ทิสฺสติ, โลกาสยตฺตา ลิงฺคสฺส อิตฺถิลิงฺ คตฺตํ, สา ปุณฺณมา เอกกลาหีเน จเนฺท สติ อนุมติ นาม, อนุมญฺญเนฺต อนุคจฺฉเนฺต เทวตาปิ ตูหิ สห ยสฺสํ สา **อนุมติฯ** ปุเณฺณ ปน จเนฺท สา ปุณฺณมา ราากา นาม, ราติ ทสฺสนาวกาสํ **ราากา,** โก [กลาหีเน สา'นุมติ ปุเณฺณ ราากา นิสากเร (อมร ๔.๘)]ฯ

อปรา กาฬปกฺขสมฺภูตาปนฺนรสี ปน อมาวสี, อมาวาสีติปิ อุจฺจเตฯ อมา สห วสนฺติ รวิ จนฺทา ยสฺสํ **อมาวสี, อมาวาสี** จ ทีฆํ กตฺวา, **อมา**สโทฺท สหโตฺถ อพฺยยํฯ ทโสฺส [ทสฺสลา (ก.), ทิสฺสเนฺต รวิจนฺทา อตฺร, "คณเกหี"ติ ฆ (จินฺตามณิฏีกา)], สูริยินฺทุสงฺคโมติ ตสฺสาเยว นามานิฯ

๗๔. สฏฺฐิฆฏิกาหิ ลกฺขิโต กาโล อโหรโตฺต นามฯ ฆเฏนฺติ อโหรตฺติโยติ **ฆฏิกาฯ** อโห จ รตฺติ จ **อโหรโตฺต,** ปุเมฯ อทิคุเตฺตปิ อโหรตฺตนฺติ นปุํสเกปิฯ **เต** ปญฺจทส อโหรตฺตา ปกฺข นามฯ ปจนฺติ ปริณมนฺติ ภูตานฺยเนเนติ **ปกฺขฯ** ปุพฺพาปรภูตา **เต** จ ปกฺขา ยถากฺกมํ **สุกฺกกาฬา** สุกฺกปกฺขกาฬปกฺขา นามฯ **โชติสตฺถ**กฺกเมน สุกฺกปโกฺข ปุพฺพสญฺญิโต, กณฺหปโกฺข อปรสญฺญิโตฯ ตโต เอว มาสวิเสเส โลเก สกปรปโกฺขติ [โลเกปฺยปรปโกฺขติ (ก.)] รูฬฺหีฯ **สุจ** โสเก, **สุโกฺก,** โสจนฺติ เอตฺถ อนฺธการาภิลาสิโนติ กตฺวา, สุเจติ ปกาเสตีติ วา **สุโกฺกฯ** กิรติ สุกฺกนฺติ กาโร, โณ, โสว **กาโฬ,** เกน วา โชตินา อรติ เอตฺถ กาโร, โสว **กาโฬฯ เต ทุเว** สุกฺกกาฬปกฺขา สมฺทิตา **มาโส** นามฯ **มสิ** ปริมาเณ, กมฺมนิโณฯ

๗๕-๗๖. สาทฺธปเชฺชน ทฺวาทสมาสานํ นามานิฯ จิตฺตาย ปริปุเณฺณนฺทุยุตฺตาย ยุ โตฺต, อุปลกฺขิโต วา มาโส **จิโตฺต** , สํโยคนฺตตฺตา น วุทฺธิ, เอวํ สพฺพตฺรฯ ปริปุเณฺณนฺทุยุตฺ ตตํตํนกฺขตฺตนามวเสน ทฺวาทสนฺนํ มาสานํ นามานิ เวทิตพฺพานิฯ จิตฺตมาสาทโย ผคฺคุนมาส ปริยนฺตา ทฺวาทส โกฏฺฐาสา กเมน มาสาติ เญยฺยาฯ ปสตฺถตมตฺตา เชฏฺฐา, ตํโยคา **เชโฏฺฐฯ** อสโยฺห รวิ อเตฺรติ **อาสาโฬฺหฯ ยสฺส โฬ,** สวนฺตฺยสฺมึ **สาวโณ,** ยุฯ ผลนฺตฺยตฺร **ผคฺคุโน,** ยุ, **ล**สฺส **โค, อ**สฺส **อุ**ฯ กตฺติกมาโส ปจฺฉิมกตฺติโก นามฯ อสฺสยุชมาโส ปุพฺพกตฺติ โก นามฯ

๗๗. ทฺวยํ สาวณมาเสฯ อโนฺตวีถิโต พหิ นิกฺขมติ สูริโย เอตฺถ, อธิกรเณ อนีโยฯ ทฺวยํ จิตฺตมาเสฯ นานาปุปฺผผลวิจิตฺตตาย โลกานํ รมฺมํ กโรติ, รมนฺติ วา เอตฺถาติ **รมฺมโกฯ**

๗๘. **กตฺติกกาฬปกฺขโต** ปจฺฉิมกตฺติกโต ปฏฺฐาย จตฺโร จตฺโร มาสา **กมา** กมโต เห มนฺตคิมฺหานวสฺสานสญฺญิตา อุตุโย นาม โหนฺติฯ หิมานิ เอตฺถ สนฺติ เหโม, โส เอว **เหมโน**

ต, ‘‘สุตฺตโนฺต วนโนฺต’’ติ ยถา, หิโนติ วา หานึ คจฺฉติ สพฺพเมตฺถาติ **เหมโนฺต, อนฺต**ปจฺจโย, **มา**คโม จฯ คิรติ ปีฬยตีติ **คิมฺหาโน,** มาโน, **ร**สฺส **โห,** วณฺณวิปริยโย จฯ วสฺสติ เอตฺถ **วสฺสาโน**ยุฯ **อุตุโย ทฺวีสู**ติ ปจฺจาสตฺยา **อุตุ**สโทฺท เอว ทฺวีสุ, น **เหมนฺตา**ทโย, **อมรโกเส** ปน **อุตุ**สโทฺท ปุเม วุโตฺต [อมร ๔.๒๐]ฯ

๗๙. อญฺญถาปิ อุตุเภทํ ทเสฺสตุํ อริยสามญฺญมาห **‘‘เหมโนฺต’’**อิจฺจาทิฯ **วา** อถ วา **วุตฺตานุสาเรน** อุตฺตฺตยปเภเท วุตฺตวจนสฺสานุสาเรนฯ อิทํ ปน ‘‘กตฺติกกาฬปกฺขโต’’ติ วจนํ สนฺธาย วุตฺตํ, ตสฺมา กตฺติกกาฬปกฺขโต ปภุติ เทฺว เทฺว มาสา **กมา** กมโต เหมโนฺต, สิสิโร, วสโนฺต, คิโมฺห, วสฺสาโน, สรโท อุตูติ ฉ **อุตู** ภวนฺติ, ปุนปฺปุนํ เอตีติ กตฺวา, ตุ, **อิ**สฺส **อุ**ฯ สิสิรํ สีตลํ, ตํโยคา **สิสิรํ, วา**วิธานโต น วุทฺธิ, **ม**กาโร ปทสนฺธิกโรฯ **วส** กนฺติยํฯ วสียเตติ **วส โนฺต**ฯ ปุปฺผธนฺตฺตา [ปุปฺผวนฺตตฺตา (ก.)] วา วสติ กาโม เอตฺถ **วสโนฺต**ฯ สรติ ปีฬยติ อสฺมินฺติ **สรโท, ต**สฺส **โท**ฯ สา สุนขา รมนฺติ เอตฺถาติ วา **สรโท, ม**สฺส **โท**ฯ

๘๐-๘๑. ติกํ คิเมฺหฯ อุสติ ทหตีติ **อุโณฺห,** โณฺห, **ส**โลโป จฯ นิทหเนฺต ยสฺมินฺติ **นิทาโฆ, ห**สฺส **โฆ**ฯ คิรติ ปีฬยตีติ **คิโมฺห,** โม, รสฺส **โห,** วณฺณวิปริยโย จฯ ติกํ วสฺสาโนตุมฺหิฯ วสฺสติ ปวสฺสติ เอตฺถาติ **วโสฺส, วสฺสาโน, ปาวุโส** จฯ **อ**สฺส **อุ,** สํโยคโลโป จฯ

วสฺสานาทิเกหิ ตีหิ อุตูหิ **ทกฺขิณายนํ** สูริยสฺส ทกฺขิณทิสาคมนํ ภวติ, อเญฺญหิ **ตีหิ** สิสิรวสนฺตคิเมฺหหิ **อุตฺตรายนํ** อุตฺตรทิสาคมนํ ภวติฯ **อิ** คติยํ, ภาเว ยุ, อยนํฯ ปุสฺสสงฺกนฺติมารพฺภ อาสาฬฺหํ ยาว อาทิจฺจสฺส อุตฺตรา คติ **อุตฺตรายนํ**ฯ อาสาฬฺหสงฺกนฺติมารพฺภ ปุสฺสํ ยาว ทกฺขิณา คติ **ทกฺขิณายนํ**ฯ **วโสฺสยนทฺวย**นฺติ อิทํ อยนทฺวยํ สมฺปิณฺฑิตํ วโสฺส นามฯ วสฺสนฺติ เอตฺถาติ **วโสฺส,** วสฺสกาเลน วา อุปลกฺขิโต **วโสฺส,** ‘‘จิโตฺต, จกฺขุทสก’’นฺติ ยถาฯ

ปชฺชทฺธํ วเสฺสฯ สํวสติ เอตฺถ **สํวจฺฉโร,** ฉโร, **ส**สฺส **โจ,** ‘‘วจฺฉโร’’ติปิ ตเสฺสว นามํฯ นตฺถิ อิตฺถิลิงฺคตฺตเมเตสุ **อนิตฺถี**ฯ ปจฺจาสตฺยา **สรโท**ปิ ตํปจฺจาสตฺยา **หายโน**ปิฯ สรทกาเลน ลกฺขิโต **สรโท,** ยถา ‘‘โสตทสกํ, เวสาโข’’ติฯ ชหาติ ภาเวติ **หายโน,** ปทเตฺถ วา ชหโนฺต อยตีติ **หายโน**ฯ สมยติ วิกลยติ ภาเวติ **สมา, สม** เวกเลฺยฯ ‘‘สมา วเสฺส ถีลิโงฺค ตุ, สมํ สพฺพสมาเนสู’’ติ **รุโทฺท**ฯ

สพฺพสตฺตานํ สพฺพปาริสทตฺตา [สพฺพปฏิปทตฺตา (ก.)] สพฺพโวหารกุสลตฺถํ กาลาธิการตฺตา ปรสมเย กถิตํ เทวานํ วสฺสปฺปมาณมฺปิ อิธาหริตฺวา ทีเปตพฺพํฯ ตถา หิ มนุสฺสานํ มาเสน ปิตูนํ อโหรโตฺต, เอวํ มนุสฺสานํ วเสฺสน เทวานํ อโหรโตฺต, ตโตฺรตฺตรายนํ เทวานํ ทินํ, รตฺติ ปน ทกฺขิณายนํ, เทวตานํ สฏฺฐฺยาธิกาโหรตฺติสตตฺตเยน วเสฺสน ทฺวาทสวสฺสสหสฺสานิ เทวานํ ยุคํฯ เตน วุตฺตํ –

> ‘‘เอสา ทฺวาทสสหสฺสี, ยุคาขฺยา ปริกิตฺติตา;
> เอตํ สหสฺสคุณิตํ, อโห พฺรหฺมมุทาหฏ’’นฺติ [‘‘เวททีปกคเนฺถ’’ติ นิสฺสเย]ฯ

ตญฺจ นรานํ จตุยุคํ ทิพฺพสหสฺสทฺวเยน พฺรหฺมุโน เทฺว ทิเวติฯ กต, เตตา, ทฺวาปร, กลิเสน จตุยุคํฯ ตตฺร **กตยุคสฺส** มนุสฺสสงฺขฺยาย ปมาณํ อฏฺฐวีสติสหสฺสาธิกานิ สตฺตรสวสฺสลกฺขานิ, **เตตาย** ฉนฺนวุติสหสฺสาธิกานิ ทฺวาทสวสฺสลกฺขานิ, **ทฺวาปรสฺส** จตุสฏฺฐิสหสฺสาธิกานิ อฏฺฐวสฺสลกฺขานิ, **กลิสฺส** พาตฺตึสสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ วสฺสลกฺขานิฯ วุตฺตญฺจ –

“สุญฺญํ สุญฺญํ ขํ นาคา, กรมุนิสสิโน;
มาน’มาโท ยุคสฺส, เตตาย ขํขํสุญฺญํฯ

รสนวสูริยา, วสฺสสงฺขฺยา ปสิทฺธา;
สุญฺญํ สุญฺญํ ขํ เวทา, รสภุชคมิติฯ

ทฺวาปเร วสฺสสงฺขฺยา, สุญฺญากาสํขํเนตฺต-;
คุณชลนิธโย, วสฺสสงฺขฺยา กลิเสฺส”ติฯ

ปิโณฺฑ เจส วีสติวสฺสสหสฺสาธิกานิ เตจตฺตาลีสวสฺสลกฺขานิฯ วุตฺตญฺจ “ขากาสสุญฺญมฺพรทนฺตสาครา จตุยุคานํ ปริมาณสงฺคโห”ติฯ พฺรหฺมุโน อโหรเตฺตน นรานํ เทฺว กปฺปาฯ

ตตฺร อฏฺฐ นาคา, เทฺว กรา, สตฺต มุนโย, เอโก สสี, ฉ รสา, ทฺวาทส สูริยา, จตฺตาโร เวทา ชลนิธโย จฯ เทฺว เนตฺตานิ, ตโย คุณา, พาตฺตึส ทนฺตา, สงฺขฺยาย ปสิเทฺธเหเตหิ สงฺขฺยา คเหตพฺพาฯ **ขากาสมฺพร**สทฺทา สุญฺญปริยายาฯ สุญฺญญฺจ คณิเต พินฺทุนา สงฺคหิตํฯ สพฺพเญฺจตํ ปฏิยุคํ ปฏิโลเมน ปตฺถารเยฯ ตตฺร กตยุคสฺส ปตฺถาโร ยถา – ๑๗๒๘๐๐๐ฯ เตตาย ยถา – ๑๒๙๖๐๐๐ ฯ ทฺวาปรสฺส ยถา – ๘๖๔๐๐๐ฯ กลิสฺส ยถา – ๔๓๒๐๐๐ฯ จตุยุคปิณฺฑสฺส จ ยถา – ๔๓๒๐๐๐๐ฯ ยุคานํ ปฏิปตฺถารญฺจ ปิณฺฑสฺส จ ยถากฺกมํ อนฺติมํ พินฺทุมาทาย ปฏิโลเมน คณเยฯ ตํ ยถา –

“เอกํ ทส สตเญฺจว, สหสฺส’มยุตํ ตถา;
ลกฺขญฺจ นิยุตเญฺจว, กมา ทสคุโณตฺตร”นฺติฯ

ตตฺร ทสสหสฺสานิ อยุตํฯ ทสลกฺขานิ นิยุตํฯ ตญฺจ กลิทฺวาปเรสุ นตฺถีติ ลกฺขปริยนฺตเมว ตตฺร คณเย, ตเทวํ ยุคานํ, ตํปิณฺฑสฺส จ องฺกโต ปุพฺพวุตฺตา วสฺสสงฺขฺยา สญฺญาตา ภวตีติฯ

ตตฺร พฺรหฺมุโน ทินํ นรานํ อุทยกโปฺป, รตฺติ ปน ขยกโปฺปฯ เอกสฺมิญฺจ พฺรหฺมทิเน มนุสญฺญิตา จตุทฺทส พฺรหฺมสุตา ภวนฺติฯ ตเตฺรกสฺส มนฺวนฺตรสฺส เอกสตฺตติทิพฺพยุคานิ ปมาณํ, ตญฺจ มานุสํ จตุทฺทสภิ อุตฺตรํ [จตฺราสีติอุตฺตรํ (?)] ยุคสตทฺวยํฯ ตเทวํ จตุทฺทสภิ มนฺวนฺตเรหิ จตุนวุตฺยุตฺตรานิ นวทิพฺพยุคสตานิ ภวนฺติฯ มานุสํ ตุ จตุวีสติยุคสหสฺสจตุกฺกํฯ เอสญฺจ [ฉสตฺตตฺยาธิกนวตึสยุคสตํ (?)] มนฺวนฺตรานํ อฏฺฐวีสสหสฺสาธิกสตฺตรสมานุสวสฺสลกฺขสงฺขฺยา วา กตยุคปฺปมาณกา ปญฺจ สนฺธโย ภวนฺติฯ เตน วุตฺตํ **สูริยสิทฺธเนฺต** [๑.๑๘-๑๙] –

“ยุคานํ สตฺตติ เสกา, มนฺวนฺตร’มิโห’จฺจเต;
กตสฺส สงฺขฺยา ตสฺสเนฺต, สนฺธิ วุโตฺต ชลปฺลโวฯ

สสนฺธโย เต มนโว, กเปฺป เญยฺยา จตุทฺทส;
กตปฺปมาณา กปฺปาโท, สนฺธี ปญฺจทสฏฺฐิตา”ติฯ

กตยุคสฺส จ ปาเทน กลิโน ปมาณํ, ปาททฺวเยน ทฺวาปรสฺส, ปาทตฺตเยน เตตายฯ จตุยุคเญฺจตํ จกฺกมิว ภมตีติ ปญฺจทสหิ สนฺธีหิ นรานํ ยุคานิ จตุวีสติ ภวนฺติฯ เทวานํ ตุ ยุคจกฺกํฯ เอตานิ จ สสนฺธิจตุทฺทสมนฺวนฺตราเนฺยกโตปิ ปิณฺฑิตานิ เทวานํ ยุคสหสฺสํ ภวติ, นรานํ จตุยุคสหสฺสํ, ตญฺจ พฺรหฺมุโน ทินเมกํฯ อโญฺญ มนุ อสฺมิํ **มนฺวนฺตรํ,** พฺรหฺมสุตา เอว มนโวฯ

๘๒. ปญฺจกํ ขยกเปฺปฯ กปฺปเต ชคตี วินสฺสเตติ กโปฺปฯ ขยนฺติ เอตฺถ ขโยฯ กโปฺป จ ขโย จาติ **กปฺปกฺขยาฯ** สํวตฺตเต อุปรมเต, วินสฺสเต วา ชคตี อสฺมินฺติ **สํวโฏฺฏฯ** จตุยุคานมนฺต ชาโต **ยุคโนฺตฯ** ปลียเต ขียเต ยตฺถ โลโกติ **ปลโย,** ปฺเม, สญฺญายํ โณฯ เกจิ ปเนตฺถ "กปฺปกฺขโย ตู"ติ ปาฐํ วตฺวา ทฺวินฺนเมกาภิธานตฺตํ กเปฺปนฺติ, ตํ **อมรโกเสน** จ **ตฎฺฐีกาย** จ น สเมติฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ "สํวโฏฺฏ, ปลโย, กโปฺป, ขโย, กปฺปนฺตมิจฺจปี"ติ [อมร ๔.๒๒] จ "ปญฺจกํ ขยกเปฺป"ติ จฯ

ทฺวยํ กาฬกณฺณิยํฯ นินฺทิตพฺพตฺตา น ลกฺขียเตติ **อลกฺขีฯ** อตฺตโน นิสฺสยํ กาฬวณฺณสทิสํ กโรติ อปฺปกาสกตฺตาติ **กาฬกณฺณี, กร**โต โณ, รสฺส **โณ,** อี จฯ ทฺวยํ สิริยํฯ ปสํสิตพฺพตฺตา ลกฺขียเตติ **ลกฺขีฯ** กตปุเญฺญหิ เสวียเต, เต วา เสวตีติ **สิรี,** โร, อี จฯ

๘๓. ทฺวยํ ทานวานํ มาตริฯ **ทา** อวขณฺฑเน, ทายตีติ **ทนุฯ** ทฺวยํ เทวานํ มาตริฯ **ทิตี**ติ อสุรานเมว เวมาติกา มาตา, ตสฺสา ปฏิปกฺขภาเวน **อทิติฯ**

๘๔. **อาคุ**นฺตํ ปาเปฯ ปานฺติ รกฺขนฺติ อตฺตานมสฺมาติ **ปาปํ, ป**การวณฺณาคโม, ทุคฺคตึ ปาปนโต วา **ปาปํฯ** กิลฺยเต สิถิลี กริยฺยเต เยเนติ **กิพฺพิสํ, ล**สฺส **โว,** อิโส จ, กโรติ อนิฏฺฐผลนฺติ วา **กิพฺพิสํ,** อิพฺพิโสฯ วิรูเปน คจฺฉตีติ **เวรํฯ** น หนฺติ ธญฺญนฺติ **อฆํ, หน**สฺส **โฆ,** สาธูหิ อคนฺตพฺพตฺตา วา **อฆํ, หน** คติยํฯ กุจฺฉิตํ จริตํ **ทุจฺจริตํฯ** ทุ นินฺทิตํ กรณมสฺส **ทุกฺกฏํฯ** น ปุนาตีติ **อปุญฺญํฯ** กุสลานํ ปฏิปกฺขํ **อกุสลํฯ** กํ สุขํ หนตีติ **กณฺหํ,** วณฺณวิปริยโยฯ กลฺยเต อเนน **กลุสํ,** อุโส, กํ วา สุขํ ลุนโนฺต เสตีติ **กลุสํฯ** ทุ นินฺทิตํ อิตํ คมนมสฺส **ทุริตํฯ** อคนฺตพฺพํ คจฺฉติ เอเตนาติ **อาคุ,** อา ปีฬยํ คจฺฉตีติ วา **อาคุ, "อา** ตุ โกธมุทาฏฺฐีสู"ติ หิ **เอกกฺขรโกเส** วุตฺตํฯ

๘๕-๘๖. ฉกฺกํ ธเมฺมฯ กุจฺฉิเตนากาเรน สนฺตาเน เสนฺตีติ กุสา, ราคาทโย, เต ลุนาติ ฉินฺทตีติ **กุสลํฯ** สุขํ กโรติ, โสภนํ วา กรณมสฺส **สุกตํฯ** สุขํ กโรตีติ **สุกฺกํฯ** ปุนาตีติ **ปุญฺญํฯ** ธรติ สพฺพนฺติ **ธมฺมํฯ** อปเร ปนิทํ "ปุญฺญธมฺม"มิเตฺยกปทํ วทนฺติ, ตํ **อมรโกเสน** [อมร ๔.๒๔] วิรุชฺฌนโต น คเหตพฺพํฯ สุนฺทรํ จรณมสฺส **สุจริตํฯ**

ติกํ ทิฏฺฐธมฺมิเกฯ ทิฏฺฐธโมฺม นาม ปจฺจโกฺข อตฺตภาโว, ตตฺถ นิพฺพตฺตํ **ทิฏฺฐธมฺมิกํฯ** อิหโลเก ชาตํ **อิหโลกิกํฯ** สนฺทิเฏฺฐ ปจฺจเกฺข อตฺตภาเว ชาตํ **สนฺทิฏฺฐิกํฯ** ทฺวยํ สมฺปรายิเกฯ ตํ วจนตฺถโต สุวิเญฺญยฺยํฯ

ทฺวยํ ตกฺกาเลฯ ตสฺมึเยว กาเล ชาตํ, นาสนฺนกาลาทีสูติ **ตกฺกาลํฯ** ตทา ตสฺมึเยว กาเล ชาตํ **ตทาตฺวํ,** ตฺวํ, **ตทาตฺตน**นฺติปิ ปาโฐฯ ทฺวยํ อายติกาเลฯ **อุตฺตรกาโล** ปจฺฉิโม กาโลฯ อาคมิสฺสตีติ **อายติ, อา**ปุโพฺพ **อิ** คติมฺหิฯ เอตฺถ จ ยํ อิมสฺมึ อตฺตภาเว ทูรมาสนฺนํ วา, ตํ ทิฏฺฐธมฺมิกํฯ ยํ ปน อิมสฺมึ อตฺตภาเว วา สมฺปราเย วา ทูรตรํ, ตํ **อายติฯ**

๘๗-๘๘. **ปโมทน**นฺตํ ปาโมเชฺชฯ หสติ เยนาติ **หาโสฯ** อตฺตา มโน ยสฺส อตฺตมโนฯ ทุฏฺฐสฺส หิ มโน อตฺตา นาม น โหติ, ตสฺส ภาโว **อตฺตมนตา,** ปาโมชฺชํฯ ปีเณติ ตเปฺปตีติ **ปีติฯ** วินฺทติ สุขํ เอตายาติ **วิตฺติฯ** ตุสฺสนฺติ เอตายาติ **ตุฏฺฐิ,** ตํสหจรณโต **วิตฺติ,** ตํสหจรณโต **ปีติ** จ นาริยํ, **อตฺตมนตา** ปน นิเทฺทสโต รูปเภโทฯ อา ภุโส นนฺทยตีติ **อานโนฺทฯ มุท** หาเส, **ปมุโท, อาโมโทปิฯ** สนฺตุสฺสนํ **สโนฺตโส** ฯ นนฺทนํ **นนฺทิฯ สมฺมโท สมฺมทาปิ** [สมฺมุโท, สมฺมโทปิ (?)], **อ**ุการสฺส **อฯ** ปโมทิตสฺส ปุคฺคลสฺส, จิตฺตสฺส วา ภาโว **ปาโมชฺชํฯ**

ติกํ สุเขฯ สุฏฺฐุ ขณตีติ **สุขํ,** กฺวิฯ สาทียติ อสฺสาทียตีติ **สาตํฯ** ผสฺสติ สิเนหตีติ **ผาสุ,** ผุสติ วา พาธติ ทุกฺขนฺติ **ผาสุฯ** สตฺตกํ กลฺยาเณฯ **ภทิ** กลฺยาเณ, ภทฺทตีติ **ภทฺทํฯ** ปสตฺถตรตฺตา **เสยฺโยฯ** โสภตีติ **โสภํฯ ขี** ขเย, เขเปติ อสุขํ **เขมํ,** โมฯ กลฺยํ นิโรคํ อณติ คจฺฉติ, กลฺยํ วา หิตํ อณยติ ปาปยตีติ **กลฺยาณํ,** กมฺมนิ โณ [กมฺมนิ อุปปเท ณปจฺจโยติ อธิปฺปาโย]ฯ **มงฺค** คตฺยโตฺถ, มงฺคติ ธญฺญํ **มงฺคลํ,** อโลฯ สเมติ ทุกฺขนฺติ **สิวํ,** โวฯ

๘๙. ฉกฺกํ ทุเกฺขฯ ทุกฺกรํ ขมนเมตฺถ **ทุกฺขํฯ กส** คมเน, กสติ อปฺปุญฺญนฺติ **กสิรํ,** อิโร, กุจฺฉิเตนากาเรน เสตีติ วา **กสิรํฯ กิร** วิกฺขิปเน, กิรติ สุขนฺติ **กิจฺฉํ,** กตา วา ปุญฺญกรณิจฺฉาเยนาติ **กิจฺฉํ,** ‘‘ทุกฺขูปนิสา สทฺธา’’ติ หิ วุตฺตํฯ นตฺถิ อธิคมนตฺถํ อีหา เอตฺถาติ **นีโฆ, หสฺส โฆ,** อถ วา นิหนฺตฺยปุญฺญํ หึสติ คจฺฉตีติ วา **นีโฆ,** ปุญฺญํ วา น หนฺติ น คจฺฉตีติ **นีโฆฯ** วิรูปมสติ เยนาติ **พฺยสนํ,** วิสิฏฺฐํ วา อสติ เขเปตีติ **พฺยสนํฯ** น หนฺติ ธญฺญนฺติ **อฆํฯ** เอเต ปาปาทโย คุเณ ยถาวุตฺตลิงฺคาฯ **ปาปปุญฺญานิ สุขาทิ** จ **อากิจฺฉํ กิจฺฉนฺตํ** คุณโยคโต **ทเพฺพ** วิเสเสฺย วตฺตมานานิ ตีสุฯ ยถา –

ปาปา อุตฺตมตี กญฺญา, ปาโป ราชาปฺยรกฺขโก;
ปาปํ พฺยาธกุลํ หึสํ, ปาโป วิโปฺป จ เสวโก;
ปุญฺญํ ติตฺถมิทํ ปุญฺญา, นที ปุโญฺญ’ย’มสฺสโมฯ

สุขํ กามิกุลํ ทพฺพํ [สพฺพํ (?)], สุโข วาโส สหา’มฺพยา [สหานฺวโย (ก.)];
สุขา ยุวติ’ริจฺฉนฺตี, สุขา เว มฆวคฺคหา [สุขา ยุวติกา คหา (ก.)]ฯ

ยทา ตุ สกตฺถปฺปธานํ สุขาทิกเมว วิเสสฺยเตฺตน วตฺตุมิจฺฉเต, น ตุ ทพฺพํ (ปุพฺพมิว วิเสสนํ,) [( ) จินฺตามณิฏีกายํ น ทิสฺสติ] ตทา รูปเภโทตฺตเมว ลิงฺคํฯ ยถา –

‘‘ทาลิเทฺทปิ [วลิเตฺตปิ (ก.)] ธนิเตฺตปิ, วโส ปริชโน สุขํ;
สุขํ สชฺชนวาโส จ, สุขํ สนฺติ อนุตฺตรา’’ติฯ

นนุ ‘‘ทุกฺกโฎยํ พฺยาปาโร, สุกตํ กมฺมํ, กลฺโสยํ เม พฺยาปาโร’’ติ อเญฺญสมฺปิ ตีสุ วุตฺติ อเตฺถเวติ กึ ปาปปุญฺญานเมว คหณํ ภวตีติ? วุจฺจเต – ‘‘ทุฏฺฐุ กโต ทุกฺกโฏ, สุฏฺฐุ กตํ สุกต’’มิเจฺจวํ กฺริยานิพนฺธนาปิ ตีสุ วุตฺติ สมฺภวติ, นาวสฺสํ คุณนิพนฺธนา เอวฯ กลฺสสฺสปิ ยทา สิฏฺฐปโยเคสุ วิเสสฺยวุตฺติ ติลิงฺคตา อุปลพฺภเต, ตทา ปาปคฺคหณ’มตฺถปฺปธานํ พฺยาขฺยาตพฺพํฯ

๙๐. ปญฺจกํ สุภาสุภกมฺมมเตฺตฯ อิฏฺฐานิฏฺฐวิปากภาโค ยตฺถ อตฺถีติ **ภาคฺยํฯ** สุภาสุภผลํ เนตีติ **นิยติ,**ติฯ สุภาสุภผลํ ภาเชตีติ **ภาโคฯ** อิฏฺฐานิฏฺฐวิภาคภาโคธียติ เอตฺถาติ **ภาคเธยฺยํฯ** สุภาสุภผลํ วิทธาตีติ **วิธิฯ** อโย, สุภาวโห, เทวํ, ทิฏฺฐํอิจฺจาทีนิปิ สุภาสุภกมฺมมตฺตสฺส นามานิฯ ปญฺจกํ ชาติยํฯ อุปฺปชฺชนํ **อุปฺปตฺติ,** นิปฺปชฺชนํ **นิพฺพตฺติ, ปท** คติยํ, นิปฺโพฺพ,ติ, **ปสฺส โพฯ** ชนนํ **ชาติฯ** ชนียเต **ชนนํฯ** อุทฺธํ ภวนํ **อุพฺภโวฯ**

๙๑. ปชฺชํ เหตุมฺหิฯ อตฺตโน ผลํ นิมินาตีติ **นิมิตฺตํ, มา** ปริมาเณ, **นิปฺโพฺพฯ** กโรติ ผลนฺติ **การณํฯ** ติฏฺฐติ ผลเมตฺถาติ **ฐานํฯ** ปชฺชติ นิปชฺชติ ผลเมเตนาติ **ปทํ,** วิเสเสน ชายเตติ **พีชํ,** รสฺสสฺส ทีฆตาฯ นิเสฺสเสน อตฺตโน ผลํ พนฺธติ ปวเตฺตตีติ **นิพนฺธนํฯ** นิทียเต นิจฺฉียเต อเนเนติ **นิทานํ,** ยุ, นิททาติ ผลนฺติ วา **นิทานํฯ** ปภวติ ผลเมตสฺมาติ **ปภโว,** หิโนติ

คจฺฉติ ปริณมติ การิยรูปตนฺติ **เหตุ,** ตุ, หิโนติ วา ปติฏฺฐาติ ผลเมตฺถาติ **เหตุ, หิ** ปติฏฺฐายํฯ สมฺภวติ เยน ผลนฺติ **สมฺภโวฯ** สิโนติ ผลํ พนฺธตีติ **เสตุฯ** ปฏิจฺจ ผลเมตสฺมา เอตีติ **ปจฺจโยฯ**

๙๒. ยํ การณํ **สมาสนฺนํ** อาสนฺนตรํ ผเลน, ตํ ปทฏฺฐานนฺติ มตํฯ ปทานํ เหตูนํ ฐานํ **ปทฏฺฐานํ,** ยถา "ราชราชา"ติฯ ติวิธํ การณํ อุปาทานการณํ สหการีการณํ การณการณนฺติฯ ยถา พีชํ องฺกุรสฺส อุปาทานการณสงฺขาตํ ปทฏฺฐานํ, ภูมิชลาทิ สหการีการณํ, "กมฺมสฺส [กมฺปสฺส (?)] การณํ ชโร, ตสฺส การณํ กโผ"ติ กโผ การณการณํ กมฺมสฺส [กมฺปสฺส (?)]ฯ

ติกํ สรีราธิปติเทเวฯ ชีวนฺติ สตฺตา เยนาติ **ชีโวฯ** ปูเรติ นิสฺสยสฺสาภิลาสนฺติ **ปุริโส,** อิโสฯ อตนฺติ สตตํ คจฺฉนฺติ สตฺตา เยนาติ **อตฺตาฯ** ทฺวยํ สตฺตรโชตโมสามฺยาวตฺถายํฯ ปธียเนฺต ปลียเนฺต อตฺร คุณา สตฺตรโชตโม รูปาติ **ปธานํ,** ยุฯ ปกโรติ ปุริโสปโภคตฺถํ สทฺทาทิการิยนฺติ **ปกติ,**ติฯ โมหราคโทสานํ ยถาสงฺขฺยํ สตฺตรโชตมานีติ สญฺญาฯ สโต ภาโว **สตฺตํ,** ฐิติปรตาฯ รชฺชนฺตฺยตฺราติ **รโช,** สฏฺฐิปรตาฯ ตมนฺตฺยตฺราติ **ตโม,** ปลยปรตาฯ

๙๓. ปเชฺชน ปาณิโน นามานิฯ ปณนฺติ ชีวนฺติ สตฺตา เยนาติ **ปาโณ,** โส ยสฺสตฺถิ, โส **ปาโณฯ** สรีรสงฺขาโต กาโย ยสฺสตฺถิ, โส **สรีรีฯ** กเมฺมน ภวตีติ **ภูตํ,** นปุํสเก, ปุเมวาติ **วา** สทฺทโตฺถฯ รูปาทีสุ สญฺชตีติ **สโตฺต,** นิจฺฉนฺทราคาปิ รูฬฺหิยา สตฺตาติ วุจฺจนฺติฯ เทโห กาโย ยสฺสตฺถีติ **เทหีฯ** ปูเรตีติ ปูติ, ปูติสงฺขาตํ อาหารํ คิลติ อทตีติ **ปุคฺคโล, ติ**สฺส โลโป, สตฺตานํ อายุํ ปูเรนฺเต คจฺฉตีติ ปุโคฺค, ตํ ลาติ ภกฺขตีติ **ปุคฺคโลฯ** ชีวนฺติ เยนาติ ชีวํ, ตมสฺสตฺถีติ **ชีโวฯ** ยถาวุตฺตโตฺถ ปาโณ ยสฺสตฺถีติ **ปาณีฯ** ปกาเรน ชาตตฺตา **ปชาฯ** ชายตีติ **ชนฺตุ,** ตุฯ กุสลากุสลํ ชเนตีติ **ชโนฯ** ลุชฺชตีติ **โลโก, ลุช** วินาเส, **ช**สฺส **โกฯ** ยถา ปุริมกา สตฺตา ชาติชรามรณํ คจฺฉนฺติ, ตถา อยมฺปิ คจฺฉตีติ **ตถาคโตฯ**

๙๔. รูปาทโย ฉ จกฺขาทิคยฺหา ธมฺมา "โคจรา"ติ "อาลมฺพา"ติ "วิสยา"ติ "อารมฺมณานี"ติ "อาลมฺพณานี"ติ จ วุจฺจเนฺตฯ รูปยติ ปกาเสติ อตฺตโน สภาวนฺติ **รูปํฯ** สปฺปติ อุจฺจารียตีติ **สโทฺท, สปฺป** คติยํ วา, สปฺปเต ญายเต เยเนติ **สโทฺทฯ คนฺธ** อทฺทเน, อทฺทนํ หิํสนํ, ยาจนญฺจ, หิํสเต อภิลสียเต วา **คโนฺธ,** คเนฺธติ วา อตฺตโน วตฺถุํ สูเจติ ปกาเสติ "อิทเมตฺถ อตฺถี"ติ เปสุญฺญํ กโรโนฺต วิย โหตีติ **คโนฺธฯ** รสนฺติ ตํ สตฺตา อสฺสาเทนฺตีติ **รโสฯ** ผุสียตีติ **ผโสฺสฯ** คาโว อินฺทฺริยานิ จรเนฺตฺยเตสุ **โคจราฯ** จิตฺตเจตสิเกหิ อาลมฺพียเนฺตติ **อาลมฺพาฯ สิ** พนฺธเน วิปุโพฺพ, วิสิโนนฺติ วิพนฺธนฺติ อินฺทฺริยานีติ **วิสยาฯ** อาคนฺตฺวา จิตฺตเจตสิการมนฺติ เอตฺถาติ **อารมฺมณานิ,** ยุฯ เอเต **อินฺทฺริยตฺถา**ติปฺยุจฺจเนฺต, อินฺทฺริเยหิ อตฺถียเนฺต อภิลสียเนฺตติ กตฺวาฯ

๙๕. ปชฺชทฺธํ สุเกฺกฯ **สุจ** โสเก, โสจนฺติ เอเตน ตทตฺถิกาติ **สุโกฺก,** อฯ **คุ** สเทฺท, คุยเต กิตฺตียเตติ **โคโร,** โรฯ **สิ** เสวายํ, เสวียเตติ **สิโต,** สิโนติ วา พนฺธติ จิตฺตนฺติ **สิโตฯ** อวทายติ สพฺพวเณฺณติ **โอทาโตฯ ทา** อวขณฺฑเน **อว**ปุโพฺพฯ ธาวติ สุชฺฌตฺยเนเนติ **ธวโล,** อโลฯ **สิต** วเณฺณ, โณ, **เสโต** ฯ ปฑิ คติยํ, ปณฺฑติ ปกาเสตีติ **ปณฺฑโร,** อโรฯ สุจิ, วิสโท, อชฺชุโนติปิ สุกฺกนามานิฯ

ฉกฺกํ รเตฺตฯ **โสณ** วเณฺณ, โณ, รตฺตุปฺปลวโณฺณ, **รุห** ชนเน, อิโต, **ล**เตฺต **โลหิโตฯ** รญฺชนฺตฺยเนเนติ **รโตฺต, รนฺช** รเงฺคฯ ตโมฺพ อุทุมฺพรสงฺขาโต โลหวิเสโส, ตพฺพณฺณตาย **ตโมฺพฯ** มเญฺชฏฺฐา นาม รตฺตวลฺลิ, ยาย หตฺถิทนฺตาทิวิกติโย รตฺตา ภวนฺติ, ตพฺพณฺณตาย **มเญฺชโฏฺฐฯ โรหิโต** โลหิตสโม, อลตฺตเมว วิเสโสฯ

๙๖. **สามล**นฺตํ กเณฺหฯ **นีล** วเณฺณ, อฯ กสฺสเตติ **กโณฺห, กส** วิเลขเน, โณฺหฯ น สิโต **อสิโตฯ** วเณฺณสุ เอกโกฏฺฐาสภาเวน กลยเตติ กาโล, โส เอว **กาโฬฯ มจ, มจิ** กกฺกเน, กกฺกนํ ปิสนํ, เสตาทิกํ มจตีติ **เมจโก,** ณฺวุ, อเสฺสตฺตํฯ **สา** ตนุกรเณ, สายติ ตนุกรียติ ปฏิปกฺขวเณฺณหีติ **สาโมฯ สามโล** สามสทิโส, **มล**ปจฺจโยว วิเสโสฯ

ปณฺฑุสโทฺท สิตปีเต อุโตฺต, สิตปีตสมฺมิสฺสิตวเณฺณ **ปณฺฑุ**สโทฺท วุโตฺตตฺยโตฺถฯ วุตฺตญฺจ “สิตปีตสมายุโตฺต, ปณฺฑุวโณฺณ ปกิตฺติโต”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๕.๑๓]ฯ ปณฺฑติ เอกคณนํ คจฺฉตีติ **ปณฺฑุ, ปฑิ** คติยํ, อุฯ หริโณ, ปณฺฑุโรติปิ ปณฺฑุวณฺณนามานิฯ **อีสํปณฺฑุ** อพฺยตฺตปณฺฑุวโณฺณ **ธูสโร** นาม, ยถา ธูลิวโณฺณฯ **ธูส** กนฺติกรเณ, จุราทิ, อโรฯ

๙๗. **กิญฺจิรโตฺต** อพฺยตฺตรตฺตวโณฺณ **อรุโณ** นาม, ยถา มจฺฉสฺส จกฺขุ [ยถา มทมตฺตสฺส จกฺขุราโค (จินฺตามณิฏีกา ๕.๑๕)], สูริยาโท ตรุโณ วุโตฺตฯ

เสตโลหิโต เสตรตฺตมิโสฺส วโณฺณ ปาฏโล นาม, ยถา ปาฏลกุสุมํฯ ปาฏยเตติ **ปาฏโล,** อโล, **ปฏ** วิภาชเนฯ

ทฺวิกํ ปีเตฯ **ปา** ปาเน, กมฺมนิ โต, **อีตฺ**ตญฺจฯ หลิทฺทิยา อิว อาภา ยสฺส **หลิทฺยาโภฯ**

ติกํ ติณปตฺตาทิคเต วเณฺณฯ **ลส** กนฺติยํ, อติสเยน ลสฺยเตติ **ปลาโสฯ** “ปาลาโส”ติ ปาเฐ ตุ รสฺสสฺส ทีฆตาฯ **หร** หรเณ, มนํ หรตีติ **หริโต,** อิโตฯ อิ, **หริฯ**

๙๘. นีลปีตสมฺมิสฺสวเณฺณ กฬาโร, กปิโล จ วตฺตนฺติฯ **กล** สงฺขฺยาเนฯ อโร, **ล**สฺส **โฬ, กฬาโรฯ กพ** วเณฺณ, อิโล, **พ**สฺส **โป, กปิโลฯ**

โรจนปฺปเภ โคโรจนสทิสปฺปภายํ ปิโงฺค, ปิสโงฺค จ วตฺตนฺติฯ **ปภา**สทฺทสฺส ทฺวิลิงฺคตฺตเมวฯ **ปิชิ** ภาสโตฺถ, **ปิโงฺคฯ** ปรตฺร **ส**การวณฺณาคโม, **ปิสโงฺคฯ**

กฬาราทีนํ จตุนฺนํ ปิงฺคลวิเสสตฺถวาจกตํ ทเสฺสตฺวา ปิงฺคลสามญฺญตฺถวาจกตฺตมฺปิ ทเสฺสตุมาห **“กฬาราทิ”**จฺจาทิฯ ตสฺสายมโตฺถ – น เกวลํ **กฬารา**ทโย ปิงฺคลวิเสสเตฺถเยว ปวตฺตนฺติ, อถ โข ปิงฺคลสามญฺญเตฺถปิ วตฺตนฺตีติฯ วุตฺตญฺหิ **อมรโกเส** “กฬาโร กปิโล ปิโงฺค, ปิสโงฺค กทฺรุ ปิงฺคโล”ติ [อมร ๕.๑๖]ฯ เกจิ ปน **กฬารา**ทโย **ปิสงฺค**ปริยนฺตา จตฺตาโร สทฺทา ปิงฺคลคุเณ วตฺตมานา ปุเม วตฺตนฺติ, คุณินิ ปน วาจฺจลิงฺคาติ เอวํ ปจฺฉิเมน สมฺพนฺธํ กตฺวา วทนฺติ, ตํ **อมรโกเสน** วิรุชฺฌนโต อิธ จ “สุกฺกาทโย”ติ สเพฺพสํเยว คหณโต น คเหตพฺพํฯ

๙๙. ติกํ สพเล โกกิลกณฺฐสทิเสฯ กลยเตติ **กโล, มสิ** ปริมาเณ, กมฺมนิ โณ, กโล เอว มาโส **กมฺมาโส, ล**สฺส **โม,** กลนํ วา กโล, ตํ มสตีติ **กมฺมาโส,** ยถา “กุมฺภกาโร”ติฯ **สพ** คติยํ, สพตีติ **สพโล,** อโลฯ จิยฺยเตติ **จิโตฺต,** ตฯ **ตฺรณ**ปจฺจเย **จิโตฺรฯ** กมฺมีโร, กพฺพุโรติปิ สพลสฺส นามานิฯ

กณฺหปีตมิเสฺส สาโว วุโตฺตฯ **เส** คติมฺหิ, สยตีติ **สาโว,** อโวฯ กปิโสติปิ **สาว**สฺส นามํฯ กณฺหโลหิตมิเสฺส ธูมาเภ ปน ธูม, ธูมลา วตฺตนฺติฯ ธูโม วิยาติ **ธูโมฯ** ธูมํ ลาตีติ **ธูมโลฯ เอเต สุกฺกา**ทโย **สาว**นฺตา ยทา อเภโทปจารา **คุณินิ** คุณิมฺหิ วตฺตนฺติ, ตทา วาจฺจลิงฺคา,

ยถา สุโกฺก หํโส, สุกฺกา หํสี , สุกฺกํ หํสกุลํอิจฺจาทิ โยชฺชํฯ ยทา **คุเณ** คุณมเตฺต วตฺตนฺติ, ตทา ปุเม, ยถา หํสสฺส สุโกฺก, มยูรสฺส จิโตฺต อิจฺจาทิ โยชฺชํฯ

๑๐๐. **ลาสน**นฺตํ นเจฺจฯ **นต** คตฺตวินาเม, **ปพฺพชฺชา**ทิตฺตา **นจฺจา**เทโสฯ นตนํ **นจฺจํ,** นฎฺนํ วา **นจฺจํ,** สพฺพตฺร ภาวสาธนํฯ นตียเต **นตฺตนํฯ** ลสฺยเต **ลาสนํ, ลส** กนฺติยํ, ลสิตพฺพนฺติ วา **ลาสนํฯ**

นจฺจํ, วาทิตํ, คีตํ อิติ อิทํ โภริยตฺติกํ นาฎฺยํ นาเมตฺยุจฺจเต [อมร ๗.๑๐]ฯ **ตุร** ตุรณหิํสาสุฯ ตุรียเนฺตเนเนติ **ตูริยํ,** มุรชาทิฯ ตพฺภโว สโทฺท โตริโย, โณฯ เตน ลกฺขิตํ ติกํ **โตริยตฺติกํฯ** นฎเสฺสทํ **นาฎฺยํฯ** ตติยสฺส โตริยสามญฺญสฺส ตุ ปาสงฺคา นาฎฺกาฯ

๑๐๑. นจฺจฎฺฐานํ ราชงฺคณาทิ **รโงฺค** นาม สิยา ‘‘รมนฺตา คจฺฉนฺติ เอตฺถ, รชฺชนฺติ เอตฺถา’’ติ วา กตฺวาฯ **สูฌสูจนํ** หตฺถาทีหิ สูจิตพฺพสฺส ปกาเสตพฺพสฺส สตฺถปฺปหาราทิโน สูจนํ ปกาสนํ **อภินโย** นาม ‘‘นยนํ นโย, ปสฺสนฺตานํ อภิมุขํ นโย’’ติ กตฺวาฯ พฺยญฺชโกติปิ ตเสฺสว นามํฯ

ภรตสตฺถวุตฺตอฎฺฐุตฺตรสตกรณนิปฺผนฺนถิรหตฺถปริยตฺถกาทินามโก ทฺวตฺติํ สปฺปกาโร [วิตฺถาโร ภรตมุนิกเต นาฎฺยสเตฺถ จตุตฺถ อชฺฌาเย ปสฺสิตโพฺพ] นจฺจวิเสโส **องฺควิเกฺขโป, องฺคหาโร** นาม ‘‘องฺคสฺส หาโร, วิเกฺขโป’’ติ กตฺวา ฯ ติกํ นเฎฺฯ สพฺพตฺร กตฺตุสาธนํ, ‘‘นจฺจตีติ **นฎฺฎโก**’’ตฺยาทินาฯ

๑๐๒. สิงฺคาราทโย นว รสา **นาฎฺยรสา** อสฺสาทนียตฺตาฯ ยถา หิ นานาพฺยญฺชนสงฺขตมนฺนํ ภุญฺชนฺตา รเส อสฺสาทยนฺติ สุมนา ปุริสา หาสํว อธิคจฺฉนฺติ, ตถา นานาภินยพฺยญฺชิเต องฺคสโตฺตเปเต ฐายีภาเว อสฺสาทยนฺติ สุมนาติ [สุโพธาลงฺการสฺส มหาสามิฎีกาย ๓๕๒ คาถาวณฺณนายมฺปิ]ฯ

๑๐๓. เตสุ สิงฺคารเสฺสว สรูปํ, ปเภทญฺจ ทเสฺสตุมาห **‘‘โปสเสฺส’’**จฺจาทิฯ นาริยํ สงฺคมํ **ปฎิจฺจ** การณํ กตฺวา **โปสสฺส** ปุริสสฺส ยา **ปิหา** อิจฺฉา มโนวิการวิเสโส **โปเส** จ ปุริเส สงฺคมํ **ปฎิจฺจ** การณํ กตฺวา อิตฺถิยา ยา **ปิหา** อิจฺฉา มโนวิการวิเสโส, เอโส รติกีฬาทีนํ การณภูโต, รติกีฬาทิการณสหิโต วา รโส **สิงฺคาโร** นามฯ เอตฺถ จ อิตฺถิปุริสานํ ทสฺสนสวนผุสนวเสน วา วิปฺปโยควเสน วา ยา ปิหา สญฺชาตา, โส รโส นามฯ ยํ ปน ตํ การณํ กตฺวา ปวตฺตํ คีตํ, ตเมว โลกานํ อสฺสาทชนกตฺตา รโส นามฯ ผลูปจารวเสน ปน ปิหา รโสติ วุตฺตา, สพฺพเตฺรวํฯ

๑๐๔. อุตฺตมานํ อิตฺถิปุริสานํ ปกติ สํโยควิโยคสภาโว สา เอตฺถ สิงฺคาเร ปาโย พหุลนฺติ **อุตฺตมปกติปฺปาโย,** เยภุเยฺยน อุตฺตมานํ สํโยควิโยคปฺปวตฺตํ คีตเมว สิงฺคาโร นามาตฺยโตฺถฯ อิตฺถิปุริสานํ ปิหา เหตุ เอตสฺสาติ **อิตฺถิปุริสเหตุโกฯ** โส สิงฺคาโร สโมฺภโค, วิโยโคติ อิมินา ปเภเทน ทฺวิโธ มโตฯ ตตฺร จ –

วาปีวนเคหุยฺยาน-มาลาจนฺทนาทโย;
สโมฺภคสฺส วิภาวา เต, เย จเญฺญ ลลิตงฺคราฯ

วิโยคสฺส ตุ ปิยาทสฺสนํ วิภาโว, รสชนโก จ วิภาโวฯ วุตฺตญฺจ –

‘‘ชยเนฺต จ รสา เยน,

ส วิภาโว ปกิตฺติโต;
เตสเมวา’นุภาโว’ยํ,
ขฺยาโต กวีหิ พฺยญฺชโก’’ติฯ

สห ภุญฺชนมนุภวนํ **สโมฺภโคฯ** วิยุชฺชนํ นานาภวนํ **วิโยโคฯ สิงฺคํ** นามธาตุ, วิชฺฌนเฏฺฐน สิงฺคํ, นาคริกภาวสงฺขาตสฺส กิเลสสิงฺคเสฺสตํ นามํ, ตํ กโรติ, สิงฺคํ วา ปภุตฺตํ, ตํ กโรติ ราคีสูติ **สิงฺคาโร,** อาโร, กิเลสสิงฺคกรณํ วิลาโสติ วุตฺตํฯ สุจิ, อุชฺชโลติปิ สิงฺคารสฺส นามานิฯ

โสโกปจยสภาโว **กรุโณฯ**

อิฏฺฐนาสงฺคนาสาย [อิฏฺฐนาสธนาปาย (จินฺตามณิฏีกา)],
วธพนฺธนตาฬนา;
สาปเกฺลโสปตาเปหิ,
ชายเต กรุโณ รโสฯ

อุสฺสาหวฑฺฒโน **วีโรฯ** วิภาวา ตสฺส วินยฺปตาปพลวิกฺกมาฯ ส จายํ ทานวีโร ธมฺมวีโร ยุทฺธวีโรติ ติวิโธฯ

วิมฺหโยปจยสภาโว **อพฺภุโตฯ**

ปาสาทุยฺยานเสลาทิ-คมนา ทิพฺพทสฺสนา;
สภาวิมานมาเยนฺท-ชาลสิปฺปาทิทสฺสนา [ชาลวิชฺชาทิทสฺสนา (ก.)];
หทเยจฺฉิตลาเภหิ, วิภาเวหิสฺส สมฺภโวฯ

หาโสปจยสภาโว **หาโสฯ**

สาพหิตฺถา สวิกตา, เนปถฺยา พฺยงฺคทสฺสนา;
อสมฺพนฺธกถาลาปา, หาโส โส กุหกาทิภิฯ

ภโยปจยสภาโว **ภยานโกฯ**

อุจฺจเภรวสํราว-ยกฺขเปตาทิทสฺสนา;
สุญฺญาคารมหารญฺญ-วธพนฺธนทสฺสนาฯ

ตาสายาสงฺกโตเพฺพโค, สิโวลูกรุณาทิภิ;
วิภาเวหิ จ อิตฺถีนํ, นีจานญฺจ ภยานโกฯ

สมโณปจยสภาโว **สโนฺตฯ**

ทสฺสนา สนฺตเวสานํ, สนฺตจิตฺตาน ตาทินํ;
สนฺตการณธมฺมานํ, สโนฺต นาม รโส ภเวฯ

ชิคุจฺฉปจยสภาโว **พีภจฺฉฯ**

ปูติมํสาทิกานํ ตุ, ทสฺสนสุติกิตฺตนา;
วิคเตหิ วิภาเวหิ, พีภจฺจ ชายเต รโสฯ

โกโธปจยสภาโว **รุทฺทํฯ**

ตญฺจ สงฺคามเหตุกํ, อุคฺคกมฺมอุปฆาต-;
มุสาวาทาทิผรุสา, วจนาทีหิ ภวติฯ

เอเตสุ จ พีภจฺฉรุทฺทานิ นปุํสเก, อเญฺม ตุ ปุเม รูปเภทาฯ เอเต จ นว นาฏฺยรสา **รตนโกส**นเยน วุตฺตาฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ –

‘‘สิงฺคารวีร พีภจฺฉ-รุทฺท หาส ภยานกา;
กรุณา’พฺภุต สนฺตาจ, นว นาฏฺยรสา อิเม’’ติฯ

อมรโกเส ปน –

‘‘สิงฺคารวีร กรุณา-พฺภุต หาส ภยานกา;
พีภจฺฉ รุทฺทาติ รสา’’ติ [อมร ๗.๑๗]ฯ

อเฏฺฐว รสา วุตฺตาฯ อเถห นวโม สโนฺต รโส กสฺมา น วุโตฺตติ? วุจฺจเต –

หาโส รติ จ การุญฺญํ,
โกธุสฺสาหภยํ ตถา;
ชิคุจฺฉา วิมฺหโย เจติ,
ฐายีภาวา ปกิตฺติตาฯ

ฐายี เอว ตุ รสีภวติปฺยาคโม, ตสฺมา ปกติยา อฏฺฐสงฺขฺยตฺตา อเฏฺฐว ตุ เต วุตฺตาติ น วุโตฺตฯ สนฺตรโส จายํ ธมฺมสิงฺคารตฺตา สิงฺคารรเส เอวานุปวิโฏฺฐฯ ธมฺมยุทฺธกามเตฺตน ติวิโธ หิ สิงฺคาโรฯ เกจิ ปน ปิยสมาคมาทิวิภาวชปรมํ วสฺสลฺยาขฺยํ รสมาหุฯ

รภโสปฺยาห –

‘‘สิงฺคาร วีร พีภจฺฉ-รุทฺท หาส ภยานกา;
กรุณา’พฺภุตสนฺตา จ, วสฺสลฺยญฺจ รสา ทเส’’ติฯ

อเญฺญ ตุ –

‘‘สิงฺคารานุคโต หาโส,
กรุโณ รุทฺทกมฺมโช;
วีรโต อพฺภุโต ชาโต,
พีภจฺฉา จ ภยานโก’’ติ –

จตฺตาโร รสา อิจฺจาหุฯ

พีภจฺฉนฺติ วธ พนฺธเน, โฉ, อพฺภาสิการสฺส ทีโฆฯ **ว**สฺส **โภ, ธ**สฺส **โจ พีภจฺโฉ**ฯ รุโทฺท เทวตา อเสฺสติ รุทฺทํฯ วุตฺตญฺจ –

“สิงฺคาโร หริเทโวหิ, หาโส ปมถเทวโต;
กรุโณ ยมเทโว ตุ, รุโทฺท รุทฺทาธิเทวโต”ติ [สทฺทกปฺปทฺทุเม โรทฺรปเทปิ]ฯ

เอตฺถ จ กามโกธหาสาทิกโต จิตฺตวิกาโร **ภาโว** “ภาวยติ ปกาสยติ กวิโน อธิปฺปาย”นฺติ กตฺวาฯ โส จ ฐายี พฺยภิจารี สาตฺติโก เจติ ติวิโธฯ ตตฺร –

หาโส รติ จ การุญฺญํ,
โกธุ’สฺสาห ภยํ ตถา;
ชิคุจฺฉา วิมฺหโย เจติ,
ฐายีภาวา ปกิตฺติตาฯ

พฺยภิจารี ตุ เตตฺตึสปฺปเภทาฯ ยถา –

สงฺกา คิลานิ นิเพฺพโท,
ตถา อิสฺสา มโท สโม;
อาลสฺยํ ทีนตา จินฺตา,
โมโห สติ มตี ธิติฯ

จาปลฺยํ หริโส ปีฬา,
อาเวโค ชฬตุ’คฺคตา;
สุตฺตํ วิตโกฺก ตาโส จ,
คพฺภุ’สฺสุโกฺก วิสาทตาฯ

นิทฺทา’พหิตฺถา’มริสา,
มรณํ พฺยาธิเรว จ;
อปมาโร จ อุมฺมาโท,
วิโพโธ ตึส ตฺตตราฯ

สาตฺติโก อฏฺฐวิโธฯ ยถา –

ถมฺภ เสโท จ โรมโญฺจ,
สรเภโท ตุ เวปถุ;
เววณฺณ’มสฺสุปลยา,
อิเจฺจเต อฏฺฐ **สาตฺติกา**ติฯ

ถิรตฺตา เอกนฺติกตฺตา **ฐายีฯ พฺยภิจารี** อเนกนฺติกตฺตาฯ ยถา นาฏิกาย สิงฺคาโร ฐายี, ตทุปการา หาสาทโย พฺยภิจาริโน, โมหราคโทสา เอว สงฺขฺยภาสาย สตฺตรโชตมานีตฺยุจฺจเนฺตฯ ตตฺร สเตฺตน อาสเยน นิพฺพโตฺต **สาตฺติโก**ฯ ภาวสฺส โพธโก อภินโย **อนุภาโว** “อนุ ปจฺฉา ภาวยติ ปกาสยตี”ติ กตฺวาฯ

ตตฺร **สโมฺภค**สภาโว โย **รตฺยา**โขฺย ภาโว, ตสฺส โลจนจาตุริยภมุเกฺขปมิหิตวิพฺภมจิตฺตงฺคหาริวากฺยาทิ อนุภาโวฯ วุตฺตญฺจ –

‘‘ตสฺส โลจนจาตุร-ภมุเกฺขปสิตวิพฺภโม;
จิตฺตงฺคหาริวากฺยาทิ, อนุภาโว ปกิตฺติโต’’ติฯ

วิโยคสฺส ตุ อนุภาโว –

อภิลาโป ตถา จินฺตา,
ตสฺส สรณกิตฺตนา;
อุเพฺพโค จ วิลาโป จ,
อุมฺมาโท พฺยาธิเรว จ;
ชฬตา มรณเญฺจว,
ทเสเวตฺถ ปกิตฺติตาฯ

หาสสฺส ตุ วิการกาลาทิ อนุภาโว, โย ตุ กรุโณฯ

อสฺสุสาเสหิ เววณฺณ-
ถมฺภคตฺตสติกฺขยา;
ปริเทวิตโสเกหิ,
อภินโย สสูริภิฯ

กรจรณวทนเวปถุคตฺตถมฺภหทยกมฺปนสุโกฺขฏฺฐตาลุกเณฺฐหิ **ภยานโก** นิจฺจมภินโยฯ

รุทฺทสฺส ตุ ภูกุฏฺยาทิ อนุภาโวฯ

วีโร’ภินียเต จาค-
เวสารชฺชาทิโต ตถา;
อเกฺขปสูจตาทีหิ,
เถรโสราทิโต ภเวฯ

พีภจฺฉสฺส ตุ –

อยํ ปจฺฉาทนา พฺยตฺต-
ปาทพาหจฺฉิกูลนา;
อุเพฺพชนาทีหิ มโต,
ตเชฺชหิ’ภินโย สทาฯ

อพฺภุตํ ปน –

ทนฺตโลจนวิตฺถารา,
ปสาโทปสมาทิหิ;
โรมญฺจเสทตาสสฺสุ,
สาธุวาเทหิ ทสฺสเยฯ

สาตฺติกานํ ตฺวฏฺฐนฺนํ ถมฺภเสทโรมญฺจสรเภทเวปถุเววณฺณมสฺสุปลยานํ ยถากฺกมํ นิกฺริยตา, วาต, จฺจาสีต, โทภคฺคพฺภา'ปางฺคปูรณ, มุขจฺฉายาวิปลฺลาส, โลจนมชฺชน, มหิปาตาทโย อภินยาฯ

เอวํ พฺยภิจารีนมฺปิ นิเพฺพท, คิลานิ, สงฺกิ'สฺสา, มท, สมา'ลสฺยาทีนํ ยถากฺกมํ สาส, สนฺตาป, ทิสาวโลกน, คุณมเจฺฉร, ภีต, งฺคมทฺทน, สมาทโย อภินยาติฯ

พฺยภิจารีสุ สงฺกา นาม อาสงฺกจิตฺตตาฯ คิลานิ เคลญฺญตาฯ นิเพฺพโท อตฺตาวมานนํฯ มโท ปมาทุกฺกํโสฯ สโม เขโทฯ ทีนตา เจตโส ทุกฺขตาฯ ธิติ สโนฺตโสฯ หริโส เจโตปสาโทฯ ปีฬา รุทฺทาจาราทีหิ มุขวิกาโรฯ อาเวโค สมฺภโมฯ ชฬตา อปฺปฏิปตฺติ, อุคฺคตา ทารุณตฺตํฯ สุตฺตํ สุปนํฯ ตาโส จิตฺตโกฺขโภฯ อุสฺสาโห อุสฺสุกฺกํฯ วิสาโท เขโทฯ อพหิตฺถา อาการคุตฺตตาฯ อมริโส อกฺขมตาฯ วิโพโธ วินิทฺทตาฯ เสสา ปปญฺจภยา น วิตฺถาริตาติฯ รสวณฺณนาฯ

๑๐๕. สิโลเกน วจโส นามานิฯ ภาสิตพฺพนฺติ **ภาสิตํฯ ลป** วจเน, **ลปิตํฯ** ภาสียเตติ **ภาสาฯ** โวหรียเตติ **โวหาโร, หร** หรเณ **วิ**ปุโพฺพ, **"โวหาร** วจเน"ติ วา ธาตุฯ วุจฺจเตติ **วจนํฯ วโจ**ปิ, มโนคโณยํฯ อุจฺจเตติ **อุตฺติ,**ติฯ วุจฺจเตติ **วาจา,** อฯ คิณนฺติ สทฺทายนฺติ ตนฺติ **คิรา, เค** สเทฺท, อิโร, คายิตพฺพาติ วา **คิราฯ** วายเต สทฺทายเตติ **วาณี,** ยุ, อี จ, ปเรสํ มมฺมวิชฺฌนเฏฺฐน วาโณ วิยาติ วา **วาณี,** อีฯ ภรโต นาม สตฺถกาโร อิสิ, ตเสฺสสา **ภารตีฯ** กถียเตติ **กถิตาฯ** วุจฺจเตติ **วจี,** อีฯ พฺรหฺมี, สโรวตีติปิ วจโส นามานิฯ

๑๐๖. เอกเมวาขฺยาตปทํ ยตฺถ **เอกาขฺยาโต** สวิเสสเนน การกปเทน สหิตตฺตา **สการโก ปทจโย** สมฺพนฺธโตฺถ ปทสมุทาโย วากฺยํ นาม สิยา, ยถา – เวสฺสนฺตโร ราชา สุขวิปากํ กมฺมํ กโรติ, ปุริโส คจฺฉติฯ **อาขฺยาต**คฺคหณเญฺจตฺถ กฺริยาสโทฺทปลกฺขณํ, เตน เทวทโตฺต กฏํ กตวา อิจฺจาทีนิปิ วากฺยํ นาม สิยาฯ **อมรโกเส** ปน – "ติสฺยาทฺยนฺตจโย วากฺยํ, กฺริยา วา การกานฺวิตา"ติ [อมร ๖.๒] ทฺวีหิ ลกฺขเณหิ วากฺยมาหฯ ตสฺสโตฺถ – **ติสฺยาทฺยนฺตจโย** ตฺยาทิสฺยาทฺยนฺตปทานํ จโย สมูโห สมฺพนฺธโตฺถ วากฺยํ, ตํ ยถา – อุจฺจํ ปฐติ, โอทนํ ปจติฯ ตถา จ ภาวาขฺยํ อาขฺยาตํ สาพฺยยการกวิเสสนํ วากฺยํ, อาขฺยาตํ ตฺยาทฺยนฺตํ สาพฺยยํ วา สการกํ วา สวิเสสนํ วา วากฺยมุจฺจเตฯ **ตฺยาทิ**คฺคหณํ กฺริยาสโทฺทปลกฺขณํ, เตน เทวทโตฺต กฏํ กตวา อิจฺจาทีนิปิ วากฺยํฯ อุปลกฺขณนิรเปกฺขํ อปรํ วากฺยลกฺขณมาห "กฺริยา วา การกานฺวิตา"ติฯ กฺริยาปทํ วา การกสมฺพนฺธํ วากฺยํ, ยถา – ราชา คจฺฉติ, ราชา คโตฯ อิมสฺมึ ปเกฺข สาพฺยยสฺสปิ อนพฺยยสฺสปิ สพฺพสฺส กฺริยาการกปทสมูหสฺส วากฺยตฺตมาหฯ

ภยาทีหิ ยํ ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ติกฺขตฺตุํ วา **อุทีรณํ** กถนํ "สโปฺป สโปฺป, วิชฺฌ วิชฺฌา"ตฺยาทิกํ, ตํ อาเมฑิตํ เญยฺยํฯ **เมฑิ** อุมฺมาทเน, **อา**ปุโพฺพ ทฺวตฺติกฺขตฺตุมุจฺจารเณ วตฺตติฯ ยถา "เอตเทว ยทา วากฺยํ, อาเมฑยติ วาสโว" ["หริวํเส"ติ จินฺตามณิฏีกายํ วุตฺตํ]ฯ "เทวทเตฺตนาเมโฑ กโต" อิจฺจตฺราปฺยยเมวโตฺถ, โสกาทินา หิ "ภาตา ภาตา"อิตฺยุจฺจารียเต, ภาเว กมฺมนิ จ โตฯ กมฺมญฺจ ปทํ วากฺยมฺหาฯ

๑๐๗. อาเมฑิตสฺส วิสยํ ทเสฺสตุมาห **"ภเย"**จฺจาทิฯ "สโปฺป สโปฺป, โจโร โจโร"ตฺยาทีสุ **ภเยฯ** "วิชฺฌ วิชฺฌ, ปหร ปหรา"ตฺยาทีสุ **โกเธฯ** "สาธุ สาธู"ตฺยาทีสุ **ปสํสายํฯ** "คจฺฉ คจฺฉ, ลุนาหิ ลุนาหี"ตฺยาทีสุ **ตุริเตฯ** "อาคจฺฉ อาคจฺฉา"ตฺยาทีสุ **โกตูหเลฯ** "พุทฺโธ พุทฺโธติ จินฺตยนฺโต"ตฺยาทีสุ **อจฺฉเรฯ** "อภิกฺกมถายสฺมโนฺต อภิกฺกมถายสฺมโนฺต"ตฺยาทีสุ

หาเสฯ “กหํ เอกปุตฺตก, กหํ เอกปุตฺตกา”ตฺยาทีสุ **โสเกฯ** “อโห สุขํ อโห สุข”นฺตฺยาทีสุ **ปสาเทฯ จ**สโทฺท อวุตฺตสมุจฺจยโตฺถ, เตน ครหา’สมฺมานาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ตตฺถ “ปาโป ปาโป”ตฺยาทีสุ **ครหายํฯ** “อภิรูปก, อภิรูปกา”ตฺยาทีสุ **อสมฺมาเนฯ** เอวเมเตสุ นวสุ, อเญฺญสุ จ อาเมฑิตวจนํ **พุโธ** ปณฺฑิโต **กเร** กเรยฺย โยเชยฺย อาเมฑนํ ปุนปฺปุนุจฺจารณํ อาเมฑิยติ วา ปุนปฺปุนุจฺจารียตีติ **อาเมฑิต**นฺติ กตฺวาฯ

๑๐๘. อิรุ, ยชุ, สามนฺติ ตโย เวทา สิยุํ, ตตฺร **อิรุ**สโทฺท **นารี** อิตฺถิลิโงฺคฯ **อิจ** ถุติยํ, อิจฺจเนฺต เทวา เอตายาติ **อิรุ,** อุ, **จ**สฺส **โรฯ** ยชเนฺต อเนเนติ **ยชุ,** อุฯ **โส** อนฺตกมฺมนิ, กรเณ โม, โสยนฺติ ปาปมเนเนติ **สามํ,** โอสฺสา, **“สา** ตนุกรณาวสาเนสู”ติ วา ธาตฺวโตฺถฯ วิทนฺติ ธมฺมเมเตหีติ **เวทาฯ**

เอเต เอว ตโย เวทา ตยี นาม, ตโย อวยวา อสฺสาติ **ตยีฯ** อยํ **ตยี**สโทฺท **นารี** อิตฺถิลิโงฺคฯ ติกํ เวเทฯ มุนาติ ชานาติ ธมฺมํ อเนนาติ **มโนฺต,** โต, **อุ**สฺส **อฯ** สุยฺยเต ธมฺมํ เอตายาติ **สุติฯ** อิตฺถิยํ **สุติ**สโทฺทฯ

๑๐๙. เวทสตฺถการเก ทส อิสโยทเสฺสตุมาห **“อฏฺฐโก”**จฺจาทิฯ อตฺถํ หิตํ, อเตฺถ วา สเตฺถ กโรตีติ **อฏฺฐโกฯ** วามํ กลฺยาณวจนํ กโรตีติ **วามโก,** รสฺสสรีรตฺตา วา วามโน, โส เอว **วามโก, น**สฺส **ก**การตฺตํ กตฺวาฯ วาโม นาม หโร, โส เทโว อสฺส **วามเทโวฯ**

> “วามํ สเพฺย ปตีเป [ปตีเปติ ปฏิกูเล] จ, ทวิเณ [ทวิเณติ ธเน] จาติสุนฺทเร;
> ปโยธเร หเร กาเม, ชญฺญา วาม’มฺปิตฺถิย”นฺติฯ

หิ **นานตฺถสงฺคเหฯ**

องฺคิรสสฺส อิสิโน อปจฺจํ **องฺคิรโส,** จิตฺรสิขณฺฑิโน อปจฺจํ ปุโตฺตฯ อถ วา องฺคิมฺหิ กาเย รโส สิทฺธิปฺปโตฺต ปารโท ยสฺสาติ **องฺคิรโสฯ** เตเนว ตสฺส ปุตฺตํ สุราจริยํ “ชีโว”ติ วทนฺติฯ ชีวยติ รเณ อสุรนิหเต เทเวติ **ชีโว** [อมร ๓.๒๔ จินฺตามณิฏีกา โอโลเกตพฺพา]ฯ ภรตีติ **ภคุ,** ภํ วานกฺขตฺตํ คจฺฉติ ชานาตีติ **ภคุ,** อุฯ ยมํ สํยมํ ททาติ ปเรสนฺติ ยมโท จ โส ทกฺขิเณยฺยคฺคิตฺตา อคฺคิ เจติ **ยมทคฺคิ,** รามสฺส ปิตา [ปรสุรามสฺส ปิตา (สทฺทกปฺปทฺทุเม)]ฯ วสิฏฺฐสฺส อปจฺจํ **วาสิโฏฺฐฯ** ภารทฺวาชสฺส อปจฺจํ **ภารทฺวาโชฯ** กสฺสปสฺส อปจฺจํ **กสฺสโปฯ** เวสฺสามิตฺตสฺส อปจฺจํ **เวสฺสามิโตฺตฯ อิติ** อิเม ทส อิสโย **มนฺตานํ** เวทานํ **กตฺตาโร** การกาฯ

๑๑๐. เวเท ทเสฺสตฺวา ตสฺส ฉฬงฺคานิ ทเสฺสตุมาห **“กโปฺป”**จฺจาทิฯ ยญฺญกมฺมานมุปเทสโก **กโปฺป** “กปฺปเต ปภวตี”ติ กตฺวาฯ สาธุสทฺทานมนฺวาขฺยายกํ **พฺยากรณํ** วิเสเสน อากรียเนฺต ปกติจฺจาทินา อาพฺยาปาทฺยเนฺต อเนน สทฺทาติ, ยุฯ **โชติสตฺถํ** คณนสตฺถํ สุภาสุภกมฺมผลโชตนกํฯ สิกฺขฺยเนฺต อพฺภสฺยเนฺต [อชฺฌยเนฺต (ก.)] เอตายาติ **สิกฺขา, อ**การาทิวณฺณานํ ฐานกรณปยตนานํ ปฏิปาทิกาฯ นิจฺฉเยน, นิเสฺสสโต วา อุตฺติ **นิรุตฺติ,** วณฺณาคโมวณฺณวิปริยโยจฺจาทิกาฯ ฉนฺทสิ อนุฏฺฐุภาทิวุตฺตานํ ปฏิปาทิกา **ฉโนฺทวิจิติ,** เอตานิ ฉ เวทานํ องฺคานีติ วทนฺติฯ

๑๑๑. ปุราวุตฺตนิพนฺธนปายตฺตา ปุราวุตฺตํ, ตสฺส ปพโนฺธ วิตฺถาโร, สนฺตาโน วา **ภารตาทิโก** ภารตยุทฺธกถาทิโก **พฺยาสา**ทิปกโต คโนฺถ อิติหาโส นาม, **อิติห**สโทฺท ปารมฺปริโยปเทเส นิปาโต, อิติหา’ตฺถิ อสฺมินฺติ **อิติหาโสฯ**

รุกฺขาทีนํ นามปริยาเยหิ **นามปฺปกาสกํ** รตนมาลาทิกํ สตฺถํ นิฆณฺฏุ นาม, **โส**ติมินา **นิฆณฺฏุ**สทฺทสฺส ปุลฺลิงฺคตฺตํ ทีเปติ, สพฺพเตฺรวํฯ ตตฺถ ตตฺถาคตานิ นามานิ นิเสฺสสโต ฆเฏนฺติ ราสีกโรนฺติ เอตฺถาติ **นิฆณฺฏุ,** พินฺทาคโม, วจนียวาจกภาเวน อตฺถํ สทฺทญฺจ นิขณฺฑติ ภินฺทติ วิภชฺช ทเสฺสตีติ วา นิขณฺฑุ, โส เอว **ขสฺส ฆ**การํ กตฺวา **นิฆณฺฏู**ติ วุโตฺตฯ **รุกฺขาทีนํ นามปฺปกาสก**นฺติมินา เอเกกสฺส อตฺถสฺส อเนกปริยายนามปฺปกาสกตฺตํ วุตฺตํ, นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ, อเนเกสํ อตฺถานํ เอกสทฺทวจนียตาปกาสกวเสนปิ ตสฺส คนฺถสฺส ปวตฺตตฺตา [ที. นิ. ฏี. ๑.๒๕๖; ม. นิ. ฏี. ๑.๒๒; อ. นิ. ฏี. ๒.๓.๕๙; สารตฺถ. ฏี. ๑.ตติยสงฺคีติกถาวณฺณนา]ฯ

๑๑๒. โลเก ยํ วิตณฺฑวาทีนํ สตฺถํ, ตํ โลกายตนฺติ วิเญฺญยฺยํฯ **ตนุ** วิตฺถาเร, อญฺญมญฺญวิรุทฺธํ, สคฺคโมกฺขวิรุทฺธํ วา ตโนนฺติ เอตฺถาติ **วิตโณฺฑ,** โฑ, **ณ**ตฺตํ, วิรุเทฺธน วาวาททเณฺฑน ตาเฬนฺติ เอตฺถ วาทิโนติ **วิตโณฺฑ, ตฑิ** ตาฬเน, อเทสมฺปิ หิ ยํ นิสฺสาย วาทีนํ วาโท ปวโตฺต, ตํ เตสํ เทสโตปิ อุปจารวเสน วุจฺจติ, ยถา “จกฺขุํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอเตฺถสา ตณฺหา ปหียมานา ปหียติ, เอตฺถ นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌตี”ติ [ที. นิ. ๒.๔๐๑; ม. นิ. ๑.๑๓๔; วิภ. ๒๐๔]ฯ **โลกา**ติ พาลโลกา, เต เอตฺถ อายตนฺติ อุสฺสหนฺติ วายมนฺติ วาทสฺสาเทนาติ **โลกายตํ,** อายตึ หิตํ เตน โลโก น ยตติ น อีหตีติ วา **โลกายตํ,** ตญฺหิ คนฺถํ นิสฺสาย สตฺตา ปุญฺญกฺริยาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทนฺติฯ

โย **กวีนํ** ปณฺฑิตานํ **หิโต** กวิตฺตโภคสมฺปตฺตาทิปโยชนกโร **กฺริยากปฺปวิกโปฺป** กวีนํ กฺริยาสงฺขาตกปฺปพนฺธนวิธิวิธายโก สุโพธาลงฺการาทิโก คโนฺถ, โส เกฎุภํ นาม, กิฎนฺติ คจฺฉนฺติ โกสลฺลํ กวโย พนฺธเนสุ เอเตนาติ **เกฎุภํ, กิฎ** คติยํ, อโภ, อสฺสุกาโร, อถ วา กิฎติ คเมติ กฺริยาทิวิภาคํ, ตํ วา อนวเสเสน ปริยาทานโต คเมโนฺต ปูเรตีติ **เกฎุภํ, อุภ, อุมฺภ** ปูรเณฯ

วจีเภทาทิลกฺขณา กฺริยา กปฺปียติ วิกปฺปียติ เอเตนาติ **กฺริยากโปฺปฯ** โส ปน วณฺณปทสมฺพนฺธปทตฺถาทิวิภาคโต อติพหุ วิกโปฺปติ อาห “**กฺริยากปฺปวิกโปฺป**”ติ, อิทญฺจ มูลกฺริยากปฺปคนฺถํ สนฺธาย วุตฺตํฯ โส หิ มหาวิสโย สตสหสฺสปริมาโณ นยจริตาทิปกรณํ [นลจริตาทิปกรณํ (?)]ฯ

๑๑๓. อุปลโทฺธ เกนปฺยโตฺถ ยสฺสํ สา **อุปลทฺธตฺถา,** อิติ อาขฺยายิกาตฺยุจฺจเต อาขฺยายเต นายกานุสาสกจริตมสฺสนฺติ, สญฺญายํ ณวุฯ

ปพเนฺธเนว จ สวิตฺถาเรน กปฺปนํ ยสฺสํ สา **ปพนฺธกปฺปนา, กาทมฺพรี**ปภุติฯ กถียตีติ **กถา**ฯ

อตฺถา ภูมิหิรญฺญาทโย, ตตฺร ปธานํ ภูมิ อิตเรสํ ตปฺปภวตฺตา, เตสํ อชฺชเน ปาลเน จ อุปายภูตํ สตฺถํ **อตฺถสตฺถํ,** ปยานกฺยาทิปณีตํ [พหสฺสติจาพฺพีกฺยาทิปฺปณีตํ (จินฺตามณิฎีกา ๖.๕)], ตสฺมิํ **ทณฺฑนีติ**สโทฺท ปวโตฺตฯ สามาทีนํ จตุโตฺถปาโย วธพนฺธนาทิลกฺขโณ ทโณฺฑ, ตสฺส นีติ ปณยนํ **ทณฺฑนีติ,** ปาเยน นีติสฺส ทเณฺฑน พฺยปฺปเทโส, วธโทสพาหุเลฺยน ปายโส ทณฺฑสฺส ปณยนโต, ทณฺฑนีตฺยตฺถตฺตา สตฺถญฺจ **ทณฺฑนีติ**ฯ

ทฺวยํ กถายํฯ วุโตฺต อนุวตฺตนีโย อโนฺต ปริสมตฺติ ยสฺส อตฺตโน การิยภาคสฺส ปาปนโตติ **วุตฺตโนฺต**ฯ ปวตฺตเนฺต การิยา ยสฺสํ **ปวตฺติ,**ติฯ **จ**กาเรน วุตฺตอุทนฺตาทโย คหิตาฯ การิยสฺส วุตฺติ อตฺรตฺถีติ อสฺสตฺถฺยเตฺถ โณฯ อุคฺคโต อโนฺต ปริสมตฺติ ยสฺส **อุทโนฺต**ฯ

๑๑๔. **อธิวจน**นฺตํ นาเมฯ สญฺชานนฺติ เอตายาติ **สญฺญา,** อฯ อาขฺยายเต เอตายาติ **อาขฺยา**ฯ อหฺวยเต เอตายาติ **อวฺหา, หุ** สเทฺท, **เวฺห** อวฺหาเนติ วา ธาตุ, อฯ สมฺมา อาชานาติ, สมํ วา ชานาติ เอตายาติ **สมญฺญา**ฯ อภิธียเต เยน, ยุฯ นมฺยเต อพฺภสฺสเต อสฺมินฺติ **นามํ,** นมติ นามยตีติ วา **นามํ**ฯ อหฺวายเตติ **อวฺหโย,** กเมฺม โยฯ นามเมว **นามเธยฺยํ**ฯ นามรูเปหิ [นามสเทฺทหิ (ก.) ภาครูปนาเมหิ เธโยฺย (ปาณินิ ๕.๔.๓๖ วา)] สกเตฺถ เธโยฺย ยทาทินา, ติฎฺฐติ วา เอตฺถ อโตฺถติ เธยฺยํ, ธรียเต อุจฺจาริยเตติ วา เธยฺยํ, นามเมว เธยฺยํ **นามเธยฺยํ**ฯ อธินํ วจนํ **อธิวจนํ,** เกน อธินํ? อเตฺถนฯ ปุฎฺฐสฺส ปฎิวจนํ **ปฎิวากฺยํ**ฯ ปฎิคตํ ปจฺฉาคตํ วากฺยํ **ปฎิวากฺยํ**ฯ อุตฺตรียเต อติกฺกมฺยเต เยนาติ **อุตฺตรํ**ฯ

๑๑๕. ติกํ ปุจฺฉายํฯ ปุจฺฉิตโพฺพติ **ปโญฺห,** ญาตุมิจฺฉิโต หิ อโตฺถ ปโญฺห นามฯ **ปุจฺฉ** ปุจฺฉเน, **จ**สฺส **โญ, ฉ**สฺส **โห, อุ**สฺส **อ, ปญฺห** ปุจฺฉเนติปิ ธาตุฯ **ยุช** โยเค, อนุยุญฺชิตโพฺพ ปุจฺฉิตโพฺพติ **อนุโยโค**ฯ ปุจฺฉนํ, ปุจฺฉิตพฺพาติ วา **ปุจฺฉา**ฯ เอเตเนว นเยน ทฺวีสุปิ ภาวสาธนมฺปิ กตฺตพฺพเมวฯ

จตุกฺกํ นิทสฺสเนฯ ปกเตน สทิสํ นิทเสฺสติ เอเตนาติ **นิทสฺสนํ,** ปกตโสฺสปปาทนํ วากฺยํฯ อุโปคฺฆญฺญเต [อุโปหญฺญเต (?)] ปฎิปาทียเต อเนนาติ **อุโปคฺฆาโต**ฯ **อุป** อุปุโพฺพ **หน** ธาตุ ปฎิปาทนโตฺถฯ ทสฺสียเต อเนนาติ **ทิฎฺฐโนฺต,** อโนฺต, ทิโฎฺฐ วา ปกตสฺส อโนฺต ปริสมตฺติ เยนาติ **ทิฎฺฐโนฺต**ฯ สพฺพตฺราปิ วา กมฺมสาธนมฺปิ กตฺตพฺพํฯ อุทาหรียติ ปกตโสฺสปปาทนายาติ **อุทาหรณํ**ฯ

๑๑๖. จตุกฺกํ สเงฺขเปฯ **สมา**ติ ตุลฺยตฺถาฯ สงฺขิปียเต เอกเทสโต กถียตีติ **สเงฺขโป,** **ขิป** เปรเณฯ สํหรียเต สเงฺขเปน ปจฺจาขฺยายเต เอเตนาติ **สํหาโร**ฯ สมสฺยเต สงฺขิปียเตติ **สมาโส, อสุ** เขปเนฯ สเงฺขเปน คยฺหเต อเนนาติ **สงฺคโห**ฯ

‘‘ตฺวํ สตํ สุวณฺณํ ธารยสิ’’อิตฺยาทิกํ **ตุจฺฉภาสนํ** อภูตภาสนํ อพฺภกฺขานํ นามฯ อสเจฺจน อกฺขานํ ภาสนํ **อพฺภกฺขานํ**ฯ

๑๑๗. ทฺวยํ วิวาทาย วิภาควิสเย [อิณวาทาทิวิสเย (จินฺตามณิฎีกา ๖.๙)]ฯ วิรุทฺธํ กตฺวา อวหรติ วทติ ยนฺติ **โวหาโร**ฯ วิรุทฺธํ กตฺวา วทติ ยนฺติ **วิวาโท**ฯ สพฺพตฺร ภาวสาธนํ วา ยุชฺชติฯ ‘‘มุสาวาทํ วทโนฺต โฆรานิ ตฺวํ นรกานิ ยสฺสสี’’ตฺยาทิสรูปํ **สปนํ**ฯ **สป** อโกฺกเส, โถ, **สปโถ**ฯ

ติกํ ขฺยาเตฯ ยชติ เอเตนาถิ **ยโส, ช**สฺส **โส,** สพฺพตฺถ ยาตีติ วา **ยโส,** โส, ยสติ ปยสตีติ วา **ยโส**ฯ สิโลกติ ปตฺถรตีติ **สิโลโก, สิโลก** สงฺฆาเตฯ **กิตฺต** สทฺทเน, กิตฺตียเต กถียเตติ **กิตฺติ,** อิฯ **สมญฺญา** จ ขฺยาเต, **สํ อา**ปุโพฺพ ชานาติ ขฺยาเตฯ ตถา หิ ‘‘ญาโต, อภิญฺญาโต, สงฺขฺยาโต, วิสฺสุโต, สมญฺญาโต’’ติ **รตนโกเส** วุตฺตํฯ อุจฺจธนินา สทฺทนํ **โฆสนา** นาม, **ฆุส** สเทฺท, ฆุสนํ สทฺทนํ โฆสนาฯ

๑๑๘-๑๑๙. ทฺวยํ ปฎิสเทฺทฯ ฆุสนํ โฆโส, ตํ ปฎิคโต, ทุติยาสมาโสฯ เอวํ รวํ ปฎิคโต **ปฎิรโว**ฯ อถ วา โฆสสฺส ปติรูโป **ปฎิโฆโส**ฯ รวสฺส ปติรูโป **ปฎิรโว**ฯ ปฎิสุติ, ปฎิทฺธนีติปิ ปฎิสทฺทสฺส นามานิ, วจีมุขํ วจโนปกฺกโม **อุปญฺญาโส** นาม, **อุปนิ**ปุโพฺพ **อาส** อุปเวสเน, อุป ปฐมํ ปุริมวจนสฺส สมีปํ วา นฺยาโส ฐปนํ **อุปญฺญาโส, นฺย**สฺส **โญ**ฯ

สตฺตกํ ฤุติยํฯ **กตฺถ** สิลาฆายํ, ยุ, กถนํ วาอสรูปทฺวิภาววเสน **กตฺถนาฯ สิลาฆ** กตฺถเน, **สิลาฆาฯ** สีลสฺส วา สภาคคุณสฺส อาหนนํ สีลาฆา, สา เอว รสฺสํ กตฺวา **สิลาฆาฯ วณฺณ** ปสํสายํ, วณฺณียเตติ **วณฺณนาฯ นุ** ถุติยํ,ติ, **นุติฯ ถุ** อภิตฺถเว,ติ, **ถุติฯ โถม** สิลาฆายํ, **โถมนํฯ ป**ปุโพฺพ **สํส** ปสํสเน, อฯ

สิขณฺฑีนํ มยูรานํ **นาโท** นทรโว เกกา นาม, **กา** สเทฺท, เกอิติ กายตีติ **เกกา,** กมฺมนิ อ, อถ วา กายติ, กายนํ วา กา, เก มยูเร ปวตฺตา กา **เกกา,** อลุตฺตสมาโสฯ คชานํ นาโท โกญฺจนาโท นาม, โกญฺจสกุณนาทสทิโส นาโท **โกญฺจนาโทฯ** หยานํ อสฺสานํ ธนิ สโทฺท เหสา นาม, **เหส** อพฺรตฺตสเทฺท, เหสนํ **เหสา,** เห อิติ ปวตฺตตีติ วา **เหสาฯ**

๑๒๐-๑๒๑. ทฺวยํ ปริยาเยฯ ปริพฺยตฺตมตฺถํ อยนฺติ คจฺฉนฺติ พุชฺฌนฺติ เอเตนาติ **ปริยาโยฯ** เอโก อโตฺถ ปุนปฺปุนํ วุจฺจติ เยนาติ **เววจนํฯ** ทฺวยํ สากจฺฉายํฯ สห, สมฺมา วา อวิโรเธน กถา **สากจฺฉา, สํกถา** จฯ โต, ถสฺส **โจ, ตสฺส โฉฯ**

สาทฺธปเชฺชน ครหสฺส นามานิฯ โทสกฺขาเนน วทนํ **อุปวาโทฯ กุส** อวฺหาเน เภทเน จ, กฺวจิ ‘‘อปโกฺกโส’’ติ ปาโฐ, โณฯ วโณฺณ ถุติ, ตสฺส อวทนํ **อวณฺณวาโทฯ** หีฬเนน วทนํ **อนุวาโทฯ** ชนานํ วาโท ครหณํ **ชนวาโทฯ** ครหเณน วาโท **อปวาโทฯ** ปริวทนํ **ปริวาโท,** รสฺสสฺส ทีฆตาฯ เอเต อุปวาทาทโย **ตุลฺยตฺถา** สมานตฺถาฯ วิสมวุตฺตปฺปเภเทสุ วตฺตมิทํฯ **ขิป** เปรเณ, ขิปนํ พหิกรณํ **เขโปฯ นิทิ** กุจฺฉายํ, อ, **นินฺทาฯ** ยถา **อุปวาท**าทโย ครหตฺถา, **กุจฺฉา**ทโยปิ ตถาติ **ตถา**โตฺถฯ **กุจฺฉ** อวเกฺขปเน, จุราทิ, **กุส** อโกฺกเสติมสฺส วา **ปพฺพชฺชา** ทิตฺตา ‘‘กุจฺฉา’’ติ รูปํ นิปฺผชฺชติฯ **คุป, โคป** กุจฺฉเนสุ, ‘‘ติชคุปกิตมาเนหิ ขฉสา วา’’ติ โฉฯ **ครห** กุจฺฉเนฯ ตตฺถ เกจิ **‘‘อุปวาท**าทโย อพฺภกฺขานตฺถา, **เขปา**ทโย นินฺทตฺถา’’ติ วทนฺติ, ตํ **อมรโกเสน** วิรุชฺฌนโต อพฺภกฺขานตฺถสฺส จ วุตฺตตฺตา น คเหตพฺพํฯ เอเต **อุปวาท**าทโย สตฺต อพฺภกฺขาเนปิ วตฺตนฺติฯ

วิวาทกามสฺส ทุพฺพาโท อุปารโมฺภ, โส จ อีทิเส สพฺพโลกจูฬามณิภูเต สกฺยกุเล สมฺภูตสฺส ภควโต กิมิทํ กมฺมมุจิตนฺติ คุณาวิกรณปุพฺพโกปฺปยตฺถิ, พนฺธกีสุตสฺส ตเวทมุจิตเมวาติ นินฺทาปุพฺพโกปิ อุปารโมฺภฯ ตตฺร โย **นินฺทาปุโพฺพ** สนิโนฺท อุปารโมฺภ, โส ปริภาสนมุจฺจเตฯ อุปคนฺตฺวา ปเรสํ จิตฺตสฺส อารมฺภนํ วิโกปนํ **อุปารโมฺภฯ** โทสกฺขาเนน ภาสนํ **ปริภาสนํฯ**

๑๒๒. **อนริยานํ** ลามกานํ โวหารโต, **อริยานํ** อุตฺตมชนานํ วา อโวหารโต อนริยโวหาโรติ สงฺขาตานํ อทิเฏฺฐ ทิฏฺฐวาทาทีนํ อฏฺฐนฺนํ โวหารานํ วเสน **ยา** วาจา ลามกชเนหิ **ปวตฺติตา** วุตฺตา, **วีติกฺกมทีปนี** อชฺฌาจารวีติกฺกมสาธนี สา วาจา อริยชเนหิ วตฺตพฺพมริยาทาติกฺกมตฺตา **อภิวากฺยํ** นาม สิยาฯ

๑๒๓. **มุหุํภาสา** พหุโส อภิธานํ อนุลาโป นาม, อนุ ปุนปฺปุนํ ลาโป **อนุลาโปฯ อนตฺถิกา คิรา** นิปฺปโยชนํ อุมฺมตฺตาทิวจนํ ปลาโป, ปโยชนรหิโต ลาโป **ปลาโป, ป**สโทฺท วิโยคตฺถโชตโกฯ

คมนาคมนาทิสมเย อาทิมฺหิ ภาสนํ ปิยวจนํ อาลาโป, อาทิมฺหิ ลาโป **อาลาโป, อาปุจฺฉา**สโทฺทปฺยตฺรฯ โทเสน ปติฏฺฐิโต ปริทฺทโว ปริเทวนํ อนุโสจนํ อติกฺกมลาโป วิลาโป นาม, วิวิเธน, วิวิธํ วา ลาโป **วิลาโปฯ** ปริเทวนํ ปริเทโว, โส เอว **ปริทฺทโว, เทว** ปริเทวเนฯ

๑๒๔. วิรุทฺธํ วจนํ **วิโรโธตฺติฯ** วิรุทฺธํ ปลาโป **วิปฺปลาโปฯ** สนฺทิสฺสเตติ สเนฺทโส, สนฺทิสฺสมาโน อโตฺถ, ตโสฺสตฺติฯ ยาย สนฺทิโฎฺฐ อโตฺถ อภิธียเต, สา **สเนฺทโสตฺติ วา จิก**มุจฺจเตฯ **วจ** สเนฺทเส, สกเตฺถ ณิโก, สนฺทิฎฺฐตฺถา วาจา เอว **วาจิก**มิจฺจโตฺถฯ

มิถุ อญฺญมญฺญํ วิโรธรหิตํ วจนํ **"สมฺภาสนํ, สลฺลาโป"**ติ จ วุจฺจติฯ ยถา เอโก พฺรูเต "อชฺช โสภนํ นกฺขตฺต"นฺติ, อิตโรปฺยาห "ตเถวา"ติฯ

๑๒๕. **นิฎฺฐุรํ วากฺยํ** กกฺกสวจนํ ผรุสํ นาม, ปเร ชเน อุสฺสาเปติ ทาเหตีติ ปรุสํ, ตเทว **ป**สฺส **ผ**การํ กตฺวา **ผรุสํฯ** อสวนียตฺตา น อิจฺฉิตพฺพนฺติ **นิฎฺฐุรํ,** อุโร, ยถา "นาโค"ติฯ ทฺวยํ กณฺณสุขวจเนฯ มนํ อา ภุสํ ญาเปติ โตเสตีติ **มนุญฺญํ, ญา** ปริมาณโตสนนิสาเนสุ, อสฺสุกาโรฯ หทยํ มนํ คจฺฉติ ปวิสตีติ **หทยงฺคมํฯ**

สํกุลาทิทฺวยํ **ปุพฺพาปรวิโรธินิ** ปุพฺพาปรวิรุเทฺธ วาเกฺย, ยถา –

> ยาวชีวมหํ โมนี, พฺรหฺมจารี จ เม ปิตา;
> มาตา จ มม วญฺฌาสิ, อปุโตฺต จ ปิตามโหฯ

สํกุลนฺติ ชฬีภวนฺตฺยเนนาติ **สํกุลํฯ** กิลิสฺสเนฺต เอตฺถาติ **กิลิฎฺฐํฯ**

๑๒๖. สมฺทายตฺถรหิตํ ทสทาฬิมาทิวากฺยํ [ทส ทาฬิมานิ ฐฬปูปา กุณฺฑ' มชาชินํ ปลาลปิณฺฑา (นฺยายภาสฺส ๕.๒.๑๐ โมคฺคลฺลานปญฺจิกาฎีกา ๑.๑)] อสมฺพทฺธตฺตา อพทฺธมิติ **กิตฺติตํ** กถิตํ, น พชฺฌเต หทยมตฺราติ **อพทฺธํ,** โตฯ

นตฺถิ ตถํ สจฺจมตฺราติ **วิตถํฯ** ผรุสาทโย วิตถสทฺทํ ยาว ติลิงฺคิกาฯ

๑๒๗. ปชฺชทฺธํ สจฺจวจเนฯ **สมฺมา**สโทฺทยํ อพฺยยํ, สพฺพลิงฺควิภตฺติวจเนสุ จ สมาโนฯ น วิตถํ **อวิตถํฯ** สเนฺตสุ สาธูสุ ภวํ **สจฺจํฯ สต** สาตเจฺจ วา, วชาทินา โย, สจฺจํฯ **ตถ**สโทฺท ภูตปริยาโย, "ตเถน มเคฺคน ยถาตฺถภาชินา"ติ [ตถาคตา ชินาติ (ก.)] ปโยโคฯ ตเถ สาธุ **ตจฺฉํ,** สาธุวเตฺถ **โยฯ ยถาตถ**สทฺทาปิ จ สจฺจตฺถา อลิงฺคาฯ **ตพฺพนฺตา** สจฺจวจนวนฺตวาจกา **สมฺมา สจฺจํ ยถาตถํ**สทฺทวชฺชิตา เสสา **อวิตถา**ทโย ตีสุ ลิเงฺคสุ วตฺตนฺติฯ **สจฺจํ**สโทฺท ตุ อลิโงฺคฯ **อมรโกเส** ปน **สมฺมา สจฺจ**สทฺทานมฺปิ ตพฺพติ ติลิงฺคตฺตํ วุตฺตํ, ยถา – สจฺจํ ตจฺฉํ ริตํ สมฺมา, อมูนิ ตีสุ ตพฺพติ [อมร ๖.๒๒]ฯ ยถา – สโจฺจ พฺราหฺมโณ, สจฺจา นารี, สจฺจํ วิปฺปกุลํฯ อิธ ปน สพฺพลิงฺควจนวิภตฺตีสุ รูปเภทาภาวา **สมฺมา**สทฺทสฺส อพฺยยตฺตํ, ติลิเงฺคสฺวปิ รูปเภทาภาวา **สจฺจํ**สทฺทสฺส อลิงฺคตฺตญฺจ วุตฺตํฯ ยถา – สมฺมา วาจา, สมฺมา โวหาโร, สมฺมา วจนํฯ สจฺจํ พฺราหฺมโณ, สจฺจํ นารี, สจฺจํ วิปฺปกุลํฯ **มิจฺฉามุสา**สทฺทา ปน สพฺพตฺราปิ อพฺยยเมว ภวนฺติฯ ยถา – มิจฺฉา วาจา, มิจฺฉา โวหาโร, มิจฺฉา วจนํฯ มุสา วาจา, มุสา โวหาโร, มุสา วจนํฯ

๑๒๘. โสฬส สทฺทมตฺตปริยาเย ทเสฺสตุํ อุปชาติํ **"รโว"**อิจฺจาทิมาหฯ รุยเต สทฺทายเตติ **รโว, รุ** สเทฺทฯ นทนํ นาโท, นิรโตฺถ นาโท **นินาโท, นท** อพฺยตฺตสเทฺทฯ เอวํ **นินโท,** รสฺสตฺตเมว วิเสโสฯ สปฺปติ อุจฺจารียตีติ **สโทฺทฯ ฆุส** สเทฺท, ปาตุภาโว โฆโส **นิโคฺฆโสฯ** นทนํ **นาโทฯ ธน** สเทฺท, ธนียตีติ **ธนิฯ** นิโคฺฆโส จ นาโท จ ธนิ จ **นิโคฺฆสนาทธนโยฯ** รโว เอว **ราโวฯ อาราโว**ติ อุปสเคฺคน ปทํ วฑฺฒิตํฯ ตถา **สํราววิราวอารวาฯ** ฆุสนํ **โฆโสฯ** อาราโว จ สํราโว จ วิราโว จ โฆโส จ อารโว จาติ ทฺวโนฺทฯ **สุ** สวเน, สุยฺยเตติ **สุติฯ** สรติ สุยฺ

ยมานตํ คจฺฉตีติ **สโร**ฯ นิสฺสนติ เอเตนาติ **นิสฺสโน, สน** สมฺภตฺติยํ นิปุโพฺพฯ สโร จ นิสฺสโน จาติ ทฺวโนฺทฯ

๑๒๙. วิสชฺชียเต น ลคฺคียเต เสมฺหาทีหีติ **วิสโฏฺฐ**ฯ มนิตพฺพนฺติ **มญฺชุ,** ชุ, **มน** ญาเณ, สุณนฺตานํ วา มนํ รเญฺชตีติ **มญฺชุ,** อุ, **น ร**โลโปฯ สุเขเนว วิชานิตพฺพตฺตา **วิเญฺญโยฺย**ฯ หิตสุขนิปฺผาทนโต โสตโพฺพติ **สวนีโย**ฯ พหิทฺธาปริสา องฺคุลิมตฺตมฺปิ น วิสรติ น คจฺฉตีติ **อวิสารี** , ตสฺสีลเตฺถ ณี, วิวิเธน วา น สรตีติ **อวิสารี,** ฉินฺนสฺสรานํ วิย เทฺวธา น โหตีตฺยโตฺถฯ วินฺทฺยเต ลพฺภเตติ **พินฺทุ, ว**สฺส **โพ,** นิคฺคหีตาคโม, อุ จ, วฏฺฏตฺตา วา **พินฺทุ,** อิมสฺมิํ ปเกฺข **ปพฺพชฺชา**ทินา รูปสิทฺธิฯ ปญฺจนฺนํ ฐานคตีนํ ทูรฏฺฐานโต ชาตตฺตา **คมฺภีโร**ฯ ปุนปฺปุนํ นาโท นินฺนาโท, กฺริยาภิกฺขญฺญตฺตา ทฺวิตฺตํ, **อ**สฺส **อิ,** นิคฺคหีตาคโม, โส เอตฺถ อตฺถีติ **นินฺนาที**ฯ อิเจฺจวํ ภควโต อฏฺฐงฺคิโก สโร โหติฯ

๑๓๐. ขคฺคาทีนํ ติรจฺฉานคตานํ รุตํ วสฺสิตนฺตฺยุจฺจเตฯ **รุ** สเทฺท, **รุตํ**ฯ **วสฺส** สเทฺท, วสฺสนํ รวนํ **วสฺสิตํ**ฯ

โกลาหลาทิทฺวยํ พหูหิ สมฺภูย กเต อพฺยตฺตสเทฺทฯ **กุล** สงฺฆาเต [สงฺขฺยาเน (ก.)], โกลนํ โกโล, เอกีภาโว, ตํ อาหลติ วินฺทตีติ **โกลาหโล**ฯ กโรติ หิํสติ มธุรนฺติ กโล, ตํ หลตีติ **กลหโล**ฯ **หล** วิเลขเนฯ

ติกํ คายเนฯ **เค** สเทฺท, เคตพฺพํ **คีตํ คานํ คีติกา** จฯ สพฺพตฺร ภาวสาธนํฯ

๑๓๑. ตนฺติกโณฺฐฏฺฐิตา [อมร ๗.๑] อุสภาทโย สตฺต สราฯ ฉชฺชาทโย ตโย **คามา** สมูหาตฺยโตฺถฯ วุตฺตญฺจ ‘‘คาโม นาม สรสมูหสฺส สนฺธาน’’นฺติฯ มนุสฺสโลกวาทนวิธินา เอเกกสฺส สรสฺส วเสน ตโย ตโย มุจฺฉนา กตฺวา เอกวีสติ มุจฺฉนา, เทวโลกวาทนวิธินา ปน สมปญฺญาส มุจฺฉนา วทนฺติฯ ตตฺถ หิ เอเกกสฺส สรสฺส วเสน สตฺต สตฺต มุจฺฉนา, อนฺตสรสฺส จ เอกาติ สมปญฺญาส มุจฺฉนา อาคตา, เตเนว **สกฺกปญฺหสุตฺตสํวณฺณนายํ** ‘‘สมปญฺญาส มุจฺฉนา มุจฺฉิตฺวา’’ติ [ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๔๕] ปญฺจสิขสฺส วีณาวาทนํ ทเสฺสเนฺตน วุตฺตํฯ **มุจฺฉ** โมหสมุสฺสเยสุ, ยุ, **มุจฺฉนา**ฯ ยถา กเมน วีณา วาทิตุํ สกฺกา, เอวํ สชฺชนาหิ มุจฺฉนฏฺฐานานิ เอกูนปญฺญาสาตฺยโตฺถฯ เอเกกสฺส สรสฺส สตฺต สตฺต ฐานานิฯ ยโต สรสฺส มนฺทตารววตฺถานํ โหติ, เตน เอกูนปญฺญาส ฐานานิฯ อิเจฺจตํ **สรมณฺฑลํ** สรสมูโหฯ

๑๓๒. สราทีนํ นามสรูปปฺปเภทํ ทเสฺสตุมาห **‘‘อุสโภ’’**จฺจาทิฯ **อิส** คติยํฯ อิสติ จิตฺตํ ปวิสตีติ **อุสโภ,** อโภ, อิสฺสุ จฯ **‘‘อุส** ทาเห’’ติ วา ธาตฺวโตฺถฯ ยสฺมา ปน โส สโร อุสโภ วิย นทติ, ตสฺมา **อุสโภ**ติ วุจฺจติฯ ธีมเนฺตหิ คียเตติ **เธวโต,** วณฺณวิกาโร, วตฺตํฯ

> นาสํ กณฺฐมุโร ตาลุํ,
> ชิวฺหํ ทเนฺต จ นิสฺสิโต;
> ฉธา สญฺชายเต ยสฺมา,
> ตสฺมา ฉโชฺช ส อุจฺจเต [จินฺตามณิฏีกา ๗.๑]ฯ

คนฺธํ เลสํ อรตีติ คนฺธโร, รสฺสสฺส ทีฆเตฺต คนฺธาโร เจตฺยเญฺญ [อเญฺญสมฺปีติ (ปาณินิ ๓.๑๓๗) ทีโฆ (จินฺตามณิฏีกา ๗.๑)], คนฺธารา นาม ชนปทา, เตหฺยยํ คียเตติ **คนฺธาโร,** โณฯ มเชฺฌ ลยวิเสเส ภโว **มชฺฌิโม**ฯ ปญฺจนฺนมฺปิ เธวตาทีนํ ปูรโณ **ปญฺจโม,** (ปญฺจนฺนํ วา

มหาภูตานํ ปุรโณ **ปญฺจโมฯ**) [( ) เอตฺถนฺตเร ปาโฐ อธิโก วิย ทิสฺสติ] นิเสฺสสโต สีทนฺติ สรา ยสฺมินฺติ [ยสฺมาติ (ก.) – สทโต อธิกรเณ ฆอฺ (จินฺตามณิฎีกา ๗.๑)], โณฯ “นิสีทนฺติ สรา ยสฺมิํ, นิสาโท เตน เหตุนา”ติ หิ วุตฺตํฯ เอเต สตฺต สราติ **คหิตา** กถิตาฯ

๑๓๓-๑๓๕. อุสภาทโย เย นทนฺติ, เต ทเสฺสตุมาห **“นทนฺติ”**จฺจาทิฯ อุสภํ นาม สรํ คาโว นทนฺติฯ ตถา เธวตํ **ตุรงฺคา** อสฺสา, ฉชฺชํ **มยูรา** สิขณฺฑิโน, คนฺธารํ อชา, มชฺฌิมํ **โกญฺจา** สกุณวิเสสา, ปญฺจมํ **ปรปุฏฺฐาที** โกกิลาทโย, นิสาทํ **วารณา** หตฺถิโน นทนฺติฯ วุตฺตญฺจ **นารทมุนินา** –

“ฉชฺชํ นทติ มยูโร, คาโว นทนฺติ อุสภํ;
อโช โรติ จ [อชาวิกา ตุ (ก.)] คนฺธารํ, โกญฺจา นทนฺติ มชฺฌิมํฯ

ปุปฺผสาธารเน กาเล, โกกิโล โรติ ปญฺจมํ;
อโสฺส ตุ เธวตํ โรติ, นิสาทํ โรติ กุญฺชโร”ติฯ

มยูราทโยปิ สเพฺพ อิเม สตฺตา สมทา [สโนฺต (ก.) เอเต จ สมทา ปญฺจมํ คายนฺติ (จินฺตามณิฎีกา ๗.๑)] ปญฺจมํ นทนฺติฯ

ฉโชฺช คาโม, มชฺฌิโม คาโม, สาธารโณ คาโมติ ตโย คามาฯ ตตฺร วีณาทณฺฑํ วิภาคํ กตฺวา อโธภาคสฺส “ฉชฺชคาโม”ติ สญฺญา, มชฺฌภาคสฺส “มชฺฌิมคาโม”ติ, อุปริภาคสฺส “สาธารณคาโม”ติ สญฺญาฯ กิํ ปน คามเภเท การณํ? ยสฺมา เอกเสฺสว สรสฺส คามนฺตเร เภโท, ตํเภเท คามานมฺปิเภโทฯ **มาฆฎีกายํ** ปน สาธารณคามฎฺฐาเน คนฺธารคาโม กถิโต, เอเกกสฺมิญฺจ คาเม สตฺต สตฺต มุจฺฉนาฯ อิธ ปน อุสภาทีสุ สตฺตสุ สเรสุ ปเจฺจกํ ติโสฺส ติโสฺส มุจฺฉนา กถิตาฯ กิํการณา? อิธ มนุสฺสโลกวาทนวิธินา, ตตฺถ จ เทวโลกวาทนวิธินา กถิตตฺตา ตเถว ฐานานิ สตฺต สเตฺตว ลพฺภเรติฯ ยถา อุสภาทีสุ เตสุ ยถาวุเตฺตสุ สเรสุ ปเจฺจกํ เอเกกสฺมิํ สเร ติโสฺส ติโสฺส มุจฺฉนา สิยุํ, ตเถว ฐานานิปิ สตฺต สเตฺตว ลพฺภเรตฺยโตฺถฯ

๑๓๖. สรานํ คาเมสุ ภินฺนสฺติตฺตํ ทเสฺสตุมาห **“ติโสฺส”**อิจฺจาทิฯ อุสภสฺส สรสฺส ตารกลมนฺทวเสน ติโสฺส สฺติโยฯ เธวตสฺส สรสฺส ตาร มนฺทวเสน ทฺเวฯ ฉชฺชสฺส ตารกล มนฺท กากลีวเสน จตโสฺสฯ คนฺธารสฺส จ ตถาฯ มชฺฌิมสฺส ตารกล กากลีวเสน ติโสฺสฯ ปญฺจมสฺส กล กากลีวเสน ทฺเวฯ นิสาทสฺส ตาราทิวเสน จตโสฺส สฺติโยฯ อิเจฺจวํ สตฺตสุ สเรสุ กมโต สมฺปิณฺฑิตา ทฺวาวีสติ สฺติโย สิยุํฯ **มาฆฎีกายํ** ปน อญฺญถา สฺติเภโท วุโตฺตฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ –

“จตุสฺสุติ สุวิเญฺญโยฺย, มชฺฌิโม มชฺชิมฎฺฐิโต;
ทฺวิสฺสุติ จาปิ คนฺธาโร, ติสฺสุติ อุสโภ ตถาฯ

ฉโชฺช จตุสฺสุติ เญฺญโยฺย, นิสาโท ทฺวิสฺสุตี ตถา;
จตุสฺสุติ เธวโต ตุ, ปญฺจโม ติสฺสุตี มโต”ติฯ

สพฺพเมตํ **นาฎกสตฺถโต** คเหตพฺพํฯ

๑๓๗. **“อุจฺจตเร”**ตฺยาทินา สฺติเภเท สรูปโต ทเสฺสติฯ **อุจฺจตเร รเว** อตฺยุจฺจธนิมฺหิ ตาโร, ตารยติ โพธยตีติ **ตาโรฯ อพฺยเตฺต** อพฺยตฺตกฺขเร **มธุเร** สฺติสุเข กโล, **กล** มเทฯ

คมฺภีเร ธนิมฺหิ มโนฺทฯ **มทิ** ถุติโมทมทโมหสุปนคตีสุฯ มนุทยเต พุชฺฌเตเนนาติ **มโนฺทฯ**

ตาราทโย ตโย วาจฺจลิงฺคตฺตา ตีสุฯ ตาโร ธนิ, ตารา วาณี, ตารํ รุตํ อิจฺจาทิฯ อพฺยตฺตม ธุรสทฺโท **กโลฯ** ตตฺร กเล สุขุเม **กากลี**สทฺโท, **อี**ปจฺจยนฺโต, อีสํ กลา วาณี **กากลี** นาม, **กา** สทฺทยมีสโตฺถฯ **กฺริยาทิสมตา**ติ คีตวาทิตปาทนฺยาสาทิกฺริยานํ, กาลสฺส จ สมตฺตํ ลโย นาม, **ลย** สามฺยคตีสุ, อาธาเร **อ**ปจฺจโย, สพฺพาภินยานมฺปิ สามฺยํ ลโยติ เกจิฯ

๑๓๘. ทฺวยํ วีณายํฯ **วิ** ชนเน, โต, อีณตฺตํ, **วีณ** เวฐเนติ วา ธาตุ, อา, วีณาฯ **วลฺล** สํวรเณ, วลฺลเต ธนิวิเสสํ, ณฺวุ, **วลฺลกี,** นทาทิฯ วิปญฺจีติปิ วีณาย นามํฯ วิปญฺจยตีติ **วิปญฺจี** [วิปญฺจยติ วิตฺถารยติสทฺทํ (จินฺตามณิฏีกา ๗.๓)], นทาทิฯ

สา วีณา **สตฺตตนฺตี** สตฺตหิ ตนฺตีหิ วิสิฏฺฐา ปริวาทินี นาม, ปริโต วทตีติ **ปริวาทินี,** อินีฯ วีณาทโย จตฺตาโรปิ วีณาสามญฺญวาจกา อิเจฺจเก, เตสํ มเต **สา**สทฺทสฺส จตุนฺนมฺปิ อิตฺถิลิงฺคตฺถทีปกตา วิเญฺญยฺยา, ตถาปิ **อมรโกเสน** [อมร ๗.๓] วิรุชฺฌนโต เตสํ มตํ น ค เหตพฺพํฯ

กฏฺฐาทีหิ โทณิสณฺฐาเนน กตํ วชฺชภณฺฑํ วีณาย โปกฺขโร นาม, โปเสติ วเฑฺฒติ สเทฺท ติ **โปกฺขโร,** ขโร, วุทฺธิ, วณฺณวิกาโร จฯ **ทุ** คมเน, ณิ, **โทณิฯ** กกุโภ, ปเสวโกติปิ โปกฺขรสฺส นามานิฯ กํ วาตํ กุภติ พนฺธตีติ **กกุโภฯ** ปสิพฺพนฺติ ตมิติ **ปเสวโกฯ**

ทฺวยํ โปกฺขรเวฐเก จมฺมนิฯ วีณาภาวํ อุปคจฺฉติ เยนาติ **อุปวีโณฯ** เวฐติ โปกฺขรนฺติ **เวฐ โก,** ณฺวุฯ

๑๓๙. อาตตาทิปญฺจกํ ปญฺจงฺคิกตูริยสฺส นามานิฯ

๑๔๐. **จมฺมาวนเทฺธสุ** จเมฺมน พนฺธนีเยสุ เภริยาทีสุ มเชฺฌ **ตเลเกกยุตํ** เอเกเกน ตเลน ยุตฺตํ กุมฺภถุณททฺทริกาทิกํ ตูริยํ อาตตํ นาม, อาตโนตีติ **อาตตํ, ตนุ** วิตฺถาเรฯ มหตี อาทิวีณาวิเสโสปิ [“มหตี”ติ นารทสฺส วีณา (สทฺทกปฺปทฺทุเม)] อาตตเมวาติ “จมฺมาวน เทฺธสู”ติ วิเสสนํ กตํฯ กุมฺภสณฺฐานตฺตา กุโมฺภ จ ตํ ถุนนครสมฺภูตตฺตา ถุนเณฺจติ กุมฺภถุนํฯ ตเทว **กุมฺภถุณํ,** อถ วา **ถุ** อภิตฺถเว, กมฺมนิ โณฯ กุโมฺภ จ โส ถุโณ เจติ **กุมฺภถุโณ, ถุณ** ปู รเณติ วา ธาตฺวโตฺถฯ **ทร** วิทารณทาเหสุ, เทฺวภาโว, **กา**ปุพฺพสฺสิกาโร จ, ททฺทรสทฺทํ กโรตี ติ วา **ททฺทริกาฯ**

๑๔๑. อุภยตลํ มุรชาทิกํ ตูริยํ วิตตํ นาม, วิเสเสน สทฺทํ ตโนตีติ **วิตตํ, สพฺพวินทฺธํ** สพฺพปเสฺสสุ, ปุพฺพปจฺฉาภาเคสุ จ ปริโยนทฺธํ ปณวาทิกํ, **อาทิ**นา จตุรสฺสอาลมฺพรโคมุขีอา ทโย อาตตวิตตํ นาม, “จมฺมปริโยนทฺธํ หุตฺวา ตนฺติพทฺธํ อาตตวิตต”นฺติ หิ วุตฺตํฯ **ปณ** พฺย วหารถุตีสุ, ปณียตีติ **ปณโว,** อโวฯ

๑๔๒. วํสสงฺขาทิกํ สุสิรํ นาม, รนฺธํ สุสิรํ, ตํโยคา **สุสิรํฯ วน, สน** สมฺภตฺติยํ, **โส, วํโสฯ สม** อุปสมเขเทสุ, โข, **สโงฺขฯ** สมฺมตาฬาทิกํ อจฺจนฺตํ ปีฬนโต, อนลสํโยคโต วา ทฺรวีภูตํ ปุน ฆนายเตติ **ฆนา**ขฺยํฯ **หน** หึสายํ, กมฺมนิ โณ, **หสฺส โฆฯ** ฆนภาเวน สมํ ภวตีติ **สมฺมํ,** ทณฺฑาทีหิ ตาฬิตพฺพโต **ตาฬํ, ตฬ** ตาฬเน, สมฺมญฺจ ตํ ตาฬเญฺจติ **สมฺมตาฬํฯ อาทิ**นา กํสตาฬสิลาตาฬาทีนํ คหณํฯ ตตฺถ **สมฺมตาฬํ** นาม กฏฺฐมยตาฬํฯ **กํสตาฬํ** นาม โลหมยํฯ สิลาย จ อโยปเฏฺฐน จ วาทนตาฬํ **สิลาตาฬํฯ**

จตุกฺกํ อาตตาทีนํ นามํฯ อา สมนฺตโต ตุชฺชเต ตาฬียเตติ **อาโตชฺชํฯ** วํสาทิเกปิ มุข วายุนา อาโตชฺชนมตฺถิฯ วาทยนฺติ ธนยนฺติ ตนฺติ **วาทิตฺตํ วาทิตญฺจ,** อิโตฺต, โต จฯ วาทยนฺติ ตนฺติ **วชฺชํ,** โยฯ

๑๔๓. ทฺวยํ เภริยํฯ ภายนฺติ สตฺตุชนา เอเตนาติ **เภริ,** ริฯ **อุภ** ปูรเณ, อุภนํ อุภิฯ "ทุนฺท"อิติ สเทฺทน อุภิ ยตฺร ส **ทุนฺทุภิฯ** ปุมิตฺถิยเมเต เทฺว [เสรี ถี, ทุนฺทุภิ ปุมา (อมร ๗.๖)]ฯ ทฺวยํ มุทิเงฺคฯ มุทํ โมทํ อิงฺคติ คจฺฉติ เยนาติ **มุทิโงฺคฯ** มุรา อสุรา ชาโต **มุรโชฯ**

อสฺส มุรชสฺส **เภทา** วิเสสา อาลิงฺคโงฺกฺยทฺธกา ภวนฺติฯ วุตฺตญฺจ –

> "หริตกฺยากติ ตฺวโงฺกฺย,
> ยวมโชฺฌ ตโถ'ทฺธโก;
> อาลิโงฺคฺย เจว โคปุโจฺฉ,
> อากตฺยา สมฺปกิตฺติโต"ติ [จินฺตามณิฏีกายมฺปิ]ฯ

อาลิงฺคฺยเตติ **อาลิโงฺค,** โณฯ อุจฺฉเงฺก ภโว **อโกฺยฯ** อุทฺธํ กตฺวา เอเกน มุเขน วาทนโต อุโทฺธ สโนฺต กายติ สทฺทายตีติ **อุทฺธโก,** อุทฺธสโทฺทยํ ติลิงฺคิโกฯ อุคฺคจฺฉตีติ **อุโทฺธ,** โต, **คมิ**สฺส **โท,** เนรุโตฺตฯ โย ตุ **อุปริ**ปริยาโย **อุทฺธํ**สโทฺท, โส อพฺยยเมวฯ

ติณวาทีนิ จตฺตาริ ปณวสฺส นามานิฯ **ตนุ** วิตฺถาเร, อโว, อสฺส **อิตฺตํ,** **ณ**ตฺตญฺจ, **ติณ โวฯ มา** มาเน สเทฺท จ, "ฑิณฺฑิ"อิติ มายเต สทฺทายเตติ **ฑิณฺฑิโม,** โณฯ

๑๔๔. "อาลมฺพ"อิติ สทฺทายเตติ **อาลมฺพโรฯ** "อาลมฺพโร ตูริยรเว, คเชนฺทานญฺจ คชฺชิเต"ติ [อมร ๒๓.๑๖๗] หิ **อมรโกส นานตฺถสงฺคเหสุฯ**

วีณาทีนํ วาทนกฏฺฐกุฏิลาทิกํ โกโณ, กุณฺยเต สทฺทายเตเนนาติ **โกโณ,** โณฯ "ททฺท"อิติ สทฺทํ กโรตีติ **ททฺทริ,** ททฺทติ วา สทฺทวิเสเสน ปริณมตีติ **ททฺทริ,** ริฯ "ปฏ"อิติ สทฺทํ ชหาตีติ **ปฏโห,** ปฏํ หนฺตีติ วา **ปฏโหฯ หน** หึสาคตีสุ, กฺวิฯ อปเร **มทฺทลา**ทโย เภริปฺปเภทา ฯ "มทฺท"อิติ สทฺทํ ลาตีติ **มทฺทลา, ลา** อาทาเน, อฯ "มนฺทลา"ติปิ ปาโฐ, มนฺทํ สทฺทํ ลาตีติ **มนฺทลาฯ อาทิ**นา ฑมรุอาทโยปิ เภริปฺปเภทา วิเญฺญยฺยาฯ

๑๔๕. **ชนปฺปิเย** ชเนหิ ปิยายิตเพฺพ วิมโทฺทเฏฺฐ วิเลปนกุงฺกุมาทีนํ, นานาคนฺธทพฺพานญฺจ วิมทฺทโนพฺภูเต **ปริมโล** ภเว, ปริมชฺชติ ปวตฺตยตฺยาสยนฺติ, อ, เนรุโตฺต, **มล, มลฺล** ธารเณ วาฯ ปริมลฺยเต ธารียเตติ, โณฯ **วิมทฺท**คฺคหเณน วาปิกูปาทิโน [วิมทฺทคนฺธาทิโน (ก.)] นิราโส, **ชน**คฺคหเณน มกฺขิกาทิโนฯ **โส** ปริมโล คโนฺธ **ทูรคามี** อตินิหารี อติทูรปาตี อาโมโท วุจฺจเต, อาโมทเนฺต อเนน, โณฯ อิโต ปรํ **อิฏฺฐคนฺธา**ทโย **วิสฺส**สทฺทปริยนฺตา **ตีสุ** ลิเงฺคสุ วตฺตเนฺตฯ

๑๔๖. จตุกฺกํ อิฏฺฐคเนฺธฯ อิโฏฺฐ คโนฺธ **อิฏฺฐคโนฺธ,** อถ วา อิโฏฺฐ คโนฺธ อสฺส **อิฏฺฐค โนฺธฯ** สุฏฺฐุ รภนฺติ ตุสฺสนฺตฺยเนนาติ **สุรภิ,** อิฯ สุนฺทโร คโนฺธ อสฺส **สุคโนฺธ, สุคนฺธิ** จ, อนฺตสฺสิการาเทโสฯ

ทฺวยํ ทุคฺคเนฺธฯ ปูติ คโนฺธ อสฺส, ปุเพฺพ วิย อิการาเทโส, กมฺมธารยสมาสํ อสฺสตฺถฺยเตฺถปิ กตฺตุมิจฺฉนฺติ, ปกฺริยาลาฆวตฺถํ พหุพฺพีหิเยว นฺยาโยติฯ ทุฏฺฐุ คโนฺธ อสฺสาติ **ทุคฺค**

โนฺธ, เตน วุตฺตํ **กจฺจายเนน** – ‘‘กมฺมธารยมนฺตตฺถิเยหิ พหุพฺพีหิ ลฆุตโร’’ติฯ อเญฺญ ตุ ลาฆว’มนาทรมานา อิจฺฉเนฺตว มนฺตตฺถิยํฯ ทฺวิโธ วา วาจฺจธโมฺม ลหุ ครุ จ, ตตฺร พหุพฺพีหินา ลหุ, กมฺมธารยมนฺตตฺถิเยนครุฯ กิญฺจ พหุพฺพีหินา อติสายนาทฺยโตฺถ น คมฺยเตติ อวสฺสํ ตปฺปฏิปาทนาย กมฺมธารยปุพฺพโก มนฺตตฺถิเยว ทฎฺฐโพฺพฯ

ทฺวยํ จิตาธูมาทิคเนฺธฯ **วิส** วิปฺปโยเค, **โสฯ** อามสฺส วสาทิวตฺถุโน คโนฺธ ตํโยคา, อิ, **ยํ**สโทฺท ตสฺส นปุํสกตฺตทีปโกฯ

๑๔๗. **กุงฺกุมา**ทโย จตฺตาโร จตุชฺชาติคโนฺธ นามฯ **กุก, วก** อาทาเน, อุโม, นิคฺคหีตาคโม จ, **กุงฺกุมํ,** โลหิตจนฺทนํ, ยํ ‘‘กสฺมีรช’’นฺติ วุจฺจติ, **กมิ**สฺส วา **กุงฺกา**เทโส, **กุงฺกุมํฯ ยุ** มิสฺสเน, ยุ, ยวนํ, ตสฺส ปุปฺผํ **ยวนปุปฺผํ,** เทวกุสุมํ, ยวนเทเส ชาตํ ปุปฺผนฺติ วา **ยวนปุปฺผํฯ** ยํ ‘‘ลวงฺค’’นฺติปิ วุจฺจติ, ยํ ปุปฺผํ นุหีปุปฺผสมานํฯ **ตคิ** คตฺยโตฺถ **ทณฺฑโก** ธาตุ, อโร, **ตครํ,** กุฎิลํฯ ตรุโต ชาโต **ตุรุโกฺข,** โข, **อุ**ตฺตญฺจ, สลฺลกีทโว หิ ‘‘ตุรุโกฺข’’ติ วุโตฺตฯ

๑๔๘. ปเชฺชน ฉรสานํ นามานิฯ กํ ปานียํ เสวเตติ **กสาโว,** อโว, อถ วา กํ สวาเปตีติ **กสาโว สุ** สวเนฯ ตุวโรปิ กสาโยปิ **กสาว**ปริยาโยฯ **ติช** นิสาเน, โต, ติโตฺต, กฎุฯ **มธุ** มาธุริยํ, ตํโยคา **มธุโรฯ** ลุนาติ ชฬตฺตนฺติ **ลวโณ,** ยุฯ **อมฺพ**สเทฺท, อโร, **อิ**ตฺตํ, ลตฺตญฺจฯ **กฎ** คติยํ, ณฺวุ, **อุ**ตฺตํฯ อิเม ฉ รสา นาม วุจฺจนฺติฯ **ตพฺพติ** ทเพฺพ **กสาวา**ทิสทฺทา **ตีสุ** ลิเงฺคสุ วตฺตนฺติฯ

๑๔๙. ทฺวยํ โผฎฺฐเพฺพฯ ผุสิตโพฺพ **ผโสฺส, โผฎฺฐโพฺพ** จ, ตโพฺพ, **ส**สฺส **โฎ, ต**สฺส **โฐฯ** ติกํ วิสยิมฺหิฯ วิสโย อสฺส คยฺหเฎฺฐนาตฺถีติ **วิสยิฯ** อุขติ คจฺฉติ วิสเยติ **อกฺขํ,** อุสฺสตฺตํ ทฺวิตฺตญฺจ, นตฺถิ ขํ เวทนา เอตฺถาติ วา **อกฺขํ, น** หิ สุขเวทนาทโย สมฺปโยควเสน ปญฺจสุ อินฺทฺริเยสุ อุปฺปชฺชนฺติ, ชวนาทีสุ เอว ปน อุปฺปชฺชนฺตีติ ตถา วุตฺตํ, มนินฺทฺริเย ตูปจารา [มนินฺทฺริเยสฺปจารา (ก.)] อกฺขํฯ อิโนฺท อตฺตา, ตสฺส ลิงฺคํ **อินฺทฺริยํ,** อิโยฯ นา’นฺตเรน ปโยชกํ จกฺขาทโย พฺยาปารยเนฺต, ตสฺมา อตฺถิ อตฺตา จกฺขาทีนํ ปโยชโกติ จกฺขาทิกํ ลิงฺคมตฺตโน ภวตีติ **นิกายนฺตริกาฯ** สยํ ติกฺขมนฺทาทิภาเว จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ ติกฺขมนฺทาทิภาวสมฺภวโต เตสุ อินฺทติ ปรมิสฺสริยํ กโรตีติ วา **อินฺทฺริยํฯ**

ฉกฺกํ นยเนฯ เนติ อตฺตโน นิสฺสิตํ ปุคฺคลนฺติ **นยนํ,** ยุฯ **อสุ** พฺยาปเน, อสติ วิสเยสุ พฺยาปี วิย ภวตีติ **อกฺขิ, ส**สฺส **โก,** อถ วา **อกฺข** พฺยาปนทสฺสเนสุ, อกฺขติ วิสเยสุ พฺยาปีภวติ, อกฺขติ วา ปสฺสติ เอเตนาติ อกฺขิฯ เนตีติ **เนตฺตํฯ** โลจติ ปสฺสติ เอเตนาติ **โลจนํฯ อจฺฉ** ทสฺสนพฺยาปเนสุ, อิ, **อจฺฉิฯ** จกฺขติ อสฺสาเทติ รูปนฺติ **จกฺขุ,** อุ, จกฺขติ ปสฺสตีติ วา **จกฺขุฯ**

๑๕๐. ปญฺจกํ โสเตฯ สุณาติ เอเตนาติ **โสตํฯ** สโทฺท คยฺหเต อเนนาติ **สทฺทคฺคโหฯ กร** กรเณ, โณ, **กโณฺณ,** กณฺณติ สุณาติ เอเตนาติ วา **กโณฺณ, กณฺณ** สวเนฯ สุณาติ เยนาติ **สวนํ, สุติ** จ, ยุ,ติ จฯ

จตุกฺกํ ฆาเนฯ นสนฺติ เอตายาติ **นตฺถุ,** ถุ, อา, **นาสาฯ** ณฺวุ, **อก** จ **อิ**กาโร จ **นาสิกาฯ ฆา** คนฺธปาทาเน, ฆายติ คนฺธปาทานํ กโรตีติ **ฆานํ,** ยุ, ฆายนฺตฺยเนนาติ วา **ฆานํฯ**

ทฺวยํ ชิวฺหายํฯ ชีวติ เอตายาติ **ชิวฺหา,** โห, **ชีว** ปาณธารเณฯ ชีวิตนิมิตฺตํ รโส ชีวิตํ นาม, ตํ อวฺหายตีติ วา **ชิวฺหา,** วณฺณโลโปฯ รสนฺติ เอตายาติ **รสนา, รส** อสฺสาทเน, รสํ ชานาตีติ วา **รสนา, ญา**สฺส **นา, นี** นเย วา, อฯ

๑๕๑. ปชฺชํ สรีเรฯ สรติ คจฺฉติ, สรนฺติ วา ตํ หึสนฺตีติ **สรีรํ,** อีโรฯ **วป** พีชสนฺตาเนฯ วปติ กุสลากุสลพีชเมตฺถาติ **วปุ,** อุฯ คจฺฉติ, คณฺหาติ วา กุสลากุสลเมเตนาติ **คตฺตํ, คมุ** คติยํ, **คห** อุปาทาเน วาฯ ''อตฺตา''ติ อภิธานํ, พุทฺธิ จ ภวนฺติ เอตสฺมาติ **อตฺตภาโวฯ** วุโณติ สํวรติ เอตฺถาติ **โพนฺทิ, วุ** สํวรเณ, ทิ, นิคฺคหีตาคโมฯ วิวิธํ คณฺหาติ เอตฺถาติ **วิคฺคโหฯ ทิห** อุปจเย, ทิหติ วฑฺฒติ เอตฺถ กุสลากุสลนฺติ **เทหํฯ** อยํ **เทห**สโทฺท **ปุริเส** ปุลฺลิงฺควตฺตติฯ กุจฺฉิตานํ อาโย อุปฺปตฺติฏฺฐานนฺติ **กาโยฯ ตนุ** วิตฺถาเร, อุ, ตนุ, **ตนุ**สโทฺทยํ อิตฺถิยํฯ เอตฺถาปิ **วา** สโทฺท สมฺพนฺธิตโพฺพฯ ''อเงฺคนางฺคํ ตนุ จ ตนุนา คาฬฺหตเตฺตน ตตฺต''นฺติ [อุตฺตรเมฆ ๔๒] หิ **เมฆทูเต** วุตฺตํฯ กเฬ เรตสิ วรํ **กเฬวรํ,** อลุตฺตสมาโสยํฯ

๑๕๒-๑๕๔. ฉกฺกํ จิเตฺตฯ จิเนฺตตีติ **จิตฺตํฯ เจโต จ,** นโลโปฯ มนติ ชานาตีติ **มโนฯ** วิชานาตีติ **วิญฺญาณํ,** ยุฯ หรติ อตฺตโน อาธารนฺติ **หทยํ,** โย, **รสฺส โท** จฯ มโน เอว **มานสํ,** สกเตฺถ สณฯ

จุทฺทส พุทฺธาขฺยสฺส คุณสฺส นามานิฯ ฌายตีติ **ธี, เฌ** จินฺตายํ, ฌสฺส **โธ,** นทาทิ, **ธี,** ธาเรตีติ วา **ธี,** กฺวิ, นทาทิ, ธี , สงฺขาเรสุ ธีกาโร ชายติ เอตายาติ วา **ธี,** นทาทิฯ ปญฺญายเต เอตายาติ **ปญฺญา,** อฯ พุชฺฌเต ตายาติ **พุทฺธิ,**ติฯ **เมธ** หึ สาสงฺคเมสุ, กรเณ อ, **มิ** หึสายํ วา, โธ, **เมธาฯ** มนติ ชานาตีติ **มติ, มุติ** จ, **อุ**ตฺตํ, มุนาตีติ วา **มุติ, มุน** ญาเณ,ติ, มุติฯ **ภู** สตฺตายํ, ริ, นทาทิ, **ภูรี,** ภูสงฺขาเต อเตฺถ รมตีติ วา **ภูรี,** กฺวิ, นทาทิฯ มนติ ชานาตีติ **มนฺตา,** อนฺต, อาฯ วิทติ ชานาตีติ **วิชฺชา, ปพฺพชฺชา**ทินา สิทฺธํฯ **ยุ** มิสฺสเนฯ ยมติ มิสฺสีภวติ เญยฺเยสูติ **โยนิฯ** ปฏิมุขํ ภนฺติ อุปฏฺฐหนฺติ เญยฺยา เอเตนาติ **ปฏิภานํ,** ยุฯ น มุยฺหติ เอเตนาติ **อโมโหฯ** วีมํสา วิจโย สมฺเปกฺขา อุปลทฺธิ ปฏิปตฺติ อุตฺติเจตนาทีนิปิ พุทฺธินามานิฯ

วิปสฺสนาทโย **เนปกฺก**นฺตา ปริยายา **ปญฺญาเภทา** ปญฺญาวิเสสาฯ ตตฺถ วิวิธํ อนิจฺจาทิกํ สงฺขาเรสุ ปสฺสตีติ **วิปสฺสนา,** ยุฯ สมฺมาทสฺสนลกฺขณา **สมฺมาทิฏฺฐิ,** สา ทุวิธา โลกิยโลกุตฺตรวเสนฯ ตตฺถ ปุริมา ฉพฺพิสุทฺธิปฺปวตฺติกาเล, อิตรา ญาณทสฺสนวิสุทฺธิกาเล ลพฺภติฯ **อาทิ**ปริยาเยน **ปภุติ**นา อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยาทโย คหิตาฯ ตตฺถ ตตฺถ การิเยสุ วิจารณาฯ **มาน** วีมํสายํ, โส, จิตฺตาโภคาทิฯ วิจารยเต เอตายาติ **วิจารณา, จร** สญฺจเย, จุราทิคโณ, ยุฯ สมฺปชานาตีติ สมฺปชาโน, ปุคฺคโล, ธมฺมสมูโห วา, **ญาสฺส ชา,** ตสฺส ภาโว **สมฺปชญฺญํ, นฺยสฺส โญ,** ทฺวิตฺตํ, ตํ สาตฺถกสมฺปชญฺญาทิวเสน จตุพฺพิธํฯ นิเสฺสสโต ปาเจติ กุสลธมฺมมิติ นิปโก, ญาณี ปุคฺคโล, ตสฺส ภาโว **เนปกฺกํฯ** ทฺวยํ เวทนายํฯ เวทยตีติ **เวทยิตํ, วิท** อนุภวเน, **จุรา**ทิตฺตา ณโย, โต, **อิ**การาคโม จฯ เวทยตีติ **เวทนา,** ยุฯ

๑๕๕. ปญฺจกํ วิตเกฺกฯ **ตกฺก** วิตเกฺกฯ ตเกฺกติ สมฺปยุตฺตธเมฺม อารมฺมณํ อภินิโรเปตีติ **ตโกฺกฯ วิตโกฺก**ติ อุปสคฺคมตฺตเมว วิเสโสฯ สงฺกปฺปนฺติ ปภวนฺตฺยเนนาติ **สงฺกโปฺป,** โณ, **กปฺป** วิตเกฺก, **กปฺป** สามตฺถิเย วา, ภูวาทิ, สงฺกปฺปยนฺติ ปภวนฺตฺยเนนาติ วา **สงฺกโปฺป, กปฺป** วิตเกฺก, จุราทิฯ **อป** ปาปุณเน, อเปฺปติ สมฺปยุตฺตธเมฺม ปาเปติ อารมฺมณนฺติ **อปฺปนา,** ยุ, อาฯ **อูห** วิตเกฺกฯ อูหนฺตฺยเนนาติ **อูโหฯ ตกฺกอูห**สทฺทา เจตฺถ อชฺฌาหารวาจกาปิ ภวนฺติ, อชฺฌาหารํ นาม อูนปูรณตฺถมธิกปฺปเภทาหรณํ [มธิโกปาทานํ (จินฺตามณิฏีกา)]ฯ ''อชฺฌาหาโร ตกฺก อูหา''ติ [อมร ๕.๓] หิ **อมรโกเส** วุตฺตํฯ ทฺวยํ ชีวิตินฺทฺริเยฯ **อย**อิติ คมนโตฺถ **ทณฺฑโก** ธาตุฯ อยติ อทฺธานํ คจฺฉติ เยนาติ **อายุ,** ณุ, เอติ เอเตนาติ วา **อายุ, อิ** คติมฺหิ, ณุ, อิเสฺส, เอ อยฯ ชีวนฺติ อเนนาติ **ชีวิตํ, ชีว** ปาณธารเณฯ

จตุกฺกํ สมาธิมฺหิฯ นานาลมฺพณวิสารณาภาวโต เอกํ อคฺคํ อารมฺมณเมตสฺสาติ เอกคฺคํ, จิตฺตํ, “**อคฺค**สโทฺท เจตฺถ อาลมฺพณวาจโก”ติ หิ **สทฺธมฺมฏีกายํ** วุตฺตํ, ตสฺส ภาโว **เอกคฺคตา,** เอกํ วา อารมฺมณํ อชติ คจฺฉตีติ เอกคฺคํ, ตสฺส ภาโว **เอกคฺคตาฯ** กามจฺฉนฺทํ สเมตีติ **สมโถ,** โถ, **สมุ** อุปสเม, “สมาธิ กามจฺฉนฺทสฺส ปฏิปกฺข”ติ [ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑๑; ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๖๐] หิ วุตฺตํฯ วิกฺขิปนํ นานารมฺมณเปรณํ วิกฺเขโป, โส นตฺถิ เอตฺถาติ **อวิกฺเขโปฯ** เอการมฺมเณ สุฏฺฐุ อาธานํ **สมาธิ,** สญฺญายมิ, นานาลมฺพณวิกฺเขปวสปฺปวตฺตํ อธิสงฺขาตํ จิตฺตพฺยธํ สเมตีติ วา **สมาธิ,** เนรุโตฺตฯ

๑๕๖. ปเญฺจน วีริยสฺส นามานิฯ **อุ** ทุกฺขลาภํ, อุทฺธํ วา สหติ ขมตีติ **อุสฺสาโห,** โณฯ อาภุโส กายํ, จิตฺตญฺจ ตาเปตีติ **อาตโปฺป** [อาตาโป (?) อภิธานปฺปทีปิกาฏีกา ๑๑๓๕ คาถายํ ปสฺสิตพฺพํ], **ตป** สนฺตาเปฯ ลีนํ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ อุกฺขิปตีติ **ปคฺคโหฯ** อตฺตโน นิสฺสยํ ปรมตฺถํ คณฺหาเปตีติ วา ปคฺคโหฯ “**ป**สโทฺท ปรมเตฺถปี”ติ หิ **เอกกฺขรโกเส** วุตฺตํฯ วายมนฺติ เยนาติ **วายาโม, วายม** อุสฺสาหเน, อถ วา **วย** คมนโตฺถ **ทณฺฑโก** ธาตุ, วยติ สพฺพกาลนฺติ **วายาโม,** อโม, วาโย วิย สทา อมติ คจฺฉตีติ วา **วายาโมฯ** ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมตีติ **ปรกฺกโม,** ปรํ ปจฺจนีกภูตํ โกสชฺชํ อกฺกมตีติ วา **ปรกฺกโมฯ** ปทหติ เยนาติ **ปธานํ,** ยุฯ **ทหสฺส โธ, ทห** ภสฺมีกรเณ [ปปุพฺพธาธาตุนา สาเธตพฺพํ มเญฺญ]ฯ วีเร สาธุ, วีรานํ วา กมฺมํ, วิธินา วา อีรยิตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ **วีริยํ, อีร** คติยํ, อีหติ เอติ วา ยาย สุภาสุภผลนฺติ **อีหา, อีห** เจฏฺฐายํ, **อิ** วา คติมฺหิ, ปจฺฉิเม หปจฺจโย, อุทฺธํ ยนฺติ เยนาติ **อุยฺยาโม,** อโมฯ ติฏฺฐติ เอตฺถ สุภาสุภผลนฺติ **ธิติ,**ติ, **ฐา** คตินิวตฺติยํฯ

๑๕๗. ปเญฺจน วุตฺตปริยายสฺส วีริยสฺส จตฺตาริ องฺคานิ ทเสฺสติฯ ตจาทีนํ ติณฺณํ **อวสิสฺสนํ** อวเสสตา มํสโลหิเตหิ อวธิภูเตหิ, มํสโลหิตานํ ปน **สุสฺสนํ** สุกฺขตา ฯ เอตานิ จตฺตาริ อธิฏฺฐานวสปฺปวตฺตานิ วีริยสฺส **องฺคานิ** การณานิ โหนฺติฯ **องฺค** คมนโตฺถ **ทณฺฑโก** ธาตุฯ องฺคติ สิทฺธึ คจฺฉติ วีริยผลเมเตหีติ **องฺคานิฯ ตจ** ปาลเน, โณ, **ตโจฯ นห** พนฺธเน อารุฯ **นฺหารู** ติปิ ปาโฐฯ ตตฺถ **นนฺตสฺส** โลโปฯ **สิส** อสพฺพปฺปโยเค, ยุ, ทฺวิตฺตํฯ อสติ เขเปติ อทฺธานนฺติ **อฏฺฐิ,**ติ, นปุํสเก, เนรุโตฺต, อา ภุโส ติฏฺฐติ เอเตนาติ วา **อฏฺฐิ,** อิฯ **มน** ญาเณ, โส, นสฺส นิคฺคหีตํ, **มํสํฯ รุห** ชนเน, อิโต, ลตฺตํ, **โลหิตํฯ**

๑๕๘. อสาฌสาธเนปิ ยสฺสา วเสน อุยฺยาโม, สา **อธิมเตฺตหา** อธิกสตฺติยุตฺตา อีหา อุโสฺสฬฺหี นาม, อุ ปพลํ ทุกฺกรกมฺมํ สหติ ยายาติ **อุโสฺสฬฺหี, สหสฺส โสโฬฺห,** นทาทิ, อุสฺสาหานํ อูหาติ วา **อุโสฺสฬฺหี,** ยถา “ปทฏฺฐาน”นฺติ, อาการโสฺส, **หสฺส โฬ, อู**โลโป, นทาทิ, วายามมเตฺตปิฯ ทฺวยํ สติยํฯ สรติ, สรนฺติ วา ตาย, สรณมตฺตเมว วา เอสาติ **สติ,**ติ, ปมาทํ วา สรติ หึสตีติ **สติฯ** อนุ ปุนปฺปุนํ สติ **อนุสฺสติ,** อุปสคฺคมตฺตเมว วา วิเสโส, เทฺวปิ อิตฺถิยํฯ

ทฺวยํ ลชฺชายํฯ **ลชิ** ปีเฬ, **กาตนฺต**ธาตุฯ **ลชฺช** ลชฺชเน, โมคฺคลฺลานธาตุ, ลชฺชติ ปาปาติ **ลชฺชา,** อฯ **หิรี** ลชฺชิยํ, อิฯ หิริยติ ปาปาติ **หิรีฯ สมานา** ตุลฺยตฺถา เทฺวฯ ทฺวยํ โอตฺตเปฺปฯ โอตฺตปฺปติ ภายติ ปาปโตติ **โอตฺตปฺปํ, ตป** ภเย **อว**ปุโพฺพฯ ปาปโต ภายติ สีเลนาติ **ปาปภีรุ,** ปุคฺคโล, จิตฺตํ วา, ตสฺส ภาโว ตถาฯ

๑๕๙. ปชฺชเทฺธน อุเปกฺขาย เวทนาย นามานิฯ มชฺฌเตฺต มชฺฌตฺตสภาเว ปวตฺตา **มชฺฌตฺติกาฯ** ทฺวินฺนํ เวทนานํ สมีเป ปวตฺตา อิกฺขา อนุภวนนฺติ **อุเปกฺขา, อิกฺข** ทสฺสเนฯ อทุกฺขา จ สา อสุขา เจติ **อทุกฺขมสุขา, ม**กาโร ปทสนฺธิกโรฯ

ทฺวยํ มนสิกาเรฯ ภวงฺควเสน ปวตฺตสฺส จิตฺตสฺส อาภุชนโต อาวฏฺฏาปนโต **จิตฺตาโภโคฯ** ปาลนโชฺฌหารโตฺถ เจตฺถ **ภุช**ธาตุ อาวฏฺฏนโตฺถ **อา**ปุพฺพตฺตา, อิทํ ปน วีถิชวนปฏิปาทเก สนฺธาย วุตฺตํ, จิตฺตสฺสารมฺมเณ อาภุชนํ ปวตฺตนํ วา **จิตฺตาโภโค,** อิทํ ปน อารมฺมณปฏิปาทกวเสน วุตฺตํฯ ภวงฺคมนโต วิสทิสํ มนํ กโรตีติ **มนกฺกาโร,** กรณํ วา กาโร, มนสฺมิํ กาโร **มนกฺกาโรฯ** เอตฺถ จ ปฐมวิกเปฺปน เทฺว ปฏิปาทกา วุตฺตา, ปจฺฉิเมน ตุ อิตโรฯ

ทฺวยํ อธิโมเกฺขฯ **มุจ** โมจเน, อธิมุจฺจนํ ‘‘อิทเมวา’’ติ สนฺนิฏฺฐานกรณํ **อธิโมโกฺขฯ** นิจฺฉยนํ นิณฺณยนํ **นิจฺฉโย, จย** คมนโตฺถ **ทณฺฑโก** ธาตุ, **จ**สฺส ทฺวิตฺตํ, **ฉ**ตฺตํ, นิ ภุสํ เฉทนํ วา **นิจฺฉโย, ฉิทิ** ทฺวิธากรเณ, อิสฺสตฺตํ, **ท**สฺส **โย,** อสรูปทฺวิตฺตํฯ

๑๖๐. ปชฺชทฺธํ ทยายํฯ **ทย** ทานคติหิํสารกฺขเณสุฯ ทยติ ปรทุกฺขํ, อตฺตสุขญฺจ หิํสตีติ **ทยา,** อฯ **กปิ** จลเน, อนุ ปุนปฺปุนํ กเมฺปติ อตฺตาธารสฺส จิตฺตนฺติ **อนุกมฺปาฯ** กํ สุขํ รุนฺธตีติ **กรุณา, รุธิ** อาวรเณ, **ธ**สฺส **โณ,** อถ วา กโรนฺติ อตฺตานมธีนเมตายาติ **กรุณา,** ยุ, อา, กรุณา, สา เอว **การุญฺญํฯ อนุทฺทยา**ติ อุปสเคฺคน ปทํ วฑฺฒิตํฯ

ปชฺชทฺธํ วิรติยํฯ **รมุ** อุปรเม **วิ**ปุโพฺพ, วิรมณํ **เวรมณี,** ยุ, นทาทิ, เวรํ มณติ วินาเสตีติ วา **เวรมณีฯ** วิรมณํ **วิรติ,**ติฯ ทูรโต วิรมณํ **อารติฯ**

๑๖๑. จตุกฺกํ ขนฺติยํฯ ติติกฺขนํ ขมนํ **ติติกฺขา, ติช** ขนฺติยํ, โข, ทฺวิตฺตํ, กตฺตาทิ, อาฯ ขมนํ สหนํ **ขนฺติ,**ติฯ ขมเต **ขมนํ, ขมา** จ, **ขมุ** สหเนฯ ทฺวยํ เมตฺติยํฯ **มิท** เสฺนเห, มิชฺชติ สิเนหตีติ **เมตฺตา,** ต, อาฯ **เมตฺติ,**ติฯ อถ วา มิเตฺต ภวา **เมตฺตา, เมตฺติ** จฯ

ปชฺชทฺธํ ทิฏฺฐิยํฯ ทสฺสียเต **ทสฺสนํ, ทิส** เปกฺขเน, ยุฯ ทสฺสนํ **ทิฏฺฐิฯ ลภ** ลาเภ,ติ, **ลทฺธิ,** มิจฺฉาทิฏฺฐิยเมวฯ เสสา ตุ อุภยตฺรฯ ฐิตปโกฺข **สิทฺธโนฺต** [ฐิโต ปโกฺข สิทฺธโนฺต, ปุพฺพปกฺขํ นิรสฺย สิทฺธปกฺขฏฺฐาปเน อิติ ภาโว (จินฺตามณิฏีกา)], สิโทฺธ อโนฺต อเนนาติ วิคฺคโหฯ สมนฺตโต อยนํ คติ **สมโยฯ**

๑๖๒. โทหฬินฺตํ ตณฺหายํฯ **ตส** ปิปาสายํ, ยาย ตสนฺติ, สา **ตณฺหา,** โณฺหฯ **อิณ**มฺหิ **ต สิณาฯ เอช** กมฺปเน, **เอชา** ฯ สํสารโต นิสฺสริตุมปฺปทานวเสน ชาลสทิสตฺตา **ชาลินี,** อุปมาเน อินีฯ **วิส** ปเวสเน, สพฺพตฺร วิสตา ปตฺถตาติ **วิสตฺติกา,** สกเตฺถ ณิโกฯ **ฉนฺท** อิจฺฉายํ, ฉนฺทนํ **ฉโนฺท,** กตฺตุกมฺยตาปิฯ เตสุ เตสฺวารมฺมเณสุ อากุลีภูตตฺตา ชฏา วิยาติ **ชฏาฯ กมุ** อิจฺฉายํ,ติ, **นิกนฺติฯ อิสุ** อิจฺฉายํ, อ, **อิสฺส อา, อาสาฯ สิวุ** ตนฺตสนฺตาเน, ภวาทีหิ ภวาทโย สิพฺพตีติ **สิพฺพินี,** อ, อินีฯ สเตฺต ภวํ เนตีติ **ภวเนตฺติ,**ติฯ

๑๖๓. เฌจินฺตายํ, อารมฺมณาภิมุขํ ฌายตีติ **อภิชฺฌา,** อาฯ **วน** สมฺภตฺติยํ, วนติ เยน โส **วนโถ,** โถฯ **วา** คติยํ, วาติ อารมฺมณนฺติ **วานํ,** ยุฯ **ลุภ** อิจฺฉายํ, ลุพฺภนํ **โลโภ,** โณฯ **รนฺช** ราเค, รชฺชนํ, รชฺชนฺติ วา เยน โส **ราโค,** โณฯ **ลย** คติยํ, อา ปุนปฺปุนํ ลยตฺยารมฺมเณสูติ **อาลโย,** ปุนปฺปุนํ ลยติ สํสิเลสติ เยนาติ วา **อาลโยฯ ‘‘ลโย** วินาเส สํสิเลเส, สาเมฺย โตริยตฺติกสฺส เจ’’ติ **นานตฺถสงฺคเหฯ ปิห** อิจฺฉายํ, จุราทิ, อ, ปิหยติ ยายาติ **ปิหาฯ** จิตฺตสฺส นานารมฺมเณสุ วิพฺภมกรณโต มนโส รโถ อิว **มโนรโถ,** มโน เอว รโถ วิยาติ วา **มโนรโถฯ อิสุ** อิจฺฉายํ, อ, **ส**สฺส **จุฉา**เทโสฯ **ลส** กนฺติยํ, อภิมุขํ กตฺวา ลสติ เยนาติ **อภิลาโส,** โณฯ **กมุ** อิจฺฉายํ, โณ, **กาโม ฯ ทุห** ปปู̣รเณ, ทุหนํ โทโห, ตํ ลาตีติ **โทหโฬ,** ทุฏฺฐํ หทยเมเตนาติ วา **โทหโฬ, หทย**สฺส **หโฬ, หล** กมฺปเน ทฺวิสทฺทูปปโท, ทฺวีหิ หลติ กมฺปตีติ วา **โทหโฬ,** อ, ทฺ

วิสฺส **โท, ล**สฺส **โฬ**ฯ เทว หทยา อสฺส ปรมตฺถสฺสาติ วา **โทหโฬ**ฯ อ, ทฺวิสฺส **โท, หทย**สฺส **หโฬ, ท**สฺส **โฬ** วา, **ย**โลโป, อิจฺฉาวิเสสเตฺตปิ โทหฬสฺส สามญฺญวตฺติจฺฉาย นิเทฺทโสฯ

อตณฺหาสภาวมฺปิ รุจึ อาลมฺพณิจฺฉาสภาวสามเญฺญน อิเธว วตฺตุมาห “**อากงฺขาตุ**”อิจฺจาทิฯ **กงฺข** อิจฺฉายํ, อฯ **รุจ** โรจเน, โรจนํ กตฺตุกามตา, อิ, **รุจ** ทิตฺติยํ วา, รุจิฯ กตฺตุกามเตวฯ **สา** รุจิ อธิกา ลาลสา นาม, **ลส** กนฺติยํ, ปุนปฺปุนํ, อติสยํ วา ลสตีติ **ลาลสา,** ทฺวิตฺตํ, อสฺสาฯ ‘‘ยาจนายํ มหิจฺฉายํ [ตณฺหาติเรเก ยาจนายํ (จินฺตามณิฏีกา ๗.๒๘)], อุสฺสุเกฺก ลาลสา ทฺวิสู’’ติ **รุโทฺท**ฯ

๑๖๔. ติกํ วิโรเธฯ ปาเยน วีเรสุ ภวํ **เวรํ,** ปฏิฆปาเปสุปิฯ **รุธ** ปฏิฆาเต, วิรุชฺฌนํ **วิโรโธ**ฯ **ทิส** อปฺปีติยํ, วิเทฺทสนํ **วิเทฺทโส**ฯ

โรสนฺตํ โกเธฯ **ทุส** อปฺปีติยํ, ทุสฺสนํ **โทโส**ฯ อารมฺมเณ ปฏิหญฺญตีติ **ปฏิฆํ, หน** หึสายํ, **ปฏิฆ**สโทฺทยํ ปุลฺลิเงฺค วา ภวติฯ **กุธ** โกเป, กุชฺฌนํ **โกโธ**ฯ อาคนฺตฺวา หญฺญตีติ **อาฆาโต**ฯ **กุป** โกเป, กุปฺปตีติ **โกโป,** โกปยติ วา จิตฺตนฺติ **โกโป**ฯ **รุส** โรสเน, รุสนํ ทุสฺสนํ **โรโส**ฯ

ทฺวยํ ปรานตฺถจินฺตเนฯ พฺยาปชฺชติ วินสฺสติ จิตฺตเมเตนาติ **พฺยาปาโท,** ปฏิเฆปิฯ **ปท** คติมฺหิฯ ปรสมฺปตฺตีสุ นาภิรมตีติ **อนภิรติ, รมุ** รมเณ,ติฯ

๑๖๕. ทฺวยํ อุปนาเหฯ **นห** พนฺธเน, ปุนปฺปุนํ, อุปคนฺตฺวา วา นยฺหติ จิตฺตนฺติ **อุปนาโห**ฯ พชฺฌติ เวรมเนนาติ **พทฺธเวรํ**ฯ ทฺวยํ โสเกฯ **สุจ** โสเก, โณ, สุจนํ **โสโก**ฯ สุจเต **โสจนํ**ฯ

ติกํ รุทิเตฯ **รุทิ** อสฺสุวิโมจเน, สพฺพตฺร ภาเว โตฯ **กทิ** อวฺหาเน, โรทเน จ, **ต**ปจฺจยสฺส **อณฺณา**เทเส **รุณฺณํ**ฯ ทฺวยํ ปริเทวเนฯ เทวนํ โสเกน วิลาโป, ปุนปฺปุนํ, สมนฺตโต วา เทโว **ปริเทโว, ปริทฺทโว** จฯ

๑๖๖. ติกํ ภเย จิตฺตุตฺราสสงฺขาเตฯ สพฺพตฺร ภาวสาธนํฯ **ภี** ภเย, ภายนํ **ภีติ,**ติฯ **ภยํ,** โณฯ **ตส** อุเพฺพเช, อุตฺตสเต **อุตฺตาโส,** โณฯ ทฺวยํ มหติ ภเยฯ ภีรุโน อิทํ **เภรวํ,** โณฯ มหนฺตญฺจ ตํ ภยชนกตฺตา ภยญฺจาติ **มหพฺภยํ**ฯ **มหาภย**นฺติปิ ปาโฐฯ

๑๖๗. ปชฺชํ ภายิตพฺพสามญฺญฯ **เภรว**สโทฺทยํ สามญฺญวาจโกปิ อตฺถีติ อิธ นิเทฺทโสฯ ภายติ ยสฺมาติ **ภึสนํ,** โส, ยุ, พินฺทาคโมฯ ภายติ ยสฺมาติ **ภีมํ,** โมฯ **ทร** วิทารเณ, ทรียตีติ **ทารุณํ,** อุโณฯ ภายติ ยสฺมาติ **ภยานกํ,** ณฺวุ, **อนกา**เทโสฯ **ฆุร** ภีเม, ฆุรติ ภึสตีติ **โฆรํ,** โณฯ ปฏิวตฺตติ ภยํ จิตฺตุตฺราโส ยสฺมาติ **ปฏิภยํ**ฯ ภายติ ยสฺมาติ **เภสฺมํ, สฺม**ปจฺจโยฯ ภยํ กโรตีติ **ภยงฺกรํ,** อลุตฺตสมาโสยํฯ อิเม นว **เภรวา**ทโย ภยเภรวาทิเหตุมฺหิ ทเพฺพ วิเสสนภาเวน วตฺตเนฺต, ตทา ตีสุ ลิเงฺคสุ, สามเญฺญน ตุ นปุํสเกฯ

๑๖๘. ทฺวยํ ปราภฺยุทยาสหเนฯ **อิสฺส** อิสฺสเตฺถ, **อิสฺส** อิสฺสายนฺติ วา ธาตฺวโตฺถ, อิสฺสติ สเนฺตสุปิ คุเณสุ วจสา, มนสา วา โทสาโรปนํ กโรตีติ **อิสฺสา,** อฯ **อุสฺสุย** [อุสูย (?)] โทสาวิกรเณฯ ติกํ มเจฺฉเรฯ **มสุ** อามสเน, **เจฺฉรจฺฉร**ปจฺจยา, มจฺฉรเมว **มจฺฉริยํ,** สกเตฺถ อิโย, อถ วา **มสุ**อิเจฺจตสฺส ปาฏิปทิกสฺส **สฺสฺส ณ**มฺหิ **เจฺฉรจฺฉรา, มสุ** มเจฺฉรติปิ ธาตุฯ

ติกํ อญฺญาเณฯ **มุห** เวจิตฺเต, มุยฺหนฺติ เตน สมฺปยุตฺตธมฺมา, สยํ วา มุยฺหติ, มุยฺหนมตฺตเมว วา ตนฺติ **โมโหฯ วิท** ญาเณ, น วิทตีติ **อวิชฺชาฯ** น วิชานาตีติ **อญฺญาณํฯ** ติกํ มาเนฯ ภูเตนาภูเตน วา ปรโต อุกฺกํสกปฺปเนน เจตโส อุนฺนติ **มาโน,** ยถา “สูโร อตฺถวาห’มสฺมิ สีลวา พุทฺธิสมฺปนฺโน”ติ [อเวหิ ภลวา อสฺมิ, สีลวา พุทฺธิสํยุโต (จินฺตามณิฏีกา ๗.๒๒)]ฯ **มาน** ปูชายํ, จุราทิ, อฯ ธารณโตฺถ **ธา**ธาตุ, กโรตฺยเตฺถ **วิ**ปุโพฺพ, เสยฺยาทิภาเว อตฺตานํ วิทธาติ ยาย สา **วิธา,** ตีสุฯ อุทฺธํ นมติ ยาย สา **อุนฺนติ,** อิตฺถิยนฺติฯ

๑๖๙. ทฺวยํ อุทฺธเจฺจฯ **หน** คติยํ, อุทฺธํ อุทฺธํ หนติ คจฺฉตีติ อุทฺธโต, โต, **หนสฺส โธ,** อสรูปทฺวิตฺตํ, จิตฺตํ, อุทฺธตสฺส ภาโว **อุทฺธจฺจํฯ ธาว** คติยํ, อุทฺธํ ธาวติ จิตฺตเมเตนาติ **อุทฺธวํ,** อ, รโสฺสฯ

ตาปาทิปญฺจกํ กุกฺกุเจฺจฯ **ตป, ธุป** สนฺตาเป, ตปติ จิตฺตเมเตนาติ **ตาโป,** โณฯ กุจฺฉิตํ กโรตีติ กุกฺกุตํ, จิตฺตํ, ตํสมงฺคี วา, ตสฺส ภาโว **กุกฺกุจฺจํฯ** ปจฺฉา ตปติ เอเตนาติ **ปจฺฉาตาโปฯ** อนุ ปจฺฉา ตปติ เยน โส **อนุตาโปฯ สร** คติยํ, วิรูเปน ปติ ปุนปฺปุนํ สรติ จิตฺตเมเตนาติ **วิปฺปฏิสาโร, ต**สฺส **โฏ**ฯ

๑๗๐. ปชฺชํ วิจิกิจฺฉายํฯ **ลิข** เลขเน, มนํ วิเลขติ ทฺวิธากรณวเสนาติ **มโนวิเลโขฯ ทิห** อุปจเยฯ อิธ ปน **สํ**ปุพฺพตฺตา สํสเย, กรเณ โณฯ **สี** สเย, อิธ **สํ**ปุพฺพตฺตา กงฺขายํ, สพฺพเตฺรวํฯ “กถมิท”มิติ กถยติ ยาย สา **กถํกถาฯ กิต** โรคาปนยเน, **ฉ**ปจฺจโย, ทฺวิตฺตาทิ, วิคตา จิกิจฺฉา ญาณปฺปฏิกาโร เอตายาติ **วิจิกิจฺฉาฯ อิล** คติกมฺปเนสุ, ทฺวิธา อิลติ จิตฺตเมเตนาติ **เทฺวฬฺหกํ,** หปจฺจโย, สกเตฺถ โก จฯ **กงฺข** วิจิกิจฺฉายํ, อ, อิตฺถิยํฯ **สงฺก** สงฺกายํฯ วิวิเธนากาเรน มญฺญติ ยสฺมา, สา **วิมติฯ มน** ญาเณ, อิตฺถิยนฺติฯ

๑๗๑. ติกํ นีจปกติโทสสมฺภูตรูปิสฺสริยาทินิมิตฺติเก มเท, ยสฺมิํ สติ อุตฺตรทานสาทโร โลกนาทิวิมุโข ปุริโส ชายเตฯ มโทปยฺยตฺร “กตฺถูรีคพฺพเรเตสุ, มโทหเสฺสภทาเนสู”ติ [กตฺตริ คพฺภเรเตสุ, มโท ปุริสมาเนสูติ (นิสฺสย)] **รภโสฯ คพฺพ** มาเน, จุราทิ, อ, อถ วา **คร** เสจเน, โพฯ **มาน** ปูชายํ, วิเสสโต มาเนตีติ **อภิมาโนฯ** อหํกาเร **อหํ**สโทฺท นิปาโต, **อมฺห**สโทฺทปยฺยตฺร, “อห”มิติ อตฺตานํ กโรติ เยนาติ **อหํกาโรฯ** ทฺวยํ จินฺตายํฯ **จินฺต** จินฺตายํ, อฯ **เฌ** จินฺตายํ, ฌายเต **ฌานํ,** ทฺวีสุปิ ภาวสาธนํ, อฯ วิตกฺกจินฺตานํ โก เภโท? วิตโกฺก ตาว วาจาย ปุพฺพภาคปฺปวโตฺต, “ปุเพฺพว โข, คหปติ, วิตเกฺกตฺวา วิจาเรตฺวา ปจฺฉา วาจํ ภินฺทตี”ติ [สํ. นิ. ๔.๓๔๘] หิ วุตฺตํฯ อิตรา ปน ตสฺสา อปุพฺพภาคปฺปวตฺตาปีติ อยเมตาสํ วิเสโสฯ อถ วา วิตโกฺก ปกิณฺณกปริยาปโนฺน เอโก เจตสิกธโมฺม, อิตรา ปน สพฺพสาธารณปริยาปโนฺน มนสิการนามโก เอโก เจตสิกธโมฺมติ อยเมตาสํ วิเสโสฯ

ทฺวยํ นิจฺฉเยฯ **นย** คมนโตฺถ **ทณฺฑโก** ธาตุ, อารมฺมณํ นิจฺฉินโนฺต นยตีติ **นิณฺณโย, น**สฺส **ณ**ตฺตํฯ อถ อธิโมกฺขนิณฺณยานํ โก เภโท? อธิโมโกฺข อารมฺมณํ อโชฺฌคาเหตฺวา ติฏฺฐติ, นิณฺณโย วินิจฺฉยมตฺตเมวาติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ อถ วา อธิโมโกฺข ปสาเทปิ สมฺภวติ, อิตโร ปน น ตถาติ อยํเปฺยเตสํ เภโท ฯ ตตฺร **นิจฺฉย**สโทฺท อิธาปิ ปวตฺตตีติ ทฺวีสุปิ วุโตฺตฯ

ปาเทน อภฺยุปคมสฺส นามานิฯ **ปติ**ปุโพฺพ ชานาติ อภฺยุปคเม, อิตฺถิยํ อ, **ปฏิญฺญาฯ** ตถา สุโณติ จ, อ, **ปฏิสฺสโว,** ทฺวีสุปิ ภาวสาธนํฯ สํวิทา’คู, ปฏิญฺญานํ, นิยโม, อสฺสโว, สํสโว, องฺคีกาโร, อภฺยุปคโม, สมาธิอิจฺจาทีนิปิ อภฺยุปคมสฺส นามานิ [อมร ๕.๕]ฯ

๑๗๒. ฉหิ ปเทหิ อนาทรสฺส นามานิฯ **มาน** ปูชายํ, จุราทิ, **มน** ญาเณ วา, เหฏฺฐา กตฺวา ชานนํ **อวมานํ,** ภาเว ยุฯ โย เยนานาทริโต, ส ตโต อวสฺสเมว กายวจีมนานํ อญฺญตเรนาวธียเตติ อนาทเรปิ พฺยวธานาภิจารโต **ติร**สโทฺท อนฺตรธาเน วตฺตมาโน สมฺพชฺฌเตติ ติโรธานกรณํ **ติรกฺกาโรฯ ปริ ปรา**ปุโพฺพ **ภู**ธาตุ อวญฺญาเณ, **อว**ปุโพฺพ ชานาติ จ, สพฺพตฺร ภาเว โณ, อ จฯ **ทร** อาทเร, อาทโร สกฺกาโร, ตพฺพิปรีโต **อนาทโรฯ** ปราภวนํ **ปราภโวฯ** อวชานนํ **อวญฺญาฯ**

ทฺวยํ อุมฺมาเทฯ จิตฺตสฺส วิพฺภโม ภนฺติ อุมฺมาโทฯ **มท** อุมฺมาเท, อุคฺคเตหิ, อุมฺมคฺคสณฺฐิเตหิ วา โทเสหิ มทนํ **อุมฺมาโทฯ**

๑๗๓. **เสฺนห**นฺตํ เสฺนเหฯ ปิยสฺส ภาโว **เปมํ,** อิโม, **ปิย**สฺส **ป**ตฺตํ, ปีนยตีติ วาปิ, ปิโน ภาโว **เปมํ,** อิโมฯ **สินิห, สฺนิห** ปีติยํ, ภาเว โณฯ ทฺวยํ มุจฺฉายํฯ **ปีฬ** วิพาธายํ, จิตฺตสฺส ปีฬา **จิตฺตปีฬา,** วิคตา นีลาทิสญฺชานนลกฺขณา สญฺญา เอตสฺมาติ วิสญฺญี, ตสฺส ภาโว **วิสญฺญิตาฯ**

ทฺวยํ ปมาเทฯ เยน สโกฺก สมาโน สยํ กตฺตพฺพํ น กโรติ, โส ปมาโท, **มท** ปมาเท **ป**ปุโพฺพ, ปมชฺชนํ **ปมาโท,** โณฯ **สช** วิสชฺชนาลิงฺคนนิมฺมาเนสุฯ สติยา วิสชฺชนํ **สติโวสโคฺค, อิ**สฺส **โอฯ** อปุพฺพวตฺถุปริกฺขาติสเย **โกตูหลา**ทิทฺวยํฯ **ตุช** หึสายํ, กุํ ปาปํ โตชตีติ **โกตูหลํ,** อโล, วณฺณวิกาโร จฯ **ตุล** นิกฺกเส, กุํ ปาปํ ตุลยตีติ **กุตูหลํ,** อ, **ห**การวณฺณาคโมฯ โกตุกํ, กุตุกญฺจ เอเตสํ ปริยายานิฯ

๑๗๔. **วิลาสา**ทโย **กฺริยา** เจฏฺฐา, กึวิสิฏฺฐา? สา กฺริยา **นาริสิงฺคารภาวชา** อิตฺถีนํ รติภาวชา, ยา **หาว**สเทฺทโนจฺจเนฺตฯ หุยเนฺต ราคิโน อตฺราติ **หาโว, หุ** หวเน, โณฯ **อาทิ**นา วิจฺฉิตฺติปภุตีนํ คหณํ, ตถา หิ วุตฺตํ **นาฏกรตนโกเส** –

> “ลีลา วิลาโส วิจฺฉิตฺติ, วิพฺภโม กิลกิญฺจิตํ;
> โมฏฺฏายิตํ กุฏฺฏมิตํ, วิโพฺพโก ลลิตํ ตถาฯ
>
> วิกตเญฺจติ วิเญฺญยฺยา, ทส ถีนํ [ถีนํ เจฏฺฐา (ก.)] สภาวชา;
> หาโว จ เหลา วิเกฺขป-สมฺมูฬฺหมทกปฺปณฺย”นฺติฯ

ตตฺร ปิยสมีปคมเน โย ฐานาสนคมนวิโลกิเตสุ วิกาโร, อกสฺมา จ โกธมิหิตจมกฺการมุขวิกูณนํ, โส **วิลาโส, วิ**ปุพฺพา **ลส**ธาตุมฺหา โณฯ สุกุมารวิธาเนน ภมุกเนตฺตาทิกฺริยาสจิวกรจรณงฺควินฺยาโส **ลลิตํ, ลล** วิลาเส, โตฯ อลทฺธปิยสมาคเมน กุจิตฺตวิโนทนตฺถํ ปิยสฺส ยาเวสคติทิฏฺฐิหสิตภณิเตหานุกติ กรียเต, สา **ลีลา, ลล** วิลาเส, **ลล** อุปเสวายนฺติ วา ธาตฺวโตฺถ, อฯ สุรเต ปวเฑฺฒจฺฉา เหฬา, **เหลา** วา, **หิล** หาวกรเณ, อฯ มทราคหสฺสชนิโต วิปริยาโส **วิพฺภโมฯ** อาภรณวิเลปนาทีนํ กุโตจิ ปิยาปราธโต อิสฺสายานาทเรน จตฺตานํ สขีนํ ปยตเนน วารณํ **วิจฺฉิตฺติ, ฉิทิ** เทฺวธากรเณ,ติฯ ปิเยน ทตฺตํ ปีตินิพนฺธนํ สฺวปฺปมปิ ภูสนํ วิจฺฉิตฺตีตฺยเญฺญฯ **กิลกิญฺจิตา**ทโย นาฏกสตฺถานุสารโต [พฺยาขฺยาสุธาฏีกาฏีปฺปเณ] เญยฺยาฯ

๑๗๕. ติกํ หสิเตฯ **หส** หสเน, สพฺพตฺร ภาวสาธนํฯ โส หาโส มโนฺท สมาโน มิหิตํ, สิตญฺจุจฺจเตฯ **มิห** อีสํหสเนฯ มนฺทสฺสิตํ มฺหิตนฺติปิ ปาโฐ, **มฺหิ** อีสํหสเนติปิ ธาตุ, **มฺหิ**สฺส,

มิหิสฺส วา **สฺยา**เทโส, **สิตํ**ฯ สพฺพตฺร ภาเว โตฯ

> อีสํผุลฺลิตทเนฺตหิ, กฎาเกฺขหิ โสฎฺฐเวหิ จ;
> อลกฺขิตทฺวิชทฺวารํ, สิตมิจฺฉนฺติ สูรโย [จินฺตามณิฎีกา ๗.๓๔]ฯ

ทฺวยํ มหาหสิเตฯ **อฎ** คติยํ, ทูรคามิหาโส **อฎฺหาโส,** อติกฺกโนฺต วา หาโส **อฎฺหาโส,** **ต**สฺส **โฎ,** อิการสฺสตฺตญฺจฯ สิตาติหสิตานํ อนฺตราฬิกํ **วิหสิตํ**ฯ

> อากุญฺจิตกโปล’กฺขํ, สสฺสนํ นิสฺสนํ ตถา;
> ปตฺถาโวตฺถํ สานุราคํ, อาหุ วิหสิตํ พุธา [จินฺตามณิฎีกา ๗.๓๕]ฯ

ทฺวยํ โลมุคฺคเมฯ โรมานํ อญฺจนํ **โรมโญฺจ, อญฺจ** คมเน, โณฯ โลมานํ หํสนํ อุทฺธคฺค ภาโว **โลมหํสโน**ฯ

๑๗๖. ปริหาสาทิฉกฺกํ วลฺลภาทีนํ ปริหาเสฯ ปริหสนฺตฺยตฺราติ **ปริหาโส,** โณ, ปริภวิตุ กาเมน หาโสติ วา **ปริหาโส**ฯ **ทุ** ปริหาเส, **ทุ** อนาทเรติ วา ธาตุ, อ, **ทว** ทาเหติ วา ธาตุฯ **ขิฑ** กีฬายํ, ขิฑฺฑา, **ขิทฺทา**ติปิ ปาโฐ, อถ วา ขํ ตุจฺฉํ อิฑฺฑา วาจา, สา เอตฺถาติ **ขิฑฺฑา**ฯ **กีฬ** ปีติยกีฬเนสุ, **กีฬ** วิหาเรติ วา, กีฬนํ **เกฬิ กีฬา จ กีฬิตญฺจ**ฯ **ปริหาสา**ทิฉเกฺกสฺปิ อธิกรณสาธนมฺปิ อาจริยา วทนฺติฯ

ติกํ นิทฺทายํฯ นิปฺโพฺพ **ทา** สุปเน, อฯ **สุป** สเย, อิโน, **สุปินํ**ฯ อ, **โสปฺปํ**ฯ อจฺจนฺตปริส สมาทิการณา สพฺพงฺคนิมีลนํ **มิทฺธํ**ฯ มุจฺฉาปายํ มิทฺธํฯ **มิท** การิยกฺขมเน, โตฯ เมธยติ วา มิทฺธํ, อกมฺมญฺญภาเวน วิหึ สตีตฺยโตฺถ, กมฺปนโตฺถ **จล**ธาตุ มุจฺฉาปาเย **ป**ปุโพฺพฯ อกฺขิ ทลานํ ปจลภาเวน อยติ ปวตฺตตีติ **ปจลายิกา,** ณฺวุ, อสฺสิตฺตํฯ

๑๗๗-๑๗๘. เกตวนฺตํ กูเฎฯ กรณํ กติ, นินฺทิตา กติ **นิกติ**ฯ **อฎ** คมเน, กุจฺฉิเตนากา เรน อฎตีติ **กูฎํ**ฯ **กุฎ** เฉทเนติ วา ธาตุ [สทฺทนีติธาตุมาลายํ ปน “กูฎ อปฺปสาเท”ติ ธาตุนา สาธิตํ]ฯ **รภิ** พฺยาเช, พฺยาโช นาม เกตวํฯ **สฐ** เกตเว, สฐํ, สฐยติ น สมฺมา ภาสติ เยนาติ วา **สฐํ**ฯ กิตวสฺส ธโมฺม **เกตวํ,** กิตโว นาม ชูตกาโร, โจโร วา, **กิต** นิวาเส, อโวฯ กปโฎ, พฺ ยาโช, อุปธิ, กุสติ อิจฺจาทีนิปิ เกตวสฺส นามานิฯ

สตฺตกํ สภาเวฯ ภวนํ ภาโว, สสฺส อตฺตโน, สโนฺต วา สํวิชฺชมาโน ภาโว **สภาโว**ฯ **สช** วิสชฺชนาลิงฺคนนิมฺมาเนสุ, นตฺถิ วิสชฺชนเมตสฺสาติ **นิสฺสโคฺค**ฯ **รูป** ปกาสเน, สํวิชฺชมานํ รูปํ **สรูปํ**ฯ กรณํ ภวนํ กติ, ปฐมํ กติ **ปกติ**ฯ ยถา ปฐมกาเล สมฺภูตา, ตเถว สพฺพทาปีตฺยโตฺถฯ **สีล** สมาธิมฺหิ, สมาธิ นิยโมฯ **ลกฺข** ทสฺสนเงฺกสุ, ตเถว ลกฺขิตพฺพนฺติ **ลกฺขณํ,** ยุฯ ตเถว ภวตีติ **ภาโว**ฯ

ทฺวยํ อุสฺสเวฯ **อุส** ทาเหฯ กํ อุสวนฺติ อุคฺคิรยนฺตฺยตฺราติ **อุสฺสโว,** นานาสมิทฺธีหิ สวนฺติ เอตฺถาติ วา **อุสฺสโว**ฯ **ฉิ** เฉทเน, ฉินฺทติ โสกเมตฺถาติ **ฉโณ**ฯ ยุฯ **อิ**สฺส โลโปฯ โสกํ, ปาปญฺจ ฉินฺทนฺตา อณนฺติ สทฺทายนฺติ เอตฺถาติ วา **ฉโณ**ฯ **ฉิ** เฉทเนฯ **อณ** สทฺทโตฺถ **ทณฺฑโก** ธาตุฯ

๑๗๙. ยถา **สเสฺนหํ** ปกติติลเตลาทิเสฺนหสหิตํ ทีปกํ ปโชฺชตํ ธาเรโนฺต **ชนฺตุ** นโร อตฺยนฺธการคพฺภาทีสฺวปิ ฐิตานิ **ขุทฺทกานฺยตฺถชาตานิ** อติสุขุมานิปิ นานาทพฺพสมูหานิ

สุขํว สมฺปสฺสติ, ตถา **สเสฺนหํ** พุทฺธปริยายาทิอเนกปริยายเสฺนหสหิตํ อิมํ **อภิธานปฺปทีปิกํ** คนฺถํ อุคฺคหณธารณาทินา ธาเรโนฺต **ชนฺตุ** โสตุชโน **ขุทฺทกานิ อตฺถชาตานิ** นานาสเตฺถสุ อาคตานิ อติคมฺภีรานิ อตฺถชาตานิ สุขํ สมฺปสฺสตีติ โยชนาฯ

อิติ สกลพฺยากรณมหาวนาสงฺคญาณจารินา กวิกุญฺชรเกสรินา สิริมหาจตุรงฺคพเลน มหามเจฺจน วิรจิตายํ อภิธานปฺปทีปิกาวณฺณนายํ สคฺคกณฺฑวณฺณนา สมตฺตาฯ

สคฺคกณฺฑวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ภูกณฺฑ

๑. ภูมิวคฺควณฺณนา

๑๘๐. **อิธ** ภูกเณฺฑ **สาโงฺคปาเงฺคหิ** ภูมฺยาทีหิ ทสหิ, ปาตาเลน จาติ เอกาทสหิ โกฏฺฐาเสหิ กมโต **วคฺคา** ภูมิวคฺคาทินามกา วคฺคา วุจฺจเนฺตฯ สปฺปธาโนปการกานิ องฺคานิ **ขารา**ทีนิ, องฺคานํ อุปการกานิ จ อุปงฺคานิ **อทฺธา**ทีนิฯ

๑๘๑. สาทฺธปเชฺชน ภูมิยา นามานิฯ วสูนิ รตนานิ ธารยตีติ **วสุนฺธราฯ ขมุ** สหเน, **ข**สฺส **โฉ, ฉมา,** อถ วา **ฉิ** เฉทเน, สตฺตานมโธปตนํ ฉินฺทตีติ **ฉมา,** โม, อิตฺถิยมา จฯ ภวนฺตฺยสฺสํ ภูตานีติ **ภูมิฯ ภู** สตฺตายํ, มิฯ **ปุถ**อิติ ปาฏิปทิเก ฐิเต นทาทิ, อี, **ปุถ**สฺส **ปุถุ**อาเทเส, วุทฺธิมฺหิ จ กเต **ปุถวีฯ** อุสฺสฺวาเทเส **ปุถุวีฯ ปถา**เทเส ตุ **ปถวี,** อิมสฺมึ ปเกฺข **อวา**คโม, อถ วา **ถว** คติยํ, ปถวติ เอตฺถาติ **ปถวี,** นทาทิ, สพฺพตฺถ ปตฺถรตีติ วา **ปถวี, ถร** สนฺถรเณ **ป**ปุโพฺพ, **ร**สฺส **โว,** นทาทิ, **ปุถวี,** อสฺสุฯ

> “มธุโน เกฏภสฺสาปิ, เมทมํสปริปฺลุตา;
> เตนายํ เมทินี เทวี, วุจฺจเต พฺรหฺมวาทิภี”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๑.๓]ฯ –

วจนโต เมทโยคา **เมทินี,** อี, อินี จฯ **มิท** เสฺนหเน วา, ยุ, นทาทิ, อิเสฺสตฺตญฺจฯ **มห** ปูชายํ, นทาทิฯ วิตฺถิณฺณตฺตา **อุพฺพี,** นทาทิ, อวติ ภูตานีติ วา **อุพฺพี,** อสฺสุฯ วสูนิ สนฺตฺยสฺสํ **วสุมตีฯ** คจฺฉนฺติ ยสฺสํ โลกา, สา **โค,** ปุมิตฺถิยํฯ **กา** สเทฺท, กายติ เอตฺถ, กายติ มารวิชยกาเลติ วา **กุ,** อุฯ วสูนิ ธารยตีติ **วสุธาฯ** สพฺพํ โลกํ ธรยตีติ **ธรณี,** ยุ, นทาทิฯ ธรตีติ **ธรา,** อิตฺถิยํ อาฯ **คมุ** คมเน, คจฺฉนฺตฺยสฺสํ **ชคตี, อนฺต**ปจฺจโย, **ค**สฺส ทฺวิตฺตํ, **ช**ตฺตญฺจ, **น**โลโป, นทาทิฯ **ภู** สตฺตายํ, ริ, นทาทิ, กฺวิมฺหิ **ภูฯ** ภูเต สเตฺต ธรตีติ **ภูตโรฯ อว** รกฺขเณ, ยุ, นทาทิ, **อวนีฯ**

๑๘๒. ขารา ลวณรสา มตฺติกา อูโสตฺยุจฺจเตฯ ขาทตีติ **ขารา, ท**สฺส **โรฯ** ปเทสกตฺตา มเตฺตน ปมาเณน ยุตฺตา **มตฺติกาฯ อูส** รุชายํ, **อูโสฯ** อูสโยคา **อูสวา,** วนฺตุฯ **ร**ปจฺจเย **อูสโรฯ** เทฺวปิ ตีสุ วตฺตเนฺตฯ

ถล ฐาเน, อธิกรเณ อฯ กิตฺติมํ ถลํ, อกิตฺติมา ถลี, นทาทิฯ ถทฺธลูขมฺหิ **ภูภาเค** ภูมิปฺปเทเส **ชงฺคล**สโทฺท วตฺตติฯ ตตฺถ นิชฺชลตฺตา กกฺขฬตฺตา **ถโทฺธฯ** ติกฺขสกฺขราทิวิทารควาทิขุรคณฺฑุปฺปาทวจฺจาทิสหิตตฺตา ลูโข เวทิตโพฺพฯ **คล** จวนาโธปตนาทเนสุฯ ชลํ คลติ เอตฺถ, ชเลน วา คลนฺติ เอตฺถาติ **ชงฺคโล,** นิชฺชโล เทโส, “ชงฺคโล นิชฺชเล เทเส, ติลิโงฺค ปิสิเต ถิย”นฺติ [ติกณฺฑเสส ๓.๓.๓๙๓] หิ **ติกณฺฑเสโส, ล**สฺส โลโป, นิคฺคหีตาคโม จฯ

๑๘๓. เวเทน ปญฺญาย อีหนฺติ เอตฺถาติ เวเทโหฯ โส เอว วิเทโห, อิมํ ทีปมุปาทาย สิเนรุโน ปุพฺพทิสาภาคตฺตา ปุโพฺพ จ โส วิเทโห เจติ **ปุพฺพวิเทโหฯ** เอวมปรุตฺตเรสุฯ คเวน ยเนฺตฺยตฺถาติ **โคยาโนฯ** อปโร จ โส โคยาโน เจติ **อปรโคยาโนฯ** ชมฺพุยา ลกฺขิโต, กปฺปฏฺฐายิตาทิปฺปภาเวน วา ตปฺปธาโนทีโปติ **ชมฺพุทีโปฯ** ธมฺมตาสิทฺธสฺส ปญฺจสีลสฺส อานุภาเวน กํ สุขํ อุรุ มหนฺตเมตฺถาติ **กุรุ,** กุํ ปาปํ รุนฺธนฺติ เอตฺถาติ วา **กุรุ,** กฺวิฯ **ทีป** ทิตฺติปฺปกาสเนสุ, ชลมเชฺฌ ทิปฺปนฺตีติ ทีปา, ทิปฺปนฺติ เอตฺถ สทฺธมฺมาติ วา ทีปา, ปมาณโต มหนฺตา ทีปา **มหาทีปาฯ**

๑๘๔. **กุรุ**อาทโย เอกวีสติ **ชนปทนฺตรา** ชนปทวิเสสา, **อาทิ**นา สุรมหปจฺจุคฺคตา ตลกุฏฺา อสฺมากาทโย จ **ปุมฺพหุเตฺต** ปุลฺลิงฺเค พหุเตฺต จ สิยุํฯ กุรุ นาม ชานปทิโน ราชกุมารา, เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รูฬฺหีสเทฺทน “กุรู”ติ พหุวจเนน วุจฺจติ, เอวํ สพฺพตฺรฯ กุํ ปาปํ รุนฺธตีติ กุรุ, ขตฺติยกุมารา, เตสํ นิวาโส **กุรู,** ปจฺจยโลปโต น วุทฺธิ, สพฺพเตฺรวํ [ปาณินิ ๑.๒.๕๒ ๔.๒.๘๑ สุเตฺตสุ ปสฺสิตพฺพํ]ฯ อริวิชยโลกมริยาทาติกฺกมาทีสุ สโกฺกนฺตีติ **สกฺกาฯ** โกสํ ลนฺติ คณฺหนฺติ, กุสลํ ปุจฺฉนฺตีติ วา **โกสลาฯ** มเคน สทฺธิํ ธาวนฺตีติ **มคธา,** กฺวิ, มํเสสุ คิชฺฌนฺตีติ วา **มคธาฯ คิธ** อภิกงฺขายํฯ เสวนฺติ เยนาติ **สิวิ, สิ** เสวายํ, วิฯ สิวํ กโรนฺตีติ วา **สีวี,** อญฺญเตฺถ อิฯ **กล** สเทฺท, **อิงฺค**ปจฺจโย, กลิงฺคา , เตสํ นิวาโส **กลิงฺคา,** อุตฺตราปโถ [“ชคนฺนาถา ปุพฺพภาเค กณฺหาตีรนฺตรํ สิเว กลิงฺคเทโส สํวุโตฺต” อิตฺยุตฺตเทเส (โถมนิธิ)], กลิํ คณฺหนฺตีติ วา **กลิงฺคา,** กฺวิ, กลํ มธุรสทฺทํ คายนฺตีติวา **กลิงฺคา,** อสฺสิตฺตํ, เกน สุเขน ลิงฺคนฺตีติ วา **กลิงฺคา, ลิงฺค** คมนโตฺถ **ทณฺฑโก** ธาตุฯ อตฺตนา ขาทิตํ ลญฺชํ ปราชิเตหิ ยาจิเตปิ ปุนน วมนฺตีติ **อวนฺตีฯ** ปญฺจาลสฺส ปุตฺตา **ปญฺจาลาฯ** วเชฺชตพฺพาติ **วชฺชี,** “วเชฺชตพฺพา อิเม”ตฺยาทินา ปวตฺตวจนมุปาทาย วชฺชีติ ลทฺธนามา ราชาโนฯ วชฺชีรฏฺสฺส วา ราชาโน **วชฺชีฯ** รฏฺสฺส วา ปน ตํสมญฺญา ตํนิวาสิราชกุมารวเสน เวทิตพฺพาฯ คํ ปถวิํ ธาเรนฺตีติ **คนฺธารา,** กิตฺติคเนฺธน อรนฺตีติ วา **คนฺธาราฯ จิต** อุสฺสาหเน, เจตนฺติ อุสฺสหนฺติ ยุทฺธกมฺมาทีสูติ **เจตโยฯ**

๑๘๕. **วงฺค** คมนโตฺถ **ทณฺฑโก** ธาตุฯ วิสิฏฺฐานิ เทหานิ เยสํ **วิเทหา,** ปุพฺพวิเทหทีปโต อาคตตฺตา วา **วิเทหาฯ โอช** ทิตฺติยํ, กมฺพุนา สมฺพุเกน โอชนฺติ ตสฺสํ โวหารกรณโตติ **กโมฺพชา,** กมฺพุกโช โอโช พลเมเตสนฺติ วา **กโมฺพชาฯ มท** มทฺทเน, มทฺทนฺตีติ วา **มทฺทา,** มํ สิวํ ททนฺตีติ วา **มทฺทา,** ปญฺจกามคุณาทีหิ โมทนฺตีติ วา **มทฺทา, มท** หาเสฯ **ภญฺช** อวมทฺทเน, **ภคฺคาฯ องฺค** คมนโตฺถ **ทณฺฑโก** ธาตุฯ สีหํ ลนฺตีติ **สีหฬาฯ กาส** ทิตฺติยํ, สมฺปตฺติยา กาสนฺตีติ **กสฺมีรา,** มีโรฯ **กาส** ทิตฺติยํ, อิ, **กาสีฯ ปฐ** คติยํ, **ปณฺฑุ,** อุฯ อถ วา กุํ ปาปํ รุนฺธติ เอตฺถาติ **กุรุ,** อิติ เอโกปิ ชนปโท นิสฺสิตานํ พหุตฺตา พหุวจเนน วุจฺจติฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ

๑๘๖. ทฺวยํ ภุวเนฯ **ลุช** อทสฺสเน, ลุชฺชตีติ **โลโก, ค**สฺส **โก, ช**สฺส **โวฯ** ภวนฺติ เอตฺถาติ **ภุวนํ,** ยุฯ ชคติ, วิฏฺฐปาทีนิปิ ภุวนปริยายานิฯ ทฺวยํ เทสสามเญฺญฯ **ทิส** อติสชฺชเน, อติสชฺชนํ ปโพธนํ, “อยํ อิตฺถนฺนาโม”ติ ทิสติ อปทิสตีติ **เทโสฯ สิ** เสวายํ, สญฺญายํ อ, **วิสโยฯ**

สิฏฺฐาจารรหิโต มิลกฺขเทโส **กามรูปา**ทิ ปจฺจโนฺต นามฯ **มิลกฺข** อพฺยตฺติยํ วาจายํ, มิลกฺขนฺติ อพฺยตฺตวาจํ ภาสนฺตีติ **มิลกฺขาฯ** สิฏฺฐาจารมคฺคทสฺสนตฺถาย ปญฺญาจกฺขุโน อภาวา ราคาทิมลํ อกฺขิมฺหิ เยสนฺติ วา มิลกฺขา, อสฺสิตฺตํ, เตสํ นิวาสฏฺฐานํ **มิลกฺขเทโสฯ** ปจฺจเนฺต มชฺฌิมเทสสฺส พหิทฺธาภาเค ชาโต **ปจฺจโนฺตฯ**

> พฺยวตฺถา จตุวณฺณานํ, ยสฺมิํ เทเส น วิชฺชเต;
> มิลกฺขเทโส โส วุโตฺต, มชฺฌภูมิ ตโต ปรํ [จินฺตามณิฏีกา ๑๑.๗]ฯ

อริยาจารภูมิตฺตา มโชฺฌ จ โส เทโส เจติ **มชฺฌเทโส,** นวโยชนสตปริเกฺขโป มชฺฌิมเทโสฯ

๑๘๗. **สลิลปฺปาโย** พหูทโก เทโส อนูโป นาม, อนุคตา อาปา อเตฺราติ **อนูโป, อาปสฺส** อาทิโน **อุตฺตํ,** ปรโลโป วาฯ **กจ** พนฺธเน, โฉ, **กจฺฉํฯ** อนูปเทโส จฯ อภินโวคฺคมเนน ติ

เณน ลกฺขิเต หริเต เทเส สทฺทโล, **ทล** ทิตฺติยํ, ภาเว อ ฯ วิชฺชติ ทโล ยตฺถ **สทฺทโล**ฯ

๑๘๘. นทิยา อาภเตน อมฺพุนา อุทเกน ชีวนฺติ เอตฺถาติ **นทฺยมฺพุชีวโน** เทโส นที มาตา อสฺสาติ **นทีมาติโก**ติ วุจฺจติ, พหุพฺพีหิมฺหิ โกฯ วุฏฺฐิยา วเสฺสน นิปฺผชฺชติ สสฺสเมตฺถาติ **วุฏฺฐินิปฺผชฺชสสฺสโก** เทโส เทโว มาตา อสฺสาติ **เทวมาติโก**ติ วุจฺจติ, พหุพฺพีหิมฺหิเยว โก, **เทว**สโทฺท เจตฺถ วุฏฺฐิมาหฯ

๑๘๙. **อนูปา**ทโย **เทวมาติกา**นฺตา ตีสุ ลิเงฺคสุฯ **จนฺทสูราโท** จนฺทสูริยสิเนรุปพฺพตาทิมฺหิ **สสฺสติ**สโทฺท **อีริโต** กถิโตฯ สพฺพทา สรนฺติ คจฺฉนฺตีติ **สสฺสติโย, สร** คติยํ, **สร**สทฺทสฺส **โส,**ติฯ

รฐ คติยํ, รฐนฺติ เอตฺถ นคราทโยติ **รฏฺฐํ,** โตฯ นาคเรหิ วิชินิตพฺพนฺติ **วิชิตํ**ฯ อาฬิยํ ปวตฺตมาโน โย เสตุ, โส **ปุริเส** ปุลฺลิเงฺค วตฺตติฯ **สิ** พนฺธเน, ตุฯ **อล** ภูสเน, อิ, **อาฬิ,** ตสฺสํ อาฬิยํฯ

นครปพฺพตาทิโน **อุปานฺตภู** สมีปภูมิ **ปริสโร** ปริโต สรนฺตฺยตฺราติ, โณฯ

ติกํ วเชฯ คาโว ติฏฺฐนฺตฺยตฺราติ **โคฏฺฐํฯ กุล** สงฺขฺยาเน, คาโว กุลเนฺตฺยตฺถาติ **โคกุลํ,** คุนฺนํ กุลํ ฆรนฺติ วา **โคกุลํฯ วช** คติยํ, วชนฺติ ยํ คาโว นิวาสนตฺถายาติ **วโช**ฯ โคฏฺฐานกํ, โคฏฺฐานนฺติปิ วชสฺส นามานิฯ

๑๙๐. สิโลเกน มคฺคสฺส นามานิฯ ปถิเกหิ มชฺชเต นิตฺติณฺณํ กรียเตติ **มโคฺค, มชฺช** สุทฺธิยํ, โณ, **ช**สฺส **ค**ตฺตํ, ปถิเกหิ มคฺคียเตติ วา **มโคฺค, มคฺค** อเนฺวสเน, มํ สิวํ คจฺฉติ เอตฺถ, เอเตนาติ วา **มโคฺค,** ''โม สิเว ปริสายเญฺจ''ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห,** สิวํ คมนํ กโรตีตฺยโตฺถ, กฺริยาวิเสสนเมตํฯ **ปถ** คติยํ, จุราทิ, **นา**คโมฯ ปนฺถยนฺติ ยนฺตฺยเนนาติ **ปโนฺถ,** อ, การิตโลโปฯ ปถติ ยาตฺยเนนาติ **ปโถฯ อท** คมเน, อทติ ยตฺถ สา **อทฺธา,** ธ, อทฺธา มโคฺค, **อทฺธา**สโทฺทยํ กาเลปิ, สมภาคตฺถวจเน ตุ อทฺธํ, ตสฺมา **อทฺธ**สโทฺท ปุมนปุํสกวเสน ทฺวิลิโงฺค, **ราชา**ทิเตฺต อทฺธา, อ**ราชา**ทิเตฺต อทฺธํฯ **อณฺช** คติยํ, อโสฯ **วช** คติยํ, อุโม, **ช**สฺส **โฏฯ ปท** คติยํ, อ, **ท**สฺส **โช,** ทฺวิตฺตํ, **ปโชฺช**ฯ **อย** คติยํ, ยุ, **ปท** คติยํ, อโว, นทาทิฯ **วตฺต** วตฺตเน, วตฺตนํ คมนาทิ, อนิ, นทาทิ, **วตฺตนี**ฯ กนฺตนทเณฺฑ ปุนฺนปุํสกํฯ ปถิเกหิ ปาเทหิ หญฺญเตติ **ปทฺธติ**ฯ **ปาท**สทฺทสมานเตฺถน **ปท**เสฺทน นิยตปฺปโยคโต วุตฺตินา สิโทฺธ, **ปท**สทฺทูปปโท **หน** ธาตฺ,ติ, **หน**สฺส **โธ, อ**โลโปฯ **ปทฺธติ**สหจรณโต **วตฺตนี,** ตํสหจรณโต **ปทวี** จ อิตฺถิยํฯ

๑๙๑-๑๙๒. **ตเพฺภทา** ตสฺส มคฺคสฺส วิเสสา **ชงฺฆมคฺคา**ทโย **อปถ**นฺตาฯ ชงฺฆาหิ คโต มโคฺค **ชงฺฆมโคฺค**ฯ สกเฏหิ คโต มโคฺค **สกฏมโคฺคฯ เต** ชงฺฆมคฺคสกฏมคฺคา มหามเคฺค วตฺตนฺติฯ

เอตฺถ จ ''เตถา''ติ **อถ**สโทฺท น วตฺตโพฺพ, ''เต จา''ติ ปน วตฺตโพฺพฯ ''มตาทฺธนี''ติ ปาเฐ ปน สติ ''เตถา''ติ วตฺตโพฺพเยว, ตทา เอกปทิเก อทฺธนิ มเคฺค เอกปที มตาติ โยชนา กาตพฺพาฯ คจฺฉตํ เอโก อสหาโย ปาโท ยสฺสํ, น นิสินฺนเสฺสว ยมโกติ **เอกปที,** สมาสเนฺต นิจฺจมีปจฺจโย, **ก**ปจฺจเย **เอกปทิโก, อี**สฺส รสฺสตฺตํฯ

โจรกณฺฏกาทิโทเส ทุคฺคเม ปเถ กนฺตาโร, **ปุ**นฺนปุํสเก, เกน ปานีเยน ตรนฺติ อติกฺกมนฺติ ยนฺติ **กนฺตาโร, ตร** ตรเณ, โจรกนฺตาราทีสุ ปนายํ รูฬฺหิวเสน วุโตฺต, อถ วา **กติ** เฉทเน,

สปฺปฏิภยตฺตา กนฺตติ นิจฺจคมนาคมนเมตฺถาติ กนฺตาโร, อาโร, **นา**คโม จฯ ทุเกฺขน คจฺฉเนฺตฺยตฺถาติ **ทุคฺคโมฯ**

๑๙๓. ทฺวยํ **ปฏิมเคฺคฯ** ปฏิ อภิมุเขน คนฺตโพฺพ มโคฺค, ปโถ จ **ปฏิมโคฺค, ปฏิปโถ** จฯ **ทีฆมญฺชสํ** อติทูโร มโคฺค อทฺธานนฺติ วุจฺจเตฯ อทฺธานํ อยนํ **อทฺธานํ,** อจฺจายโต มโคฺค, ยถา ''ปทฏฺฐาน''นฺติ, **ย**โลโปฯ

ทฺวยํ ปสเตฺถทฺธนิฯ โสภโน ปโถ, ปโนฺถ จาติ วิคฺคโหฯ คนฺตพฺพปถภาวโต อเปตํ **อุปฺปถํ, อปถญฺจ,** อพฺยยีภาวสมาโส, **อ**สโทฺท อตฺร นิปาโตฯ

๑๙๔-๑๙๖. ปรมาณูนํ ฉตฺตึส เอโก อณุ นาม, อณุโตปิ อณุตรตฺตา ปรโม อณุ, อณุโต วา ปรโมติ **ปรมาณุ, อณ** สทฺทโตฺถ **ทณฺฑโก** ธาตุ, อุฯ **เต** อณโว ฉตฺตึส ตชฺชารี นาม, ตํ ตํ อตฺตโน นิสฺสยํ มลีนกรณวเสน ชราเปตีติ **ตชฺชารี, ชร** ชีรเณ, **ชร** วโยหานิมฺหิ วา, อ, นทาทิฯ **ตาปิ** ตชฺชาริโย ฉตฺตึส รถเรณุ นาม, รถานํ สญฺจรณวเสน ปวโตฺต เรณุ **รถเรณุฯ เต** รถเรณโว ฉตฺตึส ลิกฺขา นามฯ **ลกฺข ท**สฺสเน, ปกติจกฺขุนาปิ ลกฺขียเตติ **ลิกฺขา,** อสฺสิตฺตํฯ

ตา ลิกฺขา สตฺต อูกา นาม, **อูกา**ติ วุจฺจติ สิโรวตฺตกิมิ, ตปฺปมาณตฺตา **อูกาฯ ตา** สตฺต อูกา ธญฺญมาโส นาม, ธโญฺญ วีหิเยว ปริมาณิตพฺพตฺตา มาโส จาติ **ธญฺญมาโส, มสิ** ปริมาเณฯ **เต** สตฺต ธญฺญมาสา องฺคุลํ นาม, **องฺค** คมนโตฺถ, อุโล, **องฺคุลํ,** ปมาณํ, **อุลิ**ปจฺจเย **องฺคุลิ,** กรสาขาฯ **อมุทฺวิเจฺฉ**ติ อทฺ ทฺวาทสงฺคุลํ วิทตฺถิ นาม, กณิฏฺฐสหิเตนงฺคุเฏฺฐน วิตฺถารียเต, วิธียเตติ วา **วิทตฺถิ, วิ**ปุโพฺพ **ตนุ** วิตฺถาเรฯ **ธา** ธารเณ, อุภยตฺราปีติ, ปุพฺพปเกฺข ตสฺส **โถ, น**สฺส **โต, ต**สฺส **โทฯ** ปจฺฉิเม **ธ**สฺส **โท, ต**สฺส **โถ,** อสรูปทฺวิภาโว จฯ **ตา** ทฺเว วิทตฺถี รตนํ สิยุํ, **รมุ** กีฬายํ, ตโน, **ม**โลโปฯ **ตานิ** สเตฺตว รตนานิ **ยฏฺฐิ** นาม, **ยต** ปยตเน,ติ, **ต**สฺส **โฐ, ต**สฺส **โฏฯ ตา** วีสติ ยฏฺฐิโย **อุสภํ** นาม, **อุส** ทาเห, อโภฯ เอตฺถ ปน อุสภนทนฺตรํ อุสภํฯ อุสภานํ อสีติปฺปมาณํ คาวุตํ นาม, ควํ, คเวหิ วา ยุตํ **คาวุตํฯ ยุช** สมาธิมฺหิ, โคนทนฺตเรหิ คหิตปฺปมาณสมาธานนฺตฺยโตฺถ, ตํ จตุคาวุตํ **โยชนํ** นาม, **ยุช** สมาธิมฺหิ, ยุ, ''เอตฺตกํ โยชนํ นาม โหตู''ติ จตุคาวุเตหิ สมาธานนฺตฺยโตฺถฯ

๑๙๗. อาโรปิตานํ อาจริยธนูนํ ปญฺจสตํ โกโส นาม, อนาโรปิตานนฺตฺยปเรฯ **กุส** อวฺหาเน, โณ, กุสนํ อวฺหานํ โกโส, อิธ ปน โกสปฺปมาณตฺตา **โกโส,** ทฺวิสหสฺสกรปฺปมาโณฯ อญฺญตฺถ ปน –

> ''จตุกฺกาธิวีสติยา , องฺคุเลหิ กโร ภเว;
> ขฺยาตมฏฺฐสหเสฺสหิ, โกสมานํ วิภาวินา''ตฺยุตฺตํฯ

จตุรมฺพณนฺติ จตุรมฺพณวีหิพีชชาตโรปนโยโคฺย ภูมิปฺปเทโส กรีสํ นาม, กโรนฺติ เอตฺถ กสนโรปนาทิกนฺติ **กรีสํ,** อีโสฯ จตุรมฺพณพีชชาตานิ โรเปเนฺตฺยตฺถาติ **จตุรมฺพณํ,** อมฺพณํ เอกาทสโทณมตฺตํ, อเญฺญ ปน ''จตุรมฺพณํ จตุยฏฺฐิกํ ฐานํ กรีสํ นามา''ติ วทนฺติ, ตํ กรีสพฺภนฺตรานํ ปริยายภาวปฺปสงฺคา น คเหตพฺพํฯ

ปมาณโต หตฺถานมฏฺฐวีสปฺปมาณํ ฐานํ อพฺภนฺตรํ นาม, อพฺภนฺตเร อโนฺตโกฏฺฐาเส ชาตํ, น พหิโกฏฺฐาเสติ **อพฺภนฺตรํฯ** ยตฺถ ยตฺถ หิ โย โย ฐิโต, นิสิโนฺน วา, ตตฺถ ตตฺถ สมนฺ

ตา อฏฺฐวีสติหตฺถปฺปมาณํ ฐานํ ตสฺส ตสฺส อพฺภนฺตรํ ฐานํ นามฯ **ภูมฺยา**ทิตฺตา **ภูมิวโคฺค,** อถ วา องฺคาเปกฺขาย ภูมิเยว ปธานํ, ปธาเนน จ พฺยปฺปเทโส ภวตีติ ภูมิวคฺคพฺยปฺปเทโสฯ

ภูมิวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปุรวคฺควณฺณนา

๑๙๘. ฉกฺกํ นคเรฯ

“ปฏฺฏนญฺจ อธิฏฺฐานํ, นครํ ปุฏเภทนํ;
ถิโย ปู นครี ปูริโย, ฐานียํ กพฺพฎํ ปุฏ”นฺติฯ

หิ สิโลกปริยาเยสุ **โวปาลิโตฯ**

“วิจิตฺตเทวายตนํ , ปาสาทาปณมนฺทิรํ;
นครํ ทสฺสเย วิทฺวา, ราชมโคฺคปโสภิต”นฺติ [จินฺตามณิฏีกา ๑.๒.๑]ฯ –

นครลกฺขณํฯ **ปุ** ปาลเน, **ปุร** ปาลเนติ จ, ปุนาติ ปุเรติ จ รกฺขติ ปรจกฺกา ทุคฺคตายาติ **ปุรํ,** โร, อ จ, **ปุร** อคฺคคมเนติปิ ธาตฺวโตฺถฯ นคา ปาสาทาทโย อสฺส สนฺติ **นครํ,** โรฯ **วา**กาเรน **นคร**สทฺทสฺส ปุลฺลิงฺคตฺตํ สมุจฺจิโนติ [นคริโย วา ปตฺตนํ (อมร ๑.๒.๑) ปเกฺข ปตฺตนสาหจริยา นปุํสกตฺตํฯ (จินฺตามณิฏีกา ๑.๒.๑)], **ปุร**สทฺทสฺสาปีตฺยาจริยาฯ อกุโตภยตฺตา ฐานาย หิตํ **ฐานียํ,** อีโยฯ ปณิกานํ ปุฏา ภิชฺชเนฺต อตฺราติ **ปุฏเภทนํฯ**

นิจฺจนิวาสนฏฺฐานํ ทเสฺสตฺวา อิตรํ ทเสฺสตุมาห **“ถิย”**มิจฺจาทิฯ ราชา ติฏฺฐติ เอตฺถาติ **ราชฐานี,** ยุ, นทาทิ, นิจฺจนิวาสนฏฺฐาเนปิ “จตุราสีตินครสหสฺสานิ กุสวตีราชฐานีปมุขานี”ตฺยาทีสุ [ที. นิ. ๒.๒๖๓]ฯ ทารุกฺขนฺธาทีหิ อา สมนฺตโต วรนฺติ ปริกฺขิปีนฺติ เอตฺถาติ **ขนฺธาวาโร,** ปตฺถนโตฺถ **วร**ธาตุ **อา**ปุพฺพตฺตา ปริกฺขิปนโตฺถ โหติฯ ปญฺจกํ นคเร, “ขนฺธาวาโร”ติ ปน เอกเมว อจิรนิวาสนฏฺฐานสฺส นามํฯ

๑๙๙. **มูลปุรา อญฺญตฺร** มูลปุรํ วเชฺชตฺวา ยํ ปุรมตฺถิ โยชนวิตฺถิณฺณปาการาทิปริกฺขิตฺตํ, ตํ มูลปุรสฺส ตรุฏฺฐานิยสฺส สาขาสทิสตฺตา **สาขานครํ** นามฯ

๒๐๐-๒๐๑. สาทฺธปชฺชทฺวเยน มูลปุรสฺส นามานิฯ วานรสีสํ, ตํสณฺฐาโน วา ปาสาโณ เอตฺถ อตฺถีติ “วานรสีส”นฺติ วตฺตเพฺพ **ว**สฺส **พ**ตฺตํ, วณฺณวิปริยยํ, ทีฆํ, **ณ**ตฺตํ, **ส**สฺส โลปญฺจ กตฺวา **“พาราณสี”**ติ วุตฺตํฯ สวตฺถสฺส อิสิโน นิวาสนฏฺฐานตฺตา **สาวตฺถิ,** สพฺพํ ธนเมตฺถ อตฺถีติ วา **สาวตฺถิ** [ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔], **สพฺพสฺส สาโว,** ธนวาจโก **อตฺถ**สโทฺท, อิฯ ติกฺขตฺตุํ วิสาลีภูตตฺตา **เวสาลี,** อสฺสตฺถุเตฺถ อีฯ **มถ** หึสายํ, อิโล, อสฺสิตฺตํ, **มิถิลาฯ** อลํ ภูสนเมตฺถาติ **อาฬวี,** วี, **ฬ**ตฺตญฺจฯ **กุส** อวฺหาเน, “ขาทถ ปิวถา”ตฺยาทีหิ ทสหิ สเทฺทหิ โกสนฺติ เอตฺถาติ **โกสมฺพี,** โพ, นทาทิ, กุสมฺพรุกฺขวนฺตตาย วา **โกสมฺพี,** กุสมฺพสฺส อิสิโน อสฺสมโต อวิทูเร มาปิตตฺตาติ เอเก [อุทา. อฏฺฐ. ๓๕; ม. นิ. ฏี. ๑.๑๔; ๒.๒๘๔]ฯ อุคฺคํ ริปุํ ชยติ ยตฺถ, สา **อุเชฺชนี,** ยุ, นทาทิฯ **ตกฺก** อูเห, อูโห อูนปูรณํ, ตกฺกนํ ตโกฺก, โส สีลํ สภาโว ยตฺถ สา **ตกฺกสีลา,** โย หิ ปุริสกาเรน อูโน, โส ตตฺถ คนฺตฺวา ตมูนํ ปูเรตีติฯ **จม** อทเน, โป, **จมฺปาฯ** สานํ ธนานํ อากรํ อุปฺปตฺติฏฺฐานํ สากโร, โส เอว **สาคลํฯ** สํสุมารสณฺฐาโน คิริ เอตฺถาติ **สํสุมารคิรํ,** สํสุมาโร คายติ เอตสฺส มาปิตกาเลติ วา **สํสุมารคิรํ, เค** สเทฺท, อิโรฯ ราชูนเมว อาธิปจฺจวเสน

ปริคฺคหิตพฺพตฺตา **ราชคหํฯ** อาทิกาเล กปิลนามสฺส อิสิโน นิวาสนฏฺฐานตฺตา **กปิลวตฺถุ,** ปุมนปุํสเกฯ

สาโก ราชูนํ ยุทฺธาทีสุ สตฺติ สญฺชาตา เอตฺถาติ **สาเกตํ,** ‘‘สาโก สตฺติมฺหิ ภูปาเล, ทุมทีปนฺตเรสุ เจ’’ติ **นานตฺถสงฺคเหฯ** สญฺชาตเตฺถ อิโต, สาโก นาม ราชา, ทุโม วา เอตฺถ อาทิกาเล สญฺชาโตติ วา **สาเกตํฯ** อินฺทํ ปรมิสฺสริยภาวํ ปาปุณนฺติ เอตฺถาติ **อินฺทปตฺตํ,** อิโนฺท วา สโกฺก เทวราชา, โส ปโตฺต เอตฺถาติ **อินฺทปตฺตํฯ** อุกฺกํ ธารยติ เอตสฺส มาปิตกาเลติ **อุกฺกฏฺฐา,** วณฺณวิการโรฯ ยสฺส มาปิตฏฺฐาเน ปาฏลีนามโก เอโก ตรุณรุโกฺข อตฺถีติ ตํ **ปาฏลิปุตฺตกํ,** อถ วา ปฏลิ นาม เอโก คามณี, ตสฺส ปุโตฺต เอตฺถ วสติอาทิกาเลติ **ปาฏลิปุตฺตกํฯ** เจติยรเฏฺฐ อุตฺตมตฺตา **เจตุตฺตรํ,** ‘‘เชตุตฺตร’’นฺติ ปาเฐ ปน วณฺณวิกาโร, เวริชยฏฺฐานตฺตา เชตญฺจ ตํ อุตฺตมตฺตา อุตฺตรเญฺจติ วา **เชตุตฺตรํฯ** ยสฺส มาปิตกาเล ทีโป ทิปฺปติ, ตํ **สงฺกสฺสํ, กาส** ทิตฺติยํ, ทฺวิตฺตํ, สมฺมา กสนฺติ เอตฺถาติ วา **สงฺกสฺสํ, กส** วิเลขเน, ยสฺส มาปิตกาเล นิมิตฺตโมโลเกนฺตา พฺราหฺมณา กุสหตฺถํ นรํ ปสฺสิตฺวา มาเปนฺติ, ตํ **กุสินารํฯ อาทิ**นามถุร [มธุร, มาธุร (ก.)] ปาสาณปุรโสณิกาทโยปฺยเนกปุรวิเสสา สงฺคหิตาฯ

๒๐๒. จตุกฺกํ อพฺภนฺตรคามมเคฺคฯ รถสฺส หิตา **รจฺฉา,** ปพฺพชฺชาทิฯ วิสยเนฺต ปกาสยเนฺต วิกฺกเยน ทพฺพานิ ยสฺสํ, สา **วิสิขา, วิ**ปุโพฺพ **สิ** เสวายํ, โข, วิสนฺติ เอตฺถาติ วา **วิสิขา, วิส** ปเวสเน, โขฯ รถสฺส หิตา **รถิกา,** อิโกฯ **วี** คมเน, ถิ, **วีถิฯ**

อนิพฺพิทฺธา รจฺฉนฺตเรน มเชฺฌ อนิพฺพิทฺธา รจฺฉา พฺยูโห นามฯ พฺยูเหติ สมฺปิเณฺฑติ ชเน อญฺญตฺร คนฺตุมปฺปทานวเสนาติ **พฺยูโห, อูห** สมฺปิณฺฑเน **วิ**ปุพฺพตฺตาฯ น นิพฺพิชฺฌเต รจฺฉนฺตเรนาติ **อนิพฺพิโทฺธ, วิธ** สมฺปหาเร, อฯ นิพฺพิทฺธา รจฺฉนฺตเรน รจฺฉา **ปโถ, อทฺธี**ติ จ วุจฺจติฯ **ปถ** คมเน, ปโถฯ **อท** คมเน,ติ, อทฺธิฯ

๒๐๓. จตุกฺกํ จจฺจเรฯ จตุนฺนํ ปถานํ สมาหาโร **จตุกฺกํ, จร** คติภกฺขเนสุ, จโร, **ร**สฺส **โจ, จจฺจรํ,** องฺคณวาจโก จายํฯ ทฺวินฺนํ, จตุนฺนํ วา มคฺคานํ สนฺธิ **มคฺคสนฺธิฯ สิงฺฆ** ฆายเน, อาฏโกฯ

ทฺวยํ วปฺปโสฺสปริ อิฏฺฐกาทิรจิเต เวฐเนฯ **วปฺปํ** นาม ทุคฺคนคเร ปริขามตฺติกํ กูฏํ [กุฏิํ (ก.)] กตฺวา โคหิ, หตฺถีหิ จ วิมทฺทาเปตฺวา ติํสหตฺถปฺปมาณํ ปาการสฺส เหฏฺฐิมตลํ, ตถา หตฺถสตํ ตโต อุทฺธริตฺวา ปํสุนา วปฺปํ การเย, ตโสฺสปริ ปาการนฺติ, ปกุพฺพนฺติ ตนฺติ **ปาการโร,** สมนฺตโต กรียเตติ วา **ปาการโร,** อกตฺตริ จ การเก สญฺญายํ โณ, รสฺสสฺส ทีฆตาฯ **วุ** สํวรเณ, วุโณตีติ **วรโณ,** ยุ, ราคโม จฯ ‘‘สาโล’’ติปิ ปาการสฺส นามํฯ

ทฺวยํ ราชภวนสามเญฺญฯ สพฺพเคหานํ วิเสเสน ปกาสนโต **อุทฺทาโป, ทีป** ปกาสเน, อีสฺสากาโรฯ สงฺคมฺม กโรนฺติ ตนฺติ **อุปการิกา,** ณฺวุฯ เก ปจฺจเย ถีกตาการปเร ปุโพฺพ **อ**การโร ทีฆํ [กาตนฺต ๒.๒.๖๕], **อกา**เทโสปิ หิ ‘‘โก’’ติ วุจฺจติ, ยถา เทวทโตฺต ‘‘ทโตฺต’’ติฯ **ก**ปจฺจโย วาฯ

๒๐๔. ทฺวยํ เคหาทิโน มตฺติเกฏฺฐกาทิมยภิตฺติยํฯ **กุฏ** เฉทเน, กุฏฺฏติ ฉินฺทติ มคฺคนฺติ **กุฏฺฏํฯ ภิทิ** ทฺวิธากรเณ,ติ, **ภิตฺติฯ** คุนฺนํ วาจานํ ปุรํ **โคปุรํฯ** ทฺวารสมีเป กโต โกฏฺฐโก **ทฺวารโกฏฺฐโก, กุส** อโกฺกเส, ฐโก, **โกฏฺฐโก**ติ เคหวิเสโสฯ

ทฺวยํ อินฺทขีเลฯ **อิส** อิจฺฉายํ, **เอส** คเวสเน วา, อิโกฯ อินฺทสฺส สกฺกสฺส ขีโล กณฺฏโก **อินฺทขีโลฯ** ทฺวยํ ทฺวารปโสฺสปสาลายํ'หมฺยาทิปิเฏฺฐ จ วาตกฺฏิกายํฯ **อฑฺฑ** อติกฺกมหึสาสุ, อฯ **อาลก**ปจฺจเย **อฏฺฏาลโกฯ**

๒๐๕. อุปริ มาลาทิยุตฺตํ โสภนถมฺภทฺวยมฺภยโต นิขนิตฺวา ยํ พหิทฺวารํ กปฺปียเต, ตํ โต รณํฯ **ตุร** วารเณ, ยุ, ถวนฺตา วา รณนฺตฺยยตฺราติ **โตรณํ, ตุ** อภิตฺถเวฯ **รณ** สทฺทโตฺถ, วณฺณวิ กาโรฯ ทฺวารสฺส พหิ **พหิทฺวารํฯ** ปริ สมนฺตโต ขญฺญเตติ **ปริขาฯ** ทีฆภาเวน ยุตฺตา **ทีฆิกาฯ**

๒๐๖-๒๐๗. **สทฺม**นฺตํ เคเหฯ **มนฺท** โมทนถุติชฬเตฺตสุ, มนฺทเนฺต ยตฺถาติ **มนฺทิรํ,** อิ โรฯ สีทนฺติ ตตฺถาติ **สทนํ,** ยุฯ **สท** วิสรณคตฺยาวสาเนสุฯ น คจฺฉนฺตีติ อคา, ถมฺภาทโย, เต ราติ คณฺหาตีติ **อคารํฯ** รสฺสสฺส ทีฆเตฺต **อาคารํฯ จิ** จเย, นิจียเต ฉาทียเตติ **นิกาโย, ย**มฺหิ **จิ**สฺส **กา**เทโส นิปาตนาฯ **ลี** สิเลสเน, โณ, **นิลโย, อาลโย** จฯ **วส** นิวาเส, อาวสนฺตฺยยตฺราติ **อาวาโส,** โณฯ **ภู** สตฺตายํ, ภวนฺตฺยยตฺราติ **ภวนํฯ** วิสนฺติ ตนฺติ **เวสฺมํ,** โมฯ **กิต** นิวาเส, อธิ กรเณ ยุ, **นิเกตนํฯ** นิวิสนฺติ, นิวสนฺติ วา ยตฺร, ตํ **นิเวสนํฯ ฆร** เสจเน, ฆรติ กิเลสเมตฺถาติ **ฆรํ,** คยฺหตีติ **วา ฆรํ,** โณฯ **คห**สฺส **ฆรา**เทโสฯ คณฺหาติ ปุริเสน อานีตํ ธนนฺติ **คหํฯ** อธิกรเณ โถ, **อาวสโถฯ สร** คติจินฺตาหึสาสุ, สรนฺติ จิเนฺตนฺติ เอตฺถ สุภาสุภกมฺมานิ, สรติ วา สูริยสนฺ ตาปาทิกนฺติ **สรณํฯ สิ** เสวายํ, โณ, **ปติสฺสโยฯ อุจ** สมวาเย, **โอกํฯ สล** คมเน, ''อิตฺถิยมติย โว วา''ติ อ, **สาลา, สร**ธาตุมฺหิ สติ **ล**ตฺตเมว วิเสโสฯ **จิ** จเย, กมฺมนิ โณ, **จโยฯ กุฏ** เฉทเน, อิฯ **วส** นิวาเส,ติฯ อุปธสฺส **เอ**เตฺต **เคหํฯ สท**ธาตุมฺหา อุโม, **สทฺมํฯ**

ทฺวยํ มุขรหิตเทวกุลสทิเส ยญฺญายตเนฯ **จิต** ปูชายํ, กมฺมนิ อิโยฯ **ยต** ยตเน, อายตนฺ ติ วายมนฺติ เอตฺถ ผลกามาติ **อายตนํ,** อถ วา อายนฺตีติ อายานิ, ตานิ ตโนตีติ **อายตนํ,** ผล การกนฺตฺยโตฺถฯ เอตฺถ **ตุ**สโทฺท สมาคตานํ ทฺวินฺนํ ปุพฺพาปรคมนโตฺถฯ ''เจติยายตนานิ จา''ติปิ ปาโฐฯ

๒๐๘. ทฺวยํ เทวานํ, นรปตีนญฺจ อิฏฺฐกาทิมเย ภวเนฯ อญฺญสฺสาปิ สาทิสฺยาฯ ปสีทนฺติ นยนมนานฺยตฺราติ **ปาสาโทฯ ยุ** มิสฺสเน, โป, ทีโฆ จ, ทีฆวิธานสามตฺถิยา **โอ**ตฺตาภาโวฯ

ทฺวยํ ราชโต อเญฺญสํ ธนีนํ พฺยวหารกาทีนํ ภวเนฯ มุโณฺฑ ฉทนเมตสฺส, น ปาสาทสฺส วิยาติ **มุณฺฑจฺฉโท,** ทฺวิตฺตํฯ **หร** หรเณ, โย, **ย**มฺหิ **มิ**อาคโม จฯ

ทุคฺคปุรทฺวาเร วา, ยตฺถ กตฺถจิ วา มตฺติกาทิมเย คชกุมฺภมฺหิ โย **ยูโป** ปาสาโท ปติฏฺฐิ โต, โส หตฺถินโข นาม, หตฺถิเสฺสว นโข ยสฺสาติ **หตฺถินโข, นข**สเทฺทน วา นขสหิโต ปา สาโท คยฺหเตฯ

๒๐๙. สุปณฺณสฺส ครุฬสฺส วเงฺกน ปเกฺขน สทิสฉทนํ เคหํ **สุวณฺณวงฺกจฺฉทนํฯ วงฺก** คมเนฯ เอกปเสฺสเยว ฉทนโต **อฑฺฒโยโคฯ**

เอเกเนว กูเฏน ยุโตฺต อเนกโกโณ ปติสฺสยวิเสโส มาโฬ นาม, วฏฺฏากาเรน กตเสนา สนฺติ เกจิฯ **มา** มาเน, โฬ, **มาโฬฯ**

จตุรโสฺส ปติสฺสยวิเสโส ปาสาโท นาม, อายตจตุรสฺสปาสาโทติ เกจิฯ

๒๑๐. สเนฺตหิ ภาติ ทิพฺพตีติ **สภายํ, สภา** จ, ปุริเม **ย**ปจฺจโย, **สนฺต**สฺส **สา**เทโส ตู ภยตฺรฯ มณฺฑา รวิรํสโย, เต ปิวติ นาสยตีติ **มณฺฑโป, วา**สเทฺทน **มณฺฑป**ปทสฺส ปุลฺลิงฺคตฺตํ สมุจฺจิโนติ, ชนานํ อาลโย สนฺนิปาตฏฺฐานํ **ชนาลโยฯ** อาสนตฺถาย กตา สาลา **อาสนสาลาฯ** ปฏิกฺกมนฺติ เอตฺถาติ **ปฏิกฺกมนํ, กมุ** ปทวิเกฺขเป, อธิกรเณ ยุฯ

๒๑๑. ชินสฺส วาสภูตํ ภวนํ คนฺธกุฏิ นาม, ทิพฺพคเนฺธหิ ปริภาวิตา กุฏิ **คนฺธกุฏิฯ**

ติกํ ปากฏฺฐาเนฯ รสานิ สนฺตฺยสฺสํ **รสวตี,** ปจนํ ปาโก, ตสฺส ฐานํ **ปากฏฺฐานํฯ** มหนฺตานิ พหูนิ อสิตพฺพานิ สเนฺตตฺถ **มหานสํ, อส** ภกฺขเน, ยุ, วณฺณวิปริยโยฯ

๒๑๒. สุวณฺณการาทิสิปฺปีนํ กมฺมสาลา อาเวสนํฯ อาวิสนฺตฺยสฺมิํ **อาเวสนํ,** ยุฯ **ปานมนฺทิรํ** สุราปานตฺถํ กตมนฺทิรํ โสณฺฑา นาม, กตฺตพฺพากตฺตพฺพํ วิจาเรตฺวา อตฺตนา อิจฺฉิตวตฺถุการณา สพฺพํ เทยฺยธมฺมํ สโนนฺตีติ โสณฺฑา, **สน** ทาเน, ตนาทิฯ โฑ, อโสฺสตฺตํ, วณฺณวิกาโร จ, เตสํ เอสา วสติ **โสณฺฑาฯ ปาน**สทฺทสนฺนิธานา สุราโสณฺฑาเยวิธ คหิตาฯ วจฺจสฺส คูถสฺส วิสชฺชนฏฺฐานํ **วจฺจฏฺฐานํฯ** วจฺจสฺส วิสชฺชนฏฺฐานา กุฏิ **วจฺจกุฏิฯ** มุนีนํ อิสีนํ วสนฏฺฐานํ อสฺสโม นาม, อา โกธํ สเมนฺติ เอตฺถาติ **อสฺสโม,** อา ภุโส สเมนฺติ เอตฺถ ราคาทโยติ วา **อสฺสโมฯ**

๒๑๓. ติกํ ปณฺยวิกฺกยสาลายํฯ **ปณ** พฺยวหาเร, ปณิตพฺพาติ ปณฺยา, วตฺถาทโย, เต เอตฺถ วิกฺกิณนฺตีติ ปณฺยวิกฺกโย, **กี** ทพฺพวินิมเย, โส เอว สาลา เคหนฺติ **ปณฺยวิกฺกยสาลาฯ** อาปณยเนฺต พฺยวหรเนฺต อสฺมินฺติ **อาปโณ,** โณฯ ปณฺยานํ วิกฺกยาย นียมานานํ วีถิ ปโนฺต **ปณฺยวีถิกาฯ วส** อจฺฉาทเน, โต, อุทกํ วสิตํ อจฺฉาทนํ กตมเนนาติ **อุโทสิโต,** วโสฺสตฺตํ, ภณฺฑฏฺฐปนสฺส สาลา **ภณฺฑสาลาฯ กมุ** ปทวิเกฺขเป, จงฺกมตฺยตฺราติ **จงฺกมนํ, จงฺกโม** จ, ทฺวิตฺตาทิฯ

๒๑๔. ชลนฺติ เอตฺถาติ ชนฺตา, **ชล** ทิตฺติยํ, อโนฺต, “อิตฺถิยมติยโว วา”ติ อ, อา, **ล**โลโป, ชเนตฺยตฺร อคฺคินฺติ วา ชนฺตา, **ชน** ชนเน, อโนฺต, สา เอว ฆรํ **ชนฺตาฆรํฯ** อคฺคิโน สาลา **อคฺคิสาลาฯ ปา** ปิวเน, ปปิวนฺตฺยสฺสนฺติ **ปปา,** อฯ ปานียฏฺฐา สาลา ปานียสาลา, สา เอว **ปานียสาลิกาฯ**

คส คมเน, โภ, **สสฺส โพฯ** อวติ รกฺขตีติ **โอวรโก,** อโร, สกเตฺถ โก, อโสฺสตฺตญฺจฯ วสนํ วาโส, ตทตฺถํ อคารํ **วาสาคารํฯ** สยติ เอตฺถาติ สยนี, ยุ, นทาทิ, สา เอว คหํ **สยนิคฺคหํฯ**

๒๑๕. จตุกฺกํ ราชิตฺถาคาเร, ตทตฺถิยโต [ตทฏฺฐิยโต (ก.)] อุปจาเรน ราชิตฺถีสุปิฯ ราชิตฺถีนมคารํ **อิตฺถาคารํฯ** อวรุนฺธียเนฺต ราชิตฺถิโย อเนนาติ **โอโรโธ, รุธ** อาวรเณฯ สุทฺธา กามาปคมตฺตา ปริสุทฺธา รกฺขกา อเนฺต สมีเป ยสฺสาติ **สุทฺธโนฺตฯ** อเนฺต อพฺภนฺตเร ปุรํ เคหํ **อเนฺตปุรํ,** ปุรสฺส อเนฺตติ วา **อเนฺตปุรํฯ** “อโนฺตปุร”นฺติปิ ปาโฐฯ

รญฺญํ ราชูนํ **อสพฺพวิสยฏฺฐานํ** สเพฺพหฺยสาธารณฏฺฐานํ “กจฺฉนฺตร”นฺติ **มตํ** กถิตํ, ยํ “ปมทวน”นฺติ วุจฺจติ, ปมทวนํ นาม อุปการิกาสนฺนิหิตํ วา ปุรสนฺนิหิตํ วา อเนฺตปุโรจิตํ, ยตฺร อเนฺตปุรสหิโต เอว ราชา วิหรติ, นาญฺญชนปฺปเวโส [อมร ๑๔.๓]ฯ ปมทานํ วนํ ปมทวนํฯ นิปาตนา **ยา**การานํ [อีการ อาการานนฺติ อโตฺถ] อิตฺถิคตานํ รโสฺส กฺวจีติรโสฺสฯ กจฺฉสฺส ปโกฏฺฐสฺส อนฺตรํ อพฺภนฺตรํ **กจฺฉนฺตรํฯ** ปโกฏฺฐํ นาม อพฺภนฺตรทฺวารํฯ

๒๑๖. ทฺวยํ อิฏฺฐกาทิรจิเต อาโรหเนฯ อุปาเนน สห วตฺตเตติ **โสปาโน,** โสปานํ **วา** น ปุํสเกปิฯ อารูยฺหเต เยน ตํ **อาโรหนํ,** ยุ, **รุห** ชนเนฯ

ทฺวยํ กฏฺฐาทิรจิตายํฯ นิจฺฉเยน สยนฺติ ปาการาทิกเมตายาติ **นิเสฺสณี, สิ** เสวายํ, ณี, นทาทิฯ อุทฺธมาโรหเต เอตายาติ **อธิโรหิณี, สา**สโทฺท ทฺวินฺนมฺปิ อิตฺถิลิงฺคตฺตํ โชเตติฯ

๒๑๗. ปญฺจกํ ชาลเกฯ วาตํ ปิวตีติ **วาตปานํฯ** ควํ อกฺขิ **ควโกฺข,** สมาสนฺตตฺตา อ, สญฺญาสทฺทโต ปุลฺลิงฺคตฺตํ, **อกฺขิ** สเทฺท วา, ควํ อกฺขิ ควกฺขีติ วิคฺคโหฯ **ชล** ทิตฺติยํ, **ชาลํฯ** สีหรูปยุตฺตํ ปญฺชรํ **สีหปญฺชรํฯ** อาโลกานํ อาตปานํ ปวิสนฏฺฐานํ สนฺธิ ฉิทฺทนฺติ **อาโลก สนฺธิ,** อาโลกียนฺติ เอเตนาติ อาโลโก, โส เอว สนฺธีติ วา **อาโลกสนฺธิฯ**

ทฺวยํ ลงฺคิยํฯ **ลคิ** คตฺยโตฺถ, อ, นทาทิฯ ปริ ปุนปฺปุนํ คมนาคมนวเสน หนฺตีติ **ปลิโฆ,** โณฯ กปิรูปมตฺถกตฺตา **กปิสีโสฯ** อคฺคฬํ นาม กวาฏโก [กวาฏผลวิธารโณ (ก.)], ตสฺส ถมฺภ **อคฺคฬตฺถมฺภ,** ''อคฺคฬํ ตีสุ กโลฺลเล, ทเณฺฑ จานฺตกวาเฏสู''ติ **รภโส,** อิตฺถิยมโต **อา**ปจฺจโย, **อคฺคฬาฯ** นิเสฺสสโต อพฺพตีติ วโสฺสทกมเนนาติ **นิพฺพํ, อพฺพ** คติหิํสาสุฯ ฉทฺทสฺส ฉทนสฺส โกฏิ เหฏฺฐิมาวสานํ **ฉทฺทโกฏิ,** ตสฺสํฯ

๒๑๘. ติกํ เคหจฺฉทเนฯ ฉาเทติ เอเตนาติ **ฉทนํ, ฉท** สํวรเณ, จุราทิฯ **ปฏ**คมเน, ''ปฏฺยาทีหฺยล''นฺติ อโลฯ ฉาเทติ เอเตนาติ **ฉทฺทํ,** ทฺวิตฺตาทิฯ

ติกํ เคหงฺคเณฯ **อช** คติมฺหิ, อิโร, **อชิรํฯ จร** คติภกฺขเนสุ, จโรฯ **องฺค** คมเน, กรณาธิกร เณสุ ยุ, วณฺณวิกาโร, **ณ**ตฺตํฯ

ปญฺจกํ เคหทฺวารโต พหิปโกฏฺฐเก, วีถิยํ ทฺวารปิณฺฑเก จฯ อลิโนฺท ตฺวณฺญปิณฺฑเก ปิจฺฉเตฯ ปฐมํ หนนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ **ปฆาโณ, ปฆโณ** จ, **หน**สฺส **ฆณา**เทโสฯ อลิ สขา อิโนฺท เอตฺถาติ อลิโนฺท, ''เคเหกเทเส อลิโนฺท, ปฆาโณ ปฆโณภเว''ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๒.๑๒] **อมรมาลายํฯ อาลิโนฺท,** ทีฆาทิฯ ปธานํ มุขํ **ปมุขํ,** เคหสฺส หิ จตูสุ มุเขสุ ตเทว ปธานํ, ยตฺถ สาธุชนาปิ อาคนฺตุกาปิ นิสีทนฺติฯ ทฺวารํ พนฺธติ ปิทหติ เอตฺถาติ **ทฺวารพนฺธนํฯ**

๒๑๙. ทฺวยํ ทฺวารพาหายํฯ ปีฐานิ โลหวิกติอาทีหิ สงฺฆฏียนฺติ เอตฺถาติ **ปีฐสงฺฆาฏกํ,** ปีเฐหิ สงฺฆฏียตีติ วา **ปีฐสงฺฆาฏกํ, ฆฏ** ฆฏเนฯ ทฺวิภาเคน พาหาสทิสตฺตา พาหา, ทฺวารสฺส พาหา **ทฺวารพาหาฯ** ''กปาฏํ, กวาฏ''นฺติปิ ทฺวารพาหาย นามานิ, กํ วาตํ ปาฏยติ, วาฏยติ เจติ กมฺมนิ โณ, อิตฺถิยํ **กปาฏีฯ**

ทฺวยํ เคหาทีนํ กูเฏฯ **กุฏ** เฉทเน, กมฺมนิ โณฯ **นย** คมนโตฺถ, เก สีเส นยตีติ **กณฺณิกา,** ณฺวุ, **อิ**ตฺตํ, **ณ**ตฺตญฺจฯ

๒๒๐. ทฺวยํ ทฺวาเรฯ เทฺว อรนฺตฺยตฺราติ **ทฺวารํ,** ทุชฺชเน วารยนฺตฺยสฺมา รกฺขกาติ วา **ทุ วารํ, อุ**โลโปฯ ปฏิหรนฺติ อปเนนฺติ เอตสฺมา รกฺขกา อญฺญาตนฺติ ปฏิหโร, ปฏิปเกฺข หรติ เอตสฺมาติ วา ปฏิหโร, รสฺสสฺส ทีฆเตฺต **ปฏิหาโรฯ**

จตุกฺกํ อุมฺมาเร, ยํ ''ทฺวารปิณฺฑิกา''ติ วุจฺจติฯ **อุร** คติมฺหิ, **มาโร** กรเณฯ เทหํ เนติ ปเว เสนาติ **เทหนี,** ''เทหลี''ติปิ ปาโฐ, เทหํ ลาติ ปเวเสนาติ **เทหลีฯ อิล** คติมฺหิ, ณฺวุฯ อิโนฺท

เอว ปาทํ ขิปติ เอตฺถาติ **อินฺทขีโล, ขิป** เปรเณฯ **ปสฺส** โลโป, อถ วา อึ คมนํ ททาตีติ อิโนฺท, ทฺวารํ, ตตฺถ ฐปิโต ขีโล กณฺฏโกติ **อินฺทขีโล,** เวคคภิฆาตนโต หิ โส ขีโล วิย โหติฯ

ถมฺภ ปฏิพนฺธเน, ถโมฺภ, ธาเรตีติ วา **ถโมฺภ, ธร** ธรเณ, **รมฺภ**ปจฺจโย, วณฺณวิกาโร จฯ **ถุ** อภิตฺถเว, อุโณ, ยุ วา, ธาเรตีติ วา **ถูโณ,** ยุ, รโลโป, อสฺสูฯ

อเฑฺฒนฺทุปาสาเณ อทฺธจนฺทาการ ปาสาเณ **ปฏิกา**สโทฺท วตฺตติฯ **ปฏ** คติยํ, ณฺวุฯ อิตฺถิกตาการปเร เก อสฺสิตฺตํฯ **คชิ** สเทฺท, ณฺวุ, อสฺสิตฺตํ, พินฺทาคโม จฯ **อิส** อิจฺฉายํ, ฐโกฯ

๒๒๑. **วลภี**ติ จูฬา, “สิขายํ วลภี จูเฬ”ติ **รุโทฺท** [รสฺสนฺตา จ, สิขายํ วฬภิยํ จูเฬติ รุโทฺท (จินฺตามณิฏีกา ๑๒.๑๕)]ฯ ตจฺฉาทเน **ทารุมฺหิ** กเฏฺฐ โคปานสี มตาฯ **วเงฺก**ติ ทารุวิเสสนํฯ คํ วโสฺสทกํ, สูริยาทิกิรณญฺจ ปิวนฺติ วินาสยนฺติ อพฺภนฺตรมปฺปเวสนวเสนาติ โคปานา, อิฏฺฐกาทโย, ตานิ สิโนนฺติ พนฺธนฺติ เอตฺถาติ **โคปานสีฯ**

โสธาทิเคเหสุ เฉกปกฺขาวาสตฺถํ โย พหิ กริย กเฏฺฐกเทโส ฐปิยเต, โส วิฏโงฺกฯ กโปเต ปาลยตีติ **กโปตปาลิกา,** กมฺมนิ ณฺวุฯ **ฏกิ** นิวาสคตีสุฯ วิโน ปกฺขิโน ฏงฺกนฺติ เอตฺถาติ **วิฏโงฺกฯ** โณฯ

๒๒๒. ทฺวยํ กุญฺจิกาฉิเทฺทฯ กุญฺจิกาย วิวรํ ฉิทฺทํ **กุญฺจิกาวิวรํฯ** ตาฬสฺส ปเวสนฏฺฐานภูโต ฉิคฺคโฬ ฉิทฺทํ **ตาฬจฺฉิคฺคโฬฯ**

ติกํ กุญฺจิกายํฯ **กุญฺจ** โกฏิเลฺย, ณฺวุฯ ตายติ รกฺขตีติ **ตาโฬฯ** อโฬ, ตลติ ติฏฺฐติ เอเตนาติ วา **ตาโฬ, ตล** ปติฏฺฐายํฯ อวาปุรติ วิวรติ เยนาติ **อวาปุรณํ, วร** สํวรเณ, ยุ, **วสฺส โป,** อุตฺตํ, อุปสคฺคสฺส ทีฆตา จ, “อปารุตา เตสํ อมตสฺส ทฺวารา”ติ [ที. นิ. ๒.๗๑; ม. นิ. ๑.๒๘๓] วจนโต **ปุร, ปาร** สํวรเณติปิ ธาตฺวตฺถํ ปฐนฺติฯ **อว**ปุโพฺพ **วุ** สํวรเณติปิ ธาตฺวเตฺถ ปน สติ **วสฺส** รตฺตํ, อุปสคฺคสฺส ทีฆตา จ, “อปารุตา, สงฺฆาฏึ ปารุปิตฺวา”ตฺยาทีสุ ปน **ป**การวณฺณาคเมน สิโทฺธฯ **วิท** ลาเภ, **อิมฺหิ** เวทิกา, สกเตฺถ โกฯ อิตรตฺถ **อิ**เยวฯ

๒๒๓. **สงฺฆาฏา**ทโย **มนฺทิรงฺคา** เคหงฺควิเสสาฯ สมฺมา ฆเฏนฺติ เอตฺถ โคปานสฺยาทโยติ **สงฺฆาโฏ,** ปุพฺพปจฺฉิมทกฺขิณุตฺตรายามวเสน ถมฺภานมุปริ ฐิโต กฏฺฐวิเสโส, เต ปน ปุพฺพปจฺฉิมยามา ตโย กฏฺฐา, ทกฺขิณุตฺตรยามา ปน เหฏฺฐิมปริเจฺฉทโต ตโย กฏฺฐา, อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉเทน ปน ปญฺจสตฺตนวาทโยปิฯ ทฺวินฺนํ ปกฺขานํ อปตนตฺถํ พนฺธนโต ปาโส วิยาติ **ปกฺขปาโสฯ** ตุลติ สงฺฆาเฏสุ ปติฏฺฐตีติ **ตุลา, ตล** ปติฏฺฐายํ, อสฺสุตฺตํ, ปกฺขานํ วา สมวาหิตภาวกรณโต ตุลยติ มินาติ เอตายาติ **ตุลา, ตุล** อุมฺมาเนฯ

ติกํ สมฺมชฺชนิยํฯ **มุชิ** โสธเน, ยุฯ **มชฺช** สํสุทฺธิยํ, ยุฯ **สุธ** สุทฺธิยํ, สพฺพตฺร กรเณ ยุฯ

๒๒๔. ติกํ สงฺการฉฑฺฑนปฺปเทเสฯ **กฏ** ฉฑฺฑนมทฺทเนสุ, สงฺกฏนฺติ เอตฺถาติ **สงฺกฏีรํ,** อีโร, “สงฺกโฏ”ติ วา สงฺกาโร วุจฺจติ, ตํ อีรยนฺติ ขิปนฺติ เอตฺถาติ **สงฺกฏีรํ, อีร** เขเปฯ สงฺการสฺส ฐานํ **สงฺการฏฺฐานํฯ** สงฺการํ กฏติ ฉเฑฺฑติ เอตฺถาติ **สงฺการกูฏํ,** อสฺสู, สกเตฺถ โกฯ

จตุกฺกํ สมฺมชฺชนิยา นิรากเต [นิรสฺสเต (ก.)] ถุสาทิมฺหิฯ นานาวิเธ สงฺกาเร ราสีกรณวเสน กจติ พนฺธติ เอเตนาติ กโจ, โส เอเตฺถ อิจฺฉิตโพฺพติ **กจวโร, วร** อิจฺฉายํฯ อุจฺฉิโฏฺฐกลาโป สมูโห **อุกฺลาโป, ก**สฺสาการโลโปฯ นานาวิเธหิ ติณาทีหิ สงฺกรียเต มิสฺสีกรียเตติ

สงฺกาโร, โณฯ อวกโรติปฺยตฺรฯ อวกรียเต นิรสฺสเตติ, อฯ “สมฺมชฺช มชฺชนี เจว, สงฺกา โร’วกโร มโต”ติ หลายุโธฯ **กส** วิเลขเน, อมฺพุฯ

๒๒๕. ฆราทิภูมิ ฆรเขตฺตวิหาราทีนํ โย ภูมิปฺปเทโส วตฺถุ นาม, ตํ นปุํสเก, วสนฺติ เอตฺถาติ **วตฺถุ,** รตฺถุฯ **คส** มทเน, คสนฺติ เอตฺถาติ **คาโม,** โมฯ สํวสนฺตฺยตฺราติ **สํวสโถ,** อโถฯ

ปากโฏ ขฺยาโต คาโม, โส นิคโม นาม, อติเรโก คาโม **นิคโม,** ภุสโตฺถ นิ, สญฺญาสทฺทตฺตา รโสฺสฯ

อุปภุญฺชิตพฺพโภคมนุสฺสาทีหิ ( ) [(อิโภฺย) (?)] วฑฺฒิโต อธิโก คาโม นิคมโตปิ อธิก ตรตฺตา “อธิภู”ติ **อีริโต** กถิโต, อธิโก ภวตีติ **อธิภูฯ**

๒๒๖. ทฺวยํ คามาทิปริยนฺตภาเคฯ **สิ** พนฺธเน, โมฯ ปริจฺฉินฺทิตฺวา อาทียเตติ **มริยาทา, ปสฺส โมฯ**

ทฺวยํ อาภีรกุฎิยํ [โฆโส อาภีรปลฺลี สิยา (อมร ๑๒.๒๐)]ฯ **ฆุ** สเทฺท, โฆสนฺตฺยตฺราติ **โฆโสฯ** โคปาลานํ คาโม **โคปาลคามโก,** สกเตฺถ โกฯ

ปุรวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. นรวคฺควณฺณนา

๒๒๗-๒๒๘. โปริสนฺตานิ มนุสฺสชาติยา นามานิฯ มโน อุสฺสนฺนมสฺสาติ **มนุโสฺส,** สติ สูรภาวพฺรหฺมจริยโยคฺยตาทิคุณวเสน อุปจิตมานสา อุกฺกฎฺฐคุณจิตฺตา, เก ปน เต? ชมฺพุทีป วาสิโน สตฺตวิเสสาฯ เตนาห ภควา – “ตีหิ, ภิกฺขเว, ฐาเนหิ ชมฺพุทีปกา มนุสฺสา อุตฺตรกุรุเก มนุเสฺส อธิคฺคณฺหนฺติ เทเว จ ตาวตึเสฯ กตเมหิ ตีหิ, สูรา สติมโนฺต อิธ พฺรหฺมจริยวาโส”ติ [อ. นิ. ๙.๒๑]ฯ ตถา หิ พุทฺธา ภควโนฺต ปเจฺจกพุทฺธา อคฺคสาวกมหาสาวกจกฺกวตฺติโน จ อเญฺญ จ มหานุภาวา สตฺตา ตเตฺถว อุปฺปชฺชนฺติฯ สมานรูปาทิตาย ปน สทฺธึ ปริตฺตทีปวาสีหิ อิตรมหาทีปวาสิโนปิ มนุสฺสาเตฺวว ปญฺญายึสูติ เอเก, อปเร ปน ภณนฺติ “โลภาทีหิ, อโลภา ทีหิ จ สหิตสฺส มนสฺส อุสฺสทตาย มนุสฺสา, เย หิ สตฺตา มนุสฺสชาติกา, เตสุ วิเสสโต โลภาท โย, อโลภาทโย จ อุสฺสทา, เต โลภาทีหิ อุสฺสทตาย อปายมคฺคํ, อโลภาทีหิ อุสฺสทตาย สุ คติมคฺคํ, นิพฺพานคามิมคฺคญฺจ ปูเรนฺติ, ตสฺมา โลภาทีหิ, อโลภาทีหิ จ สหิตสฺส มนสฺส อุสฺสทตาย ปริตฺตทีปวาสีหิ สทฺธึ จตุมหาทีปวาสิโน สตฺตวิเสสา มนุสฺสาติ วุจฺจนฺตี”ติฯ โลกิ ยา ปน มนุโน อปจฺจภาเวน มนุสฺสาติ วทนฺติ, มนุ นาม ปฐมกปฺปิโก โลกมริยาทาย อาทิภูโต หิตาหิตวิธายโก สตฺตานํ ปิตุฎฺฐานิโย, โย สาสเน “มหาสมฺมโต”ติ วุจฺจติ, ปจฺจกฺขโต, ปรมฺ ปรตาย จ ตสฺส โอวาทานุสาสนิยํ ฐิตา ตสฺส ปุตฺตสทิสตาย มนุสฺสาติ วุจฺจนฺติ, ตโต เอว หิ เต “มานวา, มนุชา”ติ จ โวหรียนฺติ, **อุสฺส**ปจฺจโยฯ มนุโน อปจฺจํ **มานุโส,** อุโสฯ **มร** ปาณ จาเค, โจ, **มโจฺจ, ปพฺพชฺชา**ทินา วา ตฺยปจฺจโย, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จฯ ตโต “ยวต”มิจฺจา ทินา โจ, ทฺวิตฺตํฯ มนุโน อปจฺจํ **มานโวฯ มาณโว**ปฺยตฺร, ณโวฯ มนุมฺหา ชาโต **มนุโชฯ** นี นเย, เนตีติ **นโร,** อโรฯ **ปุส** โปสเน, โณ, ปุเรตีติ วา **โปโสฯ ปุร** ปูรเณ, โส, อุโสฺสตฺตํ, **ร**โล โปฯ ปุนาตีติ **ปุมา, ปุ** ปวเน, โม, **สิ**สฺสาฯ ปุเรตีติ **ปุริโส, โปริโส** จ, อิโส, รสฺสสฺส ทีฆตาย **ปู ริโส** จฯ เอตฺถ จ **มนุสฺสา**ทิปญฺจกํ อิตฺถิยมฺปิ วตฺตเต, **นรา**ทโย ตุ ปุเมเยว วิสิฎฺฐลิงฺคตฺตาฯ

ตตฺร มนุสฺส มานุส มนุช มาณเวหิ **นทาทิ**ตฺตา **อี**ปจฺจโย, **เอกส**การโลโป, มนุสี, มานุสี, มนุชี, มาณวีฯ มจฺจา, อิตฺถิยมโต **อา**ปจฺจโยฯ

วิทฺทสุปริยนฺตํ ปณฺฑิเตฯ ปณฺฑา พุทฺธิ สญฺชาตา อสฺสาติ **ปณฺฑิโต,** ตรตฺยาทิฯ **ปฑิ** คติยํ วา, โตฯ พุชฺฌตีติ **พุโธฯ** วิทติ ชานาตีติ **วิทฺวา, วิท** ญาเณ, โว, **สิ**สฺสาฯ **ภู** สตฺตายํ, อ เตฺถ วิภาเวติ ปกาเสติ สีเลนาติ **วิภาวี,** ณีฯ ราคาทโย สเมตีติ **สโนฺต,** โต, สุนฺทโร อโนฺต อวสานเมตสฺสาติ วา **สโนฺตฯ** สุนฺทรา ปญฺญา ยสฺส **สปฺปโญฺญฯ** กินฺนาม น วินฺทตีติ **โกวิโท,** เนรุโตฺต, กุํ ปาปํ วินฺทตีติ วา **โกวิโทฯ** ธี ปญฺญา ยสฺสตฺถีติ โส **ธีมา,** โสภนํ ฌายตีติ **สุธี, เฌ** จินฺตายํฯ **ฌ**สฺส **โธ,** อี, สุนฺทรา ธี ยสฺสาติ วา **สุธีฯ กวิ** วเณฺณ, อิ, อิตฺถิยํ กวี จ, **กุ** สเทฺท วา, อิ, กวิฯ พฺยญฺชยตีติ **พฺยโตฺต, อญฺช** คติยํ, โตฯ ภุชาทีนมโนฺต โน ทฺวิ จฯ วิสิโฎฺฐ อตฺตา ยสฺสาติ วา **พฺยโตฺตฯ จกฺข** ทสฺสเน, ยุ, **วิจกฺขโณ,** วิจาเรตีติ วา **วิจกฺขโณ,** เนรุโตฺตฯ วิคโต สารโท เอตสฺมาติ **วิสารโทฯ**

๒๒๙. เมธา ธารณา มติ ปญฺญา ยสฺสาติ **เมธาวี,** วีฯ อติสยมติยุตฺตตาย **มติมาฯ** ปญฺญาย โยคโต **ปโญฺญฯ** วิเสสํ ชานาติ สีเลนาติ **วิญฺญู,** รูฯ **วิท** ญาเณ, อุโร, **วิทุโร** [วิทูโอ (ก.)]ฯ **รู**ปจฺจเย **วิทูฯ** ธีโยคา **ธีโร,** โรฯ วิสิฎฺฐทสฺสนสีลตาย **วิปสฺสี,** ณีฯ โทสํ ชานาตีติ **โทสญฺญู,** รูฯ พุชฺฌตีติ **พุโทฺธ,** โตฯ **ทุ** คติยํ, อ, อุสฺสาโว [ทุ คติยํ อโพฺพ (สูจิ)], **ทโพฺพฯ วิท** ญาเณ, ทสุฯ

๒๓๐-๒๓๑. **มหิลา**นฺตํ อิตฺถิสามเญฺญฯ **อิสุ** อิจฺฉายํ, โต, นทาทิฯ สีมสฺส อโนฺต สีมโนฺต, เกสเวโส, ตํโยคา **สีมนฺตินี,** อินีฯ นรสฺสายํ **นารี,** อิทมเตฺถ โณฯ ติฎฺฐติ คโพฺภ ยสฺสํ, สา **ถีฯ ธา** ธารเณ วา, วณฺณวิกาโร, อีฯ **พนฺธ** พนฺธเน, อู, **พนฺธ**สฺส **วธา**เทโส จ [ณฺวาทิ ๓], **วธู**สโทฺท สุณิสาภริยานมฺปิ วาจโกฯ **วน** สมฺภตฺติยํ, โต, **อิ**การาคโม จฯ **องฺค** คมนโตฺถ, ยุ, **องฺคนา,** วิสิฎฺฐนาริยมฺปิ องฺคนา, ตทา กลฺยาณงฺคนารีลกฺขโณเปตํ ปสตฺถํ หตฺถปาทาทิกมงฺคมสฺสตฺถีติ อสฺสตฺถฺยเตฺถ **องฺคา** กลฺยาเณ **น**ปจฺจโย [โมคฺคลฺลาน ๔.๙๒]ฯ วิรูเปสฺปิ มโท ราคมโท ยสฺสา สา **ปมทา,** วิสิฎฺฐนาริยํปฺยตฺร **ปมทา,** ตทา ปกโฎฺฐ มโท รูปโสภคฺคชนิโต เจโตวิกาโร ยสฺสา สา **ปมทาฯ** รูปลาวณฺยสมฺปนฺนตาย **สุนฺทรี,** วิสิฎฺฐายมฺปิฯ กมนียวุตฺติตาย **กนฺตา, กมุ** กนฺติยํ, โตฯ กนฺติโยคา วา **กนฺตา,** วิสิฎฺฐายมฺปิฯ รมยติ วิโนทยติ นายกํ, สา **รมณี,** นนฺทาทีหิ ยุ, นทาทิ, วิสิฎฺฐายมฺปิฯ **ทย** รกฺขเณ, กมฺมนิ โตฯ อปฺปํ พลํ ยสฺสา สา **อพลา,** อปฺปโตฺถยํ **อ**กาโรฯ มาตุยา คาโม วิย คาโม ยสฺสา สา **มาตุคาโม,** มาตา วิย คจฺฉตีติ วา **มาตุคาโม, คมุ** คมเน, โณ, มาตา วิย คสตีติ วา **มาตุคาโม, คส** อทเน, โม, มาตา วิย คายตีติ วา **มาตุคาโม, คา** สเทฺท, โมฯ มหี วิย สุจิํ อสุจิมฺปิ ลาตีติ **มหิลา,** มหเนฺตสุ พหูสฺปิ รตฺตจิเตฺตสุ อิลติ คจฺฉตีติ วา **มหิลา, อิล** คมเน, **มห** ปูชายํ วา, อิโร, **ล**ตฺตํ, อา, **มหิลาฯ** มเหลาปฺยตฺรฯ

ติกํ วิสิฎฺฐนาริยเมวฯ **ลล** วิลาเส, นนฺทาทีหิ ยุฯ **ลล** อิจฺฉายนฺติ **จุราทิ**คณโต วา ยุฯ ภยปกติ **ภีรุ, ภี** ภเย, รุ, ''ภีรุ อเตฺต ชเน'ตฺถิย''นฺติ **รภโสฯ** อติสยิตกามา **กามินี,** กาโม สิงฺคารรูโป มโท ยสฺสาตฺถีติ อินี, สพฺพเตฺรวํฯ วามโลจนา, ภาวินี, นิตมฺพินี, รามาอิจฺจาทีนิปิ วิสิฎฺฐนารีนามานิฯ

ทฺวยํ ปฐมวยสิ วตฺตมานายํฯ

อฎฺฐวสฺสา ภเว โครี, ทสวสฺสา ตุ กญฺญกา;

สมฺปเตฺต ทฺวาทเส วเสฺส, กุมารีตฺย’ภิธียเต [จินฺตามณิฏีกา ๑๖.๘]ฯ

อิห ตฺวเภโทปจาเรนกตฺตํฯ อเญฺญ ปนาหุ “**กญฺญา**สโทฺทยํ ปุมุนาภิสมฺพนฺธปุพฺพเก สมฺปโยเค นิวเตฺตตี”ติฯ **กุมาร** กีฬายํ, จุราทิ, กุมารยตีติ **กุมารี,** อ, นทาทิ, สกเตฺถ โก, ณฺวุ นา วา สิโทฺธฯ กมนียเตติ **กญฺญา,** กน ทิตฺติกนฺติคตีสุ, โย, นฺยสฺส ญตฺตํ, อ, อาฯ

ยุวสทฺทโต ปาฏิปทิกโตติ, ยุวติฯ วริตฺถิปริยายสามเญฺญปิ **ยุวติ**สโทฺท ปกตฺยนฺตรมตฺถีติฯ **ตร** ตรเณ, ยุ, **อุ**ตฺตํ, อี จฯ

๒๓๒. **สาภิเสกา** ลทฺธาภิเสกา ราชิตฺถี **มเหสี** นาม, **มห** ปูชายํ, กมฺมนิ อิโส, อิเสฺส, ตโต อี, มหติโย ราชิตฺถิโย อีสติ อภิภวตีติ วา **มเหสี, อีส** อิสฺสริเย, อีฯ มเหสิโต อญฺญา ราชนาริโย **โภคินิโย** โภคโยคา, อี, อินี จฯ ยานารี ปุริสสฺส สเงฺกตํ ยาติ, สา “ธวตฺถินี, อภิสาริกา”ติ โวจฺจเตฯ ธวํ ปตึ อตฺถยติ อิจฺฉตีติ **ธวตฺถินี, อตฺถ** ยาจนิจฺฉาสุ, อินี, อสตีวิเสโสฯ **สร** คติยํ, อภิสรติ สเงฺกตนฺติ, ณฺวุฯ

๒๓๓. ฉกฺกํ เวสิยํฯ จตุสฏฺฐิกลากุสลตาย, สีลรูปาทิมตฺตาย จ คณฺยเต อาทียเต **คณิกา, คณ** สงฺขฺยาเน, ณฺวุฯ เวโส อากโปฺป, เตนาติโสภเต, กมฺมเวเสหิ วา อิจฺฉียเตติฯ อติโสภเน, อิจฺฉเตฺถ วา **ย**ปจฺจโยฯ วณฺณสมฺปนฺนา ทาสี **วณฺณทาสี,** ทาสิมฺปิ หิ วณฺณสมฺปนฺนํ เกจิ สามิกา ธนโลเภน คณิกํ กโรนฺติฯ นครํ โสเภตีติ **นครโสภินีฯ** รูเปน อุปชีวตีติ **รูปูปชีวินีฯ** อติสยเวสยุตฺตตาย **เวสีฯ**

ทฺวยํ อสตีสามเญฺญฯ กุลานิ อฏติ นาสยตีติ **กุลฏาฯ** พนฺธมนุพนฺธํ กายตีติ **พนฺธกี,** นทาทิฯ

๒๓๔. จตุกฺกํ อุตฺตมนาริยํฯ วโร อาโรโห โสณิ ยสฺสา สา **วราโรหาฯ** อุตฺตมคุณโยคา **อุตฺตมาฯ** โสณิคารเวน มตฺตคโช วิย พนฺธนคามินี **มตฺตกาสินี, กส** คติยํฯ วรวณฺณโยคา **วรวณฺณินี,** อินีฯ

“สีเต สุโขณฺหสพฺพงฺคี, คิเมฺห ยา สุขสีตลา;
ภตฺตุ ภตฺตา จ ยา นารี, สา ภเว วรวณฺณินี”ติฯ **รุโทฺท;**

ทฺวยํ อขณฺฑิตจริตฺรายํฯ ปติ สามิโกว กมนีโย ยสฺสา **ปติพฺพตา,** ปติมฺหิ วตมสฺสาติ วา **ปติพฺพตาฯ อส** ภุวิ, อโนฺต, อี, อาทิโลโปฯ สเมตีติ วา **สตี, สมุ** อุปสเม, อโนฺต, อีฯ

ทฺวยํ กามรตฺตราชปุตฺตาทิโน กุลสฺส นิยตปติยํฯ กุลานุรูปา อิตฺถี **กุลิตฺถี,** กุลํ ปาเลติ รกฺขตีติ **กุลปาลิกา,** ณฺวุฯ

๒๓๕. ทฺวยํ มตภตฺติกายํฯ วิคโต ธโว ภตฺตา ยสฺสา **วิธวาฯ** ปติ สุโญฺญ นโฏฺฐ ยสฺสาติ **ปติสุญฺญาฯ**

ทฺวยํ อตฺติจฺฉาย ปตฺยเนฺวสินิยํ กญฺญายํฯ ปตึ วรติ คเวสตีติ **ปติมฺพรา,** ทุติยายาโลโปฯ สยเมว ปตึ วรตีติ **สยมฺพรา,** ปฐมายาโลโป, **วร** ปตฺถนายํฯ

จตุกฺกํ วิชาตายํฯ **วิชนี** คพฺภวิโมกฺขเน, โต, วิชายิตฺถาติ **วิชาตาฯ สู** อภิสเว, โตฯ ชาตํ อปจฺจํ ปุโตฺต เอติสฺสาติ **ชาตาปจฺจาฯ** ปสูตาว **ปสูติกา, ก**ปจฺจโย, **อิ**ตฺตญฺจฯ

๒๓๖. ทฺวยํ ทูติยํฯ ยา เปสียเต, สา **ทูตี, ทุ** คมเน,ติ, **อี**มฺหิ ทูตีฯ สญฺจารยติ ยถาภิมตนฺติ, ณฺวุฯ

ติกํ ทาสิยํฯ ทุ กุจฺฉิตํ อสติ ภกฺขตีติ **ทาสี,** อี, ทียเนฺต ตายาติ วา **ทาสี, ทา** ทาเน, โส, อี จฯ **จิฎ** เปสเน, กมฺมนิ โณ, อีฯ กุฏํ อุทกกุมฺภํ ธาเรตีติ **กุฏธาริกา,** ณฺวุฯ

ทฺวยํ สุภาสุภนิรูปินิยํ สํวริกาทิมฺหิฯ **วร** คติยํ, กตฺตริ อินีฯ สุภาสุภสฺส อิกฺขณํ นิรูปนํ ยสฺสาตฺถีติ, อิ, สกเตฺถ โกฯ อิเม เทฺว สทฺทา ตุลฺยตฺถาฯ

ยา สยํ ขตฺติยชาติ ยสฺส กสฺสจิ ภริยา, สา ขตฺติยานี, ขตฺติยา จฯ ขตฺติยสฺสาปจฺจํ **ขตฺติยานี,** อาโน, อีฯ **ณ**มฺหิ **ขตฺติยาฯ**

๒๓๗. ปชฺชํ อคฺคิสกฺขิปุพฺพกตปาณิคหิตายํ ภริยายํ, อญฺญตฺร ตูปจาราฯ ทารยเนฺต เยนาติ **ทาโร, ทร** วิทารเณ, อกตฺตริ จ การเก สญฺญายํ โณฯ ชายติ ปุโตฺต ยายาติ **ชายา, ชน** ชนเน, โย, **ชนิ**สฺส **ชา** จ, อา, ชยตีติ วา **ชายา, ชิ** ชเย, โย, ชิสฺส **ชา,** อา, **ชายาฯ กล** สงฺขฺยาเน, อโตฺตฯ ฆรํ เนตีติ **ฆรณี, ณ**ตฺตํฯ ภริตพฺพโต **ภริยา, ภร** ภรเณ, โยฯ ปิยายิตพฺพโต **ปิยา,ปี** ตปฺปนกนฺตีสุ, โยฯ ปชํ ปุตฺตํ ปาเลตีติ **ปชาปติ, ปา** ปาลเน,ติ, **อา**ตฺตํ, รสฺสตฺตญฺจ ฯ ทฺวินฺนํ ปูรณี **ทุติยาฯ** ปฐโม ภตฺตา, ภริยา ทุติยาฯ สามิกสฺส ปาเท ปริจรตีติ **ปาทปริจาริกา,** ณฺวุฯ ปตินี, ปาณิคหิตา, สหธมฺมินีติปิ ตสฺสาเยว นามานิฯ

๒๓๘. ติกํ สขิยํฯ เตสุ เตสุ กิเจฺจสุ สห ขายติ ปกาสตีติ **สขี, สห**ปุโพฺพ **ขา** ปกาสน กถเนสุ, อีฯ **อล** ภูสเน **อา**ปุโพฺพ, อิฯ วยสา ตุลฺยา **วยสา,** ตุเลฺย สญฺญายํ โส [ปาณินิ ๔.๔.๙๑ สุเตฺต ยปจฺจโย ทิสฺสติ]ฯ

ชโรวฺจฺจติ โจรสฺสามิโก, ตสฺสายํ **ชารี,** โณ, อีฯ สามิกํ อติกฺกมฺม อญฺญตฺร จรตีติ, อินีฯ

๒๓๙. **ปุเม ตู**ติ ลิงฺคโนฺต **ตุ**สโทฺท น ปุพฺพํ ภชเตฯ **อร** คมเน, ตุ, **อร**สฺสุตฺตํฯ รติยา ชายตีติ **รโช,** ติโลโปฯ **ปุปฺผ** วิกสเน, **ปุปฺผํฯ**

ติกํ รชสฺสลายํฯ อุตุโยคา**อุตุนี,** อินีฯ รชโยคา **รชสฺสลา,** สโลฯ ปุปฺผวนฺตตาย **ปุปฺผวตีฯ** ถีธมฺมินี, อวี, อเตฺตยี, มลินี, อุตุมตี, อุทกีอิจฺจาทีนิปิ ตสฺสา นามานิฯ

ติกํ คพฺภินิยํฯ ครุ อลหุโก คโพฺภ กุจฺฉิ เอติสฺสาติ **ครุคพฺภาฯ** อาปโนฺน ปโตฺต คพฺภโฎฺฐ สโตฺต เอตายาติ **อาปนฺนสตฺตาฯ** คพฺภโยคา **คพฺภินีฯ**

ติกํ เยน เวฐิโต คโพฺภ กุจฺฉิยํ ติฎฺฐติ, ตตฺราสเยติ ขฺยาเตฯ คโพฺภ อาสยเต ติฎฺฐตฺยตฺราติ, โณฯ ชรํ เอตีติ **ชลาพุฯ** อุ, **ร**สฺส **โล, ย**สฺส **โพ,** ชราปุโพฺพ **อิ** คติยํฯ กลํ ชรตํ ลาตีติ **กลโล, กล** สงฺขฺยาเน วา, อโลฯ

๒๔๐-๒๔๑. สตฺตกํ ภตฺตริฯ **ธู** กมฺปเน, สนฺตาสํ ธุโนตีติ **ธโว,** อฯ สํ เอตสฺสตฺถีติ **สามิโก, อามิ**ปจฺจโย, สกเตฺถ โก, **อิ**ปจฺจโย วา, นิคฺคหีตสฺส โม, **อ**สฺส จ ทีโฆ, **สามิโกฯ ภร**

ภรเณ, ภรตีติ **ภตฺตา,** ริตุฯ **กมุ** อิจฺฉายํ, โต, ‘‘ปกฺกมาทีหิ โนฺต จา’’ติ นฺตตฺตํฯ **ปา** รกฺขเณ, อติ, **ปติฯ วร** อิจฺฉายํ, อ, **วโรฯ ปี** ตปฺปนกนฺตีสุ, โยฯ

รติการณตฺตา ปติโน อุป **อุปปติ,** สมาเส กเต อภิธานโต ปุพฺพนิปาโต, อปฺปธานภูโต วา ปติ **อุปปติฯ ชร** วโยหานิมฺหิ, ชียเนฺต อเนนาติ **ชาโร, ทาโร** จฯ

สตฺตกํ ปุเตฺตฯ นรเก น ปตนฺตฺยเนน ชาเตนาติ **อปจฺจํ, ปต** คติยํ, โย, **ตฺยสฺส โจ,** น ปตติ น วิจฺฉินฺทติ วํโส เอเตนาติ วา **อปจฺจํ,** ปุเตฺต, ธีตริ จ นิจฺจนปุํสโกยํฯ **ปู** ปวเนฯ ปุนาติ ปิตโร เตนาติ **ปุโตฺตฯ** ‘‘ฉทาทีหิ ตตฺรณ’’ติ โตฯ ปูเรตีติ วา **ปุโตฺตฯ** อตฺตโต ชาโต **อตฺรโช, “อตฺตโช”**ติปิ ปาโฐฯ สุยเตติ **สุโตฯ สุ** อภิสเว, สุณาตีติ วา **สุโต,** โต, **สุ** สวเนฯ ตนุมฺหา ชาโต **ตนุโช, ตนโย** จ, โย, ตโนติ มุทนฺติ วา **ตนโย,** อโยฯ สูยเตติ **สูนุ,** กมฺมนิ นุ, **สู** ปสเวฯ

ปุตฺตาทโย **สูนุ**ปริยนฺตา ธีตริ วตฺตมานา อิตฺถิยํ วตฺตนฺติฯ **ทุหิตา, ธีตา** จ สทา นาริย เมวฯ **ทุห** ปปูรเณ, ราตุ, โอตฺตาภาโว, **อิ**การาคโม จฯ **ธา** ธารเณ, ราตุ, อาสฺสีฯ ปุตฺตาทโย จ เต สามเญฺญเนว กุณฺฑโคลกาทีนํ วาจกาฯ สวณฺณายํ ตุ อูฒายํ สชาโต สยํ ชนิโต สุโต โอรโส นามฯ **สชาต**สเทฺทน กุณฺฑกโคลกขตฺตาทิพฺยวเจฺฉโทฯ ชีวติ ภตฺตริ ชารโช สุโต **กุณฺฑา**โขฺยฯ มเต ภตฺตริ ชารโช **โคลกา**โขฺยฯ อริยาสุทฺทโช สุโต ขตฺตา นาม [ขตฺตา อริยาสุทฺทานํ (อมร ๒๐.๓)]ฯ **อาทิ**นา มาคธาทีนํ คหณํฯ วุตฺตญฺหิ –

> ‘‘อมเต ชารโช กุโณฺฑ,
> มเต ภตฺตริ โคลโก’’ติ [อมร ๑๖.๓๖]ฯ

‘‘มาคโธ สุทฺทขตฺตาโช’’ติ [อภิธานฺ ๕๐๓ คาถา] จฯ

อุรสา มนสา นิมฺมิโต, **อุร**สทฺทา ตติยนฺตา นิมฺมิตเตฺถ โณ, นิวิฎฺฐตฺตา เตน นิมฺมิโตติ วุจฺจติฯ อุรสิ ภโวติ **วา โอรโสฯ**

๒๔๒. จตุกฺกํปติปตินีนํ ยุเค, ‘‘ทารา ปุเม พหุเตฺต จ, ทํ กลเตฺร นปุํสเก’’ติ [จินฺตามณิฎีกา ๑๖.๓๘] **อมรมาลา,** ชํสโทฺท ตฺวพฺยโย ทารวจโนฯ ตสฺมา ‘‘ชมฺปติ, ทมฺปตี’’ติปิ ภวิตพฺพํ, อิธ ปน กจฺจายนมเตโนทาหฎาฯ ชายา จ ปติ จ **ชายาปติฯ** อิตรีตรโยคทฺวโนฺทฯ ชายา จ ปติ จ **ชานิปติ,** ตถา **ชายมฺปติ**อาทโย, **ชายา**สทฺทสฺส ปติมฺหิ ปเร ชานิ, ตุทญฺจ, ชายญฺจ **ยทา**ทินาฯ

ติกํ นปุํสเกฯ วิคโต ราคสฺสโว ยสฺมา **วสฺสวโรฯ สุ** สวเน, อโรฯ **ปณ** พฺยวหาเร, โฑ, **ปฑิ** ลิงฺคเวกเลฺย วา, ภูวาทิฯ น อิตฺถี น ปุมา **นปุํสกํ,** นิรุตฺตินเยน **อิตฺถิปุมานํ ปุํสก**ภาโว, **น**สฺส จ ปกติฯ ตติยาปกติ, สโณฺฑ, กลีพนฺติปิ ตสฺส นามานิฯ ตติยา ปกติ ตติยปฺปกาโร, สมชาติเก อิตฺถิปุริเส อเปกฺขิตฺวา ตติยตฺตํ ปการสฺสฯ ปฐมา หิ ปกติ อิตฺถี, ทุติยา ปกติ ปุริโส, อิตรปกติ ตติยา ปกติฯ

๒๔๓. ฉกฺกํ ญาติมเตฺต, พนฺธุเยว **พนฺธโว,** อ, อุสฺสาโวฯ พนฺธตีติ **พนฺธุ,** อุฯ สสฺส อตฺตโน ชโน **สชโนฯ** สมานํ โคตฺตํ กุลํ อสฺสาติ **สโคโตฺต, สมาน**สฺส **ส**ภาโวฯ **ญา** อวโพธเน, กเมฺมติ, ญาติเยว **ญาตโก, อ**ตฺตํ, สกเตฺถ โก จฯ **สฺ**สโทฺทปฺยเตฺร [สฺว (อมร ๑๖.๓๖)]ฯ

ทฺวยํ สตฺตปุริสาวธิเกสุ นิกฏฺญาตีสุฯ โลหิเตน สมฺพนฺโธ **สาโลหิโต, สมฺพนฺธสฺส สา**เทโส, ปุพฺพนิปาโต จ, สมานํ ปิณฺฑทานํ ยสฺส **สปิโณฺฑ,** สนาภโยปฺยตฺร [นาภิ สตฺตปุริสาวธิกกุเล (จินฺตามณิฏีกา ๑๖.๓๓)]ฯ ติกํ ปิตริฯ **ตา** ปาลเน, โต กตฺตริฯ ชนยตีติ **ชนโก,** ณฺวุฯ **ปา** รกฺขเณ, ริตุ, อสฺสิตฺตํฯ

๒๔๔. ฉกฺกํ มาตริฯ **อม** ปูชายํ, กมฺมนิ โม, โพ จ, **อมฺมา, อมฺพา**ฯ ชนยตีติ **ชนนี,** ยุ, นทาทิฯ **มาน** ปูชายํ, ปุตฺตํ มาเนตีติ **มาตา,** ราตุ, ปาตีติ วา **มาตา, ปาติ**สฺส **โม**ฯ ชเนตีติ **ชเนตฺติ,**ติฯ ชเนตีติ **ชนิกา,** ณฺวุ, **อิ**ตฺตํฯ

อปฺปธานภูตา มาตา **อุปมาตา,** กุมาเร ธาเรตีติ **ธาติ**ฯ **ธา** ธารเณ,ติฯ **ชายาย** ภริยาย **ภาติโก** กนิโฏฺฐ จ เชโฏฺฐ จ สาโล นาม, สสฺส อตฺตโน เอสา สา, ภริยา, ตสฺสา ภาตา **สาโล,** ชายาย ภาตริ อโลฯ **สร** คติจินฺตาหึสาสุ วา, โณ, **ล**ตฺตํ, **สาล** วิตเกฺก วา, จุราทิฯ

๒๔๕. **สามิโน** ภตฺตุ ภคินี นนนฺทา นาม, น นนฺทตีติ **นนนฺทา,** อตฺตาภาโว **น**สฺส วิภาสาธิการาฯ **นนฺท** สมิทฺธิยํ, ภูวาทิฯ

ทฺวยํ อยฺยิกายํฯ มาตุยา มาตา **มาตามหี**ฯ ปิตูนํ ปิตริ จ มาตริ จ อามหํ **ยทา**ทินา, นทาทิฯ **อรห** ปูชายํ, ณฺวุ, **รห**สฺส **โย, อย** คติมฺหิ วา, ณฺวุ, **อยฺยิกา**ฯ

มาตุยา ภาตา มาตุโล นาม, มาตุยา ภาตา **มาตุโล,** มาตุ ภาตริ **อุล**ปจฺจโยฯ **อสฺส** มาตุลสฺส **ปชาปติ** ชายา มาตุลานี นาม, มาตุลสฺส ภริยา **มาตุลานี,** มาตุลภริยายํ อาโน, นทาทิ, อถ วา มาตุลสฺส เอสา **มาตุลานี,** อี, **อ**สฺส **อาโน**ฯ

๒๔๖. **ชายาปตีนํ** ทฺวินฺนํ **ชนนี** มาตา สสฺสุ วุตฺตา, **สส** คติหึสาปาเนสุฯ **ตปฺปิตา** เตสํ ชายาปตีนํ ปิตา ปน สสุโร นาม, **สส**ธาตุมฺหา อุโรฯ ภคินิยา ปุโตฺต ปน ภาคิเนยฺย นาม, ภคินิยา อปจฺจํ **ภาคิเนยฺย,** เณยฺยฯ

๒๔๗. ทฺวยํ สุตสฺส, สุตาย จ ปุเตฺตสุฯ **นห** พนฺธเน, ริตุ, **นี** นเย วาฯ ปุตฺตสฺส ปุโตฺต **ปปุโตฺต, ตฺต**โลโป, อุสฺสตฺตญฺจฯ สามิภาตา เทวโร นาม, อถ วา สามิภาตา กนิโฏฺฐ สามิโน ภาตา เทวโร นามฯ เชโฏฺฐ ตุ สสุโร เอโวจฺจเตฯ **ทิวุ** กีฬายํ, อโรฯ

ทฺวยํ ธีตุปติมฺหิฯ **ชน** ชนเน, ริตุ, อสฺสาตฺตํ, นสฺส **มา**เทโส จฯ ทฺวยํ ปิตุปิตริฯ ปิตุโน ปิตา **ปิตามโห**ฯ

๒๔๘. **หุสา**นฺตานิ ปเทน ปเทน นามานิฯ มาตุยา ภคินี **มาตุจฺฉา,** โจฺฉฯ ปิตุโน ภคินี **ปิตุจฺฉา,** ปิตุภคินี ปิตุจฺฉา ภเวตฺยโตฺถฯ

ปิตามหสโทฺท น เกวลํ ชนกปิตรเมว วทติ, อถ โข ชนกปิตุปิตาทโยปีติ เอตฺถาปิ "ปปิตามโห" อิจฺจุทาหโฏฯ ปิตุโน อยฺยโก **ปยฺยโก, ตุ**โลโปฯ **สุ** สวเน, ณฺหาฯ **ณิส**มฺหิ **สุณิสา**ฯ **ส**มฺหิ **หุสา,** หตฺตํฯ สพฺพตฺร "อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย"ติ อาฯ

๒๔๙. จตุกฺกํ เอโกทเร ภาตริฯ สมาโนทเร ฐิโต **โสทริโย, สมาน**สฺส **โส**ฯ สมาโน คโพฺภ สคโพฺภ, ตตฺร ภโว **สคโพฺภ,** โณฯ สมาโนทเร ชาโต **โสทโร**ฯ สมาโนทเร ชาโต **สหโช**ฯ **สห**สโทฺท ตุลฺยวจโนฯ

มาตาปิตู เต เทฺว ชนา ปิตโร วุจฺจเนฺตฯ อุภินฺนมฺปิ ชนกพฺยปฺปเทสนิยตตฺตา อเภทวจนิจฺฉายํ ปิตุตฺตมเตฺถวฯ นนฺวเภทา ชาติ, ตสฺสา โจภยตฺร สตฺตาเทกตฺตํ, น จ ชาติยา ลิงฺคสงฺขฺยา ภวนฺติ, อทพฺพตฺตา พหุวจนํ น สิยาติ? เนส โทโส, น หิ ชาติปทตฺถิกสฺส น ทพฺพํ, ทพฺพปทตฺถิกสฺส วา น ชาตีติฯ กินฺตุภเยสํปฺยุภยปทโตฺถ อิหาตฺถวิเสโสฯ ชาติปทตฺถิกสฺส ชาติ ปธานภูตา ทพฺพํ คุณภูตํ, ทพฺพปทตฺถิกสฺส ตุ วิปริยโย, ตตฺร ชาติวจนิจฺฉายํ ทเพฺพ วิย ลิงฺคสงฺขฺยา วตฺตพฺพา, ตสฺส จ พหุตฺตา พหุวจนํฯ ปุเพฺพ วิยาเภทวจนิจฺฉายํ ปุโตฺต จ ธีตา จ ปุตฺตา วุจฺจเนฺต, ชญฺญตฺตญฺหิ ปุตฺตพฺยปเทสนิยตํ ธีตริปฺยตฺถิ, วิปริยเย ตุ น ภวตฺยนภิธานโตฯ เภทวจนิจฺฉายํ ปุตฺตธีตโรติ ภวติฯ

๒๕๐. สสฺสุ จ สสฺสุโร จ สสฺสุราติ วุจฺจเนฺตฯ ตทปโจฺจหนสมฺพนฺธินิพนฺธนา หิ พฺยปฺปเทโส สสฺสุยมฺปิ ฐิโตฯ เภทวจนิจฺฉายํ ตุ ปุเพฺพ วิย ปจฺจตฺถํ สทฺทนิเวโสฯ ภาตา จ ภคินี จ ภาตโร วุจฺจเนฺตฯ เอกคโพฺภสิตตฺตํ ภาตุพฺยปฺปเทสนิยตํ ภคินิยํปฺยตฺถิฯ ตโต เอกคโพฺภสิตตฺตสฺสา เภทวจนิจฺฉายํ อุโภ ภาตโร วุจฺจเนฺตฯ เอตฺถ จ สพฺพตฺราปิ วิรูเปกเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ ทฺวิโธ หิ เอกเสโส สรูปาสรูปวเสนฯ ตตฺร สรูเปกเสเส พหุวจนเมว, อิตรตฺร ปน ทฺวิวจนํ, ยถา ปุริโส จ ปุริโส จ ปุริสา, นามญฺจ รูปญฺจ นามรูปญฺจ นามรูปํ, มาตา จ ปิตา จ ปิตโรติฯ

พาลฺยโยพฺพนวุฑฺฒตฺตานิ ตีณิ วยานิฯ ตตฺร ติกํ พาเลฺยฯ ทฺวยํ โยพฺพเนฯ พาลสฺส ภาโว **พาลตฺตํ,** ตฺตํฯ **ตา**ปจฺจเย **พาลตาฯ** ณฺยมฺหิ **พาลฺยํ,** อถ วา **พล** ปาณเน, พลนฺติ อสฺส สิตปสฺสสิตมเตฺตน ปณนฺตีติ **พาลา,** พลฺยเนฺต สํวรียเนฺตติ วา **พาลา, พล** สํวรเณฯ เตสํ ภาโว **พาลตฺตา**ทิฯ ยุวสฺส ภาโว **โยพฺพญฺญํ, โยพฺพน**ญฺจ, ภาเว โณฺย, โณ จ, อถ วา **ยุ** มิสฺสเน, ยุ, **อุ**สฺส **อุวา**เทโส, วุทฺธิฯ เตสํ ภาโว **โยพฺพญฺญา**ทิฯ

๒๕๑. เย ชรากตา สุกฺกา เกสาทโย, เต **ปลิตํ** นาม สิยุํ, เตสํ วา ยํ สุกฺกตฺตํ, ตํ ปลิตํ นามฯ **ปจ** ปาเก, อิโต, **จ**สฺส **ล**ตฺตญฺจฯ

ทฺวยํ วลิปลิตาทิมติ กายปริปาเกฯ ชียนฺติ วุฑฺฒา ภวนฺติ อสฺสํ **ชรา, ชร** วโยหานิมฺหิ, ชรา เอว **ชรตา,** สกเตฺถ **ตา**ปจฺจโยฯ **วิสฺสสา**ติปิ ชราย นามํฯ วิเสเสน สํสเต อโธ ปาตยตีติ **วิสฺสสาฯ สํสติ**’รยํ ปมาทโตฺถ, อวสํสนโตฺถ จ, อิห อวสํสนโตฺถ, นิคฺคหีตโลโป, ทฺวิตฺตญฺจฯ

พาลฺยโยพฺพนวุฑฺฒตฺตานิ ปุเพฺพ วุตฺตานิฯ อิทานิ ตพฺพตินามานฺยาหฯ ตตฺร อทฺธํ ฉาปสามเญฺญฯ **ปุถ, ปถ** วิตฺถาเร, อุโก, **ปุถุโก, ปล** คมเน, ณฺวุ, อสฺสิตฺตํ, ทฺวิตฺตญฺจ, **ปิลฺลโกฯ ฉุป** สมฺผเสฺส, อุสฺสาตฺตํ, **ฉาโปฯ กุมาร** กีฬายํ, **กุมาโรฯ พล** ปาณเน, โณ, **พาโล, ปู** ปวเน, โต, สกเตฺถ โก, **โปตโก,** อิตฺถิยํ **โปตกีฯ** โปโต, สาโว, สาวโก, อพฺภโก, ฑิโมฺภ, สุสุโก, สุสุอิจฺจาทีนิปิ ฉาปสามญฺญตฺถานิฯ

๒๕๒. พาลสามญฺญวาจกานิ ทเสฺสตฺวา วิเสสพาลนามานิ ทเสฺสตุมาห “**อถุ**”จฺจาทิฯ อุตฺตาโน, อุตฺตานํ วา สยตีติ **อุตฺตานสโยฯ ก**ปจฺจเย **อุตฺตานเสยฺยโกฯ** ถนํ ปิวตีติ **ถนโป, ฑิมฺภ**สโทฺทปฺยตฺรฯ

๒๕๓. สตฺตกํ ตรุเณฯ

อาโสฬสา ภเว พาโล,
ตรุโณ ตุ ตโต ภเว;

วุโทฺธ ตุ สตฺตตฺยายุมฺหา,
ตีณิ วยานิ ลกฺขเยฯ

ตร ตรเณ, อุโณฯ วยสิ โยพฺพเน ติฏฺฐตีติ **วยโฏฺฐ,** โต, ‘‘วโย พาลฺยาทิ ปกฺขี จ, โยพฺพนญฺจ วโย กฺวจี’’ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๖.๔๒] **รุโทฺท, ทห** ภสฺมีกรเณ, อโร, **ยุ** มิสฺสเน, อ, **อุวา**เทโส, **สิ**สฺสาการโรฯ **สส** ปฺลุตคติมฺหิ, อุ, อสฺสุตฺตํ, สฺสุ, **ตรุณ**สฺส วา ปาฏิปทิกสฺส **สุสฺวา** เทโสฯ มนุโน อปจฺจํ มานโว, วณฺณวิกาโร, **น**สฺส **ณ**ตฺตํ, **มาณโวฯ** กุจฺฉายํ **ก**ปจฺจโย, **มาณวโก**ติ สิทฺธํฯ วุตฺตญฺจ –

‘‘อปเจฺจ กุจฺฉิเต มูเฬฺห, มนุโตสฺสคฺคิโก มโต’’ติ [มหาภาสฺส ๔.๑.๑๖๑] **ทร** วิทารเณ, ณฺวุฯ

ทฺวยํ สฺขวฑฺฒิเต กุมาเร, สุโข กุมาโร **สุกุมาโร, ข**โลโป, สุเขน เอธติ วฑฺฒตีติ **สุเขธิโตฯ** ‘‘สุโขจิโต’’ติปิ ปาโฐ, สุขํ อุจิตํ สมฺปิณฺฑิตํ เอตฺถาติ **สุโขจิโต, อุจ** สมวาเยฯ

๒๕๔-๒๕๕. ทฺวิปาเทน วุฑฺฒสฺส นามานิฯ อายุมหตฺตํ ลาตีติ **มหลฺลโก,** ณฺวุ, ทฺวิตฺตํฯ **วฑฺฒ** วฑฺฒเน, กตฺตริ โต, **ต**สฺส **โฒ, ฑฺฒ**สฺส **โฑ,** อสฺสุตฺตํ, **ธา** คตินิวตฺติยํ, อิโร, **ธ**สฺส **ถ**ตฺตํ, **อิ**สฺส **เอ**ตฺตํฯ **ชร** วโยหานิมฺหิ, กตฺตริ โต, **ต**สฺส **อิณฺณา**เทโส, ธาตฺวนฺตโลโป, **ณ**ตฺตญฺจ, **ชิโณฺณ,** สกเตฺถ **ก**มฺหิ **ชิณฺณโกฯ** ปกตํ วโย โยพฺพนมสฺสาติ **ปวโย**ติปิ วุฑฺฒสฺส นามํฯ

วลินฺตานิ ปาเทน นามานิฯ ตตฺร ติกํ เชฏฺฐภาตริฯ อเคฺค ปุเร กาเล, ปุเพฺพ จ กาเล ชายตีติ **อคฺคโช, ปุพฺพโช** จฯ อยญฺจ วุโฑฺฒ อยญฺจ วุโฑฺฒ, อยมิเมสํ วิเสเสน วุโฑฺฒติ **เชโฏฺฐ, วุฑฺฒ**สทฺทา **อิฏฺฐ**ปจฺจโย, ‘‘วุฑฺฒสฺส โช อิยิเฏฺฐสู’’ติ **วุฑฺฒ**สฺส **โชฯ อ**โลเป ปรสฺสาสวณฺณตฺตํฯ

ติกํ ปจฺฉาชาเต ภาตริฯ อยญฺจ ยุวา อยญฺจ ยุวา, อยมิเมสํ วิเสเสน ยุวาติ **กนิโฏฺฐ, กนิโย** [กณิโฏฺฐ กณิโย (ก.)] จฯ **อิยิเฏฺฐ**สุ **ยุว**สทฺทสฺส **กนา**เทโส [กณาเทโส (ก.)]ฯ อนุ ปจฺฉากาเล ชาโต **อนุโชฯ** ชฆเญฺญ ปจฺฉากาเล ชาโต **ชฆญฺญโชฯ** อปรสฺมิํ ปจฺฉากาเล ชาโต **อปรโช**ติ เทฺวปฺปุยตฺรฯ

วลิ สิถิลํ ตโจ จมฺมํ ยสฺส **วลิตฺตโจ,** ทฺวิตฺตํฯ วลิ จมฺมเมตสฺสตฺถีติ **วลิโน,** อิโนฯ **อุตฺตานสยา**ทโย **วลิน**ฺตา วาจฺจลิงฺคตฺตา ตีสุ ลิเงฺคสุ วตฺตนฺติ, ยถา – อุตฺตานสโย พาโล, อุตฺตานสยา กุมารี, อุตฺตานสยํ นปุํสกํฯ

๒๕๖. ปญฺจกํ มตฺถเกฯ **สิ** สเย, โส, ทีโฆ จ, อเงฺคสุ อุตฺตมงฺคตฺตา **อุตฺตมงฺคํ,** อุตฺตโม จ ตํ องฺคญฺจาติปิ **อุตฺตมงฺคํฯ** สีสญฺจ อุตฺตมงฺคญฺจ **สีโสตฺตมงฺคานิฯ สิ** เสวายํ, โร, เสวนฺติ เอเตนาติ **สิโรฯ มุท** โตเส, โธฯ **สิ**สฺสาการโรฯ **มส** อามสเน, โตฺถ, สกเตฺถ โก จ, **มสิ** ปริมาเณ วาฯ

ปชฺชทฺธํ เกเสฯ เก มตฺถเก เสติ ติฏฺฐตีติ **เกโสฯ** สตฺตมิยาโลโป, **กติ** เฉทเน, อโล, อสฺสุตฺตํฯ **วล** สํวรเณ, กมฺมนิ **ณ**ปจฺจโย, **วาโลฯ** อุตฺตมเงฺค สีเส รุหตีติ **อุตฺตมงฺครุโหฯ** มุทฺธนิ ชายตีติ **มุทฺธโชฯ** วาโล จ อุตฺตมงฺครุโห จ มุทฺธโช เจติ อิตรีตรโยคทฺวโนฺทฯ จิกุโร, กโจ

ติปฺปยตฺรฯ **จิ** จยเน, **กุร** สเทฺท, อเนกตฺถตฺตา เฉทเนฯ วฑฺฒมาโน จิกรียเตติ **จิกุโร, กจ** พนฺธเน, อฯ

๒๕๗. กุสุมคพฺภา **เกสา** เกสจูฬา มุตฺติกาทินา พหิ **สํยตา** สนฺถตา ธมฺมิโล นามฯ เอกโต กตฺวา ธรียติ พนฺธียตีติ **ธมฺมิโล,** กมฺมนิ อิโลฯ ธเมฺมน นานาเทสิยมนุสฺสานํ สมาจาเรน อิลตีติ วา **ธมฺมิโล, อิล** คมเนฯ

ทฺวยํ กุมารานํ สิขาปญฺจเก, จูฬาตฺตเยติ เกจิฯ กากานํ ปกฺขสณฺฐานตฺตา **กากปโกฺขฯ** สิขา เอว **สิขณฺฑโก,** สกเตฺถ โกฯ **สิขาสิขณฺฑ**สทฺทานมเภทตฺตาเยว หิ "สิขณฺฑี, สิขี จา"ติ โมโร วุโตฺตฯ

ปาโส, หโตฺถ จ อิเม เทฺว **เกสจเย** เกสปริยายโต ปเร หุตฺวา เกสานํ กลาเป วตฺตนฺติ, น เกวลา, ยถา – เกสปาโส เกสหโตฺถ อิจฺจาทิฯ **ปา** รกฺขเณ, ปาติ รกฺขติ อวยเวติ **ปาโส,** โส, **ปส** พนฺธเนติ เกจิ, โณฯ **หน** คติยํ, อวยวา นิหนนฺติ เอตฺถาติ **หโตฺถ,** โถ, ปโกฺขปฺปยตฺรฯ

ตาปสานํ วตีนํ **ตหึ** เกสจเย **ชฎา**สโทฺท วุจฺจติ, **ชฎ** ชฎเน, **ชฎ** สงฺฆาเต วา, "อิตฺถิยมติยโว วา"ติ อฯ

๒๕๘. โปสิตภตฺตาทีหิ ยา พนฺฌเต, ตตฺร **เวณี, ปเวณี** จฯ **วี** ปชเน, ปชนํ คพฺภวิโมโกฺข, **วี** ตนฺตสนฺตาเน วา, ณีฯ ปเกฺข ปเวณีฯ

ทฺวยํ สีสมชฺฌฎฺฐจูฬายํฯ **จูฬ** สโณฺจทเน, **จูฬ** หาวกรเณ วา, อฯ **สิขา** วุตฺตาฯ เกสปาสีปฺปยตฺร, นทาทิฯ

นารีนํ เกสมชฺฌมฺหิ **ปทฺธติ** อุชุคตมโคฺค สีมโนฺตติ **มโต** กถิโตฯ สีมสฺส อโนฺต **สีมโนฺต, สี** สเย วา, อโนฺต, มเชฺฌ **ม**การวณฺณาคโมฯ

๒๕๙. ติกํ โลเมฯ **ลู** เฉทเน, วฑฺฒมานํ ลูยเตติ **โลมํ,** โมฯ ตนุมฺหิ รุหตีติ **ตนุรุหํ,** อฯ **รุห** ชนเน, **รูห** ปาตุภาเว วา, โม, **ห**โลโป, **โอ**ตฺตญฺจ, **ลู** เฉทเน วา, โม, ลสฺส รตฺตํ, **โรมํฯ** อกฺขิมฺหิ ชาตํ โลมํ ปมฺหํ, ปขฺมโณฺจจฺจเตฯ ปมิโนติ เตนาติ **ปมฺหํ, ป**ปุโพฺพ **มา** ปริมาเณ, **ห**ปจฺจโยฯ อกฺขิโน ปกฺขทฺวเย ชาตํ **ปขฺมํ,** อุโม, **ก**โลโป จฯ

ปุมฺมุเข ปุริสานํ มุเข วุตฺตํ [ปวุฎฺฐํ (ก.)] โลมํ มสฺสุ นาม, **มส** อามสเน, สุ, **มสฺสุฯ**

ติกํ **ภมุ**มฺหิฯ **ภม** อนวฎฺฐาเน, **อู, ม**โลโป, **ภูฯ** อุมฺหิ **ภมุ, ก**ปจฺจเย **ภมุโกฯ ภมุก**สหจรณโต **ภมุ** ปุลฺลิโงฺคฯ

๒๖๐. ติกํ เนโตฺตทเกฯ **ขิป** เปรเณ, โป, อิสฺสตฺตํฯ เนเตฺต ชาตํ ชลํ **เนตฺตชลํฯ อส** อโธปตเน, สุ, **อสฺสุฯ** เนตฺตชลญฺจ อสฺสุ จาติ ทฺวโนฺทฯ **อสฺสุ** นปุํสเกฯ

ทฺวยํ อกฺขิปุตฺตลิกายํฯ เนเตฺต ทิสฺสมานา ตารา **เนตฺตตาราฯ กญฺญา**สทฺทโต ตทฺธิโต **อ**ปจฺจโย, **กญฺญา**สทฺทสฺส **กนีนา**เทโส, อิตฺถิกตาการปเร เก ปุโพฺพ **อ**กาโร **อิ**การมาปชฺชเต [กาตนฺต ๒.๒.๖๕], **กนีนิกาฯ** ตารกาปฺปยตฺรฯ

ฉกฺกํ มุขวิวเร, กวโย ปน ตทุปลกฺขิเตปิ สมุทาเย ยุชฺชเนฺตฯ **วท** วิยตฺติยํ วาจายํ, กรเณ ยุฯ **มุ** พนฺธเน, โข, **โอ**ตฺตาภาโว นิปาตนา, **มุขํฯ สพฺพธรกเต** ปน ขญฺญเตติ ธาตุนา มุขนฺติ นิปาติตํ, **ขนุ** อวทารเณฯ **ตุฑิ** โตฑเน, อฯ **ตนุ** วิตฺถาเร วา, โฑ, อสฺสุตฺตํฯ วทติ เตนาติ **วตฺตํ,** โต, วุจฺจเต อเนนาติ วา **วตฺตํฯ วท** วิยตฺติยํ วาจายํ, โตฯ **ลป** วจเน, กรเณ ยุฯ อานนฺติ อสนฺติ อเนนาติ **อานนํ, อน** ปาณเน, ยุฯ อสฺสํปฺยตฺรฯ **อส** ภกฺขเนฯ กรเณ โสฯ

๒๖๑. อฑฺฒํ ทเนฺตฯ ทฺวีสุ ฐาเนสุ ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ชายเตติ **ทฺวิโชฯ** ลปเน มุเข ชายตีติ **ลปนโชฯ ทา** อวขณฺฑเน, ทายติ ภกฺขมเนนาติ **ทโนฺต,** อโนฺต, **ทส** อทเน วา, ทสนฺติ โภชฺชมเนนาติ **ทโนฺต,** อโนฺต, ธาตฺวนฺตโลโปฯ **ทมุ** ทมเน วา, โตฯ **ทํส** ทํสเน, ทํสเต วิลิขฺยเต ภกฺขมเนนาติ **ทํสโน,** ยุฯ **รท** วิเลขเน, ยุ, **รทโนฯ อมฺหิ รโทฯ**

ทนฺตเภทสฺมิํ ทนฺตวิเสเส **ทาฐา**สโทฺทฯ อิตฺถิลิโงฺคยํฯ **ทํส**ธาตุโต โฐ, **ทํสิ**สฺส จ **ทา, ทาฐา,** มุทฺธชทุติโยยํฯ **อกฺขิโกฏีสุ** วามทกฺขิณเนตฺตานํ อเนฺตสุ **อปาโงฺค** วตฺตติ, สรีรงฺคสงฺขาตสฺส กณฺณสฺส อป สมีปํ **อปาโงฺคฯ**

๒๖๒. จตุกฺกํ โอเฏฺฐฯ ทเนฺต อาวรติ ฉาทยตีติ **ทนฺตาวรณํฯ อุส** ทาเห, โต, ‘‘สาทิสนฺตปุจฺฉภนฺชหํสาทีหิ โฐ’’ติ สหาทิพฺยญฺชเนน **โอฺฐ, โอ**ตฺตทฺวิตฺตานิ, **โอโฏฺฐฯ** คทฺรเภปฺยยํฯ อถ วา **อุส** ทาเห, โฏฺฐ, โอตฺตทฺวิตฺตาทิ, อุภยตฺราปิ มุทฺธชทุติโย, อีสํ กิญฺจิ กาลํ ธาเรติ ภกฺขเมตฺถาติ **อธโร,** อีสโตฺถ หฺยตฺร **อ**กาโรฯ

> ‘‘อ ปฺเม มาธเว เญโยฺย,
> ปฏิเสเธ ตทพฺยยํ;
> อีสเตฺถ จ วิรุทฺธเตฺถ,
> สทิสเตฺถ ปโยคโต’’ติฯ –

หิ **เอกกฺขรโกเส** วุตฺตํฯ ทสเน ทเนฺต ฉาทยตีติ **ทสนจฺฉโทฯ** เอตฺถ เกจิ **อธร**สเทฺทน เหฏฺฐิโมฏฺฐเมวาหุ, เตสํ วจนํ ‘‘เนตฺตนฺตาธรปาณิปาทยุคเลหิ’’จฺจาทีหิ มหากวิปฺปโยเคหิ อสํสนฺทนโต น คเหตพฺพํฯ

ติกํ กโปเลฯ **คฑิ** วทเนกเทเส, อ, ธาตุปฺปกฺริยตฺถญฺหิ ธาตุปาฐวจนํ, สพฺพตฺราเปฺยวํฯ เกน ชเลน ปูริยเตติ **กโปโล,** อโล, **กป** อจฺฉาทเน วา, โอโล, **กโปโล,** นทาทิฯ **คณฺฑีฯ** อธรา อโธภาโค **จุพุกํ** นาม, จิพุกํปฺยตฺรฯ **จิพุ** โอลมฺพเก, ณฺวุ, อสฺสุตฺตํฯ

๒๖๓. ทฺวยํ คีวาย ปุโรภาเคฯ **คล** อทเน, กรเณ อ, **คิล** คิลเน วา, คิลติ อเนนาติ **คโล,** อิสฺสตฺตํฯ **กณ** สทฺทโตฺถ **ทณฺฑโก** ธาตุ, โฐ, **กโณฺฐ,** มุทฺธชทุติโยยํฯ

ติกํ เอกตฺถํฯ **คา** สเทฺท, อีโวฯ กํ สีสํ ธรตีติ **กนฺธราฯ** สิรํ ธรตีติ **สิโรธรา,** สิโร ธิยฺยเต อสฺสนฺติ วา **สิโรธรา, ธา** คตินิวตฺติยํ, อโรฯ

สุวณฺณมโย อาลิโงฺค มุรชเภโท, เตน **สนฺนิภา** สทิสา ยา คีวา, สา กมฺพุคีวา มตา, มหาปุริสลกฺขณเมตํฯ อถ วา ยา คีวา ตีหิ เลขาหิ **องฺกิตา** ลกฺขิตา, สา กมฺพุคีวา มตา, มหาปุริสลกฺขณเมตญฺจฯ กมฺพุ วุจฺจติ สุวณฺณํ, กมฺพุมเยน อาลิเงฺคน สนฺนิภา คีวา **กมฺพุคีวา, กมฺพ** สํวรเณ, อุ, กมฺพุฯ

๒๖๔. ติกํ ขเนฺธฯ **อน** คติยํ, โสฯ ภุชานํ สิโร มตฺถกํ **ภุชสิโรฯ** กํ มตฺถกํ ทธาตีติ กโนฺธ, โส เอว **ขโนฺธ ก**การสฺส **ข**การกรณวเสน, ขมติ ภารนฺติ วา **ขโนฺธ, ขมุ** สหเน, โต, **ตสฺส โธ, ม**สฺส **โน,** นิคฺคหีตํ วา ฯ **ตสฺสนฺธิ** ตสฺส ขนฺธสฺส มชฺฌํ ชตฺตุ นาม, ยํ ขนฺธานํ มเชฺฌ ติฎฺฐติฯ **ชน** ชนเน, **ชร** วโยหานิมฺหิ วา, ตุ, **ชตฺตุ, ตํ** นปุํสกํฯ

ทฺวยํ พาหุมูเลฯ พาหูนํ ภุชานํ มูลํ **พาหุมูลํฯ กจ** พนฺธเน, โฉฯ **อสฺส** กจฺฉสฺส อโธภาคฎฺฐานํ **ปสฺสํ** วุจฺจติ, **ทิส** เปกฺขเน, **อ**ปจฺจโย, **ทิสสฺส ปสฺสา**เทโสฯ

๒๖๕. ติกํ พาหุมฺหิฯ วหติ อเนนาติ วาหุ, วาหุ เอว **พาหุ,** กุ [ณฺวาทิ ๖]ฯ ภุญฺชเต อเนนาติ **ภุโชฯ ภุช** ปาลนโชฺฌหาเรสุฯ พาหุ จ ภุโช เจติ ทฺวโนฺท, เอเต เทฺว ทฺวีสุ, อิตฺถิยํ **ภุชาฯ** วหติ ยายาติ **พาหาฯ** อปโรสโทฺทปฺปยตฺร [อ ปาโรสโทฺทปฺปยตฺร (ก.), อ ปเวฎฺฐสโทฺทปฺปยตฺร (?)]ฯ

ติกํ หเตฺถฯ **หส** หสเน, โถฯ **หร** หรเณ วาฯ นกฺขเตฺตปฺปยํฯ **กร** กรเณ, อฯ **ปณ** พฺยวหารถุตีสุ, อิฯ **ปา** รกฺขเน วา, ณิฯ กโร จ ปาณิ จ **กรปาณโยฯ** ปญฺจสาโข, สโยปฺปยตฺรฯ

ปโกฎฺฐโนฺต หตฺถคณฺฐิ มณิพโนฺธ นามฯ ปโกโฎฺฐ นาม อามณิพนฺธํ กปฺปรสฺส อโธภาโคฯ มณิวิกตึ พนฺธติ เอตฺถาติ **มณิพโนฺธฯ กุส** อโกฺกเส, โฐ, **ปโกโฎฺฐฯ**

ทฺวยํ ภุชมชฺฌคณฺฐิมฺหิฯ **กปฺ** หึสายํ, อโรฯ **กุปฺปโร**ติปิ ปาโฐ, ตทา อสฺสุตฺตํฯ **กปฺ** หึสายํ, โอณิ, กโปณิ, อิตฺถิยํฯ กโผณีปฺปยตฺร, ตตฺถ **ปสฺส ผ**ตฺตํฯ

๒๖๖. **ปาณิสฺส** ปาณิตลสฺส สมฺพนฺธีนํ มณิพนฺธกนิฎฺฐานํ ทฺวินฺนํ **อนฺตรํ** พหิฎฺฐานํ **กรโภ** วุจฺจติ, เยน กุมารกา สตฺถํ กตฺวา อญฺญมญฺญํ ปหรนฺติ, **กร** หึสายํ, อโภ, **กร** กรเณ วาฯ

ทฺวยํ องฺคุลิมเตฺตฯ กรสฺส ปาณิสฺส สาขา **กรสาขาฯ อคิ** คตฺยโตฺถ, **องฺค** คมนโตฺถ วา, อุลิฯ อิตฺถิลิโงฺคยํ [(นทาทิ) (ก.)], **องฺคุลิฯ**

ตา องฺคุลิโย ปญฺจปฺปเภทา, ยถา – องฺคุโฎฺฐ ตชฺชนี มชฺฌิมา อนามิกา กนิฎฺฐา เจติ กมา สิยุํฯ **องฺค** คมนโตฺถ, อสฺสุตฺตํ, อเคฺค ปุเร ติฎฺฐตีติ วา **องฺคุโฎฺฐ,** นิคฺคหีตาคโม, อสฺสุตฺตญฺจฯ **ตชฺช** หึสายํ, ตเชฺชติ ยาย, สา **ตชฺชนี,** ยุ, นทาทิฯ มเชฺฌ ติฎฺฐตีติ **มชฺฌิมาฯ** นตฺถิ นามมสฺสาติ **อนามิกา,** สกเตฺถ โกฯ อติสเยน ขุทฺทกาติ **กนิฎฺฐาฯ** ยุวปฺปานํ กน, กณ วา อิยิเฎฺฐสุฯ

๒๖๗. ตชฺชนฺยาทีหิ ยุเต องฺคุเฎฺฐ **ตเต** ปสาริเต สติ ปเทสาทิกา จตโสฺส สญฺญา กมโต สิยุํ, ยถา – ตชฺชนียุเต องฺคุเฎฺฐ ตเต **ปเทโสฯ ทิส** เปกฺขเนฯ มชฺฌิมยุเต องฺคุเฎฺฐ ตเต **ตาโล, ตล** ปติฎฺฐายํฯ อนามิกาสหิเต องฺคุเฎฺฐ ตเต โคกโณฺณ, โคกณฺณสทิสตฺตา, ตปฺปมาณตฺตา วา **โคกโณฺณ,** อถ วา โคกโณฺณ นาม เอโก มิควิเสโส, ตกฺกณฺณสทิสปฺปมาณตฺตา **โคกโณฺณ,** ตาโล จ โคกโณฺณ จ **ตาลโคกณฺณาฯ** ลิงฺคเภทา “ตาลโคกณฺณวิทตฺถี”ติ น วุตฺตํ, กนิฎฺฐายุเต องฺคุเฎฺฐ ตเต วิทตฺถิ, วิตโนตีติ วิตตฺถิ, วิตตฺถิ เอว **วิทตฺถิ, ตนุ** วิตฺถาเร,ติ, **ตสฺส โถฯ วิทตฺถิฯ** “กมา ตโต”ติปิ ปาโฐฯ

กุญฺจิโต สโงฺกจิโต ปาณิ **ปสตา**โขฺย, **ปปฺโพฺพ สร** คติยํ, โตฯ ปมาณปฺปกรณโต วิตตญฺชลิเยวายํ กวีหิ อิจฺฉิโตฯ สมฺปุฏญฺชลิ ปนายํ, ปสาริตสหิตา [ปสาริตสหิตตฺตา (ก.)] ยสฺส องฺคุลิโย ภวนฺตีติฯ

> กุญฺจิโต จ ตตงฺคุโฏฺฐ, สปตาโกติ สมฺมโต;
> ปตาเกหิ ตุ หเตฺถหิ, สมฺปุฏญฺชลิ อิจฺฉิโตฯ
>
> เทวตานํ ครูนญฺจ, ปิตูนเญฺจ'จฺฉิโต ปุเร;
> อตฺถปฺปกรณาทีหิ, เภโท เญโยฺย ตหึ ตหึฯ

ยถา ชลญฺชลึ ททาติ, อญฺชลินา ปิวติ, เทโวยํ กตญฺชลิริติฯ ปุฏญฺชลิสฺส วา วกฺขมานตฺตา อิธ วิตตญฺชลิเยวฯ

๒๖๘. ติกํ สปฺปโกเฏฺฐ วิตตกเรฯ **รมุ** กีฬายํ, ตโน, **ม**โลโป, **รตนํ,** มณิพุทฺธาทีสุ จฯ **กุก** อาทาเน, อุ , ทฺวิตฺตํฯ **หส** ธาตฺมฺหา โถ, โต วา, **หโตฺถ,** หตฺถสหิตตฺตา วา ปโกโฏฺฐ **หโตฺถ**ฯ

ทฺวยํ สมฺปุฏญฺชลิมฺหิฯ กรมโย ปุโฏ **กรปุโฏ, อญฺช** พฺยตฺติคติกนฺตีสุ, อลิ, อญฺชลิฯ กรปุโฏ จ อญฺชลิ เจติ **กรปุฏญฺชลีฯ**

ทฺวยํ นเขฯ กเร ชายติ รุหตีติ **กรโชฯ** นตฺถิ ขํ อินฺทฺริยํ เอตฺถาติ **นโข,** สญฺญาสทฺทตฺตา น อตฺตํ, อวิสยตฺตา วาฯ ปุนพฺภโว, กรรุโห, นขโรติปิ นขสฺส นามานิฯ

ทฺวยํ ปฺฏงฺคุลิกเรติขฺยาเต มุฏฺฐิมฺหิฯ **ขฏ** อิจฺฉายํ, ณฺวุ, **ขท** หึสายํ วา, **ทสฺส โฏฯ มุ** พนฺธเน,ติ, **ตสฺส โฐ,** ทฺวิตฺตํฯ

๒๖๙. ปสฺสทฺวยวิตฺถตา ปสฺสทฺวเยปิ วิตตา ปสาริตา **สหกรา** สปาณโย เทฺว พาหู พฺยาโม นาม, พฺยามียเต อเนนาติ **พฺยาโม, วิปุโพฺพ ยาม** อเญฺฉฯ **อุทฺธํ** อุปริ ตตา วิตตา ภุชา จ โปโส จ เตสํ สมุทิตานํ ปมาณสทิสํ ปมาณํ ยสฺส ตสฺมึ **อุทฺธนฺตตภุชโปสปฺปมาเณ โปริส**สโทฺท วตฺตติฯ **ภุช**สเทฺทน สหกรา ภุชา คยฺหเต, เอกสฺส **ปมาณ**สทฺทสฺส โลโป, ปุริสสฺส ปมาณํ **โปริสํฯ ปุริส**สโทฺท เจตฺถ สกรภุชปุริสํ วทติ, ตีสุ, ยถา – โปริสํ ชลํ, โปริโส หตฺถี, โปริสี ยฏฺฐิฯ

๒๗๐. ทฺวยํ อุรสิฯ **อุส** ทาเห, โร, **ส**โลโป, **อร** คติมฺหิ วา, อสฺสุกาโรฯ **หร** หรเณ, โย, **รสฺส โทฯ** โกฬํ [โกฏฺฐ (ก.)] , ภุชนฺตรํ, วโกฺขติปิ อุโรนามานิฯ ติกํ อุโรเชฯ **ตนุ** วิตฺถาเร, ตโนติ อิจฺฉนฺติ **ถโน, ตสฺส โถ, ถน** เทวสเทฺท, **ถน** โจริเย วาฯ **กุจ** สโงฺกจเน, **กุโจฯ** ปโย ขีรํ ธาเรตีติ **ปโยธโรฯ** กุโจ จ ปโยธโร จาติ ทฺวโนฺทฯ

ถนคฺคสฺมึ ถนสฺส อเคฺค จูจุกํ, นปุํสเกฯ ''จูจุโก โส กุจานน''นฺติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๖.๗๗] ตุ **รตนโกโส, จุ** จวเน, อุโก, ทฺวิตฺตํ, ทีโฆ จ, **จูจุกํ, จนฺจุ** คติยํ วา, อุโก, **น**โลโป, อสฺสูกาโร, **จูจุกํ**ฯ

ทฺวยํ **ปิเฏฺฐ** กายสฺส ปจฺฉาภาเคฯ **ปิฏ** สทฺทสงฺฆาเตสุ, โตฯ อิตรตฺร **ติ, ปิสุ** เสจเน วาฯ

๒๗๑. ติกํ ตนฺมเชฺฌฯ มเชฺฌ ภโว **มโชฺฌฯ ลค** สเงฺค, อฯ มเชฺฌ ภวํ **มชฺฌิมํฯ** จตุกฺกํ อุทเรฯ **กุส** อโกฺกเส, ฉิ, **สสฺส โจฯ คห** อุปาทาเน, อนิ, **อีมฺหิ คหณี,** คพฺภํ คณฺหาติ ธาเรตีติ วา **คหณี,** คพฺภาสยสญฺญิโต มาตุกุจฺฉิปฺปเทโส, เตโชธาตุมฺหิ ปน ยถาภุตฺตาหารสฺส วิปาจนวเสน คณฺหนโต อฉฑฺฑนโต **คหณีฯ อุปฺโพฺพ ทร** คมเนฯ อุทรติ อุทฺธํ คจฺฉติ วายุ ยตฺราติ **อุทรํฯ คุ** สเทฺท, อโภ, ทฺวิตฺตาทิ, **คโพฺภฯ** ปิจณฺฑ ชฐร ตุนฺทาปฺยตฺรฯ

กุจฺฉิสมฺภเว กุจฺฉิเฎฺฐ โกโฎฺฐ, อโนฺต จาติ อิเม เทฺว วตฺตนฺติ, **กุส** อโกฺกเส, โต, โฐ วาฯ **อม** คมนโตฺถ, โตฯ

๒๗๒. จตุกฺกํ กฏิยํฯ **หน**ธาตุมฺหา ยุ, หสฺส ทฺวิตฺตํ, หสฺส **โช, หน**สฺส **โฆ** จ, **ชฆนํฯ** นิจฺฉเยน ตมตีติ **นิตโมฺพ, ตมุ**ธาตุมฺหา โพฯ **สู** ปสเว, ณิฯ **กฏ** วสฺสาวรเณสุ, กฏยเต อาวรียเต วตฺถาทีหิ **กฏิ,** อิ, เอเต เทฺว นาริยํฯ เอตฺถ จ **ชฆน**สเทฺทน อิตฺถิกฏิยา อคฺคภาโค, **นิตมฺพ**สเทฺทน อิตฺถิกฏิยา ปจฺฉาภาโค, เสสทฺวเยน กฏิสามญฺญํ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํ, วุตฺตญฺจ “ปจฺฉา นิตโมฺพ ถีกฏฺยา, ชฆนํ ตุ ปุโร ภเว”ติ [อมร ๑๖.๗๔]ฯ

๒๗๓. **ลิงฺค**นฺตํ ลิงฺคสามเญฺญฯ อเงฺค สรีเร ชายตีติ **องฺคชาตํ, องฺค**สโทฺท สรีรวาจโก, องฺคเมตสฺสตฺถีติ กตฺวาฯ รหสิ ฐาเน ชาตํ องฺคํ **รหสฺสงฺคํ,** สตฺตมิยาโลโป, อิสฺสตฺตํ, **ส**สฺส ทฺวิตฺตญฺจฯ วเตฺถน คุยฺหิตพฺพนฺติ **วตฺถคุยฺหํฯ มิห** เสจเน, กรเณ ยุ, มิหติ เรโตมุตฺตานิ เยนาติ **เมหนํฯ** นิปุโพฺพ **มิห** เสจเน, โต, **นิมิตฺตํฯ** อุตฺตมงฺคตฺตา **วรงฺคํฯ วช** คติยํ, อสฺสีกาโร, ปจฺจเยหิ วินา ชายตีติ วา **พีชํ,** วิรหตฺตโชตโก เหฺยตฺถ **วิ**กาโรฯ **ผล** นิปฺผตฺติยํ, ผลติ เอเตน ปุตฺตนฺติ **ผลํฯ** ลิงฺคติ “อิตฺถี, ปุริโส”ติ วิภาคํ คจฺฉติ เยนาติ **ลิงฺคํฯ ลิงฺค** คมเน, ลีนํ อปากฏํ องฺคนฺติ วา **ลิงฺคํฯ** เอเตสุ **พีชผล**สทฺทา อเณฺฑปิ วตฺตนฺติฯ

ทฺวยํ ปุริสลิงฺคปสิพฺพเกฯ **อม** คมเน, โฑ, **อณ**สทฺทโตฺถ วา, โฑ, **อฑิ** อณฺฑเตฺถ วา, โตฯ **กุส** อโกฺกเส, โณฯ **อณฺฑ**สโทฺท เจตฺถ พีเชปิ, อณฺฑโกโสติ สมุทิตมฺปิ โกสสฺส นามํ, “กุกฺกุฏจฺฉาปกเสฺสว อณฺฑโกสมฺหา”ติ [ปารา. ๑๓, ๑๔] หิ วุตฺตํ, **อมรโกเสปิ** [อมรโกเส ๑๖.๗๖] อณฺฑโกโสติ สมุทิเตเนว นามํ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ อณฺฑสฺส พีชสฺส โกโส **อณฺฑโกโส**ติ วิคฺคโห กาตโพฺพฯ

ทฺวยํ อิตฺถิยา องฺคชาเตฯ **ยุ** มิสฺสเน, อธิกรเณนิ, **โยนิ,** อิตฺถิยํ ปุเม จายํ, อิตฺถี จ ปุมา จ **อิตฺถิปุมํ,** ตสฺมิํฯ ภชนฺติ อสฺมินฺติ **ภคํฯ** มารมนฺทิร มารกูปา จาตฺรฯ

๒๗๔-๒๗๕. ติกํ อิตฺถิปุริสานํ สมฺภเวฯ สุจิสฺส ปฏิปโกฺข **อสุจิ, อิ**การโนฺต, ทฺวีสุ, สมฺภวลิโงฺค วาฯ **สํ**ปุพฺพา **ภู**ธาตุมฺหา อฯ **สก** สามตฺถิยํ, โต, **ต**สฺส **โก,** อสฺสุตฺตํ, **สุจ** โสเก วา, โกฯ

ทฺวยํ วจฺจมเคฺคฯ ปุนนฺติ อเนนาติ **ปายุฯ ปู** ปวเน, อุ, อูสฺสาโย, **ปย** คมนโตฺถ วา, ปยติ วจฺจมเนนาติ **ปายุ,** กรเณ อุ, อยํ **ปุริเส** ปุลฺลิเงฺค วตฺตติฯ **คุท** กีฬายํ, อฯ อปานํปฺยตฺรฯ

อฎฺฐกํ วเจฺจฯ **คูถ** กรีโสสฺสเคฺค, **คุป** โคปเน วา, โถฯ **กิร** วิกิรเณ, อีโส, **กรีสํฯ วร** วรณสมฺภตฺตีสุ, โจ, คูถญฺจ กรีสญฺจ วจฺจเญฺจติ ทฺวโนฺท, ตานิ วิกเปฺปน ปุเม วตฺตนฺติ, นิจฺจํ นปุํสเก, ปุลฺลิงฺคตฺตํ เตสํ กตฺถจิเยว, สพฺพตฺร นปุํสกตฺตเมว พหุลนฺตฺยโตฺถฯ **มล** จลเน, อ, **มล** ธารเณ วาฯ **สก** สตฺติยํ, **ส**สฺส **โฉฯ** อุจฺจารียเต ชหฺยเตติ **อุจฺจาโร,** **อุ**ปุโพฺพ **จร**ธาตุ จชเน,

อุกฺขิปเน จ วตฺตติฯ **มิห** เสจเน, โล, วณฺณวิปริยโย, ฬตฺตญฺจฯ อวกรียเตติ **อุกฺกาโร,** อวสฺสุตฺตํ, **กิร** วิกฺขิปเนฯ สมลํปฺยตฺรฯ **สมุ** อุปสเม, อโลฯ

ทฺวยํ มุเตฺตฯ **สุ** สวเน, สวนํ สนฺทนํ, จุราทิ, โณฯ **มุจ** โมจเน, โต, **มุตฺต** ปสฺสาเว วาฯ **อุจฺจเต** กถียเตฯ **โคมุเตฺต** ควํ สมฺพนฺธินิ มุเตฺต **ปูติมุตฺต**สโทฺท วตฺตติฯ อชฺช ปวตฺตมฺปิ หิ ตํ ทุคฺคนฺธภาเวน ปูติมุตฺตเนฺตฺวว วุจฺจติ, ยถา "ปูติกาโย"ติฯ อสฺสาทีนํ มเล **ฉกณ**สโทฺท, **สก** สตฺติยํ, ยุ, **สสฺส โฉ**ฯ

๒๗๖. นาภิยา อโธภาโค วตฺถิ นาม, โส ทฺวีสุฯ วตฺถิ มุตฺตปุฏํฯ "มุตฺตาสยปุโฏ วตฺถิ"ริติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๖.๗๓] **รตนมาลาฯ** วสติ มุตฺตเมตฺถาติ **วตฺถิ, วส** นิวาเส,ติ, **ตสฺส โถ, ตฺถิ**ปจฺจเยน วา สิทฺธํฯ อุจฺฉงฺคํ องฺกญฺจ อิเม เทฺว อุโภ สทฺทา ปุเม วตฺตนฺติฯ อุสฺสชฺชติ เอตฺถาติ **อุจฺฉงฺคํ, สช** สเงฺค, **สสฺส โฉ,** ทฺวิตฺตํฯ **องฺก** คมนโตฺถ, อ, อโงฺก, อถ วา **องฺก** ลกฺขเณ, อ, **อโงฺก,** "อุจฺฉงฺคจิหเนสฺว'โงฺก"ติ **อมรโกเส** [อมร โกเส ๒๓.๔]ฯ

ทฺวยํ ชาณุปริภาเคฯ **อร** คมเน, อุ, อสฺสูกาโรฯ **สนฺช** สเงฺค, อาสชฺชติ วตฺถมเตฺราติ **สตฺถิ,** ถิฯ อูรุ จ สตฺถิ เจติ ทฺวโนฺท, นปุํสเกปิฯ

ติกํ ชาณุมฺหิ, อูรุโน ปพฺพํ คณฺฐิ **อูรุปพฺพํฯ ชน** ชนเน, ณุฯ ทฺวิเตฺต **ชณฺณุ**ฯ

๒๗๗. ทฺวยํ ปาทคณฺฐิมฺหิฯ **คุป** รกฺขเณ โผ, สกเตฺถ โกฯ ปาทสฺส คณฺฐิ **ปาทคณฺฐิฯ** ฆุฎิกาปฺยตฺรฯ **ฆุฎ** ปริวตฺตเน, ฆุฎฺยเต อเนเนติ **ฆุฎิกา,** ณฺวุฯ

ทฺวยํ ปาทสฺส ปจฺฉาภาเค โคปฺผกสฺสาโธ ภาเคฯ ปุเม ตูติ **ตฺวนฺตํ** ลิงฺคปทํฯ **ปส** พาธนผุสเนสุ,ติ, **ตสฺส โณ, สสฺส โห,** วณฺณวิปริยโย, **ณิ**ปจฺจเยน วา สิทฺธํฯ **ส**การวณฺณาคเม วุทฺธิยญฺจ **ปาสณฺหิฯ** เอลิปฺยตฺร, **อิล** คติยํ,ติ, **ต**โลโปฯ

ทฺวยํ ปาทเคฺคฯ ปาทสฺส อคฺคํ **ปาทคฺคํฯ** ปกฏฺฐํ ปทํ **ปปทนฺ**ติ กมฺมธารโยฯ "ปปโท"ติปิ ปาโฐฯ ติกํ ปาเทฯ **ปท** คติมฺหิ, โณ, ปชฺชเตติ **ปาโทฯ** ปชฺชเต คจฺฉตีติ, อฯ **จร**มฺหา กรเณ ยุ, **จรณํ,** อิทํ ปุเม วิกเปฺปน, นิจฺจํ นปุํสเกฯ องฺฆิปฺยตฺร, **อหิ** คติยํฯ อิ, **หสฺส โฆ**ฯ

๒๗๘. ทฺวยํ หตฺถาทฺยวยเวฯ **องฺคิ** คตฺยโตฺถ, อฯ **อว**ปุโพฺพ **ยุ** มิสฺสเน, อฯ ปตีโก, อปฆโนปฺยตฺรฯ **ปติ**ปุพฺพา **อิ**มฺหา โกฯ **อป**ปุพฺพา **หนิ**มฺหา อ, **ฆนา**เทโส จฯ

ทฺวยํ ปสฺสฏฺฐิมฺหิฯ **ปา** รกฺขเณ, สุ, **ฬิ**การวณฺณาคโม, สกเตฺถ โก, **ปสฺส โผฯ** อฬาคเม **ผาสุกาฯ** "ปาสุฬิกา, ปาสุกา"ติปิ ปาโฐฯ **ผุส** สมฺผเสฺสติปิ ธาตุ, ตทา **อุ**ปจฺจยาทิฯ

ทฺวยํ อฏฺฐิมฺหิ เตฺตฯ **อสุ** เขปเน, อิ, **สสฺส โฏฐ, อฏฺฐิ,** อิทํ **ปณฺฑเก** นปุํสเก วตฺตติฯ **ธา** ธารเณ, ตุ, อิตฺถีฯ กีกสํ, กุลฺลํปฺยตฺรฯ **คลสฺส** กณฺฐสฺส เหฏฺฐิมเนฺต ชาตมฏฺฐิ **คลนฺตฏฺฐิฯ อก** คมเน, โข, สกเตฺถ โกฯ

๒๗๙-๒๘๐. ทฺวยํ สิรโสฏฺฐิขเณฺฑฯ สมฺทิเต ตุ **กโรฏิ,** อิตฺถี [อมร ๑๖.๖๙]ฯ **กปุ** สามตฺถิเย, อโร, กํ สีสํ ปาเลตีติ วา **กปฺปโร,** รโสฺส, **ลสฺส รตฺ**ตญฺจฯ กํ ปาลยตีติ , กมฺมาทิมฺหิ โณฯ "สิโรฏฺฐิมฺหิ กปาโล'ถี, ฆฏาทิสกเลปิเจ"ติ **รุโทฺท** [จินฺตามณิฏีกา ๑๖.๖๘]ฯ กปาโล

อถีติ [อนิตฺถีติ อโตฺถ] เฉโทฯ **กปาล**สโทฺท วิกเปฺปน ปุลฺลิโงฺคฯ **กฑิ** เฉเท, อโรฯ มหตี สิรา **มหาสิรา, สิรา**ติ จฯ **สิ** พนฺธเน, โรฯ

ติกํ สุสิรวตฺยํ วายุวหนฺตสิรายํฯ ติวิธา หิ กายสิรา เอกา วายุวหา, อปรา สุตฺตมิวาฏฺฐิพนฺธินี, อญฺญา อาหารวาหินี อนฺตขฺยาฯ ตตฺร ตติเยน ปฐมา, ปฐมทุติเยหิ ทุติยา จ ทีปิตา, ตติยา ปน ปรโต วกฺขติฯ **นห** พนฺธเน, อรุฯ **สิ** พนฺธเน, โรฯ **ธม** สเทฺท, ยุฯ นทาทิ, อนิ วา, **ธมนีฯ**

ตติยํ ทเสฺสตุมาห ‘‘รสคฺคสา’’ตฺยาทิฯ รสํ คสตีติ **รสคฺคสา, คส** อทเนฯ รสํ หรติ เนตีติ **รสหรณี,** ยุ, นทาทิฯ

ติกํ มํเสฯ **มน** ญาเณ, โสฯ **มิส** สเทฺท, **อา**ปุโพฺพ อามสเน วาฯ **ปิส** อวยเว, โตฯ ปลลํ, กพฺพํปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ อาตปาทินา สุกฺขมํเสฯ ติลิงฺคกนฺตูติ **ตฺวนฺ**ตํ ลิงฺคปทํฯ **วล, วลฺล** สํวรเณ, อูโร, อิตฺถิยํ ‘‘อิตฺถิยมโต **อา**ปจฺจโย’’ติ อา, **วลฺลูรา**ฯ อุทฺธํ ตตฺตํ **อุตฺตตฺตํฯ ตป** สนฺตาเป, โตฯ

๒๘๑. จตุกฺกํ โลหิเตฯ **รุห** ชนเน, โต, **อิโต** วาฯ รุนฺฌเต จเมฺมนาติ **รุธิรํ,** อิโรฯ **โสณ** วเณฺณ, โตฯ **รญฺช** ราเค, โตฯ อสํ, ขตชํปฺยตฺร [ขตา ชายเต (จินฺตามณิฏีกา ๑๖.๖๔)]ฯ

ติกํ เขเฬฯ **ลา** อาทาเน, อโล, อิตฺถิยมา, **ลล** อิจฺฉายํ วา, อิตฺถิยมาฯ **เขล** คติยํ, อฯ **ขล** จลเน, สญฺจเย วา, โณ, ฬตฺตํ, ขํ วา อากาสํ อิลตีติ **เขโฬฯ อิล** คติยํ, กมฺมนิ โณ, **อิล** คติมฺหิ วา, อ, อิเสฺสฯ

ทฺวยํ ปิเตฺตฯ **มา** ปริมาเณ, ธุฯ **มท** อุมฺมาเท วา, ณุ, **ทสฺส โธฯ** มายูติ ปาเฐ **มย** คติยํ, ณุฯ **มาธุมายุ**สทฺทา เทฺว **ปุริเส** ปุลฺลิงฺคาฯ อปิทธาตีติ **ปิตฺตํฯ อปิ**ปุโพฺพ **ธา** ปิธาเน, โต, **อ**โลโป, ภฺชาทิ, **ปิตฺตํ,** นปุํสเกฯ

ทฺวยํ เสเมฺหฯ **สิลิส** สิเลสเน, จุราทิ, สิลิสฺยเต อเตฺรติ **เสโมฺห,** มน, **ลิสสฺส โห,** วณฺณวิปริยโยฯ อิตรตฺร อุโม, **สิเลสุโมฯ** กโผปฺยตฺร, เกน โตเยน ผาติ วุทฺธิ ยสฺส **กโผ,** เนรุโตฺตฯ

๒๘๒-๒๘๓. วิลีโน วิภูโต เสฺนโห **วสา**ตฺยุจฺจเต, **วส** นิวาเส, อาฯ ทฺวยํ อวิลีนเสฺนเหฯ **มิท** เสฺนหเน, โณฯ **วป** พีชสนฺตาเน, อ, **วปาฯ** ‘‘วปา วิวรเมเทสู’’ติ **นานตฺถสงฺคเห, อมรโกเส** ปน เมทาทีนเมกตฺถตา ทีปิตา, วุตฺตญฺหิ ตตฺถ ‘‘เมโท ตุ วปา วสา’’ติ [อมร ๑๖.๖๔]ฯ

ติกํ จนฺทนสุวณฺณาทฺยลงฺการกตสรีรโสภายํฯ **กปฺ** สามตฺถิเย, อากปฺปนํ **อากโปฺป,** โณฯ ‘‘เนปจฺฉ เคหมเตฺต จ, เวโส เวสฺยาคเหปิ [เวสฺสคเหปิ (ก.)] เจ’’ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๖.๙๙] **รภโสฯ วส** กนฺติยํ, **วิสิ** พฺยาปเน วา, โณฯ นิเสฺสสโต ปถนํ ปขฺยานํ **เนปจฺฉํ, ปถ** ปขฺยาเน ฒฺยณฯ ปฏิกมฺมํ, ปสาธนํปฺยตฺรฯ

ฉกฺกํ หาราทฺยาภรเณฯ **มฑิ** ภูสายํ, กรเณ ยุฯ **สาธ** สํสิทฺธิยํ, ยุ, **สาฐ** สงฺขารคตีสุ วา, **ปสาฐนํ,** มุทฺธชทุติโยตฺรฯ **ภูส** อลงฺกาเร, กรเณเยว ยุฯ อาภริยฺยเต ตนฺติ **อาภรณํ, ภร** ภรเณ, กมฺมนิ ยุฯ อลํ วิภูสนํ กริยฺยเตเนเนติ **อลงฺกาโร,** โณฯ **ปิฬนฺธ** ภูสเน, กรเณ ยุฯ ปริกฺขาโรปฺยตฺร [ปริกโรปฺยตฺร (ก.)]ฯ

ทฺวยํ มกุเฏฯ **กิร** วิกิรเณ, อีโฏฯ **มกิ** มณฺฑเน, อุโฏฯ มกุโฏติปิ ปาโฐ, เอเต เทฺว อนิตฺถีฯ

ทฺวยํ มกุฏคฺคเฎฐ นายกมณิมฺหิฯ มกุฏจูฬายํ จุมฺพิตา มณิ **จูฬามณิฯ** มกุฏสิรสิ จุมฺพิตา มณิ **สิโรมณิฯ**

๒๘๔. ทฺวยํ อุณฺหีสปเฏฏฯ สิรโส เวฐนํ **สิโรเวฐนํฯ อุ**ปุโพฺพ **นห** พนฺธเน, อีโส, วณฺณวิกาโรฯ ยํ พหุกาลํ เทพฺยามนุเสฺสสฺวปิ ภวติ, ตตฺร กณฺณาภรเณ **กุณฺฑลา**ทิทฺวยํฯ **กุฑิ** ทาเห, อโลฯ **เวฐ** เวฐเน, กณฺณสฺส เวฐนํ **กณฺณเวฐนํ,** มุทฺธชทุติโยยํฯ

ติกํ ตาฬกาเขฺย กณฺณาภรเณฯ กณฺณานํ ภูสนํ **กณฺณิกา, กณฺณา** ภูสเน พหุลลกฺขเณ ณิโกฯ กณฺณจฺฉทนํ ปูรติ เยน โส **กณฺณปูโรฯ** กณฺณสฺส วิภูสนํ **กณฺณวิภูสนํ,** กรเณ ยุฯ ตาลปตฺตํปฺยตฺรฯ

๒๘๕. ทฺวยํ คีวาภรเณฯ กณฺฐสฺส ภูสา **กณฺฐภูสา,** ถีฯ คีวายํ ภวํ **คีเวยฺยํ,** ภวเตฺถ เอโยฺย, คีวาย อาภรณํ วา คีเวยฺยํ, **คีว**โต อาภรเณ เอโยฺยฯ

ทฺวยํ มุตฺตาวลิยํฯ หรียเต มโน เยน **หาโรฯ** มุตฺตานํ อาวลิ ปนฺติ **มุตฺตาวลิฯ** หาราส โทฺทปฺยตฺรฯ

จตุกฺกํ ปโกฏฺฐาภรเณฯ ปโกโฏฺฐ นาม กปฺปรสฺสาโธภาโคฯ **นี** นเย, อุโร, **อิยา**เทโสฯ **วล** สํวรเณ, อโย, อนิตฺถี, **นิยุโร**ปิฯ **กฎ** วสาวรณคตีสุ, ณฺวุฯ ปริ สมนฺตโต หรติ จิตฺตํ ยนฺติ **ปริหารกํ,** ณฺวุฯ อวาปโกปฺยตฺรฯ

๒๘๖-๒๘๗. ทฺวยํ มุตฺตาทิฆฏิตวลยวิกตฺยาภรเณฯ **กา** สเทฺท, **กณ**ปจฺจโย, **กณ** สเทฺท วา, ทฺวิตฺตํ, **กงฺกณํ, กกิ** คตฺยเตฺถ วา, ยุ, **กกิ** โลเลฺย วา, กงฺกติ เยนาติ **กงฺกณํ,** กรเณ ยุฯ กรสฺส ภูสา **กรภูสา,** ถีฯ

ทฺวยํ ขุทฺทฆณฺฏิกายํฯ กึ กุจฺฉิตํ กณตีติ **กิงฺกณี,** นทาทิฯ กิงฺกิณีติปิ ปาฐนฺตรํ, ตทา ยทาทิฯ ขุทฺทา เอว ฆณฺฏา **ขุทฺทฆณฺฏิกา,** สกเตฺถ โก, **ฆฏ** จลเนฯ

ทฺวยํ องฺคุลฺยาภรเณฯ องฺคุลิยํ ภวํ **องฺคุลียกํ,** อีโย, สกเตฺถ โก, องฺคุลีนมาภรณํ **องฺคุลฺยาภรณํฯ** อุมฺมิกาปฺยตฺรฯ ตเมวางฺคุลียกํ **สากฺขร**มกฺขรวนฺตํ “มุทฺทิกา, องฺคุลิมุทฺทา”ติ โวจฺจเตฯ **มุท** โตเส, ณฺวุ, อา, **มุทฺทิกา,** ผลวิเสเสปฺยยํฯ องฺคุลิยํ ภวา มุทฺทา **องฺคุลิมุทฺทาฯ**

ทฺวยํ อิตฺถิกฏฺยาภรเณฯ **รส** สเทฺท, กตฺตริ ยุ, อา, **รสนาฯ** สาเยว **อินีมฺหิ รสนีฯ** “สาเร ธนิมฺหิ รสนํ, ชิวฺหายํ รสนา น โส”ติ **รุโทฺทฯ** เมหนสฺส ขสฺส มาลา **เมขลา**ติ นิรุตฺติ, เมหนินฺทฺริยสฺส มาลาตฺยโตฺถฯ กาญฺจี สตฺตกี, สารสนํปฺยตฺรฯ

> เอกยฏฺฐิ ภเว กาญฺจี, เมขลา ตฺว’ฎฺฐยฏฺฐิกา;
> รสนา โสฬสา เญยฺยา, กลาปา ปญฺจวีสติ [กลาโป ปญฺจวีสโก (จินฺตามณิฏีกา ๑๖.๑๐๘)]ฯ

ติกํ โสวเณฺณ ปคณฺฑภูสเนฯ ปคโณฺฑ นาม กปฺปรโสฺสปริภาโคฯ **เก** สเทฺท, อุโร, **ยาค** โมฯ **องฺค** คมเนฯ โทฯ พาหุมูลสฺส, พาหุมูเล วา ภวํ วิภูสนํ **พาหุมูลวิภูสนํ**ฯ

๒๘๘. จตุกฺกํ อิตฺถิจรณวิภูสเนฯ องฺคทาการํ ปาทภูสนํ **ปาทงฺคทํฯ มชิ** สทฺทโตฺถ, อีโร, ปาเท กฏกํ **ปาทกฏกํฯ** อูนํ ปาทํ ปูเรตีติ **นูปุโร,** วณฺณวิปริยโยฯ ปาทกฏโก จ นูปุโร เจติ **กฏก**สทฺทสฺส ปุลฺลิเงฺคปิ ปวตฺตนโต ทฺวนฺทสมาโสฯ ตุลาโกฏิ, หํสโกปฺยตฺรฯ **ตุล** คติ โกฏิเลฺยฯ กุฏิลโกฏิตฺตา **ตุลาโกฏิ,** ปุเมฯ หํสคติตฺตา **หํสโก**ฯ

๒๘๙. มุขผุลฺลาทโย อลงฺการปฺปเภทา สิยุํฯ มุขผุลฺลํ นาม สุวณฺณมโย มุขาลงฺกาโร, มุเข ผุลฺลตีติ **มุขผุลฺลํ, ผุลฺล** วิกสเน, ทนฺตาทีสุ สุวณฺณมยาลงฺกาโรปิ มุขผุลฺลเมวฯ **อุณฺณตํ** สุวณฺณาทิรจิตํ นลาฏาภรณํ, **อุ**ปุโพฺพ **นมุ** นมเนฯ เอตฺถ จ มุขผุลฺลุณฺณตานํ วิเสสํ วิปริยเยนาปีติ วทนฺติฯ คาวีนํ ถนาการตฺตา คตฺถนํ, โอสฺสตฺตํ, ตเมว อุตฺตมตฺตา **อุคฺคตฺถนํ,** จตุยฏฺฐิโก หารเภโทฯ **คมุ** คมเน, ณฺวุ, ทฺวิตฺตํ, อสฺสิตฺตญฺจ, **คิงฺคมกํ,** พาตฺตึสยฏฺฐิโก หารเภโทวฯ **อาทินา** อทฺธหาโร, มาณวโก, เอกาวลี, นกฺขตฺตมาลาทโย หารเภทา จ สงฺคยฺหนฺติ [อมร ๑๖.๑๐๖]ฯ

๒๙๐. ปชฺชํ วตฺถมเตฺตฯ **จิล** วสฺสเน, จิลฺยเต อจฺฉาทียเตติ, โณ, ถิยํ **เจลีฯ** ฉท สํวรเณ, **อา**ปุโพฺพ กรเณ, ยุฯ **วส** อจฺฉาทเน, วสฺยเต อจฺฉาทียเตติ **วตฺถํ,** โถฯ **ณ**มฺหิ **วาโสฯ ยุ**มฺหิ **ว สนํฯ อม** คมเน, กรเณ ยุ, **อํสุกํ,** รํสิปริยาโยปฺยยํฯ **อมฺพ** สเทฺท, กตฺตริ อโรฯ **ปฏ** คมเน, กรเณ อ, โสภนเจเลปฺยยํฯ **ทุ** คมเน, กรเณ โส, ทฺวิตฺตํ, ทุรูปํ อสติ เขปตีติ วา **ทุสฺสํ,** ทุรูปํ อสติ ทีเปตีติ วา **ทุสฺสํ, ทุ**ปุโพฺพ **อส** ทิตฺติยํ ฯ **จล** วสเน, อโสฺสตฺตํ, ฟตฺตญฺจฯ **สฎ** รุชาวิสรณคตฺยาวสาเนสุ, ณฺวุฯ

๒๙๑. ปชฺชํ วตฺถเภเทฯ ตตฺราทิทฺวยํ ทุกูลเขฺย วเตฺถฯ **ขุ** สเทฺท, โม, **ขุม**สทฺทา วิกาเร โณ, ขุมาย วิกาโร **โขมํ,** ขุมา นาม อตสี, ตพฺพกฺกลสมฺภวํ วตฺถํ, วาจฺจลิโงฺคยํฯ **กูล** อาวรเณ, ทุเกฺขน กุลฺยเตติ **ทุกูลํ,** ทุเมหิ ชาตํ กูลนฺติ วา **ทุกูลํฯ** เกจิ ปน "ทุกูลมฺปิ เอกํ วตฺถนฺตรํ, น โขมนาม"นฺติ วทนฺติฯ ตํ "โขม'มเฏฺฐ ทุกูเล จ, อตสีวสเนปิ จ", "โขม'มเฏฺฐ ทุกูเลจา"ติ **นานตฺถสงฺคหติกณฺฑเสเสสุ** [นานตฺถสงฺคห ๓.๓.๒๙๕] วุตฺตตฺตา น คเหตพฺพํฯ โกโส นาม กิมิคโพฺภ, ตโต ชาตตฺตา **โกเสยฺยํ,** เอโยฺย, "โกเสยฺยํ กิมิโกโสตฺถ"นฺติ [อมร ๑๖.๑๑๑] หิ วุตฺตํฯ โกเสยฺยเมว โธตํ ปฏฺฏุณฺณํ นาม, วุตฺตญฺจ "ปฏฺฏุณฺณํ โธตโกเสยฺย"นฺติ [อมร ๑๖.๑๑๓]ฯ ปตฺตุณฺณนฺติปิ ปาฐนฺตรํฯ ปฏฺฏุณฺณรเฏฺฐ ชาตตฺตา **ปฏฺฏุณฺณ**นฺติปิ วทนฺติฯ **กมุ** กนฺติยํ, กมนียตฺตา **กมฺพโล,** รงฺกุนามกสฺส หริณวิเสสสฺส โลเมนสญฺชาตวตฺถํ [รางฺกวํ วิคโรมชํ (อมร ๑๖.๑๑๑)], อโล, **วา**คโม จ มเชฺฌฯ **วา**สโทฺท **กมฺพล**สทฺทสฺส นปุํสกตฺตํ สมุจฺจิโนติฯ **รลฺลโก**ปิ [อมร ๑๖.๑๑๖] กมฺพลปริยาโยฯ **สณ** สเทฺท, กตฺตริ อ, สโณ นาม ถิรตฺตโจ เอโก รุกฺขโยนิ, ยสฺส ตเจน เกวฏฺฏาทโย ชาลาทีนิ กโรนฺติ, สณสฺส วิกาโร **สาณํ,** วตฺถํฯ มิคโลมานิ โกเฏฺฏตฺวา สุขุมานิ กตฺวา กตมมฺพรํ **โกฏุมฺพรํ, กุฏ** เฉทเน, อุโสฺส, อสฺสุ, โกฏุมฺพรเฏฺฐชาตตฺตา วา **โกฏุมฺพรํฯ** ภงฺคํ นาม โขมาทีนิ สพฺพานิ เอกชฺฌานิ โวมิเสฺสตฺวา กตวตฺถํ, **ภนฺช** อวมทฺทเน, อถ วา ภงฺคํ นาม สาณผลํ, ตพฺพิการตฺตา วตฺถํ **ภงฺคํ,** วุตฺตญฺจ **นานตฺถสงฺคเห** "ภงฺคา สาณาขฺยสเสฺสปี"ติฯ **สสฺส**สเทฺทน เจตฺถ ผลํ วุตฺตํ, "รุกฺขาทีนํ ผลํ สสฺส"นฺติ [อมร ๑๔.๑๕] วจนโตฯ ภงฺคมฺปิ วากมยเมวาติ เกจิฯ **วตฺถนฺตรํ** วตฺถวิเสโสฯ **อาทินา** กปฺปาสาทโยปิ คหิตาฯ

๒๙๒-๒๙๓. จตุกฺกํ ปริธานภูเต อโธวเตฺถ อโธภาเค วสียเตติ **นิวาสนํ, นิสโทฺท** อโธภาคสฺส โชตโก **วส** อจฺฉาทเน, กมฺมนิ ยุ ฯ พาหุเลฺยน อนฺตเร มเชฺฌ ภวํ **อนฺตรียํ,** อีโย ฯ สมานลิงฺคตฺตา ทฺวโนฺท ฯ อนฺตเร ภวํ **อนฺตรํ,** โณ ฯ อนฺตเร มเชฺฌ ภโว วาโส **อนฺตรวาสโก,** สกเตฺถ โก ฯ อุปสํพฺยานํปฺยตฺร [อมร ๑๖.๑๑๗]ฯ

ปญฺจกํ อุปริธาเน ฯ **วร** อจฺฉาทเน, **ปปุโพฺพ,** กมฺมนิ โณ, อุภยตฺราปิ วุทฺธิ, **ปาวาโร** ฯ อุตฺตรสฺมึ เทหภาเค อาสชฺชเตติ **อุตฺตราสโงฺค, อา** ปุโพฺพ **สญฺช** สเงฺค ฯ อุปริ สํวียเต ปิธียเต พาหุเลฺยนาติ, ยุ ฯ **อุปสํ**ปุโพฺพ **วี** ตนฺตสนฺตาเน ฯ อุตฺตรสฺมึ เทหภาเค ภวํ วิชฺชมานํ **อุตฺตรํ, อุตฺตรีย**ญฺจ, โณ, อีโย จ ฯ สํพฺยานํปฺยตฺร ฯ

นวํ วตฺถํ อหตนฺติ **มตํ** กถิตํ, น หญฺญติ ยํ ปาสาณาทีหีติ **อหตํ** ฯ ตนฺตโต อจิรมาหริตํ วตฺถํ ฯ อนาหตํ, นิปฺปวาณิ, ตนฺตกํปฺยตฺร ฯ วุตฺตญฺจ “อนาหตํ นิปฺปวาณิ, ตนฺตกญฺจ นวมฺพเร”ติ [อมร ๑๖.๑๑๒]ฯ

ทฺวยํ จิรกาลตฺตา นิทฺทเส ชิณฺณวเตฺถ ฯ นตฺถิ อโนฺต ทสา ยสฺส **นนฺตกํ,** สกเตฺถ โก ฯ กุจฺฉิโต ปโฏ **กปฺปโฏ, กปฺป** วิตเกฺก วา, อโฏ ฯ ทฺวยํ อถิรวเตฺถ, ชิณฺณวสนํ อถิรํ วตฺถํ ฯ “ปฏ”อิติ จรติ โผฏฺฐีติ **ปฏจฺจรํ,** ปฏจฺจรเมว **ปฟจฺจรํ,** ฟัตฺตํ ฯ

๒๙๔. ทฺวยํ โกฏฺฐิกาทิสนฺนาเห, โจเฬ จ ฯ **กจ** พนฺธเน, อุโก, นิคฺคหีตาคโม จ ฯ วาณํ สรํ วารยตีติ **วารวาโณ,** กมฺมนิ โณ, อภิธานโต **วาร**สฺส ปุพฺพนิปาโต, อนิตฺถิยเมเต ฯ วตฺถสฺส อวยเว **ทสา**สโทฺท อิตฺถี ฯ “ทสา วตฺยมวตฺถายํ, วตฺถํเส พหุมฺหิ ทฺวิสู”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๖.๑๑๔] **รภโส** ฯ **ทา** เฉทเน, กมฺมนิ โส, รโสฺส ฯ

อุตฺตมงฺคมฺหิ สีเส โย กญฺจุโก สุวณฺณาทิมโย, โส “นาฬิปโฏฺฏ”ติ กถิโต ฯ นาฬิปโฏฺฏตํสณฺฐาโน สุวณฺณาทิปโฏ นาฬิปโฏฺฏ ฯ สีสกํ, สิริยํ, สิโรหนฺติปิ ตสฺส นามานิ ฯ

๒๙๕. ติกํ ทีฆเตฺต ฯ **อา**ปุโพฺพ **ยมุ** อุปรเม, โณ ฯ อา ภุโส ยาติ คจฺฉตีติ วา **อายาโม, ยา** คติปาปุเณสุ, โม ฯ ทีฆสฺส ภาโว **ทีฆตา** ฯ **รุห** ชนเน, โณ ฯ

ทฺวยํ วิตฺถาเร ฯ วตฺถวิสเย “โอสาโร”ติ รูเฬฺห ฯ สมนฺตโต นยฺหตีติ **ปริณาโห, นห** พนฺธเน, โณ ฯ วิตฺถาเรน สรณํ วิสาโร, โส เอว **วิสาลตา** ฯ

๒๙๖. จตุกฺกํ จีวเร ฯ อรหตํ ธโช **อรหทฺธโช,** รูฬฺหิยา ตทญฺญจีวเรสุ ฯ กสาเยน, กสาเวน จ รตฺตํ **กาสายํ, กาสาว**ญฺจ, สมานลิงฺคตฺตา ทฺวโนฺท ฯ จิ จเย, อีวโร ฯ วตฺถขเนฺธหิ จียเตติ **จีวรํ** ฯ

มณฺฑลาทโย **ตทงฺคานิ** สมูหภูตสฺส จีวรสฺส อวยวานิ ฯ **มฑิ** ภูสายํ, อโล, **มณฺฑลํ** ฯ จีวรปริยโนฺตยํ มหาปถวิยา จกฺกวาฬปพฺพโต วิย จีวรสฺส สมนฺตโต ติฏฺฐติ ฯ วิวโฏฺฏ นาม จีวรมชฺฌคตมโคฺค, โส หิ วิสุํ วิสุํ วฏฺฏตีติ **วิวโฏฺฏ**ติ วุจฺจติ, **วฏฺฏ** อาวฏฺฏเน ฯ กุสิ นาม มคฺคานํ มชฺฌคตวตฺถขณฺฑํ, **กุส** เฉทเน, กมฺมนิ อิ, **กุสิ,** ปุมิตฺถิยํ ฯ

๒๙๗. ผลาทีนํ ยานิ จตฺตาริ สนฺติ, เอตา วตฺถสฺส **โยนิโย** การณานิ ตโต ตทุปฺปตฺติโต ฯ กปฺปาสิกํ วตฺถํ **ผาลํ** นาม ผลวิการตฺตา, วิกาเร โณ, ตีสุ ฯ ยถา – ผาโล ปโฏ, ผาลา เจลี, ผาลํ วตฺถํ ฯ โขมาทโย ปน ปฏา **ตจพฺภวา** ตจโต สญฺชาตา ฯ

๒๙๘. โกเสยฺยํ วตฺถํ **กิมิชํ** นามฯ มิคโลมมยนฺตุ **กมฺพลํฯ** ทฺวยํ พฺยวธายกปเฏ, กณฺฑปเฏปีติ เกจิฯ **สมานตฺถา** เอเต เทฺว ตุลฺยตฺถาตฺยโตฺถฯ **ชุ** คติยํ, ภูวาทิ, **ชุ** พนฺธเน วา, ยุ, **อนกา**เทโส, **สา** อิตฺถีฯ ติโร กรียติ ปิธียติ ยาย, สา **ติโรกรณี,** ยุฯ ปติสีราปฺยตฺรฯ **ปติปฺ โพฺพ สิ** พนฺธเน, โรฯ

๒๙๙. ทฺวยํ อุปริพนฺธปเฏ, **อถ**สโทฺทตฺร ลิงฺคาทิโชตโกฯ อุทฺธํ โลจเต พนฺธียเตติ **อุโลฺลจํ, ลุจ** ทสฺสเนฯ จนฺทาตเป วิตนฺยเตติ **วิตานํ, ตนุ** วิตฺถาเร, โณ, จุราทิฯ ทฺวยมฺปิ ปุนฺนปุํสกนฺติ **อีริตํ** กถิตํฯ

ทฺวยํ สินาเนฯ **นห** โสเจ, กรเณ ยุ, **สินา** โสเจ, กรเณ ยุ, “สินาเน”ติ สตฺตมฺยนฺตํ ปทํฯ ทฺวยํ กุลฺยาทินา [กุฏฺยาทินา (ก.), กุชฺชนาทินา (นิสฺสย), กุงฺกุมหลิทฺทาทินา (จินฺตามณิฎีกา ๑๖.๑๒๑)] องฺคนิมฺมลีกรเณฯ อุพฺพตฺตียเต วิสารียเต มลมเนเนติ **อุพฺพตฺตนํ, วตุ** วตฺตเน, ภูวาทิฯ **มชฺช** สุทฺธิยํ, ยุฯ **สมนฺ**ติ ทฺวยมิทํ สมานตฺถํฯ

๓๐๐. ติกํ นลาฏกเต จิตฺตเกฯ ติลกากติ **ติลโกฯ** จิตฺตกากติ **จิตฺตกํฯ จ**กาเรน ตมาลปตฺตากติ **ตมาลปตฺตํ** ฯ สามเญฺญน วิเสสกํ, อุโภ **วิเสสกติลกา** อนิตฺถี, เสสทฺวยํ นปุํสกํ [อมร ๑๖.๑๒๓]ฯ

ติกํ จนฺทเน, **จทิ** หิลาทเน, หิลาทนํ สุขาปนํ, ยุฯ คนฺธานํ สาโร อุตฺตโม **คนฺธสาโร,** คนฺธยุโตฺต สาโร ถิรํโส วา คนฺธสาโรฯ มลยทีปคิริมฺหิ ชายตีติ **มลยโชฯ** ภทฺทสิรีปฺยตฺรฯ

๓๐๑. ติกํ ปีตจนฺทเนฯ “โคสีส”อิติ ปพฺพเต มลเย เทเส ชาตํ **โคสีสํ,** โค วิย ชลํ วิย สีตนฺติ วา โคสีตํ, ตเทว **ตสฺส สการํ** กตฺวา **โคสีสํฯ** ติลปณฺณปุปฺผมาณปณฺณยุตฺตตาย **เตลปณฺณิกํฯ** มนํ หรตีติ หริ, ตเมว จนฺทนนฺติ **หริจนฺทนํฯ** ปีตสารุ, สุสีตํปฺยตฺรฯ **โคสีสา**ทโย ตโย ปุเม, นปุํสเก จ วตฺตนฺติฯ

จตุกฺกํ รตฺตจนฺทเนฯ ติลปณฺณปุปฺผมาณปณฺณยุตฺตตาย **ติลปณฺณีฯ** ปุริเมน เภทกรณตฺถํ น วุทฺธิฯ ปตฺตมงฺคมเสฺสติ **ปตฺตงฺคํ,** ขุทฺทปณฺณตาย อปฺปธานปตฺตมิจฺจโตฺถฯ “องฺคํ คตฺตนฺติ โกปาย-ปตีเกสฺวปฺปธานเก”ติ หิ **นานตฺถสงฺคเหฯ รญฺช** ราเค, เหตุกตฺตริ ยุฯ รตฺตวณฺณตาย รตฺตญฺจ ตํ จนฺทนเญฺจติ **รตฺตจนฺทนํ, อมรโกเส** ปน “**โคสีสา**ทีนิ **รตฺตจนฺทน**นฺตานิ วิเสเส วตฺตนฺตี”ติ [อมร ๑๖.๑๓๑] วุตฺตานิฯ ตตฺร โคสีสสฺส ยถาวุโตฺตเยว โตฺถฯ ธวลํ, สุสีตลํ, จนฺทนํ, เตลปณฺณิกํ มลยปพฺพตเทสชเมวฯ **หริ** มณฺฑูโก, ตทากาเร ปพฺพเต ชาตํ จนฺทนํ **หริจนฺทนํฯ** ปกฺกมฺพผลคนฺธิ ปีตวณฺณํฯ **ติลปณฺณีปตฺตงฺคานิ** รตฺตจนฺทนสทิสสฺส รตฺตสารสฺส เอกสฺส จนฺทนสฺส นามานิฯ

ทฺวยํ รตฺตจนฺทเนฯ อถ วา ติลปณฺยาทีนิ จตฺตาริ โลหิตจนฺทนสทิสสฺส รตฺตสารสฺส เอกสฺส จนฺทนวิเสสสฺส นามานิฯ กุจนฺทนํปฺยตฺรฯ “ปตฺตงฺคํ รญฺชนํ รตฺตํ, ปตฺรงฺคญฺจ กุจนฺทน”นฺติ **รตนมาลายํฯ**

๓๐๒. ทฺวยํ วณิชาทีนํ “กาเฬยา”อิติ รูเฬฺหปีตกเฏฺฐฯ กาฬวณฺณํ อนุสรติ สีเลนาติ **กาฬานุสารี,** กาฬวณฺณชนโกตฺยโตฺถฯ กาฬํ ชเนตีติ กาฬิยํ, “**กาฬีย**กนฺตุ กาเฬยํ, วณฺณทํ กนฺติชาสก”นฺติ [ชาสกํ กนฺติทายกํ (จินฺตามณิฎีกา ๑๖.๑๒๖)] **พฺยาฑิฯ**

ติกํ อครุสามเณฺญฯ **ลู** เฉทเน, โหฯ ลหุนามตฺตา **อครุฯ รสฺส ลเตฺต อคลุ,** ทฺวยํ ปฺเมฯ วํสิกํ, ราชารหํ, กิมิชํ, โชงฺคกํปฺยตฺรฯ

อสฺมึ อครุมฺหิ กาเฬ สติ "กาฬาครู"ตฺยุจฺจเตฯ มลฺลิกาปุปฺผคนฺธิ อครุ ปน มงฺคโลฺยจฺจเตฯ

ทฺวยํ สลฺลกีทเวฯ ตุรุโกฺข วุโตฺตฯ **ปิฑิ** สงฺฆาเต, ณฺวุฯ สิหโล, ยาวโณปฺยตฺรฯ

๓๐๓. ทฺวยํ มิคนาภิยํฯ **กตฺถ** สิลาฆายํ, อูโร, นทาทิ, สกเตฺถ โกฯ มิคสฺส มโท **มิคมโท,** มิโค มรติ เยนาติ วา มิคมโร, โส เอว **มิคมโทฯ**

ทฺวยํ กุเฏฺฐฯ **กุฏ** เฉทเน, โฐ, โต วา, "กุฏาทีหิ โฐ"ติ โฐ, **กุฏฺฐํ,** โรคเภเทปิฯ อตฺตโน ฉายูปคเต อเช ปาเลตีติ **อชปาลกํ,** ณฺวุฯ ปาริภาพฺยํ, ปากลํ [ผาลกี (ก.)], อุปฺปลํ, วาปฺปํปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ ปิฑเงฺคฯ โรคํ ลุนโนฺต องฺคติ คจฺฉตีติ **ลวโงฺคฯ** เทวานํ กุสุมํ ปุปฺผํ **เทวกุสุมํฯ** สิริสญฺญํปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ กุงฺกุเมฯ กสฺมีรรเฏฺฐ ชาตํ **กสฺมีรชํฯ** อคฺคิสิขํ, วรํ, วลฺลีกํ, ปีตนํ, รตฺตสโงฺกจํ, ปิสุนํ, ธีรํ โลหิตจนฺทนํปฺยตฺรฯ

๓๐๔. ทฺวยํ ธุนเกฯ ยเกฺขหิ กโต ธูโป **ยกฺขธูโป,** ยโกฺข เทโวฯ สชฺชรุกฺขสฺส สิเลโส **สชฺชุลโสฯ** อสฺสุ, **สิ**โลโป, เอสฺสตฺตญฺจ, สชฺชสฺส รโส ทโว สชฺชุลโส, อสฺสุ, **ล**ตฺตญฺจฯ สชฺชรโสติปิ ปาโฐฯ ราโล, สพฺพรโส, พหุรูโปปฺยตฺรฯ

ติกํ ตโกฺกเลฯ **ตกฺก** วิตเกฺก, โอโลฯ **กุล** สงฺขฺยาเน, ณฺวุฯ โกสยุตฺตํ ผลเมตสฺสาติ **โกสผลํฯ** ทฺวยํ ชาติผเลฯ โกสสหิตํ ชาติผลเมตสฺสาติ **ชาติโกสํฯ** ชาติผลเมตสฺส, น กิตฺติมนฺติ **ชาติผลํฯ**

๓๐๕. ปชฺชทฺธํ กปฺปูเร, ฆโน หุตฺวา สรตีติ **ฆนสาโรฯ** อพฺภมิว สิตํ **สิตโพฺภ,** อภิธานโต ปุพฺพนิปาโต, **กปฺป** สามตฺถิเย, อูโรฯ จนฺทสโญฺญ, หิมวาลุโก, หิมาวฺหโยปฺยตฺรฯ

ปชฺชทฺธํ ลาขายํ, อา ภุโส รตฺตํ กโรตีติ **อลตฺตโก, ล**ตฺตํ, กฺวิฯ **ยุ** มิสฺสเน, ณฺวุฯ **ลาข** โสสเน, อ, **ลา** อาทาเน วา, โขฯ **ชน** ชนเน, ตุ, **น**โลโปฯ ทุมามโยปฺยตฺรฯ

๓๐๖. ทฺวยํ สรลทฺทเวฯ สิริยา ลกฺขิยา อาวาโส **สิริวาโสฯ** สรลนามกสฺส รุกฺขสฺส ทโว รโส **สรลทฺทโวฯ** ปายโส, วกธูโป, สิริเวโฏฺฐปฺยตฺรฯ "สิริวาเส ปรมเนฺน จ, ปายโส สมฺมโต ปุเม"ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๖.๑๒๙] **รุโทฺทฯ** ทฺวยํ อญฺชเนฯ **อญฺชุ** พฺยตฺติมกฺขนคติกนฺตีสุ, ยุฯ **กชฺช** พฺยสเนฯ กชฺชติ โรคนฺติ **กชฺชลํ,** อโลฯ

ทฺวยํ คนฺธคาหาปนจุเณฺณ, **วส** หึสโตฺถ, วสติ ทุคฺคนฺธนฺติ วาโส, โณ, **วาส** อุปเสวายํ วา, **วส** นิวาเส วาฯ โส เอว จุณฺณํฯ **ยุช** โยเค, กมฺมนิ โณ, วาโส เอว โยโค **วาสโยโคฯ** ทฺวยํ วิเลปนมเตฺตฯ **วณฺณ** วณฺณกฺริยาวิตฺถารคุณวจเนสุ, จุราทิฯ วณฺณยตีติ **วณฺณกํฯ** ณฺวุฯ **ลิป** อุปเทเหฯ วิเลปียเตติ **วิเลปนํ,** กมฺมนิ ยุฯ

๓๐๗. โย คนฺธมาลฺยธูปาทีหิ วตฺถตมฺพุลาทีนํ สงฺขาโร, ตํ “วาสน”มิตฺยุจฺจเต, **วาส** อุปเสวายํ, วาสียเต สงฺขรียเตติ **วาสนํ,** ยุฯ

ติกํ ปุปฺผทาเมฯ **มา** มาเน, โล, **มล** ธารเณ วา, อฯ มาโลว มาลฺยํฯ **ทม** คติยํ, ปุปฺผานิ ทมนฺตฺยเตฺรติ **ปุปฺผทามํ,** ปุปฺผานํ ราสิกรณฎฺฐานมิจฺจโตฺถฯ **ทา** ลวเน วา, โมฯ **อมรโกเส** ปน “มาลามาลฺยานิ มุทฺธนิ ปวตฺตาย มาลาย นามานี”ติ [อมร ๑๖.๑๓๕] วทติฯ **มา ลมาลฺย**สทฺทา ปุเปฺผปิ, “มาลา มาลฺยํ ปสุเน”ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห**ฯ ทฺวยํ คนฺธคฺคาหิเต วตฺถาโทฯ **ภู** สตฺตายํ, กมฺมนิ โต, วุทฺธาทิฯ วาสาเปติ คนฺธํ คาหาเปติ ยนฺติ **วาสิตํ, วส** นิวาเส, กเมฺม โต, ตีสุ, ยถา – ภาวิโต ปโฏ, ภาวิตา เจลี, ภาวิตํ วตฺถํฯ วาสิโต, วาสิตา, วาสิตํ วตฺถํฯ

๓๐๘. ปญฺจกํ มุทฺธมาลายํฯ **ตสิ** อลงฺกาเร, ภูวาทิฯ อุทฺธํ ตสียเตติ **อุตฺตํโส**ฯ สิขายํ ชาโต **เสขโร,** โรฯ มุทฺธํ อวติ รกฺขตีติ **อเวฬา, อว** รกฺขเณ, เอโล, ฬตฺตํฯ “อาเวฬา”ติปิ ปาโฐ, ทีฆตฺตํฯ เสขโร จ อาเวฬา จาติ ทฺวโนฺทฯ มุทฺธนิ อลงฺกตํ มาลฺยํ **มุทฺธมาลฺยํ,** ตสฺมิํฯ **อว**ปุโพฺพ **ตสิ** อลงฺกาเร, อุทฺธํ ตสียเตติ อวตํโส, โส เอว **วฏํสโก,** สกเตฺถ โก, **ตสฺส โฏ,** อเนกตฺถตฺตา อุปสคฺคนิปาตานํ อุทฺธํภาวโชตโก เจตฺถ **อว**สโทฺทติ ตโถตฺตํฯ

ติกํ เสยฺยายํฯ สยนฺตฺยสฺสํ **เสยฺยา,** โยฯ สยนฺตฺยเตฺรติ **สยนํ, เสน**ญฺจฯ อุภยตฺรปิ อธิกรเณ ยุ, อิเสฺส, **เอ อย,** อิตรตฺร เอตฺตํ, “วา ปโร อสรูปา”ติ อโลโป จ, สยนีเปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ มเญฺจฯ **ปริ**ปุโพฺพ **อกิ** ลกฺขเณ, โณ, **อิ**โลโป, **รสฺส ล**ตฺตํฯ **มจิ** ธารโณจฺฉายปูชเนสุ, ภูวาทิ อ, สกเตฺถ โกฯ ขฏาเปฺยตฺร, ขฏฺยเต อากงฺขเต สยนตฺถิเกหีติ **ขฏา, ขฏ** อากงฺขายํฯ

๓๐๙. ทฺวยํ มญฺจาธาเรฯ มญฺจสฺส อาธาโร **มญฺจาธาโร**ฯ ปฏิปชฺชติ ปวตฺตติ เสยฺยาเยน, โส **ปฏิปาโท**ฯ มญฺจเงฺค มญฺจาวยเว **อฎนิ**สโทฺท อิตฺถิยํ, **อฏ** คมนโตฺถ, อนิ, ยุ วา, นทาทิ, รโสฺสฯ

๓๑๐. กุฬีรปาทาทโย อิเม จตฺตาโร **มญฺจนฺตรา** มญฺจเภทา สิยุํฯ ตตฺถ กุฬีโร กกฺกฏโก ตสฺส สณฺฐานปาทตฺตา **กุฬีรปาโท**ฯ อฏนิยํ อาหโจฺจ, อาหจฺจ วา ปาโท ติฏฺฐติ ยสฺสาติ **อาหจฺจปาโท,** ปุพฺพปเกฺข “ริจฺจา”ติ โยควิภาเคน **ริจฺจ**ปจฺจยโนฺต **อาหจฺจ**สโทฺท, ปรปเกฺข ตุ **ตฺวา**ปจฺจยโนฺต, ยสฺส อฏนิฉิเทฺท ปาโท ปวิสิตฺวา ติฏฺฐติ, โส อาหจฺจปาโทฯ **มส** อามสเน, อาโร, สกเตฺถ โกฯ ยสฺส ปาทจฺฉิเทฺท อฏนิ ปวิสิตฺวา ติฏฺฐติ, โส **มสารโก**ฯ พุเนฺทน ปาเทน สห เอกาพทฺธา อฏนิ ยสฺส โส **พุนฺทิกาพโทฺธ,** เอการสฺสิตฺตํฯ เอตฺถ จ มเชฺฌ ทฺวินฺนํ มญฺจานํ ลกฺขณํ วิปริยเยนาปิ วทนฺติฯ

๓๑๑. ทฺวยํ สีสาธาเรฯ วิเสเสน สีสํ วหตีติ **พิโพฺพหนํ,** ยุ, **พ**ตฺตํ, อโสฺสตฺตญฺจฯ อุปธียเต สีสาสนํ กรียเตติ **อุปธานํ,** ยุ, **ธา** ธารเณฯ

ติกํ สามญฺญปีเฐฯ **ปีฐ** หิํสาสํกิเลเสสุ, ภูวาทิ, ณฺวุ, อาฯ **ยทาทินา เก** ปจฺจเย อิตฺถิกตากาเร ปเร ปุโพฺพ **อ**กาโร **อิ**การมาปชฺชเต, **“เก”**ติ กิํ? เจตนาฯ “ปจฺจเย”ติ กิํ? พกาฯ “อิตฺถี”ติ กิํ? ปาจกาฯ “กต”อิติ กิํ? วุตฺตกมฺมา, กมฺมปจฺจโยยํ, **ต**ปจฺจเย ปีฐํ [โมคฺคลฺลาน ๔.๑๔๒ สุตฺตมฺปิ ปสฺสิตพฺพํ]ฯ อาสเต อสฺมินฺติ **อาสนํ**ฯ

ทฺวยํ อุตฺตมารหปีเฐฯ **กุจ** สํปจฺจนโกฏิลฺยปติถมฺภวิเลขเนสุ, โฉฯ ภทฺทํ กลฺยาณํ ปีฐํ **ภทฺทปีฐํ**ฯ คชทนฺตาทิมยเกสมชฺชนิยมฺปิ ทฺวยมิทมาหุฯ ตทา ปสาธนี, กงฺกติกาเปฺยตฺรฯ

ปีฐนฺตเร ทีฆปีเฐ **อาสนฺที** มตาฯ **สห** วิสรณคตฺยาวสาเนสุ, นทาทิ, พินฺทาคโม จฯ

๓๑๒. อายามวิตฺถารวเสน มหนฺต อาสนปฺปเภโท "โกชโว"ติ มโต, **กุชฺ** เถยฺยกรเณ, โณ, กุยํ ปถวิยํ ชวตีติ วา **โกชโว,** ชุ คติยํฯ ทีฆน โลเมน ยุโตฺต อาสนปฺปเภโท **"โคน โก"**ติ มโต, **คุ** สเทฺท, ยุ, สกเตฺถ โก, อุโสฺสตฺตํฯ

ทฺวยํ อตฺถรเณฯ มิคโลมปุณฺณตาย ชาตํ **อุณฺณามยํฯ ถร** สนฺถรเณ, **ปา**ทิปุโพฺพว, น ก ทาจิปิ **ปา**ทิรหิโต, อา ภุโส ถรียเตติ **อตฺถรณํ,** ยุฯ

ทฺวยํ สํสิพฺพนจิตฺตเกฯ จิตฺตรูปมสฺสตฺถีติ **จิตฺตกํฯ** พาหุเลฺยน น **อิ**การาคโมฯ วาเนน สํ สิพฺพเนน สญฺชาตํ จิตฺตรูปมสฺสาติ **วานจิตฺตกํ,** สกเตฺถ โกฯ

๓๑๓. ทฺวยํ นิรนฺตรปุปฺผปเฏฯ ฆนํ สนฺธิภูตํ ปุปฺผรูปเมตฺถาติ **ฆนปุปฺผํฯ** ปฎลเมติสฺสาตฺถีติ **ปฎลิกา,** อิโกฯ ทฺวยํ พหุมฺทุโลเม เสตวเตฺถฯ **สิ** เสวายํ, สิวตฺถิเกหิ เสวียเตติ **เสโต,** โตฯ **ปฏ** คมเน, ณฺวุ, **ปฏิกา,** อเทฺธนฺทุปาสาเณปิฯ

ทฺวีสุปิ ปริยเนฺตสุ ยสฺสา ทสา สนฺติ, สา **อุทฺทโลมี,** อุทิตํ ทฺวีสุ โลมํ ทสา ยสฺสา สา **อุทฺทโลมี,** อิสฺสตฺตํ, ทฺวิตฺตญฺจฯ เอกสฺมึ ปริยเนฺตเยว ทสา ยสฺสา **เอกนฺตโลมี,** เอกสฺมึ อเนฺต ปริยเนฺต โลมํ ทสา ยสฺสาตฺถีติ **เอกนฺตโลมี,** อุทฺทโลมี จ เอกนฺตโลมี เจติ **อุทฺทโลมิเอ กนฺตโลมิโน,** "ปทานํ สนฺธิ วตฺติจฺฉาโต, น สมาสนฺตรเคสู"ติ วุเตฺตปิ คาถาภาวโต ฉโนฺท หานิภยา วิสนฺธิฯ ยตฺถ ปน คาถายมฺปิ [อคาถายมฺปิ (?)] วิสนฺธิ "ธมฺมสํวณฺณนาย'นฺติอาทิ มาหา"ตฺยาทีสุ, ตตฺถ กถนฺติ? "น สมาสนฺตรเงฺคสู"ติ อิมสฺสานิจฺจตฺตา ตตฺถาปิ น โทโส, "เนน นิทฺทิฎฺฐมนิจฺจ"นฺติ หิ ปริภาสิตํ [นฆฎิตํ อนิจฺจํ (ปริภาเสนฺทุเสขร ๙๗)]ฯ

๓๑๔. **ตเทว** ยถาวุตฺตทฺวยเมว โสฬสนฺนํ อิตฺถีนํ **นจฺจโยคฺคํ** นจฺจสฺส โยคฺยฎฺฐานภูตํ "กุตฺตก"มิตฺยุจฺจเตฯ **หิ** ปทปูรเณฯ "นจฺจโยคฺยมฺหี"ติปิ ปาโฐ, ตทา ภาวสตฺตมีฯ กโรนฺติ เอตฺถ นจฺจนฺติ **กุตฺตกํ, กร** กรเณ, โต, อสฺสุ, ภุชาทิ, สกเตฺถ โกฯ

สีหาทิรูเปหิ วิจิตฺตรูปํ วตฺถํ, อาสนํ วา **วิกติกา** นาม ภเว, เอกเสฺสว หิ กตฺตุโน ปกติวิกติ สงฺขาตาวตฺถาวเสน ทฺวิตฺตํ, วตฺติจฺฉาวเสน ลิงฺคสงฺขฺยาวิภตฺติเภทญฺจ โหติ, ยถา – มนุสฺสา ยกฺขภตฺตํ อเหสุํ, สตฺตปฺปกรณานิ อภิธโมฺม นาม ภวนฺติ, เทวทโตฺต รชฺชํ ปาปุณาตีติฯ ยตฺร หิ ปกติยา วา วิกติยา วาติ ทฺวินฺนมฺปิ วุตฺตตา สิยา, ตตฺร วาจโก ปกติยาเยว สงฺขฺยํ คณฺหาติ, เนตรสฺส ตนฺนิสฺสิตภาเวนาปฺปธานโต [กจฺจายนสาเร ๖-๗ คาถาสุ ปสฺสิตพฺพํ]ฯ ยทา ปน ปกติยา สมฺพนฺธาทิภาวํ วตฺตุมิจฺฉติ, ตทา อตฺตนา วตฺตพฺพสฺส อญฺญตฺถสฺสาภาวา วิกติปฺ ยุจฺจเต วาจเกน, ยถา – เทวทตฺตสฺส รชฺชํ ปาปุณาติ, อิธ ปน ลิงฺคเภเทเนว วุตฺตํ "จิตฺตํ วิกติ กา ภเว"ติฯ วิกรียเตติ **วิกติฯ**

๓๑๕. กฎฺฐิสฺสโกเสยฺยสงฺขาตานํ ทฺวินฺนมตฺถรณานํ กรณปฺปการํ ทเสฺสตุํ อริยาสาม ญฺญมาห **"กฎฺฐิสฺส"**มิจฺจาทิฯ โกสิยกฎฺฐิสฺสมยํ โกสิยสุตฺตกฎฺฐิสฺสวาเกหิ ปกตมตฺถรณํ กฎฺฐิสฺสํ นาม, วิรูเปกเสสวเสน โกสิยญฺจ กฎฺฐิสฺสญฺจ กฎฺฐิสฺสานิ, เตหิ ปกตํ อตฺถรณํ **กฎฺฐิสฺสํฯ** โกสิยสุเตฺตน ปกตนฺตุ อตฺถรณํ **โกเสยฺยํ** นามฯ **รตนปติสิพฺพิต**นฺติ อิทํ ทฺวินฺ นมฺปิ วิเสสนํ, อตฺถรณญฺจ อิติ **กมา** กมโต "ภเว"ติ อชฺฌาหริตพฺพํฯ **อตฺถรณ**สทฺทสฺสา นุณฺณามเยสฺวปิ ปวตฺตนโต เอตฺถาปิ "อตฺถรณ"นฺติ วุตฺตํ, ยถา – สุตฺตํ กมฺมนฺติฯ เอตฺถ จ

จกาโร ปาทนฺตตฺตา ครูสุ คณฺหิตโพฺพ, เตเนว หิ สตฺตปญฺญาสมตฺตา ปริปุณฺณา โหนฺติ, อริยาย หิ ปฐมปาเท ทฺวาทสมตฺตา, ตถา ตติเย, ทุติเย อฏฺฐารส, จตุเตฺถ ปนฺนรสมตฺตาติ สมฺปิณฺฑิตา สตฺตปญฺญาสมตฺตา โหนฺติฯ

๓๑๖. ติกํ ทีเปฯ **ทีป** ทิตฺติยํ, ทิวาทิฯ ทิปฺปตีติ **ทีโป,** โณฯ “ปทีโป”ติ อญฺญปทนิวตฺตนตฺถํ อุปสเคฺคน ปทํ วฑฺฒิตํฯ **ชุติ** ทิตฺติยํ, ภูวาทิ, โณฯ

ทฺวยํ อาทาเสฯ “ปุเม ตู”ติ **ตฺว**นฺตํ ลิงฺคปทํฯ อาทิสฺสเต อสฺมินฺติ **อาทาโส,** โณ, **อา**ปุโพฺพ **ทิส** เปกฺขเน, อิสฺสาฯ ทิปฺปติ เอตฺถาติ **ทปฺปโณ,** ยุ, อิสฺสตฺตํฯ มกุโรปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ จมฺมมยกีฬาคุฬเกฯ วาสภวเนหิ ยุวตีหิ สห กีฬาสมฺภวา เญยฺยา, ตปฺปกฺกเมนสฺสาภิธานํฯ **คุฑิ** เวธเน, ณฺโก, อุเสฺส, **คุทฺท** กีฬายเมว วา, ตทา **ทสฺส โณฺฑฯ กทิ** อวฺหาเน โรทเน จ, ณฺโก, **กุทฺท** กีฬายเมว วา, อุสฺสตฺตํ, ปุ**พฺพทสฺส โน**ฯ

ทฺวยํ พีชนีมเตฺตฯ **วฏิ** วิภาชเน, ตาลวเณฺฏหิ กตตฺตา **ตาลวณฺฏํฯ** วณฺฏํ นาม พีชนาทิกรณตฺถํ วิสุํ ภาชิโต ตาลปตฺตาวยโว, **ตาลวณฺฏ**สทฺทสฺส ยถาวุตฺตวจนตฺถโยเคปิ สติสญฺญาสทฺทตฺตา พีชนีสามเญฺญ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ ยทา ปน ตาลวเณฺฏหิ กตพีชนิเมว วตฺตุมิจฺฉติ, ตทา เอเกน **ตาล**สเทฺทน วิเสเสตฺวา “ตาลตาลวณฺฏ”นฺติ วตฺตพฺพํฯ ยถา – ติลสฺสเตลํ, สุคตสฺส สุคตจีวรนฺติฯ พิชนฺติ วายุนา โยชยนฺติ ยาย , สา **พีชนี,** ยุ, นทาทิ, **ยุช** โยเค, **ยสฺส โว,** อุสฺสี, **วช** คติยํ วา อสฺสีฯ พฺยชนํปฺยตฺรฯ

๓๑๗. ทฺวยํ จโงฺกฏเกฯ **กุฏ** เฉทเน, สกเตฺถ โกฯ **กรฑิ** ภาชนเตฺถ, โกฯ ทฺวยํ กปฺปูราทิสมฺปุเฏ [สรูปกาทิสมฺปุเฏ (ก.)]ฯ สมุคฺคจฺฉตีติ **สมุโคฺค,** กฺวิฯ **ปุฏ** สํสิเลสเน, ภูวาทิ, อฯ

ปชฺชทฺธํ เมถุเนฯ คามวาสีนํ ธโมฺม อาจาโร **คามธโมฺม, คาม**สเทฺทน เจตฺถ คามวาสิโน วุตฺตา, ยถา “คาโม อาคโต”ติฯ อสตํ อสปฺปุริสานํ ธโมฺม, สทฺธมฺมปฏิปกฺขตฺตา วา **อสทฺธโมฺมฯ พฺยย** ขเย, พฺยยติ พลเมเตนาติ **พฺยวาโย,** มเชฺฌ **วา**คโม, อถ วา วิคโต อโยวุฑฺฒิ ตสฺมาติ อวาโย, อติสโย อวาโย **พฺยวาโยฯ** มิถุนานํ อิตฺถิปุริสานํ สมานจฺฉนฺทานํ อาจาโร **เมถุนํ,** ตทเญฺญสุ อุปจาโร, **รมุ** รมเน, ภาเว, กรเณ วาติฯ

๓๑๘. จตุกฺกํ วิวาเหฯ **วห** ปาปุเณ, โณฯ **อุป**ปุโพฺพ **ยมุ** อุปรเม, อฯ อญฺญมญฺญสฺส ปาณิโน คหณํ **ปาณิคฺคโหฯ นี** นเย, อฯ อุพฺพาโห, ปาณิปีฬนํปฺยตฺรฯ

ธมฺมกามตฺถา ตโย วคฺคา วุจฺจเนฺตฯ อาคมนิทฺทิโฎฺฐ สมาจาโร **ธโมฺมฯ** วิสยวิสยิสนฺนิปาตชํ สุขํ **กาโมฯ** สโพฺพปกรณํ **อโตฺถฯ สโมกฺขกา** โมกฺขสหิตา ธมฺมกามตฺถา จตุพฺพโคฺค วุจฺจเนฺตฯ ติวเคฺคน วิสํยุโตฺต **โมโกฺข** นิพฺพานํฯ ตุลฺยพเลหิ ปน ธมฺมาทีหิ จตูหิ ปธาเนหิ **จตุภทฺร** [อมร ๑๗.๕๗] มุจฺจเตฯ

๓๑๙-๓๒๐. ทฺวยํ ขุเชฺชฯ กุจฺฉิตํ วชฺชตีติ **ขุโชฺช,** กสฺส **โข, ว**โลโป, โณฯ **คชฺฌ** นินฺทายํ, อุโลฯ

ติกํ รสฺสสรีเร ปุคฺคเลฯ **รส** สเทฺท, โสฯ พฺยามปฺปมาณํ น ลาตีติ **วามโน,** เนรุโตฺตฯ รโสฺส จ วามโน เจติ ทฺวโนฺทฯ **ลกุฑิ** วามนเตฺถ, อ, สกเตฺถ โก, ลกุ วิย ฆฏิกา วิย เฑติ ปวเตฺตตีติ วา **ลกุณฺฑโกฯ**

ปญฺจกํ ปงฺคุฬชเนฯ ปเรน องฺคตีติ **ปงฺคุโฬ,** อุโลฯ ปีเฐน สปฺปติ สีเลนาติ **ปีฐสปฺปี,** **สปฺป** คมเน, **อุ**ปจฺจเย **ปงฺคุ,** ทฺวีสุฯ ฉิโนฺน คมนาทิอิริยาปโถ ยสฺสาติ โส **ฉินฺนิริยาปโถฯ** วิคตา อกฺขสทิสา ชงฺฆา ยสฺสาติ **ปโกฺข,** ยถา หิ รถสฺส อเกฺข ภิเนฺน คมนํ น สิชฺฌติ, ตเถว ตสฺสาปิ อกฺขชงฺฆาย ภินฺนายาติ โอปมฺมสํสนฺทนํฯ

ทฺวยํ ขเณฺชฯ **ขชิ** คติเวกเลฺย, ภูวาทิ, ขญฺชตีติ, อฯ **โขฑิ** คติปฏิฆาเต, โกฯ

ทฺวยํ อวาเกฺยฯ วตฺตุมสกฺกุเณยฺยตฺตา มิคสทิโสติ **มูโค,** อิสฺสูฯ สุญฺญํ วโจ ยสฺสาติ โส **สุญฺญวโจฯ**

หตฺถาทิวโงฺก ปุริโส ''กุณี''ตฺยุจฺจเตฯ กุณนํ กุโณ หตฺถาทิเวกลฺยํ, ตเมตสฺสตฺถีติ **กุณี,** อถ วา **กุณ** สโงฺกจเน, อี, กุจฺฉิตํ นยตีติ วา **กุณี, ณ**ตฺตํ, ''หเตฺถน กุณี, ปาเทน กุณี''อิจฺจาทิปโยคาฯ ทฺวยํ อปางฺคทสฺสเน ชเนฯ **วล** สํวรเณ, อิโรฯ กุจฺฉิตํ กโรตีติ **เกกโร,** อุเสฺสฯ

๓๒๑. ทฺวยํ นิเกฺกสสีเสฯ นิเกฺกสํ สีสเมตสฺส, **ขล** ขลเน, สญฺจเย จ, อาโฏ, นิเกฺกสตฺตา ขํ ตุจฺฉํ สีสํ ลาตีติ **ขลฺลาโฏ,** โฏฯ

ติกํ ขุรมุณฺฑสีเสฯ **มุณฺฑ** ขณฺฑเน, ภูวาทิ, อฯ **ภณฺฑ** ปริภาสเน, อุ, สกเตฺถ โก, **มุณฺฑโก,** มุณฺฑิโกปฺยตฺรฯ

อกฺขีนํ มเชฺฌ เอเกนากฺขินา สุโญฺญ กาโณ นาม, **กณ** สทฺทคตินิมีลเนสุ, โณ, กณติ นิมีลตีติ **กาโณ,** ตํ ปนสฺส นิมีลนํ เอเกเนวกฺขินาฯ **อฏฺฐกถา**ทีสุ ปน ''กาโณติ เอกจฺฉิกาโณ, อุภยจฺฉิกาโณ วา''ติ [สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๓๒] วุตฺตํฯ **ทฺวเยน** อกฺขิทฺวเยน สุโญฺญ **อโนฺธ** นาม, **อนฺธ** ทสฺสนูปสํหาเร, อฯ

๓๒๒. ทฺวยํ นฏฺฐโสตปฺปสาเทฯ **พนฺธ** พนฺธเน, อิโรฯ **น**โลโปฯ สุติ กโณฺณ หีโน วิกโล ยสฺสาติ **สุติหีโนฯ** เอโฬปฺยตฺรฯ

ติกํ คิลานสามเญฺญฯ **คิล** หาสกฺขเย, ยุ, พฺยาธิโรโคสญฺชาโต ยสฺส **พฺยาธิโตฯ อต** สาตจฺจคมเน, อธิกรเณ, กตฺตริ วา อุโร, **อาตุโร,** ทีฆาทิฯ อามยาวี, วิกโต, อปฏุ, อพฺภมิโต, อพฺภาโนฺตปฺยตฺรฯ

อุมฺมาโท วาตาทิปโกโป โรควิเสโส, ตพฺพติ อุมฺมโตฺต, **มท** อุมฺมาเท, อุคฺคเตหิ วาตาทิโทเสหิ มทยตีติ **อุมฺมาโท,** โณฯ **ขุชฺชา**ทโย **อุมฺมตฺต**นฺตา วาจฺจลิเงฺค ยุตฺตตาย วาจฺจลิงฺคิกา, ยถา – ขุโชฺช ปุริโส, ขุชฺชา อิตฺถี, ขุชฺชํ นปุํสกํฯ อุมฺมโตฺต ปุริโส, อุมฺมตฺตา อิตฺถี, อุมฺมตฺตํ นปุํสกํฯ

๓๒๓. นวกํ โรคมเตฺตฯ **ตกิ** กิจฺฉชีวเน, ภูวาทิ, อา ภุโส ตงฺกตีติ **อาตโงฺก,** อฯ **อม** โรเค, โย, **มย** คติมฺหิ วา, อถ วา **อม** โรเค, จุราทิ, อามยติ รุชฺชตีติ **อามโย,** อ, การิตโลปาภาโวฯ **วิธ** วิชฺฌเน, วิชฺฌตีติ **พฺยาธิ,** อิ, **อ**การวณฺณาคโม, **พาธ** วิพาธายํ วา, ตทา **ยา**คโม, วิวิธา วา อาธโย มโนปีฬา ยสฺมึส **พฺยาธิ, ''ปุเม** อาธิ มานสี พฺยถา''ติ [อมร ๘.๒๘] หิ **อมรโกเส** วุตฺตํฯ โรเคคโท, กุเวรายุเธ คทา, คโท ภาตริกณฺหสฺส, ''อามเย จายุเธ คทา''ติ หิ **นานตฺถสงฺคเหฯ รุช** โรเค, กตฺตริ โณ, รุชา อิตฺถีฯ คิลานสฺส ภาโว **เคลญฺญํฯ กล** คติสงฺขฺยาเนสุ, น กลติ เยน ตํ อกลํ, ตเมว **อกลฺลํ,** โลฯ **พาธ** วิพาธายํ, ภูวาทิ, อฯ อุปตาโปปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ ขยโรเค, รสาทิสตฺตธาตุโย โสสยตีติ **โสโส, สุส** โสสเน, ทิวาทิ, โณฯ **ขิ** ขเย, ขยตีติ, อฯ ยกฺขา, ราชยกฺขาปฺยตฺรฯ **ยกฺข** ปูชายํ, จุราทิฯ

๓๒๔. ทฺวยํ นาสโรเคฯ อปิหิตา นาสา อเนนาติ **ปีนาโส, ปีนโส**ปิฯ อุปสคฺคโต นาสาย พหุพฺพีหิมฺหิ **นสา**เทสํ กุพฺพนฺติ [ปาณินิ ๕.๔.๑๑๙], อปิสฺสาการโลโป วณฺณนาโส, รสฺสสฺส ทีฆตาฯ ''โสโส ยกฺขา ราชยกฺขา, ปตีสฺสาโย ตุ ปีนโส, อาปีนโส ปติสฺสาโย''ติ **รภโส**ฯ ปติสฺสโยปฺยตฺรฯ เวชฺชคเนฺถ อิเมสํ ปีนสปติสฺสายานํ เภโท อภิหิโต –

อานหฺยเต ยสฺส วิสุสฺสเต จ,
กิลิทฺยเต ธูปติ เจว นาสา;
น ญายเต คนฺธรเส จ ชนฺตุ,
ทุฏฺฐํ วิชญฺญา ตมปีนเสนาติฯ

อานทฺธา ปิหิตา นาสา,
ตนุสาวปฺปเสกินี;
คลตาโลฏฺฐโสโส จ,
นิโตฺตโท สงฺขกทฺวเย;
ภเว สโร ปฆาโต จ,
ปติสฺสาโยติ ลกฺขิโตติฯ

อิห ตฺวเภเทโนตฺตํฯ **ปติ**ปุโพฺพ **สิ**ธาตุ รุชตฺยโตฺถฯ นาสิกาย ชาโต โรโค **นาสิกาโรโค**ฯ

ฆาเน ปวโตฺต อสฺสโว สิงฺฆานิกา นาม, **สิงฺฆ** อาฆาเน, ภูวาทิ, สิงฺฆตีติ สิงฺฆานํ, ยุ, ตโตฺถ ชาตา **สิงฺฆานิกา**ฯ อา ปุนปฺปุนํ สวติ สนฺทตีติ **อสฺสโว, สู** อภิสเวฯ ทฺวยํ วณมเตฺตฯ **อร** คมเน, อุ, **อรุ,** นปุํสเกเยวฯ **วณ** คตฺตวิจุณฺณเน, จุราทิ, อ, **วโณ,** อนิตฺถีฯ ทฺวยํ โผเฏฯ **ผุฏ** สํสิเลสเน, ภูวาทิ, **โผโฏ,** โณฯ **ปีฬ** วิพาธายํ, จุราทิ, ณฺวุ, ''อิตฺถิยมโต **อา**ปจฺจโย''ติ อา, ปีฬโก, ปีฬกา, ปีฬกํ, ตีสฺวปิ, ตถา โผโฏฯ

๓๒๕. ทฺวยํ ปกฺกวณาทีสุ สญฺชาตทุคฺคนฺธวิเสเสฯ **ปุพฺพ** ปูรเณ, ภูวาทิ, อฯ **ปูย** วิสรเณ, ทุคฺคเนฺธ จ, ภูวาทิฯ

ทฺวยํ โลหิตนิสฺสรณโรเคฯ รตฺตสฺส โลหิตสฺส สณฺฐานมติกฺกมิตฺวา สรณํ คมนํ **รตฺตาติสาโร**ฯ ปกฺขนฺทติ นิสฺสรตีติ **ปกฺขนฺทิกา**ฯ **กมุ** ปทวิเกฺขเปฯ ''อิตฺถิยมติยโว วา''ติฯ ''ปกฺกมาทีหิโนฺต เจ''ติ เอตฺถ **จ**กาเรน **ติสฺส**นฺติ, ธาตฺวนฺตโลโป จ, สกเตฺถ โกฯ ทฺวิเตฺตฯ **ยทา**ทินา ปรกการสฺส **โข,** ปกฺขนฺทิกาฯ

ทฺวยํ อปมาเรฯ สรณํ สาโร, อปคโต สาโร เยน **อปมาโร, สสฺส โม**ฯ อิตรตฺร **ม**การาคโมฯ ทฺวยํ ปาทเภเทฯ ปาทสฺส โผโฏ เภทนํ ทรณํ **ปาทโผโฏ, ผุฏ** เภเทฯ วิรูโป ปาโท เอตาย เหตุภูตายาติ **วิปาทิกา**ฯ สมาสเนฺต โก, ปุพฺพาการสฺสิตฺตํ, วิทารียมานตฺตา วิปชฺชมาโน ปาโท อสฺสนฺติ วา **วิปาทิกา**ฯ

๓๒๖. ทฺวยํ วุฑฺฒิปฺปตฺตณฺฑโกสโรเคฯ วุฑฺฒิปฺปโตฺต โรโค **วุฑฺฒิโรโค**ฯ วาตปูริตํ อณฺฑํ โกโส **วาตณฺฑํ**ฯ ทฺวยํ ถูลปาทโรเคฯ ฆนาภาวโต สิถิลํ ปทํ **สีปทํ,** วณฺณนาโส, ทีฆ

าทิฯ ภาโร ปาโท ยสฺส, ตสฺส ภาโว **ภารปาทตาฯ**

ปญฺจกํ กณฺฑุยํฯ **กณฺฑ** เภทเน, อุ, ทีเฆ กณฺฑู, **วธู**สโทฺทวฯ **ติมฺหิ กณฺฑูติ,** อสฺสู, จุราทิตฺตา **ยมฺหิ กณฺฑูยา, ย**โลปาภาโวฯ **ขชฺช** เถยฺยกรณพฺยถเนสุ, ภูวาทิ, อุฯ **ยุมฺหิ กณฺฑุวนํ,** อสฺสูฯ **อุวา**เทโส, ทีโฆ จฯ

๓๒๗. ติกํ กจฺฉุยํฯ ยา ‘‘ขสฺโรโค’’ติ วุจฺจติฯ ปาตฺยตฺตานนฺติ **ปามํ,** มน, ปามาปฺยตฺถิ, ปุลฺลิโงฺค, ราชาทิ, วิเสเสน ตจฺฉติ กาสนฺติ **วิตจฺฉิกา, ตจฺฉ** ตนุกรเณ, ณฺวุ , ‘‘วิวจฺฉิกา’’ [วิจฺจจฺจิกา (อมร ๑๖.๕๓)] ติปิ ปาโฐฯ **วจฺฉ** ปริภาสนตชฺชเนสุ, ภูวาทิฯ **กจ** พนฺธเน, อุ, **จ**สฺส **ฉ**ตฺตํ, ทฺวิตฺตาทิฯ ติลกาฬกนฺตํ ทฺวยํ ทฺวยํ สมตฺถํฯ ตตฺร ทฺวยํ โสเถฯ สุ คติวุฑฺฒีสุ, ภูวาทิ, โถฯ **ถุ**ปจฺจเย **สยถุ,** อุสฺสตฺตํ, **ยา**คโม จฯ โสโผปฺยตฺรฯ โสกํ ผายติ พหุลํ กโรตีติ **โสโผ, ผาย** วุฑฺฒิยํ, **ผาย**สฺส **โผ,** เนรุตฺโตฯ

ทฺวยํ อริสโรเคฯ อมงฺคลตาย ทุ นินฺทิตํ นามมสฺส **ทุนฺนามํ,** สกเตฺถ, กุจฺฉายํ วา โก, ทีฆ โกสิกายํ ทุนฺนามา, อิตฺถีฯ อริ วิย สสติ หึ สตีติ **อริสํ, สส** หึสายํ, กฺวิ, **อร** คมเน วา, อิโสฯ ทฺวยํ วมนโรเคฯ **ฉทฺท** วมเน, จุราทิ, ณฺวุฯ **วมุ** อุคฺคิรเณ, ถุฯ วมิธุปฺยตฺรฯ **ฉทฺทิกา, วมิ** อิตฺถิยํ, **วมถุ** ปุเมฯ

๓๒๘-๓๒๙. ทฺวยํ ปริตาเปฯ **ทุ** ปริตาเป, ตนาทิ, ถุฯ ปริตปนํ สนฺตาปนํ **ปริตาโปฯ** ทฺวยํ ติลกาฬเกฯ ติลสณฺฐานํ วิย ชายตีติ **ติลโกฯ** ติลํ วิย กาโฬ หุตฺวา ชายตีติ **ติลกาฬโกฯ**

มหาวิเรโก ‘‘วิสูจิกา’’ตฺยุจฺจเตฯ นิเสฺสสโต สุจติ คจฺฉตีติ **สูจิกาฯ สุจิ, สุจ** คติยํ, ภูวาทิฯ **สุจ** โสเจยฺเย วา, นิเสฺสสโต โสเจตีติ **วิสูจิกา,** วิเสเสน สูจิ วิย วิชฺฌตีติ วา **วิสูจิกาฯ** พหุโมสรณตฺตา มหนฺโต วิเรโก **มหาวิเรโก, ริจ** วิโยชนสมฺปุจฺฉเนสุ, โณฯ

ภคนฺทลาทโย สตฺต **อามยนฺตรา** โรคเภทา ภวนฺติฯ ตตฺร คุทสมีปโช วณวิเสโส ภคนฺทลา, อิตฺถีฯ ภคํ โยนิ, ตํ ทารยตีติ รูฬฺหีโต **อ**ปจฺจยโนฺต นิปาติโตฯ **ทร** วิทารเณ, ภูวาทิ, **ล**เตฺต **ภคนฺทลาฯ** ภคนฺทโรปฺยตฺรฯ เมโห มุตฺตเมโห, โส จ พหุมุตฺตตาย **มธุเมโห, รตฺตเมโห, สุกฺกเมโห**ตฺยเนกวิโธฯ **มิห** เสจเน, ภูวาทิ, มิหติ มุตฺตนฺติ **เมโห,** โณฯ **ชร** โรเคฯ ภูวาทิ, ชรตีติ, อฯ ชโร ปสิโทฺธฯ **กาส** สทฺทกุจฺฉายํ, ทิตฺติยญฺจ, ภูวาทิ, กาสตีติ **กาโส,** โณ, กุจฺฉิตํ อสตีติ วา **กาโส, กุอา**ปุโพฺพฯ **สส** ปาณเน, สสนํ **สาโส,** ภุสํ สสนเมตสฺสตฺถีติ วา **สาโส, กุฎ** เฉทเน, โฐ, **กุฎฺฐํฯ** สามเญฺญน ตโจวิการเรฯ สุเกฺก ตุ **สิตฺตํฯ สูล** รุชายํ, ภูวาทิ, **สูลํฯ** วิทฺทธิ, อสฺมรี, มุตฺตกิจฺฉาทโยปฺยเนกา โรคเภทาฯ

ปชฺชทฺธํ เวเชฺชฯ อายุเพฺพทสงฺขาตํ วิชฺชํ ชานาตีติ **เวโชฺช,** ‘‘ณ ราคา ตเสฺสทมญฺญเตฺถสุ จา’’ติ โณ, **วิท** ญาเณ วา, วินฺทตีติ **เวโชฺช,** โณฺย, **ทฺย**สฺส **โชฯ** ภิสชฺชติ จิกิจฺฉตีติ **ภิสโกฺก,** อ, **ช**สฺส **โกฯ** โรคํ หรติ สีเลนาติ **โรคหารี,** ณีฯ **หร**สโทฺทยํ เกวโลปิ อานยนาปนยเนสุ วตฺตติ ‘‘มโนหโร, ทุกฺขหโร’’อิจฺจาทีสุ, อิธ อปนยเนฯ **กิต** โรคาปนยเน, ภูวาทิฯ ติกิจฺฉตีติ **ติกิจฺฉโก, ฉ**ปจฺจโย, ณฺวุ, ทฺวิตฺตาทิฯ อคทกโรปฺยตฺร, อคทํ อโรคํ ปาณีนํ กโรตีติ **อคทกโร,** กมฺมาทิมฺหิ โณฯ

๓๓๐. ทฺวยํ สลฺลนีหรเณ เวเชฺชฯ กาเย ปวิฏฺฐสราทิสลฺลสฺส นีหรโณ เวโชฺช **สลฺลเวโชฺชฯ** ยถาวุตฺตํ สลฺลํ นีหรณวเสน กนฺตติ ฉินฺทตีติ **สลฺลกโตฺต, กติ** เฉทเน, โตฯ ทฺวยํ ปฏิกาเรฯ ติกิจฺฉนํ **ติกิจฺฉา,** ภาเว อฯ **ปติ**ปุโพฺพ กโรติ ติกิจฺฉายํ, **กร**โต ริริยาฯ

จตุกฺกํ โอสเธฯ ภิสชานมิทํ **เภสชฺชํ,** ณฺยฯ น วิชฺชเต คโท ยสฺมินฺติ **อคโทฯ** ภิสชานมิทํ **เภสชํ,** โณฯ **อุส** ทาเหฯ โรคโมสาเปตีติ **โอสธํ,** โธ, อถ วา โอสธี นาม อสํโยคทพฺพํ, เตหิ สํโยชิตํ โอสธํฯ ชายุปฺปยตฺรฯ **ชิ** ชเย, ณุฯ

๓๓๑. ติกํ อาโรเคฺยฯ อนตฺถการกตฺตา กุจฺฉิตากาเรน สรีเร เสนฺตีติ กุสา, โรคา, เต ลุนาติ ฉินฺทตีติ **กุสลํฯ** อามยสฺสาภาโว **อนามยํ,** อพฺยยีภาโวฯ อโรคสฺส ภาโว **อาโรคฺยํฯ** กุสลานามยาโรคฺยนฺติ สมาหารทฺวโนฺทฯ ทฺวยํ อนามยชเนฯ **กล** คติสงฺขฺยาเนสุฯ กลติ ยถาสุขํ สพฺพิริยาปเถสูติ **กโลฺล,** โลฯ ‘‘กาลํ ขมตีติ กลฺยํ, อโรคตา, ตสฺสํ นิยุโตฺต กโลฺย’’ติ **องฺคุตฺตรนิกายฏีกายํฯ** นตฺถิ อามโย ยสฺมิํ **นิรามโยฯ** วุโตฺตปฺปยตฺรฯ วุตฺติ ชีวิตวุตฺติ ปสตฺถา อสฺสตฺถีติ **วุโตฺตฯ** โรคโต นิคฺคตชเน ปน อุลฺลาโฆ, **ลาฆ** สามตฺถิเย, **อุ**สโทฺทยํ โรควิมุตฺยโตฺถฯ นราทิตฺตา, นรปฺปธานตฺตา จ นรวโคฺคฯ

นรวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. จตุพฺพณฺณวคฺควณฺณนา

๓๓๒. **สนฺตติ**ปริยนฺตํ วํเสฯ **กุล** สนฺตานพนฺธูสุ, ภูวาทิ, โณ, **กุลํ, วน** สมฺภตฺติยํ, โสฯ **สํตนุ** วิตฺถาเร, โณฯ อภิมุขํ ชเนตีติ **อภิชโน,** โณฯ โค วุจฺจติ อภิธานํ, พุทฺธิ จ, เต ตายตีติ **โคตฺตํฯ** โคตฺรมฺปิฯ ควํ สทฺทํ ตายตีติ วา **โคตฺตํ, ตา** ปาลเนฯ **อนุ**ปุโพฺพ **อิ** คติยํ, กรเณ อฯ **ตโน**ติสฺมาติ, **สนฺตติ, น**โลโป, อิตฺถิยํฯ

> สนฺตติ ปนฺติวิตฺถาร-โคเตฺตสุ กวิภี มตา;
> ปรมฺปรา ภเว จาปิ, ปุตฺตกญฺญาสุ สนฺตติฯ

ขตฺติยาทโย ขตฺติยพฺราหฺมณเวสฺสสุทฺทา จตฺตาโร **วณฺณา** กุลานิ ภวนฺติ, เอเต หิ อญฺญมญฺญมสงฺกรโต วเณฺณตพฺพโต ฐเปตพฺพโต **วณฺณา**ติ วุจฺจเนฺตฯ **วณฺณ** ฐปเนฯ

๓๓๓-๓๓๔. ฉกฺกํ กุลีเนฯ กุลสฺสาปจฺจํ **กุลิโน,** อิโน อปเจฺจฯ โสภโน ชโน **สชฺชโนฯ** สปรตฺถํ สาเธตีติ **สาธุ, สาธ** สํสิทฺธิมฺหิ, อุฯ สภายํ สาธุ **สโภฺยฯ** สาธุวเตฺถ โยฯ **อย** คติยํฯ อยิตโพฺพ อุปคนฺตโพฺพติ **อโยฺย,** กมฺมนิ โยฯ มหากุลสฺสาปจฺจํ **มหากุโล,** โณฯ

ภูภุชนฺตํ ราชสามเญฺญฯ อติเตชวนฺตตาย วิเสเสน ราชเต ทิพฺพเตติ **ราชา, ราช** ทิตฺติยํฯ ภุยา ภูมิยา ปติ **ภูปติ,** ภุํ ปาเลตีติ วา **ภูปติ, ปา** รกฺขเณ,ติ, รโสฺสฯ ปถวิยา อิสฺสโร **ปตฺถิโว,** โณ, ทฺวิตฺตํ, อิตฺตญฺจฯ ชคติํ ภูมิํ ปาเลตีติ **ชคติปาโล,** กมฺมนิ โณฯ ทิสานํ ปติ **ทิสมฺปติ,** ทิสา, ทิสเฏฺฐ วา ปาเลตีติ **ทิสมฺปติ,** รสฺสตฺตํ, นิคฺคหีตาคโม จฯ ภุํ ภูมิํ ภุญฺชตีติ **ภูภุโช, ภุช** ปาลนโชฺฌหรเณสุ, อิธ ปาลเน, รุธาทิฯ มหิขิโตปฺยตฺรฯ **ขิ** นิวาสคตีสุ, มหิํ อขิคตวา มหีขิโตฯ

๓๓๕. ปชฺชทฺธํ มุทฺธาภิสิเตฺต ชาติขตฺติเย, ‘‘ราชชเจฺจ จ ขตฺติเย’’ติ วจนโตฯ รโญฺญ ขตฺติยสฺสาปจฺจํ **ราชโญฺญ,** โญฺญ อปเจฺจฯ ‘‘ขตฺติโย ตุ วิรา ขตฺตํ, ราชญฺญทฺวิชลิงฺคโน’’ติ

รภส, รตนโกเสสุ ปริยายาฯ ขตฺตสฺสาปจฺจํ **ขตฺติโย,** อปเจฺจ **อิย**ปจฺจโย ทิสฺสเต, เขตฺตานํ อธิปติภูตตฺตา วา **ขตฺติโย**ติอาทิกปฺปิกราชา วุจฺจติ, ตปฺปภวตฺตา ปน มุทฺธาภิสิเตฺตสฺวปิ ตํ สมญฺญา, เอสฺสตฺตํฯ ขตฺตสฺสาปจฺจํ **ขตฺตํ,** โณฯ รชฺชาโรปนสมเย ทกฺขิณาวฏฺฏสโงฺขทเกน คงฺคานีเตน มุทฺธนิ ขตฺติยกญฺญาทีหิ อภิสิตฺตตฺตา **มุทฺธาภิสิโตฺต,** ปฐมขตฺติโยฯ ตปฺปภวตาย ปน อนภิสิตฺตา จ มุทฺธาภิสิตฺตาขฺยา, ยถา – พฺรหฺมพาหุชสฺส วํเส ชาตสฺสาปิ พฺรหฺมพาหุโชฯ พฺรหฺมพาหุโต ชาตตฺตา **พาหุโช**ติ หิ นิกายนฺตริกานํ ลทฺธิฯ ยสฺมิํ ปน ราชินิ อเสสา สามนฺตา ปณมนฺติ, โส อธิสฺสราโขฺย [อมร ๑๘.๒]ฯ สํ สโตฺต ลโคฺค อโนฺต ยสฺสา สา สมนฺตา, สวิสยานนฺตรา ภูมิ, สมนฺตาย อิเม **สามนฺตา,** อนนฺตรราชาโนฯ

ทฺวยํ จกฺกวตฺตินิฯ สพฺพภูมิยา อิสฺสโร **สพฺพภุโมฺม,** โณฯ ปุโญฺญปนีเตน จกฺกรตเนน วตฺตเต อสาธุทมนิกาทิราชวตฺตํ อนุติฏฺฐตีติ **จกฺกวตฺตี,** ณี, จกฺกรตนํ วเตฺตติ อากาเส อตฺตโน ปุรโต คมยตีติ วา **จกฺกวตฺตี,** ปุญฺญจกฺกํ, จตุจกฺกํ วา สเตฺตสุ วเตฺตติ, เต วา อสฺมิํ วเตฺตตีติ **จกฺกวตฺตี,** จกฺกรตนุปฺปาทนตฺถํ ทฺวาทสวสฺสจริตํ ทสราชธมฺมํ วตฺตเมตสฺสตฺถีติ วา **จกฺกวตฺตีฯ** ตตฺถ อโนฺตชนสฺมิํ พลกาเย ธมฺมิการกฺขาวรณคุตฺติยา สํวิธานํ, ขตฺติเยสุ, อนุยุเตฺตสุ, พฺราหฺมณคหปติเกสุ, เนคมชานปเทสุ, สมณพฺราหฺมเณสุ, มิคปกฺขีสุ, อธมฺมการปฏิเกฺขโป, อธนานํ ธนุปฺปาทนํ, สมณพฺราหฺมเณ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหปุจฺฉนนฺติ อิทํ ทสวิธํ จกฺกวตฺติวตฺตํ, อิทเมว จ คหปติเก, ปกฺขิชาเต จ วิสุํ กตฺวา คหณวเสน ทฺวาทสวิธมฺปิ ทีเปสุฯ จตูสฺวปิ ทีเปสุ อาณาธมฺมจกฺกานิ สเตฺตสุ ปวเตฺตตีติ วา **จกฺกวตฺตีฯ อโญฺญ** อสพฺพภุโมฺม อนวกาโส สามโนฺต ภูโป มณฺฑลิสฺสโร นามฯ สยมาณาปวตฺติฏฺฐานวเสน ปริจฺฉินฺนเสฺสว มณฺฑลสฺส อิสฺสโร, น สพฺพมณฺฑลสฺสาติ **มณฺฑลิสฺสโร**ติปิฯ เอตฺถ จ ‘‘สพฺพภุโมฺม, จกฺกวตฺตี’’ติ ทฺวีหิ นาเมหิ **จตุทีปิสฺสโร** ราชา ทีปิโต, อิธานาคเตปิ สงฺคเหตฺวา กถิเตน **อธิสฺสร**ปเทน **เอกทีปิสฺสโร** ราชา, **มณฺฑลิสฺสร**ปเทน **ปเทสิสฺสโร** ราชา ทีปิโตฯ อถ วา **มณฺฑลิสฺสร**ปเทน เอกทีปิสฺสโร ราชา, เสเสหิ **ราชราชญฺญา**ทีหิ **พาหุช**ปริยเนฺตหิ ปเทสิสฺสโร ทีปิโตฯ

๓๓๖. ทฺวยํ ราชเภเทฯ สุขุมตาย ลีนา อปากฏา ฉวิโย เยสํ เต **ลิจฺฉวิโนฯ** ลิจฺฉวี จ วชฺชี จาติ ทฺวโนฺทฯ ทฺวยํ สมฺมาสมฺพุทฺธกุเล ราชินิฯ ปุริมตรสมฺภูเต สกฺยกุเล สญฺชาตตฺตา **สโกฺย,** โณฯ สโกฺกปิฯ สเกฺย ภโว **สากิโย,** อิโย, **ย**โลโป, ทีโฆ จฯ

ปญฺจกํ พุทฺธปุตฺตสฺสายสฺมโต ราหุลสฺส มาตริฯ **ภทฺท** กลฺยาเณ, โสเขฺย จฯ กุลาจารรูปาทิวเสน กลฺยาณตฺตา **ภทฺทาฯ** กจฺจสฺสาปจฺจํ **กจฺจานา, อปจฺจ**สโทฺทยํ นิจฺจํ นปุํสเก ปุเตฺต, ปุตฺติยญฺจ ภวตีติฯ ‘‘ราหุ วิย จนฺทํ มม นิกฺขมนํ ลาตุกาโม จายํ เม ปุโตฺตติ ราหุโลติ นาเมน ภวิตพฺพ’’นฺติ มนสิ กตฺวา ‘‘ราหุ ชาโต, พนฺธนํ ชาต’’นฺติ ปิตรา วุโตฺต สิกฺขากาโม อายสฺมา ราหุโลเยเวตฺถ ราหุโล, ตสฺส มาตา **ราหุลมาตา,** พิมฺพํ วุจฺจติ สรีรํ, อติสยวณฺณสรีรยุตฺตตาย **พิมฺพา, วมิ**ธาตุมฺหา วา โพ, **ว**สฺส **พ**ตฺตํฯ ยโส วุจฺจติ ปริวาโร, กิตฺติ จ, เต ธาเรตีติ **ยโสธรา, มนาทิ**ตฺตา อโสฺสฯ

๓๓๗-๓๓๙. เยสํ ขตฺติยานํ ธนํ สตํ โหติ, กีทิสํ ตํ ธนํ? **นิธานคํ** ปถวาทีสุ นิธานวเสน คตํ ปวตฺตํ, เตสํ ธนานํ สตํ กหาปณานํ, กิตฺตกปฺปมาณานํ? โกฏีนํ สตํฯ เกน ปริเจฺฉเทน? **เหฏฺฐิมเนฺตน** เหฏฺฐิมโกฏฺฐาเสน, เหฏฺฐิมปริเจฺฉเทน วา โกฏีนํ สตํ โหติฯ **ทิวสวฬโญฺช** ทิวเส ทิวเส วฬญฺชิตโพฺพ ปน กหาปโณ วีสตมฺพณมตฺตํ โหติ, **เต** ขตฺติยา ‘‘ขตฺติยมหาสา

ลา’’ตฺยุจฺจเนฺต ฯ มหโนฺต ธนสาโร เยสเนฺต **มหาสาลา,** ลตฺตํ, อมฺพณมตฺร เอกาทส โทณมตฺตํฯ

เยสํ ทฺวิชานํ พฺราหฺมณานํ **นิธานคานิ** นิธานวเสน ปวตฺตานิ อสีติโกฏิธนานิ โหนฺติ, ทิวสวฬโญฺช ปน กหาปโณ ทสมฺพณมตฺตํ โหติ, เต ทฺวิชา ‘‘ทฺวิชมหาสาลา’’ตฺยุจฺจเนฺตฯ

นิธานเค, วฬเญฺช จ ธเน ตทุปเฑฺฒ เตสํ ทฺวิชมหาสาลานํ ธนสฺส อุปฑฺฒภาเค สติ คห ปติมหาสาลา นาม สิยุํ, อุภยตฺราปิ เหฎฺฐิมเนฺตเนว ธนปริเจฺฉโทฯ

๓๔๐. โย น หีโน, น จุกฺกโฎฺฐ, มชฺฌิมาธิการพฺยวฎฺฐิโต ราชปุตฺตเสนาปติมหากณิตฺถ ราทิ, โส มหามโตฺตฯ มหตี มตฺตา ปริเจฺฉโท ยสฺส **มหามโตฺต,** รูปเภเทน ปฎฺฐานํ กฺลีวํฯ

> ‘‘ปกติยํ มหามเตฺต, ปญฺญายํ ปรมตฺตนิ;
> นปุํสกํ ปธานํ ตํ, เอกเตฺต ตุ’ตฺตเม สทา’’ติฯ

รภโส จฯ ‘‘มหามโตฺต, ปฎฺฐาโน จา’’ติ ตุ ปุํสกเณฺฑ โวปาลิโตฯ ปกเฎฺฐ ติฎฺฐตีติ **ปฎฺฐานํ,** ยุ [อภิธานปฺปทีปิกา ฎีกา ๙๘๓, ๑๑๒๓ คาถาสุปิ ปสฺสิตพฺพํ]ฯ

ปญฺจกํ มนฺตินิมฺหิฯ มติปฺปธาโน สจิโว สหาโยฯ อิติกตฺตพฺพตาวธารณํ มโนฺต, ตํโยคา **มนฺตินีฯ** อสฺสตฺถฺยเตฺถ อินี, อถ วา มเนฺตน นยตีติ **มนฺตินี,** อถ วา มนฺตโยคา มนฺติ, เนตีติ นี, มนฺติ จ นี จาติ **มนฺตินีฯ** ‘‘มติสจิวมนฺตินี’’ติปิ ปาโฐ, ตทา ทฺวินฺนํ ติณฺณํ วา ทฺวโนฺทฯ รญฺญา สห ชีวตีติ **สชีโวฯ** สจเต สมเวโต ภวตีติ **สจิโวฯ สจ** สมวาเย, โว, อิการาคโม จฯ สพฺพกิ เจฺจสุ รญฺญา มเนฺตน อมา สห ภวตีติ **อมโจฺจ, อมา**สโทฺทยํ นิปาโต สหเตฺถ **จฺจ**ปจฺจโยฯ ส ชีวมเตฺต **จามจฺจ**สโทฺท วตฺตติฯ ทฺวยํ เสนาปติมฺหิฯ เสนํ นยตีติ **เสนานีฯ** จมูนํ เสนานํ ปติ **จมูปติฯ**

๓๔๑. **นฺยาสาทีนํ** อิณาทานทายวิภาคาทีนํ **วิวาทานํ** โวหารานํ **อุปทฎฺฐริ** อุปทสฺสิ เต อกฺขทโสฺส, อเกฺข โวหาเร ปสฺสตีติ **อกฺขทโสฺส,** โณ, ธมฺมาธิกรณิโยฯ ปุจฺฉาวิวาโก, ปญฺ หวิวาโกปฺยตฺรฯ

ปชฺชฑฺฒํ ปฎิหาเรฯ ทฺวาเร นิยุโตฺต **โทวาริโก,** ณิโก, **โอ**การาคโมฯ ปฎิหรติ วิญฺญา ยติ เตนาติ **ปฎิหาโร,** โณฯ ทฺวาเร ติฎฺฐตีติ **ทฺวารโฎฺฐ,** สกเตฺถ โกฯ **ทฺวารปาลโกฯ** ทฺวาร ฎฺฐิโต, ทสฺสโกปฺยตฺรฯ

๓๔๒. ราชูนํ องฺครกฺขคโณ อนีกโฎฺฐติ มโตฯ ‘‘รกฺขิวโคฺค ตุ โย รญฺญํ, โส’นี กโฎฺฐ’ภิธียเต’’ติ **อมรมาลาย**ญฺจ, อนีเกน สมูเหน ติฎฺฐตีติ **อนีกโฎฺฐ,** โณฯ

ทฺวยํ มหลฺลเกฯ กญฺจุกํ โจฬํ, ตํโยคา **กญฺจุกีฯ** โสกํ วินฺทตีติ **โสวิทโลฺลฯ วิท** โลเภ, โล, **ก**โลโปฯ ถาปติ, โสวิโทปฺยตฺรฯ ทฺวยํ เสวเกฯ ปภุโน ปจฺฉา ชีวตีติ **อนุชีวี,** ณีฯ **เสว** เส วเน, ภู, ณฺวุฯ อตฺถีปฺยตฺรฯ **อตฺถ** ยาจนายํฯ อตฺถนมโตฺถ, อาสีโส, ตํโยคา **อตฺถีฯ**

๓๔๓. ทฺวยํ อธิกมเตฺตฯ คาเมสุ อธิกตฺตา อธิกา อิกฺขา อนุภวนเมตสฺส **อชฺฌโกฺข,** อิสฺ สตฺตํฯ อธิกํ กโรตีติ **อธิกโตฯ** อิทํ ทฺวยํ ถายุกโคปานํ ทฺวินฺนมฺปิ นามํฯ ตตฺร เอกคาเม อธิก โต **ถายุโก,** พหูสุ คาเมสฺวธิกโต **โคโปฯ** วุตฺตญฺจาม**รโกเส** ‘‘ถายุโกธิกโต คาเม, โคโป คา

เมสุ ภูริสู’’ติฯ [อมร ๑๘.๗] **รุทฺทนา**ปิ วุตฺตํ ‘‘คาเมสฺวธิกเต โคโป, โคฏฺฐชฺฌกฺเขปิ วลฺลโภ’’ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๘.๗]ฯ

ทฺวยํ สุวณฺณรชตชฺฌกฺขานํ ทฺวินฺนมฺปิ นามํฯ หิรญฺญํ วุจฺจติ อกตสุวณฺณาทิ, ตตฺร นิยุตฺโต **เหรญฺญิโก**ฯ **กน** ทิตฺติคติกนฺตีสุ, **นิ**ปุพฺพ, โข, นิกฺโข, สุวณฺณาทิวิกาโร, ตตฺร นิโยโค **นิกฺขิโก**ฯ วิเสสโต ปน สุวณฺณชฺฌกฺเข โภริโกฯ **ภูริ**สทฺโท สุวณฺเณ, ตํโยคา **โภริโก**ฯ รูปฺยาชฺฌกฺขนิกฺขิโก, ตสฺมา’ย’มฺภยตฺราปิ เหรญฺญิโกติ สามญฺญสฺมึเยวฯ วุตฺตญฺจ –

‘‘โภริโก กนกาชฺฌกฺโข,
รูปฺยา’ชฺฌกฺโข ตุ นิกฺขิโก’’ติ [อมร ๑๘.๗]ฯ

สสฺส อตฺตโน วิชิคีสภูตสฺส เทสานนฺตโร สมนฺตโต มณฺฑลีภูโต ราชา **สตฺตุ**รุจฺจเต เอกตฺถาภินิเวสิตตฺตาฯ ตโต ปรํ วิชิคีสภูเมฺยกนฺตริโก **มิตฺโต** เอกตฺถการิตฺตโนปการตฺตาฯ อริวิชิคีสมิตฺตานํ ปน มณฺฑลานํ พหิภูโต ทูรมณฺฑลฏฺโฐ วิชิคีสภูมิยา อจฺจนฺตพฺยวหิโต พลาธิโกปิ โย นาปกโรตฺยุปกาโรติ วา, ส อุทาสีโน ทูรมณฺฑลตฺเตโนปการตฺตาฯ ทูรมณฺฑเล อาสตีติ **อุทาสีโน, อุ**ปุพฺพ **อาส** อุปเสวเน, ยุ, อสฺสิ, **ทา**คโม จฯ สตฺตุมฺภิยุญฺชมานสฺส วิชิคีสสฺส สตฺตุหิตาย โย ปณฺหึ คณฺหติ ปิฏฺฐิโต วตฺตติ, โส ปณฺหิคฺคาโหฯ ‘‘ปณฺหิ ปจฺฉา ปทํ วิชิคีสสฺสา’’ติ **รตนโกเส**ฯ ‘‘ปณฺหิปาเท พฺยูหปิฏฺเฐ’’ติ [ติกณฺฑเสส ๓.๓.๑๓๔] **ติกณฺฑเสโส**ฯ ‘‘ปณฺหิ ปจฺฉิมภาเค จ, ปาทมูโลมทิฏฺฐิสุฯ เสนาปิฏฺเฐ กุมฺภิยญฺเจ’’ติ ตุ **นานตฺถสงฺคเห**ฯ

๓๘๔-๓๘๕. **ทิฏฺฐ**นฺตํ ริปุมฺหิฯ มิตฺตปฏิปกฺขตฺตา **อมิตฺโต,** รปตฺยวณฺณํ รชเตติ **ริปุ,** อุ, **อิ**ตฺตํ, **รป, ลป, ชป, ชปฺป** วจเน วาฯ เวรํ วิโรโธ ยสฺสตฺถีติ **เวรี,** อีฯ ทุกฺขเหตุตฺตา สปตฺติ อิว **สปตฺโต, อิว**ตฺเถ **อ**การปจฺจโยฯ **อร** คมเน,ติ, ภูวาทิตฺตา อาคโมฯ **สท** สาทเน, ตุ, ภูวาทิ, **สตฺตุ,** ยวาทิจุณฺเณปิฯ **อร** คมเน, เวรมรตีติ **อริ,** รสฺสนฺโต อิฯ สปตฺตาทีนํ จตุนฺนํ ทฺวนฺโท, ‘‘พฺยญฺชโน จ วิสํโยโค’’ติ สุตฺเต **จ**คฺคหเณน เอก**ต**การสฺส โลโป จฯ ปติยมตฺถนํ ปจฺจตฺโถ, ตํโยคา **ปจฺจตฺถิโก,** ปติยํ วิปรีตคมนํฯ **ปนฺถ** คติยํ, จุราทิฯ ปริปนฺโถ ปริสฺสวฏฺฐานํ, ตํโยคา **ปริปนฺถี**ฯ ปฏิวิรุทฺโธ ปกฺข สหาโย **ปฏิปกฺโข,** ตถา **วิปกฺโข**ฯ **น** หิโต **อหิโต**ฯ หึสายํ รมตีติ [ปรตีติ (?)] **ปโร,** กฺวิฯ ปฏิปกฺขภาเวน อมติ คจฺฉตีติ **ปจฺจามิตฺโต, อม** คมเน, โต, ทฺวิตฺตํฯ นตฺถิ เอตสฺมา อีติ อุปทฺทโวติ อนีโต , มิตฺโต, ตปฺปฏิปกฺโข ปจฺจนีโต, โส เอว **ปจฺจนีโก, ตสฺส โก,** ยถา นิยโกฯ วิโรโธสฺสตฺถีติ **วิโรธี,** อีฯ **ทิส, ทุส** อปฺปีติยํ, ทิวาทิฯ วิทุสฺสนสีลตาย **วิทฺเทสี,** ทฺวิตฺตํ, อิสฺเสตฺตํฯ ทุสฺสตีติ **ทิโส,** อฯ **ต**ปจฺจเย **ทิฏฺโฐ,** ธาตฺวนฺเตน สห **ฏฺฐา**เทโสฯ เทฺวสโณ, ทุหทโย, ทสฺสุ, สาตฺตโว, อภิฆาตีปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ อนุกูลเนฯ อนุโรธนํ **อนุโรโธ,** โณฯ **รุธ** อาวรเณฯ อนุรูปํ ปวตฺตนํ **อนุวตฺตนํ, วตุ** วตฺตเน, ภู, ยุฯ

๓๘๖. ปญฺจกํ มิตฺตสามญฺเญฯ **มิท** สฺเนเห, ภูวาทิ, โต, วยสา ตุลฺโย **วยโส,** มูลวโยส เทฺทหิ สญฺญายํ **ส**ปจฺจโย [ยปจฺจโย (?) ปาณินิ ๔.๔.๙๑ สุตฺตํ ปสฺสิตพฺพํ], สพฺพการิเยสุ สห วยตีติ วา **วยโส, วย** คมเน, **สหสฺส โส** วณฺณวิปริยโยฯ สห อยติ กิจฺเจสูติ **สหาโย, อย** คมเน, **สหสฺส สา**ภาโว, ยถา สหธมฺมิโกฯ สห วา หานิ, อโย วา วุฑฺฒิ ยสฺส **สหาโย,** ติปท พหุพฺพีหิ, ยถา ปรกฺกมาธิคตสมฺปทาฯ อถ วา หานิ จ อาโย จ หายา, **นิ**โลโป, เต ยสฺส อตฺถิ, โส **สหาโย,** ‘‘สปกฺขโก, สโลมโก’’ตฺยาทีสุ วิย **ส**สทฺทสฺส วิชฺชมานตฺถตฺตาฯ สุนฺทรํ หทย

เมตฺสาติ สุหทโย, **อ**โลโป, **ทฺยสฺส โช,** โสว **สุหโชฺช ฯ สห** ปริสหเนฯ ปริสหนํ อทฺสฺสนํ, โข, **ห**โลโป, **สขา,** ราชาทิ, สมาโน ขฺยาโต ปตีโต วา **สขา, ย**โลโป, **สมาน**สฺส จ **ส**ภาโวฯ สินิโทฺธ, สฺนิโทฺธ, สวโยปฺยตฺรฯ สขฺยสตฺตปทินา ปน เมตฺติยํ วตฺตนฺติฯ สขิมฺหิ ภวํ **สขฺยํฯ** สตฺตหิ ปเทหิ อวคมฺยเตติ **สตฺตปทินํ** [สตฺตปทีน (อมร ๑๘.๑๒)], อิโนฯ

ทฺวยํ อเภชฺชมิเตฺตฯ สพฺพกาลํ ภชตีติ **สมฺภโตฺต, ภช** เสวายํ, ภูวาทิฯ ทโฬฺห ถิโร มิโตฺต **ทฬฺหมิโตฺตฯ** ทฺวยํ ทิฏฺฐมตฺตมิเตฺตฯ กิญฺจิ กาลํ ปสฺสิตโพฺพติ **สนฺทิโฏฺฐฯ สํ**สโทฺท ยมปฺปโตฺถฯ **ทิส** เปกฺขเน, ทสฺสนํ ทิฏฺฐํ, ตํ มตฺตา ปมาณเมตสฺส **ทิฏฺฐมตฺตโก,** สกเตฺถ โกฯ

๓๔๗. ทฺวยํ จรปุริเส ตาปสาทิรูเปน จรมเตฺตฯ จรติ ชานาติ ปรจกฺกนฺติ **จโร,** อ, จาโรปิ, โณฯ **คุโฬฺหปุริโส** คุตฺตปุริโสฯ ยถารหวโณฺณ, ปณิธิ, อปฺปสโปฺป, ผโสฺสปฺยตฺรฯ ตตฺราทิทฺวยํ วาณิชกสิพลลิงฺคภิกฺขุกจฺจายนาทิเลเสน ถายินิจเรฯ อิตเร อิธาคตสทิสเตฺถฯ วโณฺณ ปกาโร, **ยถารหวโณฺณ** ยถารหปฺปกาโรฯ เยน ปรจกฺกํ สกฺกา ญาตุํ ตปฺปการวา อิจฺจโตฺถฯ ปณิธิยฺยเต เญยฺยมสฺมึ **ปณิธิ, อิฯ** อปกฏฺฐํ สปฺปติ จรตีติ **อปสโปฺป,** อฯ **ผุส** พาธนผุสเนสุ, อ, **ผโสฺสฯ**

ติกํ ปถิเกฯ ปเถ คจฺฉตีติ **ปถาวี,** วี, ทีโฆฯ อิโก, **ปถิโกฯ** อทฺธนิ มเคฺค คจฺฉติ สีเลนาติ **อทฺธคูฯ** อทฺธโคปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ ทูเตฯ **ทุ** ปริตาเป, โตฯ สเนฺทสํ วาจิกํ หรตฺยเนเนติ [หรตีติ (?)]ฯ

ทฺวยํ โชติสิเกฯ คณยตีติ **คณโก,** ณฺวุฯ มุหุตฺตํ กาลวิเสสํ ชานาตีติ **มุหุตฺติโก, วา**คฺคหเณน น วุทฺธิฯ สํวจฺฉโร, โชติสิโก, เทวญฺญู, โมหุโตฺต, ญาณิโก, กาตนฺติโกปฺยตฺรฯ กตโนฺต เทวมตฺตํ, ตํ ชานาตีติ **กาตนฺติโกฯ**

๓๔๘. ทฺวยํ เลขเกฯ **ลิข** เลขเน, ภู, ณฺวุฯ ลิเปน มโสฺยปเทเสน ภวตีติ ลิปิ, อิ, วณฺณสณฺฐาโน, ตํ กโรตีติ **ลิปิกาโรฯ** อกฺขรจโณ, อกฺขรจุญฺจุปฺยตฺรฯ **จน** ทาเน, ภูฯ **จญฺจุ** คติยํฯ

> เมลานฺทา มสิมณิ, เมลนฺธุ วณฺณกูปิกา;
> มสิชลนฺตุ เมลา จ, ปตฺตญฺชนํ มสิ ทฺวิสุฯ
>
> เลขนี วณฺณตูลี จ, วณฺณกกฺขรตูลิกา;
> วณฺณทูโต โสตฺถิมุโข, เลโข วาจิกหารโกฯ
>
> กาจนกิตลิโก จ, กาจนํ ตนฺนิพนฺธนํ;
> เลขฺยฏฺฐานํ คนฺถกุฏิ, มุทฺทา ปจฺจยการินี [ติกณฺฑเสส ๒.๘.๒๗, ๒๘, ๒๙]ฯ

ทฺวยํ วเณฺณฯ วณฺณียติ ปกาสียติ อโตฺถ เยน, โส **วโณฺณ, วณฺณ** ปกาสเนฯ น ขรติ น ขียตีติ **อกฺขโร, ขร** วินาเส, **ขิ** ขเย วา, ตทา อโรฯ **ลิขนํ, ลิปิ, ลิขิ** อิเม วณฺณสณฺฐาเน วตฺตนฺติฯ **ลิปิลิขิ**โย อิตฺถิยํฯ

เภทาทโย อิเม จตฺโร อุปายา สตฺตุวิชยการณานิฯ สตฺตุวิชยมุปคจฺฉนฺติ เอเตหีติ **อุปายาฯ** ปรสฺมา วิสิเลสนํ **เภโทฯ**

เสฺนหราคาปนยนํ , สํหาโสปฺปาทนํ ตถา;
สนฺตชฺชนญฺจ **เภโทยํ**, วิญฺญูหิ ติวิโธ มโต [กามนฺทกียนีติสาร ๑๗.๘]ฯ

ตตฺรายํ ตวานุคฺคเตน ปวุโทฺธ ปาสาทตรโว วิย อตฺตานโญฺจจฺฉินฺทิสฺสตีติ สงฺกายํ ชนิตายํ เสฺนหภตฺติญฺจาปนยติฯ อภิภวนโญฺจปาทยติ [ปทฺธโญฺจปาทยติ (ก.)]ฯ อญฺญสฺส จ ปริยปจฺจามิตฺตานุคฺคหณสฺส มรณเมวโนฺต ภวิสฺสตีเตฺยวํปการมภิภยนํ สนฺตชฺชนํฯ

วโธตฺถคฺคหณเญฺจว, ปริเกฺลโส ตเถว จ;
อิติ ทณฺฑวิธญฺญูหิ, **ทโณฺฑ**ปิ ติวิโธ มโต [กามนฺทกียนีติสาร ๑๗.๙]ฯ

ปริเกฺลโส พนฺธนตาฬนาทิฯ

อญฺญมโญฺญปการานํ, ทสฺสนํ คุณกิตฺตนํ;
สมฺพนฺธสฺส สมกฺขานํ, อายตึ สมฺปกาสนํฯ

วาจา เปสลยา สาธุ, ตวาหมิติ จปฺปณํ;
อิติ สามวิธญฺญูหิ, **สามํ** ปญฺจวิธํ มตํ [กามนฺทกียนีติสาร ๑๗.๔-๕]ฯ

“อสฺมึ เอวํ กเต อิทํ อมฺหากํ ภวิสฺสตี”ติ อาสาทสฺสนํ **อายติสมฺปกาสนํ**ฯ อปฺปณมิตฺยงฺคสฺส ทานํฯ

ทานญฺจ ปญฺจธา สารสฺสาสารสฺส จ ทพฺพสฺส คหิตสฺส สมปฺปณํ, ตถาคหิตสฺสานุโมทนํ, ตถา อปุพฺพทานํ, ตถา “อมุสฺส ทพฺพํ คณฺหาหิ, ตเถว ภวิสฺสตี”ติ ปรเสสุ สยํคาหปฺปวตฺตนํ, ตถา อิณปฺปโมจนเญฺจติฯ ยถาห –

“โย สมฺปตฺตธโนสฺสโคฺค, อุตฺตมมชฺฌิมาธโม;
ปติทานํ ตถา ตสฺส, คหิตสฺสานุโมทนํฯ

ทพฺพทาน’มปุพฺพญฺจ , สยํ คาหปฺปวตฺตนํ;
เทยฺยสฺส ปฏิโมโกฺข จ, **ทานํ** ปญฺจวิธํ มต”นฺติ [กามนฺทกียนีติสาร ๑๗.๖-๗]ฯ

เอเต จตฺตาโร อุปายา มายาทีเสฺววโนฺตคธา, ตถา หิ มาโยเปกฺขา จ ทณฺฑโนฺตคธาฯ อินฺทชาลญฺจ เภเท อโนฺตคธํฯ เกจิ ปนาหุ

“สามํ ทานญฺจ เภโท จ, ทโณฺฑ เจติ จตุกฺกกํ;
มาโยเปกฺขินฺทชาลญฺจ, สโตฺตปายา ปกิตฺติตา”ติ [กามนฺทกียนีติสาร ๑๗.๓]ฯ

๓๔๙. นามมเตฺตน วุตฺตานํ เภทาทีนมิทานิ ปริยายานฺยาหฯ ตตฺร ทฺวยํ เภเทฯ **ชป** มานเส จ [ชโป จินฺตนวาจาสุ (ธาตฺวตฺถสงฺคห, ๑๓๕ คาถา)], ภู, โณฯ ***ภิทิ*** ทฺวิธากรเณ, โณฯ

ติกํ ทเณฺฑฯ **ทณฺฑ** นิปาตเน, จุราทิฯ สโห วุจฺจติ พลํ, ตพฺภวํ **สาหสํ**ฯ ทมนํ **ทโม,** ทีฆปฏิเสโธฯ

๓๕๐. สามํ สุทฺทวเคฺค, ทานญฺจ พฺราหฺมณวเคฺค กเถสฺสติฯ สามฺยาทโย สตฺตเรวาจริยมเตฯ ปรมฺปโรปการิตฺตา รชฺชสฺสงฺคานิฯ ปกฏฺฐมฺปกุพฺพนฺติ รชฺชนฺติ ปกติโยติ โจจฺจเนฺตฯ วุตฺตญฺจ **กามนฺทกีเย** –

“สามฺย’มจฺจญฺจ รฏฺฐญฺจ, ทุคฺคํ โกโส พลํ สขา;
ปรมฺปโรปการีทํ, สตฺตงฺคํ รชฺชมุจฺจเต [กามนฺทกียนีติสาร ๔.๑]ฯ

อมจฺจรฏฺฐทุคฺคานิ , โกโส ทโณฺฑ จ ปญฺจโม;
เอตา ปกติโย วุตฺตา, วิชิคีสสฺส ราชิโนฯ

เอตา ปญฺจ ตถา มิตฺตํ, สตฺตโม ปถวีปติ;
สตฺตปฺปกติกํ รชฺชํ, อิจฺจาห สูรปูชิโต’’ติฯ

ตตฺร โปรเสณีนํ ปธานภาเวปิ สติ **รฏฺฐ**คฺคหเณน, **พล**คฺคหเณน วา คหณสิทฺธนฺติ เนห วิสุํ คหณํ กตํ, **อมรโกเส** ปน ทฺวีหิ คหเณ สิเทฺธปิ ปธานตฺตาขฺยาปนตฺถํ วิสุํ คหิตาฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺร –

“สามฺย’มโจฺจ สขา โกโส, รชฺชทุคฺคพลานิ จ;
รชฺชงฺคานิ ปกตโย, โปรานํ เสณิโยปิ เจ’’ติ [อมร ๑๘.๑๗]ฯ

เอสญฺจ สามฺยมจฺจรฏฺฐทุคฺคโกสพลสขีนํ ปุพฺพตรสฺส ครุตฺตํ วิเญฺญยฺยํ, อิห ตุ นามลิงฺคานุสาสเน **อภิธานสเตฺถ** อนุปโยคโต ยถากฺกมํ ครุตฺตํ น วตฺตุมิจฺฉตีติ พฺยติกฺกเมโนปญฺญาโส กโตฯ

สุวณฺณาทิมยภณฺฑาคารํ **โกโส,** ปพฺพโตทกรุกฺขาทีหิ ทุคฺคมํ ปุรํ **ทุคฺคํ, วิชิตํ** ชนปทวตี ภูมิ, **พลํ** จกฺกํ, ตญฺจ โมลภตเสณิสหายามิตฺตาฏวิกเภเทน ฉพฺพิธํฯ ตตฺร กมาคตํ **โมลํ,** เวตนสมฺพนฺธํ **ภตํ,** โปรํ พลํ **เสณี,** สหายภูตํ **สหาโย,** อมิตฺตภูตํ **อมิตฺตํ, อฏวิกํ** อฏวิสหาโยมิตฺตํฯ ตทปิ สหชํ, ปากตํ, กิตฺติมเญฺจติ ติวิธํฯ “ลิเงฺค สภาเว ปกติ, โปรามจฺจาทิโยนิสุฯ ติลิงฺคํ คุณสาเมฺยปี’’ติ [พฺยาขฺยาสุธา ๑.๔.๒๙] **รุโทฺทฯ**

๓๕๑. ปภาวาทีนํ วสา สตฺติโย นาม ติโสฺส ภวนฺติฯ **สก** สตฺติยํ,ติฯ ตตฺร ยํ สนฺธาทีนํ, เภทาทีนญฺจ ยาถาวโต อวฏฺฐาปนํ, ตํ ญาณพลํ **มนฺตสตฺติ,** สกสมฺปตฺตุปฺปตฺติยํ โกสทณฺฑา **ปภูสตฺติ,** เตสํเยว ปภุตฺตสมฺปาทเน สามตฺถิยโตฯ วุตฺตญฺจ “โกสทณฺฑพลํ ปภูสตฺติ’’ริติ [จินฺตามณิฏีกายมฺปิ]ฯ พลวตี อุสฺสาหเจฏฺฐา **อุสฺสาหสตฺติฯ** วุตฺตญฺจ “วิกฺกมพลมุสฺสาหสตฺติ’’ริติ [พฺยาขฺยาสุธา ๒.๘.๑๙ จินฺตามณิฏีกายมฺปิ]ฯ

ปภาวาทีนํ สการณํ สรูปํ ทเสฺสตุมาห **“ปภาโว’’**จฺจาทิฯ ทมนํ ทโณฺฑ, ตทตฺถิยา พลมฺปิ ทโณฺฑฯ ตโต ชาตํ ยํ เตโช, ตํ ปภาโวฯ ตโต ชาโต โย เตโช, โส “ปภาโว’’ติปิ ปุลฺลิเงฺคน โยชนีโยฯ ปภวนฺติ เตชสฺสิโน อเนเนติ **ปภาโว,** โณฯ ปกโฏฺฐ วา ภาโว **ปภาโวฯ** โกโส ธนํ, ตโต ชาโต โย เตโช, โส ปภาโว นามฯ ตถา โกสโช เตโช ธเนน สตฺตูนมุปกรณํฯ ปตปนฺติ เตชสฺสิโน ภวนฺตฺยเนเนติ **ปตาโป,** โณฯ

๓๕๒. ทฺวยํ มเนฺตฯ มนฺตา วุจฺจติ ปญฺญา, สา เอตสฺมึ วิชฺชติ ตาย นิปฺผาเทตพฺพตฺตาติ **มโนฺต,** อถ วา **มนฺต** คุตฺตภาสเน, ภาเว โณฯ อิตรตฺร ภาเว ยุฯ

โส มโนฺต **ทฺวิโคจโร** ทฺวินฺนํ ชนานํ วิสยภูโต จตุกฺกโณฺณ นามฯ จตฺตาโร กณฺณา เอตฺถ **จตุกฺกโณฺณฯ** โส มโนฺต **ติโคจโร** ติณฺณํ ชนานํ วิสยภูโต **ฉกฺกโณฺณ** นามฯ มโนฺต นาม จตุกฺกโณฺณ วา ฉกฺกโณฺณ วา กตฺตโพฺพ, น ตโต ปรนฺติ ทฺวินฺนเมเวตฺถ คหณํฯ **อมรโกเส** ปน ฉกฺกโณฺณปิ ปฏิกฺขิโตฺตฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ ‘‘อฉกฺกโณฺณ, โย ตติยาทฺยโคจโร’’ติ [อมร ๑๘.๒๒]ฯ

สพฺพปาริสทตฺตา [สพฺพปาฐิปทตฺตา (ก.)] พฺยากรณสฺส โสตูนํ สมยนฺตเรสฺวปิ ปฏุภาวชนนตฺถํ อิธานาคตาปิ ฉคฺคุณาทโย อาเนตฺวา กเถตพฺพาฯ วุตฺตญฺหิ –

> ‘‘สพฺพปาริสทํ [สพฺพปาฏิปทํ (ก.)] หิทํ, สพฺพสตฺถ’มโต มตํ;
> นิสฺสียเต กฺวจิ กิญฺจิ, สเพฺพส’มตฺร วาทิน’’นฺติฯ

ยถา ฉคฺคุณา สนฺธิ วิคฺคหยานาสนเทฺวธาสยา [อมร ๑๘.๑๘-๙]ฯ ตตฺร **สนฺธิ** อุปหารลกฺขโณ ติวิโธ โกสทณฺฑภูมิปฺปทานเหตุโกฯ อปหารลกฺขโณ **วิคฺคโห,** โสปิ ติวิโธ ปกาสยุทฺธํ กูฏยุทฺธํ ตุณฺหิยุทฺธนฺติฯ

ปรพฺยสนตาสปตฺติเทสกาลาตฺยุทยาวาปยานมเตฺตน สาเทฺธ ปรสฺมึ กตาจรสฺส คุณานุรตฺตปกติสฺส วิชิคีสสฺส ยาตฺรา **ยานํ** [กามนฺทกียนีติสาเร ๑๑ สเคฺค ปสฺสิตพฺพํ], ตญฺจ วิคฺคยฺหยานํ สนฺธายยานํ สมฺภูยยานํ ปสงฺคยานํ อุเปกฺขิยยานมิติ ปญฺจวิธํฯ ปติคฺคาหีนํ นิคฺคยฺห, สนฺธาย, อุเปกฺขิย วา ยํ ยานํ, ตํ **วิคฺคยฺหยานาทิฯ** ยทา น สโกฺกติ, ตทา สามเนฺตหิ สเหกีภูย ยานํ **สมฺภูยยานํฯ** อญฺญตฺร คนฺตเพฺพ อญฺญสฺมึ ปสงฺคโต คมนํ **ปสงฺคยานํฯ**

‘‘น มํ ปโร หนฺตุํ สมโตฺถ, นาหมฺปิ ปร’’มิติ กาลาทิเก ปริกฺขิตฺวา วิชิคีสสฺส ทุคฺคาทีนิ วฑฺฒยโต ฐิติ **อาสนํ,** ตทปิ วิคฺคยฺหาสนสนฺธายาสนาทิเภเทน ปญฺจวิธํฯ พลีนํ สตฺตูนํ มเชฺฌ กากกฺขิวา’ลกฺขิตโสฺส’ภยตฺร วจเนนตฺตโน สมปฺปณํ **เทฺวธํฯ** อญฺญตเรน วา พลวตเรน สนฺธิ, อญฺญตเรน อพเลน วิคฺคโห **เทฺวธํฯ** สตฺตุโน วา ปกตีหิ สนฺธาย โย เตน วิคฺคโห, สตฺตุเนว วา โย สนฺธิวิคฺคหสมุทายเหตุโก [สตฺตุโนว วา สนฺธิวิคฺคหสมุทายเหตุโน (พฺยาขฺยาสุธา ๑.๘.๑๘)] ทุคฺคาสยสฺส พฺยาปาโร, โสปิ **เทฺวธํฯ** ปรสนฺตานมโปฺยภยเวทนานํ อุภยโต วุตฺติ เทฺวธมุจฺจเตฯ

‘‘อุจฺฉิชฺชมาโน ริปุนา นิรุปาย ปติกฺริโยฯ สตฺติหีโน สมาสิยเต’’ติ [พฺยาขฺยาสุธา ๑.๘.๑๘] หีเนนาญฺญสฺส พลวตรสฺส ธมฺมวิชยิโน สมาสยนํ [พลวตา อรินา อุจฺฉิชฺชมานสฺส หีนสตฺติโน ยํ พลวธมฺมวิชยิสมาสยนํ (พฺยาขฺยาสุธา ๑.๘.๑๘)], ตเสฺสว วา พลิโน สตฺตุโน โกสาทิปฺปทาเนน อาสยนํ **อาสโย** วุจฺจเตฯ เอเต ฉคฺคุณาฯ

ยสฺมิญฺจ คุเณ ฐิโต วิชิคีโส สโกฺกตฺยตฺตโน อฏฺฐวคฺคิยกมฺมานิ ปวตฺตยิตุํ, ปรสฺส เจตานุยุปหนฺตุํ, คุณมาธิเฏฺฐยฺย, สา วุฑฺฒิฯ

> กสิ วณิชฺชํ ปโถ ทุคฺคํ, เสตุ กุญฺชรพนฺธนํ;
> ขนฺยากรธนาทานํ, สุญฺญานญฺจ นิเวสนํ [กามนฺทกียนีติสาร ๕.๗๘]ฯ

อิเจฺจโส อฏฺฐวโคฺคฯ

ยสฺมึ วา คุเณ ฐิโต สกมฺมานํ **วุฑฺฒิ,** ขยํ วา นาภิปสฺสติ, ตํ **ฐานํ,** ยสฺมึ วา คุเณ ฐิโต สกมฺมานมุปฆาตํ ปสฺสติ, ตสฺมึ น ติฏฺฐยฺย, โส **ขโย,** อยํ นีติเวทีนํ ติวโคฺค [อมร ๑๘.๑๙]ฯ อิตเรสํ ธมฺมตฺถกามา ติวโคฺคฯ

ทฺวยํ คุเยฺหฯ รหสิ ภวํ **รหสฺสํ,** โส, รเห วา ภวํ **รหสฺสํฯ คุห** สํวรเณ, กมฺมนิ โยฯ อิทํ ทฺวยํ ตีสุฯ รหโสฺส มโนฺต, รหสฺสา วาจา, รหสฺสํ มนฺตนํฯ

๓๕๓. ปญฺจกํ วิชเนฯ **วิชิ** ปุถภาเว, ภู, โต จฯ **วิจิ** วิเวจเน, ปุถุภาเว จ วาฯ “วิวิตฺตํ ตีสุ วิชเน, อสํปกฺกปวิเตฺตสู”ติ **รุโทฺทฯ** วิคโต ชโน อสฺมาติ **วิชโนฯ** ฉาเทตีติ **ฉโนฺนฯ ฉท** สํวรเณฯ วิตฺตมรหตีติ **รโห, รห** จาเค, รมเนฺต อสฺมินฺติ วา **รโห,** วณฺณวิกาโรฯ “รโห นิธุวเน จาปิ, รโห คุเยฺห นปุํสก”นฺติ [พฺยาขฺยาสุธา ๒.๘.๒๒] **รภโสฯ** ทุติโย **รโห**สโทฺท อพฺยยํฯ นิสฺสลากา, อุปาสฺปุยตฺรฯ นิสฺสลากา ถี, อุปาสุ อพฺยยํฯ

ทฺวยํ วิสฺสาเสฯ **สส** ปาลเน, โณฯ **สมฺภ** วิสฺสาเสฯ “วิสฺสโมฺภ เกลิกลเห, วิสฺสาเส’ปณเยปิ เจ”ติ [จินฺตามณิฏีกายมฺปิ] **รุโทฺทฯ**

ทฺวยํ นฺยาเยฯ **ยุช** สมาธิมฺหิ, สมาธิ อภฺยุปคโม, โตฯ อุปคนฺตพฺพตฺตา **อุปายิกํฯ อุปายา** สกเตฺถ อิโก, โอปายิกํ, โอปยิกมฺปิ [ปาณินิ ๕.๔.๓๔ (คณ)], ลพฺภํ, ภชมานํ, อภินีตํ, นฺยายํ, ญายํปุยตฺรฯ

๓๕๔. สิโลกํ โอวาเทฯ **อว**ปุโพฺพ **วท** วิยตฺติยํ วาจายํ, ภาเว โณฯ **สาส** อนุสิฏฺฐิมฺหิ,ติ, อาสฺสิ, **อนุสิฏฺฐิ** ฯ อนุสาสเต **อนุสาสนํฯ ปุมวเชฺช** อิตฺถิยํ, นปุํสเก จฯ เอตฺถ จ เอกเสฺสวตฺถสฺส ภินฺนลิเงฺคหิ ตีหิ นาเมหิ กถนํ น เกวลํ วาจฺจลิโงฺคเยว สโทฺท, อถ โข วาจกลิโงฺคปฺยตฺถีติ ทีปนตฺถํฯ

ทฺวยํ อาณายํฯ **อาณ** เปสเน, ภาเว อ, **อาณา,** อิตฺถีฯ อววาโท, นิเทฺทโส, สิฏฺฐิปุยตฺรฯ ทฺวยํ พนฺธเนฯ **ทา** ทาเน, ภาเว ยุ, **ทา** อวขณฺฑเน วา, วิโยคทานโต **อุทฺทานํฯ**

๓๕๕-๓๕๖. ทฺวยํ อปราเธฯ อปคจฺฉนฺตฺยเนนาติ **อาคุ,** ณุ, **ป**โลโป, รสฺสสฺส ทีฆตา, นปุํสเก อาคุฯ อปคโต ราโธ เยน **อปราโธ, ราธ** สํสิทฺธิมฺหิฯ ทฺวยํ ราชคเยฺหฯ **กิร** วิกิรเณ, กตฺตริ อ, **อตฺตํฯ พล** ปาณเน, อิฯ **กร**สาหจริยโต **พลิ** ปุลฺลิเงฺคฯ ภาคเธยฺยปุยตฺรฯ **ภาคา**สกเตฺถ เธยฺโย [ปาณินิ ๕.๔.๓๖ (วา.)], ภาคเตฺตน ติฏฺฐตีติ วา **ภาคเธโยฺย,** อิโยฯ

ทฺวยํ ตุฏฺฐิทาเยฯ มโนรถปุณฺณตฺตา ปตฺตโพฺพ ภาโค **ปุณฺณปโตฺตฯ** ตุสฺสนํ ตุโฏฺฐ, โสสฺสตฺถีติ ตุฏฺฐี, เตน ทาตโพฺพ ทาโย **ตุฏฺฐิทาโย,** อาการนฺตานมาโยฯ

ฉกฺกํ ปาภเตฯ ตถา หิ –

“เหมํ สีหาสนํ เวสํ, วุตฺตํ ภทฺทาสนํ ตถา;
อุปายน’มุปคฺคยฺหํ, ปาภตโญฺจ’ปทา ถิย”นฺติฯ

สิโลกาทฺธํ นาม อมรมาลาฯ

อุปคนฺตฺวาทาตพฺพาติ **อุปทา,** อ, อิตฺถี, ตํ ตมตฺถํ ปเตฺถเนฺตหิ อาภรียเต อานียเตติ **ปาภตํ,** ปตฺถนตฺถโชตโกยํ ปสโทฺทฯ อุเปยฺยเตติ **อุปายนํ, อิ**โต ยุ, อุปคจฺฉติ เยนาติ วา **อุปายนํฯ กุจ** สโงฺกจเน, โณ, วิคโต โกโจ เยน **อุโกฺกโจฯ** ปเณฺณน สตฺถปเณฺณน สทฺธิํ อากรียเต อานียเตติ **ปณฺณาการโร,** อณฺญตฺร อุปจาราฯ ปหิณนฺตฺยเนเนติ **ปเหณกํ, หิ** คติยํ, ยุ, สกเตฺถ โกฯ ปเทสนํ, อุปคฺคยฺหํ, อุปหาโรปฺยตฺรฯ

คุมฺพาทิเทโยฺย คุมฺพฆฎาทิโก [คุมฺพฆฎาทิโต (?)] เทโยฺยสุงฺกํ, อนิตฺถี, คุโมฺพ นาม ชลถลมคฺคาทีสุ ลทฺธพฺพภาโค, ตถา ฆโฎฺฎปิ, สมานตฺถา เหเตฯ **อาทิ**นา ปาภตมฺปิ สงฺคณฺหาติฯ **สุงฺก** คมเน, สุงฺกติ เยน, ตํ **สุงฺกํฯ คมุ** คมเน, โพ, อสฺสุ, **คุโมฺพฯ** ทฺวยํ คามชนปทาทิโต ลทฺธพฺพภาเคฯ **อย** คมเน, โณ, **อาโยฯ อ**ปจฺจเย อโยฯ ธนานํ สมฺปตฺตกาเล อาคโม **ธนาคโมฯ**

๓๕๗. ทฺวยํ ฉตฺตสามเญฺญฯ อาตปโต สูริยาโลกโต ตายตีติ **อาตปตฺตํ,** โตฯ ฉาทยตีติ **ฉตฺตํ, ฉท** อปวารเณ, โต, **ตฺรณ**ปจฺจเย ฉตฺรํ, **เหมํ** สุวณฺณขจิตํ **รญฺญํ** ราชูนํ อาสนํ **สีหาสนา**ขฺยํฯ สีหากติปฺปธานตฺตา สีหากติปฺปธานํ อาสนนฺติ วิคฺคโหฯ

ทฺวยํ จามเรฯ วาเลน กตา พีชนี **วาลพีชนีฯ** จมโร มิโค ตเสฺสทํ **จามรีฯ** “จามรา จามรํ โรมํ, คุจฺฉกญฺจาวจูลก”นฺติ [ติกณฺฑเสส ๒.๘.๔๐๖] **ติกณฺฑเสโสฯ** ปกิณฺณกํปฺยตฺรฯ ปกรียเต วิกฺขิปเต **ปกิณฺณกํ,** สกเตฺถ โกฯ

๓๕๘. ขคฺคาทโย อิเม ปญฺจ ราชูนํ กกุธภณฺฑานิ ภวนฺติฯ **กุก** อาทาเน, โธ, วณฺณวิปริยโยฯ รโญฺญ คมนกาเล สทา อาทาตพฺพโต กกุธานิ จ ตานิ ราชธนตฺตา ภณฺฑานิ เจติ **กกุธภณฺฑานิฯ**

๓๕๙. ทฺวยํ ปุณฺณฆเฎฯ ชลปุณฺณตฺตา ภโทฺท กลฺยาโณ กุโมฺภ **ภทฺทกุโมฺภฯ** ทฺวยํ เหมภาชเนฯ **ภร** ภรเณ, ภรณํ ธารณํ โปสนญฺจ, ธารณตฺถสฺส **ภร**ติสฺส **ภิงฺคา**เทโส, ภรติ ทธาติ อุทกนฺติ **ภิงฺคาโร,** อาโรฯ กรโก, กุณฺฑิกาปฺยตฺรฯ

หตฺถี จ อโสฺส จ รโถ จ ปตฺติ จ, เตสํ สมูโห หตฺถิสฺสรถปตฺติ จตุรงฺคินี เสนาตฺยุจฺจเต, เสนงฺคตฺตา สมาหารทฺวโนฺทยํฯ จตฺตาริ องฺคานิ ยสฺสํ สํวิชฺชนฺติ, สา **จตุรงฺคินี,** อี, อินีฯ

๓๖๐. **ทนฺตฺยนฺ**ตํ หตฺถินิฯ กุเญฺช หนุ, ทเนฺต จ, ตํโยคา **กุญฺชโร,** อติสเย โร, กุํ ปถวิํ ชราเปตีติ วา **กุญฺชโร,** อลุตฺตสมาโส, กุเญฺช วา คิริกูเฎ รมติ, โกญฺจนาทํ นทเนฺต วา จรติ, กุํ วา ปถวิํ ตทาฆาเตน ชรยตีติ **กุญฺชโรฯ** วารยติ ปรพลํ **วารโณ,** นนฺทาทีหิ ยุฯ หตฺถโยคา **หตฺถีฯ** มตงฺคสฺส อิสิโน อปจฺจํ **มาตโงฺค, ห น**โลโป, อสฺสาการโร จฯ เทฺว รทา ทนฺตา ยสฺส **ทฺวิรโท, “รท** วิเลขเน ทเนฺต”ติ หิ **นานตฺถสงฺคเหฯ คช** สเทฺท, คชตีติ, อฯ นโค ปพฺพโต, โส วิย ทิสฺสตีติ **นาโค,** โณฯ กเรน, มุเขน จาติ ทฺวีหิ ปิวตีติ **ทฺวิโปฯ** อิ คมเน, โภฯ ทนฺตโยคา **ทนฺตีฯ** สฎฺฐิหายโน, ทนฺตาวโล, อเนกโป, มตงฺคโช, กรี, ถเมฺภรโม, ปทฺมี, มหามิโค, ปีลุ, สินฺธุโร, ทีฆมารุโต, ราชีโว, ชลกโงฺข, นิลุลุโร, กรฎี, วรโงฺค, สุปฺปกโณฺณ อิจฺจาทีนิปิ หตฺถิโน นามานิฯ สฎฺฐิวสฺสิกตฺตา, ชาติยา สฎฺฐิวสฺสกาเล ถาเมน หายนโต วา **สฎฺฐิหายโนฯ**

วนกรีนํ โย ยูถเชโฏฺฐ, โส สยูถานํ เชฏฺฐตฺตา **ยูถเชโฏฺฐฯ** สยูเถ ปาติ รกฺขตีติ **ยูถโป**ติ โจจฺจเตฯ

๓๖๑. กาฬาวกาทีนิ เอตานิ หตฺถิราชานํ กุลานิฯ กลมฺพเต สทฺทายเตติ **กาฬาวโก,** ณฺวุ, **ม**โลโปฯ คงฺคายํ ชาโต **คเงฺคโยฺย,** ฐานวเสน สา สญฺญาฯ ปณฺฑรวณฺณตาย **ปณฺฑ โรฯ** วณฺณวเสน ตมฺพวณฺณตาย **ตโมฺพฯ** ปิงฺคลวณฺณตาย **ปิงฺคโลฯ** คนฺธยุตฺตตาย **คโนฺธฯ มงฺค** คมนโตฺถ, โสภนคมนยุตฺตตาย **มงฺคโล,** อติสายเน, ปสํสายํ วา โลฯ เหมวณฺณตาย **เห โมฯ** อุโปสถกุเล ชาตตฺตา **อุโปสโถ,** อุปคนฺตฺวา อรโย อุสตีติ วา **อุโปสโถ,** โถ, **อุส** ทาเห, **อุป**ปุโพฺพ **วส** นิวาเส วา, วโสฺส, **อุโปสโถ,** ติถีวิเสโส จฯ ฉพฺพณฺณทนฺตตาย **ฉทฺทโนฺตฯ** เอเตสญฺจ กาฬาวโก ทสนฺนํ ปุริสานํ พลํ ธาเรติ, คเงฺคโยฺย ทสนฺนํ กาฬาวกานํ, เอวํ ยาวฉทฺทนฺตา เนตโพฺพ, สมฺมาสมฺพุโทฺธ ปน ทสนฺนํ ฉทฺทนฺตานํ พลํ ธาเรติ, เตเนว ภควา กาฬาวกหตฺถิคณนาย โกฏิสหสฺสพลํ ธาเรติ, ปุริสคณนาย ทสนฺนํ ปุริสโกฏิสหสฺสานํ พลํฯ

๓๖๒. ปาโท กริโปเตฯ ปญฺจวสฺสานิ ยาว กลโภ, **กล** สงฺขฺยาเน, อโภ, กลโภ, ฬเตฺต **กฬโภ,** มาตาปิตูหิ ภริตพฺพตฺตา ***ภิโงฺก,*** **ภร**ติสฺส ***ภิโงฺก***ฯ กริสาวโกปฺยตฺรฯ ปาโท มตฺตมาตเงฺคฯ ทานํ ปภิโนฺน ยสฺส **ปภิโนฺนฯ** มชฺชตีติ **มโตฺต, มท** อุมฺมาเทฯ คเช ชายตีติ คโชฺช, โณฺย, มโทฯ โส สญฺชาโต ยสฺส **คชฺชิโตฯ**

ทฺวยํ หตฺถิสมูเหฯ หตฺถีนํ สมูโห **หตฺถิฆฏาฯ** คชานํ สมูโห **คชตา,** คามชนพนฺธุสหายาทีหิ ตาฯ ปาโท หตฺถินิยํฯ หตฺถโยคา **หตฺถินี,** อี, อินีฯ **กณ** สเทฺท, อิรุ, สกเตฺถ โกฯ **กเรณุกา**ติปิ, ตทา กรโยคา กเรณุกา, อิณฺฯ กริณี, เธนุกา, วสา, กเรณุปฺยตฺรฯ

๓๖๓. **หตฺถิสิโรปิณฺฑา** หตฺถิโน สิรสิ เทฺว ปิณฺฑา กุมฺภาขฺยาฯ เก สิรสิ ภวตีติ **กุโมฺภ,** อสฺสุ, นิคฺคหีตาคโม จฯ ทฺวินฺนํ ปน กุมฺภานํ มชฺฌิมํ วิทุ นาม [อมร ๑๘.๓๗]ฯ องฺกุสงฺฆาตํ วินฺทตฺยสฺมินฺติ **วิทุ,** ปุเม, อุฯ ทฺวยํ กณฺณมูเลฯ **จูฬ** นิมชฺชเน, ณฺวุ, **จูฬิกา, จุท** สโญฺจทเน วา, โจเทนฺติ เอตฺถ **อ**งฺกุสาทีหิ อทนฺตนฺติ **จูฬิกา, ท**สฺส **โฬ,** ณฺวุฯ

อาสเต อสฺมินฺติ **อาสนํ,** ขนฺธเทโสฯ ขโนฺธ เอว เทโส **ขนฺธเทโส,** ตสฺมึฯ ทฺวยํ ปุจฺฉมูเลฯ ปุจฺฉสฺส มูลํ เหฏฺฐิมภาโคฯ

๓๖๔. ติกํ คชพนฺธนถเมฺภฯ อาลนฺตฺยสฺมึ, อเนน วา พนฺธนฺติ **อาลานํ,** ยุฯ **อา**ปุโพฺพ พนฺธนโตฺถ **ลา**ธาตุฯ อาหนนฺติ พนฺธนฺตฺยสฺมึ, อเนน วา **อาฬฺหโก, หน**ธาตุ, **น**สฺส **โฬ,** วณฺณวิปริยโย จ, ณฺวุฯ **ถมฺภ** ปฏิพนฺธเนฯ พโนฺธปฺยตฺรฯ

ติกํ สงฺขเลฯ อนิตฺถี ตูติ **ตฺว**นฺตํ ลิงฺคปทํฯ **คล** เสจเนฯ นิคฬติ พนฺธติ เยนาติ **นิคโฬ,** อ, กตฺตุสาธนํ วาฯ **อทิ** พนฺธเน, อนฺทตีติ **อนฺทุโกฯ** ณฺวุ, อสฺสุฯ ภุสํ ขลตฺยเนน **สงฺขลํ, กฏิ** วตฺถพนฺธเนปิ, ''ถีกฏีวตฺถพเนฺธปิ, นิคเฬ สงฺขลํ ติสู''ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๘.๔๑] **รภโสฯ** สงฺขลิกาปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ คชคเณฺฑฯ **คณฺฑ** วทเนกเทเส, อธาตูนมฺปิ ธาตูสุ ปาโฐ, ธาตุ หิ กฺริยโตฺถฯ คโณฺฑ กโปลสามเญฺญปิฯ **กฏ** วสฺสาวรเณสุ, อฯ ทฺวยํ กริมทชเลฯ ทียเตติ **ทานํฯ มท** อุมฺมาเท, กรเณ อฯ

๓๖๕. ทฺวยํ หตฺถิกเรฯ **โสณ** วณฺณคตีสุ, โฑ, **โสฑ** คเพฺพ วา, นิคฺคหีตาคโม, โณ จฯ ทฺวีสุ เทฺวปิฯ

ทฺวยํ โสณฺฑเคฺคฯ กรสฺส โสณฺฑสฺส อคฺคํฯ **ปุส** โปสเนฯ ขโร, **สสฺส โก,** อุโสฺสตฺตํ, **ปุส** วุฑฺฒิมฺหิ วา, ภู, **ปุส** เสฺนหเสจนปูรเณสุ วา, กิยาทิ, **ปุส** ธารเณ วา, จุราทิฯ

หตฺถิสฺส กายมชฺฌมฺหิ พนฺธนรชฺชุ กจฺฉา นามฯ **กจ** พนฺธเน, โฉฯ ทูสา, วรตฺราปฺยตฺรฯ กุโถ นาม หตฺถิปิฏฺฐตฺถริตจิตฺรกมฺพลํ, โส อาทิ เยสเนฺต **กุถาทโยฯ** กุถาทโย เอว กปฺปโน นาม ภวนฺติฯ **กปฺป** สามตฺถิเย, สชฺชนายญฺจ , กรเณ ยุฯ กปฺปนาปิฯ **กจ** สชฺชนายํ, โถ, **กุโถ,** ตีสุฯ ''นปุํสกมตฺถรณํ, ถี ปเวณี กุถํ ติสู''ติ [จินฺตามณิฎีกา ๑๘.๔๒] หิ **โวปาลิโตฯ** ปเวณี, อตฺถรณํ, วโณฺณ, ปริโตฺถโมติ เอเต **กุถ**ปริยายาฯ

๓๖๖. ทฺวยํ ราชารเห หตฺถินิฯ ราชานมุปคนฺตฺวา วหิตุมรหตีติ **โอปวโยฺห,** อรหเตฺถ โณฺยฯ ราชานํ วหิตุํ อรหตีติ **ราชวโยฺห,** โณฺยฯ ทฺวยํ กปฺปิตหตฺถินิฯ สชฺชา สชฺชนา สญฺชาตา ยสฺมิํ **สชฺชิโตฯ** กปฺปา กปฺปนา สญฺชาตา ยสฺมิํ **กปฺปิโตฯ** เอตสฺมาเยว ปาฐา สชฺชกปฺปา สชฺชนากปฺปนานํ ปริยายาติ เญยฺยาฯ

หตฺถิโน ปาเท วิชฺฌนกณฺฏโก ''โตมโร''ตฺยุจฺจเตฯ ตุชฺชเตเนเนติ **โตมโร, ตุท** พฺยถเน, อโร, **ทสฺส โม, โอ**ตฺตํฯ เวณุกํปฺยตฺร [โกตฺรํ เวณุกมาลานํ (อมร ๑๘.๔๑)], กฺวจิ เวฬุกนฺติปิ ปาโฐฯ

๓๖๗. หตฺถิโน กณฺณมูลมฺหิ วิชฺฌนกณฺฏโก ''ตุตฺต''มิตฺยุจฺจเตฯ ตุชฺชเตเนเนติ **ตุตฺตํ,** โตฯ หตฺถิโน มตฺถกมฺหิ วิชฺฌนกณฺฏโก ''องฺกุโส''ตฺยุจฺจเตฯ องฺกเต อเนเนติ **องฺกุโส, องฺก** ลกฺขเณ, โส, อสฺสุฯ

ปชฺชทฺธํ หตฺถาโรเหฯ **มฑิ** ภูสายํ, หตฺถิํ มณฺฑยติ รกฺขตีติ หตฺถิมโณฺฑ, โสว **หตฺถิเมโณฺฑ, มิ** หิํสายํ วา, โฑ, นิคฺคหีตาคโมฯ หตฺถิํ ปาติ รกฺขตีติ **หตฺถิโป,** กมฺมนิ โณฯ หตฺถิํ โคปยติ รกฺขตีติ **หตฺถิโคปโกฯ คุป** รกฺขเณ, สกเตฺถ โกฯ อาโธรโณ, นิสาทิโนปฺยตฺรฯ

๓๖๘. มาตงฺคหยาทีนํ คมนาทิกฺริยาสิกฺขาปโก อาจริโย ''คามณีโย''ตฺยุจฺจเตฯ คมนํ คาโม, ภาเว โณฯ หตฺถาทีนํ คมนกฺริยา คาโม, ตํ เนติ สิกฺขาเปตีติ **คามณีโย,** อญฺญกฺริยาสิกฺขาปเนตูปจารา, คามํ วา หตฺถาทิสมูหํ เนตีติ **คามณีโย,** คมนํ วา สิกฺขาเปตีติ **คามณีโย,** สพฺพตฺร **นสฺส ณ**ตฺตํฯ

ปาททฺวยํ อเสฺสฯ **หย** คติยํ, อฯ ตุรํ สีฆํ คจฺฉตีติ **ตุรโงฺค,** กฺวิ, พินฺทาโลโป, โลเป สติ **ตุรโคฯ วาห** ปยตเน, อฯ **อส** ภกฺขเน, อฯ สินฺธูนมทูรภโว ชนปโทปิ สินฺธโว, ตตฺร ภโว **สินฺธโว,** สํโยคนฺตตฺตา น วุทฺธิฯ โฆฏโก, ปีติ, ตุรงฺคโม, วาชี, คนฺธโพฺพ, สตฺติริจฺจาทีนิปิ อเสฺสฯ **ฆุฏ** ปริวตฺตเน, ณฺวุฯ ปา ปาเน,ติฯ ''ปาเน ถี ปีติ อเสฺส โส''ติ **รุโทฺทฯ** วาชโยคา **วาชี,** อีฯ ''เอสญฺจ ปุพฺพํ ปโกฺข อาสิ, ส ตุ เทเวตฺยตฺยตฺถิเตน **สาลีภูต**มุนินา สกฺกํ ปโยเชตฺวา วชิรเฉทิโต''ติ **นิกายนฺตริยาฯ สป** สมวาเย,ติ, **สตฺติ,** สามตฺถิเยปิฯ

๓๖๙. **ตสฺส** อสฺสสฺส **เภโท** วิเสโส อสฺสตโร, อสฺสํ ตรตีติ **อสฺสตโร, ตร** อติกฺกมเน, **ตร**ปจฺจเยนาปิ สิทฺธํฯ ปธานสฺสภูมิภโว สุชาติโก อวิการี กุลีนโก อโสฺส อาชานีโย นาม, อาภุโส การณาการณํ ชานาตีติ **อาชานีโย,** อนีโย, **ณฺย**ปจฺจเยน วา สิทฺธํ, ตทา ''กิยาทิโต

นา’’ติ **นา**คโม, **อี**การาคโม จ [จินฺตามณิฏีกา ๑๘.๔๔ คาถายมฺปิ ปสฺสิตพฺพํ]ฯ กุเล สมฺภูโต **กุลีนโก,** อีโน, สกเตฺถ โกฯ สงฺคาเม ครุสตฺตปฺปหาเรน นิหโต สโนฺต ปิโย สามิกํ น ชหติ สุขํ วหนสีโล โย อโสฺส, โส **วินีต**สเทฺทโนจฺจเตฯ วิเสเสน ทมฺมตํ เนติ ยนฺติ **วินีโต**ฯ

ทฺวยํ อสฺสโปเตฯ **กส** คมเน, โอโร, อสฺสิ, กิญฺจิ สรตีติ วา **กิโสโร,** พินฺทุโลโป, อโสฺส จ, หโย เอว พาลตฺตา **หยโปตโก,** อปฺปเตฺถ โกฯ

๓๗๐. ทฺวยํ อถามเสฺสฯ **ฆุฏ** ปริวตฺตเน, ณฺวุ, **โฆฏโก,** อสฺสสามเญฺญปฺยยํ, ขรํ คจฺฉตีติ ขลุโงฺค, โส เอว **ขฬุโงฺก, ก**การสฺส **ก**การํ กตฺวา, รสฺส **โฬ,** ฬตฺตมฺปตฺตญฺจ, ขฬุโกติปิฯ ชเวน สเพฺพสมธิโก อโสฺส **ชวโน,** ยุฯ

ทฺวยํ กวีติขฺยาเต มุขพนฺธเนฯ มุขมาติฎฺฐตีติ **มุขาฐานํ**ฯ เข มุขวิวเร ลีโน **ขลีโน**ฯ ‘‘กวิกา ตุ ขลีโนติ [ขลีเน ถี (?)], กวิยํ กถนํตฺยปี’’ติ **รภโส**ฯ กวิ, กวิกาปฺยตฺรฯ **กุ** สเทฺทฯ อิ, อี จ, สกเตฺถ โกฯ **วา**สเทฺทน นปุํสกตฺตํ สมุจฺจิโนติฯ วุตฺตญฺจ **อมรโกเส** ‘‘กวิกา ตุ ขลีโน’นิตฺถี’’ติ [อมร ๑๘.๔๙]ฯ

อสฺสาภิตาฬินี เวตฺตวิกตาทิ **กสา** นามฯ **กส** คมเน, อ, กรณสาธนํฯ

๓๗๑. อสฺสสฺส นาสาคตรชฺชุมฺหิ กุสา, **กุส** สิเลสเนฯ ทฺวยํ อสฺสายํฯ **วล** สํวรเณ, โว, ฬตฺตํ, อา, **วฬวา**ฯ อสตีติ **อสฺสา,** ‘‘อิตฺถิยมติยโว วา’’ติ อ, อา จ, **อสฺสา**ฯ วามีปฺยตฺรฯ ทฺวยํ ขุเรฯ **ขุร** เฉทเนฯ สํ สุขํ ผรตฺยเนน **สผํ,** เนรุโตฺตฯ ‘‘สผํ กฺลีเว ขุโร ปุมา’’ติ [อมร ๑๘.๔๙] **อมรโกโส**ฯ

ทฺวยํ ปุจฺฉมเตฺตฯ **ปุจฺฉ** ปมาเทฯ น คจฺฉตีติ **นงฺคุโฎฺฐ, องฺค** คมเน, โฐ, อสฺสุ, เทฺวปิ อนิตฺถิยํฯ ลูมํปฺยตฺรฯ ทฺวยํ เกสวติ นงฺคุฎฺฐมเตฺต, น ตุ หตฺถิโน เอวฯ วาลสมูหโยคา **วาลหโตฺถ,** ยถา เกสหโตฺถ จเย, ตถาตฺราปิฯ วาโล ธิยฺยเต อสฺมินฺติ **วาลธิ,** อิฯ

เอตฺถานาคตาปิ อสฺสสฺส ธาราขฺยา [ธาวาขฺยา (ก.)] ปญฺจ คติโย กเถตพฺพาฯ ยถา –

อกฺกนฺทิตํ โธริตกํ, เรจิตํ วคฺคิตํ ปฺลุตํ;
คติโยเม ปญฺจ ธารา [ธาวา (ก.)], อสฺสานํ วิญฺญุนา มตา [อมร ๑๘.๔๘-๙]ฯ

ตตฺถ วิตฺถมฺภา สมาวคติ **อกฺกนฺทิตํ, กนฺทิ** คติโสสเนสุ, โตฯ ตโต อธิกา จตุราคติ **โธริตกํ, โธร** คติจาตุริเย, โต, สกเตฺถ โกฯ มณฺฑลิกายาเนน คมนํ **เรจิตํ, ริจ** วิโยชนสมฺพชฺฌเนสุ, สมฺพชฺฌนํ มิสฺสนํฯ เวเคน ปริกฺขิโตฺต ปริจรณํ **วคฺคิตํ, วคฺค** คมนโตฺถฯ ตุรํ สเมน คมนํ **ปฺลุตํ, ปฺลุ** คติยํฯ ต’ทฺตฺต’มสฺสสเตฺถ ‘‘สโม’ธิโก ลโย เวคี, ตุริตโสฺส ภเว กมา’’ติฯ

๓๗๒. ทฺวยํ ยุทฺธเตฺถ จกฺกยุตฺตยาเนฯ **สนฺท** คมเน, สนฺทเต คมฺยเตเนเนติ **สนฺทโน,** ยุฯ รมเตเนเนติ **รโถ,** โถ, **ม**โลโปฯ สตโงฺคปฺยตฺรฯ สตมงฺคานฺยสฺสฯ

ยํ น **รณาย** ยุทฺธตฺถํ จกฺกยุตฺตํ ยานํ, อปิ ตุ กีฬาภมนาทฺยตฺถํ, โส ปุสฺสรโถฯ วุตฺตญฺจ **อมรโกเส** ‘‘อยํ ปุสฺสรโถ จกฺก-ยานํ น สมราย ย’’นฺติ [อมร ๑๘.๕๑]ฯ **ปุส** ปาสเน, โส, ปุสนามเกน ผลวิเสเสน ยุโตฺต รโถ **ปุสฺสรโถ,** ปุสฺสนกฺขเตฺตน กโต, สชฺชิโต วา รโถติ **ปุสฺสรโถ**ฯ

พฺยคฺฆสฺส จมฺมาวุโต ปริกฺขิโตฺต รโถ เวยฺยโคฺฆ นาม, พฺยคฺฆสฺส วิกาโร จมฺมํ เวยฺยคฺฆํ, โฌ, เตน ปริวุโต รโถ **เวยฺยโคฺฆ,** โฌ, อุภยตฺราปิ วุทฺฒาคโม ฯ “ปจฺจตฺตํ [ปจฺจตฺถํ (ก.)] อยนฺติ คจฺฉนฺตีติ ปจฺจยา”ติ วจนตฺถโต ปจฺจตฺตเมว [ปจฺจตฺถเมว (?)] ปจฺจยา ภวนฺติ, ยถา การิตนฺตสฺมาปิ ปโยชกวเสน อเนกการิตปจฺจยา ฯ ทีปิโน จมฺมาวุโต รโถ ทีโป นาม, ทีปิโน วิกาโร จมฺมํ ทีปํ, โฌ, เตน ปริวุโต รโถ ทีโป, โฌ ฯ

๓๗๓. ทฺวยํ ปุริสยุตฺตยาเน ฯ **สิ** เสวายํ ฯ สุขตฺถิเกหิ เสวียเตติ **สิวิกา,** ณฺวุ, **วา**คโม, **อิ**ตฺตํ, กิตปจฺจยา หิ เยภุเยฺยน กมฺมาทีสุปิ วตฺตนฺติ, กิจฺจปจฺจยา จ กตฺตริปิ, ยถา “วินโย, นิสฺสโย, ตปนียา ธมฺมา”ตฺยาทีสุ, มหาปเทเสน วา กิตกิจฺจปจฺจยานํ กตฺตุกมฺมาทีสฺวปิ ปวตฺติ เวทิตพฺพา, สิวํ กโรตีติ วา **สิวิกา,** อิโก ฯ ยาเปฺยหิ อธเมหิ ยายเต นิยฺยเตติ **ยาปฺยยานํ** ฯ “ยาปฺย ปานียเก นินฺทฺย”ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห** ฯ

ทฺวยํ สกเฏ ฯ อนิตฺถี ตูติ **ตฺว**นฺตํ ลิงฺคปทํ ฯ **สก** สตฺติยํ, อโฏ ฯ **อน** ปาณเน, กรณสาธนํ, นตฺถิ นาสา ยสฺสาติ วา **อนํ, สา**โลโป, รโสฺส จ ฯ กฺลีเว’นํ, สกโฏ, นิตฺถีตฺย**มรโกโส** [อมร ๑๘.๕๒] ฯ

ทฺวยํ จเกฺก ฯ กโรติ คมนมเนนติ **จกฺกํ,** ทฺวิตฺตํ, จกฺกาทิ ฯ รถสฺส องฺคํ **รถงฺคํ** ฯ ตสฺส จกฺกสฺส **อโนฺต** อวสานํ เนมิ, สา **นาริยํ** อิตฺถิยํ ฯ นยติ จกฺกํ **เนมิ** ฯ ยา ภูมิํ ผุสติ, **นี** นเย, มิ, **อี**ปจฺจเย เนมี จ ฯ ปธิเปฺยตฺร ฯ

๓๗๔. **ตมฺมเชฺฌ** ตสฺส รถสฺส, จกฺกสฺส วา มเชฺฌ จกฺกาการาโร ปิณฺฑิกา, ยสฺสํ สพฺพานิ กฏฺฐานิ อาสชฺชเนฺต ฯ **ปิณฺฑิกา**สาหจริยา **นาภิ** อิตฺถี, **อี**ปจฺจเย นาภี จ ฯ สพฺพานิ กฏฺฐานิ ปิเณฺฑตีติ **ปิณฺฑิกา, ปิณฺฑ** สงฺฆาเต, อ, สกเตฺถ โก ฯ ปิณฺฑีปิ, นาภิ วิยาติ **นาภิ** ฯ

รถสฺส ยุคกฏฺฐํ ยตฺร อาสชฺชเต, ส ยุคนฺธโร ฯ กุ ปถวิํ วุโณติ อจฺฉาทยตีติ **กุพฺพโร, วุ** สํวรเณ, โร, อุสฺสตฺตํ ฯ ยุคํ ธาเรตีติ **ยุคนฺธโร,** สญฺญายํ อ, อภิธานา รโสฺส ฯ

อโกฺข สกฏํ, ตทฺวยโว วา, ตถา จาหาชยาจริโย –

> “อโกฺข วิภีฏเก นิเมฺพ, สกเฏ จ พฺยวหาเร;
> รถสฺสาวยเว กเสฺส, ปาสเกปฺย’กฺข’มินฺทฺริเย”ติ ฯ

ตสฺสคฺคเต กีเล **อาณี,** อิตฺถี ฯ อณิปิ, “สีมาสฺสิกฺขคฺคกีเลสุ, อณี อาณี อิเม ทฺวิสู”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๘.๕๖] หิ **รุโทฺท** ทฺวิธา ปฐติ ฯ “อณี อาณี จ อกฺขคฺคกีเล สีมาสฺสิสุ มตา”ติ จ **นานตฺถสงฺคโหปิ** ฯ อสฺสิ โกโณ ฯ **อณ** สเทฺท, ณิ ฯ ปุพฺพปเกฺข น วุทฺฒิ, **อน** ปาณเน วา, **ณ**ตฺตํ ฯ กณฺฑกาทิสเตฺถหิ ปริรกฺขณตฺถํ กโต รถาวรโณ วรุโถ, โย “รถคุตฺตี”ติ ขฺยาโต ฯ **วร** วรเณ, วรณเมตฺถาวรณํ, ยถา รถํ ถิรตฺถํ ตฏฺฐญฺจ โคปตีติ **รถคุตฺติ,** อิตฺถี, “คุตฺติ การาคาเร วุตฺตา, ภูคเต รกฺขเณ ยเม”ติ **นานตฺถสงฺคเห** ฯ

๓๗๕. รถาทีนํ ปุโรภาคสงฺขาเต มุเข **ธุโร** ฯ **ธร** ธารเณ, อสฺสุ, ยานมุขํเปฺยตฺร ฯ อโกฺข ปกฺขราทโย รถสฺส องฺคา นาม ฯ **อก** คมเน, โข, **อโกฺข,** ทฺวินฺนํ รถจกฺกานํ อนฺตรคโต กฏฺฐวิเสโส ฯ อุปริ กรียเตติ **อุปกฺขโร,** อกฺขโสฺสปริ กฏฺฐวิเสโส ฯ **อมรโกเส** ปน **อุปกฺขร**สทฺทสฺส สพฺพรถาวยววาจกตฺตํ วุตฺตํ “รถงฺคนฺตุ อุปกฺขโร”ติ [อมร ๑๘.๕๕] ฯ “อปกฺขโร”ติปิ ปาโฐ ฯ

สพฺพสฺมึ หตฺถาทิเก วาหเน **ยานา**ทิตฺตยํ, สพฺพตฺร กรณสาธนํฯ โยชนียํ ยุชฺชเตเนนาติ **โยคฺคํ,** โณฺยฯ ปตฺตํ โธรณฺยจาตุรฯ **ปต** คติยํฯ **โธร** คติจาตุริเย, เอตฺถาปิ กรณสาธนํฯ

๓๗๖. จตุกฺกํ สารถิมฺหิฯ รเถน จรติ สีเลนาติ **รถจารีฯ** สวติ เปรยตีติ **สูโต, สู** เปรเณ, โตฯ **อช** คมเนฯ ปาเชตีติ **ปาชิตา,** ริตุ, ทีฆาทิฯ **สร** คติยํ, ถิ, รเถน สห คจฺฉตีติ วา **สารถิ,** อิณ, อญฺญโตฺรปจาราฯ นิยนฺตา, ยนฺตา, ขตฺตา, สพฺยโฏฺฐ, ทกฺขิณโตฺถ, รถกุฏุมฺพีปฺยตฺรฯ

“นิยนฺตา ปาชิตา ยนฺตา, สูโต ขตฺตา จ สารถิ;
สพฺยโฏฺฐ ทกฺขิณโตฺถ จ, สญฺญา รถกุฏุมฺพิโน”ติ [อมร ๑๘.๕๖-๖๐]ฯ –

วุตฺตํ ฯ อตฺถโต สารถิโน รถกุฏุมฺพี จ นามํฯ รถนายเก ตุ “รถาโรโห จ รถิโก รถี”ติ ปจฺฉา วกฺขติฯ **ขุทิ** สํเปสเน, ตุ, **ทสฺส โต,** อุสฺสตฺตญฺจ, **ขตฺตาฯ**

ติกํ รเถ ปาชิตตรา อเญฺญ โยธา, อตฺร เย “รถนายกา”ติปฺยุจฺจเนฺตฯ รถมาโรหตีติ **รถิโก, รถี** จฯ รเถน ยุชฺชตีติ วา **รถิโก, รถี** จฯ รถิโน, สนฺทนาโรโหปฺยตฺรฯ ทฺวยํ โยเธฯ **ยุธ** สมฺปหาเร, โณฯ ภฏติ ยุชฺชตีติ **ภโฏ,** อฯ กฺวจิ โยโทฺธปิฯ

๓๗๗-๓๗๙. จตุกฺกํ ปทาติเกฯ ปเทหิ อตติ อชตีติ **ปทาติ, อต** สาตจฺจคมเน, อิฯ **ปท** คมเนฯ ปทตีติ **ปตฺติ,** อิ, ทฺวิตฺตํฯ ปเทน อทตีติ วา **ปตฺติ, อ**โลโป, **ทสฺส โต,** อิเม เทฺว, วกฺขมานา เทฺว จ ปุเมฯ ปเทหิ คจฺฉตีติ **ปทโค, ปทิโกฯ** ปาทาติโก, ปาทาชโยปฺยตฺร [ปาเทหิ อชติ อี, รโสฺส จ ปทาชิ (จินฺตามณิฏีกา ๑๘.๖๖)]ฯ

ฉกฺกํ กวเจฯ **นห** พนฺธเน, กรเณ โณฯ **กงฺก** คตฺยโตฺถ, อโฏฯ วรียเต ตนฺติ **วมฺมํ, วร** วรเณ, **วร** อิจฺฉายํ วา, โม, **รสฺส โมฯ กจ** พนฺธเน, อ, **ว**การวณฺณาคโมฯ อุโร ฉาทยนฺตฺยเนนาติ **อุรจฺฉโทฯ วา**สโทฺท ทฺวินฺนํ ปุนฺนปุํสกตฺตํ สมฺปิเณฺฑติฯ **ชล** ทิตฺติยํ, ณฺวุฯ ตนฺตฺตํ, ทํสนํ, ชคโรปฺยตฺรฯ “ชคโร กงฺกโฏ โยโค, สนฺนาโห จ อุรจฺฉโท”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๘.๖๔ พฺยาขฺยาสุธา ๒.๘.๖๔] **โวปาลิโตฯ**

ติกํ กตสนฺนาเหฯ จเมฺมน สมฺมา นทฺธวาติ **สนฺนโทฺธ,** โธฯ **สชฺชุ** คติยํ, อฯ วเมฺมน นทฺธ วา **วมฺมิโกฯ** ทํสิโต, อุรจฺฉทิโก, พฺยูฬฺหกงฺกโฏ, ชคริโกปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ ปริทหิเต วตฺถาโทฯ **อาปติ**ปุโพฺพ **มุจ**ธาตุ ปริทหเน, อุภยตฺถ โต, ภูชาทิฯ ปเกฺข “สุสปจสกโต กฺขกฺกา เจ”ติ สุเตฺต **จ**กาเรน **ต**ปจฺจยสฺส **โกฺก,** ธาตฺวนฺตโลโป จฯ ปินโทฺธ, อปินโทฺธปฺยตฺรฯ ปุพฺพปเกฺข อปิสฺสาการโลโปฯ

จตุกฺกํ อภิจารปทาติมฺหิฯ ปุเร จรณสีโล, สตฺตมิยา อโลโป อุภยตฺราปิฯ ปุเพฺพ ณีฯ ปรปเกฺข อ, ปุพฺพํ, ปุเพฺพ วา คจฺฉตีติ **ปุพฺพงฺคโม,** ทุติยาโลโปฯ ปุโรโค, อเคฺคสโร, ปโฏฺฐ, อคฺคโตสโร, ปุรสฺสโร, ปุโรคโมปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ อสีฆคามินิฯ มนฺทํ คจฺฉติ สีเลนาติ **มนฺทคามี,** ณีฯ **มนฺถ** วิโลฬเน, อเนกตฺถตฺตา สํกิเลเส จฯ สํกิลิสฺสเตติ **มนฺถโร,** อโรฯ

ติกํ เวคินิฯ ตุรเมติ คจฺฉตีติ **ตุริโต, อิ** คติยํ, โตฯ ตุรสฺสิ, ปชวี, ชโวปฺยตฺรฯ ทฺวยํ เชตุ โยคฺคตามเตฺตฯ **ชิ** ชเย, ตโพฺพ, **เชตพฺพํ,** ณฺยปจฺจเย **เชยฺยํฯ**

๓๘๐. ติกํ สูเรฯ **สุร วีร** วิกฺกเนฺตติ จุราทิธาตุฯ สุรยติ, วีรยตีติ **สูโร, วีโร** จ, อ, ทีฆาทิ, **กนฺต** เฉทเนฯ **วิกฺกโนฺตฯ** ทฺวยํ สหายมเตฺตฯ สห เอติ คจฺฉตีติ **สหาโย,** สพฺพตฺร กตฺตริ จ อฯ **อนุ**สโทฺท ปจฺฉาโตฺถฯ **สมา**ติ เอเต เทฺว ตุลฺยตฺถาฯ อนุปฺลโป, อภิสโรปิฯ **สนฺนทฺธปฺปภุตี สนฺนทฺธ**สทฺทาทโย **อนุจร**นฺตา ตีสุฯ

ปาเถยฺยํ นาม ราชาทีนํ ยาตฺราเสฺวว พหุลํ ปวตฺตตีติ อิธ ตํ วุตฺตํ, ปเถ หิตํ **ปาเถยฺยํ,** เอโยฺยฯ **สมฺพ** มณฺฑเล, อโล, สเมติ อทฺธานปริสฺสมเมเตนาติ วา **สมฺพลํ,** อโล, **พา**คโม จฯ

๓๘๑. จตุกฺกํ เสนายํฯ วาหโยคา **วาหินีฯ** ธชโยคา **ธชินีฯ สิ** พนฺธเน, โน, **เสนาฯ จมุ** อทเน, อูฯ จมติ ภีรุนฺติ **จมูฯ** ปุตนา, อนีกินี, วรูถินีปฺยตฺรฯ เอตฺถ จ ปุตนา อนีกินี วาหินี จมู เสนาเภเทปิฯ ‘‘ปุตนา’นีกินี จมู, เสนา เสนานฺตเรปิ เจ’’ติ **รุโทฺท,** ‘‘เสนาปเภเท เสนายํ, สวนฺตฺยมปิ วาหินี’’ติ **รภโส** จฯ **จกฺกา**ทิติกํ สามเญฺญน เสนายํ, เสนงฺค จฯ **จาณเกฺย** ตุ เสนาวิเสเส อนีโก วุโตฺต ‘‘ตีณิ ติกานฺยนีก’’นฺติฯ

อเสฺสว **กามนฺทกีเย** วิวรณํ, ยถา –

‘‘อสฺสสฺส ปตฺติโยธา เย, ภเวยฺยุํ ปุริสา ตโย;
อิติ กปฺปา ตุ ปญฺจสฺสา, วิเธยฺยา กุญฺชรสฺส ตุ;
ปาทโงฺค ปาชิตาวโนฺต, ปุริสา ทส ปญฺจ จ;
วิธานมิติ นาคสฺส, จตุกฺกํ สนฺทนสฺส จ;
อนีกมิติ วิเญฺญยฺย-มิติ กปฺปา นว ทฺวิปา’’ติฯ

กรียเต วิคฺคโห เยเนติ **จกฺกํฯ พล** สํวรเณ, อฯ **อณ** สเทฺท, อิโกฯ **วา**กาโร นปุํสกตฺตํ สมุจฺจิโนติฯ

จตุรงฺคพลาย สุสนฺนทฺธาย เสนาย ยุทฺธตฺถํ เทสวิเทเส **วินฺยาโส** วิภชิตฺวา นฺยสนํ ฐปนํ พฺยูโห กถฺยเตฯ วิภชิตฺวา อูหนํ ฐปนํ **พฺยูโหฯ** ตเพฺภทา ทณฺฑโภคมณฺฑลาสํหตา จตฺตาโร ปกติพฺยูหาฯ ตตฺร อนีกานํ ติริยโต วุตฺติ **ทโณฺฑฯ** สมตฺถานมนีกานมนฺวาวุตฺติ อโญฺญญฺญโต วุตฺติ **โภโคฯ** มณฺฑลรจนาย สรนฺตานมนีกานํ สพฺพโต วุตฺติ สปฺปสรีรมิว **มณฺฑโลฯ** ฐิตานมิตเรตราสํ หตานํ วิสิลิฏฺฐตรานํ อนีกานํ ปุถุวุตฺติ **อสํหโตฯ** ตทุตฺตํ **กามนฺทเกน** –

‘‘ติริยโต วุตฺติ ทณฺฑาขฺยา, โภโคนฺวาวุตฺติเรว จ;
มณฺฑโล สพฺพโตวุตฺติ, ปุถุวุตฺติ อสํหโต’’ติฯ

พฺยูหสมเวโต เอว พฺยูหเสฺสกเทโส ปจฺฉาภาโค **พฺยูหปณฺหิ,** พฺยูหสฺส ปจฺฉา, พฺยูหนฺตรเมว วาฯ ยตฺร ฐิโต ราชา สเสนํ ปฏิคฺคณฺหติ, ตํ เสนาย ปจฺฉา ธนุสตทฺวยนฺตเรน ฐิตปริสสหิตํ อนีกํ **‘‘ปฏิคฺคโห’’**ตฺยุจฺจเตฯ

๓๘๒-๓๘๓. เอโก หตฺถี ทฺวาทสปุริสสหิโต ‘‘เอโก หตฺถี’’ตฺยุจฺจเต, เอเตน ลกฺขเณน **อธมนฺตโต** เหฏฺฐิมปริเจฺฉเทน ตโย หตฺถิโน **หตฺถานีกํ** นาม, ตถา เอโก ตุรโงฺค ติปุริสสหิโต, เอโก จ รโถ จตุปุริสสหิโต เอโก หโย, เอโก รโถติ เอเตน ลกฺขเณน อธมนฺตโต ตโย หยา จ ตโย รถา จ **หยานีกํ, รถานีกํ** นาม, เตนาห ‘‘ตโย ตโย คชาทโย’’ติฯ **สสตฺถา** ขคฺคาทิสตฺถหตฺถา **จตุชฺชนา** จตฺตาโร ปุริสา **ปตฺตานีกํ** นาม วุตฺตาฯ เหฏฺฐิมนฺตโตเยเวตฺถาปิ ปริเจฺฉโทฯ **อมรโกเส** ตฺวญฺญถา กถิตา –

“เอกเกภรถา ตฺยสฺสา, ปตฺติ ปญฺจปทาติกา;
ปตฺยเงฺคหิ ติคุเณหิ, กมา สญฺญา ยโถตฺตรํฯ

เสนามุขํ คุมฺพคณา, วาหินี ปุตนา จมู;
อนีกินี จ ตาสนฺตุ, ทส อโกฺขภินี มต”นฺติ [อมร ๑๘.๘๐-๑]ฯ

ตสฺสโตฺถ – ตีหิ อเสฺสหิ คเชเนเกน รเถน จ ปทาตีภิ จ ปญฺจหิ ปตฺติ นาม เสนนฺตรํฯ ปตฺยเงฺคหิ สเพฺพหิ คชาทีหิ ยถาปุพฺพํ คุเณหิ ยโถตฺตรํ กเมน เสนามุขาทิกา สญฺญา ภวติฯ **ยโถตฺตร**นฺติ วจเนน ยถาปุพฺพมิตฺยตฺถมาห, เตเนทํ วุตฺตํ “ภวติ ตโย ปตฺติโน เสนามุขํฯ ตีหิ เสนามุเขหิ คุโมฺพฯ คุมฺพตฺตเยน คโณฯ คณตฺตยํ วาหินีฯ วาหินิตฺตยํ ปุตนาฯ ปุตนตฺตยํ จมูฯ จมุตฺตยํ อนีกินีฯ ตาสํ อนีกินีนํ ทส อโกฺขภินี”ติฯ

ตตฺร รถานํ สงฺขฺยา สตฺตติสหิเตหิ อฎฺฐสเตหาธิกาเนฺยกวีสติสหสฺสานิ, เอวเมว คชานมฺปิ สงฺขฺยา, ตถา จ –

ปญฺจสฎฺฐิสหสฺสานิ, ฉสตานิ ทเสว ตุ;
สงฺขฺยา ตา ตุรงฺคานญฺหิ, วินา รเถ ตุรงฺคเมฯ

นรานํ สตสหสฺสํ, สหสฺสานิ นเวว จ;
สตานิ ตีณิ จ’ญฺญานิ, ปญฺญาสญฺจ ปทาตโยติ [พฺยาขฺยาสุธา ๒.๘.๘๐]ฯ

๓๘๔. เหฎฺฐิมปริเจฺฉเทน เสนํ ทเสฺสตฺวา อุกฺกฎฺฐปริเจฺฉเทน ทเสฺสตุมาห **“สฎฺฐิ…เป. … ยนฺติ”**จฺจาทิฯ **ยนฺติยา** ยานํ กุพฺพนฺติยา **เสนาย** กตฺตุภูตาย ธูลีกเตสุ สเนฺตสุฯ เกสุ? สฎฺฐิวํสกลาเปสุฯ กิตฺตกปฺปมาเณสุ? ปเจฺจกํ สฎฺฐิทณฺฑวเนฺตสุ, เอสา อโกฺขภินี นาม เสนา อุกฺกฎฺฐปริเจฺฉเทนฯ เกนจิ โขเภตุมสกฺกุเณยฺยตาย **อโกฺขภินี,** ยุ, นทาทิฯ **ขุภ** จลเนฯ

๓๘๕. จตุกฺกํ สมฺปตฺติยํฯ ธนุกฺกํโส สมฺปตฺติฯ **ปท** คมเน, ภาเวติฯ ยุปเกฺข “อิตฺถิยมติยโว วา”ติ อฯ **ลกฺข** ทสฺสนเงฺกสุ, อี, **ลกฺขี, สิรี** จ ปุเพฺพ เทวตาวเสน วุตฺตา, อิธ ธนุกฺกํสวเสนฯ

ทฺวยํ สมฺปตฺติวิปรีตายํฯ วิรูปํ ปชฺชตีติ **วิปตฺติ, ปทิ**มฺหา กตฺตริติฯ วิรูปํ ปชฺชนํ วา **วิปตฺติ,** ภาเวติฯ **อาปทา**สหจรณโต **วิปตฺติ** ถิยํฯ

จตุกฺกํ สตฺถมเตฺตฯ อาทาย ยุชฺฌเนฺต ยนฺติ **อาวุธํ, ย**สฺส **โว**ฯ **อายุธํ** วาฯ **หร** หรเณฯ หรติ ชีวิตนฺติ **เหติ,**ติ, อเสฺส, รโลโป, **หน**ติวเสน วา สิทฺธํฯ **สส** หึสายํ, โถฯ อตฺถํปฺยตฺรฯ **อสุ** เขปเนฯ

๓๘๖-๓๘๗. สเงฺขเปนายุธํ ทเสฺสตุมาหฯ มุตฺตามุตฺตญฺจ อมุตฺตญฺจ ปาณิโต มุตฺตญฺจ ยนฺตมุตฺตเญฺจติ สกลํ ตํ อายุธํ จตุพฺพิธํ พหูนมฺปิ ตเพฺภทานติวตฺตนโตฯ

จตุนฺนํ สรูปมาห **“มุตฺตามุตฺตญฺจา”**ทิฯ ยฎฺฐิ นาม สตฺถวิเสโส, น กตฺตรทโณฺฑฯ

“ยฎฺฐิ หารลตาสตฺถ-เภเทสุ ธนุทณฺฑเก”ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห**ฯ

ตทาทิ อายุธํ มุตฺตญฺจ ตํ อมุตฺตเญฺจติ **มุตฺตามุตฺตํ,** กมฺมธารโย, ยถา กตากตํฯ **ฉุริกา** อสิปุตฺติ, ตทาทิกํ อมุตฺตํฯ **ยนฺต** สโงฺกจเน, **ยนฺตํ,** ธนฺวาทิฯ

๓๘๘-๓๘๙. ปญฺจกํ ธนุมฺหิฯ อุสุํ อสติ ขิปตีติ, กมฺมนิ โณ, อุสฺสิฯ **ธน** ธเญฺญ, อุ, **หน** หึสายํ วา, อุ, **หสฺส** **โธ, ธนุ**ฯ "ธนุ วํสวิสุโทฺธปิ, นิคฺคุโณ กิํ กริสฺสตี"ติ [หิโตปเทส กถามุข ๒๓] ปุเม ปโยโคฯ "สรา วาโป ธนุ อิตฺถี, ตุณตา ติณตาปิเจ"ติ [ติกณฺฑเสส ๒.๘.๕๑] **ติกณฺฑเสโส**ฯ กิํ นาเมน ทณฺฑยตีติ **โกทณฺฑํ, ทณฺฑ** นิปาตเน, กิํ นาเมน ทมฺยตีติ วา **โกทณฺฑํ, ทมุ**ธาตุมฺหา โฑ, กิํ นาเมน ทุโนตีติ วา **โกทณฺฑํ, ทุ** ปริตาเป, โฑ นิปาติโต, กุฎิลตฺตา วา กุจฺฉิโต ทโณฺฑ ยสฺสตฺถีติ **โกทณฺฑํฯ จป** สนฺตาเป, อ, จโป, วํสเภโท, ตพฺพิกาโร **จาโป,** โณฯ สรมสติ ขิปตีติ **สราสนํ**ฯ กมฺมุกมฺปิฯ กมฺมาย ปภวตีติ **กมฺมุกํ**ฯ

ติกํ คุเณฯ คจฺฉติ สโร เยนาติ **คุโณ, มสฺส โณ,** อสฺสุ, **คุ** สเทฺท วา, ควติ เอเตนาติ **คุโณ,** ยุ, **ณตฺตํ**ฯ **ชร** วโยหานิมฺหิ, อ, **ชิยา**เทโสฯ ปเกฺข **อิ**การโลโป, **ชยา**ฯ "ชิยา จาถา"ติปิ ปาโฐ, ตทา ทฺวยํ คุเณฯ มุพฺพี, สิญฺชินีปฺยตฺรฯ มุพฺพวิกาโร **มุพฺพี**ฯ **สิญฺช** อพฺยตฺตสเทฺท, อินีฯ

ติปาโท กเณฺฑฯ **สร** หิํสายํฯ สรนฺตฺยเนนาติ, ปุเม, สญฺญายํ โณฯ ปตฺตํ วาโช, ตํโยคา **ปตฺตี,** อีฯ **สา** ตนุกรณาวสาเนสุ, ทิวาทิ, ณฺวุ, **ยสฺสาโลโป**ฯ วณฺยเต สทฺทายเตเนเนติ **วาโณ,** โณ, **วณ** สเทฺทฯ กณฺยเตเนเนติ **กณฺฑํ, กณ** สเทฺท, โฑ, **กณฺฑ** เภเท วาฯ **อิส** คมเน, อุ, อิสฺสุ, **อุส** ทาเห วาฯ **ขุร** เฉทเน, อโป, อถ วา เข อรติ คจฺฉตีติ ขุโร, อสฺสุ, ตํ ปาตีติ **ขุรโปฺป**ฯ **ติช** นิสาเน, ยุฯ **อส** ขิปเน, กเมฺม ยุฯ วิสิโข, อชิมฺหโค, ขโค, อาสุโค, กลโมฺพ, มคฺคโณ, โรโปปฺยตฺรฯ วิสโนฺต ขณตีติ **วิสิโข**ฯ **กล** มเท, อโมฺพฯ **มคฺค** อเนฺวสเน, ยุฯ **รุป** วิโมหเน, ทิวาทิ, อ, **โรโป**ฯ "ถูลเขโฑ วิปาโฐ จ, จิตฺรปุโงฺข สโรปิ เจ"ติ [ติกณฺฑเสส ๒.๘.๕๒] **ติกณฺฑเสเส**ฯ

ปญฺจกํ กลาเปฯ **ตูณ** ปูรเณ, จุราทิ, นทาทิฯ "ตูโณ นิสโงฺค ตูณิโร, อุปาสโงฺค จ วาณธิ"ริติ [จินฺตามณิฎีกา ๑๘.๘๘] **อมรมาลายํ** ปุํสกเณฺฑฯ "ตูณา"ติปิ อิตฺถิลิงฺคปฺปกรเณ วุโตฺต, อิธ ปน "ตุณี, ตูโณ"ติ ทฺวีสุ, สรสมูหานํ ฐานตฺตา **กลาโป**ฯ **อิร**ปจฺจเย **ตูณิโร**ฯ วาณา สรา ธิยเนฺตเตฺรติ **วาณธิ**ฯ "ตูโณ ปสงฺค ตูณิร-นิสงฺคา วาณธิ ทฺวิสู"ตฺย**มรสีเห**ฯ

๓๙๐. ทฺวยํ วาเช, ยํ "กณฺฑปตฺต"มิตฺยุจฺจเตฯ **ปต** คมเน, กรเณ โข, **ตสฺส** **โก,** ปเกฺขน กตตฺตา วา **ปโกฺข** ฯ วชตฺยเนนาติ **วาโช,** โณฯ วิสมปิวิตฺถาติ **วิสปฺปีโต** สโร ทิโทฺธ นามฯ **ทิส** อปฺปีติยํ, โตฯ ลิโตฺตปฺยตฺรฯ

ติกํ วิชฺฌิตเพฺพฯ วิชฺฌนตฺถํ ลกฺขฺยเตติ **ลกฺขํ**ฯ วิชฺฌิตพฺพนฺติ **เวชฺฌํ,** โณฺย, **ฌสฺส** **โชฺฌ,** อิเสฺสฯ สโร วยติ คจฺฉติ ยสฺมิํ **สรพฺยํ,** วสฺสาการโลโปฯ นิจฺจํ สรานมฺภฺยาสนํ วสีกรณํ **สราภฺยาโส**ฯ "พฺยาเธปฺยุปาสนายญฺจ, วาณาภฺยาเสปฺยุปาสน"นฺติ **รุโทฺท**ฯ ลกฺขมุปคนฺตฺวา อสนํ ขิปนํ **อุปาสนํ**ฯ

๓๙๑. ปญฺจกํ ขเคฺคฯ มณฺฑลํ อคฺคํ ยสฺสฯ นิคฺคโต ติํสโต'งฺคุลิโต **เนตฺติํโส**ฯ **อส** เขปเน, อสเต ขิปฺปเตติ **อสิ,** อิฯ **ขคฺค** ขณฺฑเภเทฯ สายโก สเรปิฯ จนฺทหาโส, ริฎฺฐิ, กกฺขลโก, กรวาโลปฺยตฺรฯ ตสฺส ขคฺคสฺส ปิธาเน **โกสิ,** อิตฺถีฯ **กุส** สิเลสเน, อิ, โกสิ, รสฺสโนฺตฯ ขคฺคฉุริกาทีนํ มุฎฺฐิยํ **ถรุ**สโทฺทฯ **ถร** สตฺถคติยํ, อุฯ

๓๙๒. ติกํ ขคฺคาทีนํ สตฺถานํ วารณผลเกฯ **เขฎ** ภกฺขเน, ณฺวุฯ **ผล** วิสารเณ, ณฺวุฯ ผล ตีติ **ผลกํ,** อนิตฺถีฯ **จร** คติภกฺขเนสุ, โม, **จมุ** อทเน วา, อฯ ผลมฺปิฯ

วณฺฎานิหารสฺสาขคฺคากติ หตฺถกุณฺฑาทิ **อิลฺลี, อิลีปิ, อิล** คติยํ, นทาทิฯ กรํ ปาลยตีติ **กรปาลิกา,** ณฺวุฯ

ทฺวยํ อสิปุตฺติยํฯ **ฉุร** เฉทเน, ณฺวุฯ **สสุ** หึสายํ,ติ, นทาทิฯ อสิโน ปุตฺตี, อสิเธนุกาปิฯ

ทฺวยํ วฑฺฒมกีนํ มุคฺคเรหิ สมานาการายุธเภเทฯ **ลค** สงฺเค, อโล, อสฺสุ, ฟตฺตญฺจฯ มุรํ คิรตีติ **มุคฺคโร, ร**สฺส **โค, คิร** นิคฺคิรเณ, มุจฺจตีติ วา **มุคฺคโร,** อโรฯ ทุฆโณ, ฆโนปิฯ

๓๙๓. ทฺวยํ สเลฺลฯ **สล** อาสุคติยํ, อ, **สร** หึสายํ วา, โล, **ร**สฺส **โลฯ สงฺก** สงฺกายํ, อุฯ **สูล**มฺปิฯ **สูล** รุชายํฯ

ทฺวยํ วาสิยํฯ วส เฉทนเสฺนหาวหารเณสุ, ณีฯ **ตจฺฉ** ตนุกรเณ, ยุ, นทาทิฯ

ทฺวยํ ผรสุมฺหิฯ เฉทกตฺตา กุจฺฉิตา ธารา ยสฺสาติ **กุธารีฯ** กุธาโรปิฯ ปรํ สสติ หึสตีติ **ผรสุฯ** อุ, **ป**สฺส **โผ, ส**โลโป จฯ ปรสุปิ, โส **ปรสุ**สโทฺท นปุํสโกฯ ปรสุโธปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ ปาสาณวิทารเณฯ **ฎงฺก** พนฺธเนฯ **ทร** วิทารเณฯ ปาสาณํ ทารยตีติ **ปาสาณทารโณ,** ยุฯ ปาสาณทารโกปิฯ

๓๙๔. ทฺวยํ หตฺถปฺปมาเณ กณเย [กเณฺฑ (จินฺตามณิฎีกา)]ฯ จกฺกปฺปรณาทิวายฺวเสน ขิปฺปเตฯ **กณ** สเทฺท, อโยฯ ภินฺทนสีลตาย ภินฺที, วาติ คจฺฉติ เตนาติ วาโล, อโล, ภินฺที จ โส วาโล จาติ ภินฺทิวาโล, ฟเตฺต **ภินฺทิวาโฟ,** รโสฺสฯ

จกฺกาทโย สตฺถเภทาฯ ตตฺร จกฺกากาโร อายุธวิเสโส **จกฺกํฯ กนฺต** เฉทเน, อสฺสุ, **กุโนฺต** ทีฆทโณฺฑฯ **คทา, สตฺติ** จ ปสิทฺธาฯ

ติกํ โกณภาเคฯ **กุณ** สโทฺทปกรเณสุ, **กุณ** สโงฺกจเน วา, โณฯ **สิ** เสวายํ, อ, รโสฺส, **อโสฺสฯ กุฎ** โกฎิเลฺล, อิณฯ

๓๙๕. ทฺวิปาทํ วิชิคีสสฺส ยาตฺรายํ, สพฺพตฺร ภาวสาธนํฯ **ยา** ปาปุเณ, นิกฺขมิตฺวา ยายเต **นิยฺยานํ,** ยุฯ "ฉทาทีหิ ตตฺรณ"ติ ตฺรณฯ ยาตฺรา, อาฯ นทาทิโน อากติคณตฺตา อีปจฺจยาภาโวฯ **ฐา** คตินิวตฺติยํ, **ป**ปุโพฺพ ยาเน, ยุ, ปติฏฺฐียเต **ปฎฺฐานํ,** ปฺเรจาริมฺหิ **ปโฎฺฐฯ**

ปญฺจกํ ธูลีมเตฺตฯ ตถา จ "ปํสุ โขโท มโต เรณุ, จุโณฺณ ธูลิ'ตฺถิยํ ภเว"ตฺย**มรมาลาฯ จุณฺณ** ปิสเน, **จุณฺณ** สญฺจุณฺณเน วาฯ **ปํส** นาสเน, อุฯ **รนฺช** ราเค, **รโช,** มโนคโณปิ นปุํสเก, ตํสหจรณโต **ปํสุ**ปิฯ "กฺลิวํ'ปราเธ เรณุมฺหี"ติ **รภโสฯ** อถ วา **จุณฺณรโช**สหจรณโต **ปํสุ** นปุํสเกฯ **ธู** วิธุนเน, **ธู** กมฺปเน วา, ลิ, นทาทิฯ **ริ** คติยํ, ณุ, อิเสฺสฯ

๓๙๖. วํสกฺกมเวทีวํสฤตึ โย กุพฺพติ, โส **มาคโธฯ** ตสฺมึ มธุโก วุโตฺตฯ โส จ ขตฺติยาเวสฺสสมฺภโว ภวติ, วํสมคฺคํ ถวตีติ **มาคโธ, ถ**สฺส **โธฯ** มคฺคํ ธวตีติ **มธุโก,** ณฺวุ, คฺคโลโปฯ

วีริยาทิฤตึ สีเลน โย ปฐติ, โส **วนฺที,** ตสฺสีลาทีสุ ณีฯ

โย นิสาวสานํ วิภาเวโนฺต โพธยติ, โส **เวตาฬิโก,** วิภาเวโนฺต ตาฬสเทฺทน โพธยตีติ **เวตาฬิโก,** ณิโกฯ

จเกฺกน จรโนฺต พหูหิ ปีเฬตฺวา โย ปฐติ, โส **จกฺกิโก,** อุภยตฺร จรตฺยเตฺถ อิโกฯ **ฆณฺฏ** ภาสโตฺถ, จุราทิฯ

๓๙๗. ปญฺจกํ ธเชฯ **กิต** นิวาเส, โรคาปนยเน จ, อุ, กิตติ อปเนติ เอเตนาติ **เกตุฯ ธช** คมเน, อฯ อุปฺปตตีติ **ปฏากา,** อาโก, **ปฏ** คติยํ วา, **ปฏากาฯ** เกน วาเตน ทลียเต วิทารียเตติ **กทลี,** นทาทิ, ฉินฺนภินฺนตฺตา กุจฺฉิตํ ทลํ ปตฺตเมติสฺสาตฺถีติ วา **กทลี, ปฏากา** สหจรณโต อิตฺถิยํฯ กทลี โมเจปิฯ **ยุมฺหิ เกตนํฯ** เอตฺถ จ **ธช**สหจรณโต **เกตุ** ปุนฺนปุํสเกฯ ‘‘ปฏากา เวชยนฺตี จ, เกตนํ ธช’มนิตฺถี’’ตฺย [อมร ๑๘.๙๙] **มรโกเสฯ**

อญฺญมญฺญเสฺสติ เอกมเปกฺขิตฺวา อปรสฺสาปรํ อเปกฺขิตฺวา อญฺญสฺสฯ โย **อหํกาโร** อภิมาโน, โส ‘‘อหํ อห’’มิติ กโรตีติ **อหมหมิกา** ภเวฯ ‘‘อหํ อโคฺค ภวามิ, อหํ อโคฺค ภวามี’’ติ อญฺญมญฺญมติกฺกมฺม โยธานํ สมเคฺค ธาวนํ, ตตฺร ตุ **อหํปุพฺพิกาฯ อหํ**สโทฺท วิภตฺติปติรูปโก นิปาโต, สกเตฺถ **ก**ปจฺจเย กเต วิจฺฉายํ คมฺยมานตฺตา ทฺวิตฺตาภาโวฯ

๓๙๘. จตุกฺกํ พเลฯ **พล** ปาณเน, กรเณ อฯ **ธา** คตินิวตฺติยํ, กรเณ โม, **ธสฺส โถฯ** สหเตเนนาติ **สหํ,** สโหปิฯ **สก** สตฺติยํ,ติฯ ทฺรวิณํ, ตโร, ปรกฺกโม, ปาโณปิฯ

อติสูรตา วิกฺกโม นามฯ

ชเย ชิเต สติ, การณภูเต วา กตํ ปานํ **ชยปานํฯ อมรโกเส** ปน ‘‘วีรปานํ ตุ ยํ ปานํ, ชาเต ภาวินิ วา รเณ’’ติ [อมร ๑๘.๑๐๓] วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ – ภวิสฺสติรเณ ชีวิตสํสยา สํหาสุปฺปาทนตฺถํ, เทวตายาจนปุพฺพกํ สชาติเยหิ สห สมฺภุย โยธานํ ยํ ปานํ ชาเต จ รเณ วิชยสฺส สนฺทสฺสนตฺถํ, ตํ **วีรปานมุ**จฺจเตฯ

๓๙๙-๔๐๐. สาฑฺฒปชฺชํ ยุเทฺธฯ **สงฺคาม** ยุเทฺธ, จุราทิ, อฯ **หร** หรเณ, ปสยฺหกรเณ จฯ **อร** คมเน, อฯ **สมรํฯ รณ** สเทฺท, เทฺวปฺยนิตฺถิยํฯ **อช** คมเน, ณิ, **อาชิ,** รสฺสโนฺตฯ อาหุยฺยเนฺต อสฺมิํโยธา, **หุ** สเทฺท, อฯ **ยุธ** สมฺปหาเร, โตฯ อาทาย ยุชฺฌเนฺตตฺร **อาโยธนํ,** ยุฯ **ยุช** โยเค, **สํยุคํ,** สํยุตฺตมฺปิฯ **ภณฺฑ** ปริภาสเน, ยุฯ วิคฺคยฺหนฺติ ยุชฺฌนฺตฺยสฺมิํ **วิคฺคโหฯ** กลหนฺตฺยสฺมิํ **กลโหฯ เมธ** เมธาหิํสาสงฺคเมสุ, ณฺวุฯ ชญฺญํ, ปวิทารณํ, อกฺกนฺทนํ, สงฺขฺยํ, สมีกํ, สมฺปรายกํ, อนีกํ, อภิสมฺปาโต, กลิสํ, โฆโฏฺฏ, อตฺยามโทฺทอิจฺจาทโยปิ ยุเทฺธฯ เกจิ ปน ‘‘ภณฺฑนาทิปญฺจกํ กลเห, น ยุเทฺธ’’ติ วทนฺติ, ตํ ‘‘ภณฺฑนํ กวเจ ยุเทฺธ, ขลิกาเรปิ วตฺตเต’’ติ **นานตฺถสงฺคเห** วุตฺตตฺตา น คเหตพฺพํฯ

ทฺวยํ มุจฺฉายํฯ **มุจฺฉ** โมหสมุสฺสเยสุฯ **มุห** เวจิเตฺตฯ ติกํ พลกฺกาเรฯ ปสหนํ **ปสโยฺห,** **สห** สตฺติยํ, โณฺยฯ พลิโน, พเลน วา กรณํ **พลกฺกาโรฯ หฐ** พลกฺกาเร, โณฯ ปสโงฺคปิฯ

๔๐๑. **สุภาสุภานํ** ผลานํ **สูจิกา** ปกาสกา ยา ภูตสฺส วตฺถุโน **วิกติ** อญฺญถา อุปฺปตฺติ, สา อุปฺปาโตฯ สุภาสุภผลํ ปกาเสโนฺต ปตติ คจฺฉตีติ **อุปฺปาโตฯ** อุปฺปาโทปิฯ **ต**สโทฺท’ยํ ปุพฺพปทสฺส, อปรปทสฺส วา ลิงฺคมาทเตฺตฯ ‘‘อวิชฺชา จ สา ปจฺจโย จาติ อวิชฺชาปจฺจโย, วิคฺคโห จ ตํ วากฺยเญฺจติ วิคฺคหวากฺย’’นฺตฺยาทีสุ, อิธ ปน ปุพฺพปทสฺส ลิงฺคมาทเตฺตฯ อุปฺปาตสฺส ตตฺร ยุทฺธปกฺกเมนาภิธานํฯ

จตุกฺกํ อุปฺปาตสฺส ปริยาเยฯ **อิ** คมเน,ติ, ทีฆาทิฯ สพฺพกาลํ น ชายตีติ **อชญฺญํ,** โณฺย, ผลํ น ชเนตีติ วา **อชญฺญํ,** ตญฺหิ ธูโม วิย อคฺคิสฺส กมฺมผลสฺส ปกาสนมตฺตเมว กโรติ, น ตํ ชเนตีติ **อชญฺญํ** นามฯ อุปคนฺตฺวา สชฺชติ ปกาเสตีติ **อุปสโคฺค,** โณฯ อุปคนฺตฺวา ทุโนตีติ **อุปทฺทโว, ทุ** ปริตาเป, อฯ เอตฺถ จ **อีตฺยา**ทโย ชนเกปิ วตฺตนฺติ, ยถา ชราทีนมุปทฺทวาฯ

๔๐๒. **มลฺลยุทฺธมฺหิ** พาหุยุทฺธมฺหิ นิพฺพุทฺธํฯ อโธภาคํ พนฺธนํ วา กตฺวา ยุชฺฌนฺตฺยตฺร **นิพฺพุทฺธํ, ยสฺส โพ,** อญฺญมญฺญสฺส เวธํ นิเพฺพเธนฺตฺยเตฺรติ วา **นิพฺพุทฺธํฯ เวธ** เวธเน, โต, เอสฺสุ, อญฺญโตฺรปจาราฯ ทฺวยํ ชยกฺริยายํฯ **ชิ** ชเย, ‘‘ภาเว จา’’ติ โณฯ **รเณ** ยุเทฺธ โย ภ โงฺค, โส **ปราชโยฯ ปรา**ปุโพฺพ **ชิ** ยุทฺธภเงฺคฯ ทฺวยํ ปลายนมเตฺต, น ตุ สงฺคามโตเยว ปลายเนฯ ปริวเชฺชตฺวา อยนํ คมนํ **ปลายนํฯ** อปวเชฺชตฺวา คมนํ **อปกฺกโมฯ** ปทาโว, ทาโว, สนฺทาโว, วิทฺทโว, ทโว, อปยานํปฺยตฺรฯ

๔๐๓. ปชฺชํ มารเณฯ **มร** ปาณจาเค, สพฺพตฺถ ภาวสาธนํฯ มารียเต **มารณํ,** ยุฯ **หน** หิํสายํ, **ณ**มฺหิ ‘‘หนสฺส ฆาโต’’ติ **ฆาตา**เทโสฯ **นส** อทสฺสเนฯ **สูท** ธารเณฯ **หิํส** หิํสายํฯ **สร** หิํสายํ, อิตฺถิยมาปจฺจโย, **หิํสาฯ ณ**มฺหิ **หน**สฺส **วธา**เทโสฯ **สส** หิํสายํฯ **ยุ**มฺหิ **หน**สฺส **ฆาโต,** ฆาตนํ, นิพฺพรหนํ, นิการณํ, ปวาสนํ, สญฺญาปนํ, ปมถนํ, กถนํ, อุชฺชาสนํ, อารโมฺภ, ปิโญฺชปฺยตฺรฯ **วรห** พาธานฺยปริภาสนหิํสาทาเนสุฯ **กร** หิํสายํฯ **วส** นิวาเส, ปปุโพฺพ หิํส โตฺถฯ **ญา** มารณโตสนนิสามเนสุ, **ปา**คโม, **สญฺญาปนํฯ มถ** วิโลฬเนฯ **กถ** หิํสโตฺถฯ **ชสุ** หิํสายํ, **ชสิ** ตาฬเน วา, จุราทิฯ **อา**ปุโพฺพ **รภิ** มารเณฯ **ปิญฺช** หิํสาพลทานนิเกตเนสุฯ เอเต ยถากฺกมมิธานาคตานํ ธาตโวฯ

๔๐๔. ปชฺชํ มรเณฯ กาโล อตีตาทิ, ตสฺส กิริยา, ‘‘กาโล ฆสติ ภูตานี’’ติ [ชา. ๑.๒.๑๙๐] หิ วุตฺตํฯ **มร**ติโต จุ, **มจฺจุ, วชา**ทินา วา ตฺยุฯ ตโต **มจฺจุ**สทิโส ทฺวีสุฯ อติกฺกมิตุ วา อยนํ **อจฺจโยฯ ธน** ธเนฺญฯ กาลสฺส กิริยตฺตา **กาโล,** อตฺตภาวสฺส อนฺตํ กโรตีติ วา **กาโล,** โณฯ อมติ คจฺฉตีติ **อโนฺตฯ จุ** จวเนฯ

๔๐๕. ติกํ มเตฯ ปรํ โลกํ เอติ คจฺฉตีติ **เปโต, ปเรโต** จ, โต, ปุเพฺพ รโลโปฯ มรตีติ **มโตฯ** ปราสุ, ปตฺตปญฺจโตฺตปฺยตฺรฯ ทฺวยํ มตทหนกฏฺฐราสิมฺหิ, ยา ‘‘ผุลฺลี’’ติ วุจฺจติฯ จียเต ยตฺถาติ **จิตโก, จิโต** จ, โตฯ ปุพฺพตฺร สกเตฺถ โกฯ จิตา, จิตฺยา, จิติปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ สุสาเน, อาคนฺตฺวา ทหนฺติ อตฺร **อาฬหนํฯ ทห** ภสฺมีกรเณ, ยุ, **ทสฺส โฬฯ อาฬา หน**มฺปิฯ ฉวสฺส สยนฏฺฐานํ **สุสานํ, ฉว**สฺส **สุ, สยน**สฺส จ **สาโน,** อถ วา เสนฺติ อตฺราติ สานํ, ยุ, ฉวสฺส สานํ **สุสานํฯ ฉวสฺส สุฯ** ปิตุวนมฺปิฯ ทฺวยํ มตสรีเร, **กุณป** ปูติคนฺธเตฺถฯ กุจฺฉิตํ เนตีติ วา **กุณโป,** อโป, **ณ**ตฺตํฯ **ฉว** คติยํ, อฯ

๔๐๖. อสีสกตฺตา **สิโรสุโญฺญ** นจฺจนาทิกฺริยาสหิตตฺตา **สหกฺริโย เทโห** กาโย กพ โนฺธ [‘‘ยุเทฺธ โยเธสุ สูเรสุ สหสฺสํ กตฺต (ขณฺฑ) มุทฺธสุ ตทาเวสา กพโนฺธ ตุ เอโก’มุทฺธา กฺริ ยานฺธิโต’’ติ กพนฺธลกฺขณํ], ยุเทฺธ สหสฺสปฺปรโณ กพโนฺธฯ ‘‘นจฺจตี’’ติ วุตฺตตฺตา นจฺจนาทิกฺริยารหิเต ตูปจาโรฯ อวิชฺชมาเนน เกน สิรสา อโนฺธ **กพโนฺธ, ว**การมโชฺฌฯ อวิชฺชมานสฺสาปิ หิ การณภาโว โลเก ทิโฏฺฐ, ยถา วเสฺสน กโต สุภิโกฺข, ทุพฺภิโกฺข จ, ยถา โลเก, ตถา สาสเนปิ, ยถา อนนฺตรปจฺจยาทีนิฯ

อามเกหิ กุจฺฉิเตหิ อปูติคตมตสรีเรหิ สมฺปุณฺณ อามเก สุสานสฺมึ สิวถิกา วุตฺตา, อตฺถปฺปธานนิเทฺทเสน เจตฺถ สโทฺท นิทฺทิโฏฺฐ, ยถา “สโต สมฺปชาโน”ติ ปุคฺคลปฺปธานนิเทฺทเสน ธโมฺมติฯ ฉวา ธิยฺยเนฺตตฺร **สิวถิกา,** ณฺวุ, **ฉ**สฺส **โส, ถ**ตฺตํ, **อิ**ตฺตญฺจฯ ฉวถิกาปิฯ

๔๐๗. ทฺวยํ อากฏฺฐิตมนุสฺสควาโทฯ มุญฺจนสญฺญาย วนฺทตีติ **วนฺทีฯ วนฺท** อภิวาทนถุตีสุ, อี, รโสฺสปิ, **วนฺทิฯ** สตฺตูนํ กเรน หเตฺถน มริตพฺพตฺตา **กรมโรฯ** ปคฺคโห, อุปคฺคโหปิฯ

ทฺวยํ ชีวิเต, **อน** ปาณเน, ปาณนฺติ อเนนาติ **ปาโณ,** โณฯ ภวติ เยนาติ **อสุฯ** อส ภุวิ, อุ, อาสุปิ, **อสุ** ขุภเน วาฯ

พนฺธนาคารํ พนฺธนเคหํ การา นามฯ กโรนฺติ หึสนฺติ อตฺร **การา,** อฯ **กร** หึสายํฯ พนฺธนาลโยปิฯ กร หึสายํ, **ยต** นิยฺยาตเนฯ การณา, ยตนา จฯ ติพฺพเวทนาปฺยตฺรฯ

ขตฺติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔๐๘. ทฺวิปาทํ พฺราหฺมเณ, พฺรหฺมุโน พนฺธุ, พฺรหฺมา พนฺธุ ยสฺส วา **พฺรหฺมพนฺธุฯ** กุลาจารพฺราหฺมณภาววเสน ทฺวิกฺขตฺตุํ ชาตตฺตา **ทฺวิโช,** เอกเช ตูปจาราฯ **วปิ**สฺมา โป, อสฺสิฯ พฺรหฺมุโน อปจฺจํ **พฺรหฺมา, พฺราหฺมโณ** จ, **นา**คโม, **ณ**ตฺตํ, ทีฆาทิฯ สุตายุตกถนตฺถํ “โภโภ”ติ วจนํ วทติ สีเลน, ณีฯ

ทฺวยํ ฉโนฺทเชฺฌตริฯ พฺรหฺมสุตฺตํ อธีเต **โสตฺติโย,** “เนน นิทฺทิฏฺฐมนิจฺจ”นฺติ [กาตนฺต ๑.๒.๑๘ นฆฏิตํ อนิจฺจํ (ปริภาเสนฺทุเสขร ๙๗)] วุตฺตตฺตา วุทฺธิ, **ยทา**ทินา วา **ฉนฺท**สทฺทสฺส **โสตฺติยา**เทโส [ปาณินิ ๕.๒.๘๔]ฯ ฉนฺทํ อธีเต **ฉนฺทโส, โส** ปุลฺลิโงฺคฯ

ทฺวยํ สิเสฺสฯ โสตุํ อิจฺฉนฺตีติ **สิสฺสา, สุ** สวเน, โส, อุสฺสิฯ อาจริยสฺส อเนฺต สมีเป วสนสีโล, สญฺญาสทฺทตฺตา สตฺตมิยา อโลโปฯ

๔๐๙. พฺรหฺมจารีอาทโย เอเต จตฺโร ชนา อสฺสมา นาม ภวนฺติ, **อสฺสม**สโทฺทยํ ปุนฺนปุํสเกฯ ตตฺร มุญฺชเมขลาทิยุเตฺต เวทชฺฌายโก พฺรหฺมจริยายํ ฐิโต **พฺรหฺมจารีฯ** เวทชฺฌยนํ พฺรหฺมจริยํ จรตีติ, ณีฯ ธมฺมตฺถกาเมสุ ฐิโต ปญฺจมหายญฺญการี คหโฏฺฐ, คหา ทารา ตตฺร ติฏฺฐนฺตีติ **คหโฏฺฐฯ** คหโฏฺฐ ปโร ตติยสฺสปิ วานปโตฺถฯ วนปเตฺถ วเนกเทเส, ทูรวเน วา ภโว **วานปโตฺถ,** อสฺส ภูมิเสยฺยาชฏาชินธารณวนวาโสนฺยหารโภชิตาทิ ธโมฺมฯ วานปตฺถสฺสเมว ตติยมายุโส ภาคํ เขปยิตฺวา คหิตกาสาวทโณฺฑ ภิโกฺข สพฺพภูเตสุ สโม ฌานายตนวโร **ภิกฺขุฯ สมุ** ตปสิ, เขเท จ, อาสมฺมนฺติ อตฺราติ, อกตฺตริ การเก สญฺญายํ โณฯ “อสฺสโม พฺรหฺมจริยาทิ- จตุเกฺกปิ มเฐปิ เจ”ติ **นานตฺถสงฺคเหฯ**

๔๑๐. สีลาทโย ตโย สิกฺขาธเมฺม **สห** เอกโต จรนฺตา **มิถุ** อญฺญมญฺญํ สพฺรหฺมจาริโน นาม, พฺรหฺมจารีหิ สห จรนฺตีติ **สพฺรหฺมจาริโนฯ** “มิถู”ติ อิมินา **สพฺรหฺมจารี**สทฺทสฺส ตคฺคุณสํวิญฺญาณตฺตํ ทีปิตํ, เตน พฺรหฺมจารีนมฺปิ สพฺรหฺมจาริตฺตมฺปปนฺนํฯ

ทฺวยํ อุปสมฺปทาทายเกฯ มนสา อุเปจฺจ สิสฺสานํ วชฺชาวชฺชํ ฌายตีติ **อุปชฺฌาโย, อุปชฺฌา** จฯ **เฌ** จินฺตายํ, โณ, ปุพฺพตฺร **เอ อย,** ปเกฺข ราชาทิปเกฺขเปน **อุปชฺฌา,** ปรสมเย ปนเวทาทิปาฐยิตา “อุปชฺฌาโย, อุปชฺฌา”ติ โจจฺจเต, อุเปจฺจ อธียเต อสฺมาติ กตฺวาฯ

ทฺวยํ นิสฺสยทายเกฯ สิสฺสานํ หิตํ อาจรตีติ **อาจริโย,** โณฺยฯ นิสฺสยํ ททาตีติ, กมฺมาทิมฺหิ ณฺวุฯ

๔๑๑. สาสเน อาจริยํ ทเสฺสตฺวา ปรสมเยปิ ทเสฺสตุมาห **"อุปนีเย"**จฺจาทิฯ อถ วา โย **ทฺวิโช** พฺราหฺมโณ ยํกิญฺจิ พฺราหฺมณํ **อุปนีย** อตฺตโน สนฺติกํ อาเนตฺวา กปฺปาทิฉฬงฺคิกตฺตา **สางฺคํ** สคุยฺหตฺตา **รหสฺสญฺจ เวทํ** กมฺมภูตํ **ปุพฺพํ** ปฐมเมว เกนจิ อสิกฺขาปิเตเยว **อชฺฌาปเย** สิกฺขาเปยฺย, โส พฺราหฺมเณสุ "อาจริโย"ติ วุจฺจติ, อาทิโต จาเรติ สิกฺขาเปตีติ **อาจริโย**ติ กตฺวา, โณฺยฯ ยถาวุตฺตตา อเณฺญ อุปชฺฌายาฯ

๔๑๒. ปชฺชทฺธํ อุปเทสปรมฺปรายํฯ ปเร จ ปเร จ ปรมฺปรา, ปุพฺพาจริยาฯ ตโต อาภตํ **ปารมฺปริยํฯ อิติหสโทฺท** นิปาตสมุทาโยฯ "อิติห ปุพฺพาจริเยหิ วุตฺตมิท"นฺติ กเถตพฺพํ วจนํ **เอติหฺยํ,** โณฺยฯ **ณ**มฺหิ เอติหํฯ อาจริยํ อุปคนฺตฺวา ทิสฺสติ อุจฺจารียตีติ **อุปเทโส, ทิสี** อุจฺจารเณ, โณฯ

ติกํ ยเญฺญฯ **ยช** เทวปูชาสงฺคหกรณทานธเมฺมสุ, ยชนํ **ยาโค,** โณฯ สคฺคตฺถิเกหิ กรียเตติ **กตุ,** ตุฯ **ช**สฺส **ญฺญ**เตฺต **ยโญฺญฯ** ยาคตฺถํ มนฺตาทินา **ปริกฺขตา** ปริสงฺขตา **ภู** ภูมิ เวทิ นาม, อีปจฺจเย **เวที** จฯ วินฺทติ อสฺสํ ลาภสกฺการนฺติ **เวทิ, วิท** ลาเภ, อิณฯ

๔๑๓. อสฺสเมธาทโย ปญฺจ "มหายาคา"ตฺยุจฺจเนฺตฯ โปราณราชกาเล กิร สสฺสเมธํ ปุริสเมธํ สมฺมาปาสํ วาจาเปยฺยนฺติ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ อเหสุํ, เยหิ ราชาโน โลกํ สงฺคณฺหิํสุ, ตตฺถ นิปฺผนฺนสสฺสโต ทสมภาคคฺคหณํ **สสฺสเมธํ** นาม, สสฺสสมฺปาทเน เมธาวิตา สสฺสเมธํ นามาตฺยโตฺถฯ มหาโยธานํ ฉมาสิกภตฺตเวตนานุปฺปทานํ **ปุริสเมธํ** นาม, ปุริสสฺส สงฺคณฺหเน เมธาวิตา ปุริสเมธํ นามาตฺยโตฺถฯ ทลิทฺทมนุสฺสานํ หตฺถโต เลขํ คเหตฺวา ตีณิ วสฺสานิ วินา วฑฺฒิยา สหสฺสทฺวิสหสฺสมตฺตธนานุปฺปทานํ **สมฺมาปาสํ** นามฯ ตญฺหิ สมฺมา มนุเสฺส ปาเสติ หทเย พนฺธิตฺวา วิย ฐเปติ, ตสฺมา "สมฺมาปาส"นฺติ วุจฺจติฯ "ตาต มาตุลา"ตฺยาทินา ปน สณฺหวาจาย ภณนํ **วาจาเปยฺยํ** นาม, เปยฺย วชฺชปิยวจนตาตฺยโตฺถฯ เอวํ จตูหิ วตฺถูหิ สงฺคหิตํ รฏฺฐํ อิทฺธเญฺจว โหติ ผีตญฺจ ปหูตนฺนปานํ เขมํ นิรพฺพุทํฯ มนุสฺสา มุทา ปโมทมานา อุเร ปุเตฺต นเจฺจนฺตา อปารุตฆรทฺวารา วิหรนฺติ, อิทํ ฆรทฺวาเรสุ อคฺคฬานํ อภาวโต **นิรคฺคฬ**นฺติ วุจฺจติ, อยํ โปราณิกปเวณี, อปรภาเค ปน โอกฺกากราชกาเล พฺราหฺมณา อิมานิ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ, อิมญฺจ รฏฺฐสมฺปตฺติํ ปริวเตฺตนฺตา อุทฺธํ มูลํ กตฺวา "อสฺสเมธ"นฺติอาทิเก ปญฺจ ยเญฺญ นาม อกํสุ, วุตฺตเญฺหตํ ภควตา **พฺราหฺมณธมฺมิกสุเตฺต** –

> "เตสํ อาสิ วิปลฺลาโส, ทิสฺวาน อณุโต อณุํ;
> เต ตตฺถ มเนฺต คเนฺถตฺวา, โอกฺกากํ ตทุปาคมุ"นฺติ [สุ. นิ. ๓๐๑, ๓๐๔]ฯ

อิทานิ เตหิ ปริวเตฺตตฺวา ฐปิตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **"อสฺสเมโธ"**จฺจาทิมาหฯ ตตฺถ อสฺสํ เอตฺถ เมธนฺติ วธนฺตีติ **อสฺสเมโธฯ** ปุริสํ เอตฺถ เมธนฺติ วธนฺตีติ **ปุริสเมโธฯ** สมฺมา ยุคจฺฉิเทฺท ปกฺขิปิตพฺพทณฺฑกํ ปาเสนฺติ ขิเปนฺติ เอตฺถ **สมฺมาปาโสฯ** มนฺตปทาภิสงฺขตานํ สปฺปิมธูนํ "วาช"นฺติ สมญฺญา, ตเมตฺถ ปิวยนฺตีติ **วาชเปยฺโยฯ** สพฺพสฺส อตฺตโน สาปเตยฺยสฺส อนิคูหิตฺวา นิรวเสสโต ทินฺนตฺตา นตฺถิ เอตฺถ อคฺคฬาติ **นิรคฺคโฬ,** อยํ ปาฬิยา อาคตกฺกมโต อตฺถวณฺณนา, อิธาคตกฺกเมน ปน อสฺสเมธปุริสเมธนิรคฺคฬสมฺมาปาสวาชเปยฺยานํ อตฺถวณฺณนา ลิขิตพฺพาฯ

๔๑๔. ติกํ ยาชเกฯ ยชนสีโล **อิทิ,** ยสฺสิ, **ชสฺส โทฯ** ยชตีติ **อิโช,** อฯ อถ วา อิตฺถิยา อุตฺมฺหิ ชาเต ชายตีติ อิตฺถีตฺโชฯ ''นารีตฺวิโช''ติปิ ปาโฐฯ ''อุตฺโช ยาชโก ตถา''ติปิ ปาโฐ, สุนฺทโรฯ ปรสมยํ อมนสิ กตฺวา ปน อาจริเยน **อิติทฺวิช**สโทฺท **อิทิตฺวิช**สโทฺท จ สมานตฺถาติ มญฺญมาเนน ''อิทิ ตฺวิโช''ติ วุตฺตํ สิยา, **ณฺวุ**มฺหิ ยาชโก [อมร ๑๗.๑๗ คาถา ปสฺสิตพฺพา]ฯ

ทฺวยํ ยาคสภายํ, อญฺญสภายญฺจารมฺภเกฯ สภายํ สาธุ **สโภฺย,** โยฯ สมาชํ ชนสงฺฆาตํ สมาวสนฺติ อาคนฺตฺวา เอกเทสี ภวนฺตีติ สมาชา, เตหิ สมํ เอกีภวตีติ **สามาชิโก,** ณิโกฯ สภาสโท, สภาตาโรปฺยตฺรฯ

ปญฺจกํ สภาสามเญฺญฯ ปริ สมนฺตโต เสนฺตฺยสฺสํ **ปริสา, สิ** เสวายํฯ สห ภาสนฺตฺยสฺสํ **สภา, ห**โลโป, สพฺภิ ภาตีติ วา **สภาฯ** สมชฺชนฺติ สํคจฺฉนฺติ มิลนฺตฺยสฺสํ **สมชฺชา, อช** คมเนฯ สมยนฺติ มิลนฺตฺยสฺสํ **สมิติ, อิ** คติมฺหิ, อิตฺถิยนฺติฯ มิลนเมกีภาโวฯ สมนฺตโต สีทนฺตฺยสฺมิํ **สํส โท,** อิตฺถินปุํสเกสุฯ โคฏฺฐี, อฏฺฐานีปฺยตฺรฯ คาโววาจา ติฏฺฐนฺติ ภวนฺตฺยสฺสํ **โคฏฺฐีฯ** อาคนฺตฺวา ติฏฺฐนฺตฺยสฺสํ **อฏฺฐานี,** ยุ, นทาทิ, รสฺสาทิฯ

๔๑๕-๔๑๖. ภิกฺขุอาทิกา อิมา จตโสฺส ปริสา นามฯ ภิกฺขนสีลตาทีหิ ภิกฺขุฯ ''อุทฺทิสฺส อริยา ติฏฺฐนฺติ, เอสา อริยาน ยาจนา''ติ [ชา. ๑.๗.๕๙] หิ วุตฺตํฯ **ภิกฺข** ยาจเน, รูฯ **โย**มฺหิ **ภิกฺขูฯ อินี**ปจฺจเย ภิกฺขุนี, **โย**สฺส โลโปฯ รตนตฺตยมุปคนฺตฺวา อาสยนฺตีติ **อุปาสกา,** ณฺวุ, **อาส** อุปเวสเนฯ **อิเตฺต อุปาสิกาโยฯ** เอตฺถ จ ปพฺพชฺชาสามญฺญโต, ลิงฺคสามญฺญโต จ สามเณรา ภิกฺขูสุ, สามเณริยาทโย, จ ภิกฺขุนีสุ สงฺคหิตา, ตโต, อวเสสา ปน สเพฺพปิ เทวมนุสฺสาทโย อิตฺถิปุริสวเสน เทฺว โกฏฺฐาเส กตฺวา ลิงฺคสภาควเสน ทฺวีสุ สงฺคหิตา, พฺรหฺมาโน ปน ลิงฺคาภาเวปิ ปุริสสณฺฐานตฺตา ปุริเสสุ สงฺคหิตา, ตถา ปณฺฑกาปิ, อุภโตพฺยญฺชเนสุ ปน ปุริสอุภโตพฺยญฺชนํ ปุริเสสุ, อิตฺถิอุภโตพฺยญฺชนํ อิตฺถีสุ สงฺคหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

เอวํ จตูหิ โกฏฺฐาเสหิ ปริสํ ทเสฺสตฺวา อฏฺฐหิปิ ทเสฺสตุมาห **''อถเว''**จฺจาทิฯ ตสฺสโตฺถ – ปริสา นาม อฏฺฐ สิยุํ, เกสํ วเสนา'ฏฺฐ สิยุํ? ตาวติํสานํ **ทฺวิชานํ** พฺราหฺมณานํ **ขตฺตานํ** ขตฺติยานํ มารสฺส คหปติสฺส สมณานํ จาตุมหาราชิกานํ พฺรหฺมูนญฺจ วเสนาติ อิมา จา'ฏฺฐปริสา ปากฏฺฐวเสน, เสฏฺฐวเสน จ วุตฺตาติ น เอตฺถ ปุเพฺพ วิย สพฺพา สงฺคหิตา, ตาวติํสาทิกา หิ ปากฏฺฐวเสน วุตฺตา, สมณา ปน ปากฏฺฐวเสน, เสฏฺฐวเสน จ วุตฺตาฯ

๔๑๗. คายตฺติ นาม ยสฺส จตูสุ ปาเทสุ ปฏิปาทํ ฉฬกฺขรานิ สนฺติ, สา ปมุขมาทิ ยสฺส อุตฺตาทีนํ ปาเยนานุปโยคตฺตา คายตฺติปมุขํ ฉนฺทํ นามฯ คายเตติ **คายตฺติ, เค** สเทฺท, ตฺติ, เอ อยฯ วชฺชํ ฉาทยตีติ **ฉนฺทํ, ฉท** สํวรเณ, วุตฺตญฺหิ **ปชฺชวิเวเก พุทฺธคุเตฺตน** ภิกฺขุนา –

> ''อุตฺถ'มจฺจุตฺตกํ มชฺฌํ, ปติฏฺฐา สุปฺปติฏฺฐกา;
> ปาโย ปโยคพาหุยตฺถา, อภพฺพตฺตา จ เนริตา''ติฯ

ยํ ปน จตุวีสกฺขรวนฺตํ, เวทานํ อาทิภูตญฺจ คายตฺติ วิย ฉนฺทานํ นาปิ จตุปฺปทํ, อถ โข ติปทเมว สิยา, สา สาวิตฺติ นาม, **สาวิตฺติ**สโทฺท คายตฺติปริยาโยปฺยตฺถิ, ''สาวิตฺติ ฉนฺทโส มุขํ'' [ม. นิ. ๒.๔๐๐; สุ. นิ. ๕๗๓], ''คายตฺติ ตุ จ สาวิตฺตี''ติ จ วุตฺตตฺตาฯ อิธ ปน เภเทน วุตฺตํ, ยถา ''พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ, ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ, สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามี''ติฯ สวิตุสฺส อิสิโน อยํ วาจา **สาวิตฺติ,** อิณฯ

๔๑๘. หพฺยํ เทวตาตฺถมนฺนํ, ตสฺส ปาเก ตทาธาเร ถาลฺยาทิมฺหิ **จรุ,** ตตฺถ ฐิตตฺตา อุป จาเรน หพฺยมฺปิ จรุ, **จร**ติสฺมา อุ, จรุ ปุเมฯ “หพฺยปาเก จรุ ปุมา”ติ [อมร ๑๗.๒๒] หฺย**มรโก เสฯ โหมทพฺพิยํ** โหมกมฺมนิ หพฺยนฺนาทีนมุทฺธรณตฺถํ กตายํ กฏจฺฉุยํ **สฺชา,** อิตฺถี, หพฺยนฺนา ทีนํ สุขคฺคหณตฺถํ ชายตีติ **สฺชาฯ**

ทฺวยํ ขีรเนฺน, เทวนฺนตฺตา ปรมํ อนฺนํฯ ปาตพฺพสฺส, อสิตพฺพสฺส จาติ ทฺวินฺนมฺปิ ภาวานํ สมฺภวโต ปายาโส, **อา**การนฺตานมาโยฯ ปายโสปฺยตฺรฯ ทฺวยํ เทวเนฺนฯ **หุ** ทาเน, โณฺยฯ **อิ**มฺหิ **หวิ,** นปุํสเกฯ

๔๑๙. ถูณายํ ยญฺญถเมฺภ ยูโปฯ เพลุโว วา ขาทิโร วาฯ อาลมฺพปสุพนฺธเนยฏฺฐิ, สมตฺตยเญฺญ วา ยํ ยฏฺฐิมาโรปยติ, ส **ยูโป** [ยูป... ยญฺญียปสุพนฺธนกฏฺฐเภเท... ยาคสมตฺติจิหฺนเตฺถ ถเมฺภ จ (วาจสฺปจฺจํ)], **ยุ** มิสฺสเน, โป, ทีฆาทิฯ **ถุ** อภิตฺถเว, โณ, ทีฆาทิฯ ยํ กฏฺฐํ กฏฺฐนฺตเรนา’คฺคินิปฺผาทนตฺถํ ฆํสเต, ตสฺมิํ นิมฺมนฺถยทารุมฺหิ อรณี, **อร** คมเน, อณิ, อีมฺหิ **อรณีฯ**

คาหปจฺจาทโย ตโย อคฺคโยฯ คหปตินา สํยุโตฺต **คาหปโจฺจ,** อคฺคิ, โณฺยฯ ตํโยนิยํเร วาหวนีโย หุตพฺพคฺคิอาหวนมรหตีติ **อาหวนีโยฯ** ทกฺขิณคฺคิ ปน ตํโยนิ อญฺญโยนิปิฯ ทกฺขิณํ เทยฺยธมฺมํ อคฺคนฺติ วิสฺสชฺชนฺตฺยสฺมินฺติ **ทกฺขิณคฺคิ, อคฺค** ทาเน, ทานํ อคฺคียติ ทียตฺยสฺมินฺติ ทานคฺคํ, “ปริเวสนฏฺฐาน”นฺติ [อ. นิ. ฏี. ๓.๙.๒๐] หิ **องฺคุตฺตรนิกายฏีกาฯ** เอตฺถ จ คาหปจฺจคฺคาทีนํ ติณฺณํ วิปฺปฏิปชฺชนฺตานํ วินาสเหตุภาวโต อคฺคิตาทฏฺฐพฺพาฯ **สตฺตกนิปาตองฺคุตฺตรนิกายฏฺฐกถายํ** ปน –

อาหุนํ วุจฺจติ สกฺกาโร, อาหุนํ อรหนฺตีติ อาหุเนยฺยา, มาตาปิตโร, มาตาปิตโร หิ ปุตฺตานํ พหูปการตาย อาหุนํ อรหนฺติ, เตสุ วิปฺปฏิปชฺชมานา ปุตฺตา นิรยาทีสุ ปวตฺตนฺติ, ตสฺมา กิญฺจาปิ มาตาปิตโร นานุทหนฺติ, อนุทหมานสฺส ปน ปจฺจโย โหตีติ อนุทหนเฏฺฐเนว “อาหุเนยฺยคฺคี”ติ วุจฺจติฯ โย มาตุคามสฺส สยนวตฺถาลงฺการาทิอนุปฺปทาเนน พหูปกาโร, ตํ อติจรโนฺต มาตุคาโม นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตติ, ตสฺมา โสปิ ปุริมนเยเนว อนุทหนเฏฺฐน “คหปตคฺคี”ติ วุโตฺตฯ “ทกฺขิเณยฺยคฺคี”ติ เอตฺถ ปน “ทกฺขิณา”ติ จตฺตาโร ปจฺจยา, ภิกฺขุสโงฺฆ ทกฺขิเณโยฺย, โส คิหีนํ ตีสุ สรเณสุ, ปญฺจสุ สีเลสุ, ทสสุ สีเลสุ, มาตาปิตุปฏฺฐาเน, ธมฺมิกสมณพฺราหฺมณุปฏฺฐาเนติ เอวมาทีสุ กลฺยาณธเมฺมสุ นิโยชเนน พหูปกาโร, ตสฺมิํ มิจฺฉาปฏิปโนฺน คิหี ภิกฺขุสงฺฆํ อโกฺกสิตฺวา นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตติ, ตสฺมา โสปิ ปุริมนเยเนว อนุทหนเฏฺฐน

“ทกฺขิเณยฺยคฺคี”ติ วุโตฺตฯ กฏฺฐโต นิพฺพโตฺต ปากติโกว อคฺคิ กฏฺฐคฺคิ นามาติ [อ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๗.๔๖] วุโตฺตฯ

๔๒๐. สิโลโก ทาเนฯ **หา** จาเค, โณ, ทฺวิตฺต**จ**ตฺต**ค**ตฺตานิ, **จช** หานิมฺหิ วาฯ **สช** วิสเคฺค, วิสโคฺค ทานํ, **อุ**ปุโพฺพ **สช** วิสเชฺช, โณ, ปุเพฺพ **วา**คโม, **โวสโคฺคฯ ทิส** อติสชฺชเน, อติสชฺชนํ ทานํ, ปโพธนญฺจ, อิห ทานํ **ปเทสนํฯ สณ** ทาเน, ยุฯ **ตร** ปฺลวนตรเณสุ, มเจฺฉร โสตาติกฺกมนเมตฺถ ตรณํฯ **หา** จาเค, จุราทิ, โต, **ยา**โลโป, **ภูวาทิ**มฺหิ ปน “อาการนฺตานมาโย”ติ อาโย, **วิหายิตํฯ วชฺช** วชฺชเน, สพฺพตฺร ภาวสาธนํฯ อุปสคฺควิเสเสเนเต ทานตฺถาภิธายิโนฯ ผสฺสนํ, ปติปาทนํปฺยตฺรฯ

๔๒๑. เสฏฺฐธนสฺส, ปุตฺตานํ, ทารานํ, รชฺชสฺส, องฺคานญฺจ วเสน ปญฺจมหาปริจฺจาโค วุโตฺตฯ ตตฺร **เสฏฺฐธนํ** เสตหตฺถาทิรตนํฯ **ปุตฺตา** โอรสา, อถ วา ปุตฺตธีตโรฯ **ทาโร** ปติพฺพตา ปิยภริยาฯ **รชฺชํ** ปกติรชฺชํ, ตทฺฏฺฐิโต วา อาโยฯ **องฺคํ** จกฺขาทิฯ มหเนฺตหิ อุตฺตมปุริเสเหว กโต, มหนฺตานํ วา ปริจฺจาโค **มหาปริจฺจาโค,** มหตฺถํ วา พุทฺธภาวตฺถํ กโต ปริจฺจาโค **มหาปริจฺจาโค,** กาปุริเสหิ ทุกฺกรตฺตา มหโนฺต วา เสโฏฺฐ ปริจฺจาโค **มหาปริจฺจาโค**ฯ

๔๒๒. ทานปารมีอาทิกานํ ติสฺสนฺนํ ปารมีนํ วเสน อสาธารณทานวตฺถุํ ทเสฺสตฺวา สาธารณทานวตฺถุํ ทเสฺสตุมาห **"อนฺนํ ปาน"**มิจฺจาทิฯ ตตฺร **อนฺนํ** ปานวชฺชิตํ ยํ กิญฺจิ ขาทนียาทิกํฯ **ปานํ** ปาตพฺพํ อุทกาทิฯ **ยานํ** หตฺถุยาทิ อนฺตมโส อุปาหนํ อุปาทาย คมนสาธนํฯ **มาลา** มาลฺยํ, ปุปฺผญฺจฯ **วิเลปนํ** ฉวิราคกรณํ, วิภูโต สุคโนฺธ วาฯ **คโนฺธ** ตทญฺญคโนฺธฯ **เสยฺยา** มญฺจาทิ, **เสยฺยา**คฺคหเณน เจตฺถ อาสนมฺปิ คหิตํฯ **ปทีเปยฺยํ** ปทีปสฺส หิตํ ยํ กิญฺจิ เตลาทิ, อิเม ทส ทานวตฺถู นาม สิยุํฯ ทียเนฺต ยายาติ **ทานํ**ฯ ตสฺส วตฺถุ การณํ, ตทุปฺปตฺติยา อุปฺปชฺชนโตติ **ทานวตฺถุ,** ทาตพฺพํ วา ทานํ, อนฺนาทิ, ตเทว วตฺถุฯ เอตานิ ปน ทส ทานวตฺถูนิ สุตฺตนฺตนเยน กถิตานิฯ วินยาภิธมฺมนยวเสนาปิ ปน กเถตพฺพานิ, รูปาทิฉฬารมฺมณทานวเสน หิ อภิธเมฺม ฉ ทานวตฺถูนิ อาคตานิ, วินเย จีวรปิณฺฑปาตเภสชฺชเสนาสนวเสน จตฺตาริ อาคตานิฯ ตเตฺถวมาจริยา วทนฺติ "สุตฺตนฺตนยทานโต วินยทานเมว มหปฺผลํ, กสฺมา? อนฺนาทิทานมเตฺตวเสเนว ยสฺส กสฺสจิ ทุสฺสีลาทิกสฺส ทาตพฺพนฺติ อนุชานิตฺวา ปิณฺฑปาตาทิกปฺปิยโวหารวเสน สีลวนฺตาทิกเสฺสว จ ทาตพฺพนฺติ อนุญฺญาตตฺตาฯ สามญฺญทานโต หิ วิเสสทานเมว มหปฺผลํ, ตโตปิ อภิธมฺมนยทานเมว มหปฺผลํ, กสฺมา? รูปาทีสุ ปรมตฺถวเสเนว อภินิวิสิตฺวา ทานวเสน ตโตปิ อติสยทานตฺตา"ติฯ มยํ ปน สุตฺตนฺตนยทานํ วา โหตุ วินยาภิธมฺมนยทานํ วา, ยํ เขตฺตาทิติวิธสมฺปทายุตฺตํ, ตเมว มหปฺผลํ กโรตีติ วทามฯ

๔๒๓. **ตทเห** มตทิวเส มตตฺถํ ยํ ปิณฺฑปาตชลาญฺชลฺยาทิทานํ, **เอตํ** ทานํ เทหา อุเทฺทธ ภวํ **อุทฺธเทหิกํ** นามฯ ปิตรํ อุทฺทิสฺส ชลาญฺชลิสุวณฺณาทิทานํ **นิวาโป, วป** พีชสนฺตาเน, โณฯ กาลปตฺตาทินิยเมน **ราชมตฺตณฺฑวิโสตฺตรา**ทิสตฺถโต วิหิตํ, **ตํว** ตเมว ปิตุทานํ สมณพฺราหฺมณโภชนาทิ **สทฺธํ** นาม, สทฺธา อสฺส ทานสฺสตฺถีติ, โณฯ **สตฺถโต**ติ เหตุมฺหิ อวธฺยตฺถวตฺติจฺฉาย ปญฺจมีฯ

๔๒๔. จตุกฺกํ เคหาคเตฯ **อต** สาตจฺจคมเน, อิถิ, **อติถิ,** "อติถิ ทฺวีสู"ติ **ติกณฺฑเสเส** [ติกณฺฑเสส ๒.๗.๙]ฯ อิตฺถิยํ **อติถี** จฯ อาคจฺฉตีติ **อาคนฺตุ,** ตุฯ อาหุนํ วุจฺจติ เคหาคตานํ ทาตพฺพภตฺตาทิ, ตํ ปฏิคฺคณฺหิตุํ อรหตีติ **ปาหุโน**ฯ **วิส** ปเวสเน, อาเวสนํ อาเวโส, ตมรหตีติ **อาเวสิโก**ฯ อตฺยาคโตปฺยตฺรฯ คนฺตุมิจฺฉตีติ **คมิโก,** อิโกฯ ทฺวยํ ปูชิตปุปฺผทพฺพกฺขตาทิมฺหิฯ **อคฺฆ** ปูชายํ, อฯ ณฺยมฺหิ **อคฺฆิยํ,** อคฺฆยมฺปิฯ อคฺฆโต วา ตทตฺถิเย อิโยฯ

๔๒๕. ปาทเตฺถ [ปาทเทฺธ (ก.)] อุทกาทิมฺหิ **ปชฺชํ**ฯ ปทสฺส หิตํ **ปชฺชํ**ฯ **อาคนฺตฺวา**ทโย **ปชฺช**ปริยนฺตา สตฺต สทฺทา ตีสุ ลิงฺคสุฯ

ฉกฺกํ ปูชายํฯ **จิ** จเย,ติฯ **อจฺจ** ปูชายํ, ยุฯ **ปูช** ปูชายํ, อิตฺถิยมติ อฯ **หร** หรเณ, **อุปปฺโพฺพ หร** ปูชายํ, โณ, **อุปหาโร,** ปุเมฯ **พล** ปาณนปูชาสํวรเณสฺ, อิ, **พลิ** ทฺวีสุฯ **มาน** ปูชายํ, ยุฯ นมสฺสาปฺยตฺร, **นมสฺส** ปูชายํ, อิตฺถิยํ อฯ

๔๒๖. จตุกฺกํ วนฺทนายํฯ **นมสฺส** วนฺทเน, ปุเพฺพว, **นมุ** นมเน วา, **สฺส**ปจฺจโยฯ **นโม** กรณํ **นมกฺกาโร,** โณฯ **นโม**โต ฉฏฺฐีโลโป, "โลปญฺจ ตตฺรากาโร"ติ **โอ**การโลเป **อ**การาค

โม, อถ วา นมนํ นโม, ตสฺส กรณํ **นมกฺกาโร, รโห**สโทฺท วิย หิ **นโม**สโทฺทตฺร ทฺวิธา วตฺตติฯ เอโก **อ**การโนฺต สลิโงฺค, เอโก อลิโงฺค **โอ**การโนฺตติฯ **วนฺท** อภิวาทนถุตีสุ, ยุ, **วนฺทนา, น**โลเป, ทีเฆ จ **อภิวาทนํ**ฯ

ติกํ ปตฺถนามเตฺตฯ **อตฺถ** ยาจนายํ, ยุ, **ปตฺถนา**ฯ อตฺถนาปิฯ **ฐา** คตินิวตฺติมฺหิฯ **ปนิ**ทฺวยปุโพฺพ ปตฺถนายํ, ยุ, **ณ**ตฺตํ, **ธ**ตฺตํฯ **อิมฺหิ ปณิธิ**ฯ อยํ **ปุริเส** ปุลฺลิเงฺคฯ ยาจนาปฺยตฺรฯ

๔๒๗. สกฺการปุพฺพงฺคมํ กตฺวา ครุอาทีนํ อาราธนียานํ กฺวจิ อเตฺถ นิโยชนํ ปตฺถนาวิเสโส **อเชฺฌสนา,** อิส คเวสเน, **อิส** คติหิํสาวทาเนสุวา, ยุ, **อเชฺฌสนา,** ยถา ‘‘เทเสตุ ภควา ธมฺมํ, เทเสตุ สุคโต ธมฺม’’นฺติ [มหาว. ๘]ฯ

๔๒๘. จตุกฺกํ อนุสฺสรเณฯ **เอส** คเวสเน, **ยาค**เม **ปริเยสนา**ฯ ติมฺหิ **ปริเยฏฺฐิ**ฯ **คเวส** มคฺคเนฯ

ติกํ อาราธนียสฺส จิตฺตานุกูเลฯ **อาส** อุปเวสเน, ยุ, **อุปาสนํ**ฯ **สุ** สวเนฯ โสตุมิจฺฉา **สุสฺสูสา,** ‘‘ภุชฆสหรสุปาทีหิ ตุมิจฺฉเตฺถสู’’ติ **ส**ปจฺจโย, ทฺวิตฺตาทิ, **สุสฺสูสา, สา** อิตฺถีฯ **จร**ติโต ภาเว โณฺย, **ปาริจริยา**ฯ

๔๒๙. ติกํ ตุณฺหีภาเวฯ มุนิโน กมฺมํ **โมนํ,** โณฯ **ตุห** อทเน, **ณฺห**ปจฺจโย, หโลโป จ, ตุโณฺห โมนเมตสฺสตฺถีติ ตุณฺหี, ตสฺส ภาโว **ตุณฺหีภาโว,** อตุณฺหสฺส วา ตุณฺหีภวนํ **ตุณฺหีภาโว,** อถ วา โตหตีติ ตุณฺหี, **ตุห** อทเน, อทนํ หิํสา, **ณี**ปจฺจโย, วณฺณวิปริยโย, ตุณฺหิโน ภาโว **ตุณฺหีภาโว**ฯ

ปญฺจกํ อนุกฺกเมฯ ปติรูเปน ปตนํ **ปฏิปาฏิ, ปต** คมเน, อุภยตฺราปิ **ตสฺส โฏ,** อิฯ **สา** อิตฺถีฯ อนุรูโป กโม, กโม เอว วา **อนุกฺกโม**ฯ ปริ อนติกฺกเมน อยนํ ปวตฺตนํ **ปริยาโย**ฯ ปุพฺพสฺสานุรูปา **อนุปุพฺพี,** นทาทิฯ อยํ อปฺเมฯ อนุปุพฺพมฺปิฯ **กมุ** อิจฺฉากนฺตีสุ, โณฯ

๔๓๐. ติกํ สีเลฯ **ตป** สนฺตาเปฯ กิเลเส ตาเปตีติ **ตโป,** อฯ **ยมุ** อุปรเม, อุปรโม วิรมณํ, ภาเว โณ ฯ **สิ** พนฺธเน, สิโนติ จิตฺตเมเตนาติ **สีลํ,** โล, **สีล** สมาธาเน วา, สมาธานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อธิฏฺฐานภาโวฯ **สีล** สมาธิมฺหิ วา, สมาธิรตฺร กุสลานํ ธมฺมานํ อภยุปคโม, อญฺญตฺร สีเล ตุปจารา, อถ วา อตฺตานํ, ปรญฺจ นิรยาทีสุ ตาเปตีติ **ตโป**ฯ กุสลธมฺมโต สํยมนํ วิรมณํ **สํยโม,** สมาธานญฺจาตฺรากุสลธมฺมวเสเนวาติ อยํ อญฺญตฺร สีเล นิพฺพจนํฯ

สตฺถวิหิโต นิยโม วตํฯ ‘‘มนฺตนายํ ปฏิญฺญายํ, นิยโม นิจฺฉเย วเต’’ติ **รภโส**ฯ ตญฺจ วตํ อุปวาสาทิลกฺขณํ ปุญฺญมุจฺจเตฯ ‘‘สีลํ จาริตฺตํ วาริตฺตมุปวาสาทิปุญฺญก’’นฺตฺย**มรมาลา**ฯ **อาทิ**นา อกฺขารลวณาสนาทิ [อขาทนาโภชนาทิ (ก.)]ฯ เอตฺถ จ **ตปา**ทโย มุขฺยวเสน กุสลสีเล วตฺตนฺติ, รูฬฺหีวเสน อกุสลสีเลปิฯ **นิยมาท**โย มุขฺยวเสน อกุสลสีเล วตฺตนฺติ, รูฬฺหีวเสน กุสลสีเลติ อยํ สีลพฺพตานํ วิเสโสฯ **ยมุ** อุปรเมฯ **วตุ** วตฺตเน, วตฺตนญฺจาตฺร จรณํ, สมาธานํ วาฯ **วา** ปุลฺลิเงฺคปิฯ

ทฺวยํ มริยาทาติกฺกเมฯ **กมุ** ปทวิเกฺขเป, วิรูโป อติกฺกโม **วีติกฺกโม**ฯ มริยาทาติกฺกโม อาจาโร **อเชฺฌาจาโร**ฯ กายวิเวกาทโย ตโย เอตฺถ **วิเวโก**ฯ **วิจ** วิเวจเน, ปุถภาเว จ, ภาเว โณ, ทฺวิตฺตาทิฯ ปุถุ วิสุํภูโต คณาทีหิ อตฺตา สรีรํ มโน สภาโว จ เอเตสนฺติ ปุถุคตฺตา, เตสํ ภาโว **ปุถุคตฺตตา** [ปุถคตฺตตา (ก.)] กายวิเวกาทโย, มเชฺฌ **คา**คโมฯ ‘‘เอวํสรูโปยํ ปุริโส,

เอวํสรูปา วา อเมฺหปิ เนสํ ปกติ’’ริติ ปกติปุริสานํ วิภาเคน ญาณวิเวโกฯ อตฺตา พุทฺธิ, โส ปุถุภาเวน ยสฺส, ตพฺภาโว ปุถุคตฺตตาตฺยเณฺญฯ อญฺญโต วิลกฺขณสฺส ภาโว ปุถุคตฺตาตฺยเณฺญฯ

๔๓๑. ขุทฺทานุขุทฺทกํ จูฬวตฺตํ, มหาวตฺตญฺจ, วตฺตปฏิปตฺติ วา ‘‘อาภิสมาจาริก’’มิตฺยุจฺจเต, อภิสมาจาเร อุตฺตมสมาจาเร ภวํ **อาภิสมาจาริกนฺ**ติ กตฺวา, **ตทญฺญํ** ขุทฺทานุขุทฺทกโต อญฺญํ ปาติโมกฺขสํวรสีลาทิกํ สีลํ พฺรหฺมจริยสฺสาริยมคฺคสฺส อาทิมฺหิ ตทตฺถาย จริตพฺพตฺตา **อาทิพฺรหฺมจริย**มิตฺยุจฺจเตฯ

๔๓๒. **ปาเปหิ** อกุสลธมฺเมหิ อุปาวโตฺต [อุปาวุโต (ก.)] อนาวุโต วิคโต สพฺพนฺนปานโภคาทีหิ วิวชฺชิโตว หุตฺวา คุเณหิ สีลาทีหิ สทฺธึ โย **วาโส** วสนํ ถมฺภนมตฺถิ, โส ‘‘อุปวาโส’’ติ วิชานิตโพฺพฯ **วสุ** ถเมฺภ, ทิวาทิ, อุปวสนํ **อุปวาโส,** โณ, วิคโต, อุเปโต จ วาโสติ วา **อุปวาโสฯ**

๔๓๓. ปชฺชทฺธํ ภิกฺขุมฺหิฯ ตโป กมฺมมสฺสตฺถีติ **ตปสฺสี, ตปา**ทิโต สี, ทฺวิตฺตํฯ ภยทสฺสนสีโล ***ภิกฺขุ*,** รู, รโสฺสฯ สเมตีติ **สมโณ,** ยุฯ ปพฺพชา สญฺชาตา ยสฺสาติ **ปพฺพชิโต,** สญฺชาตเตฺถ อิโต, เสฏฺฐตฺตํ วชตีติ วา **ปพฺพชิโต, วช** คมเน, โตฯ ตโปกมฺมํ ธนํ ยสฺสาติ **ตโปธโนฯ**

ทฺวยํ โมนพฺพเตฯ วาจโต ยมตีติ **วาจํยโม,** นิคฺคหีตาคโม, รโสฺส จฯ โมนมสฺสตฺถีติ **มุนิ,** รโสฺส, โอสฺสุฯ ทฺวยํ อาภุโสปวาสนพฺรหฺมจริยาทิยุเตฺตฯ ตโปโยคา **ตาปโส,** สณฯ **อิส** คเวสเน, อิ, **อิสิ, อิส** คติยํ วา, ญาณสฺส, สํสารสฺส วา ปารํ คมนโต **อิสิ,** อิฯ ปาริกงฺขีปฺยเตฺร, ปารมสฺสตฺถีติ ปารี, พฺรหฺมญาณํ, ตํ กงฺขตีติ **ปาริกงฺขีฯ**

๔๓๔. ทฺวยํ ชิตินฺทฺริยคเณฯ เยสํ สํยตา อินฺทฺริยานํ คณา, เต ยติโน, วสิโน จ นามฯ ยตํ อินฺทฺริยสํยโม นิจฺจเมเตสมตฺถีติ **ยติโน,** อีฯ ยตโยปิ, **ยต** ปยตเน, อิฯ **วส** ปาคุเณฺย, วโส เยสมตฺถีติ **วสิโน,** อีฯ

ติกํ ธมฺมเสนาปติมฺหิฯ สารี นาม พฺราหฺมณี, ตสฺสา ปุโตฺต **สาริปุโตฺตฯ** ตุสฺสนฺตฺยสฺมึ อตฺถสิทฺธิโตติ ติโสฺส, โส, ตุสฺสิ จฯ ปูชิโต ติโสฺส **อุปติโสฺส,** อถ วา ‘‘ติโสฺส’’ติ วา ‘‘ผุโสฺส’’ติ วา ‘‘อุปติโสฺส’’ติ วา ทหรกาเล มาตาปิตูหิ ยทิจฺฉาย คหิตํ นามํ, ‘‘สาริปุโตฺต’’ติ มาตุวเสน, ‘‘ธมฺมเสนาปตี’’ติ ปน อริยภาวปฺปเตฺต สมฺมาสมฺพุเทฺธน คหิตํ นามํฯ กุสลธมฺมาวุเธหิ กามาทิกา อกุสลธมฺมเสนา ชิตา เยสํ ธมฺมเสนา, อเนกโกฏิสตสหสฺสสงฺขฺยา ภควโต สาวกสงฺฆา, เตสํ ปติ นายกเชฺฌน **ธมฺมเสนาปติฯ**

๔๓๕. ทฺวยํ ภควโต วามปสฺสเฏฺฐ มหาโมคฺคลฺลาเนฯ กุเล ชายตีติ โกลิโก, โส เอว **โกลิโตฯ** โมคฺคลฺลิพฺราหฺมณิยา อปจฺจํ **โมคฺคลฺลาโน,** ณาโนฯ ทฺวยํ อริยสามเญฺญฯ กิเลสาริโย หนตีติ อรโห, โส เอว **อริโย, อร** คมเน วา, อรติ อธิคจฺฉติ มคฺคผลธมฺมตฺติ **อริโย,** โณฺยฯ อธิคจฺฉิตฺถาติ **อธิคโต,** โตฯ

อเสกฺขสฺส คหิตตฺตา ‘‘โสตาปนฺนาทิกา’’ติ เอตฺถาทินา ฉเฬว ปุคฺคลา สงฺคหิตา, เตน โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐาทโย สตฺต เสกฺขา, เอโก อรหา อเสกฺขาติ สิทฺธํฯ ตีหิ สิกฺขาหิ ยุตฺตตาย **เสกฺขา, ก**การโลเปน ‘‘เสขา, อเสขา’’ติปฺยตฺถิฯ ทฺวยํ อนธิคเตฯ อริเยหิ ปุถุ วิสุํภูโต ชโน **ปุถุชฺชโน,** ปุถุ วา นานากิเลเส ชเนตีติ **ปุถุชฺชโนฯ**

๔๓๖. ทฺวยํ อคฺคผเลฯ ปฐมมคฺคาทีหิ ทิฏฺฐมริยาทมนติกฺกมิตฺวา ชานิตฺถาติ **อญฺญา,** รโสฺส, รูปราคาทีนํ วา ปญฺจุทฺธมฺภาคิยานํ สํโยชนานํ โอธิวเสน มารณโต **อญฺญา,** มริยาทโตฺถ เจตฺถ **อา**กาโร, **ญา** มารณโตสนนิสาเนสุ, อิตฺถิยมติ อฯ อรหโต ภาโว **อรหตฺตํ,** ภาเวโตฺต, ภาโวตฺร อภิธานพุทฺธีนํ ปวตฺติยา นิมิตฺตํ , ตญฺจ ทุวิธํ พฺยุปฺปตฺติปวตฺตินิมิตฺตวเสนฯ ตตฺร วิเสเสหิ กฺริยาปกติปจฺจยาทีหิ อุปฺปชฺชตีติ **พฺยุปฺปตฺติ, โค**อาทิสทฺทสรูปํ, ตสฺสา นิมิตฺตํ **พฺยุปฺปตฺตินิมิตฺตํ,** กฺริยาปกติปจฺจยาทโย, วิวิธํ วา **โค**อาทิสทฺทสรูปํ อุปฺปาเทตีติ **พฺยุปฺปตฺติ,** สา เอว นิมิตฺตํ, ยถาวุตฺตา กฺริยาทโยเยวฯ ปวตฺตยติ ตตฺถ ตตฺถ อเตฺถ ปโยชยตีติ **ปวตฺติ, โค**อาทิโก สโทฺท, ตสฺส นิมิตฺตํ **ปวตฺตินิมิตฺตํ,** ชาติกฺริยาคุณทพฺพนามานิฯ ตตฺร พฺยุปฺปตฺตินิมิตฺตํ สทฺทสรูปุปฺปตฺติยา การณํ, ปวตฺตินิมิตฺตํ ปน สทฺทปฺปโยชนสฺส การณนฺติ อยเมเตสํ สเงฺขปโต ลกฺขณวิเสโสฯ

ทฺวยํ เจติเยฯ **ถุ** อภิตฺถเว, โป, ทีฆาทิฯ **จิต** ปูชายํ, เจติตพฺพํ ปูเชตพฺพนฺติ, โณฺย, **เจติยํ**ฯ เอตฺถ จ **ถูป**สโทฺท สมุเขปิ, **เจติย**สโทฺท ปน มุขรหิเตเยว วตฺตติฯ “เจติยมายตเน พุทฺธ-พิเมฺพ โจทฺทิสฺสปาทเป”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๒.๗ พฺยาขฺยาสุธา ๒.๒.๗] **รุโทฺท**ฯ

ทฺวยํ อานเนฺทฯ ธโมฺม ปริยตฺติ, โสว ภณฺฑํ ธนํ สุขทายกโต, ตสฺส อคารํ ฐปนฏฺฐานํ เคหํ, ตพฺภาเว ติฏฺฐตีติ **ธมฺมภณฺฑาคาริโก,** อิโกฯ **นนฺท** สมิทฺธิยํฯ อิเม เทฺว สทฺทา **สมา** สมานตฺถาฯ

๔๓๗. ทฺวยํ วิสาขายํ เสฏฺฐิธีตริฯ วิวิธา พหุกา ปุตฺตนตฺตปนตฺตาทิกา สาขา ยสฺสา สา **วิสาขา**ฯ มิคารสฺส เสฏฺฐิโน มาตุฏฺฐานิยตฺตา **มิคารมาตา**ฯ

ทฺวยํ อนาถปิณฺฑิกเสฏฺฐิมฺหิฯ สุนฺทโร อตฺตา ยสฺส **สุทโตฺต,** สุนฺทรํ ทตฺตํ ทานมสฺส วา **สุทโตฺต,** อิทมสฺส ทหรกาเล ปวตฺตํ นามํฯ อนาถานํ ปิณฺฑํ ททาตีติ **อนาถปิณฺฑิโก,** อิทมสฺส กฺริยานามํฯ

๔๓๘-๔๓๙. ภิกฺขุอาทโย เอเต ปญฺจ สหธมฺมิกาฯ สห เอกโต ธมฺมํ จรนฺตีติ **สหธมฺมิกา**ฯ

ปตฺตาทโย อฏฺฐ ปริกฺขารา อุกฺกฏฺฐวเสน วุตฺตา, มชฺฌิมวเสน ปน กตฺตรทโณฺฑปิ เตลนาฬิปีติ ทส ปริกฺขารา วตฺตพฺพา, โอมกวเสน ฉตฺตมฺปิ อุปาหนาปีติ ทฺวาทส ปริกฺขารา จ วตฺตพฺพาฯ

๔๔๐. ทฺวยํ สามเณเรฯ สมณสฺสาปจฺจํ **สามเณโร**ฯ สมณลิงฺคาจารตฺตา “สมโณย”นฺติ อุทฺทิสิตโพฺพติ **สมณุเทฺทโส**ฯ **ทิสี** อุจฺจารเณฯ

ติกํ อเจลเกฯ ทิสา เอว อมฺพรํ วตฺถํ, น ปกติวตฺถเมตสฺส **ทิคมฺพโร, ส**สฺส **โค**ฯ นตฺถิ เจลํ วตฺถเมตสฺส, สมาสเนฺต โกฯ จตูหิ คเนฺถหิ พนฺธนียตฺตา **นิคโนฺถ,** นิสโทฺท พนฺธเนฯ ทฺวยํ ชฏาวติฯ ชฏํ ยสฺสตฺถิ **ชฏิโล,** อิโลฯ ชฏํ ธาเรตีติ **ชฏาธโร**ฯ

๔๔๑. กุฏิสกาทิกา จตฺตฺตึส ลทฺธิโย ปรสมยานมาคมโต คเหตพฺพา, ตถา ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิโย พฺรหฺมชาลสุตฺตนฺตโตฯ **อิตีติ** ปริสมาปนโตฺถฯ **เอเตติ** นิทสฺสนโตฺถฯ เอเต ฉนฺนวุติลทฺธิโย ตณฺหาปาสํ, ทิฏฺฐิปาสญฺจ เฑนฺติ ปวเตฺตนฺตีติ **ปาสณฺฑาติ สมฺปกาสิตา** กถิตาฯ “อิติ ฉนฺนวุติ เอตา”ติปิ ปาโฐฯ

๔๔๒. ติกํ สุจิมฺหิฯ **ปุ** ปวเน, โตฯ ทฺวิตฺตาทิฯ **ยต** ปยตเน, โตฯ ทีฆาทิฯ ทฺวยํ จมฺมนิฯ จริตํ ตนฺติ **จมฺมํ, จร**ติมฺหา มน, **จมุ** อทเน วา, มนฯ **อช** คมเน, ยุ, อิโน วาฯ

ทฺวยํ ทนฺตกฏฺเฐฯ ทเนฺต ปุนาติ โสเธติ เยนาติ **ทนฺตโปโน,** ยุฯ ทนฺตโปโณปิฯ ทนฺตโส ธนตฺถํ กฏฺฐํ **ทนฺตกฏฺฐํฯ** ทฺวยํ รุกฺขตฺตเจฯ **วกฺก** ตเจ, อโลฯ **ตร** ตรเณ, อิโต, สกเตฺถ โกฯ

๔๔๓. ทฺวยํ ภาชนสามเญฺญฯ ปตติ ยตฺถ โส **ปโตฺต, ปต** คติยํ, โตฯ **ปา** รกฺขเณ,ติฯ

ทฺวยํ กุณฺฑิกายํฯ กสฺส ชลสฺส มโณฺฑ ปสนฺนภาโว กมโณฺฑ, ตํ ลาตีติ **กมณฺฑลุ,** อุฯ **กุฑิ** รกฺขเณ, สกเตฺถ โกฯ กตฺตรสฺส ชิณฺณสฺส อาลมฺพนยฏฺฐิฯ

๔๔๔. **ยํ** “ปาณาติปาตา เวรมณี”ติอาทิ พฺรหฺมจริยกมฺมํ **นิจฺจํ** ยาวชีวมวสฺสมฺภาเวน, ตํ **เทหสาธนาเปกฺขํ** สรีเรเนว สาธนมเปกฺขเต, น พาหิเรน สาธนํ, อยํ ยโม นาม, **ยมุ** อุปรเมฯ

> “สรีรสาธนาเปกฺข-นิจฺจกมฺมมเย ยเม;
> สํยเม ยมราเช จ, ยมเก ตุ ยมํ ติสู”ติ [อมร ๑๗.๓๘]ฯ

รุโทฺทฯ

ยํ ปนาคนฺตุนา สุกฺกปกฺขาทิวเสน อนิจฺจํ นิยมิตกาลมุปวาสาทิกํ กมฺมํ, อยํ นิยโม, กาลาทิวเสน นิยมิตโพฺพติ **นิยโม, ยมุ** อุปรเมฯ “มนฺตนายํ ปฏิญฺญายํ, นิยโม นิจฺฉเย วเต”ติ **รุโทฺทฯ**

พฺราหฺมณวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔๔๕. ทฺวยํ เวเสฺสฯ **วิส** ปเวสเน, โสฯ **อิยาน**ปจฺจเย **เวสิยาโนฯ** อูรุโช, อริโยปฺยตฺรฯ

ปญฺจกํ กสิอาทิชีวิกายํฯ **ชีว** ปาณธารเณ, ยุฯ สพฺพตฺร ภาเว ปจฺจโย, กรเณเตฺยเกฯ **วต** วตฺตเน,ติ, อสฺสุ, ณฺวุมฺหิ **ชีวิกาฯ** วุตฺตีนํ สรูปปฺปกาเร ทเสฺสติฯ ทฺวยํ กสิกเมฺมฯ กสนํ กสิ, สา เอว กมฺมํ **กสิกมฺมํฯ กส** วิเลขเน, อิ, **กสิฯ**

๔๔๖. ทฺวยํ วาณิเชฺชฯ วณิชานํ กมฺมํ **วาณิชฺชํ, วณิชฺชา** จฯ ทฺวยํ ปสุโปสเนฯ คุนฺนํ รกฺขา **โครกฺขาฯ** ปสูนํ โคมหิํสาทิกานํ ปาลนํ โปสนํ จิกิจฺฉาทิ ปสุปาลนํ วุตฺตํ สรูปํ, วุตฺตปฺ ปการา จ อิติ เวสฺสสฺส **วุตฺติโย** วุตฺติการณา ติโสฺส ภวนฺติ กสิกมฺมาทิปฺปกาเรนฯ

ติกํ คิหิมฺหิฯ คเห เคเห, ปญฺจกามคุเณ วา ภววเสน ติฏฺฐตีติ **คหโฏฺฐฯ** อคาเร เคเห ว สตีติ **อคาริโก,** คหเมตสฺสตฺถีติ **คิหิ,** อสฺสิ, รโสฺส จฯ

๔๔๗. ทฺวยํ กสิพเลฯ เขเตฺตนาชีวติฯ กสตีติ **กสฺสโก,** ณฺวุฯ ทฺวยํ เขเตฺตฯ พีชานิ ขิปนฺตฺยสฺมินฺติ **เขตฺตํ, ขิป** เปรเณ, โต, ขิตฺตํ ตายตีติปิ **เขตฺตํ, ขิ** นิวาสคตีสุ วา, ต, ตฺรณ, **เขตฺตํ, เขตฺรํฯ เกฺลท, กฺลิท** อลฺลภาเว, **ล**โลโป, เกฺลทียตีติ **เกทารํ,** เก ชเล สติ ทาโร วิทารณมสฺสาติ วา **เกทารํ,** สญฺญาสทฺทตฺตา สตฺตมิยา น โลโป, วาโปปฺยตฺร, วปฺปเต ยสฺมินฺติ **วาโป,** โณฯ

ทฺวยํ มตฺติกาขเณฺฑฯ **เลฑฺฑ** สงฺฆาเต, อ, **เลฑฺฑุฯ** ปุเม **อุโตฺต** กถิโตฯ ‘‘เลฑฺฑโว ปุเม’’ตฺย [อมร ๑๙.๑๒] **มรโกเสฯ** ทฺวยํ ขณิตฺติยํฯ ขญฺญเต ยาย, สา **ขณิตฺติ, ขนุ** อวทาร เณ,ติ, **ณ**ตฺตํ, อุสฺสิฯ อวทารียเต เยน **อวทารณํ, ทร** วิทารเณ, ยุฯ

๔๔๘. ติกํ ทาเตฺตฯ ทนฺติ ลุนนฺตฺยเนนาติ **ทาตฺตํ, ทา** ลวเน, โตฯ ทาตฺรมฺปิฯ **ลู** เฉท เน, **ลวิตฺตํ, อสุ** เขปเนฯ **อสิตํ,** สพฺพตฺร กรเณ ปจฺจโยฯ

ติกํ ปาชนทเณฺฑฯ **ตุท** พฺยถเน, โณ, **ปโตโทฯ ต**ปจฺจเย **ตุตฺตํฯ อช** เขปเน, คติมฺหิ จ, กรเณ ยุ, **ปาชนํฯ** วณฺณวิกาเร **ปาจนํฯ** โตทนํปฺยตฺรฯ

ติกํ รชฺชุยํฯ **ยุช** โยเค, โต, **โย**ตฺตํฯ **รุธ** อาวรเณ, ชุ, อุสฺสตฺตํ, ปรรูปตฺตญฺจ, **รชฺชุ** ถิยํฯ **รส** อสฺสาทเน, มิ, อาพโนฺธปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ ผาเลฯ ผาลยติ ปาฏยติ ภูมิ เยน **ผาโล,** โณฯ **กส** วิเลขเน, ณฺวุ, **กสโกฯ** ‘‘ผาลก สกา’’ติ [พฺยาขฺยาสุธา ๒.๙.๑๓] **รุโทฺทฯ** นิรีสํ, กูฏกํ, หลมฺปิฯ อีสาย นิคฺคตํ **นิรีสํฯ กุฏ** เฉท เน, สกเตฺถ โก, **กูฏกํ,** ทีฆาทิฯ **หล** วิเลขเนฯ

๔๔๙. ติกํ นงฺคเลฯ ภูมีนงฺค’มนงฺคํ กโรโนฺต ลุนาตีติ **นงฺคลํฯ สี** พนฺธเน, โร, **สีโรฯ** ‘‘สีโร ติกฺขกเร หเล’’ติ **นานตฺถสงฺคเหฯ** โคทารณํปฺยตฺรฯ นงฺคลสฺส ทณฺฑเก **อีสา, อีส** อิสฺ สริเย, **อีสา** นารีฯ ‘‘ปุมฺมฺหิ สงฺกเร อีโส, ถิยํ นงฺคลทณฺฑเก’’ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๙.๑๓-๔ พฺยาขฺยาสุธา ๒.๙.๑๔] **รภโสฯ**

ยุคกีลเก **สมฺมา**สโทฺท, สมนฺติ ยาย **สมฺมา, สมุ** สมเนฯ **หลปทฺธติ** นงฺคลเลขา สีตา นามฯ ‘‘สีตา นงฺคลเลขา จ, ทิวงฺคา จ ชานกี’’ติ [ติกณฺฑเสส ๓.๓.๑๙๑] **ติกณฺฑเสเสฯ สี** สเย, โต, **สีตา** นารีฯ

๔๕๐-๔๕๑. มุคฺคาทิเก ธญฺญวิเสเส **อปรนฺน**สโทฺท, ปุพฺพนฺนโต อปรภาเค ปวตฺตํ อนฺนํ **อปรนฺนํ, อปรณฺณ**ญฺจฯ สาลิอาทิเก **ปุพฺพนฺน**สโทฺท, อปรนฺนสฺส ปุเพฺพ ปวตฺตํ อนฺนํ **ปุพฺพนฺนํ, ปุพฺพณฺณ**ญฺจฯ ปุพฺพาปรตฺตญฺจ เนสํ อาทิกเปฺป สมฺภวาสมฺภววเสน ทฏฺฐพฺพํฯ

สาลฺยาทโย สตฺต ธญฺญานิฯ ธานํ โปสนํ, ตตฺร สาธูนิ **ธญฺญานิ,** โย, รโสฺสฯ กลมา รตฺต สาลิ มหาสาลิสฏฺฐิกปฺปภุตโย สูกธญฺญวิเสสา **สาลโย** นามฯ สฏฺฐิทินานิ ปริปากมสฺส **สฏฺฐิ โกฯ สาล** สิลาฆายํ, อิ, **สาลิฯ** วหติ, พฺรูเหติ วา สตฺตานํ ชีวิตนฺติ **วีหิ, วห** ปาปุเณ, **พฺรูห** วุทฺฒิยญฺจ, อิ, อสฺสี, ปเกฺข **รโลโป, วีหิ** ฯ โกรํ รุธิรํ ทูสตีติ **กุทฺรูโส,** โกวทฺฒโน, อฯ วณฺณวิ ปริยโย, โอสฺสุ จฯ **คุธ** ปริเวธเน, อุโมฯ **โคธุโมฯ** ‘‘โคธูมสุมโน มิลกฺข, โภชนํ ปาวโฏ ยโว’’ติ **รภโสฯ วร** วรณสมฺภตฺตีสุ, ณฺวุ, **วรโกฯ ยุ** มิสฺสเน, อ, **ยโวฯ** กงฺคุ อติสุขุมสเสฺส ธญฺญวิเสเส, โสภนสีสตฺตา กมนียภาวํ คจฺฉตีติ **กงฺคุ,** อุฯ ‘‘สามา ปิยงฺคุ กงฺคุ เทฺว’’ติ **รุ โทฺทฯ ตเพฺภทา** เตสํ ธญฺญานํ เภทา วิเสสา นีวาราทโย วุจฺจเนฺตฯ นีวารานิ ติณธญฺญานิ, **อาทิ**นา สามากาทโยฯ

ทฺวยํ กฬาเยฯ **จณ** ทาเน, ณฺวุ, **จณโก,** หริมนฺถเกปิฯ กํ วาตํ ลาตีติ **กฬาโย, ฬ**ตฺตํ, กลายมฺปิฯ ทฺวยํ สาสปสามเญฺญฯ ‘‘สาสโป ตุ สริสโป, กฏุเสฺนโห จ ตนฺตุโภ’’ติ **ติกณฺฑ เสโส** [๒.๘.๓]ฯ ‘‘ปุเม สุโทฺธทนสฺเต, สิทฺธโตฺถ เสตสาสเป’’ติ **รภโสฯ** สิทฺธา อตฺถา อสฺมินฺ ติ **สิทฺธโตฺถฯ สาส** อนุสิฏฺฐิยํ, อโปฯ สาสปสฺสาปิ วีหิเภทตฺตา อิธ คหณํฯ

๔๕๒. ทฺวยํ กงฺคุยํฯ ปิยภาวํ องฺคตีติ **ปิยงฺคุฯ** ทฺวยํ อตสิยํฯ **อว** รกฺขเณ, โม, อวสฺสุ, ทฺวิตฺตํ, **อุมฺมาฯ อต** สาตจฺจคมเน, อโส, นทาทิฯ ขุมาปฺยตฺรฯ

จตุกฺกํ สเสฺสฯ **กิฏ** คติยํ, โฐ, กสิโต สมฺภูตํ วา **กิฏฺฐํ,** กิฏฺฐฏฺฐาเน อุปฺปนฺนสสฺสณฺหิ ‘‘กิฏฺฐ’’นฺติ วุจฺจติ ฐานูปจาเรน, โฐ, **สิ**โลโป, อสฺสิฯ **สส** คติหิํสาปาปุณเนสุ, โสฯ ถโมฺพ คุโมฺพ, ตํ กโรตีติ **ถมฺพกริ,** อิฯ ธญฺญํปฺยตฺรฯ ‘‘ธญฺญํ วีหีสุ ธญฺญเก, ธโญฺญ ปุญฺญวตีริโตฯ ธญฺญา วาตามลกีสู’’ติ หิ **นานตฺถสงฺคเหฯ**

๔๕๓. ทฺวยํ สสฺสาทีนํ กณฺฑมเตฺตฯ **กณ** สเทฺท, โฑฯ **นล** คเนฺถ, โณ, **นาลํฯ** นาฬิปิฯ โส เอว สสฺสาทิกโณฺฑ นิปฺผโล เจ, **ปลาล**มุจฺจเตฯ **ปล** ลวนปวเนสุ, อโล, ปลาโลปิฯ

ทฺวยํ อสาเร ตุจฺฉธเญฺญฯ **ภส** ภสฺมีกรเณ, อสฺสุ, **ภุสํ** อติสเยปิฯ ถุสมฺปิฯ **ตุส** อุสฺสเคฺคฯ เกน วาเตน อิงฺคตีติ **กลิงฺคโร, ลา**คโม, อโร จฯ ธญฺญานเมว **ตเจ** วกฺกเล **ถุโส, ตุส** ตุฏฺฐิมฺหิ, **ตสฺส โถ, ถุโส** ปุเมฯ ‘‘ธญฺญตฺตเจ ปุมา ถุโส’’ [อมร ๑๙.๒๒] ตฺย**มรโกเสฯ**

๔๕๔. ทฺวยํ สสฺสโรเคฯ เสตวณฺณกรณวเสน อฏฺฏติ หิํสตีติ เสตฏฺฏิกา, สา เอว **เสตฏฺฐิกาฯ** ทฺวยํ ตณฺฑุลกเณฯ **กณ** นิมีลเน, **กณ** นิมีลนสทฺทคตีสุ วา, อ, **กโณฯ กุณฺฑ** ทาเห, สกเตฺถ โกฯ ทฺวยํ ธญฺญมทฺทนภูมิยํฯ **ขล** โสเจเยฺย, ธญฺญานิ กโรนฺติ มทฺทนฺติ อสฺมิํ **ธญฺญกรณํฯ** ติณาทีนํ, สสฺสานญฺจ ถโมฺพ คุโมฺพ นาม, **ถมฺพ** เวกเลฺย, **ถมฺพ** ปฏิพเนฺธ วาฯ **คุห** สํวรเณ, โพ, **หสฺส โมฯ**

๔๕๕. ทฺวยํ มุสเลฯ อโย อเคฺคโกฏิยํ ยสฺสาติ **อโยคฺคํฯ มุส** ขณฺฑเน, อโลฯ ทฺวยํ สุเปฺปฯ กุจฺฉิตํ ลุนาตฺยปเนตีติ **กุโลฺลฯ สุป** มาเน, อ, สรตฺยเนเนติ วา **สุปฺปํ,** โป, อสฺสุฯ ปโปฺผฏนํปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ อุทฺธเนฯ อุปริ ธียเต ถาลฺยาทิกมสฺมินฺติ **อุทฺธนํ,** อุทฺธานมฺปิ, ยุฯ **จุลฺล** หาวกรเณ, อิ, อีมฺหิ **จุลฺลีฯ** อธิสยนี, อนฺติกาปฺยตฺรฯ **อติ อทิ** พนฺธเน, อนฺตฺยเต ภิกฺขาทิกมสฺสนฺติ **อนฺติกา,** ณฺวุฯ ‘‘สนฺติเก สนฺนิธาเน จ, อุทฺธเน จาปิ อนฺติกา’’ตฺย**ชโยฯ**

กาสาทิรจิโต กโฏ เยน มราโว พนฺธียเตฯ มราโว จ วีหฺยคารํ, ‘‘กุสูโล วีหฺยคารญฺจ, กนฺตโร จ มราวโก’’ติ **รภโสฯ** เกจิ มราวเมว กฏมาหุ, ตํ น, ‘‘กุสูโล จ มราโว จ, กิลโญฺช จ กโฏ ภเว’’ติ **อมรมาลายํ ปาทนาม**ปกรเณ เภเทน ปาฐาฯ **กิล** พนฺธเน, กิลนํ กิโล, ตทตฺถํ ชายตีติ **กิลโญฺช,** นิคฺคหีตาคโมฯ **กฏ** คติยํ, อฯ

๔๕๖. อฏฺฐกํ ถาลิยํฯ กามียตีติ **กุมฺภี, กมุ** อิจฺฉายํ, โภ, อสฺสุ, อี จ, กฺยา ปถวิยา ภวตีติ วา **กุมฺภี,** เกน อคฺคินา ภณตีติ วา **กุมฺภี, ภณ** สเทฺท, **ณ**โลโป, เกน ชเลน อุมฺภียติ ปูรียตีติ วา **กุมฺภี, อุภ อุพฺภ อุมฺภ** ปูรเณ, สพฺพตฺร นทาทิฯ **ปิฐ** หิํสาสํกิเลเสสุ, อโรฯ **กุณฺฑ** ทาเหฯ **ขล** โสเจเยฺย, ฬตฺตํฯ **อุข** คมเน, อโล, นทาทิ, รโสฺสฯ **อปจฺจเย อุขาฯ ถล** ฐาเน, อิ, **ถาลิ,** อีมฺหิ **ถาลีฯ** เกน อคฺคินา ลปตีติ **โกลโมฺพ,** อโสฺสตฺตํ, นิคฺคหีตาคโม, **พ**ตฺตญฺจ, เก อคฺคิมฺหิ โอลมฺพตีติ วา **โกลโมฺพฯ ลพิ** อวสํสเนฯ

ติกํ มณิเกฯ **มน** ญาเณ, อิ, **ณ**ตฺตํ, มณิเยว **มณิกํฯ ภณ** สเทฺท, ณฺวุ, อรํ สีฆํ ชโร อสฺส **อรญฺชโรฯ**

๔๕๗. ทฺวิปาทํ ฆเฏฯ **ฆฏ** จลเน, อ, นทาทิมฺหิ ฆฏี, **กุฏ** โกฏิเลฺยฯ เกน ชเลน ลสติ สิลิสฺสตีติ **กลโส, ลิส** สิเลสเน, อ, อิสฺสตฺตํ, **กลโส** ตีสุฯ **วร** วารณสมฺภตฺตีสุ, ณฺวุฯ **กลส**สหจรณโต **วารโก**ปิ ตีสุฯ “กลโส ตุ ตีสู”ตฺยม**รโกเส** [อมร ๑๙.๓๑]ฯ

ภุญฺชิตพฺพนฺติ **ภุญฺชนํ,** อนฺนาทิ, ตสฺส ปโตฺต ภาชนํ สฺวณฺณรชตาทินิมฺมิตมฺปิ กํโส นามฯ

“กํโส รจฺฉนฺตเร มาเน, เตชเสปิ ภเว ตถา;
ปานปเตฺต จ กํเสฺย จ, โสภิกฺขาสุ จ กิตฺติสู”ฯ –

ตฺยม**ชเยน** วุตฺตตฺตา ปานปเตฺตปิ กํโสฯ **กน** ทิตฺติคติกนฺตีสุ, โส, **กํโสฯ** อนิตฺถีฯ ติกํ ภาชนสามเญฺญฯ **อม** คติยํ, อโตฺต, อมตฺตํฯ **ภาช** ปุถกมฺมนิ, จุราทิ, ยุฯ

๔๕๘. ทฺวยํ ภาชนาทีนมาธาเรฯ อนฺตํ สมีปมาเธยฺยสฺส อุปคจฺฉตีติ **อณฺฑุปกํ, นฺต**สฺส**โณฺฑ, ค**สฺส จ **โกฯ จุมฺพ** วทนสํโยเค, อโฏ, อสฺสุ, สกเตฺถ โกฯ ทฺวยํ สราเว, สรติ วุฑฺฒึ คจฺฉตีติ **สราโว,** อโวฯ **มลฺล** ธารเณฯ ณฺวุฯ วฑฺฒมานโกปฺยตฺร, วฑฺฒติ วิตฺถิณฺณี ภวตีติ **วฑฺฒมานโก,** สกเตฺถ โกฯ

ทฺวยํ เภลพฺยญฺชนาทิฆฏฺฏโนปยุตฺตภเณฺฑฯ **กฏ** คติยํ, ฉุ, ทฺวิตฺตาทิฯ **ทุ** คติยํ, โพ, นทาทิ, **ทพฺพี,** รเสฺส **ทพฺพิฯ** ขชากาปิ, **ขช** มนฺถเน, อโก, **ขชากา** ถิยํฯ ทฺวยํ ธญฺญาทินิลเยฯ **กุส** สิเลสเน, อูโลฯ **กุส** อโกฺกเส, โฐฯ เทฺวปิ ปุนฺนปุํสเกฯ

๔๕๙. ทฺวยํ มาสาทิสากมเตฺต, **สา** ตนุกรเณ, ณฺวุฯ **ฑํส** ขาทเน, ณฺวุฯ **ส**โลโป, สิคฺคุ, หริตกมฺปิฯ **หริตา** สกเตฺถ โกฯ “ปุลฺลิโงฺค สากมตฺตสฺมึ, สิคฺคุ โสภญฺชเนปิ เจ”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๙.๓๔] **รภโสฯ** ทฺวยํ อทฺทเกฯ อาทฺทายํ ชาตํ **อทฺทกํ,** รโสฺสฯ สิงฺคมิว เวรํ วปุ ยสฺส ตเมว **สิงฺคิเวรํฯ**

ยทา สุกฺขํ, ตทา มโหสธาขฺยํ, ติกฺขรสตฺตา มหนฺตํ โอสธํฯ สุณฺฐี, นาครํ, วิสํ, วิสเภสชฺชมฺปิฯ **สุฐิ** โสสเน, อิ, **สุณฺฐิ, อี**ปจฺจเย **สุณฺฐีฯ**

ทฺวยํ มรีเจฯ **มร** ปาณจาเค, โจฯ **กุล** สงฺขฺยาเน, ณฺวุฯ “มรีจํ โกลกํ กณฺหํ, อุสนํ ธมฺมปตฺตน”นฺตฺยม**รสีโหฯ**

๔๖๐. ติปาทํ กญฺชิเกฯ สุวีรรเฏฺฐ ภวํ **โสวีรํฯ** เกน ชเลน อญฺชิยมภิพฺยตฺตํ อสฺส **กญฺชิยํฯ** อารานํ ภูมฺยกฺกชานํ วาเรสุ คหิเตน นาเรน ชเลน ชาตํ **อารนาฬํ,** “อาโร กฺขิติสุเต’กฺกเช, นาโร ตณฺฑุลนีเรสู”ติ หิ วุตฺตํ, **ร**สฺส **โฬฯ** ถุสโต ชาตมุทกํ **ถุโสทกํ,** ถุโสทกโต วา ชาตํ **ถุโสทกํฯ** ธญฺญโต วีหิโต ชาตํ อมฺพิลํ **ธญฺญมฺพิลํฯ** วาตํ ลงฺกติ หีนํ กโรตีติ **พิลโงฺก, วาต**สฺส **พิ,** วิเสเสน ลงฺกตีติ วา **พิลโงฺกฯ** กุมฺมาโส, อภิสุตํ, อวนฺติโสมํ, กุญฺชลํ, กญฺชิกํ, มโณฺฑ, เชฏฺฐมฺพุ, ขทิกาปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ ลวณมเตฺตฯ **ลู** เฉทเน, ยุ, โอสฺสา’นวาเทเส โลณํฯ

๔๖๑. สามุทฺทาทโย เอเต ปญฺจ ลวณสฺส ปเภทา วิเสสาฯ สมุทฺทภูมิยมวฏฺฐิตํ ลทฺธํ โลโณทกํ สุกฺขสนฺตนํ สิตํ ยํ ภวติ, ตํ **สามุทฺท**ลวณํฯ อกฺขิวํ, วสิรมฺปิฯ **วสุ** ถเมฺภ, อิโรฯ สินฺธุ

เทเส ภโว **สินฺธโว,** โณฯ สิตสิวํ [สีตสิวํ (สกฺกเต)], มาณิมนฺถํ, สินฺธุชมฺปิฯ สิตํ ธวลํ, สิวํ กลฺยาณํ, กมฺมธารยสมาโส ฯ สิตสิวนฺติ วา พนฺธนํฯ มณิมโนฺถ ปพฺพโต, ตตฺร ภโว, โณฯ **กาฬโลโณ** นาม โสวจฺจลวณานํ มเชฺฌ กาฬวณฺณํ ลวณํ [ตีณิ มธุรลวณสฺสลวณเภทสฺส (อมรโกส, มเหสฺวรฏีกา)], ‘‘ติลกํ ตตฺร เมจเก’’ติ [มทํ สนฺทเต ปิโสทราทิ (จินฺตามณิฏีกา ๑๙.๔๓) มทํ มุทํ วา สนฺทเต… วิโสทราทิ (พฺยาขฺยาสุธาฏีกา)] วุตฺตตฺตา ติลกมฺปิฯ **อุพฺภิทํ** นาม โรมกลวณํ, สมุทฺทภิเทเส กิร รุมา นาม ลวณากโรฯ ตตฺร ปวิฏฺฐํ กฏฺฐมฺปิ อจิเรน วิลียลวณํ ภวติ, ตพฺภวํ โรมลวณํฯ วสุกมฺปิฯ กฏฺฐาทีนํ สยํ สภาววิชหนกรตฺตา ภินฺทิตุํ สโกฺกตีติ **อุพฺภิทํ,** สกฺยเตฺถ **อุ**สโทฺทฯ **พิลาลํ** นาม สมุทฺทตีราสนฺนเทสภวํ มตฺติกํ ปาจยิตฺวา นิปฺผาทิตลวณํฯ สมุทฺทเวลาสนฺนเทเส ชาตํ **พิลาลํ,** เอสฺสิตฺตํ, โล, อถ วา **อุพฺภิทํ** นาม ยตฺถ กตฺถจิ ปเทเส ภูมิโต อุคฺคตํ ลวณมตฺติกํ ปาจยิตฺวา นิปฺผาทิตลวณํฯ **พิลาลํ** นาม ลวณภูมิํ วิทารยิตฺวา นิปฺผาทิตลวณํฯ **วิปฺโพฺพ ทล** วิทารเณฯ **ทสฺส โลฯ** อถ วา **อุพฺภิทํ** นาม ปากฺยํ ลวณํฯ **พิลาลํ** นาม วจฺจคนฺธํ กาฬลวณํฯ

๔๖๒. คุฬาทโย ปญฺจ อุจฺฉุโน วิการาฯ **คุฬ** รกฺขายํ, คุโฬ ปกฺกรโสฯ **ผาณ** คติยํ, โต, ผาณิตํ คุฬโต กิญฺจิ ถทฺธํฯ **ขณฺฑ** มเนฺถ, ขโณฺฑ ผาณิตโตปิ ถโทฺธฯ อุจฺฉุวิเสสสฺส รสปาเก ขณฺฑโยคฺยสารภูเต ยา คุฬิกาการา ชายเต, สา มจฺฉณฺฑี ขณฺฑสาลูกํฯ ‘‘มจฺฉณฺฑี ตุ ปุปฺผคุฬา, ถทฺธปตฺตนฺตุ ผาณิต’’นฺติ **รภโส,** ขณฺฑกกฺกํ ผาณิตมิจฺจเญฺญฯ **สร** หิํสายํ, **ขร**ปจฺจโย, **สกฺขรา,** ยา ‘‘สิตา’’ติปิ วุจฺจติ, สิโนติ พนฺธติ ตณฺหํ **สิตาฯ** สิตสกฺขเรตฺยตฺร ตุ สิโต ธวลโตฺถ, สกฺขราปมาณสณฺฐานตฺตา วา สกฺขราฯ อิเม จ คุฬาทโย ยถากฺกมํ ถทฺธตราฯ เอตฺถ จ มจฺฉณฺฑี ผาณิตา ขณฺฑวิการาปิฯ ทฺวยํ คุเฬฯ โรคาธิเกสุ วินาสกรตฺตา วิสญฺจ ตํ กณฺฏกญฺจฯ

๔๖๓. ทฺวยํ ภฏฺฐธเญฺญฯ **ลาช** ภสฺสเน, ภสฺสนํ ภชฺชนํ, อฯ น ขตํ **อกฺขตํฯ** ‘‘ตติยา ปกติ ลาเชสฺวกฺขตํ ตีสฺว’หิํสิเต’’ติ **รุโทฺทฯ**

ภฏฺฐยเว **ธานา**สโทฺท สิยา, ‘‘พหุมฺหิ ภฏฺฐยเว ธานา, ถิยํ อภินโว’พฺภิเท’’ติ **รภโสฯ ธา** ธารเณ, ยุฯ

ทฺวยํ ยวาทิจุเณฺณฯ **สจ** สมวาเย, **สจ** เสจเน วา, ตุฯ **มนฺถ** วิโลฬเนฯ ติกํ สมํฯ ปูเรตีติ **ปูโป,** โปฯ **อ**การยุเตฺต **อปูโป,** ยถา ‘‘ลาพุ, อลาพู’’ติฯ ตณฺฑุลาทีนํ ปิฏฺฐานํ วิกาโร **ปิฏฺฐโก,** สญฺญายํ โกฯ

๔๖๔. ฉกฺกํ สูเทฯ ภตฺตํ, สูปญฺจ กโรติ อกาสิ กริสฺสตีติ **ภตฺตกาโร, สูปกาโร** จฯ **สุ** ปคฺฆรเณฯ สวติ รสํ ปคฺฆราเปตีติ **สูโท,** โท, ทีฆาทิฯ **สูท** ปคฺฆรเณ วา, อฯ อฬาโร นาม สูปาทิวิกติ, ตํ กโรตีติ **อาฬาริโกฯ** โอทนํ ปจตีติ **โอทนิโกฯ** รสํ กโรตีติ **รสโกฯ**

ทฺวยํ สูเปฯ สุขตฺถาย ปาตพฺพตฺตา **สูโป,** ทีฆาทิฯ วิเสสโต ภตฺตํ อญฺชติ อโนฺต คจฺฉติ เยน, ตํ **พฺยญฺชนํ, อญฺช** คติยํ, ยุฯ

๔๖๕. ปญฺจกํ [ติปาทํ (ก.)] ภเตฺตฯ **อุทิ** สวนเกฺลทเนสุ, ยุฯ **วา**กาโร **โอทน**สทฺทสฺส นปุํสกตฺตํ สมุจฺจิโนติฯ **กุร** สเทฺท, **กร** กรเณ วา, กโรติ พลนฺติ **กุรํ,** อสฺสุ, **กิร** วิกฺขิปเน วา, กิรติ พุภุกฺขนฺติ **กุรํ,** อิสฺสุ, **กร** หิํสายํ วา, กุ สเทฺท วา, รปจฺจโยฯ ภชติ เยน, ภุญฺชิตพฺพนฺติ วา

ภตฺตํ, ภช เสวายํ, โตฯ ภกฺขิตพฺพาติ **ภิกฺขา, ภกฺข** อทเน, อสฺสิ, **ภิกฺข** ยาจเน วา, **ภิกฺขา** นารีฯ **อท** ภกฺขเน, โตฯ **ภิทาทิตฺ**ตา **อนฺนา**เทโส, **ท**โลโปฯ

จตุกฺกํ โภชเน, **อส** ภกฺขเน, กเมฺม ยุฯ **หร** หรเณฯ อาหรติ พลายูนีติ **อาหาโร,** โณฯ **ภุช**ธาตุมฺหา ยุ, โภชนํฯ **ฆส** อทเน, โณฯ อโนฺธปฺยตฺร, **อท**ธาตุมฺหา **ต**ปจฺจยสฺส **อนฺธา**เทโส **นิปาตนา**ฯ

ทฺวยํ ยาคุยํฯ **ตร** ปฺลวนตรเณสุฯ ตรติ ปฺลวติ พฺยาปีภวตีติ **ตรณํ,** ยุฯ ตรลํ, ตรลาปิฯ **ยา** ปาปุเณ, คุ, **ยุ** มิสฺสเน วา, คุ, อุสฺสาฯ อุณฺหิกา, สาณา, วิเลปี จ ยาคุนามานิฯ **สา** ปาเก, ยุ, **สาณา**ฯ

๔๖๖. ขชฺชาทโย จตฺตาโร อสนเภทาฯ **ขาท** ภกฺขเน, กเมฺม โต, ภุชาทิฯ **ขชฺชํ** มํสาทิฯ **โภชฺชํ** อนฺนาทิฯ **ลิห** อสฺสาทเน, โณฺย, **หสฺส โยฯ เลยฺยํ** มธฺวาทิฯ ปาตพฺพนฺติ **เปยฺยํ, ปา** ปาเน, โณฺย, อาเสฺส, เปยฺยํ สูปาทิฯ

ทฺวยํ ภตฺตมเณฺฑฯ **สุ** สวเน, วิสรุชปทาทิโต ณฯ **จมุ** อทเน, **อา**ปุพฺพตฺตา ปาเน, กเมฺม โณฯ มาสโรปฺยตฺร, **มสิ** ปริมาเณ, อโรฯ ทฺวยํ อาโลเปฯ **ลุป** เฉทเน, **อา**ปุโพฺพ สมฺปิณฺฑเน, **กุ** สเทฺทฯ **กพิ** วเณฺณ วา, อโล, ฬตฺตํ, เกน โตเยน พลมสฺสาติ วา **กพโฬ,** ปุเม, คาโสปิฯ

๔๖๗. รสานํ สพฺพรสานํ อคฺคมฺหิ รเส **มณฺฑ**สโทฺท, **มณฺฑ** ภูสายํ, ''สพฺพรสเคฺค มณฺฑมนิตฺถิย''นฺตฺย**มรสีโห** [อมร ๑๙.๔๙]ฯ ทฺวยํ ภุตฺตโต เสเสฯ วิรูโป, กุจฺฉิโต วา ฆาโส **วิฆาโส**ฯ ภุตฺตโต เสโส ภุตฺตเสโส, โสว **ภุตฺตเสสโก,** สกเตฺถ โกฯ

ทฺวยํ วิฆาสาเทฯ วิฆาสํ อทตีติ, อ, **ทมุ** ทมเน, ณฺวุฯ ทฺวยํ ปิปาสายํฯ ปาตุํ อิจฺฉา **ปิปาสา, ปา** ปาเน, โส, ทฺวิตฺตาทิฯ **ตส** ปิปาสายํ, ยุฯ

๔๖๘. ทฺวยํ ภุตฺตุมิจฺฉายํฯ **ขุท** พุภุกฺขายํ, โทฯ ฆสิตุมิจฺฉา **ชิฆจฺฉา, ฆส** อทเน, อิจฺฉเตฺถ โฉ, ทฺวิตฺตาทิฯ มํสสฺส รโส ปฏิจฺฉาทนียมุจฺจเตฯ **ฉนฺท** อิจฺฉายํฯ ปฏิจฺฉาเทตีติ **ปฏิจฺฉาทนียํ,** อนีโย, **ฉท** สํวรเณ วา, มํเสน ปฏิจฺฉาเทตพฺพตฺตา **ปฏิจฺฉาทนียํ**ฯ

ทฺวยํ อุคฺคาเร, **เทกิ** สโทฺทสฺสาเหสุ, อุทฺธํ เทกติ คนฺตุมุสฺสหตีติ **อุเทฺรโก,** เอกสฺส **ท**การสฺส **โร**ฯ อุเทฺทโกปิฯ **คิร** นิคฺคิรเณ, อิสฺสา, **อุคฺคาโร**ฯ ปาโท ติตฺติยํฯ สุหิโต ติโตฺต, ตสฺส ภาโว **โสหิจฺจํฯ ติปิ** ปีณเน,ติ, ภุชาทิฯ **ยุ**ปจฺจเย, อิสฺสเตฺต จ **ตปฺปนํ**ฯ

๔๖๙. **ยถิจฺฉิต**นฺตํ ยถิจฺฉิเตฯ กฺริยาวิเสสนตาย เจเต นปุํสเก, กฺริยาพฺยยานญฺหิ สติเปฺยกเตฺต ตพฺพิเสสนานิ นปุํสเก ภวนฺติ เอกเตฺตปิ, ตถา หิ กฺริยานมพฺยยานญฺจ สตฺตาภูตตฺตา ลิงฺคสงฺขฺยาวิเสโสปาทานํ นตฺถีติ ตพฺพิเสสนานมฺปิ สามญฺญลิงฺคา นปุํสกตฺตํ, สามญฺญสงฺขฺยา เจกตฺตํ ยุตฺตนฺติ, ตํ ยถา – มุทุํ ปจนฺติ, สาทุํ ปจนฺติฯ พหุวจนเนฺตปิ กฺริยาสเทฺท ตพฺพิเสสนเสฺสกตฺตเมว กฺริยาวิเสสนานํ กมฺมนิ ทุติยา, สโพฺพ หิ ธาตฺวโตฺถ กโรตฺยเตฺถน พฺยาปิโต, มุทุํ ปจนฺติ มุทุํ ปจนํ กุพฺพนฺตีตฺยโตฺถ, เตน มุทาทีนญฺจ ตพฺพิเสสนานํ กมฺมตฺตํฯ อโญฺญ ปนาห ''สเพฺพ ธาตฺวตฺถา ภวตฺยตฺถานุคตา, ภวติกฺริยา กตฺวตฺถมนุภวนฺตีตฺยโตฺถฯ 'ปจติ เทวทโตฺต'ติ เทวทตฺตปยุโตฺต ปาโก ภวติ, คจฺฉติ คมนํ ภวติ, ปฐติ ปาโฐ ภวตี''ติ, ตมฺมเตน ปฐมา, มุทุปจนํ ยถา ภวติ, ตถา ปจตีตฺยโตฺถฯ รมณียํ ปาโต, วิมลํ ปาโต, อิทมุปกฺมฺภํฯ **กมุ** กนฺติยํ, กมฺมนิ โณ, **กามํ, นิกามญฺจ**ฯ **อิสุ** อิจฺฉายํ, โต, ''สาทิสนฺตปุเจฺฉ''ตฺยาทินา อเนฺตน

สห **ตสฺส โฏฺฐ, อิฏฺฐํฯ ปริ**ปุโพฺพ **อาป** ปาปุณเน, โต, ภุชาทิ, รโสฺส, **ยา**คโม จฯ “สตฺตฺยํ นิวารเณ ติตฺติยํ, ปริยตฺตํ ยถิจฺฉิเต”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๙.๕๗] **รภโสฯ** อิจฺฉิตสฺส อนติกฺกโม **ยถิจฺฉิตํ,** ยถาเตฺถ อพฺยยีภาโวฯ ปกามํปฺยตฺรฯ

ทฺวิปาทํ วณิชเกฯ กยวิกฺกเยหิ ชีวตีติ, อิโกฯ สตฺถํ วาณิโชฺชปชีวีนํ สงฺฆาตํ วหติ เทสนฺตรํ ปาปยตีติ, กมฺมาทิมฺหิ โณฯ สตฺถวาโห วณิชนายโก, ตํโยคา **สตฺถวาโห,** โณฯ อาปโณ กยวิกฺกยโวหาโร, ตํโยคา **อาปณิโก,** ณิโกฯ **วณ** สเทฺท, อิโชฯ เวทหโก, เนคโม, ปณฺยาชีโว, วณิโชปฺยตฺรฯ

๔๗๐. วิกฺกโย นาม ปุพฺพเมว อตฺตโน ธนสฺส ปรสฺส ทานํฯ **กี** ทพฺพวินิมเย, ตตฺร นิยุโตฺต **วิกฺกยิโกฯ** วิกฺกิณาตีติ **วิเกฺกตา,** ริตุฯ กโย นาม ปรสฺส ธนํ คเหตฺวา อตฺตโน ธนสฺส ทานํฯ กเยน ชีวตีติ **กยิโกฯ** กินาตีติ, ณวุฯ

ทฺวยํ ธนปฺปโยตฺตริฯ อิเณ อุตฺตโม **อุตฺตมโณฺณ,** อภิธานา ปุพฺพนิปาโต, อิสฺสตฺตํ, ทฺวิตฺตญฺจฯ ธนํ วุฑฺฒตฺถํ ปโยเชตีติ **ธนิโกฯ** ทฺวยํ ธนคาหเกฯ อิเณ อธโม **อธมโณฺณฯ** อิณํ คณฺหาตีติ **อิณายิโก,** อายิโกฯ อิณํ อายติ ปวเตฺตตีติ วา อิณายโก, ณวุฯ

๔๗๑-๔๗๒. ทฺวยํ อิเณฯ อุทฺธรียเต คยฺหเตติ **อุทฺธาโร, อุ**ปุโพฺพ **ธร**ติ คหเณ, โณฯ เอติ วุฑฺฒึ คจฺฉตีติ **อิณํ,** ยุ, **ณ**ตฺตํฯ ปริยุทญฺจนมฺปิ, ปริโต อุทญฺฌเต คยฺหเตติ, ยุฯ **วุตฺต**นฺติ กฺริยาปทํฯ ยตฺตเกน ธเนน ลาโภ ลพฺภเต, ตตฺร มูลธเน มูลาทิทฺวยํฯ **มูล** ปติฏฺฐายํฯ ปฐมเมว อาภตํ **ปาภตํฯ**

ทฺวยํ ปฏิปาเทฯ “อวสฺสมสฺสิทํ กยิตพฺพ”มิติ สจฺจสฺสาขฺยาปนํ, กรณํ วา **สจฺจาปนํ,** สจฺจสฺส กรณฺจิตฺตภรณมิจฺจโตฺถ, **สจฺจ**สทฺทา ธาตุรูปา ยุ, มเชฺฌ **อปา**คโม, สจฺจสฺส วา อาปุณนํ **สจฺจาปนํ, อป**ธาตุมฺหา ยุฯ “สจฺจาปนา สจฺจากติ”ริติ **ติกณฺฑเสเส** [ถีกเณฺฑ (?)] โวปาลิโตฯ สจฺจํ กโรติ, สจฺจสฺส วา กรณํ **สจฺจกาโรฯ** สจฺจํการปิฯ “กฺลิเว สจฺจาปนํ สจฺจ-งฺการ สจฺจากติตฺถิย”นฺตฺย**มรโกเส** [อมร ๑๙.๘๒]ฯ ทฺวยํ วิกฺกนียทเพฺพฯ วิกฺกินิตพฺพนฺติ **วิเกฺกยฺยํ,** โณฺยฯ **ปณ** พฺยวหาเร, โณฺย, เทฺวปิ ตีสุฯ

ทฺวยํ นฺยาสสฺสปฺปเน [นฺยาสมฺปเนฺน (ก.)]ฯ นฺยาสสฺส อปฺปนํ [สมฺปนฺนํ (ก.)] ปฏิทานํฯ **ปติ**ปุโพฺพ **ทหา**ติ นฺยาสสมฺปนฺนโตฺถ, ตถา **ปริ**ปุโพฺพ วตฺตติฯ ปริทานํปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ นฺยาเสฯ **อสุ** เขปเนฯ นฺยสฺสเต นิกฺขิปียเตติ, โณฯ อุปนิธิยฺยเตติ **อุปนิธิ,** อิ, **อุปนิธิ** ปุเมฯ “ปุเม อุปนิธินฺยาโส”ติ [อมร ๑๙.๘๑] **อมรโกเสฯ**

๔๗๓. **เอกา**ทโย **อฏฺฐารส**ปริยนฺตา สงฺขฺยาสทฺทา **สเงฺขฺยเยฺย** ทเพฺพ วตฺตนฺติ ตีสุ จ ลิเงฺคสุฯ สเงฺขฺยเยฺยกเตฺต จ “เอโก พฺราหฺมโณ, อฏฺฐารส พฺราหฺมณา”ติ สมานาธิกรณํ ภวติ, น ตุ ภินฺนาธิกรณํ “พฺราหฺมณานํ เอกาทส เจ”ติฯ ตีสูตฺยเนน “น เกวลํ **เอก**สโทฺทว สลิโงฺค, อถ โข **อฏฺฐารส**ปริยนฺตาปี”ติ ทเสฺสติ, เตน กตฺถจิ เตสํ อลิงฺคตาวจนํ ลิงฺควิเสสาภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ, น ปน สามญฺญลิงฺคาภาวนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิมินา นเยน “อติลิงฺคํ ทฺวิวจนํ, ตทาขฺยาตนฺติ วุจฺจตี”ตฺยาทีสุปิ ทฏฺฐพฺพํ, เตน “ปฺุริโส คจฺฉติ, อิตฺถี คจฺฉติ, จิตฺตํ คจฺฉตี”ตฺยาทีสุ **คจฺฉติ**สทฺทสฺส ตํตํลิงฺควิเสสวจนตา, “คจฺฉตี”ตฺยาทีสุ สามญฺญลิงฺควจนตา จ ทฏฺฐพฺพาฯ **วีสตฺยา**ทโย สงฺขฺยาสทฺทา สงฺขฺยาเน, สเงฺขฺยเยฺย จ วตฺตนฺติ “วีสติ คาโว, ควํ วีสตี”ติฯ เอก

เตฺตติ ยทา ปเนตา สเงฺขฺยเยฺย เอกตฺตวิสิฏฺฐเมว วคฺคตฺตํ สภาวโต ปฏิปาทยนฺติฯ ตทา ภินฺนสเงฺขฺยนาปิ สมานาธิกรเณ เอกวจเนเยว สพฺพกาลํ วตฺตเต “วีสติ คาโว”ติฯ ยเทฺยกเตฺต, กถํ? เทฺววีสติโย, ติโสฺส วีสติโย, ปญฺจสตานิจฺจาทโย ปโยคา อิจฺจาห “วคฺคเภเท พหุเตฺตปี”ติ ฯ วีสตฺยาทีนํ วคฺคานํ เภเท วตฺตุมิจฺฉิเต สติ พหุเตฺตปิ พหุวจเนปิ ภวนฺติฯ **อมรโกเส** ปน “สงฺขฺยนฺตรสฺสเตฺถ อภิเธเยฺยวีสตฺยาทโย ตํสมานาธิกรณโต พหุวจนานิปิ ภวนฺตี”ติ [อมร ๑๙.๘๓-๔] วุตฺตํ, สงฺขฺยนฺตรมิห วคฺคเภโท, เตน ทฺวินฺนมฺปิ โวหารมตฺตนานตฺตํ, น อตฺถนานตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อานวุติ นวุติ**สทฺทมภิพฺยาเปตฺวา **ตา** วีสตฺยาทโย ภินฺนลิเงฺคนาปิ สมานาธิกรเณ **นาริยํ** อิตฺถิยํ, ยถา วีสติ กุณฺฑานิฯ วีสตฺยาทโย วิกตสมาหารทฺวนฺทาฯ ลิงฺคสฺส โลกาสยตฺตา ทฺวเนฺทกตฺตนฺติ นปุํสกตฺตนฺติ วีสตฺยาทโย อพฺยุปฺปนฺนา ปรมเตน, **กจฺจายน**มเตน ปน พฺยุปฺปนฺนาฯ

๔๗๔-๔๗๖. สตาทีนิ อสเงฺขฺยยฺยปริยนฺตานิ จตุวีสติ ฐานานิ คณนเภทานิฯ ตตฺถ **ทสทส**สเทฺทหิ นิปฺผาทิโต **สต**สโทฺท, ตถา **สตทส**สเทฺทหิ **สหสฺส**สโทฺทฯ **ยุช** โยเค, **นิยุตํ, อยุต**มฺปิฯ **ยุ** มิสฺสเน วา, โตฯ **ลกฺข** ทสฺสนเงฺกสุ, **ลกฺขํ, สตสหสฺส**มฺปิฯ **กุฏ** เฉทเน, ทสคุณํ กุฏตีติ **โกฏิฯ** อุปสเคฺคน วิเสเสตฺวา เอโก คณนวิเสโส **ปโกฏี**ติ วุจฺจติ, เทฺวปิ มิเสฺสตฺวา เอโก **โกฏิปโกฏีติฯ นห** พนฺธเน, โตฯ อาคมสฺสุฯ **วิท** ลาเภ, อุ, นิคฺคหีตาคโมฯ **อพ** หึสายํ, คติมฺหิ จ, โท, อาคมสฺสุฯ **อหิ** คติมฺหิ, **หปจฺจโยฯ อว** รกฺขเณ, โว ฯ **อฏ** คมเน, โฏฯ **โสคนฺธิก**นฺติ กมลวิเสสนาเมน เอโก คณนวิเสโส วุจฺจติ, ตโถปฺปลาทินาเมหิ เอเกโก คณนวิเสโสฯ **กถ** วากฺยปฺปพเนฺธ, ยุ, สงฺขฺยาตุมสกฺกุเณยฺยตาย **อสเงฺขฺยยฺยํฯ**

นนุ สงฺขฺยาตุมสกฺกุเณยฺยเตฺต สติ เอเกน ภวิตพฺพํ, อถ กถเมโก อสเงฺขฺยโยฺย, เทฺว อสเงฺขฺยยฺยานิจฺจาทีนิ เภทานิ วุตฺตานีติ? นายํ โทโส, เตสํ กาลเทสาทิวเสน ภินฺนานมฺปิ สมฺภวโตฯ เอตาสุ สงฺขฺยาสุ **กมา** กเมน สตาทิลกฺขปริยนฺตํ **ทสคุณํ** ทสหิ คุณิตํ ภวติฯ โกฏฺยาทิกํ อสเงฺขฺยยฺยปริยนฺตํ **สตลกฺขคุณํ** สตลเกฺขหิ คุณิตํ ภวติ, ตสฺมา เอกา เลขา ทฺวิสุญฺญสหิตา สตํ ภวติ, ตถา ติสุญฺญสหิตา สหสฺสํ, จตุสุญฺญสหิตา นิยุตํ, ปญฺจสุญฺญสหิตา เอกา เลขา ลกฺขํ ภวติ, เอกา ปน เลขา สตฺตสุญฺญสหิตา โกฏิ, ตถา จุทฺทสสุญฺญสหิตา ปโกฏิ, อิมินา นเยน ยาวาสเงฺขฺยยฺยํ เนตพฺพํ, อยเมกจฺจานมาจริยานํ มติฯ

อถ วา สตาทโย อสเงฺขฺยยฺยปริยนฺตา สเพฺพปิ ทสคุณิตา กาตพฺพา, อยํ **กจฺจายนสฺส** มติ, เตน หิ “ยาว ตทุตฺตริ ทสคุณิตเญฺจ”ติ สุตฺตมาหฯ อถ วา สตาทโย ลกฺขนฺตา ทสทสคุณิตา, เตน เอกา เลขา ทฺวิพินฺทุสหิตา สตํ ภวติ, ตถา จตุปญฺจาทิพินฺทุสหิตา สหสฺสาทิกํ ภวติ, เอกา เลขา ปน ทฺวาทสพินฺทุสหิตา โกฏิ, ตถา เอกูนวีสติพินฺทุสหิตา ปโกฏีติ ยาว อสเงฺขฺยยฺยา เอเกกสฺมึ สตฺต สตฺต พินฺทูนิ กตฺวา คณนา กาตพฺพา, ตสฺมา อสเงฺขฺยยฺยคณนวิเสเส ปญฺจจตฺตาลีสาธิกานิ สตพินฺทูนิ ภวนฺติ, อยมมฺหากํ มติฯ

อมรโกเส [อมร ๑๙.๘๔] ปน “ปนฺตฺยา สตสหสฺสาทิ, กมา ทสคุโณตฺตร”มิตฺยุตฺตํ, ตสฺสโตฺถ – ทสสงฺขฺยา ปนฺตีตฺยุจฺจเต , ตโต อารพฺภ ทสคุโณตฺตรํ สตสหสฺสาทิกํ กมา วิเญฺญยฺยํ, ตํ ยถา – ทสสงฺขฺยาย ทสคุโณตฺตรํ สตํ, สตา ทสคุโณตฺตรํ สหสฺสํ, สหสฺสา ทสคุโณตฺตรํ อยุตํ, อยุตา ทสคุโณตฺตรํ ลกฺขํ, ลกฺขา ทสคุโณตฺตรํ ปยุตํ, ปยุตา ทสคุโณตฺตรํ โกฏิ, เอวํ โกฏิยา อพฺพุทํ, อพฺพุทา ปทุมํ, ปทุมา ขโพฺพ, ขพฺพา มหากโฐ, ตโตปิ มหาปทุมํ, ตโตปิ สงฺกุ, สงฺกุโต สมุโทฺท, ตโต อนฺตฺยํ, อนฺตฺยา มชฺฌํ, มชฺฌา ปรทฺธํ, ปรทฺธา อมตํ,

อมตา ทสคุโณตฺตรํ สงฺขฺยํ, สงฺขฺยญฺจ วีสติมํ ฐานํ, อสเงฺขฺยยฺยมิโต ปรนฺติฯ สพฺพปาริสทตฺตา หิ พฺยากรณสฺส สเพฺพสํปฺยตฺร วาทา ทสฺสิตาฯ

๔๗๗-๔๗๘. สาธิเกน เทฺวปาเทน “อเฑฺฒน จตุโตฺถ อฑฺฒุโฑฺฒ, อเฑฺฒน ตติโย อฑฺฒติโย, อฑฺฒเตโยฺย จา”ติ อิมํ วจนตฺถํ ทเสฺสติฯ อฑฺฒูปปเทน สห **จตุตฺถา**ทิสทฺทานํ **อฑฺฒุฑฺฒา**ทฺยาเทโสฯ สาธิกปาเทน “อเฑฺฒน ทุติโย ทิยโฑฺฒ, ทิวโฑฺฒ จา”ติ อิมํ วจนตฺถํ ทเสฺสติฯ อนฺตริตสฺสาปิ **อเฑฺฒน**สทฺทสฺส อิธานุวตฺตนตา อธิเปฺปตา อภิธานนฺตราภาวา, สพฺพเตฺรวํฯ

๔๗๙-๔๘๐. มียเต ปริจฺฉินฺทียเต เยน, ตํ **มานํ**ฯ ตญฺจ ตุลาปตฺถงฺคุลิวสา ติธา มานิยทพฺพสฺส ภวติฯ **ตุล** อุมฺมาเน , จุราทิ, **ตุลา** อิตฺถีฯ **ปท** คติยํ, โถฯ **องฺค** คมเน, อุโล, **องฺคุลํ,** “องฺคุลี”ติปิ ปาโฐ, กรสาขาฯ

จตฺตาโร วีหโย สมฺปิณฺฑิตา เอกาว **คุญฺชา** สมครุกา, ตถา เทฺว คุญฺชา เอโกว **มาสโก** สมครุโกติ สพฺพตฺร นโย เนตโพฺพฯ เทฺว มาสกา **อโกฺข** นาม, วิภีฏโกติ วุโตฺต, อกฺขผลสมานครุกตฺตา วา **อโกฺข**ฯ กริโสปฺยตฺร, **กส** วิเลขเน, อ, **ริ**มโชฺฌ, อนิตฺถีฯ อกฺขานํ ปญฺจ **ธรณํ** นาม, **ธร**ติธาตุยา ยุฯ อกฺขานมฏฺฐกํ **สุวโณฺณ** นามฯ ปญฺจธรณํ **นิกฺขํ** นามฯ **เต** นิกฺขา ปญฺจ **ปาโท** นามฯ โส **ปาโท** จตุเตฺถ ภาเค วตฺตตีเตฺยกจฺจานํ มติฯ ยถาวุตฺตาเยว จตฺตาโร วีหโย **คุญฺชา** นามฯ เทฺว คุญฺชา **มาสโก** นามฯ เทฺว ปญฺจมาสกา ทสมาสกา **อโกฺข** นามฯ อกฺขานํ อฏฺฐกํ **ธรณํ** นามฯ ปญฺจธรณํ **สุวโณฺณ** นามฯ เต ปญฺจสุวณฺณา **นิกฺขํ** นามาตฺยมฺหากํ มติฯ **กน** ทิตฺติคติกนฺตีสุ, **นิปุโพฺพ**, **น**สฺส **โข, นิโกฺข,** สุวณฺณวิการเรปิฯ ยสฺส กสฺสจิ วตฺถุโน จตุเตฺถ ภาเค ปาโทฯ ทส ธรณานิ **ปลํ** นาม, **ปล** ปเถ จ คติมฺหิฯ

๔๘๑. ยสฺส กสฺสจิ วตฺถุโน ปลสตํ **ตุลาฯ ตุล** อุมฺมาเน, **ตุลา** นารีฯ

> เคหานํ ทารุพนฺธาย, ปิฏฺฐิกายํ ตุลา ถิยํ;
> มานภเณฺฑ จ สาทิเส, ราสิปลสเตสุ จฯ

ตา ตุลา วีสติ **ภาโร** นามฯ **ภร** ธารณโปสเนสุ, โณฯ “ภาโร ตุ ทฺวิสหเสฺสสุ, ปลานมปิ วิวเธ”**ตฺยชโย** [พฺยาขฺยาสุธาฏีกายมฺปิ]ฯ วิวโธ ภารเภโทฯ

รูปิยสฺส กริเสน กโต สํโวหารปทโตฺถ กหาปโณ นามฯ กริสปฺปมาเณน รูปิเยน กโต ปโณ ปณิโย ทพฺพเภโท **กหาปโณฯ ริส**สฺส **หา**เทโสฯ **อหา**เทเส **กริสาปโณ,** เอเต เทฺว รูปวิกาโร, อญฺญตฺรูปจาราฯ อิติ ตุลามานํ วุตฺตํฯ

๔๘๒. ปตฺถมานํ ทเสฺสตุมาห **“กุฑุโว”**จฺจาทิฯ เอโก ปสโต **กุฑุโว** นามฯ **สร** คติยํ, โต, **ร**โลโป, **กฑิ** เภเท, โว, **กฑิ**สฺส **กุฑุ, เต** กุฑุวา จตฺตาโร **ปโตฺถ**ฯ จตุปตฺถา **อาฬฺหโก, อห** ปูชายํ, ณวุ, ฬตฺตาทิ ทสงฺคุลํ, ทฺวาทสงฺคุลํ วาสพฺพโต มานมฺปิ อาฬฺหโกฯ จตฺโร อาฬฺหกา **โทณํ** นาม, “จตุราฬฺหก”นฺติปิ ปาโฐ, **ทุ** คมเน, โณ, **ทุณ** คติยํ, หึสายญฺจ วา, **โทณํฯ วา**กาเรน **โทโณ**ฯ

๔๘๓. จตฺโร โทณา **มานิกา, มาน** ปูชายํ, สกเตฺถ โก, อสฺสิฯ จตุมานิกํ จตสฺสนฺนํ มานิกานํ สมูโห จตุมานิกํ **ขารี** นาม, **ขร** วินาเส, โณ, นทาทิฯ **ทสมฺพณํ** ทสาธิกสตโทณมตฺตํ **กุโมฺภ**ติ ฌฏนาเมน เอโก ปตฺถมานวิเสโส ทสฺสิโต, “อมฺพณ”นฺติปิ ปาโฐฯ

๔๘๔. ปตฺถมานวิเสสานํ ลพฺภมานปริยาเย ทเสฺสตุมาห “**อาฬฺหโก**”จฺจาทิฯ **ตุมฺพ** กมฺปเน, อฯ ทฺวยํ ปเตฺถฯ **ปตฺถ**สโทฺทยํ สามญฺญเภทมาเนสุ ปวตฺตติ, อิธ ปน วิเสสมานวาจโก อธิเปฺปโตฯ **นล** คเนฺถ, อิณฯ

ทฺวยํ วาเหฯ วหตีติ **วาโห, วห** ปาปุณเน, โณฯ

อมฺพณมานํ, ปริยายํ วา ทเสฺสตุมาห “**เอกาทส โทเณ**”จฺจาทิฯ **อมฺพ** คมเน, ยุ, **อมฺพ** สเทฺท วา, อิติ ปตฺถมานํ วุตฺตํ, องฺคุลมานํ ปน อณฺวาทฺยาภิธานาวสเร ภูมิวเคฺค อภิหิตํฯ

๔๘๕. จตุกฺกํ ภาเคฯ **วิส** ปเวสเน, ทีฆาทิ, โกฏฺฐํ วุจฺจติ สรีรํ, ตตฺถ เสตีติ **โกฏฺฐาโส**ฯ **อา**ตฺตํฯ **อน** ปาณเน, **อม** คมเน วา, โสฯ ภชียเต เสวียเตติ **ภาโค**ฯ โณฯ วณฺฏโกปฺยตฺรฯ **วฏิ** วิภาชเน, ณฺวุ, ณนฺตา วา สกเตฺถ โกฯ

วิภวนฺตํ ธเนฯ **ธน** ธเญฺญ, อฯ สสฺส อตฺตโน อยํ **โส, สมฺ**ปิฯ ทุอิว **ทพฺพํ,** สารมิจฺจโตฺถ, อิวเตฺถ โว, **วิท** ลาเภ, โต ฯ สสฺส ธนสฺส ปติ สปติ, ตสฺมิํ สาธุ **สาปเตยฺยํ,** เณโยฯ **วส** นิวาเส, อุฯ **อร** คมเน, โถฯ **ร**สฺส **โต**ฯ วิภวนฺติ ปภวนฺตฺยเนนาติ **วิภโว,** อฯ หิรญฺญํ, โกโสปฺยตฺรฯ

๔๘๖. กตากตํ กญฺจนํ, รูปิยญฺจ มิสฺสิตํ [มิลิตํ (ก.), มิลิตํ ปเจฺจกญฺจ (อมร ขีรสฺวาธี ฏีกา)] โกสาทิทฺวยวาจฺจํ, ตตฺร ปิณฺฑีกตํ อาภรณีกตํ, กมฺมีภาวมาปาทิตํ วา กตํฯ อากโรตฺถํ อชาตกมฺมํ จุณฺณาทิรูปํ อกตํ, **ตทญฺญํ** เตหิ กญฺจนรูปิเยหิ อญฺญํ เตชสํ ทพฺพํ ตมฺพํฯ **อาทิ**นา กํสรีติสีสกาทิ, ยญฺจาเตชสํ ราชปฏฺฏทารุวิสาทิก’มสารํ ทพฺพํ, ตํ สพฺพํ กุปฺปํ, **คุป** รกฺขเณ, คุปฺปเตติ, โป, **ก**ตฺตญฺจ **ค**สฺสฯ

ทฺวยํ กญฺจนํ รูปิยญฺจาหตมฺฏฐาปิตหยวราหปุริสาทิ รูปํ นิคฺฆาติกาย ตาฬิตํ ทีนาราทิกํ รูปิยาขฺยํฯ อสฺสาทิรูปมสฺสาหตมตฺถีติ **รูปิยํ**ฯ **รูป** อาหตปสํสาสุ, อิโยฯ

๔๘๗-๔๘๘. **หิรญฺญ**นฺตํ สุวเณฺณฯ โสภโน วโณฺณ ยสฺส **สุวณฺณํ**ฯ **กน** ทิตฺติยํ, ณฺวุ, ชนนํ ชาตํ, ปกฏฺฐํ ชาตํ **ชาตรูปํ,** ปกฏฺฐเตฺถ **รูป**ปจฺจโย [ปสํสายํ รูปปจฺจโย อิติ สุฎ (จินฺตามณิฏีกา) ปสํสายํ รูปํ (ปาณินิ ๕.๓.๖๖)]ฯ ชาตํ รูปมสฺสาติ วา **ชาตรูปํ**ฯ **อิณ** คติยํ, ทิตฺติยญฺจ อเนกตฺถตฺตาฯ สุฏฺฐุ ทิปฺปเต ทิตฺติยา ยุชฺชเตติ **โสณฺณํ,** อุโสฺส, “วา ปโร อสรูปา”ติ **อิ**โลโป, ทฺวิตฺตํฯ **กญฺจ** ทิตฺติยํ, ยุฯ สตฺถุ วโณฺณ วิย วโณฺณ ยสฺสฯ จิตฺตมตฺตานํ หรตีติ **หริ**ฯ อิ, **กมุ** อิจฺฉายํ, พุฯ จรติ เอตฺถ จิตฺตํ **จารุ,** ณุฯ **หิ** คติยํ, โมฯ **หฏ** ทิตฺติยํ, ณฺวุฯ ตปนํ ทาหมรหตีติ **ตปนิโย,** อิโยฯ **หร** หรเณ, อโญฺญ, อสฺสิฯ **หา** จาเค, **หา** คติยํ วา, อโญฺญ, **หิรา**เทโส จฯ

จามีกราทโย จตฺตาโร **ตเพฺภทา** ตสฺส สุวณฺณสฺส วิเสสาฯ จามี นาม เอกา ปุปฺผชาติ, ตํกรตฺตา **จามีกโร,** อถ วา จามี นาม อคฺคิฯ **จมุ** อทเน, ณี, ตกฺกรตฺตา **จามีกโร**ฯ สตกุมฺภํ ปทฺธเกสรวณฺณํ, ตพฺพณฺณสทิสตฺตา **สาตกุมฺภํ**ฯ เทวรุกฺขภูตาย มหาชมฺพุยา ปติฏฺฐิตฏฺฐาเน นที ชมฺพุนที, ตสฺสํ ปติเตหิ มหาคชปฺปมาณานํ, กุมฺภปฺปมาณานํ วา ผลานํ พีเชหิ ชาตํ สุวณฺณํ **ชมฺพุนทํ,** อิทํ ปน สุวณฺณํ อนลปฺปภํ เทวาลงฺการมตุลํ ชายเตฯ ตํ ปนานลมิติ วิเสสเตฺถปิ **อมรสีโห** สุวณฺณสามเญฺญว ปฐติฯ สิงฺคี นาม เอกา มจฺฉชาติ, ตพฺพณฺณตายฯ ขณิยํ วา ตํสณฺฐานสิลาขเณฺฑหิ ชาตตาย สิงฺคี, **อมรโกเส** ปน จามีกราทีนิปิ สุวณฺณสามเญฺญ ปฐติ, สิงฺคี ปน วิเสเสฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ “อลงฺการสุวณฺณํ ยํ, สิงฺคีกนกมิจฺจย”นฺติ [อมร

๑๙.๙๖]ฯ ตสฺสโตฺถ – กฎกกุณฺฑลาทิโน อลงฺการสุวณฺณสฺส “สิงฺคี”ติ นามนฺติฯ “สิงฺคีมณฺฑนโสณฺณ”นฺติ **รตนโกโสฯ** สุวณฺณตาย สิงฺคี “กนก”มิตฺยุจฺจเตฯ

๔๘๙. ปญฺจกํ รชเตฯ รูปยุตฺตตาย **รูปิยํฯ รญฺช** ราเค, อโตฯ **สญฺช** สเงฺค, ฌฺ, **ญ**โลโป, **สชฺฌุฯ** รูปยุตฺตตาย **รูปี, สญฺช** สเงฺค, โฌ, **ญ**โลโป, **สชฺฌํ,** “รูปิยชฺฌ”นฺติปิ ปาโฐฯ ตทา **อิยชฺฌ**ปจฺจเยน สิทฺธํฯ ทุพฺพณฺณํ, ขชฺชูรํ, เสตมฺปิฯ

> อาหตโสณฺณรชเต, รชเต รูปิยํ มตํ;
> รชเต จ ขเลกฺลิวํ, ขชฺชูโร ปาทปนฺตเร;
> เสตา จ ภติกายํ ถ, กฺลิวํ สเชฺฌ สิเต ติสุฯ

อสฺมชาติยํ ปุปฺผราคาทิมฺหิ, มุตฺตาวชิราทิมฺหิ จ วสุวาทิตฺตยํฯ **วส** นิวาเส, อุฯ รตึ ตโนตีติ **รตนํ,** กมฺมาทิมฺหิ โณ, **ติ**โลโปฯ “รตฺนํ สชาติเสฏฺฐปี”ตฺยมรโกเส [อมร ๒๓.๑๒๖], เตน คชเสฏฺโฐ คชรตนํ, อิตฺถิเสฏฺฐา อิตฺถิรตนนฺติฯ **มน**สทฺทโต อิ, **อี**ปจฺจเย **มณี** จฯ ปุปฺผราคาทโย วกฺขมานา **ตพฺภิทา** ตสฺส มณิโน วิเสสาฯ ภาสโนฺต รเญฺชตีติ **ปุปฺผราโค, ภาสสฺส ปุปฺโผฯ**

๔๙๐. สุวณฺณาทโย อิเม สตฺต รตนานฺยาหุฯ **มณิ** รตฺตมณิฯ

๔๙๑. สตฺตรตนานํ ลพฺภมานปริยาเย ทเสฺสตุมาห **“โลหิตโงฺค”**จฺจาทิฯ **โลหิตงฺคา**ทิตฺตยํ รตฺตมณิยํ ฯ โลหิตวเณฺณน องฺคียเตติ **โลหิตโงฺค,** โลหิตํ องฺคํ สรีรเมตสฺส วา **โลหิตโงฺคฯ** ปทุมญฺจาตฺร โกกนทํ, ตพฺพณฺณสทิโส มณิ **ปทฺมราโคฯ** โสณรตนํ, โลหิตโกปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ เวฬุริเยฯ วํโส ตจสาโร, ตพฺพโณฺณ มณิ **วํสวโณฺณฯ** เวฬุํ วิย ทิสฺสตีติ **เวฬุริโย,** อิวเตฺถ อิโย, **ราค**โม จฯ ทฺวยํ ปวาเฬฯ **วล** สํวรเณ, โณ, ฬตฺตํ, **วา**กาเรน ปวาโฬปิฯ **ทุ** คมเน, **ทุ** อุปตาเป วา, โม, ทฺวิตฺตํฯ

๔๙๒. ทฺวยํ กพรมณิมฺหิฯ มสารคิริมฺหิ ชาตํ **มสารคลฺลํ,** โล, **ร**สฺส **โลฯ** กพโร สพโล มณิฯ ทฺวยํ มุตฺตายํฯ **มุจ** โมจเน, โต, มุตฺตา เอว **มุตฺติกํ,** สกเตฺถ อิโกฯ สตฺถิกา ปกติโต ลิงฺควจนานฺยติวตฺตเนฺตติ นปุํสกตฺตํฯ เอตฺถ จ รตนปริยายานํ อุปฺปฏิปาฏิยา กถนํ สตฺตนฺนํ รตนานํ อุปฺปตฺติกฺกมปณีตกฺกมาทิโน อภาวทีปนตฺถํฯ

ทฺวยํ ปิตฺตเลฯ **รี** คมเน, ริฯ รีติปิฯ “รีติ ปจาเร สเนฺท จ, โลหกิฏฺฏารกูเฏสู”ติ **รุโทฺทฯ** อารเสฺสว กูโฏ, ยสฺสฯ ทพฺพสโทฺทปฺยตฺรฯ ทฺวยํ อพฺภเกฯ **อม** คมเน, อโลฯ อพฺภํ อากาโส, เมโฆ จ, ตํสญฺญกตฺตา **อพฺภกํ,** สญฺญายํ โกฯ “เมฆมฺพราภิธานญฺจ, โคริ พีชญฺจ อพฺภก”นฺติ หิ วุตฺตํฯ คิริชตฺ, สิลาชตฺปฺยตฺรฯ

๔๙๓. ติกํ โลเหฯ **ลู** เฉทเน, โหฯ **อย** คมเน, มโนคณาทิฯ กาฬญฺจ ตํ อยสเญฺจติ **กาฬายสํฯ** สตฺถกํ, ติกฺขณํ, ปิณฺฑํ, อยสํ, อสฺมสาโรปฺยตฺรฯ “สตฺถมายุธโลเหสู”ติ อเนกโตฺถฯ “สามุทฺทลวเณติกฺขํ, วิสโลหาชิมุกฺกเก”ติ **รภโสฯ ปณฺฑ** คมเน, อฯ อสฺมสฺส สาโรฯ “กาฬายส’มโย โลหํ, อสฺมสารญฺจ สตฺถก”นฺติ ตฺว**มรมาลายํ** กฺลีวกณฺฑํฯ

ทฺวยํ จปเลฯ **ปาร** สามตฺถิเย, โท, ปารยติ สโกฺกติ สพฺพโลหํ กญฺจนํ กาตุนฺติ **ปารโทฯ รส** สเทฺท, อคฺคิมฺหิ ปกฺขิเตฺต รสตีติ **รโส,** มธุราทีสุ จ รโสฯ จปโล, สูโตปฺยตฺรฯ

“จญฺจลาทิมฺหิ จปโล”ฯ

“สารถิมฺหิ รเส สูโต, ปสูเต เปริเต ติสุ”;
“รเสโนฺท ปารโท วุโตฺต, ปารโตปิ นิคทฺยเต”ติฯ –

ตารปาโลฯ

“ปารโท สิทฺธธาตุ จ, วรพีชญฺจ สูตก”นฺติฯ –

ติกณฺฑเสโส [ติกณฺฑเสส ๒.๙.๓๔]ฯ

ติกํ นาเคฯ **ติปุ** ปีฬเน, อุฯ **ติปุ**สทฺทสฺส เสเตปิ ปวตฺตนโต **กาฬ**สเทฺทน วิเสเสตฺวา **กาฬติปู**ติ วุโตฺต, เตน **ติปุ**สทฺทสฺสทฺวินฺนมฺปิ วาจกตาทฎฺฐพฺพาเตฺยเก, ตํ “นาโค สีสกโยคิ ฎฺฐ-วปฺปาณิ ติปุ ปิจฺจฎ”นฺติ [อมร ๑๙.๑๐๕] **อมรโกเส,** “ติปุ สีสกรเงฺคสู”ติ จ **ติกณฺฑเสส นานตฺถสงฺคหา**ทีสุ วุตฺตตฺตา น คเหตพฺพํ, เตน กาโฬ จ ติปุ จาติ เทฺวเยวตฺถาภิธานานิฯ กาฬวณฺณตาย กาโฬฯ **ติปุ** ยถาวุตฺตโตฺถวฯ **ตป** สนฺตาเป วา, อุ, อสฺสิตฺตํฯ **สี** สเย, **สิ** พนฺธเน วา, โสฯ “เสฎฺฐภกทฺทุโช นาโค, กฺลิวํ สีสกรเงฺคสู”ติ **รภโส**ฯ “โยคิฎฺฐ”มิเตฺยกํ นามํ สีสสฺสฯ “วโปฺป โส สีสมตฺตก”นฺติ ตฺว**รมาลา**ฯ

“อารกูโฎสี รีติ จ, สีสกํ ติปุ วทฺธกํ;
นาคํ มหามลเญฺจว, โยคิฎฺฐก”นฺติฯ –

พฺยาฑิฯ

“สีสมตฺตํ พหุมลํ, โยคิฎฺฐํ ปิฎฺฐปิจฺจฎา;
สุวณฺณาทิสมาลุก-มปิ สินฺทูรสมฺภว”นฺติฯ –

ตนฺตาตนฺตรํฯ

เสเต ตุ รงฺควงฺคา, เต คเตฺยตฺถาฯ

“รงฺคํสุเรภํ มุทงฺคํ, กุสุมฺภํ คามฺยกุงฺกุม”นฺติฯ –

ติกณฺฑเสโส [ติกณฺฑเสส ๒.๙.๓๔]ฯ

ทฺวยํ หริตาเลฯ หริตวณฺณํ อลํ **หริตาลํ,** พฺยุปฺปตฺติมตฺตเมตํฯ รูฬฺหีสโทฺท ตฺวยํฯ ปีตํ เนตีติ **ปีตนํ**ฯ “ปิญฺชรํ ปีตนํ ตาล-มาลญฺจ หริตาลเก”ตฺย**มรสีโห** [อมร ๑๙.๑๐๓] ฯ **ปิญฺช** วเณฺณ, อโรฯ **อล** ภูสเน, อลนฺตฺยเนเนติ, โณ, “หริตาลมลํ ตาล-วณฺณกํ นฎภูสน”นฺติ ตุ **มาธโว**ฯ “หริตาเล ตุ กปฺปูรํ, โคทโนฺต นฎสญฺญโก”ติ **ติกณฺฑเสโส** [ติกณฺฑเสส ๒.๙.๓๕]ฯ

๔๙๔. ทฺวยํ สินฺทูเรฯ ปิเฎฺฐน นาเคน ชาตํ ปิฎฺฐํฯ จีนเทสปฺปวตฺตํ ปิฎฺฐํ **จีนปิฎฺฐ**นฺติ ปุพฺพปเท อุตฺตรปทโลโปฯ **สนฺท** สวเน, อูโร, อสฺสิฯ “สินฺทูรํ นาคสมฺภว”นฺตฺย**มรสีโห** [อมร ๑๙.๑๐๕]ฯ วสนฺตสฺสโว, รตฺตจุณฺณํ, รตฺตวาลุกํปฺยตฺรฯ ทฺวยํ ตูเลฯ **ตุล** นิกเส, อฯ **ปิจุ**

มทฺทเน, อุฯ ปิจุ ตุโลติ สมฺทิตญฺจสฺส นามํฯ ‘‘ตูโล ปิจุ ปิจุตูโล, มกฺกฏิสุตฺตํ ตโกฺกฏี’’ติ หิ **รภโส**ฯ

มธุสเทฺทน ขุทฺทชนฺตุ, ขุทฺทโกฺจจฺจเตฯ ขุทฺทชนฺตโว ภมราทโยฯ ตตฺร ภมรกตํ ขุทฺทํ ภามรํ, มกฺขิกากตํ มกฺขิกํ, สรฆโกฺจจฺจเตฯ วรฏา กตํ วารฏํฯ ปุตฺติกา กตํ ปุตฺติกนฺติ สพฺพตฺรณฺญเตฺถ โณฯ **มธุ** อุเนฺท, อุฯ **ขุ** สเทฺท, โท, **ขุท** ปิปาสายํ วา, โทฯ

ทฺวยํ สิเตฺถฯ มธูหิ ขุทฺทชนฺตูหิ อุจฺฉิฏฺฐํ สชฺชิตนฺติ **มธุจฺฉิฏฺฐํฯ สชฺช** วิสชฺชนาลิงฺคนนิมฺมาเนสุฯ นิมฺมานํ สมฺปิณฺฑีกรณํ, โต, **ชตานํ ฐา**เทโส, **ส**สฺส **โฉ,** ทฺวิตฺตํ, **อิ**ตฺตญฺจฯ **สิจ** ปคฺฆรเณ, โถฯ สิตฺถเมว **สิตฺถกํ**ฯ มทโนปฺยตฺรฯ

๔๙๕. ติกํ โคปาเลฯ คาโว ปาเลติ, ปาติ จาติ **โคปาโล, โคโป** จ, กมฺมนิ โณฯ คาโว สงฺขฺยายตีติ **โคสโงฺขฺย, สํ**ปุโพฺพ **ขฺยา** คณเนฯ โคทุโห, อาภิโร, วลฺลโวปฺยตฺรฯ ทฺวยํ โคมิเกฯ คาโว อสฺส สนฺตีติ **โคมา,** มนฺตฺฯ **อิก**ปจฺจเย, **มา**คเม จ **โคมิโก**ฯ

ทฺวิปาทํ พลีพเทฺทฯ **อุส** ทาเห, อโภฯ พลํ วทฺธยตีติ **พลีพโทฺท,** นิปาตนาฯ คจฺฉตีติ **โคโณ,** ยุ, **ม**โลโป, อโสฺส, **ณ**ตฺตํฯ คจฺฉตีติ **โค, คมุ** คมเน, โรฯ

> ‘‘สเคฺค กเร จ วชิเร, พลีพเทฺท จ โค ปุมา;
> ถี โสรเภยฺยิเนตฺตมฺพุ-ทิสาวจนภูมิสู’’ติฯ –

รุโทฺทฯ วส นิวาเส, อโภฯ วสฺสตีติ **วุโส, วสฺส** เสจเน, โณ, อสฺสุ, สํโยคโลโป จฯ อุโกฺข, ภโทฺท, อนวาโห, โสรเภโยฺยปฺยตฺรฯ **อุกฺข** เสจเนฯ อนํ สกฏํ วหตีติ **อนวาโห,** โณฯ สุรภิ โค, ตสฺสาปจฺจํ **โสรเภโยฺย,** เณโยฺยฯ

๔๙๖. **โส** โค วุโทฺธ ชรคฺคโว นามฯ ชรํ ปโตฺต โค **ชรคฺคโว, สิ**มฺหิ **โอ**สฺส **อโว**ฯ ทฺวยํ มิสพาลฺยยุเตฺต กิญฺจิผุฏฺฐตารุเณฺญ อสมฺปตฺตพลีพทฺทภาเว วเจฺฉฯ ‘‘วโจฺฉ วุโทฺธ วจฺฉต โร’’ติ **นามมาลา**ฯ ทมนารโห **ทโมฺม,** โมฯ **วส** นิวาเส, โฉ, วจฺฉสฺสาเยว คาวิยา ตนฺเตฺถ นิปาตนา ตโร [ปาณินิ ๕.๓.๙๑ สุตฺตํ ปสฺสิตพฺพํ]ฯ **สมา**ติ เอเต เทฺว ตุลฺยตฺถาฯ

ทฺวยํ ธุรวาเหฯ ธุรํ วหติ สีเลนาติ **ธุรวาหี,** ณีฯ ธุรํ วหิตุมรหตีติ **โธรโยฺห,** โณ, **ว**สฺส **โย**ฯ

ควํ คุนฺนํ **อธิกโต** ชโน **โควิโนฺท,** ควํ อิโนฺท **โควิโนฺท,** ควํ วินฺทตีติ วา **โควิโนฺท**ฯ

๔๙๗. วหตฺยเนน **วโห,** อฯ **กุก** อาทาเน, อุโท, อุสฺสตฺตํ, **ท**สฺส **โธ** วา, กกุโท, กกุโธ จฯ ทฺวยํ สิเงฺคฯ **วิส** ปเวสเน, ยุฯ **สี** สเย, โค, นิคฺคหีตาคโม, รสฺสตฺตญฺจฯ โลหิตวณฺณตาย **โรหิณี, ต**สฺส **โณ,** นทาทิฯ

๔๙๘. ติกํ คาวีสามเญฺญฯ ปุเมปิ คาวี, ตทา **โย**สฺส **อี**ฯ สิงฺคยุตฺตตาย **สิงฺคินี,** ตทฺธิตนฺตา อินีฯ ทฺวยํ อปุตฺติกายํฯ **หน**ติสฺมา อิตฺถิยํ อ, **หน**ติสฺส **วโธ,** นิคฺคหีตาคโม, **ธ**สฺส **โฌ** จ, **พนฺธ** พนฺธเน วา, **วณฺณา**ฯ **วส** กนฺติยํ, อฯ

นวปฺปสูติกา ปจฺจคฺฆปสูตา โค เธนุ นาม, **เธ** ปาเน, นุฯ ทฺวยํ ปิยปุตฺตายํฯ วจฺฉํ กามย ตีติ **วจฺฉกามาฯ** วจฺฉํ ลาตีติ **วจฺฉลาฯ** สวจฺฉกายมปิ ทฺวยมิทํ วทนฺติฯ

๔๙๙. ทฺวยํ มนฺถนกุมฺภิกายํฯ ''คคฺค''นฺติ สทฺทํราตีติ **คคฺครี,** นทาทิฯ มนฺถติ ยสฺส **มนฺถนีฯ มนฺถ** วิโลฬเน, ยุ, นทาทิ, เทฺวปิ อิตฺถีฯ ยเตฺรกสฺมึ พหุปคฺคหยุเตฺต อเนเก พนฺธียเนฺต, ตตฺร **สนฺทานา**ทิทฺวยํฯ **สํ**ปุโพฺพ ทา ทาเน สํยมนโตฺถ, กรเณ ยุฯ **ทา** ทาเน, โม, **ทามํฯ**

ทฺวยํ โควเจฺจฯ **มิห** เสจเน, โลฯ ควํ มีโฬฺห วโจฺจ **โคมีโฬฺหฯ** โคโต นิพฺพโตฺต **โคม โย,** เทฺวปฺยนิตฺถีฯ ทฺวยํ ฆเตฯ **สปฺป** คมเน, อิ, **สปฺปิ** นปุํสเกฯ **ฆร** เสจเน, โตฯ หวิปฺยตฺรฯ

๕๐๐. ตํทิวสิยา ทธิโต, ทุทฺธา วา สมฺพุภตํ ฆตํ ตปฺปกติ จ **นวนีตํฯ** นวทธฺยาทีหิ นีตํ ปวตฺตํ **โนนีตํ,** วโสฺสฯ นวนีตมฺปิฯ ทฺวยํ ทธิสาเรฯ ทธิโน มณฺฑํ สาโร **ทธิมณฺฑํฯ มส** ปริ มาเณ, ถุ, **สสฺส โต, มตฺถุ** นปุํสเกฯ

จตุกฺกํ ขีเร, **ขิ** ขเย, อีโรฯ ทุหฺยเตติ **ทุทฺธํ, ทุห** ปปูรเณ, โตฯ **ปา** ปาเน, ปาตพฺพนฺติ **ปโย,** โณฺย, อาสฺสตฺตํฯ ถนโต สมฺภูตํ **ถญฺญํฯ**

ทฺวยํ ตเกฺกฯ ตีณิ กานิ ชลภาคานิ เอตฺถ สนฺตีติ **ตกฺกํ,** อิสฺสตฺตํ, ทฺวิตฺตญฺจฯ **มถ** วิ โลฬเน, โต, ''ยถาคมมิการิ''ติ อิการาคโม, อญฺญตฺร ปน –

''อโทฺธทกสมายุตฺตํ, อุทสฺสิตมุทีริตํ;
ตกฺกํ ติภาคสํยุตฺตํ, มถิตนฺติ คโตทก''นฺติฯ –

ตกฺกมถิตา เภเทนุตฺตา, คโตทกมิติ นิชฺชลํฯ

''นิชฺชลํ มถิตํ สินิทฺธํ, ตกฺกนฺตุ ชลปาทิกํ;
อุทสฺสิตํ ชลทฺธญฺจ, โสตขฺยนฺตุ สโมทก''นฺติฯ –

รตนมาลาฯ

๕๐๑. ขีราทโย ปญฺจ โคโต สญฺชาตรสาฯ ขีรํ นวํ, ทธิ ขีรโต ชาตํฯ ''ขีรชํ ทธิ มงฺคล''นฺติ หิ **รตนามาลาฯ ธา** ธารเณฯ อิ, ทฺวิตฺตํ, นิปาตนาฯ ทธิโต วา ฆตํ, โนนีตญฺจฯ สพฺพเสโส ตกฺกํ, ขีรโตเยว วาฯ

ฉกฺกํ เอฬเกฯ พาธิยมาโนปิ น รวตีติ **อุรโพฺภฯ รุ** สเทฺท, โภฯ **เมณฺฑ** กุฏิลเตฺถ, โกฯ มิสติ ปทฺธเต อญฺญมญฺญํ **เมโสฯ** ''สํหสเน เมโส, ปทฺธาย'มสมุนฺนตี''ติ **นานตฺถสงฺคเหฯ** น รณตีติ **อุรโณ, รณ** สเทฺทฯ **อว** รกฺขเณ, อิฯ **อวิ,** ''อวโย เสลเมสกฺกา''ตฺยม**รสีโห** [อมร ๒๓.๒๐๗]ฯ ''อชี''ติปิ ปาโฐฯ **อิล** คติยํ, ณฺวุฯ อุณฺณายุปฺยตฺร, อุณฺณาโยคา **อุณฺณายุ,** ยุ, ลุหุ อุเภ อุโลมสสทฺทา จ **รภเสน** วุตฺตาฯ

๕๐๒. ติกํ อเชฯ **วส** นิวาเสฯ โต, **วโสฺต,** วโตฺตปิฯ อเญฺญ ตุ **''วส** คนฺธอทเน''ติ จุรา ทิมาหุ, **อช** คมเน, น ชายตีติ วา **อโชฯ** ฉินฺทโนฺต คจฺฉตีติ **ฉคลโก, โฉ** เฉทเน, **คมุ** คมเน, โณ, **มสฺส โล,** โอสฺสตฺตํ, สกเตฺถ โก, ฉกลโกปิฯ ฉาโคปฺยตฺรฯ ทฺวยํ กรเภฯ **วส** กนฺติมฺหิ, โต,

วโสฺสตฺตํ, **อุส** ทาเห วา, **โอ**ตฺตาทิ, **โอโฎฺฐ,** ทนฺตจฺฉเทปิฯ **กร** กรเณ, อโภฯ ‘‘ขรโภ’’เตฺยเก ปฐนฺติฯ กเมลโก, มโย, มหาโงฺคปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ คทฺรเภฯ **คท**ติสฺมา รโภ, **คทฺรโภ**ฯ ขํ กณฺฐวิวรํ มหนฺตมสฺสตฺถีติ **ขโร,** โรฯ จกฺกวา, พาเลโยฺย, ราสโภปฺยตฺรฯ จกฺกโยคา, วนฺตุฯ พลยุตฺตตฺตา **พาเลโยฺย**ฯ **รส** สเทฺท, อโภฯ ทฺวยํ อวิยํฯ อุรณสฺส อยํ **อุรณี**ฯ อวิโน เอสา **อวี**ฯ **อชา**สโทฺท เอโก ฉาคิยํฯ อเณฺณ ตุ ‘‘อุรณี ตุ อชี อชา’’ติปิ ปาฐํ วตฺวา ติณฺณมฺปิ **อุรณี**ปริยายตฺตํ วทนฺติ, เตสํ มเต **อชีอชา**สทฺทาปิ **อุรณี**ปริยายา อตฺถีติ ทฎฺฐพฺพาฯ อถ วา ติกํ อชิยํฯ **อุรณ**สทฺทสฺสาปิ **อช**ปริยายสฺส สมฺภวโต ‘‘อุรณี ตุ อชี อชา’’ติ วุตฺตํ, วกฺขติ หิ อเนกตฺถวเคฺค ‘‘อุมฺมาเร เอฬโก อเช’’ติ [อภิธาน ๑๑๒๔ คาถา], **อุรณ**ปริยาโย เหตฺถ เอฬโกฯ

เวสฺสวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕๐๓. ติกํ สุเทฺทฯ **สท** อสฺสาทเน, โท, อสฺสุฯ **อนฺตวโณฺณ** ลามกวโณฺณฯ **วส** เสจเน, วเสตโพฺพ อสุจิตฺตตฺตา **วสโล,** อโลฯ ยตฺร ยตฺร วา มุตฺตํ กรีสํ สิญฺจตีติ **วสโล,** อโล, ชฆญฺญโชปฺยตฺรฯ พฺรหฺมุโน ชฆญฺญเงฺค ปาเท ชาโต **ชฆญฺญโช**ฯ

มาคธาทโย สูตปริยนฺตา วิชาติยมาตาปิติกตฺตา อุภยวโณฺณปฺปตฺติยา สํกิณฺณชาติโย อิจฺจโตฺถ, ภินฺนชาติสํสโคฺค เอว หิ สงฺกโรฯ สุเทฺทน สมฺพนฺธาย ขตฺตาย ชาโต ปุโตฺต **มาคโธ**ฯ ถุติกฺริยาวุตฺติฯ สุทฺทาย สมฺพเนฺธน ขตฺติเยน ชาโต **อุโคฺค, อุจ** สมวาเย, โณฯ

๕๐๔. พฺราหฺมณิยา สมฺพเนฺธน ขตฺติเยน ชาโต **สูโต, สุ** อภิภเว, โต, ทีฆาทิฯ

สุทฺทาเวสฺสหิ **กรโณ-มฺพโฎฺฐ** เวสฺสาทฺวิชาติหิฯ **มาหิํโส** เวสฺสาขตฺตโช, **ขตฺตา** ขตฺตาย สุทฺทโชฯ

พฺราหฺมณีขตฺตโช **สูโต,**
ตสฺสํ **เวเทหโก** เวเสฺส;
รถกาโร ตุ มาหิํสา,
กรณฺยํ ยสฺส สมฺภโว;
จณฺฑาโล นาม ชนิโต,
พฺราหฺมณีวสเลหิ โยฯ

ตตฺร **กรโณ** ลิปิเลขนวุตฺติ, **อมฺพโฎฺฐ** วิจิกิจฺฉาวุตฺติฯ

ทฺวยํ สิปฺปินิฯ กโรติ นิมฺมินาติ จิตฺรเลปฺยาทิกนฺติ **การุ,** ณุฯ สิปฺปมสฺสตฺถีติ **สิปฺปิโก**ฯ สชาตีนํ เตสํ สิปฺปีนํ สงฺฆาโต ‘‘เสณี’’ตฺยุจฺจเตฯ **สิ** เสวายํ, ณิฯ

๕๐๕. ตจฺฉกาทโย อิเม ปญฺจ **การโว** สิปฺปิโน นาม สิยุํฯ วุตฺตญฺจ –

‘‘ตจฺฉโก ตนฺตวาโย จ, รชโก จ นหาปิโต;
ปญฺจโม จมฺมกาโร จ, การโว สิปฺปิโน มตา’’ติฯ

๕๐๖. ปญฺจกํ ตจฺฉเกฯ **ตจฺฉ** ตนุกรเณฯ ตจฺฉติ ตนุํ กโรตีติ **ตจฺฉโก,** ณฺวุ, วทฺธยติ ฉินฺทตีติ **วทฺธกี, วทฺธ** เฉทเน, จุราทิ, “เฉทเน จาปิ วทฺธน”นฺติ **รตนมาลา,** ณฺวุฯ สกเตฺถ อี, วทฺธกี, วฑฺฒกีปิฯ ปลาทยุมฺมานปฺปกาเรน คณฺฑติ ฉินฺทตีติ **ปลคโณฺฑฯ คณฺฑ** เฉทโนปเลปนสนฺนิจยวทเนกเทเสสุฯ ปลคโณฺฑ สุธาชีวินฺยปิฯ **ฐา** คตินิวตฺติยํ,ติ, **ป**การวณฺณาคโมฯ **ฐา**ติสฺส **โถ**ปิฯ รถํ กโรตีติ, กมฺมนิ โณ, **รถกาโร,** จมฺมกาเรปิฯ ทฺวยํ สุวณฺณกาเรฯ นาฬึ ธมติ มุเข วินาสยิตฺวา มุขวายุนา อคฺคิทีปนตฺถํ นาฬึ สทฺทาปยตีติ **นาฬิธโมฯ**

๕๐๗. อโถปรํ ปุกฺกุสํยาวปาเทน นามํฯ **เว** ตนฺตสนฺตาเน, ตนฺตํ วายตีติ, โณฯ **เปส** เปรณปยตนคตีสุฯ เปสนํ เปโส, ตํ กโรตีติ, โณฯ กุวินฺทปฺยตฺร , กุจฺฉิตํ วินฺทตีติ **กุวินฺทฯ** มาลาสิปฺปโยคา, มาลาปนโยคา วา **มาลิโก,** อิโกฯ

กุํ ลลยติ อิจฺฉตีติ **กุลาโล, ลล** อิจฺฉายํ, โณฯ ทฺวยํ สูจิกมฺมปชีวินิฯ สูจิวานกมฺมํ ทุวิธํ สูจนํ, ตุนฺนญฺจาติ, ตตฺร ตุนฺนวานกมฺเมน ปวตฺตินิมิตฺเตน **ตุนฺนวาโย,** สูจิวานสิปฺปโยคา **โสจิโกฯ**

๕๐๘. จมฺมํ กโรติ วิการมาปาทยตีติ, กมฺมนิ โณฯ ปาทุกโรปฺยตฺรฯ **กปฺป** เฉทเน, ณฺวุฯ **นห** โสเจยฺเย, **ทิวา**ทิโต นิปาตนา **ป**การาคมาทิ, น หาเปตีติ วา **นหาปิโต, หา** ปริหาเน, **ณาเป** ปจฺจโย, โต, เอสฺสิตฺตํ, สญฺญาสทฺทตฺตา นสฺสปกติฯ ขุรี, มุณฺฑี, ทิวากิตฺติปฺยตฺรฯ ขุร วา **ขุรี,** มุณฺฑวา **มุณฺฑี,** มุโณฺฑ, มุณฺฑี, มุณฺฑโกติ ปสิทฺธิฯ ทิวา ทิวเส กิตฺติ พฺยาปาโร อสฺส **ทิวากิตฺติฯ** “จณฺฑาเล ตุ ทิวากิตฺติ, นหาปิโต”ติ **รุโทฺทฯ**

รญฺชเต สุตฺตํ รตฺตมาปชฺชเต ยสฺมึ, ส **รโงฺคฯ** หริตาลมโนสิลาทิ, ตมาชีวตีติ, กมฺมนิ โณฯ

ปุญฺชํ กสตีติ **ปุกฺกุโส,** นิปาตนา, อถ วา “ปุ”อิติ ปุริสสฺส นามํ, ตํ กุเสติ อปเนตีติ **ปุกฺกุโสฯ** ปุปฺผํ วุจฺจติ กรีสํ, กุสุมํ วา, ตํ ฉเฑฺฑตีติ, ณฺวุฯ **ฉฑฺฑ** อปนยเนฯ

๕๐๙. เวนาทโย ตโย **สมา** ตุลฺยตฺถาฯ เวณุนา ชีวตีติ **เวโนฯ ณ**สฺส **น**ตฺตํฯ **เวโณ**ปิฯ เวณุเวตฺตาทีนํ วิกติ วิลีวา, เตหิ วิลีวํ กโรตีติ **วิลีวกาโรฯ** นโฬปิ เวณุเวตฺตาทีนํเยว วิกติ, ตํ กโรตีติ, กมฺมนิ โณฯ นเฬหิ วา วิลีวํ กโรตีติ **นฬกาโรฯ**

อิโต ปรํ โสณฺฑิกํ ยาว ปาเทน นามํฯ **จุนฺท** เฉทเน, สโณฺจทเน จฯ **จุนฺท** นิสามเน วาฯ **ภมุ** อนวฏฺฐาเน, ตํ กโรตีติ **ภมกาโรฯ กร** กรเณ, มาโร, **กมฺมาโร,** กมฺมนิ ณฺวุฯ **โลหการโกฯ** อากโรฏฺฐิตํ [อาฏโวฏฺฐิตํ (ก.)] โย โลหํ ธมิตฺวา สงฺขโรติ, ตตฺราปิ **โลหการโกฯ**

๕๑๐. รชกสฺส เทฺว กมฺมานิ เจลโธวนํ, รชนญฺจฯ ตตฺร เจลโธวโน **นิเณฺนชโก,** ณฺวุ, **นิชิ** สุทฺธิยํ, **นิชิ** โสเจยฺยโสจเนสุ วาฯ วตฺถรญฺชนา **รชโกฯ รนฺช** รเงฺค, ณฺวุฯ เนตีติ **เนตฺติโกฯ** สกเตฺถ โก, เนตฺติยํ อุทกนเยน นิยุโตฺตติ วา **เนตฺติโก,** เนตฺติยา มาติกาย เนตีติ วา **เนตฺติโก,** อิโกฯ อุทกํ หาเรตีติ **อุทหารโกฯ ก**โลโป, ณฺวุฯ

วีณาวาทนสีลตฺตา **วีณาวาทิฯ** วีณาวาทนสิปฺปโยคา **เวณิโกฯ** อุสฺมฺหิ, อุสฺกาโร วา วฑฺฒกี **อุสฺวฑฺฒกี,** เอเตน **วฑฺฒกี**สทฺทสฺส สเพฺพสมฺปิ สิปฺปิกานํ วาจกตา ทีปิตา, เตน สุวณฺณวฑฺฒกี, ตนฺตวฑฺฒกีตฺยาทโยปิ โยชฺชาฯ

๕๑๑. เวณุํ วํสํ ธมตีติ **เวณุธโม**ฯ เวณุวาทนสิปฺปโยคา **เวณวิโก,** ณิโกฯ โย ปาณิเนว ปาณนฺตเร มุรชาทิสทฺทํ อุฏฺฐาปยติ, โส **ปาณิวาโท**ฯ ปาณึ หนฺตีติ **ปาณิโฆ**ฯ ปาณิโยปิฯ ปาณิวาทนสิปฺปโยคา **ปาณิโย,** โยฯ

ปูเปน ชีวตีติ **ปูปิโย,** ปูโป ปณิโย วิเกฺกโยฺย ยสฺสฯ ปานาคารํ สุณฺฑา, ตฏฺฐตฺตา สุรา โสณฺฑา, ตํ วิกฺกิณาตีติ **โสณฺฑิโก,** ‘‘เนนนิทฺทิฏฺฐมนิจฺจ’’นฺติ [กาตนฺต ๑.๒.๑๘ นฆฏีตํ อนิจฺจํ (ปริภาเสนฺทุเสขร ๙๗)] ปริภาสโต วุทฺธิฯ มชฺชํ วิกฺกิณาติ สีเลนฯ มณฺฑหาโรปฺยตฺร, มณฺฑํ สุราสมฺพนฺธมคฺคภาคํ หรติ อุทฺธรตีติ **มณฺฑหาโร**ฯ

๕๑๒. ทฺวยํ อินฺทจาลเขฺย กปเฏฯ มเยน อสุเรน สุเร วญฺจยิตุํ [จลยิตุํ (ก.)] ปยุตฺตตฺตา มยสฺส อยํ **มายา,** มโย เอว สมฺพโร, ตสฺสายํ **สมฺพรี,** ณี, นทาทิฯ ทฺวยํ มายากาเรฯ อินฺท ชาเล นิยุตฺโต **อินฺทชาลิโก**ฯ ปาฏิหารโกปิฯ ปฏิหรติ นยนมเนนาติ ปาฏิหารโก, ณฺวุฯ

๕๑๓. อริยาสามญฺญํ โอรพฺภิกาทีนํ จตุนฺนมเตฺถฯ เย อุรพฺภํ เอฬกํ หนฺตฺวา ชีวนฺตีติ **โอรพฺภิกา**ฯ สูกเร หนฺตฺวา ชีวนฺติ **สูกริกา,** ตถา มคํ หนฺตฺวา ชีวนฺติ **มาควิกา**ฯ สกุเณ ปกฺขิโน หนฺตฺวา ชีวนฺติ **สากุณิกา,** อิติ กมโต ภวนฺติฯ

๕๑๔. ทฺวยํ ชาลิเกฯ วาคุรา มิคพนฺธนชาลํ, ตาย จรตีติ **วาคุริโก,** วากริโกปิฯ **วก** อาทาเน, อโร, อา, วากรา, ตาย จรตีติ **วากริโก,** ปุพฺพปเกฺข **กสฺส โค,** อสฺสุ จ, วาคุริโกฯ ทฺวยํ ภารวาเหฯ ภารํ วหตีติ, กมฺมนิ โณฯ ภารํ วหตีติ **ภาริโก**ฯ

ติกํ เวตโนปชีวินิ กิงฺกเรฯ เวตเนน ชีวตีติ **เวตนิโก**ฯ ภโต เวตเนน กีโต, โส เอว **ภตโก,** สญฺญายํ วา โกฯ ภตึ เวตนํ ภุญฺชตีติ วา **ภตโก,** โก, อิสฺสตฺตํฯ กมฺมํ กโรตีติ **กมฺมกโร, กมฺมกาโร**ปิฯ

ฉกฺกํ ทาเสฯ กิญฺจิ กโรตีติ **กิงฺกโร,** ‘‘อหมชฺช กึ กริสฺสามี’’ติ ภตฺตุ กตฺตพฺพกิจฺจยาจนตฺตา วา **กิงฺกโร**ฯ **ทาส** ทาเนฯ ทาสเนฺตตสฺสาติ **ทาโส,** อฯ **จิฏ** เปสนีเย, เปสียเต สามินาติ เจโฏ, โณ, สกเตฺถ โก, **เจฏโก**ฯ **ปิส** เปสนีเย, โณ, **สสฺส** ทฺวิตฺตํฯ **ภร** ธารณโปสเนสุ, ภรียตีติ **ภโจฺจ,** ‘‘ริจฺจา’’ติโยควิภาเคน **ภรา**ทิโตปิ **ริจฺจ**ปจฺจโย, ‘‘รมฺหิ รเนฺต ราทิโน’’ติ รโลโป จ, **ภโจฺจ**ฯ ปริจรติ สามีนนฺติ **ปริจาริโก**ฯ ทาเสโร, ทาเสโยฺย, โคปฺปโก, นิโยชฺช, อภุชิโสฺสปฺยตฺรฯ

๕๑๕. เต จ ทาสา อเนฺตชาตาทิวเสน จตุธา สิยุํฯ อเนฺตเคเห ทาสิยา กุจฺฉิมฺหิ ชาโต **อเนฺตชาโต,** ธเนน กีโต ธนํ ทตฺวา ทาสภาวํ คโต **ธนกฺกีโต,** สยเมว **ทาสโพฺยปคโต** ภยนิวารณาทยตฺถํ ทาสภาวมุปคโต จ กรมรภาเวน อานีโต **กรมรานีโต** จ, อิเจฺจวํ เต ทาสา จตุธา สิยุนฺติ ปกตํฯ

๕๑๖. ทฺวยํ ภุชิเสฺสฯ **ภุช** ปาลนโชฺฌหาเรสุ, อิโส, ทฺวิตฺตํฯ ติกํ นีเจฯ นิหีนํ จิโนตีติ **นีโจ,** โณ, รสฺสสฺส ทีฆตาฯ **ชม** อทเน, โมฯ นิจฺฉเยน หานึ คจฺฉตีติ **นิหีนโก, หา** ปริหาเน, **อิ** คติยํ, ยุ, สกเตฺถ โกฯ

> ‘‘วิวโณฺณ ปาปโร นีโจ, ปากิโต จ ปุถุชฺชโน;
> นิหีโน’ปสโท ชโมฺม, ขุลฺลโก อิตโร จ โส’’ฯ –

ตฺยมรโกเส [อมร ๒๐.๑๖]ฯ วิคโต วโณฺณ อสฺสโม ยสฺส **วิวโณฺณฯ** “อสฺสโม พฺรหฺมจาริยาทิ, จตุเกฺกปิ มเสฺปิ เจ”ติ **นานตฺถสงฺคเหฯ** ปาปํ ราตีติ **ปาปโรฯ** ปกติยํ ยถาชาตภาเว ภโว วิชฺชมาโน, น ตุ พฺยาปาโรติ **ปากิโต,** โณฯ สชฺชเนหิ ปุถุภูโต ชโน **ปุถุชฺชโนฯ** อปกฏฺฐํ สทติ คจฺฉตีติ **อปสโทฯ** ขุทํ ลาตีติ ขุโลฺล, **ทสฺส โล,** ขุโลฺล เอว **ขุลฺลโกฯ** อิตํ กมฺปิตํ ราตีติ **อิตโรฯ**

ทฺวยํ อนาลเสฯ กุสีตสฺส ภาโว โกสชฺชํ, ตํ ยสฺส นตฺถีติ **นิโกฺกสโชฺชฯ ลส** กนฺติยํ, อปฺปํ ลสตีติ กิลาสุ, ณุ, น กิลาสุ **อกิลาสุฯ มนฺท** สุปเน, อฯ น ลสติ กีฬตีติ **อลโสฯ**

๕๑๗. จตุกฺกํ จณฺฑาเลฯ สํ สุนขํ ปจตีติ **สปาโกฯ จณฺฑ** จณฺฑิเกฺก, อาโลฯ มตงฺคสฺส อปจฺจํ **มาตโงฺคฯ จุ** จวเน, ณฺวุ, **จวโกฯ** “ปฺลวโก”ติปิ ปาโฐ, **ปฺลว** คติยํ, ณฺวุฯ

“จณฺฑาลปฺลวมาตงฺคา , ทิวากิตฺติชนงฺคมา;
นิสาทสปจาอเนฺต-วาสี จณฺฑาลปุกฺกุสา”ฯ –

ตฺยมรโกเส [อมร ๒๐.๑๙-๒๐]ฯ

มิลกฺขชาตฺยาทโย มหารญฺญนิวาสิโน **ตเพฺภทา** ตสฺส จณฺฑาลสฺส วิเสสาฯ

โคมํสภกฺขโก โย ตุ,
โลกพาหฺยญฺจ ภาสเต;
สพฺพาจารวิหีโน’ยํ,
มิลกฺขชาติ วุจฺจเต [จินฺตามณิฏีกา ๒๐.๒๐]ฯ

มิลกฺข อพฺยตฺตสเทฺทฯ มิลกฺขเนฺต อพฺยตฺตํ ภาสเนฺตติ มิลกฺขา, เตสํ ชาติ โยนิ **มิลกฺขชาติฯ** มยูรปิญฺฉาทิปริธาโน **กิราโต, กิร** วิกิรเณ, อโต, กิรตีติ **กิราโตฯ** กิรโตปิฯ ปตฺตปริธาโน **สวโรฯ สว** คติยํ, อโรฯ **อาทินา ปุลิโนฺท, ปุล** มหเตฺต, โท, **ปุลิโนฺท,** สภาสา พฺยวหารี เทสนฺตรภาสานภิโญฺญ, ปุลิโนฺท สวรปริยาโยติ เกจิฯ

๕๑๘-๕๑๙. ติกํ ลุทฺทมเตฺต, อยมฺปิ มิลกฺขปฺปกาโรฯ มิคมจฺฉาทีนํ นิสาทนโต มารณโต **เนสาโทฯ ลุธ** อุปฆาเต , โท, **ธสฺส โท, ลู** เฉทเน วา, โท, อุภยตฺราปิ สกเตฺถ โกฯ วิชฺฌตีติ **พฺยาโธ,** รสฺสสฺส ทีฆตาฯ ทฺวยํ มิคลุเทฺทฯ มิเค หนฺตีติ **มิคโว,** โวฯ มิเค วิชฺฌตีติ **มิคพฺยโธฯ**

สิโลโก สุนเขฯ สรมา สุนี, ตสฺสาปจฺจํ **สารเมโยฺย,** เณโยฺยฯ สุนฺทรํ นขเมตสฺส **สุนโข, สุน**สฺส วา ปาฏิปทิกสฺส **อุนโข, สุน** คติยํ วา, โข, เอวํ สพฺพตฺร ปาฏิปทิกวเสน วา ธาตฺวเสน วา รูปสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ **สุน** คติยํ, **สุน**สฺส วา **อุโนฯ โสณ** วณฺณคตีสุ, **สุน** คติยํ วา, โณ, **ณ**ตฺตํ, **สุน**สฺส วา **โอโณฯ กุก** อาทาเน, อุโร, **กุกฺกุโรฯ สุน** คติยํ, **อุ**สฺส **วา**เทเส **สุวาโน, อุวา**เทเส **สุวาโนฯ** มิเค สรติ หึสตีติ **สาฬูโร,** อูโร, **รสฺส โฬฯ** ทีฆาทิมฺหิ **สูโนฯ** อุสฺสาเตฺต **สาโนฯ น**โลเป อุสฺสาเตฺต **สา,** อยํ ปุเม, โกเลโยฺย, มิคทํสโก, ภสโกปฺยตฺร, กุเล เคเห ภโว **โกเลโยฺยฯ** มิคํ ทํสตีติ **มิคทํสโกฯ** ภสติ พุกฺกตีติ **ภสโก, ภส** ภณเนฯ

เภสชฺชาทิโยเคน, นิสฺสเคฺคน วา อุมฺมตฺตาทิภาวมาปโนฺน สุนโข “อฬโกฺก, อติสุโน”ติ จ วุจฺจเตฯ **อล** นิวารเณ, กมฺมนิ ณฺวุ, ทฺวิตฺตฬตฺตานิ, **อฬโกฺกฯ** อลโกฺกปิฯ ปกตึ อติกฺกโนฺต

สุโน **อติสุโน**ฯ

๕๒๐. **สาทิพนฺธนํ** สุนขาทิพนฺธนํ รชฺชาทิ **คทฺทูโล** นามฯ **คทฺท** สเทฺท, อุโล, ทีโฆฯ ทฺวยํ ทีปเกฯ **ทีป** ทิตฺติยํ, ณฺวุ, **จิฎ** เปสนีเย, ลุเทฺทน จิฎฺยเตติ **เจฎโก,** โณ, สกเตฺถ โก, **ณฺวุ**ปจฺจเยน วา สิทฺธํฯ

ติกํ ปาเสฯ **พนฺธ** พนฺธเน, กตฺตริ ยุฯ **คนฺถ** คนฺถเน, **คนฺถ** โกฎิเลฺย วา, **นฺถสฺส โณฺฐฯ ปส** พาธนผุสเนสุ, กตฺตริ โณฯ ทฺวยํ วากรายํ, ยา สาณตจาทีหิ มิคาทีนํ พนฺธนตฺถํ กตาฯ **วก** อาทาเน, อโร, อิตฺถิยมโต อาฯ มิเค คนฺถติ พนฺธตีติ **มิคคนฺถนี,** ''มิคพนฺธนี''ติปิ ปาโฐฯ

๕๒๑. ทฺวยํ กุมีเนฯ ยตฺร มจฺฉา ปวิสเนฺตว, น นิสฺสรนฺติ, กุจฺฉิตา เวณี อสฺสา **กุเวณี,** นทาทิฯ วชฺฌมปฺปตฺตตาย กุจฺฉิตา มีนา ยสฺมึ **กุมีนํ, กมุ** ปทวิเกฺขเป วา, อิโน, มจฺฉาธานี ปฺยตฺร, มจฺฉา อาธียเนฺต ยสฺสํ **มจฺฉาธานี,** ยุ, นทาทิฯ ทฺวยํ ชาเลฯ อานียเนฺตเนนาติ **อานโย,** โณ, อีเสฺส, เอ อยฯ ชเล หิตํ **ชาลํ,** ณฯ

ทฺวยํ วธฎฺฐาเนฯ อาคนฺตฺวา หนนฺติ ยสฺมึ **อาฆาตนํ,** ยุ, **หนสฺส ฆาโตฯ** วธสฺส มารณสฺส ฐานํ **วธฎฺฐานํฯ** ทฺวยํ อธิโกฎฺฎเนฯ สทา อาโกฎฺฎนตฺตา สห อูเนนาติ **สูนา, สุน** คติยํ วา, อิตฺถิยมติ อ, ทีฆาทิฯ **กุฎ** เฉทเน, อธิโกเฎฺฎนฺติ ยสฺมึ **อธิโกฎฺฎนํฯ**

๕๒๒. ทฺวิปาทํ โจเรฯ ตํ กโรตีติ **ตกฺกโร,** เถยฺยตฺถํ วา ตกฺกยตีติ **ตกฺกโรฯ ตกฺก** วิตเกฺก, อโรฯ **มุส** เถเยฺย, กตฺตริ ณฺวุฯ **จุร** เถเยฺย, โณ, จุรา เถยฺยสีลมเสฺสติ วา **โจโร,** โณฯ **เถน** โจริเย, จุราทิ, อฯ เอกํ อสหายํ อคารํ เคหํ เอกาคารํ, **ตํ** ปโยชนํ ยสฺส **เอกาคาริโก,** อิโกฯ โมสตฺถิโน เหฺยกาคารํ ปโยชนํฯ **สมา**ติ ตุลฺยตฺถาฯ ทสฺสุปฺยตฺรฯ **ทํส** ทํสเน, สุ, นิคฺคหีตโลโปฯ

ติกํ เถยฺยกฺริยายํฯ เถนสฺส กมฺมํ **เถยฺยํ,** โจรสฺส กมฺมํ **โจริกาฯ** มุสนํ **โมโส,** ภาเว โณฯ **เว** ตนฺตสนฺตาเน, **เวโม,** อนิตฺถีฯ วายนโตฺถ ทณฺฑโก **วายนทณฺฑโก,** วาสรทณฺฑโกปิฯ

๕๒๓. ติกํ สุเตฺตฯ **สุจ** คติยํ, โตฯ **ตนุ** วิตฺถาเร, ตุ, ตนฺตุ ปุเม, ตนฺตปโยชนตฺตา **ตนฺตํฯ เลปฺยาทิกมฺมนิ** เลปนาทิกฺริยายํ **โปตฺถ**สโทฺท วตฺตติฯ **อาทิ**นา โปตฺถลิกาทิลิขนกมฺมํ คยฺหเต, **ปุส** เสฺนหเสจนปูรเณสุ, ภาเว โถฯ อถ วา **เลปฺยาทิกมฺมนิ** กมฺมการกภูเต เลปิตพฺพาทิมฺหิ **โปตฺถ**สโทฺท, ตทา กมฺมนิ โถ, **โปตฺถํฯ**

วตฺถทนฺตกฎฺฐสิงฺคาทิโปตฺถลิกายํ **ปญฺจาลิกา**ทิทฺวยํฯ ปญฺจงฺคานิ ยสฺสา สนฺติ สชีวเสฺสวาติ **ปญฺจาลิกา,** อิโกฯ มเชฺฌ ลการาคโมฯ โปเตฺถน วเตฺถน อลงฺกริยตฺตา **โปตฺถลิกาฯ อล** ภูสเน, ณฺวุฯ ''จตฺโร ชนา โปตฺถกมคฺคเหสุ''นฺติ เอตฺถ **โปตฺถก**สเทฺทน วตฺถํ วุตฺตํ, **โปตฺถ**สโทฺทเยว หิ สกเตฺถ **ก**ปจฺจเยน ''โปตฺถโก''ติ วุโตฺตฯ ''ปุตฺตลิกา''ติปิ ปาโฐ, ปุโตฺตวิย อลงฺกรียเตติ ปุตฺตลิกา, ปุตฺติกาปฺยตฺรฯ

๕๒๔. ยํ **กูปโต** อาวาฎโต **อมฺพุโน** ชลสฺส **อุพฺพาหนํ** อุทฺธารณํ ภเว, ตํ ''อุคฺฆาฎนํ, ฆฎียนฺต''มิติ โจจฺจเตฯ อุทฺธํ ฆฎียติ อุทกนฺติ **อุคฺฆาฎนํ,** ยุฯ **ฆฎ** เจตายํ, ฆฎีเยว อุทฺธาโธคมนวเสน คมนโต **ฆฎียนฺตํ, ยา** คติปาปุณเนสุ, อโนฺต, โต วาฯ

ทฺวยํ มณฺชุสายํ, ยา กเฏฺฐหิ กรียติฯ **มน** ญาเณ, โส, ชุมโชฺณ [มนิสฺส ชูก (ณฺวาทิ ๒๑๕) อุณาทิวุตฺติยํ ๔.๗๗ สุเตฺต จ ปสฺสิตพฺพํ], **เปล** คติยํ, **เป** ปาลเน วา, โล, ฬตฺตํ, **เปฬา, ปล** รกฺขเณ วา, กตฺตริ อ, อเสฺส, **เปฬาฯ** ติกํ ปจฺฉิยํฯ **ปิฏ** สงฺฆาเต, ณฺวุ, **ปิฏโก,** วุทฺธิมฺหิ **เปฏโกฯ ปส** ปาลเน, ฉิ, **ปจฺฉิ,** อิตฺถิยํฯ

๕๒๕. ทฺวยํ กาเชฯ วิวิธํ ภารมาภญฺชนฺติ โอลมฺพนฺติ ยสฺสํ **พฺยาภงฺคีฯ กชฺช** พฺยธเน, กตฺตริ โณ, เอกสฺส **ชสฺส** โลโป, **กจ** พนฺธเน วา, อธิกรเณ โณ, **จสฺส โช, กาโช,** กาโจปิฯ **อตฺร** กาเช **อวลมฺพนํ** เวตฺตาทิวิกติ สิกฺกา นามฯ **สก** สตฺติยํ, กตฺตริ โก, อุปานฺตสฺสิ, **สิกฺกา,** กาโชปิฯ

ทฺวยํ อุปาหเนฯ อุปนยฺหเต พนฺธียเตติ **อุปาหโน,** วณฺณวิปริยโย, รสฺสสฺส ทีฆตา, **วา**กาเรน อุปาหนํฯ ปชฺชเต ยาย **ปาทุ,** อุ, **ปาทุ** อิตฺถี, ‘‘ปนฺนทฺธี ปาทุกา ปาณิหิตา ปทรถี’’ติปิ **ติกณฺฑเสโส** [ติกณฺฑเสส ๒.๑๐.๑๓] **ฯ ตเพฺภทา** ตสฺสุปาหนสฺส เภทา วิเสสา ปาทุกา นาม, **ปท** คมเน, ณฺโก, **ปาทุกา,** พหุปฏลา จมฺมมยา กฏฺฐมยาเตฺยเกฯ

๕๒๖. ติกํ จมฺมรชฺชุยํฯ **วร** อิจฺฉายํ, **วร** สํวรเณ วา, ฉทาทีหิ ตตฺรณฯ **วรตฺตา,** วรตฺตํ, วรตฺรา, วรตฺรมฺปิฯ **วทฺธ** วทฺธิยํ, สกเตฺถ โก, **วทฺธิกาฯ** นยฺหเต พนฺธียเต ยาย **นทฺธี, นห** พนฺธเน, โต, นทาทิฯ

ทฺวยํ อคฺคิทีปเนฯ **ภส** ภาสทิตฺตีสุ, ทิพฺพเต อคฺคิ ยาย **ภสฺตา,** โต, ตฺรณมฺหิ ภสฺตรา, นทาทิโน อากติคณตฺตา อีปจฺจยาภาโวฯ จมฺมมยํ ปสิพฺพกํ **จมฺมปสิพฺพกํ,** จมฺมปสิพฺพกาปิฯ

เตชเส สุวณฺณาทิเก อาวตฺยเต ยตฺร, สา โสณฺณาทฺยาวตฺตนี มูสา นาม, **มุส** เถเยฺย, อ, **มูสา,** ทีฆาทิฯ กลาทิกํ ยาว ปาเทน นามํฯ **กุฏ** เฉทเน, กรณสาธนํ, **กูฏํ,** ทีฆาทิ, **วา**กาเรน กูโฏฯ อยโส, อโยมโย วา ฆโน **อโยฆโนฯ**

๕๒๗. กมฺมารานํ ภณฺฑํ **กมฺมารภณฺฑํฯ** สงฺคมฺม ฑํสตีติ **สณฺฑาโส,** โณ, นิคฺคหีตโลโป, สณฺฑาโส, เยนาทิตฺตโลหาทิ คยฺหเตฯ ทฺวยํ อโธภาคเฏฺฐ อโยฆเนฯ **มุท** สํสเคฺค, ถิ, **มุฏฺฐิ,** อิตฺถีฯ อธิกโรติ ยสฺสํ **อธิกรณี,** ยุ, นทาทิฯ

ตพฺภสฺตา เตสํ กมฺมารานํ ภสฺตา อคฺคิทีปนี คคฺครี นาม, ยา ‘‘อุกฺกา’’ติปิ วุจฺจติ, สา จ นารี, ‘‘คคฺค’’อิติ สทฺทํ ราตีติ **คคฺครี,** มนฺถนิยมฺปิฯ ทฺวยํ ขุทฺทกสเตฺถฯ **สส** หึสายํ, โถฯ ปิยมฺปิ ผาเลตีติ **ปิปฺผลํ, ผล** วิทารเณฯ

๕๒๘. ทฺวยํ นิกเสฯ **สา** ตนุกรเณ, ยุ, **ณ**ตฺตํ, นิกสเต ปริกฺขฺยเต สุวณฺณนฺติ **นิกโสฯ** กโสปิฯ สูจิยา นาสาวิชฺฌนํ อารา, **อร** คมเน, อา, **อารา,** จมฺมการานํ จมฺมเวธเนปิ **อารา,** ‘‘ติกํ สูจิย’’นฺติ เกจิฯ

ทฺวยํ ขรปเตฺตฯ ขรสมฺผสฺสตาย **ขโรฯ** ‘‘ก’’อิติ กจติ ปาฏยติ **กกโจ,** อนิตฺถี, ‘‘กกจํ ขรปตฺตเณฺจ’’ตฺย**มรมาลายํ** นปุํสกกณฺฑํฯ **วจฺฉายนสเตฺถ** วุตฺตา คีตวชฺชาทิกา วิชฺชา จตุสฏฺฐิกฺริยา, ตถา อาลิงฺคนจุมฺพนาทิกา จ อพฺภนฺตรา จตุสฏฺฐิกฺริยา **กลา**สเทฺทโนจฺจเตฯ **อาทิ**นา ยํ ตตฺร วุตฺตํ การุกมฺมํ, ตํ คยฺหเต, ตํ สพฺพมฺปิ กลาทิกํ **กมฺมํ** กฺริยา **สิปฺปํ** นาม, **สี** สเย, โป, **สปฺป** คมเน วา, อุปานฺตสฺสิ, **สิปฺปํฯ**

๕๒๙-๕๓๐. ปติสทิสํ ยํ สิลาทินา ปติรูปกํ กรียเต, ตตฺร **ปฏิมา**ทิจตุกฺกํฯ **มา** มาเน, มานมตฺร สทิสีกรณํ, กตฺตริ, กรเณ วา อ, **ปฏิมา,** นารีฯ **วมุ** อุคฺคิรเณ, โพ, **อิตฺตํ, ปฏิพิมฺพํฯ ธา** ธารเณ, อิ, **ปฏินิธิ,** ทฺวีสุฯ ปฏิมานํ, ปฏิยาตนา, ปฏิจฺฉายา, ปฏิกติปฺยตฺรฯ

ปชฺชํ สทิเส, ตตฺร **สมา**ทโย เกวลา อปิ ตีสุ, สทิสเตฺถ จ วตฺตนฺติ, **สนฺนิกาโส,** ปนฺอเนฺต ตโย จ อุตฺตรปทีภูตา, ตํ ยถา – เตน สโม'ยํ [ตํสโม'ยํ (?)], ตํสมมิทํ, ตํสนฺนิกาโส อิจฺจาทิ [อมู นิภาทโย อุตฺตรปทฏฺฐา เอว สทิสวจนา วาจฺจลิงฺคา สิยุํ ยถา "ปิตุนิโภ ปุโตฺต, มาตุนิภา กญฺญา, เทวนิภม- ปจฺจ"มิติ, พฺยาขฺยาสุธา ๒.๑๐.๓๗]ฯ **สม** เวลเมฺพ, อฯ ปติรูปกํ ภชตีติ **ปฏิภาโค,** โณ, **กาส** ทิตฺติยํ, อ, **สนฺนิกาโสฯ** สมานมิว นํ ทิสฺสตีติ **สริกฺขโก, สมานสฺส โส, ทิสฺส ริ, สสฺส โกฺข,** สกเตฺถ โก, **สริกฺขโกฯ สม** เวลเมฺพ, ยุ, **สมาโน,** สห มาเนนาติ วา **สมาโนฯ** สมานํ กตฺวา นํ ปสฺสตีติ **สทิโส, สมานสฺส โสฯ** ปริเจฺฉทสธมฺมา ตุลฺยา ธิฏฺฐิตาย สมฺมิโต ปริจฺฉิโนฺน **ตุโลฺย,** สมฺมิตเตฺถ โย, **อ**ปจฺจเย ตุโลปิฯ **ภา** ทิตฺติยํ , **สนฺนิโภ, นิโภ** จฯ ภูต รูปาทโยปฺยตฺร, ยถา ปิตุภูโต, มาตุรูโปฯ

ติกํ อุปมาเนฯ อุปมียเต เยน **โอปมฺมํ,** มน, **อุป**ปุโพฺพ **มา** มาเน, **ยุ**ปจฺจเย **อุปมานํ,** อิตฺถิยมฺติ อ, **อุปมา,** อุปมาโนปเมยฺยานํ สธมฺมเตฺตปฺยยํ, วุตฺตญฺจ "อุปมาโนปเมยฺยานํ, สธมฺมตฺตํ สิโยปมา"ติ [สุโพธาลงฺการ ๑๗๖ คาถา]ฯ "เยโนปมียเต, ยา โจปมียเต, เตสฺวปิ **โอปมฺมา**ทิตฺตย"นฺตฺย**มรสีโห** [พฺยาขฺยาสุธา ๒.๑๐.๓๖]ฯ

๕๓๑. จตุกฺกํ เวตเนฯ ภรติ กมฺมกเร ยาย, สา **ภติ,**ติฯ **วิส** เปรเณ, เปรณํ คมนาทีสุ นิโยชนํ, กรเณ โณ, **นิเพฺพโส,** นิเวโสปิฯ **วี** คมเน, ตโนฯ มูเลน สมิตํ **มูลฺยํ, มูล** ปติฏฺฐายํ วา, กรเณ โยฯ

> "กมฺมญฺญา ตุ วิธา ภจฺจา, ภตโย ภมฺมเวตนํ;
> ภรณฺยํ ภรณํ มูลฺยํ, นิเพฺพโส ปณมิจฺจปี"ฯ –

ตฺย**มรสีโห** [อมร ๒๐.๓๘-๙]ฯ

ทฺวยํ ชูเตฯ **ชุ** คติชวเนสุ, โต, ทีฆาทิ, **ชูตํ, ชุต** ทิตฺติยํ วา, กรเณ อฯ กิตวสฺส ชูตการสฺส กมฺมํ **เกตวํ,** โณฯ อกฺขวตี, ปโณปฺยตฺรฯ อกฺขา ปาสกา อุปายเตฺถน อสฺสํ สนฺตีติ, วนฺตุ, สภาวโต อิตฺถิตฺตํฯ ปโณ อโฏฺฐ, ตํโยคา **ปโณฯ**

ปญฺจกํ ชูตกาเรฯ ธาวนฺตี อตฺติ ธุตฺติ, นิปาตนา, ตํโยคา **ธุโตฺต,** โณ, **ธู** กมฺปเน วา, โต, รโสฺส, **ธุโตฺต,** สพฺพกีฬาทิปสุเตปฺยยํฯ อเกฺขสุ ธุโตฺต **อกฺขธุโตฺตฯ** มริยาทมติกฺกมฺม กีฬาทิปสุโต หิ "ธุโตฺต"ติ วุจฺจติฯ กิตวํ อสฺสตฺถีติ **กิตโว,** นิปาตนา, **กิต** นิวาเส วา, อโวฯ อเกฺขหิ ชูเตหิ ทิพฺพตีติ **อกฺขเทวี,** ณีฯ

๕๓๒. ทฺวยํ ปาฏิโภเค, ปฏิภุญฺชติ ปาลยตีติ **ปาฏิโภโค, ภุช** ปาลเน, โณฯ ปฏิภวตีติ **ปฏิภูฯ** ทฺวยํ จตุวีสติปาสเก, เยน ชูตการา ทิพฺพนฺติฯ **อก** กุฏิลายํ คติยํ, โข, **อโกฺขฯ ปส** พาธนผุสเนสุ, ณฺวุฯ เทวโนปฺยตฺรฯ ทิพฺพนฺติ เยน **เทวโน, ทิวุ** กีฬายํ, ยุฯ

สารผลเก **อฏฺฐาปทํ,** ปุเม, นปุํสเก วา, อฏฺฐปทานฺยสฺส **อฏฺฐาปทํฯ** เทสนฺตเร หิ จตุรงฺคเสฺสว ปฏฺฏิกายํ ปาสกชูตมฺปิ วตฺตเต, สญฺญายํ **อฏฺฐ**สทฺทสฺส อุตฺตรปเท รสฺสสฺส ทีฆตา

[ปาณินิ ๖.๓.๑๒๕]ฯ อฎฺฐปทมฺปิฯ ปเฎฺฐ อิโต จิโต จ สรนฺติ ปริวตฺตนฺตีติ สาริโน, เตสํ ผลกํ **สาริผลกํ,** สกเตฺถ โกฯ

ทฺวยํ อพฺภุเต, เยน สตาทิลาภชานิวเสน ชูตการาทีนํ ชยปราชยา โหนฺติฯ **ปณ** พฺยวหาเร, อ, **ปโณ,** ปโนปิฯ **อพฺภ** คมเน, โต, **อภิ** สเทฺท วา, โต, อสรูปทฺวิตฺตํ, อพฺภโตปิฯ

๕๓๓. นานาทพฺพกเต **มทิราพีเช** สุราพีเช **กิณฺณา,** กิรนฺติ นานาทพฺพานิ มิสฺสีภวนฺตฺยสฺสํ **กิณฺณา,** โตฯ **มธฺวาสเว** มธุกปุปฺผกเต มเชฺช **มธุ** มตํ, มธุกปุปฺผํ **มธุ,** ตปฺปกตตฺตา มธุ, มธุกเตปิ มเชฺช มธุ มธฺวาสวา วุตฺตา, มาธวโก, มาธฺวิกมฺปิ, อทฺวีสฺวิทํฯ

สุรานฺตํ มเชฺชฯ **มท** อุมฺมาเท, กรเณ อิโรฯ วรุโณ นาม เอโก ชโน, เตเนว ปฐมํ ทิฎฺฐตฺตา วรุณโต ชายตีติ **วารุณี,** ณี, **วร** ปตฺถนายํ วา, กเมฺม ยุ, อสฺสุ, นทาทิฯ มชฺชเนฺต เยน **มชฺชํ,** วชาทินา โย, **ทุยสฺส โชฺช** จฯ **สุ** อภิสเว, โร, **สุ** สวเน วา, **สุราฯ** หลิปฺปิยา, หาลา, คนฺธุตฺตมา, ปสนฺนา, อิรา, กาทมฺพรีปฺยตฺรฯ หลิโน พลภทฺทสฺส ปิยา รุจฺจา **หลิปฺปิยาฯ หล** วิเลขเน, โณ, **หาลาฯ อิ** คมเน, โร, **อิราฯ** ปฐม’มยํ โคมนฺถ ปพฺพเต กทมฺพโกฎเร ภวา **กาทมฺพรี,** ตถา จาคโม “กทมฺพโกฎเร ชาตา, เตน กาทมฺพรี มตา”ติ [จินฺตามณิฎีกา ๒๐.๓๙]ฯ

ทฺวยํ ตาลาทิรสเชฯ อาสวนฺติ มานปุริสมทาทโย เยนาติ **อาสโวฯ** มทํ ชเนตีติ **เมรยํ,** เณโยฺย, อเสฺส, **ทสฺส โร** จฯ สีธุปฺยตฺรฯ มชฺชวิเสเสปิ ตยมิทํ วทนฺติ, วุตฺตญฺจ –

> “สีธุอุจฺฉุรเส ปเกฺก, อปเกฺก อาสโว ภเว;
> เมรยํ ธาตกีปุปฺผ-คุฬธญฺญมฺพิโลฎฺฐิต”นฺติ [จินฺตามณิฎีกา ๒๐.๔๒ พฺยาขฺยาสุธา ๒.๑๐.๔๑]ฯ

๕๓๔. ทฺวยํ ปานปเตฺตฯ **สร** คติยํ, ณฺวุฯ **สร** คติหิํสาจินฺตาสุ วาฯ **จส** ภกฺขเน, ณฺวุ, ทฺวยํปฺยนิตฺถีฯ สีธุมฺหิ จ **สรโกฯ**

ทฺวยํ ปานมณฺฑเลฯ อาปิวนฺติ สํภูย ปิวนฺตฺยสฺมิํ **อาปานํ,** ยุฯ ปานสฺส มณฺฑลํ โกฎฺฐํ **ปานมณฺฑลํฯ**

๕๓๕. สมตฺตลิงฺคาสงฺคหโต อสมฺปุณฺณตํ ปริหรติฯ **อตฺร** อสฺมิํ วเคฺค **เย โยคิกา** สทฺทาเวณิกมายาการโจรอกฺขเทวิปฺปภุตโย ปุเม **ภูริปฺปโยคตฺตา** ปจุรปฺปโยคทสฺสนโต **เอกสฺมิํ** ลิเงฺค ปุเม **อีริตา** กถิตา, เต **ตทฺธมฺมตฺตา** ตํโยควสา เอกกฺริยาการิตฺตา **อญฺญวุตฺติยํ** ตโต อญฺญตฺร อิตฺถาทีสุ วุตฺติยํ สตฺยํ **ลิงฺคนฺตเรปิ** อิตฺถิลิงฺคาโทปิ **เนยฺยา** อุปนียา, ตํ ยถา – มายาการี อิตฺถี, มายาการมิทํ กุลมิจฺจาทิฯ เย ตฺวโยคิกา **มาคธมาลิกกุมฺภการา**ทโย, เต ชาติวจนตฺตา **สุทฺทา**ทโย วิย ทฺวีสูติฯ

สุทฺทวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

จตุพฺพณฺณวคฺควณฺณนา สมตฺตาฯ

๕. อรญฺญวคฺควณฺณนา

๕๓๖. สตฺตกํ วเนฯ **อร** คมเน, อโณฺญ, **อรญฺญํฯ** เกน ชเลน อนนํ ปาณมนสฺส **กานนํ, ทา** อวขณฺฑเน, **ทา** เฉทเน วาฯ อธิกรเณ โณ, “อาการนฺตานมาโย”ติ อาโยฯ **ทย** ทานคติหึ สาทาเนสุ วา, โณ, **คห** อุปาทาเน [คาหู วิโลฬเน (?)], อธิกรเณ ยุฯ **วป** พีชนิเกฺขเป, อิโน, อสฺสิตฺตํฯ **วน** สมฺภตฺติสเทฺทสุ, กตฺตริ อ, **วนํฯ** อฎา อวยโว เสลา อเตฺรติ **อฎวิ,** อิ, **อีมฺหิ** อฎวีฯ

มหาปทุมลตาวนํ **มหารญฺญํ,** นทาทิ, อนโนฺต จ, **อรญฺญานีฯ**

๕๓๗. นครโต นาติทูรสฺมึ ฐาเน สเนฺตหิ อภิโรปิโต **ตรุสโณฺฑ** ปูคปนสาทิตรุสมูโห อตฺถิ, โส “อุปวน”นฺติ โจจฺจเต, กิตฺติมวนเมตํฯ อารมนฺตฺยสฺมินฺติ **อาราโม,** โณฯ อุปคตํ, อุปโรปิตํ วา วนํ **อุปวนํฯ**

๕๓๘. **สพฺพสาธารณํ** สพฺพโลเกหิ สาธารโณปโภคํ **รญฺญํ** ราชูนํ อรญฺญํ “อุปวนํ, อุยฺยาน”มิตฺยุจฺจเต, อุโลฺลเกนฺตา ยนฺติ ชนา เอตสฺมินฺติ **อุยฺยานํ,** ยุฯ อาทีโฆปฺยเตฺรฯ

ตเทว ราโชปวนเมว อุปการิกาสนฺนิหิตํ, ปุรสนฺนิหิตํ วา อเนฺตปุราจิตํ **ปมทวนา**ขฺยํฯ ยตฺร อเนฺตปุรสหิโต เอว ราชา วิหรติ, นาญฺญชนปฺปเวโสฯ ปมทานํ อิตฺถีนํ วนํ **ปมทวนํ,** รโสฺสฯ

๕๓๙-๕๔๐. สานฺตราฬา ปนฺติ, ยถา – ตรุปนฺติ, ปาสาทปนฺติ, นิรนฺตราฬา ตุ ราชีติฯ ตตฺร ปญฺจกํ ปนฺติยํฯ **ปน** พฺยวหาเร, ฤตฺติมฺหิ จ, **ปนฺติฯ วี** คมเน, ถิ, **วีถิฯ วล** สํวรเณ, อิ, **อาวลิฯ** อาลิปิ, **อล**ธาตุมฺหา อิฯ **สิ** เสวายํ, ณิ, **เสณิฯ ปา** รกฺขเณ, ฬี, **ปาฬี,** โสคเตปิฯ เทฺว สมาฯ **ลิข** เลขเน, อฯ **ราช** ทิตฺติยํ, อิฯ

ติปาทํ รุกฺขมเตฺตฯ ปาเทน มูเลน ปิวตีติ **ปาทโป,** โณฯ วิฎปโยคา **วิฎปีฯ รุกฺข** วรเณ, อ, **รุห** ชนเน วา, โข, หสฺส **โกฯ น** คจฺฉตีติ **อโคฯ สล** คมเน, โณ, สารวนฺตตาย วา สาโร, โส เอว **สาโล,** อญฺญโตฺรปจาราฯ มหิยํ รุหตีติ, อฯ **ทุ** คติยํ, โมฯ **ตร** ตรเณ, อุฯ กุโต ภูมิโต ชายตีติ **กุโช,** องฺคาเรปิฯ สาขาโยคโต **สาขีฯ**

คมฺ คมเน, โณ, “คมิสฺสโนฺต โจฉ วา สพฺพาสู”ติ โจฺฉฯ ขุโทฺท อวฺฑฺฒิปฺปโตฺต ปาทโป **ขุทฺทปาทโปฯ** เย รุกฺขา **ปุปฺผํ วินา** อปุปฺผกา ผลนฺติ, **เต** อสฺสโตฺถทุมฺพรปนสาทโย “วนปฺปตี”ติ วุจฺจนฺติ, วนานํ ปติ **วนปฺปติฯ** ปุปฺผโต ชาตผลา ปน อมฺพชชฺชูราทโย วานปฺปตโยฯ วนปฺปติมฺหิ ภวา **วานปฺปตโยฯ**

๕๔๑. โย ผลปากาวสาเน มรติ, โส กทลีธญฺญาทิโก โอสธิ นาม ภเว, โอโส ธียเต ยสฺสํ [โอโส โคฺลโส ทิตฺติพฺพา ธียเต’ตฺร พฺยาขฺยาสุธา ๒.๔.๖], สา **โอสธิ,** อิฯ **สา**สโทฺท **โอสธิ**สทฺทสฺส อิตฺถิลิงฺคตฺตทีปโกฯ

ทฺวยํ อุตฺปุปฺเปตฺตปิ ผลหีเนฯ **วน** ยาจเน, โฌ, **วญฺฌา,** วธติ ผลนฺติ วา **วญฺฌา, วชา**ทินา โย, **ฌ**สฺส **โฌ,** นิคฺคหีตาคโม จฯ น วิชฺชติ ผลเมติสฺสาติ **อผลา,** เทฺว ตีสุฯ ติกํ วตฺตมานผเล รุกฺขาโทฯ ผลโยคา, อิโน, วนฺตุ, อี จฯ

๕๔๒. จตุกฺกํ วิกสิเตฯ **ผุลฺล** วิกสเน, กตฺตริ โต, สญฺชาตเตฺถ วา อิโต, **ผล** วิสรเณ วา, วิสรณํ วิกาโส, อสฺสุฯ **กจ** พนฺธเน, **วิ**ปุโพฺพ วิกสเน, กตฺตริ อ ฯ วิกจเต วิทลติ วิสิลิฎฺฐทโล

ภวตีติ วา **วิกโจ,** อ, **วิ**สโทฺท วิสิเลสโชตโกฯ **กส** คมเน, โตฯ ทลานํ อญฺญมญฺญํ วิสิเลสโต สมุทาโย ‘‘วิกสิโต’’ตฺยุจฺจเตฯ ผุโฏฺฐปฺยตฺรฯ **ผุฏ** วิกสเนฯ

ปาโท รุกฺขเคฯ ‘‘น นา’คฺคํ สิขรํ สิโร’’ติ โวปาลิตวจนโต ‘‘สิรโส อคฺค’’นฺติ น ฉฏฺฐี สมาโสฯ สิโร วุโตฺตฯ **อช** คมเน, โค, **อคฺคํ,** เสเฏฺฐ ตีสุฯ **สี** สเย, ขโร, สิขา วา จูฬา, สา วิย ชายตีติ **สิขโรฯ** ทฺวยํ สาขายํฯ **สาข** พฺยาปเน, อฯ ‘‘ลตา วลฺลี สมาขฺยาตา, ลตา สาขา จ สาขิน’’นฺติ **ลตา** นานตฺถาฯ **ลา** อาทาเน, โต, รโสฺสฯ

๕๔๓. ฉกฺกํ ปเตฺตฯ ทลติ วิกสตีติ **ทลํ,** อฯ **ลส** กนฺติยํ, ปกาเรน ลสตีติ **ปลาโส,** โณฯ **ฉท** สํวรเณ, ฉาทียเต เยน **ฉทนํ,** ยุฯ ปูรยตีติ **ปณฺณํ,** นิปาตนา, **ปต** อโธคมเน วา, ปตตฺยจิเรน **ปณฺณํ, ปตฺต**ญฺจ, โต, ปุเมฯ สญฺญายํ **ณ**มฺหิ **ฉโทฯ**

ทฺวยํ ปตฺตาทิสงฺฆาตวติ สาขาย ปเพฺพฯ **ปลฺล** คมเน, อโวฯ **กิส** คมเน, โย, **ลา**คโม มเชฺฌฯ ทฺวยํ องฺกุเรฯ นโว เอว อุพฺภิโต อุคฺคโต **นวุพฺภิโนฺนฯ องฺก** ลกฺขเณ, อุโรฯ

๕๔๔. ปกฺกํ ยาว ปาเทน นามํฯ วิกาโส มุขปพุทฺธกลิกายํ มกุฬาทิทฺวยํฯ **มุจ** โมจเน, อุโล, อุสฺสตฺตํ, **จสฺส โก, มกุฬํ,** มกุโฬ วาฯ **กุฏ** เฉทเน, มโล, อสฺสุ, **กุฎฺมโล,** กุฏฺมโลปิฯ ปุปฺผสฺส จ ผลสฺส จ ปกติภูเต ชาลปเตฺต **ขารกา**ทิทฺวยํฯ **ขุร** วินาเสฯ ณฺวุฯ **ชล** ธเญฺญ, สกเตฺถ โกฯ **ชาลกํ** นปุํสเกฯ ทฺวยํ ชาลกโต ปวุเทฺธ ปุเปฺผ, ผเล จฯ **กล** สงฺขฺยาเน, ณฺวุ, **กุร** สเทฺท, ณฺวุฯ

ปุปฺผาทิพนฺธนํ ปุปฺผผลานํ พนฺธนํ **วณฺฏํ** นามฯ พนฺธียเต เยน **วณฺฏํ,** วชาทิฯ

๕๔๕. ติกํ ปุเปฺผฯ **ปสุ** ปาณิคพฺภวิโมจเน, โณฯ ขปณกภาสาย รุโกฺขปิ ปาณิ, วุทฺธาทิ, **ปสโวฯ กุส** อโกฺกเส, อุโม, **กส** คมเน วา, **กาส** ทิตฺติยํ วา, อุโม, รโสฺสฯ **ปุปฺผ** วิกสเน, ปุปฺผตีติ, อฯ **ปุปฺผโช** รโช ปุปฺผธูลี **ปราโค** นาม, **รนฺช** รเงฺค, โณฯ

มธุรปุปฺผรโส มกรโนฺท นามาติ มตํฯ มกฺขิกา รมนฺติ ยสฺมึ **มกรโนฺท,** วชาทิฯ ทฺวยํ กลิกาภิ อากิเณฺณ ปริณายวติฯ **ถุ** อภิตฺถเว, ณฺวุ, **ถวโกฯ คุธ** ปริเวธเน, ณฺวุ, **ธสฺส โฉ, โคจฺฉโกฯ**

๕๔๖-๕๔๗. **อาเม** อปเกฺก ผเล สลาฏุ อุโตฺต, **สลาฏ** พาลฺยปริภาสเนสุ, อุ, วิชฺชมานพาลฺยตาย **สลาฏุ** ฯ ปกฺกนฺตุ ผลํ นิปฺปริยาเยน ‘‘ผล’’มิตฺยุจฺจเต, เตน ‘‘อามสฺมึ ผลโวหาโร รูฬฺหิยา ปวตฺตตี’’ติ ญาตโพฺพ, **ผล** นิปฺผตฺติยํ, นิปฺผตฺติ จาตฺร สุปกฺกตฺตํ, สุเกฺข ตุ ผเล วาโนฯ ตตฺร สลาฏุ วานา ตีสุ, ยถา สลาฏุ ชมฺพู, สลาฏโว มาสา, สลาฏูนิ กุมฺภณฺฑานิ, วานา หรีฏกี, วาโน มุโคฺค, วานมมฺพํฯ

จมฺปกาทิ จมฺปกํ กรวีรํ กทมฺพกํ อโสกํ กณฺณิการํ จมฺปกาทีนํ ปุปฺผํ วิกาโร, อวยโว เจติ อญฺญเตฺถ โณ น ภวติ, ตทนฺตโต ปุปฺผสฺสุปฺปตฺติตโต, เอวํ จมฺปกาทีนิ กุสุมนามานิ นปุํสเก วตฺตนฺติ, **อมฺพาทิ** ทาฬิมํ นารงฺคํ อามลกํ กุวลํ พทรนฺติ ปกตฺยนฺตรเมว ผเล วตฺตเต, อามลกิยา กุวลิยา พทริยา ผลํ วิกาโร, อวยโว เจติ อญฺญเตฺถ ตทฺธิโตปิ โนปฺปชฺชเต, ตทนฺตโต ผลสฺสุปฺปตฺติตโต, เอวํ อมฺพาทีนิ ผลนามานิ นปุํสเก วตฺตนฺติฯ มลฺลิกาทโย กุสุเมปิ วตฺตมานา **สลิงฺคา** ปกติลิงฺคาอเภโทปจาเรน ปวตฺติยา, ยถา – มลฺลิกา ชาติ, วนมลฺลิกา อิจฺจาทิฯ วีห

โยปฺยเภโทปจาเรน ผเลปิ สลิงฺคา, ยถา มาสสฺส ผลํ มาโส, มุคฺคสฺส ผลํ มุโคฺค, เอวํ ยโว, ติโล, อตสี, กงฺคุ, ธญฺญํฯ

ติกํ ชมฺพุยา ผเลฯ ตตฺร ยทา โลกโต ผเล วุตฺติ, ตทา **ชมฺพุ**สโทฺท ปกตฺยนฺตรเมว ผเล วตฺตเต, ยทา น ผลวุตฺติ, ตทา วิกาเร อวยเว วาโน, **ชม** อทเน, พู, **ชมฺพู,** ปกตฺยนฺตราผเล วุตฺติฯ ชมฺพุยา ผลํ **ชมฺพุวํฯ** ชมฺพุ จฯ โลกโต เอว ผเลปิ วตฺตมานา หรีฏกฺยาทโย สภาวโต อิตฺถิยํ ภวนฺติ [อมร ๑๔.๑๘-๒๐]ฯ หรีฏกิยา ผลํ หรีฏกี, เอวํ โกสาตกี, สลฺลกี, ทกฺขา, กณฺฑการิกา, เสผาลิกา อิจฺจาทิ, ปุเพฺพ วิย วิการาวยวเตฺถสุ ปจฺจยาภาโว, อสฺสตฺถาทิกํ ฉกฺกเมว ตทฺธิตนฺตํ อสฺสตฺถาทีนํ ผเล วตฺตมานานํ นปุํสกํ สิยา รูปเภโท, ยถา – อสฺสตฺถสฺส ผลํ **อสฺสตฺถํ,** เวณฺโน ผลํ **เวณวํ,** ปิลกฺขสฺส ผลํ **ปิลกฺขํ,** นิโคฺรธสฺส ผลํ **นิโคฺรธํ,** อิงฺคุทิยา ผลํ **อิงฺคุทํ,** พฺรหติยา ผลํ **พฺราหตํ,** วิทารี อํสุมตี คมฺภริยาทโย มูเล, ปุเปฺผปิ สลิงฺคา [อมร ๑๔.๑๘-๒๐]ฯ **ปาฏลา**สโทฺท ปน อเภทวตฺติจฺฉายํ มูเล ปุเปฺผปิ วตฺตมาโน สภาวโต อิตฺถิลิโงฺค, เภทวตฺติจฺฉายํ วิกาเร อวยเว วา **ณ**มฺหิ ปาฏลํ [อมร ๑๔.๑๘-๒๐]ฯ ทฺวยํ สาขาปลฺลวาทิสมุทายลกฺขเณ อาโภเค, **วิฏ** เวธเน, **วิฏ** อโกฺกเส วา, อโป, **ปสฺส ภเตฺต วิฏภี,** นทาทิฯ

๕๔๘. **มูลมารพฺภ** มูลโต ปฏฺฐาย **สาขโนฺต** สาขาวธิ ตรุสฺส ภาโค **ขโนฺธ** นาม, โย “ปกโณฺฑ”ติปิ วุจฺจติ, **ขนุ** อวทารเณ, โธ, **ขโนฺธ, ขาท** ภกฺขเน วา, โก, “ขาทามคมานํ ขนฺธนฺธคนฺธา”ติ **ขนฺธา**เทโส, กโลโปฯ

รุกฺขจฺฉิเทฺท รุกฺขาทีนํ วิวเร **โกฏโรฯ กุฏ** เฉทเน, อโร, **โกฏโร,** นิกฺกุโหปิฯ เทฺว สมาฯ **กาส** ทิตฺติยํ, กาสเต อคฺคินา ทิปฺปเตติ **กฏฺฐํ,** โต, **ตสฺส โฏฺฐ,** รโสฺส จ, **กส** คมเน วา, โต, **กฏฺฐํฯ ทร** วิทารเณ, ณฯ

๕๔๙. ติกํ มูเลฯ **วุ** สํวรเณ, โท, นิคฺคหีตาคโม, **พุธ** คมเน วา, อ, **ธสฺส โทฯ มูล** ปติฏฺฐายํ, โณ, **ปาท**สเทฺทน ตปฺปริยายา จรณตฺถา สเพฺพ สงฺคหิตา, ปาทสทิสตฺตา **ปาโท,** ทฺวยํ ฉินฺนสฺส ตรุกฺขนฺธสฺส ภูมิฏฺฐภาเคฯ **สงฺก** สงฺกายํ, อุ, **สก** สตฺติยํ วา, นิคฺคหีตาคโมฯ **ขนุ** อวทารเณ, ณุ, **ขาณุฯ** ธุโวปิ, ธุวติ ถิรายเตติ **ธุโว, ธุ** คติเถริเยสุ, อ, **อุวา**เทโสฯ

ทฺวยํ วิทาริยาทีนํ กเนฺทฯ กุยํ ปถวิยํ รุหตีติ **กุรุหาฏํ,** อโฏ, **กนฺท** อวฺหาเน, โรทเน จ, “กรหาโฏ’มฺพุชกเนฺท, ปุปฺผรุกฺขภีเตสุ เจ”ติ **นานตฺถสงฺคเหฯ** ทฺวยํ หลาทีนํ กลีเรฯ **กล** สงฺขฺยาเน, อีโรฯ **มส** อามสเน, ถโก, มตฺถเก สีเส วา ชาโต **มตฺถโกฯ**

๕๕๐. เทฺว สมาฯ อภินวนิคฺคตา อายตา สกุสุมา, กุสุมสุญฺญา จ **มญฺชรี,** วลฺลรี ตุ ตทญฺญาปิ, ยถา ตาลวลฺลรี, **วล, วลฺล** สํวรเณ, อโร, นทาทิฯ มุญฺชโยคโต **มญฺชรี,** โร, นทาทิ, อุสฺสตฺตญฺจ, เทฺวปิ นารีฯ ทฺวยํ ลตายํฯ **วลฺล** สํวรเณ, นทาทิฯ ลตา วุตฺตา, “ลตา ปตานินี วลฺลี มตกีถา”ติ หลายุโธฯ

อกฺขโนฺธ อปฺปกฺขโณฺฑ, พหุปตฺตตจทณฺฑิกาทิฯ โย วา ตนุปกโณฺฑ วํสนฬาทิ, โส “ถโมฺพ, คุโมฺพ”ติ โจจฺจเต, **ถก** สํวรเณ, โพ, **กสฺส โมฯ คุป** รกฺขเณ, โพ, **ปสฺส โมฯ** ปตาโน สาขาปตฺตจโย, เตน ยุตฺตา โครกฺขา ตมฺพูลิ ธิวุสชีมูต คโฬฌาทิกา ลตา, สา **วีรุ** นาม, วิวิเธหิ รุหตีติ กตฺวา, กฺวิ, **วีรุ,** ทีฆาทิ, คุมฺพินีปิฯ

๕๕๑. ปเชฺช ปาเทน นามํฯ ยตฺร ทฺวยํ “โพธิรุโกฺข”ติ สญฺญิเต พุทฺธสฺส ภควโต สพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปฏิลาภฏฺฐานภูเต ทุมราเช, อญฺญตฺร ตูปจาราฯ อสฺสํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ **อสฺสโตฺถ, ฐ**สฺส **โถ,** ทฺวิตฺตํ, มารวิชยสพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปฏิลาภาทิเกหิ ภควนฺตํ อสฺสาเสตีติ วา **อสฺสโตฺถ, อา**ปุโพฺพ **สาส** อนุสิฏฺฐิยํ, โตสเน จ วตฺตติ, โต, รโสฺสฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ พุชฺฌติ เอตฺถาติ **โพธิ, พุธ** อวคมเน, อิ, **โพธิ,** ทฺวีสุฯ จลทโล, ปิปฺปโล, กุญฺชราสโนปิฯ ทฺวยํ พหุปาเทฯ อโธภาคํ รุนฺธตีติ **นิโคฺรโธ,** อุโสฺส, **คา**คโม จฯ **วฎ** เวธเน, วฏตีติ, อฯ

ทฺวยํ กพิเฏฺฐฯ กวิมฺหิ วานเร ติฏฺฐตีติ **กพิโฏฺฐ** [ปาเยน กปโย ติฏฺฐนฺติ อตฺร กปิโตฺถ (จินฺตามณิฏีกา ๑๔.๒๑)] “วานเร ปณฺฑิเต กวี”ติ **โวปาลิโต,** ตถา **กปิโตฺถ,** โต, **ฐ**สฺส **โถ** จฯ ทธิโตฺถ, อมฺพิลผโลปิฯ ทฺวยํ อุทุมฺพเรฯ ยญฺญกมฺมานมโงฺค เอกงฺคตฺตา **ยญฺญโงฺค, ทุพฺพี** หึสายํ, อโร, นิคฺคหีตาคโม, เอกสฺส **พ**สฺส โลโป จฯ ชนฺตุผโล เหมทุโทฺธปิฯ

๕๕๒. ทฺวยํ โกวิฬาเรฯ

“สุกปทาจฺฉโร จโมฺป,
โกวิฬาโร ตุ กญฺจโน;
ปุโพฺพ สิโต ปโร รโตฺต,
ยุคปตฺตา อุโภปิเต”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๔.๒๒]ฯ

หิ **รตนโกโส,** กญฺชนาลโกปฺยตฺรฯ ยุคํ ยมกํ ปตฺตมสฺสฯ

ติปาทํ อุทฺทาเลฯ **วาตํ** อุทฺทาลตีติ **อุทฺทาโลฯ** สิงฺคาราทีนํ สญฺญาวเสน รุกฺขานํ ราชา **ราชรุโกฺข,** วาตโรคหนเน ราชภูโต รุโกฺข วา **ราชรุโกฺขฯ** กตา มาลา อสฺส ปุเปฺผหีติ **กตมาโล,** สิงฺคารปฺปกาโสฯ อินฺทติ ปรมิสฺสริยํ กโรติ วาตหนเนติ **อินฺทีวโร,** อีวโร, อินฺทิยา สกฺกสฺส ภริยาย อิจฺฉิตพฺพตฺตา วา **อินฺทีวโรฯ** จตุรงฺคุโล, อาเรวโต, สุวณฺณโกปิฯ

๕๕๓. ทฺวยํ ชมฺภีเร, ยสฺส ผลมมฺพิลํ โหติฯ อมฺพิลตฺตา ทนฺตสฺส สโฐ **ทนฺตสโฐฯ สฐ** เกตวหึสาสํกิเลเสสุ, อฯ **ชมุ** อทเน, อีโร, **ภ**โนฺต จ, **ชมฺภ** คตฺตวินาเม วา, ชโมฺภ, ชมฺภโล, ชมฺพีโรปิฯ ทฺวยํ วรเณฯ **วร** อิจฺฉายํ , ยุฯ **กล** สงฺขฺยาเน, อิโร, นทาทิ, รสฺสโนฺตฯ วรุโณ, ติตฺตสาโกปิฯ

ทฺวยํ ผลหเรฯ “โก อยํ, สุโก”ติ วิมตุปฺปตฺติกรปตฺตกุสุมตาย **กึสุโกฯ** ปาริ สมฺโทฺท, ตตฺร ภโทฺท ปาริภโทฺท, โส เอว **ปาฬิภโทฺท,** โกวิฬาโร, ตํสณฺฐานปตฺตกุสุมตาย **ปาฬิภโทฺทฯ** ทฺวยํ วิทุเล, โย อพฺภสมเย ปุปฺผติฯ **วช** คมเน, อุโลฯ **วี** ปชเน, อโล, **โต**โนฺต จ, **วิ**ปุโพฺพ **อต** สาตจฺจคมเน วา, อโลฯ วานีโรปิฯ

๕๕๔. ทฺวยํ ปีตเน, ยสฺส ปตฺตผลานิ อมฺพิลานิ, ปูคผลปฺปมาณญฺจ ผลํ, สลฺลกีรุกฺขสณฺฐาโน จ, โส รุโกฺขฯ **อมฺพ** สเทฺท, อโฏ, สกเตฺถ โกฯ **ปี** ตปฺปนกนฺตีสุ, ตโน, ปีตึ วา ตโนตีติ **ปีตโน,** สกเตฺถ โกฯ ทฺวยํ คุฬปุเปฺผฯ **มน** ญาเณ, โก, **มธุวา**เทโส จฯ มธุนาโม ทุโม **มธุทฺทุโมฯ** ทฺวยํ “ลมฺพู”ติ ขฺยาเตฯ คุโฬ วิย สาเตน ผลมสฺส **คุฬผโลฯ ปีล** ปติตฺถเมฺภ, อุฯ ทฺวยํ ติกฺขคเนฺธฯ โสภํ ชเนตีติ **โสภญฺชโน,** โสภํ วิสญฺชนเมเตน เหตุภูเตนาติ วา **โสภญฺชโนฯ** วุตฺตญฺจ –

“สิรีสปฺปฺผสฺส รเสน ภาวิตํ,
สหสฺสวารํ มรีจํ สิตวฺหยํ;
เอเตน สมนฺติ วิสาหิ สมฺภวา,
กตญฺชนเสฺนหนปาทนตฺถุโต”ติฯ

สิ เสวายํ, วิทฺธวินาสนตฺถํ เสวีเตติ **สิคฺคุ,** คุ, ถีฯ จิตฺตหารี, ปภญฺชโน, วิทฺธวินาสโนปิฯ

๕๕๕. ทฺวยํ วิสาลตเจ, โย สรเท ปุปฺผติ ปุปฺผํฯ สตฺตปณฺณานฺยสฺส **สตฺตปณฺณี** ปุเมฯ ฉตฺตมิว ปณฺณมสฺส **ฉตฺตปโณฺณฯ** วิสมจฺฉโทปิ, สตฺตปณฺณตฺตา วิสมจฺฉโทฯ ทฺวยํ รถทฺทุเมฯ รถํ ตโนติ เยน **ตินิโส,** อิโสฯ อติปมุจฺจติ ทาหปิตฺตมเนเนติ **อติมุตฺตโกฯ** จิตฺตกิปิฯ

ทฺวยํ วาตโปเถ, ปํ วาตํ ลุนาตีติ **ปลาโส,** อโสฯ “ปเตฺต ปลาสํ โส รุเกฺข, ปีตหริตกึสุเก”ติ หิ **รุโทฺทฯ** วาตโปโถปิ, วาตสฺส โปโถ **วาตโปโถ, ปุถ** หึสายํฯ

ทฺวยํ “ปุตีติ” ขฺยาเตฯ หตชนฺตุปโมหสงฺขาตาริผลตาย **อริโฏฺฐ,** นิปาตนา **หนฺติสฺส โฏฺฐ,** ตํโรคาริวนฺตชเนหิ อิจฺฉิตพฺพผลตฺตา วา **อริโฏฺฐ, อิสุ** อิจฺฉายํฯ **ผณ** คติยํ, อิโล, อเสฺสฯ

๕๕๖. ติกํ สิริผเลฯ **มล** ธารเณ, อูโรฯ **พิล** เภทเน, ณุโว, **เพลุโวฯ ล**ปจฺจเย **พิโลฺลฯ** สณฺฑิโลฺย, เสลุโสปิฯ “มุนิปฺปเภเท มาลูเร, สณฺฑิโลฺย ปาทปนฺตเร, นเฏ พิเลฺล จ เสลุโส”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๔.๓๒] **รภโสฯ**

ทฺวยํ ตุเงฺคฯ ปุมนาโม นาโค รุโกฺข **ปุนฺนาโคฯ** “ปุนฺนาเค ปุริโส ตุโงฺค, เกสโร เทววลฺลโภ”ติ [อมร ๑๔.๒๕] หฺย**มรสีโห,** ทีโฆ, “ปุมสฺส ลิงฺคาทีสุ สมาเสสู”ติ **อ**การโลโป จฯ อติสยปุปฺผเกสรวนฺตตาย **เกสโร, กิส** ตนุกรเณ วา, อโร, ปุปฺผเกสยุตฺตตาย วา **เกสโร,** โรฯ

ทฺวยํ โลทฺทมเตฺตฯ **สล** คมนโตฺถ, อโวฯ รตฺตกผปิตฺตโสเต ลุนาตีติ **โลโทฺท,** โทฺทฯ ติริโฏ, สาวโรปิฯ “สาวโร อปราเธ จ, โลเทฺท ปาเป จ กถฺยเต” [จินฺตามณิฏีกา ๑๔.๓๓] ตฺย**ชโยฯ** ทฺวยํ ธนุปเฏฺฏ ผลินิฯ **ปี** ปาเน, อโล, **อีสฺส อิยา**เทโสฯ สนฺนกา ตาปสา, เตสํ ทุ ทุโม **สนฺนกทฺทุ,** “สนฺนกทฺทุ จาปปฏา, วรโณ ตาปสปฺปิโย”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๔.๓๕] หิ **โก สนฺตเรฯ**

๕๕๗. ทฺวยํ “มฺหนกู”อิติ ขฺยาเตฯ ลิกุโจ นาม ฑหุรุโกฺข, ตคฺคุณตฺตา **ลิโกจโก,** สญฺญายํ โกฯ **องฺก** ลกฺขเณ, โอโล, **อโงฺกโลฯ** ทฺวยํ กุเมฺภฯ โรคหรเณ ครุโนปิ เวชฺชสฺส ครุ**คฺคุลุ,** นิปาตนาฯ **กุส** เฉทเน, ณฺวุฯ กุโมฺภ, ปุโรปิฯ

“ราสิเภเท คชมุทฺธํเส,
กุมฺภกณฺณสุเก ฆเฏ;
กามุเก วารนาริยญฺจ,
กุโมฺภ กลีวนฺตุ วคฺคุลุมฺหี”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๔.๓๔]ฯ

รภโสฯ ปุร อคฺคคมเน, โณ, ปุโรฯ

ทฺวยํ อเมฺพฯ **อม** คติยํ, โพ, **อมฺพ** สเทฺท วา, อฯ **จุติ** อาเสจเน, รกฺขเณ จ, อ, **จุ** จวเน วา, โต, ทีฆาทิฯ รสาโลปิ, รสํ ลาตีติ **รสาโล,** ทีโฆฯ **เอโส** อโมฺพ **สุคนฺธวา** อติสยคนฺธยุโตฺต สมาโน “สโห, สหกาโร”ติ โจจฺจเตฯ **สห** สตฺติยํ, สุคนฺธํ กตฺตุํ สหตีติ **สโห,** อฯ สหนํ สโห, ตํ กโรตีติ **สหกาโร,** หา วา ปมฺุทา, ตาย สห วตฺตตีติ สโห, สหํ สมฺุทํ กโรตีติ **สหกาโร**ฯ

๕๕๘. ทฺวยํ เสตเมฺพฯ **ปุณฺฑ** ปุณฺฑเนฯ **ปุณฺฑ** ขณฺฑเนเตฺยเก, ณฺวุ, อสฺสี, **อรา**คโม จฯ เสตวโณฺณ อโมฺพ **เสตโมฺพ**ฯ ทฺวยํ พหฺวารเก, ยสฺส ผลานิ อติปิจฺฉิลานิฯ **สิ** พนฺธเน, ลุ, **สล** คมนโตฺถ วา, อุ, อเสฺสฯ ปิจฺฉิลตฺตา พหูนิ วารีนิ ยสฺมิํ **พหฺวารโก,** สญฺญายํ โกฯ สีโต, อุทฺทาโล, กผโลปิฯ

ทฺวยํ กาสฺมริยํฯ สิริมนฺตานิ ปณฺณานิ ยสฺสา **เสปณฺณี,** นทาทิ, **สิรี**สทฺทสฺส **เส**ฯ กสฺมีรเทสชตฺตา **กาสฺมรี, กาส** ทิตฺติยํ วา, มโร, นทาทิฯ มธุปณฺณี, ภทฺทปณฺณีปิฯ ทฺวยํ สกณฺฏกมฺพิลผลรุเกฺขฯ สกณฺฏกตฺตา กุจฺฉิตํ ลาตีติ **โกลี,** นทาทิฯ **วท** เถริเย, อโร, นทาทิฯ กุวลี, กกฺกนฺธูปิฯ

๕๕๙. ทฺวยํ ตสฺสา โกลิยา ผเลฯ โกลิยา ผลํ **โกลํ**ฯ พทริยา อยํ อวยโว **พทโร**ฯ กุวลํ, เผนิลํ, โสวีรมฺปิฯ “โสตญฺชเน ตุ โสวีรํ, กญฺชิเก พทเรปิ เจ”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๔.๓๖] **รภโส**ฯ ทฺวยํ อสฺสตฺถกุลสมฺภูเต รุกฺขปาสาณาทีสุ สญฺชาตรุเกฺขฯ ปิลํ ปรํ นิสฺสยภูตํ กสตีติ **ปิลโกฺข, กส** วิเลขเน, **ส**สฺส **ข**ตฺตาทิ นิปาตนาฯ อขาทนียผลตาย วิรูปํ ผลมสฺสตฺถีติ **ปิปฺผลี,** อี, นทาทิ, **วิ**สฺสปิ จฯ

ทฺวยํ โตยาทิวาปินิยํ, ยสฺสา มูลํ มหาปญฺจมูเล ปวิฏฺฐํฯ **ปฐ** คมเน, อโล, นทาทิ, **ปาฏลี,** ปาฏลาปิฯ กณฺหํ ปุปฺผวณฺณํ ยสฺสา สา **กณฺหวณฺฏา,** กาสฺมริยมฺปิฯ อลิปฺปิยํ, ตมฺพปุปฺผิปฺปยตฺรฯ ทฺวยํ คนฺธิเลฯ สาทุผลตาย สาทุ จ โส กณฺฏสหิตตาย กโณฺฏ เจติ **สาทุกโณฺฏ**ฯ สกณฺฏกตาย อตฺตานํ วิรูปํ กโรตีติ **วิกงฺกโต,** ทฺวิตฺตํ, นิคฺคหีตาคโม จฯ

๕๖๐. จตุกฺกํ ตินฺทุเกฯ **ตนุ** วิตฺถาเร, อุโก, **ท**โนฺต จฯ **ติทิ** หิํสายํ วา, อุ, สญฺญายํ โกฯ กาโฬ ขโนฺธ ปกโณฺฑ ยสฺสาติฯ **ติม** อทฺทภาเว, อูโส, สกเตฺถ โก, **วร**โนฺต จฯ **อุ**ปจฺจเย **ติมฺพรุ**ฯ

ทฺวยํ ตมฺพผเลฯ อิราวตี นที, ปฐมกาเล ตสฺสา ตีเร ชาโต **เอราวโต**ฯ นารํ วุจฺจติ นีรํ, ตํ คจฺฉตีติ **นารงฺค**ฯ ทฺวยํ มกฺกฏตินฺทุเกฯ **กุล** สงฺขฺยาเน, ณฺวุฯ กาเกนฺทุ, กากลุโกปิฯ

๕๖๑. ติกํ กทเมฺพฯ กํ วาตํ ทเมตีติ **กทโมฺพ,** โพฯ ปิเนตีติ **ปิยโก,** ณฺวุ, **อิยา**เทโสฯ นยติ มุทํ **นีโป,** โปฯ ทฺวยํ, วิทรุเกฺข, ยสฺส นิยฺยาเสน เปฬาทโย ลิมฺปนฺติฯ **ภล, ภลฺล** ปริภาสนหิํสาทาเนสุ, นทาทิ, อญฺญตฺร โต, **ก**โนฺต จ, **ภลฺลาตโก,** ตีสฺวยํฯ อรุกโร, อคฺคิมุโขปิฯ

ทฺวยํ “ปาวุสา”อิติ ขฺยาเตฯ **ฌป** ทาเห, ณฺวุฯ **ป**สฺส **โว**ฯ **ปจ** ปาเก, อุโลฯ ทฺวยํ สิริมติ, ยสฺส ผลานิ มรีจปฺปมาณานิ, อมฺพิลานิ จฯ **ติล** คมเน, ณฺวุฯ **ขุร** เฉทเน, ณฺวุฯ

๕๖๒. ทฺวยํ อมฺพิลิกายํฯ **จิ** จยเน, โจ, **จิจ** อาทานสํวรเณสุ วาฯ **ตนุ** วิตฺถาเร, อมฺพิลรสํ ตโนตีติ **ตินฺติณี,** ทฺวิตฺตมิตฺตํ, **ณ**ตฺตญฺจ, นทาทิฯ ทฺวยํ อมฺพิลงฺกุรผเล เสตรุเกฺขฯ

คทฺรภณฺฑปฺปมาณผลตฺตา **คทฺทภโณฺฑ, ร**โลโป ฯ **กปิ** จลเน, ตโน, ทีโฆ อาคมสฺส ฯ กนฺทราโล, ปิลโกฺขปิ ฯ

ติกํ สาลรุเกฺข ฯ **สล** คมเน, โณ, สารวนฺตตาย วา **สาโล** ฯ อสฺสกณฺณสทิสปณฺณตาย **อสฺสกโณฺณ** ฯ **สนฺช** สเงฺค, อ, **สชฺช** อทเน วา, อ ฯ ทฺวยํ นทีสเชฺช ฯ **อชฺช** อชฺชเน, อุโน ฯ **กก** โลเลฺย, อุโธ ฯ วีรตรุ, อินฺททฺทุโมปิ ฯ

๕๖๓. ติกํ มุจลินฺเท ฯ **จุล** นิมุชฺชเน ฯ **มุจล** สงฺคาเต, อิโนฺท ฯ **นีโป** กทเมฺพปิ ฯ ติกํ ปีตสาเล ฯ **ปิยโก** กทเมฺพปิ ฯ **อส** ภกฺขเน, ยุ, ปีตปุโปฺผ สาโล รุโกฺข **ปีตสาโล** ฯ พนฺธูกปุโปฺผ, ชีวโกปิ ฯ

ทฺวยํ ฌาฎลิยํ ฯ คาโว ลิหนฺตีติ **โคลีโส, หสฺส โส** ฯ **ฌฎ** สงฺฆาเต, อโล ฯ ฌาฎโล, ปาฎลิปุปฺผาการา ทีฆผโล รุโกฺข ฯ ปโมโกฺขปิ ฯ

๕๖๔. ทฺวยํ ราชายตเน, ขีรวนฺตตาย **ขีริกา** ฯ เทวราชสฺส นิวาสนฎฺฐานภูตตฺตา **ราชายตนํ,** ปิยาเลปิ ฯ ทฺวยํ กปฺผเล ฯ กุจฺฉิเตน ผเลน อุมฺภติ ปูรตีติ **กุโมฺภ** ฯ กุจฺฉิเตน โมทตีติ **กุมุทิกา,** ณฺวุ ฯ

ทฺวยํ คฺวากรุเกฺข, ยสฺส ผเลน ตมฺพูลนามํ ชายติ ฯ **ปูช** ปูชายํ, โณ, **ชสฺส โค** ฯ **กมุ** อิจฺฉายํ, เหตุกตฺตริ ณฺวุ ฯ ขปุโรปิ ฯ ทฺวยํ โลหิตโลเทฺท ฯ ปฏฺฏิอิตฺยาขฺยา ยสฺส **ปฏฺฏิ** ฯ ‘‘ปทฺธี’’ติปิ ปาโฐ ฯ อสฺมิํ ปกฺขิเตฺต ลาขา รตฺตา ภวตีติ **ลาขาปสาทโน** ฯ กมุโกปิ ฯ

๕๖๕. ทฺวยํ อิงฺคุทิยํ, อยญฺจ กณฺฏกี พาหุเลฺยน มชฺฌิมเทเส ชายเต ฯ **อิงฺค** คมนโตฺถ, อิโท, อิสฺสุ, นทาทิ ฯ ตาปโส ปยุชฺชมานผลกตาย **ตาปสตรุ** ฯ ทฺวยํ ‘‘ภุชปโตฺต’’อิติขฺยาเต สุนฺทรตเจ รุเกฺข, ยสฺส ตเจ มนฺตกฺขรานิ ลิขนฺติ ฯ ภุโช ปาณิ, ตํสทิสปตฺตตาย **ภุชปโตฺต** ฯ มนฺตเลขเกหิ อาภุชิตตจวนฺตตาย **อาภุชี** ฯ ภูโช, จมฺมี, มุทุตฺตโจปิ ฯ

ทฺวยํ สิมฺพลิยํ ฯ ปิจฺฉาโยคา **ปิจฺฉิลา,** อิโล ฯ **สมฺพ** มณฺฑเล, อลิ, อสฺสิ ฯ ‘‘ปิจฺฉิลา ปูรณี โมจา, ถิรายุ สิมฺพลี ทฺวิสู’’ติ [อมร ๑๔.๔๖] **อมรโกโส** ฯ ทฺวยํ ปิจฺฉิลากาเร กณฺฏกสหิเต รุเกฺข ฯ **รุจ** ทิตฺติยํ, เหตุกตฺตริ ยุ, **กุฏ** โกฏิเลฺย, กตฺตริ โณ, โกโฏ อสิมฺพลิ สมาโนปิ สิมฺพลิสทิสาการทสฺสนโต **โกฏสิมฺพลิ,** ปุเม ฯ กสมฺพโลปิ ฯ

๕๖๖. ทฺวยํ ‘‘กณฺฏกรญฺช’’อิติ ขฺยาเต กณฺฏกินิ กรญฺชคุเมฺพ, ยํ โลเก ‘‘กลิโน’’ติ วุจฺจติ ฯ **กร** หิํสายํ, **กร**โต ริริยา ฯ **ปู** ปวเน, อิโก, **โต**โนฺต จ ฯ ปูติกรโช, กลิมารโกปิ, กลิโน ฯ ทฺวยํ ทาลิมปุปฺผากาเร ปีตนาสกรุเกฺข ฯ **รุห** ชนเน, ณี ฯ โลหิตปุปฺผตาย **โรหิตโก** ฯ

ทฺวยํ เอรเณฺฑ ฯ **เอรฑิ** หิํสายํ ฯ วาตํ เอรณฺฑตีติ **เอรโณฺฑ,** โณ ฯ **มณฺฑ** ภูสเน, อีสํปสนฺนเตลตาย วา **อามโณฺฑ,** อามํ วา วาตํ, ตํ ทายตีติ **อามโณฺฑ** ฯ **ทา** อวขณฺฑเน, **ทา**สฺส **โฑ** ฯ จิตฺตโก, จญฺจุปิ ฯ

‘‘อคฺคิสเญฺญปิ จิตฺตโก, ปุเม เอรณฺฑเก จญฺจุ ฯ

ปกฺขิตฺเณฺฑ ถิยํ มโต’’ ฯ

ทฺวยํ สิวารุเกฺขฯ สตฺตุยุตฺตผลตาย **สตฺตุผลาฯ** คณฺฑํ สเมตีติ **สมี,** อ, นทาทิ, ปาริภทฺท เกปิฯ ครุทารุ, ปูติกฏฺฐมฺปิฯ

๕๖๗. ทฺวยํ กรเณฺชฯ นตฺตํ รตฺตา มาลา ยสฺสฯ กํ รฌฺชยตีติ **กรโฌฺช,** โฌฯ จิลฺลวิ โลฺล, กรโชปิฯ ทฺวยํ ขทิเรฯ **ขท** หึสายํ, เถริเย จฯ ขทนฺติ ทนฺตา เยนาติ **ขทิโร,** อิโรฯ ทนฺตา ธาวนฺติ เยน นิโรคตฺตาติ **ทนฺตธาวโน,** ยุ, **ธาว** คติสุทฺธิยํฯ คายตฺตี, พาลตนโยปิฯ “คายตฺตี ขทิเร อิตฺถี, ฉนฺทสิปิ ฉฬกฺขเร”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๔.๔๙ พฺยาขฺยาสุธา ๒.๔.๕๐] **รภโสฯ** พาโล สุขุโม ปตฺตสญฺญิโต ตนโย ยสฺส **พาลตนโยฯ** ทฺวยํ ปีตสาเร ขทิเรฯ ขทิราทิกนฺตุ ปีต สาเรฯ เสตวณฺณตาย โสโม กปฺปูรสทิโส วโกฺก วกฺกลเมตสฺส **โสมวโกฺกฯ** “โสโม กฺเวเร ปิตุเทวตายํ, วสุปฺปเภเท วสุธากเร จฯ ทิโพฺพสธี โสมลตา สมีรเณ, กปฺปูรนีเรสุ จ วานเร จา”ติ **นานตฺถสงฺคโหฯ** อีสํ ขุทฺทกํ ทลเมตสฺส **กทโร, ล**สฺส **โรฯ** ทฺวยํ ปิณฺฑีตเกฯ **สล** คมเน, โลฯ **มท** อุมฺมาเท, ยุฯ “ปิณฺฑีตโก มรวโก, สสโน กรหาฏโก”ตฺย**มรโกเส** [อมร ๑๔.๕๒]ฯ

๕๖๘. ติกํ อินฺทสาเลฯ สาลานํ รุกฺขานํ อิโนฺท ราชา **อินฺทสาโล,** ทาสาทีสุ **สิริวฑฺฒ กา**ทิสโทฺท วิย อธิวจนมตฺตมิทํฯ อินฺทสฺส สกฺกสฺส สาโลติปิ **อินฺทสาโลฯ สลฺล**โต ณฺวุ, นทาทิ, **สลฺลกีฯ ขร** เฉทนวินาสเนสุ, ณฺวุฯ

ทฺวยํ เทวทารุมฺหิฯ เทวานํ ทารุฯ ภทฺทตฺตา **ภทฺททารุฯ** สกฺกปาทโป, ปาริภทฺทโก, ปีต ทารุ, ทารุ, ปูติกฏฺฐมฺปิฯ ทฺวยํ เหมปุปฺผเกฯ ปฐมกาเล จมฺปานคเร ชาโต **จเมฺปโยฺย,** เณ โยฺยฯ **ก**ปจฺจเย **จมฺปโกฯ**

๕๖๙. ทฺวยํ ปนเสฯ **ปน** พฺยวหาเร, ถุติมฺหิ จ, อโสฯ กณฺฏกยุตฺตํ ผลมสฺส **กณฺฏกิผโลฯ** ทฺวยํ สิวายํฯ น วิชฺชเต โรคภยํ, โรคพฺยโถ โจปยฺยุชฺชมานายมสฺสนฺติ **อภยาฯ** โรคภยํ หรติ อปเนตีติ **หรีตกี,** โต, สกเตฺถ โก, นทาทิฯ หริตฺตกีปิฯ อพฺยถา, ปุตนา, อมตา, เหมวตี, เจตกี, สิวาปิฯ

ทฺวยํ กริสผเลฯ โรคํ อสติ ภกฺขตีติ **อโกฺข,** โข, **ส**สฺส **โกฯ** โรคํ วิภูตํ กโรตีติ **วิภีตโก,** วิ ภีฏฺโกปิฯ ภูตาวาโส, กลิทฺทุโมปิ, กลิสฺส อาสยภูโต ทุโม **กลิทฺทุโมฯ** ทฺวยํ ปุสฺสผเลฯ นตฺถิ มตเมติสฺสํ เหตุภูตายํ **อมตาฯ มล** ธารเณ, ณฺวุ, นทาทิ, **อามลกีฯ** วยฏฺฐาปิฯ วโย ติฏฺฐติ ถิรี ภวเตฺยตายาติ **วยฏฺฐาฯ**

๕๗๐. ทฺวยํ ฑหุรุเกฺขฯ ลพฺนามเก ปพฺพเต ชายตีติ **ลพุโชฯ** ขุทฺทกตฺตา ลีนํ อปากฏํ กุจสงฺขาตํ ผลเมตสฺส **ลิกุโจ,** นิปาตนาฯ ทฺวยํ ปีตปุเปฺผฯ อคนฺธปุปฺผตาย อตฺตานํ กณิฏฺฐํ ก โรตีติ **กณิกาโร, ฏฺฐ**โลโป, ปทุมปฺปมาณปุปฺผทุมตาย **ทุมุปฺปโลฯ**

ติกํ หิงฺคุนิยฺยาเสฯ **นี** นเย, โพ, **โม**โนฺต จฯ ติตฺตรสตฺตา อริภาเว ติฏฺฐตีติ **อริโฏฺฐฯ** ปุจิํ กุฏฺฐํ มทฺทตีติ **ปุจิมโนฺท,** อิตฺตํ, พินฺทาคโมฯ ธมฺมเสโน, มาลโกปิฯ มลเต โรคํ **มาลโก,** ณฺวุฯ ทฺวยํ รตฺตปุเปฺผฯ **กโร**ติสฺมา ณฺวุฯ **ทล** วิทารเณ, โม, อิการาคโมฯ ทาฑิโมปิฯ

๕๗๑. ทฺวยํ ปีตทฺทุเมฯ สรติ กาลนฺตรํ **สรโล,** อโลฯ ปูติเยว กฏฺฐํ **ปูติกฏฺฐํ, ปูติมุตฺตนฺ ติ** ยถาฯ ทฺวยํ ปิจุฉิลายํฯ **กปิ** จลเน, อิโลฯ **สาส** อนุสิฏฺฐิยํ, **สิส** อิจฺฉายํ วา, อโป, นิคฺคหีตาค โม, **สึสปาฯ** อครุปิฯ

ติกํ ผลินิยํฯ **สา** ตนุกรเณ, โมฯ ปิยภาวํ คจฺฉตีติ **ปิยงฺคุ,** อุฯ กมนียภาวํ คจฺฉตีติ **กงฺคุ,** อุ, นิปาตนาฯ มหิลาวฺหยา, ลตา, คุนฺทา, คนฺธผลี, การมฺภาปิฯ ทฺวยํ สิรีเสฯ สรติ โรคํ หึสตีติ **สิรีโสฯ** อีโส, อสฺสิฯ **ภณฺฑ** ปริภาสเน, อิโลฯ กปีตโนปิฯ อมฺพาฏเก, คทฺทภเณฺฑ จ กปีตโนฯ

๕๗๒. ทฺวยํ มณฺฑูกปเณฺณฯ **สุณ** คติยํ, ณฺวุ, ทีฆํ ผลวณฺฎํ ยสฺสฯ นโฎ กุฎนฺนฎาปิฯ ทฺวยํ พกุเลฯ **วก** อาทาเน, อุโลฯ เกสรยุตฺตปุปฺผตาย **เกสโรฯ**

ทฺวยํ มลปุปฺผสฺมึฯ กากานํ อุทุมฺพโร กาโกทุมฺพโร, โส เอว **กาโกทุมฺพริกา,** สกเตฺถ อิโกฯ **ผล** นิปฺผตฺติยํ, คุ, **ลสฺส โคฯ** ทฺวยํ นาครุเกฺขฯ น คจฺฉตีติ **นาโค,** ทีฆาทิฯ นาคานํ มาลา, สา สญฺชาตา ยตฺร **นาคมาลิกาฯ**

๕๗๓. ทฺวยํ อโสเกฯ นตฺถิ โสโก เยนฯ **วช** คมเน, อุโลฯ ทฺวยํ ชยายํฯ ตํตํโรคชยาทิกํ กโรตีติ **ตกฺการี,** ณีฯ วิเสเสน ชยตีติ **เวชยนฺติกา,** อโนฺต, นทาทิ, สกเตฺถ โกฯ ‘‘ชยา ชยนฺตี ตกฺการี, นาเทยี เวชยนฺติกา’’ตฺย**มรโกโส** [อมร ๑๔.๖๕]ฯ

ทฺวยํ สมุทฺทสมีปเทสเช สามทเล ตมาลนาเม ตรุมฺหิฯ ตาปิยํ ชายตีติ **ตาปิโฉฺฉ,** อญฺญเตฺถ โฉ, พินฺทาคโม, ‘‘ตาปี ตุ สริตานฺตเร’’ติ หิ **นานตฺถสงฺคโหฯ ตมุ** กงฺขายํ, อโลฯ ทฺวยํ กุฎเชฯ โรคํ ฉินฺทตีติ **กุฎโช,** โชฯ คิริมฺหิ ชาตา มลฺลิกา **คิริมลฺลิกา,** สกฺกปริยาโยปฺยตฺรฯ

๕๗๔. **ตสฺส** กุฎชสฺส ผเล **อินฺทยโวฯ** อินฺทสฺส สกฺกสฺส ยโว ธญฺญวิเสโส **อินฺทยโวฯ** กลิงฺคํ, กทฺทยวมฺปิฯ

> ‘‘ปูติกรญฺช ธูมฺยาเฎ, เทสเภเท ปุมา ภเว;
> กุฎชสฺส ผเล กฺลีวํ, กลิงฺคํ ถี ตุ นาริย’’นฺติ [จินฺตามณิฎีกา ๑๔.๖๗]ฯ –

รภโสฯ อมรมาลายนฺตุ ‘‘กลิเงฺค’นฺทยโว ปุมา’’ติ อิตฺถิกเณฺฑ ปาโฐฯ ตสฺสโตฺถ **กลิงฺคา** อิตฺถี, **อินฺทยโว** ปุมา ฯ ทฺวยํ กณิการิกายํฯ อคฺคิ อเนน มนฺถฺยเต **อคฺคิมโนฺถ,** โณฯ ตํ กเฎฺฐหิ ฆํสิยมาเน อคฺคิ อุฎฺฐหติฯ **กณ** คติยํ, ณฺวุฯ ชยาปฺยตฺรฯ ‘‘วิชเย โส ชยา ทุคฺคา, ชยนฺตี คณิการิเก’’ติ ชยา นานาตฺถาฯ

ทฺวยํ นิคฺคุณฺฑิยํฯ นตฺถิ คุณฺฑํ คพฺภพนฺธนเมตายาติ **นิคฺคุณฺฑีฯ สิ** พนฺธเน, ทุ, สินฺทุํ คพฺภพนฺธนํ วาเรตีติ **สินฺทุวาโรฯ** อินฺทานีปฺยตฺรฯ อินฺทานีกรเณ ถีนํ, สินฺทุวาเรนฺทนาริสุฯ ทฺวยํ มลฺลิกายํฯ ติณานิ สูลนฺติ ยสฺมินฺติ **ติณสูลํ, สูล** รุชายํฯ ยตฺร ตํ ชายติ, ตตฺร ติณานิ โรคีนิ ภวนฺตีตฺยโตฺถฯ ‘‘ติณสูลํ มลฺลิกายํ, ปณฺฑกํ เกตกีผเล’’ฯ มลฺลเต ธารียเต สเพฺพหีติ **มลฺลิกา, มลฺล** ธารเณ, อิ, สกเตฺถ โกฯ ภูปที, สีตภีรุ จฯ

๕๗๕. ทฺวยํ กณฺหปุปฺผเสผาลิกายํฯ สิผา ชฎา ยสฺสตฺถิ **เสผาลิกา,** อิโก, **ล**มโชฺฌฯ นีลปุปฺผตาย **นีลิกาฯ** สุวหา, นิคฺคุณฺฑีปิฯ ‘‘สินฺทุวาเรปิ นิคฺคุณฺฑี, นีลเสผาลิกาย เจ’’ติ รุโทฺทฯ ทฺวยํ วนมลฺลิกายํฯ **ผุฎ** วิกสเน, อา ภุโส ผุฎตีติ **อโปฺผฎา,** รสฺสาทิฯ

จตุกฺกํ รตฺตปุเปฺผฯ **พนฺธ** พนฺธเน, อุ, สกเตฺถ โกฯ ชยตฺถํ สุมนํ **ชยสุมนํฯ ภณฺฑ**ติสุมาอิโก, **ภณฺฑิโกฯ** ชีวตีติ **ชีวโก, ชีว** ปาณธารเณ, ณฺวุฯ **ชีวก**สทฺทสฺส ปีตสาลาทีสฺวปิ ปวตฺ

ตนโต พนฺธุ เอว ชีวโก **พนฺธุชีวโก**ติ **พนฺธุ**สทฺเทน วิเสเสตฺวา วุตฺตํ, สมฺทิเตน วา นามมิทเม กสฺสฯ ‘‘พนฺธุ พนฺธุกปฺเปฺผ จ, พนฺธุภาตริ พนฺธเว’’ติ วจนโต,

> ‘‘ชีวโก ปีตสาเล จ, เขปเน วุฑฺธิชีวินิ;
> เสวินิ ปาณเก ผาติ-กุณฺฑิเก ปาทปนฺตเร’’ติฯ –

วจนโต จ ‘‘พนฺธุชีวโก’’ติ เอตฺถ เทฺว นามานิปิ ทฏฺฐพฺพานิฯ

๕๗๖. ปญฺจกํ สุมนายํฯ สุนฺทรํ มโน ยสฺสํฯ สุคนฺธตฺตา **ชาติสุมนา**ติ สมฺทิตนามํฯ **มล** ธารเณ, โต, นทาทิฯ **ชน** ชนเน,ติฯ วสฺสกาลสญฺชาตปุปฺผตาย **วสฺสิกีฯ** อิโก, นทาทิฯ

ทฺวยํ ‘‘จเมฺปยฺย’’อิติ ขฺยาเตฯ **ยุถ** หึสายํ, อิ, สกเตฺถ โก, ทีฆาทิฯ มคเธ ภวา **มาคธีฯ** คณิกา, อมฺพฏฺฐาปิฯ ทฺวยํ ‘‘เทวาลิ’’อิติ ขฺยาตายํฯ สุนฺทรํ ทลเมติสฺสา **สตฺตลา, ทสฺส โต,** สตฺต ทลานิ ยสฺสา วา **สตฺตลาฯ** นวา นูตนา มลฺลิกา **นวมลฺลิกาฯ** นวมาลิกาปิฯ

๕๗๗. ทฺวยํ ปุณฺฑเก ‘‘ลํสฺวณ’’อิติ ขฺยาเตฯ วสเนฺต ปุปฺผติ **วาสนฺตีฯ** อติมุทํ ตโนตีติ **อติมุโตฺต,** นิปาตนาฯ มาธวี, ลตาปิฯ มธุมฺหิ จิเตฺต, เวสาเข วา ปุปฺผตีติ **มาธวีฯ**

> ‘‘ลตา โชติมตีปกฺก-สาขาวลฺลีปิยงฺคุสุ;
> ลตา กตฺถูริกายญฺจ, สา ทุพฺพามาธวีสุ จา’’ติฯ

ลตา อเนกตฺถาฯ ทฺวยํ กรวีเรฯ กุจฺฉิตํ รวนฺติ อสฺสา เยน **กรวีโร,** อีโรฯ อเสฺส มาเรตีติ **อสฺสมารโกฯ** ปฏิหาโสปิฯ

ทฺวยํ มาตุลุเงฺคฯ มโตฺต ลุชฺชติ เยน **มาตุลุโงฺค, ลุช** วินาเสฯ ปริปุณฺณพีชตาย **พีชปูโรฯ** รุจโกปิ, **รุจ** ทิตฺติยํ, ณฺวุฯ ทฺวยํ ธุตฺตุเรฯ อุคฺคํ มชฺชติ เยน **อุมฺมโตฺต, มท** อุมฺมาเทฯ มาเรตีติ **มาตุโล,** อุโล, **รสฺส โตฯ** ‘‘อุมฺมโตฺต กิตโว ธุโตฺต, ธตฺตูโร กนกาวฺหโย, มาตุโล มทโน’’ตฺยมรโกโส [อมร ๑๔.๗๗]ฯ

๕๗๘. ทฺวยํ กณฺหปากผเลฯ กรํ หตฺถํ มทฺทติ กณฺฏเกน **กรมโนฺทฯ** กรมโทฺทปิฯ สุฏฺฐุ สิโนตีติ **สุเสโน, สิ** พนฺธเน, ยุฯ ทฺวยํ กุเนฺทฯ **กุณ** สโงฺกจเน, โท, **นตฺตํ, กุณ** สโทฺทปกรเณ สุ วาฯ มาเฆ ภวํ **มาฆฺยํ,** โย, ตสฺมึ กาเล หิ ปุปฺผาทิสมิทฺธิ ภวตีติ ตพฺภวเตฺตน พฺยปเทโสฯ

ทฺวยํ เทวตาเสฯ เทวตา อาสนฺติ ยํ **เทวตาโสฯ** ชีมูตกาเล สญฺชาตตฺตา **ชีมูโต,** มฺหนลาฯ ทฺวยํ สนามปสิเทฺธ ปุปฺผวิฏเปฯ ปุปฺผมาสุํ น มิลาตมสฺส ภวตีติ **อมิลาโตฯ** มหนฺตมฺปิ กาลํ สหตีติ **มหาสหาฯ**

๕๗๙. จตุกฺกํ ฌิณฺฑิสามเญฺญฯ สิรี วตฺตติ เยน **เสเรยฺยโก,** เณยฺยโกฯ ทาสนามกตฺตา **ทาสีฯ กิร** วิกฺกิรเณ, อาโต, ทฺวิตฺตํฯ **กุร** สเทฺท, โฑ, สกเตฺถ โกฯ

ทฺวยํ กเณฺฏฺน, ปเตฺรน จ สิเต ปณฺณาเสฯ **อช** คมเน, อุโกฯ สิโต สุโกฺก ปณฺณาโส **สิตปณฺณาโสฯ** ทฺวยํ อปฺปปเตฺต ปณฺณาเสฯ **อีร** กมฺปเน, ยุฯ ผณึ ชยติ **ผณิชฺชโก, ยสฺส โกฯ**

๕๘๐. ทฺวยํ ชปากุสุเมฯ ชปติ ยาย **ชปา, ชุ** ชวเน วา, โป, อุสฺสตฺตํฯ มรุเทสเช กณฺฏกินิ กรภปฺปิเย ตรุวิเสเส **กรีรา**ทิทฺวยํฯ **กโร**ติสฺมา อีโรฯ **กจ** พนฺธเน, ทฺวิตฺตํ, กกโจ,

คนฺถิโลปิฯ

ทฺวยํ รุโกฺขปริชาเต วิชาติเย ปลฺลเวฯ รุเกฺข ชายมานา ตํ อทฺทติ หึสตีติ **รุกฺขาทนี,** **อทฺท** หึสายํ, ยุ, นทาทิ, **ทโลโป**ฯ **วนฺท** อภิวาทนถุตีสุ, อ, อิตฺถิยํ, สกเตฺถ โก, **อสฺส** ทีโฆฯ รุกฺขรุหา, ชีวนฺติกาปิฯ ทฺวยํ จิตฺตเกฯ **จิติ** หึสายํ, คเนฺธ จ, ณฺวุฯ **อคฺคิสญฺญิโต**ติ อคฺคิปริยายนามโกฯ ปาฐีปิ, ปุเม'ยํฯ

๕๘๑. ทฺวยํ คณรูเปฯ อโกฺก สูริโย, ตปฺปริยายนามกตฺตา **อโกฺก**ฯ วิกโรตีติ **วิกิรโณ,** ยุฯ อสฺสิฯ อกฺกโวฺห, วสุโก, อโปฺผโฏ, มนฺทาโร, อกฺกปโณฺณปิฯ "ปุเม อกฺกโวฺห อโปฺผโฏ, วนมาลฺยปราชิเต"ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๔.๘๐] **รุโทฺท**ฯ มนฺทาโร เทวทุมมฺหิ ปาริภทฺทเกปิฯ ตสฺมึ อเกฺก โย เสตปุปฺผโก, ตสฺมึ **อฬโกฺก**ฯ เสตปุปฺผตาย อลํภูโต อโกฺก **อฬโกฺก, อล** ภูสเน, ฬตฺตํฯ ปตาปโสปิฯ ทฺวยํ ฉินฺนรุหายํฯ ติตฺตรสตฺตา ปูติภูตา ลตา **ปูติลตา, ปู** ปวเน วา,ติฯ โรคมลํ ปุนาตีติ ปูติ, สา เอว ลตา **ปูติลตาฯ คุฬ** รกฺขเณ, โจ, นทาทิฯ **คร** เสจเน วาฯ อมตา, มธุปณฺณีปิฯ มธุ อิว ปณฺณมสฺสา **มธุปณฺณี**ฯ ทฺวยํ ธนุเสนิยํ, ยา ปเตฺตหิ วจาสทิสี, ตตฺตโจ ตนฺตธนุคุโณปยุโตฺตฯ มุพฺพาวิการตาเยว ธนุชิยา "มุพฺพี"ตฺยุจฺจเต, **มุพฺพ** พนฺธเน, อ, มุพฺพาฯ มธุรสตฺตา **มธุรสา**ฯ เทวี, โมรฏาปิฯ **มุร** ปเวธเน, อโฏ, **โมรฏา**ฯ

๕๘๒. ทฺวยํ มกฺกฏิยํฯ กปีนํ วานรานํ กจฺฉุํ ชเนตีติ **กปิกจฺฉุ**ฯ กปิกจฺจุปิฯ ทุกฺขสมฺผสฺสตาย **ทุผโสฺส**ฯ อตฺตคุตฺตา, ชฑา, อพฺยณฺฑา, กณฺฑูรา, ปาวุสายินี, สูกสิมฺพิปิฯ "อยํ ผเสฺสน กณฺฑุํ ชนยตี"ติ ยา โลเกหิ ปริหรียเต, ตโต อยํ อตฺตนา คุตฺตา รกฺขิตา **อตฺตคุตฺตา**ฯ ปาวุสายํ อุตุยํ เอติ ชายเต, โณ, อินีฯ สูกสหิตา สิมฺพิ อสฺสา **สูกสิมฺพิ,** รสฺสโนฺตฯ ทฺวยํ มณฺฑูกปณฺณิยํฯ **มช** สุทฺธิยํ, โฐฯ **กาส** ทิตฺติยํ, กรเณ อ, รโสฺสฯ สมงฺคา, โยชนวลฺลีปิฯ สมงฺคตีติ **สมงฺคา,** อฯ โยชนํ วลฺลี ยสฺสา **โยชนวลฺลี**ฯ

ทฺวยํ วนติตฺติกายํฯ **อมฺพ** สเทฺท, โฐ, **อว** รกฺขเณ วา, นิคฺคหีตาคโมฯ **ปา** รกฺขเณ, โฐฯ เสตา, ปาปเจลีปิฯ เสตรเสน ยุชฺชเตติ, อฯ ทฺวยํ กฏุกโรหิณิยํฯ **กฏ** วสฺสาวรณคตีสุฯ อุ, **กฏุ,** นารีฯ กฏุกรสา หุตฺวา รุหตีติ **กฏุกโรหิณี, รุห** ชนเน, ยุ, นทาทิฯ "กฏุกโรหิณี"ติ สมุทิเตน นามมิทํฯ กฏุโรหิณีปิฯ

๕๘๓. ทฺวยํ ขรมญฺชริยํ "จจสิม"อิติ ขฺยาตายํฯ อปมชฺชนฺติ วตฺถาทิก'มเนเนติ **อปามโคฺค,** ทีโฆ อุปสคฺคสฺสฯ สิขรมสฺสาติ **เสขริโก**ฯ ธามคฺคโว, วิมุขปุปฺผีปิฯ "โฆสเก ขรมญฺชริยํ, ธามคฺคโว ปุเม มโต"ฯ วิมุขํ ปุปฺผมสฺสาฯ ทฺวยํ กณายํฯ ปิตฺตํ ผลติ กุปฺปติ ยาย **ปิปฺผลี,** นทาทิฯ มคเธ ภวา **มาคธี,** มคธานํ อยํ วา **มาคธี,** ตตฺร ปฐมุปฺปนฺนตฺตา, พาหุเลฺยน วา ตตฺร ชายมานตฺตา ตํสมญฺญาย พฺยปทิสฺสเตฯ เวเทหี, กณา, โกลาปิฯ เวเทหานมยํ **เวเทหี**ฯ **กณา** นานตฺถา, วุตฺตญฺจ "กณา ปิปฺผลิ'ชาชี เจ"ติฯ

ทฺวยํ ติกณฺฏเกฯ ควํ กณฺฏโก **โคกณฺฏโก,** ปถวิยํ วา ลโคฺค กณฺฏโก **โคกณฺฏโก**ฯ **สิงฺฆ** ฆายเน, อาโฏฯ ปลงฺกสา, สาทุกโณฺฏปิฯ ยุตฺตราสฺนายํ ปลาเส จ ปลงฺกสา ถิยํฯ **สาทุกโณฺฏ** วิกงฺกเตปิฯ ทฺวยํ หตฺถิปิปฺผลิยํฯ โกลาการา, ตํนามิกา วา วลฺลี **โกลวลฺลิ,** รโสฺสฯ อิภานํ หตฺถีนํ ปิปฺผลี **อิภปิปฺผลี**ฯ กปิวลฺลี, วสิโรปิฯ **วสิโร** นานโตฺถฯ วสิโร อปามโคฺค สามุทฺทลวณํ หตฺถิปิปฺผลิ เจติฯ ปุเม'ยํฯ

๕๘๔. ทฺวยํ ฉคนฺถายํ, ยา “อุคฺคคนฺธา”ติปิ วุจฺจเต ฯ คุนฺนํ โลมสมฺปาตนฏฺฐาเน ชาตา **โคโลมี, วจ** วิยตฺติยํ วาจายํ, กรเณ อ, สตปพฺพิกาปิ ฯ วจา สุกฺกโลหิตมูลเภเทน ทฺวิธา, ตตฺรสุกฺกา “เหมวตี”ตฺยุจฺจเต **อมรโกเส** [อมร ๑๔.๑๐๒-๓]ฯ ทฺวยํ อโปฺผฏายํฯ กณฺณสณฺฐานปุปฺผตาย กณฺณีฯ คิริมฺหิ ชาตา กณฺณี **คิริกณฺณีฯ** โรคาทิชิตตฺตา **อปราชิตาฯ**

ทฺวยํ กลสิยํฯ สีหปุจฺฉาการกุสุมมญฺชริตาย **สีหปุจฺฉิฯ** ปณฺหิ อปฺปตนุ วุจฺจเตฯ ปณฺหิปณฺณํ ยสฺสา **ปณฺหิปณฺณีฯ** ปุถุปณฺณี, คุหาปิ, ปุถุ อสิลิฏฺฐํ ปณฺณมสฺสา **ปุถุปณฺณีฯ** คหฺวเร สีหปุจฺฉญฺจ, ถิยํ ฉมาตุเก คุโห [จินฺตามณิฏีกา ๑๔.๙๓]ฯ ทฺวยํ สาลปณฺณิยํฯ สาลปณฺณสทิสวิฏฺตาย **สาลปณฺณีฯ** สาลํ โสภนยุตฺตํ ปณฺณมสฺสา วา **สาลปณฺณีฯ ถุ** คติเถริเยสุ, อิโร, **ถิโรฯ**

๕๘๕. ทฺวยํ กณฺฏการิกายํฯ นิทฺทหติ กณฺฏกมุเฏฺฐติ **นิทิทฺธิกา,** ณฺวุฯ ภยกรณวเสนพฺยคฺฆสทิสตาย **พฺยคฺฆี,** พฺรหตี, ขุทฺทาปิฯ ทฺวยํ นีลิรุเกฺขฯ **นีล** วเณฺณฯ นีลวณฺณตาย **นีลี,** นทาทิ, อินี, **นีลินี,** กาฬา, ตุตฺถาปิฯ

> กาฬา กณฺหติวุตายํ, นีลี โยชนวลฺลิสุ;
> ปเณฺฑ รสญฺชเน ตุตฺถา, สุขุเมลาย นีลิยํ [จินฺตามณิฏีกา ๑๔.๙๔-๕]ฯ

ทฺวยํ คุญฺชายํฯ **ชญฺช** ยุเทฺธ, อุโก, อสฺสิ, **คุช** สเทฺท, อ, พินฺทาคโมฯ นามนฺตรานิ จสฺส –

> ทฺเม สา รตฺติกา รตฺต-ทลา จูฬามณี จ สา;
> กากจิญฺจี ตุลาพีชํ, กณฺหลา จ สิขณฺฑินีฯ

ทฺวย’มเหรุยํฯ อยมเหรุอิเจฺจว ขฺยาตกณฺฏกวตี ภวติฯ สตํ มูลานิ ยสฺส **สตมูลีฯ** สตํ โรเค อาวรตีติ **สตาวรี, วร** อาวรณิจฺฉาสุ, อถ วา “สตา”ติ จ “อาวรี”ติ จ เทฺว นามานิ ตสฺสาฯ “สตมูลี พหุสุตา-ภีรุ อินฺทีวรี วรี”ติ [อมร ๑๔.๑๐๐] หิ วุตฺตํฯ

๕๘๖. ทฺวยํ อติวิสายํฯ มหาวีริยํ โอสธํ **มโหสธํฯ** “ลสุเณ ติวิสายญฺจ, สุณฺฐิยมฺปิ มโหสธ”นฺติ **รุโทฺท** ฯ อตีว วิสติ เภสชฺชปโยเคสูติ **อติวิสา,** วิสา, อรุณา, สิงฺคีปิฯ

> “อรุโณ กิญฺจิรตฺตเกฺก, สญฺฌาราเค อนูรุเก;
> นิสเทฺท กปิเล กุเฏฺฐ, ทเพฺพว วาจฺจลิงฺคิโก”ฯ

> “อรุณาติวิสาสามา, มญฺชฏฺฐาติวุตาสุ จ;
> อุสีเรติวิสายญฺจ, สิงฺคิมคฺคุรวลฺลภา”ติฯ

ทฺวยํ โสมราชิยํฯ **วก** อาทาเน, อโจ, โสมสมตาย การิตา วลฺลิกา **โสมวลฺลิกา,** สกเตฺถ โก, กณฺหผลา, ปูติผลาปิฯ

ทฺวยํ ทารุหลิทฺทารุเกฺขฯ **ทร** วิทารเณ, โพ, **รสฺส โพ,** ทาพฺพี, ทีฆาทิ, นทาทิฯ หลิทฺทวณฺณทารุตาย **ทารุหลิทฺทา,** หลิทฺทาปิฯ ทฺวยํ พิฬงฺเคฯ **องฺค, รงฺค, ลงฺค,** คตฺยตฺถา **ทณฺฑกา** ธาตู, อ, ฬตฺตํ, **พิฬงฺคํฯ** จิตฺรานิ ตณฺฑุลานิ ยสฺสา, ตณฺฑุโล, กิมิสตฺตุปิฯ

๕๘๗. ทฺวยํ สมนฺตทุทฺธายํ, **นุห** อุคฺคิรเณ, นทาทิ, มหนฺตํ นามมสฺสฯ สีหุโณฺฑ, วชิรทุโม, คุฬฺหาปิฯ ทฺวยํ ทกฺขายํฯ มุทฺทุคุณโยคา **มุทฺทิกา,** มธุรโส สาทุ, เตน วุตฺตํ **เวชฺชคเนฺถ** “สาทุ ลวณติตฺตมฺพิลกฏุกสายกา”อิติ, ตํโยคา **มธุรสาฯ** โคตฺถนี, ทกฺขาปิฯ ติกํ ยฏฺฐิมธุกายํฯ มธุรสตาย **มธุกํ,** อุปมาเน โกฯ ทณฺฑาการตฺตา ยฏฺฐิ จ สา มธุรสตฺตา มธุกา เจติ **ยฏฺฐิมธุกาฯ** มธุรสภาเว ติฏฺฐตีติ **มธุลฏฺฐิกา, ร**สฺส **โล,** สกเตฺถ โก จฯ “มธุยฏฺฐิกา”ติปิ ปาโฐ, วุตฺตญฺจ “มธุกํ กฺลีตกํ ยฏฺฐิ-มธุกํ มธุยฏฺฐิกา”ติ [อมร ๑๔.๑๐๙]ฯ

๕๘๘. ทฺวยํ วาติงฺคเณฯ วาตหรเตฺตน คณียเตติ **วาติงฺคโณ, ภณฺฑ** ปริภาสเน, ณฺวุ, นทาทิฯ **ฎ**การกรเณ ภณฺฏากีปิ, พฺรหติยมฺปิ อยํฯ

“วาติงฺคโณ ตุ วาตฺตากุ,
วาตฺตาโก สากเวฬฺหุ จ;
ภณฺฑากี ราชกุมฺภโณฺฑ,
วาตฺตากี ทุปฺปหาสินี”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๔.๑๑๔]ฯ

รภโสฯ ทฺวยํ พฺรหติยํฯ วาตฺตํ นิรามยํ กโรตีติ **วาตฺตากี,** วาติงฺคเณปิฯ **พฺรห** วุฑฺฒิยํ, โต, นทาทิฯ

ทฺวยํ โครกฺขตณฺฑุเล, วุตฺตญฺจ **ตนฺตนฺตเร** “คเงฺครุกี นาคพลา, ตถา โครกฺขตณฺฑุลา”ติฯ นาคสฺส พลมิว พลเมติสฺสา โรคหรณตฺตา **นาคพลา, ฌส** หึสโตฺถ, อฯ ทฺวยํ อคฺคิสิขายํฯ นงฺคลสทิสมูลตาย **ลางฺคลี, น**สฺส **โล,** ทีโฆ จฯ “นงฺคลี”ติปิ ปาโฐ, สรทกาเล สญฺชาตตฺตา **สารทีฯ**

๕๘๙. ติกํ กทลิยํฯ รมนฺติ ยสฺสํ **รมฺภา,** โภฯ **กท** มารเณ, อโล, นทาทิฯ **มุจ** โมจเน, โณฯ ทฺวยํ กปฺปาสิยํ , ยสฺสา ผลํ กปฺปาสํ กโรติ โลกานมุปการนฺติ **กปฺปาสี, กโร**ติสฺมา ปาโส, นทาทิฯ **วท** เถริเย, อโร, สมุทฺทนฺตาปิฯ

สมุทฺทนฺตา ตุ กปฺปาสี, สิกฺกาทุราลภาสุ จ;
กปฺปาสี วนสมฺภวา เจ, ภารทฺวาชีติ วุจฺจติฯ

ทฺวยํ ปณฺณลตายํฯ นาคโลเก ชาตา ลตา **นาคลตาฯ** ตมฺพวณฺณํ ลาตีติ **ตมฺพูลี,** อสฺสู, นทาทิฯ ตมฺพูลสฺส อยํ วา **ตมฺพูลีฯ** ตมฺพูลวลฺลี, นาควลฺลีปิ, ตมฺพูลํ นาม ผลปตฺตจุณฺณาทิโยคสมูหานํ นามํ, ตทตฺถา วลฺลี ตมฺพูลวลฺลี, นาคโลกสฺส วลฺลีฯ ทฺวยํ ธาตกิยํ, อยํ ตมฺพปุปฺผี, มโชฺชปยุตฺตาฯ ปุปฺผา สุคนฺธิกา ธาตกิเจฺจว ขฺยาตาฯ อคฺคิชาลสมานปุปฺผตาย **อคฺคิชาลาฯ** อติสยํ ฐิตึ กโรตีติ **ธาตกี,** นทาทิฯ

๕๙๐. ทฺวยํ สุกฺกติวุตายํฯ ติโสฺส วุตา ตจราชิโย ยสฺสา **ติวุตาฯ** ติโสฺส ปุฏา ตจราชิโย ยสฺสา **ติปุฏาฯ** สรลา, ติภณฺฑี, โรจนีปิ [เทวนีปิ (ก.)]ฯ ทฺวยํ กณฺหติวุตายํฯ **สา** ตนุกรเณ, วิเรจนกรเณน กายํ, โรคญฺจ สายตีติ **สามาฯ**

“สามา ตุ เมจเก วุทฺธ-ทารเก หริเต นทิ;
ติกณฺหติวุตา คุนฺทา, สาริวายมินีสุ เจ”ติฯ –

รภโส, กล สงฺขฺยาเน, **กร** กรเณ วา, อ, **กาฬาฯ** ถี **กาฬา** กณฺหติวุตายํ, นีลีโยชนวลฺลิสุฯ มสูรวิทลา, อทฺธจนฺทา, กาฬเมสิกาปิฯ

ทฺวยํ กุกฺกุฏสิงฺคายํฯ สิงฺคสทิสปุปฺผตาย **สิงฺคี,** กุฬีรสิงฺคี, วกฺกงฺคีปิฯ ทฺวยํ เรณุกาเขฺย คนฺธทเพฺพ, อยํ เรณุเกเตฺยว วาณิชาทีนํ ขฺยาตาฯ อสฺสา จ มรีจากติ ผลํฯ **เรณุ** คติสเทฺทสุ, ณุ, กปิลา วุตฺตาฯ ทฺวิชา, หเรณู, โกนฺตี, ภสฺมคนฺธนีปิฯ “หเรณุ โส กลาเยปิ, เรณุกายํ ถิยํ ภเว”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๔.๑๒๐] **รุโทฺทฯ**

๕๙๑. ทฺวยํ ผาลเกฯ หิรีนามิกาย เทวธีตาย สรีรโต สญฺชาตตฺตา **หิริเวรํฯ** วาเรตีติ วารํ, วารินามกตฺตา วา วารํ, **ล**เตฺต **วาลํฯ** อุทีฌํฯ เกสมฺพุนามมฺปิ, อุทีจีเทเส ภวํ **อุทีฌํ,** เกสสฺส อมฺพุโน จ ยานิ นามานิ, ตานิ สพฺพานฺยสฺสาติ **เกสมฺพุนามํฯ** ทฺวยํ พิมฺพิกายํฯ รตฺตํ ปกฺกผลมสฺสาฯ โอฏฺฐวณฺณสมานผลตาย **พิมฺพิกา,** อสฺสา เอว หิ ผเลโนโฏฺฐ อุปมียเตฯ ตุณฺฑิเกรี, ปีลุปณฺณีปิฯ

ทฺวยํ เสเลเยฺย, ตญฺจ ปาสาณภวํ สุคนฺธรสทพฺพํ เสลชนฺติ ขฺยาตํฯ สิลายํ ปาสาเณ ภวํ **เสเลยฺยํ,** เณโยฺยฯ อสฺมโน, อสฺมสฺส วา ปุปฺผํ **อสฺมปุปฺผํ,** กาฬานุสาริยมฺปิฯ ทฺวยํ เอลายํ “ผาลา”ติ ขฺยาตายํฯ **อิล** คมเน, อ, อิเสฺสฯ พหโว อเตฺถ ลาตีติ **พหุลา,** พหุโรเค วา ลุนาตีติ **พหุลา,** จนฺทวาลาปิฯ

๕๙๒. ทฺวยํ “กุฏฺฐ”อิติ ขฺยาเต สุคนฺธทเพฺพฯ **กุฏ** เจทเน, โฐฯ กุยํ ปถวิยํ ติฏฺฐตีติ วา **กุฏฺฐํฯ** พฺยาธินามกตฺตา **พฺยาธิ,** ตถา จ “โกเวรํ ภาสุรํ กุฏฺฐํ, ปาริภาพฺยํ คทาหฺวย”นฺติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๔.๑๒๖] **รภโสฯ** ปากลํ, อุปฺปลมฺปิฯ ทฺวยํ เกวตฺตีมุตฺถเกฯ วุตฺตญฺจ –

“ปริเปลวํ ปฺลวํ วนฺยํ, ตํ กุฏนฺนฏสญฺญกํ;
ชายเต มณฺฑูกาการํ, เสวาลทลสญฺจเย”ติฯ

วเน ปานีเย ชาตํ **วาเนยฺยํ,** เณโยฺย, เกวตฺตีมุตฺถเก ปโณฺฑ, โสณโกโส กุฏนฺนโฏฯ **กุฏ** เฉทเน, **นฏ** อวพนฺธเน, **นฏ** นฏฺฏเน วา, กุฏนฺนฏนฺติ สมฺทิตนามํฯ นิคฺคหีตาคโมฯ ทาสปุรมฺปิฯ

ผลปากนฺตลตาทิ ชาติมตฺตเมว โอสธิ นาม, น ตุ ติผลกโกฺกลาทิ, **อิ**ปจฺจโย, พหุวจนนฺตุ อตฺถพหุลตฺตา เอว, เอกวจนโนฺตปิ ทิสฺสเต, โอสธิ อิตฺถิยเมวฯ โอสธํ สพฺพมชาติยํฯ ผลปากนฺตตฺตา ชาติโต อญฺญํ ยํ กิญฺจิ โรคาปนยนกรํ, ตโทสธมุจฺจเตฯ โอสธิชาติสมฺพนฺธิทพฺพมฺปิ ชาติวตฺติจฺฉายํ โรคปหีนกฺริยาเหตุตฺตา **โอสธ**สทฺทวาจฺจนฺติ ปฏิปาทนตฺถํ **สพฺพ**คฺคหณํฯ **โอสธ**สทฺทโต ชาติยํ โณฯ เกจิ ปน “โอสธิชาติมตฺตโมสธํ สพฺพมชาติย”นฺติ ปาฐมวตฺวา “โอสธิชาติมตฺตํ เภสชฺชํ สพฺพมชาติย”นฺติ ปฐนฺติฯ ตมิธ **โอสธิ โอสธ**สทฺทานเมว เอกเทสวิกติวเสน วุตฺตานํ สํสยาปคมนตฺถํ วิเสสสฺส วุตฺตตฺตา น คเหตพฺพํ, **อมรโกเสปิ** วุตฺตํ “โอสโธฺย ชาติมเตฺตสุ, อชาตฺยํ สพฺพโมสธ”นฺติ [อมร ๑๔.๑๓๕]ฯ ตตฺถ สกวาทีปเกฺข เอโก **ม**กาโร อาคมวเสน วุโตฺตฯ

๕๙๓. มูลาทิกํ ทสวิธํ **สาก**นฺติ มตํ, สโกฺกติ เยนาติ กตฺวาฯ ตตฺร **มูลํ** มูลกาทีนํ, **ปตฺตํ** พากุจาทีนํ, **กลีรํ** วํสาทีนํ, **อคฺคํ** เวตฺตาทีนํ, **กนฺทํ** นีลุปฺปลาทีนํ, **มิญฺชํ** ตาลาทีนํ, **ผลํ** กุมฺภณฺฑาทีนํ, **ตโจ** มาตุลุงฺคาทีนํ, **ปุปฺผํ** วงฺคสุเสนาทีนํ, **ฉตฺตํ** อหิฉตฺตาทีนํฯ

๕๙๔. ทฺวยํ เอฬัคเลฯ ปกาเรน ทหฺทุํ ปุนาตีติ **ปปุนฺนาโฏฯ ปุ** ปวเน, กิยาทิ, อโฏ, นิคฺคหีตาคโมฯ เอฬัคํ ทหฺทุํ ลุนาตีติ **เอฬัคโลฯ** ทหฺทุโฆ, จกฺกมทฺทโก, อุรณาโขฺยปิ, ทหฺทุํ หนฺตีติ **ทหฺทุโฆ, หน**สฺส **โฆฯ** จกฺกาการตาย จกฺกํ, ทหฺทุ, ตํ มทฺทยตีติ **จกฺกมทฺทโกฯ** อุรณาโขฺย เมสาโขฺยฯ มาริสากติอปฺปปตฺตโก ภูมิลคฺคปโตฺต ตณฺฑุเลโยฺย อปฺปมาริโส จ นาม, ตณฺฑุลโต ชายตีติ **ตณฺฑุเลโยฺย,** เณโยฺยฯ อปฺปปตฺตตาย อโปฺป จ โส มาริสากติตฺตา มาริโส เจติ **อปฺปมาริโสฯ**

ทฺวยํ ชีวนฺติยํ, อยํ รตฺตงฺคมาริสากติ, **ชีว**โต อโนฺต, นทาทิฯ อิตรโต ยุ, นทาทิฯ ชีวา, ชีวนียา, มธุปิฯ ''เหํ นุ เนฺว นี''ฯ ทฺวยํ ชีวเก, อยํ อฏฺฐวคฺคปวิโฏฺฐฯ อเนเนว นาเมน วาณิชานํ ปสิโทฺธฯ มธุรสตาย **มธุรโก,** ชีวาเปตีติ **ชีวโก,** ณฺวุฯ

> ''ชีวโก สิงฺคโก เสโก,
> ทีฆายุ กุจฺจสีสโก;
> รสฺสโงฺค มธุโร สาทุ,
> ปาณโก จิรชีวินี''ติฯ

ตนฺตนฺตรํ [อมรโกสุคฺฆาฏนฏีกายมฺปิ อปราทฺธํ จินฺตามณิฏีกายมฺปิ]ฯ

๕๙๕. ทฺวยํ ลสุเณฯ ยสฺส มูลํ เสตวณฺณํฯ ปลณฺฑุกนฺทโต มหนฺตกนฺทตาย **มหากโนฺทฯ** อมฺพิเลเนเกน รเสน อูนตาย **ลสุณํ, ล**ตฺตํ, รสฺสตฺตํ, **ณ**ตฺตญฺจ, **ลส** กนฺติยํ วา, ยุ, อสฺสุ, **ณ**ตฺตํฯ มโหสธํ, อริฏฺฐํ, รโสโนปิฯ ทฺวยํ รตฺตมูเล, หริเต จฯ **ปลฑิ** คนฺธเน, อุ, สุนฺทโร กโนฺท ยสฺส **สุกนฺทโกฯ** กฺรณสฺวนนิฯ

ทฺวยํ ปโฏเลฯ **ปฏ** คมเน, โอโล, ปฏํ รสํ ลาตีติ วา **ปโฏโล,** อุโสฺส, ติตฺตรสตาย **ติตฺตโกฯ** สกเตฺถ โกฯ กุลกํ, ปฏุปิฯ ทฺวยํ ''ภิงฺคราช''อิติ ขฺยาเต เกสรญฺชเนฯ ภิโงฺค วุจฺจติ ภมโร, ตพฺพณฺณํ กตฺวา เตสํ รเญฺชตีติ **ภิงฺคราโชฯ มุจ** โมจเน, อโว, อุสฺสา, **มากฺกโวฯ**

๕๙๖. ทฺวยํ ปุนนฺนวายํ, วุโทฺธปิ ปุน นโว ภวติ ยาย โยคิตายาติ **ปุนนฺนวาฯ** โสถํ หนฺตีติ **โสถฆาตํ, หน**สฺส **ฆาโตฯ** ทฺวยํ อนูปเช สาเกฯ **ตุท** พฺยถเน, ภาเว โตฯ วิคตํ ตุนฺนเมตสฺส ขาทเน **วิตุนฺนํฯ สท** วิสรณคตฺยาวสาเนสุ, โต, **อนฺนา**เทโส, สกเตฺถ โกฯ

ทฺวยํ การเวลฺลเกฯ ติตฺตรสตาย กุจฺฉิตากาเรน ลมฺพตีติ **การเวโลฺลฯ** อุสฺสาตฺตํ, รตฺตํ, อิโลฺล, **ก**ุปุโพฺพ **ลวิ** อวสํสเนฯ **สสุ** หิํสายํ, อโว, นทาทิ, อสฺสุฯ ''เห ขา เล-ขฺยา''ฯ ติกํ ลาพุยํฯ **ตุมฺพ** อทเน, ตุมฺพติ หิํสติ ปิตฺตนฺติ ตุมฺพี, นทาทิฯ **น**ปุโพฺพ **ลมฺพ** อวสํสเน, อุ, **ม**โลโป, **น**สฺส **อ**ตฺตํ, **อลาพุ,** ปาณินิยานํ [อุณาทิ ๑.๘๗], **อา**ปุโพฺพ **ลมฺพ** อวสํสเน, **อาลาพุฯ** กาตนฺติกานํ, จนฺทานเญฺจวํ, อสฺมากนฺตุ รสฺสํ กตฺวา อลาพุ, **อ**โลเป **ลาพุ,** อเภโทปจาเรน ตีณิปิ ผเลปิ อิตฺถิลิงฺคานิ, **สา**สโทฺท อิตฺถิ ลิงฺคตฺถโชตโกฯ

๕๙๗. ทฺวยํ สมฺปุเสฯ อิรํ วาริํ ลาติ ตพฺพาหุลฺยโตติ **เอฬาลุกํฯ** ''อิรา วาริสุรา ภูมิ-ภารตีสุ ปยุชฺชเต''ติ หิ **นานตฺถสงฺคโหฯ** ถิยํ, อุ, สกเตฺถ โกฯ **กุก** อาทาเน, อโร, นทาทิ, อุสฺสตฺตํ, กํ วาตํ, กผญฺจ กโรตีติ **กกฺกรี,** อปรตฺร **ผ**โลโปฯ กกฟิปิฯ ทฺวยํ กุมฺภเณฺฑฯ กุมฺภปฺปมาณผลตาย **กุมฺภโณฺฑ,** อญฺญเตฺถ โณฺฑ, กุโมฺภ วิย เฑตีติ วา **กุมฺภโณฺฑ,** พินฺทาคโม,

กุส เฉทเน วา, อโณฺฑ, **สสฺส โภ,** พินฺทาคโม, กํ วาตํ อุเมฺภตีติ วา **กุมฺภโณฺฑ,** อโณฺฑฯ **วลฺล** สํวรเณ, อิโภ, มหาผลตาย สพฺพาสํ วลฺลิชาตีนํ ภาติ ทิพฺพตีติ วา **วลฺลิโภ,** กกฺการูปิฯ

ทฺวยํ โครกฺขกกฺกริยํฯ อินฺทสฺส สกฺกสฺส วารุณี สุรา **อินฺทวารุณีฯ** วิเสเสน สรติ หึสติ กผปิตฺตาทโยติ **วิสาลาฯ** ‘‘สรเมโห กุฏฺฐหริ, วิสาลา กผปิตฺตฆา’’ติ หิ **ทพฺพคุเณฯ** วิสรติ วิเรจติ เอตายาติ วา **วิสาลาฯ** ทฺวยํ อนุปสาเกฯ วสติ ยสฺมิํ ขารคุโณ **วตฺถุฯ วส** นิวาเส, รตฺถุ, **วส** หิํสายํ วา, วสติ กผวาตปิเตฺตติ วตฺถุฯ **วตฺถุเลยฺยโก**ติ สมุทิตนามํฯ **ลย** สาเยฺย, ลยาเปติ สพฺพโทเสติ **เลยฺยโก,** ณฺวุ, อเสฺส, วตฺถุ จ โส เลยฺยโก จาติ **วตฺถุเลยฺยโกฯ** ‘‘มั-เห’’ฯ

๕๙๘. ทฺวยํ มูลเกฯ **ณฺวุ**มฺหิ **มูลโกฯ จจฺจ** ปริภาสนตชฺชเนสุ, อุ, อสฺสุ, มุ๎ลาปงฯ ทฺวยํ กลมฺพุเกฯ **ตมุ** กงฺขายํ, ณฺวุ, **พโนฺต** จ, เก ชเล ลมฺพตีติ **กลมฺพุโก,** ณฺวุ, อสฺสุฯ อุโปทิกาปิ, อุทกํ อปคตา **อุโปทิกาฯ**

กาสมทฺทณชฺฌรีมคฺควาทโย **สากเภทา** สากวิเสสาฯ กาสํ มทฺทตีติ **กาสมโทฺทฯ** กโจ, **ฌชฺฌ** ปริภาสนตชฺชเนสุ, อโร, นทาทิ, **ฌชฺฌรีฯ** กนกลาฯ ผํ วาตํ คณฺหาตีติ **ผคฺคโว,** หสฺส **โว, ผคฺคโว,** ‘‘ปั-เตํ-ขา’’ฯ

๕๙๙-๖๐๐. ทฺวยํ ทุพฺพายํฯ สุนฺทรํ ทลํ ปตฺตเมตสฺส มงฺคลปาเฐติ **สทฺทโล,** สทฺทํ มงฺคลสทฺทํ ลานฺติ ภาสนฺติ ปฐนฺติ พฺราหฺมณา เยนาติ วา **สทฺทโลฯ ทุพฺพี** หิํสายํ, อ, อวมงฺคลํ ทุพฺพตีติ **ทุพฺพา,** ทุนฺนิมิตฺตาทโย วาเรนฺติ ยายาติ วา**ทุพฺพา,** เนรุโตฺตฯ สตปพฺพิกา, ภคฺควี, อนนฺตา, รุหาปิฯ **สา** ทุพฺพา **สิตา** สุกฺกา เจ, โคโลมี นาม, โคโลมชตฺตา **โคโลมีฯ** สตวีริยา, คณฺฑาลี, สกุลากฺขโกปิฯ

ทฺวยํ ภทฺทมุเตฺตฯ **คุ** สเทฺท, โทฯ **มุจ** โมจเน, โต, โรคหรณตฺตา ภทฺทญฺจ ตํ มุตฺตเญฺจติ **ภทฺทมุตฺตํ,** ‘‘นฺวา-เมฺย-เยํ-ชี’’ฯ ทฺวยํ อุจฺฉุมฺหิฯ รสํ ลาตีติ **รสาโล,** ทีโฆฯ **อิสุ** อิจฺฉายํ, อุ, **อุส** ทาเห วา, อุ, **สสฺส โฉ,** ปุพฺพตฺร อิสฺสุ, อสรูปทฺวิตฺตํ, **อุจฺฉุ,** ปุเมฯ

จตุกฺกํ วํเสฯ **วี** คมเน, ฟุ, ตโจว สาโร ยสฺสฯ **วี** คมเน, อุ, **นา**คโม, **ณ**ตฺตํ, วนติ สมฺภตีติ **วํโสฯ วน** สมฺภตฺติยํ, โส, **วส** นิวาเส วา, กรเณ อ, นิคฺคหีตาคโมฯ สตปโพฺพ, ยวผโล, มกฺกโร, เตชโนปิ, มกฺกโรติ ปฏิเสวติ เยน **มกฺกโร,** สญฺญายํ อฯ ติกํ ปเพฺพฯ **ปพฺพ** ปูรเณ, **ปพฺพํฯ ผล** วิสรเณ, อุ, ฟตฺตํฯ **คนฺถ** คนฺถเน, อิ, วณฺณวิกาเร **คณฺฐิ, โส** ปุมาฯ

อนิลทฺธุตา อนิเลน กมฺปิตา **เย** เวณู กีฏาทิภิ กตรนฺธตาย นทนฺติ, เต กีจกา นาม สิยุํ, **จกี** อามสเน, ณฺวุ, ปุพฺพาปรพฺยญฺชนานํ วิปริยโย, **กีจกาฯ**

๖๐๑. ทฺวยํ นเฬฯ **นี** นเย, อโล, ฬตฺตํ, **ธม** สทฺทคฺคิสํโยเคสุ, ยุ, โปฏคโลปฺยตฺรฯ ทฺวยํ กาเสฯ ปุฏํ อญฺญมญฺญํ สํสคฺคํ คจฺฉตีติ **โปฏคโล, มสฺส โลฯ กาส** ทิตฺติยํ, อ, อยมนิตฺถีฯ

ทฺวยํ สเรฯ **ติช** นิสาเน, ยุฯ สรนฺตฺยเนเนติ **สโรฯ** ปุเม สญฺญายํ อ, **สร** หิํสายํ วาฯ คุโนฺทปฺยตฺรฯ **พีรณสฺส** เสตกุสุมสฺส ติณวิเสสสฺส มูลํ **อุสีรํ** นาม, **วส** กนฺติยํ, **อุส** ทาเห วา, อีโร, ปุพฺพสฺมิํ วสฺสุ, อภยํ, นลทํ, เสพฺยํ, ชลาสยํ, อมณาลํ, ลามชฺชกมฺปิฯ

หริตกฺยาภยา ปโณฺฑ, อุสีเร นิพฺภเย ติสฺฯ

ชลาสโย ชลาธาเร, อุสีเร ตุ ชลาสยํฯ

เสพฺยา เสวารเห สิยาฯ

๖๐๒. ติกํ กุเส, **กุส** เฉทเน, อ, **วรห** ปาธาเนฺย, ปริภาสนหึ สาทาเนสุ จ, อิโส, **ทุ** ปริตาเป, อโพฺภ, **ทโพฺภ,** กุโถ, ปวิตฺรมฺปิฯ

ทฺวยํ ''คนฺธเขฑ''อิติ ขฺยาเต ติเณ, วุตฺตญฺจ ''ภูตินํ คนฺธเขฑญฺจ, สุคนฺธํ โคมยปฺปิย''นฺติฯ อถ รามกปฺปูรโต โก อสฺส เภโทฯ **รามกปฺปูรํ** พหุปกณฺฑํ กปฺปูรสุคนฺธํฯ คนฺธเขฑนฺตุ อิกฺขสมานปตฺตํ สาขาสภาวํ ภูมิลคฺคํ, อโตเยว ภูตินกมุจฺจเต, ภูมิยํ ลคฺคํ ติณํ **ภูตินกํ,** นตฺตํ, สกเตฺถ โกฯ

ทฺวยํ ควาทีนํ มทนีเย ติเณ, **ฆส** อทเน, โณ, **ยุ** มิสฺสเน, อโสฯ ทฺวยํ ปูครุเกฺขฯ **ปูช** ปูชายํ, โณ, **ปูโคฯ กมุ** อิจฺฉายํ, ณฺวุฯ โฆณฺฎาปิ, ''โฆณฺฎา พทรปูเคสู''ติ **รุโทฺทฯ**

๖๐๓. ทฺวยํ ตาเลฯ **ตล** ปติฎฺฐายํ, จุราทิ, อฯ วาตาทโย วิภินฺทตีติ **วิเภทิกาฯ**

> ''วาตโฆ พฺรูหโน จาปิ, กิมิหา กุฎฺฐนาสโน;
> รตฺตปิตฺตหโร สาทุ, ตาโล สตฺตคุโณ มโต''ติฯ

หิ **ทพฺพคุโณฯ** ติณราชาปิฯ ทฺวยํ ขชฺชูริยํฯ **ขชฺช** ขชฺชเน, พฺยถเน จ, อูโร, นทาทิฯ **สิท** โมจเน, เสฺนหเน จ, อิ, **สนฺท** สวเน วา, อิ, อุปานฺตสฺสิ จ, **สินฺทิฯ**

๖๐๔. หินฺตาลาทโย สตฺต นิสฺสารตาย ติณานิ จ ตานิ มูเลน ชลปานสามญฺญโต ปาทปา เจติ **ติณปาทปา** วุจฺจนฺติ, **ติณ** อทเน, ปมาณโต ตาลโต หีโน **หินฺตาโล,** ปทวิปริยโย, รโสฺส จฯ นาฬิ วิย ชายตีติ **นาฬิเกโรฯ** อญฺญเตฺถ อิโร, โกโนฺต จ, นาฬิเกโรฯ ลางฺคลีปิฯ ''ลางฺคลี นาฬิเกเร จ, สิรปาณิมฺหิ ลางฺคลี''ติ [จินฺตามณิฎีกา ๑๔.๑๖๘] **รภโสฯ** สณฺฐานโต ตาลสทิสตาย **ตาฬี,** ฬตฺตํ, อุปมาเน อี, **ตฬ** อาฆาเต วา, จุราทิ, นทาทิ, **ตาฬีฯ กิต** นิวาเส, โรคาปนยเน จ, ณฺวุ, นทาทิตฺตา อี, **เกตกี,** อยํ นารีฯ

อรญฺญวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. อรญฺญาทิวคฺควณฺณนา

๖๐๕. นว ปพฺพตสฺส นามานิฯ **ปพฺพ** ปูรเณ, โตฯ **คิร** นิคฺคิรเณ, โอสธาทโย นิคฺคิรตีติ **คิริ,** อิฯ สิลานํ ราสิ **เสโล,** สิลา ปจุรา สนฺตฺยสฺมึ วา **เสโล, เสล** คติยํ วา, อฯ **อทฺท** คติมฺหิ ยาจเน จ, ภูวาทิ, อิ, **อทฺท** หึสายํ วา, จุราทิฯ น คจฺฉตีติ **นโคฯ** น จลตีติ **อจโลฯ** สิลานมุจฺจโย อุเพฺพโธ, ถูโป วา **สิลุจฺจโยฯ** สิขรโยคา **สิขรี,** อี, ติลกีภูโตฯ ภุํ ภูมึ ธรตีติ **ภูธโร,** ภุยา ธรียตีติ วา **ภูธโร,** พาหุเลฺยน อ, **ภูธโรฯ** อหาริโย, โคโตฺตปิ, เทสนฺตรํ เนตุมสกฺยตฺตา **อหาริโย,** ควํ ภูมึ ธารเณน ตายเต **โคโตฺตฯ**

ปญฺจกํ สิลายํฯ **อม** คติยํ, โภฯ **วน, สน** สมฺภตฺติยํ, ปสนติ พฺยาเปตีติ **ปาสาโณ,** นิปาตนา, **ปส** พนฺธเน วา, ยุฯ **อสุ** เขปเน, โม, **อสฺมา,** ราชาทิ, **อสุ** พฺยาปเน วาฯ **ปล** รกฺขเณ, **อุปโล, อุป** เทเห วา, **อล**ปจฺจโย นิปาโตฯ **สิล** อุเจฺจ, อฯ **สิลา,** นารีฯ

๖๐๖. คิชฺฌกูฏาทโย ติกูฏนฺตา ‘‘วงฺกาที’’ติ เอตฺถ **อาทิ**นา มลยททฺทุราทโย จ นคานควิเสสาฯ คิชฺฌา สกุณวิเสสา อสฺส กูเฏ วสนฺติ, คิชฺฌสทิสกูฏยุตฺตตาย วา **คิชฺฌกูโฏฯ** วิเสเสน ภาตีติ **เวภาโร,** อโรฯ **ปุล** มหเตฺต, วิเสเสน ปุลตีติ **เวปุโลฯ** อิสโย คิลตีติ **อิสิคิลิ,** อิฯ อาทิจฺจคมนวิโรเธน วิรุทฺธํ ฌายตีติ **วิโฌฺฌฯ** ปณฺฑุวณฺณตาย **ปณฺฑโว , ปณฺฑ** คติยํ วา, อโวฯ กุฏิลตาย **วโงฺกฯ** ทฺวยํ อุทยคิริมฺหิฯ อปรเสลาเปกฺขาย **ปุพฺพเสโลฯ** อุทยนฺตฺยสฺมา สูริยาทโยติ **อุทโย,** สูริยาทีนมุทยโยคโต วา **อุทโยฯ**

ติกํ อตฺถคิริมฺหิฯ มนฺทยติ สูริโย ยสฺมิํ **มนฺทโรฯ** มนฺทปฺปโภ วา อรติ ยสฺมิํ สูริโยติ **มนฺทโร,** อตฺถํ อนุปลทฺธิํ คหนกฺขตฺตานํ กโรตีตฺยโตฺถ, นามธาตุการิตนฺตา อฯ ทฺวยํ หิมวติ ปพฺพเตฯ หิมปฺปจุรตาย **หิมวา,** หิมํ วา วมตีติ **หิมวา,** กฺวิ, ราชาทิปเกฺขปตฺตา สิสฺสาฯ หิมยุโตฺต อจโล **หิมาจโลฯ**

๖๐๗. อตฺตนิ สญฺชาตคนฺธทพฺพานํ คเนฺธหิ โลเก มทยติ, โมทยตีติ วา **คนฺธมาทโน,** ยุฯ เกลาโส วุโตฺตฯ วิจิตฺตกูฏยุตฺตตาย **จิตฺตกูโฏฯ** สุขํ ทสฺสนํ ยสฺส, ยสฺมิํ วา **สุทสฺสโน,** กาฬวณฺณกูฏตาย **กาฬกูโฏฯ** ตีณิ กูฏานฺยสฺส **ติกูโฏ,** ฉเฬเตปิ ปพฺพตวิเสสาฯ **อสฺส** ยถาวุตฺตสฺส ปพฺพตสฺส **ปโตฺถ** สโม ภูมิภาโค สานุ นาม, **อสฺส** วา ปพฺพตสฺส สมาย ภูมิยํ ปโตฺถ สานุ จ ภวนฺตีติ อชฺฌาหริตพฺพํฯ ปติฏฺฐเต อสฺมินฺติ **ปโตฺถ, ฐ**สฺส **โถฯ สน** สมฺภตฺติยํ, ณุ, สมฺภชียเต เสวียเตติ **สานุ,** เทฺวปฺยนิตฺถิยํฯ

๖๐๘. ติกํ สิงฺคสฺส นามํฯ **กุฏ** ทาเห, กมฺมนิ โณ, **วา**กาเรน กูฏมฺปิฯ สิขํ รุหตีติ **สิขรํฯ** เนรุโตฺตฯ สิขํ คจฺฉตีติ **สิงฺคํ, อิงฺค** คมนโตฺถ, ขโลโปฯ ทฺวยํ ปพฺพตาทีนํ ปปตนฏฺฐานสฺส นามํฯ ปปตนฺตฺยสฺมา, โณฯ **ปต** อโธคมเน, **ปปาโตฯ ตฏ** สมุสฺสเย, **ตโฏฯ**

ทฺวยํ ปพฺพตนิตเมฺพฯ **นิตโมฺพ** ชฆเนปิ, **กฏ** วสฺสาวรเณสุ, ณฺวุฯ ปพฺพเต ปาสาณาทีสุ **อมฺพุโน** ชลสฺส **ปสโว** ปสวนํ นิชฺฌโร นาม, นิสฺสรณํ **นิชฺฌโร, ส**สฺส **โฌ,** อสรูปทฺวิตฺตํฯ ฌโรปิฯ

๖๐๙. ทฺวยํ กิตฺติเม อกิตฺติเม, สชเล นิชฺชเล วา กนฺทเรฯ **ทร** วิทารเณ, อ, อี, **ทรีฯ กํ** ชลวาจกมพฺยยํ, เกน ทรียเต **กนฺทโร,** อา, กนฺทราฯ ติกํ เทวขาตพิเลฯ นิลียนฺตฺยสฺมิํ **เลณํ, ลี** สิเลสเน, ยุฯ คติํ หฺวยติ กุฏิลยตีติ **คพฺภรํ,** นิปาตนาฯ **คพฺภ** ธารเณ วา, อโรฯ **คุหู** สํวรเณ, อ, **คุหาฯ**

ทฺวยํ สิลามยโปกฺขรณิยํฯ **โสฑิ** คเพฺภ, อีฯ **โสณ** วณฺณคติสงฺฆาเตสุ วา, โฑ, อีฯ ทฺวยํ ปพฺพตาทีนํ คพฺภรเทเส ลตาปลฺลวติณาทีหิ ปิหิโตทเร คพฺภเรฯ **กุญฺช** อพฺยตฺตสเทฺท, กรเณ, โณ, **นิกุญฺชํ นิ**ปุโพฺพฯ ทฺวยํปฺยนิตฺถิยํฯ **นิกุญฺช**วจนํ ปกุญฺชาทินิวตฺตนตฺถํฯ

๖๑๐. **เสลสฺส** ปพฺพตสฺส อุทฺธํภูมิ **อธิจฺจกา** นามฯ เสลสฺสาโธภาคาสนฺนภูมิ **อุปจฺจกา** นามฯ อตฺร เตหิ **อุปา**ทิสเทฺทหิ จฺจโก **ยทา**ทินา [ปาณินิ ๕.๒.๓๔]ฯ

มูลปพฺพตสฺสเนฺต ปริวาเรตฺวา ฐิตา ขุทฺทปพฺพตา **ปาทา** นามฯ ตตฺร **ปาทา**ทิทฺวยํฯ ปชฺชเต คมฺยเตติ, โณฯ เสลสฺส อุปโนฺต สมีเป ปพฺพโต **อุปนฺตเสโลฯ**

เคริกมโนสิลาหริตาลกฏฺฐินฺยาทิโกสโพฺพ เอว สิลาวิกาโร ‘‘ธาตู’’ตฺยุโตฺต, **ธร** ธารเณ, ตุ, **ธาตุฯ**

๖๑๑. ติกํ สีเหฯ เกสโร ชฏา, ตํโยคา, อี, **เกสรีฯ** มิเค หึสตีติ **สีโห,** นิปาตนา วณฺณวิปริยโย, มิเค หนฺตุํ สํวิชฺชมานา อีหา อสฺสาติ วา **สีโห,** สหตีติ วา **สีโหฯ** ปญฺจโสฺส, หริปีฯ มุขมิว จรณาปฺยสฺส กริกุมฺภทารณสมตฺถาติ เตหิ สห ปญฺจสฺสานิ ยสฺสฯ หรติ มิเคติ **หริ,** อิฯ มหากุกฺกุรปฺปมาโณ กุกฺกุรากติ กณฺหเลขาจิตฺตสรีโร โคมนุสฺสาทิหึสกฺขโม รสฺสมฺโข **ตรโจฺฉ** นาม, โส ''สุนขพฺยโคฺฆ''ติ วุจฺจติฯ **ตร** ตรเณ, โฉ, มิเค อทตีติ **มิคาทโน,** นนฺทาทีหิ ยุฯ

ทฺวยํ พฺยเคฺฆฯ วินิหนฺตฺวา อาฆายตีติ **พฺยโคฺฆ, ฆา** คโนฺธปาทาเน, พฺยโคฺฆ ทีปีนิปีฯ ปุํ ปฺมาโน ทาเลตีติ **ปุณฺฑรีโก, ทล** วิทารเณ, ณฺวุฯ **ทสฺส โฑ, ลสฺส โร,** อสฺสี, **ปุณฺฑรีโกฯ**

''ปุณฺฑรีกํ สิตโมฺพเช,
สิตจฺฉเตฺร จ เภสเชฺช;
โกสการนฺตเร พฺยเคฺฆ,
โส ทิสาวารณคฺคิสู''ติฯ –

นานตฺถสงฺคเหฯ วโคฺฆปีฯ ทีปีนิวิสเย สทฺทูโล อีริโต, สรตีติ **สทฺทูโล,** อูโล, โท จ โนฺต, สเทฺทน อุลติ คจฺฉตีติ วา สทฺทูโลฯ ทีปํ ตจฺจมฺมํ, ตํโยคา **ทีปี,** ตสฺมิํ ทีปินิฯ

๖๑๒. ปญฺจกํ อเจฺฉฯ **อสุ** เขปเน, โฉฯ **อิจ** ถุติยํ, อ, **อิโกฺกฯ** ภลฺลุโกปิ, **ภล, ภลฺล** ปริภาสนหึสาทาเนสุ, ณฺวุ, อสฺสุ, **อีส** คติหึสาทาเนสุ, โส, รสฺสาทิฯ **อ**ปจฺจเย **อิโสฯ**

ทฺวยํ โรหิเตฯ โลหิตวณฺณตาย **โรหิโส,** โลหิโต จ, ปุพฺพตฺร **ตสฺส โสฯ** ติกํ โคกเณฺณฯ ควสฺส กโณฺณ วิย ยสฺส กโณฺณติ **โคกโณฺณฯ** คณยุตฺตตาย คณี จ โส กณฺฏกสทิสสิงฺคตาย กณฺฏโก เจติ **คณิกณฺฏโก,** สมฺทิตนามมฺปิ วทนฺติฯ คณิ จ กณฺฏโก จ คณิกณฺฏกาติ เทฺว นามานิปิ ทฏฺฐพฺพานิ, เตเนว หิ ''คณิกณฺฏกา''ติ พหุวจนนิเทฺทโส กโตฯ

๖๑๓-๖๑๔. จตุกฺกํ ขเคฺคฯ สิงฺคญฺจ ขคฺคาขฺยํ, ตํโยคา **ขโคฺคฯ** ''ขโคฺค คณฺฑกสิงฺคาสิ-วุทฺธเภเทสุ คณฺฑเก''ติ [พฺยาขฺยาสุธา ๒.๕.๔] หิ **นานตฺถสงฺคเหฯ** ขคฺคสทิสํ วิสาณมสฺส สณฺฐานโตติ **ขคฺควิสาโณ,** โณฯ เอตฺถ **ขคฺค**สโทฺท อสิปริยาโยฯ ปลาสมทตีติ **ปลาสาโทฯ คณฺฑ** วทเนกเทเส, ณฺวุ, **คณฺฑโกฯ**

พฺยคฺฆาทิโก สโพฺพปิ มิคเภโท ''วาฬมิโค, สาปโท''ติ โวจฺจเตฯ พฺยคฺฆสฺสาติสเยน มนุสฺสาทีนํ หึสนโต ทุฏฺฐตา ปากฏาติ ตปฺปมุขตา วุตฺตาฯ **วล** สํวรเณ, วลนฺตฺยตฺตานมสฺมาติ วาโฬ, โณ, วาโฬ จ โส มิโค เจติ **วาฬมิโค,** ทุฏฺฐมิโคตฺยโตฺถฯ ''พฺยโคฺฆ ตํ ขาทตู''ตฺยาทินา สปนฺติ เยนาติ **สาปโท, สป** อโกฺกเส, โท, ทีฆาทิฯ

ปฺลวงฺคนฺตํ มกฺกเฏฯ ปฺลโว คติเภโท, เตน คจฺฉตีติ **ปฺลวงฺคโม,** ปฺลวโงฺค จฯ **มร** ปาณจาเค, อโฏ, โก จโนฺต, **มกฺกโฏฯ** นโร อิว **วานโร, วา**สโทฺท **อิว**เตฺถ, นามานํ ยุตฺตตฺถตฺตา สมาโสฯ สาขายํ ปสุโต มิโค **สาขามิโคฯ** คตฺยตฺถตาย กฺริยาย ปโยคาฯ **กปิ** จลเน, อิ, **กปิฯ** วลี สิถิลํ จมฺมํ มุเข อสฺส **วลีมุโขฯ** กิโส, วโนโกปิ, กุจฺฉิเตนากาเรน เสตีติ **กิโส,** อุสฺสิฯ วนโมกมาสโย อสฺส **วโนโกฯ** โส มกฺกโฏ เจ **กณฺหตุโณฺฑ** กาฬมุโข สิยา, ตทา ''โคนงฺคโล''ติ มโต, คุนฺนํ นงฺคลสทิสตาย **โคนงฺคโลฯ**

๖๑๕. ปชฺชทฺธํ สิงฺคาลสฺส นามํฯ **สร** คติหึสาจินฺตาสุ, อโลฯ **สรติสฺส** **สิโงฺคฯ ชมฺ** อทเน, ณฺวุ, โพ จโนฺต, อสฺสุฯ **กุส** อโกฺกเส, ตุ, ถุ วาฯ เภรวยุตฺตตาย **เภรโว,** ‘‘เภ’’อิติ รวตีติ วา **เภรโวฯ สมฺ** อุปสเม, อิโว, **สิวา,** นารี, **สิ** เสวายํ วา, โวฯ มิคธุโตฺต, วญฺจโกปิ, มิเคสุ วนปสูสุ ธุโตฺตฯ พฺราหฺมณํ วเญฺจตีติ **วญฺจโกฯ**

ติกํ พิฬาเรฯ **พิล** เภทเน, อโร, ฬตฺตํฯ **พพฺพ** คติยํ, อุฯ **มช** สุทฺธิยํ, อาโร, นิคฺคหีตาคโมฯ โอตุ, อาขุภุโชปิฯ ทฺวยํ โกเก, อยํ กุกฺกุรปฺปมาโณ กปิโล หริโณฯ **กุก, วก** อาทาเนฯ อีหามิโคปิ, มิเค อีหติ กงฺขตีติ, กมฺมนิ โณฯ

๖๑๖. ทฺวยํ มหึเสฯ มหิยํ เสตีติ **มหิํโส,** รโสฺส, นิคฺคหีตาคโม จฯ **ลล** อิจฺฉายํ, อุทกํ ลลตีติ **ลุลาโย,** นิปาตนา, อโย, อสฺสุ จฯ โค วิย วชติ ชายตีติ **ควโชฯ** โค วิย อยตีติ **ควโย, สมา** เทฺว ตุลฺยตฺถาฯ

ทฺวยํ สเลฺลฯ **สลฺล** อาสุคติยํ, อ, **สโลฺล,** สกเตฺถ โก, **สลฺลโก** อตฺตโน สรีรชาเตน สเลฺลน สุนขํ สลติ หึสตีติ วา **สโลฺล, สลฺลโก** จ, อยํ สูกรสณฺฐาโน, สลากาปาโย จฯ **อสฺส** สลฺลสฺส โลมมฺหิ **สลลํ, สลญฺจ** ภเวฯ **ปล, สล, ปถ** คติยํ, อโล, นทาทิเตฺต สลลี, ถิตฺตาภาเว สลลํ, **อมฺหิ** สลํฯ

๖๑๗. ปญฺจกํ มิเค, หรนฺตฺยเนน **หริโณ, หร** หรเณ ยุฯ **ณ**ตฺตมิตฺตญฺจฯ **มร** ปาณจาเค, อ, **รสฺส โค, อิ**ตฺตญฺจฯ เสน สุนเขน รงฺคติ คจฺฉติ ปลายตีติ **สารโงฺคฯ** ทีฆาทิ, **มโค, มิโค** จ เอเต เทฺว มิคมเตฺตปิฯ อชินโสฺสปยุชฺชมานสฺส โยนิ, เตน ภูตสฺสาชินสฺสุปฺปตฺติการณตฺตา วา **อชินโยนิฯ** อยมฺปิ มิคมเตฺตปิฯ กุรโงฺค, วาตายุปิฯ กุยํ ปถวิยํ รงฺคตีติ **กุรโงฺคฯ** วาตมยตีติ **วาตายุ,** อุฯ

ทฺวยํ สูกเรฯ สุนฺทรํ ผลํ กโรตีติ **สูกโรฯ** วุตฺตญฺจ **ทพฺพคุเณ** –

> ‘‘เสฺนหนํ พฺรูหนํ วสฺสํ, ตถา วาตสมาปหํ;
> วาราหํ ปิสิตํ พาลฺยํ, โรจนํ เสทนํ ครู’’ติ [ทพฺพคุณสงฺคห ๒.๑๑-๒]ฯ

สุขํ กโรตีติ วา **สูกโรฯ** สุนฺทโร กโร ยสฺส วา **สูกโรฯ** วเร อาหนฺตีติ **วราโห,** วเร สติ อาหนฺตโพฺพติ วา **วราโห,** โกโล, ถทฺธโลโม, ภูทาโรปิฯ ทฺวยํ สเสฯ **เปล** คติยํ, ณฺวุฯ **สส** ปฺลุตคติยํ, อฯ

๖๑๘. ทฺวยํ เอณีมิเคฯ เอณิยา มิคิยา, เอณสฺส วา อปจฺจํ **เอเณโยฺย,** อยํ จมฺมาทีสฺปิ ‘‘เอณสฺส, เอณิยา วา จมฺมาทิโก เอเณโยฺย’’ติ วจนตฺถํ กตฺวาฯ เอณิยา อิตฺถิยา ปุโตฺต มิโค **เอณีมิโค, อิ** คติยํ, ยุ, นทาทิ, อนทาทิเตฺต เอโณ, เอวเมเตปฺยุปฺปาทิตาฯ ทฺวยํ ปมฺปฏเกฯ **ปฏ** คมเน, ณฺวุ, อุปสคฺคเนฺต พินฺทาคโม จฯ **ปพฺพ** คติยํ, ณฺวุ, พินฺทาคโม, **พ**โลโป จฯ

ทฺวยํ วาตมิเคฯ คมเนน วาตสโม มิโค **วาตมิโคฯ จล**ติสฺมา ยุ, นทาทิฯ ติกํ มูสิเกฯ **มุส** เถเยฺย, ณฺวุ, อิตฺตญฺจฯ **อา**ปุโพฺพ **ขนุ** อวทารเณ, อุ, **น**โลโปฯ **อุนฺท** ปสวนเกฺลทเนสุ, อูโรฯ

๖๑๙. จมราทโย , สรภาทโย จ **มิคนฺตรา** มิควิเสสาฯ จมโร อุตฺตราปเถ ขฺยาโต, ยสฺส ปุจฺฉํ จามรํ, **จมุ** อทเน, อโร, **จมโร,** ถิยํ จมรีฯ **ปสโท** จิตฺตโลมี, **ปส** พนฺธเน, อโทฯ กุยํ รงฺคตีติ **กุรุโงฺค,** อสฺสุ, อุตฺตาภาเว **กุรโงฺคฯ** สเพฺพสมฺปิ มิคานํ มาตุฏฺฐาเน ติฏฺฐตีติ **มิคมาตุกา,**

อุปมาเน โกฯ **รุ** สเทฺท, รุฯ รุณํ กโรตีติ **รงฺกุ,** อุ, **ณ**สฺส โลโป **ร**การสฺส, อุสฺส จฯ อตฺตานํ นีจํ กโรตีติ **นีโกฯ สร**ติสฺมา อโภ, **สรโภฯ** อฏฺฐาปโท อุทฺธํนยโน สีหสฺสาปิ หนฺตา, ตสฺส จ ปาท จตุกฺกํ อุทฺธํ ภวตีติฯ

๖๒๐. ปิยกาทโย ตโย, **อาทิ**นา กนฺทลีจีนสมูรุอาทโย จ จมฺมโยนโย, เตน ภูตสฺส จมฺมสฺส อุปฺปตฺติการณตฺตา, เอเต จ จิตฺรตนุรุหาทโย กโมฺพชาทิมฺหิ, อุตฺตราปเถ จ ชายนฺติ, ตเตฺรว สนามขฺยาตาฯ ยถา **มิค**สโทฺท วนฺยปสุสามเญฺญ, วิเสเส จ กุรงฺคาเขฺย วตฺตติ, ยถา จ **โลห**สโทฺท สุวณฺณาทิเก เตชสสามเญฺญ, วิเสเส จ, ตถา **จมฺมโยนิอชินโยนิ**สทฺทาปิ มิค สามเญฺญ, มิควิเสเส เจติ ตถา วุตฺตาฯ

ปี ตปฺปนกนฺตีสุ, ณฺวุ, **อิยา**เทโสฯ อูรุมฺหิ อติสยจมฺมยุตฺตตาย **จมูรุ,** เอกสฺส **ม**สฺส โลโปฯ **กทิ** อวฺหาเน, อโล, อี, กทลี จ โส มิโค เจติ **กทลีมิโคฯ**

สีหาทโย ยถาวุตฺตา, อวุตฺตา จ สเพฺพ จตุปฺปทา สตฺตา ‘‘มิคา, ปสโว’’ติ โจจฺจเนฺตฯ ปสวนฺตีติ **ปสโว, สุ** อภิสเว, **ปส** พนฺธเน วา, อุฯ

๖๒๑. จตุกฺกํ ลูตายํฯ **ลู** เฉทเน, โต, **ลูตา,** สกเตฺถ อิโก, **ลูติกา,** เทฺว นาริยํฯ อุณฺณา ปาโย ตนฺตุ อุณฺณา, สา นาภิยํ อสฺส **อุณฺณนาภิ,** รโสฺสฯ มกฺกโฏ วิย สาขายํ อตฺตโน ตนฺตุมฺหิ คจฺฉตีติ **มกฺกฏโกฯ**

ทฺวยํ โคมยชวิจฺฉิเกฯ **วิจฺฉ** คมเน, ณฺวุ, **วิจฺฉิโก,** สตปทิยมฺปิ, อาฬํ วิจฺฉิกนงฺคุลํ, ตํโย คา **อาฬิฯ** ทฺวยํ ฆรโคธายํฯ **สร**ติสฺมา อู, อโว จโนฺตฯ ฆรํ นิสฺสิตา โคธา **ฆรโคฬิกา, ธ**สฺส **โฬ,** สกเตฺถ โกฯ

๖๒๒. ทฺวยํ โคธายํฯ **คุธ** โรเส, อ, **โคธา,** นารีฯ **กุณฺฑ** ทาเห, อ, **กุโณฺฑฯ** ทฺวยํ รตฺตปายํฯ กณฺณสฺส ชลูกา รตฺตปา **กณฺณชลูกาฯ** สตํ ปทา ยสฺสา **สตปที, ปท**สโทฺท ปาทโตฺถฯ

ทฺวยํ กลนฺทเกฯ **กนฺท** อวฺหาเน, โรทเน จ, กนฺทตีติ **กลนฺทโก, ล**มโชฺฌ, ณฺวุฯ กาฬวณฺณตาย **กาฬกา,** นาริยํฯ ทฺวยํ นกุเล, นตฺถิ กุลํ เอตสฺส สเปฺปสุ **นกุโล,** อริสโปฺปปิฯ **นกฺก** นาสเน วา, อุโล, **ก**โลโป, สเปฺป นาเสตีติ **นกุโลฯ มงฺค** คตฺยโตฺถ **ทณฺฑโก** ธาตุ, อุโสฯ

๖๒๓. ทฺวยํ กกณฺฏเกฯ กุจฺฉิโต กณฺฏโก อสฺส, อุสฺสตฺตํฯ สรติ ธาวตีติ **สรโฏ,** อโฏฯ

จตุกฺกํ กีเฏฯ **กีฏ** พนฺธเน, อ, **กีฏ** คมเน วา, ทีฆาทิฯ **ปุล** มหเตฺถ, อโว, ฬตฺตํฯ กุจฺฉิตํ อมติ คจฺฉตีติ **กิมิ,** อิ, อสฺสิตฺตํฯ ปกาเรน อนตีติ **ปาณโก,** ณฺวุ, **ณ**ตฺตํฯ

ทฺวยํ กณฺฏโลมกีเฏฯ อุจฺจํ ฐานํ อาลิงฺคตีติ **อุจฺจาลิโงฺคฯ** พหุโลมยุโตฺต ปาณโก **โลมสปาณโกฯ**

๖๒๔-๖๒๕. สาทฺธปเชฺชน สกุณสฺส นามานิฯ วิเห อากาเส คจฺฉตีติ **วิหโงฺค, วิหงฺคโม** จ, อากาสปริยาโย เจตฺถ **วิห**สโทฺท, **เวหาส**สฺส วา **วิหา**เทโสฯ ปกฺขยุตฺตตาย **ปกฺขีฯ** เขน, ขสฺมึ วา คจฺฉตีติ **ขโคฯ** อณฺฑโต ชาโตฯ สโกฺกติ อุทฺธํ คนฺตุนฺติ **สกุโณ, สกุโนฺต, สกุณี** จ, **สก** สตฺติยํ, อุโณ, อุโนฺต, อุณี จฯ ปตโนฺต เฑโนฺต, ปเตฺตน วา คจฺฉตีติ **ปตโงฺค,**

อปรตฺร **ต**โลโปฯ มาตุกุจฺฉิโต, อณฺฑโต จาติ ทฺวิกฺขตฺตุํ ชายตีติ **ทฺวิโชฯ** อุฑฺฑนาทีสุ วกฺกํ กุฏิลํ องฺคํ คีวาทิกํ เอตสฺส, วเกฺกน คมเนน องฺคตีติ วา **วกฺกโงฺคฯ** ปเตฺตน ยาติ, ตํ วา ยานํ เอตสฺสฯ ปตติ ปตโนฺต วิย อากาสโต โหตีติ **ปตโนฺตฯ** นีเฬ กุลาวเก ชายตีติ **นีฬโชฯ**

วฏฺฏกาทโย, โปกฺขรสาตกาทโย จ **ตเพฺภทา** เตสํ สกุณานํ วิเสสาฯ **วฏฺฏ** วฏฺฏเน, ณฺวุ, **วฏฺฏกา** นารีฯ มยูรปฺปมาโณ ตทากติจิตฺตปโกฺข ชีวญฺชีโว ทกฺขิณปถาทีสุ ชายเต, “ชีว ชีวา”ติ สทฺทํ กโรตีติ **ชีวญฺชีโวฯ** “ชีวชีโว”ติ นิรานุนาสิกาปิฯ จนฺทิกายุตฺตรตฺติปฺปิโย ปกฺขี **จโกโร, จก** ปริตกฺกเน, อุโร, อุโสฺส, จโงฺกโรปิฯ **ตร**ติสฺมา อิโร, ทฺวิตฺตมิตฺตญฺจ, **ติตฺติโรฯ**

๖๒๖. **สล** คติยํ, ณิโก, ฬตฺตํ, **สาฬิกา,** นารีฯ กลํ รวตีติ **กรวีโก,** อีโก, **ล**โลโปฯ **กรวีโก,** ยสฺส สโร ภควโต สเรน อุปมียเต, โส วุจฺจติ “กรวีโก”ติฯ ชเวน รวินา สทิโส หํโส **รวิหํโสฯ กุส** สเทฺท, ถโก, ทฺวิตฺตํ, **กุสสฺส สสฺส โต, กุกฺกุตฺถโก ฯ กรณฺฑ** ภาชนเตฺถ, อโว, **กรณฺฑโว,** ชลจโร ปกฺขีฯ **พิลุ** ปติตฺถเมฺภ, อ, **อวา**เทโส, **พิลโว,** “คณฺฑปฺลโว”ติ ขฺยาโต รตฺตปโกฺข มหาปกฺขี โปกฺขรสาตโก, โปกฺขรสฺส สญฺญา ยสฺส **โปกฺขรสาตโก, ญฺญ**สฺส **โต,** ทีโฆ จ, สมฺมุทิตนามเมว วา ตสฺส, ตทา **สาท** อสฺสาทเน, ณฺวุ, **ท**สฺส **โต, โปกฺขรสาตโกฯ**

๖๒๗. สตฺตกํ ปเกฺขฯ ปตนฺติ อเนนาติ **ปตตฺตํ, ยทา**ทินา โต, ทฺวิตฺตํฯ **อุข** คติยํ, ยุ, อุเสฺส, อสฺสุ, **เปขุณํ, ณ**ตฺตํฯ **ปต** คมเน, โต, ปาตโต ตายตีติ วา **ปตฺตํฯ ปต** คมเน, โข, **ตสฺสโก, ปโกฺขฯ** ปติตุํ อิจฺฉติ เยน **ปิญฺฉํ,** เนรุโตฺต, **ปต** คมเน วา, โฉ, **ต**โลโป, พินฺทาคโม, อสฺสิฯ ฉาทฺยเต อเนน **ฉโทฯ คิร** นิคฺคิรเณ, อุ, อิสฺสตฺตํ, **คมุ** คมเน วา, อุ, มสฺส **โรฯ**

ปกฺขีนํ พีเช “ออุ”อิติ ขฺยาเต **อณฺฑํ,** กจฺฉปาทีนํ พีเชปิ, “อณฺฑํ ขคาทิโกเส จา”ติ **นานตฺถสงฺคเหฯ อฑิ** อณฺฑเตฺถ, โณ, เปสิ, โกโสปิ, **ปิส** อวยเว, อิ, เปสิ, “เปสิยํ ปตฺตเภเท จ, โกโส ปุเมว อิจฺฉิโต”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๕.๓๗] **รุโทฺทฯ** ทฺวยํ ปกฺขิเคเหฯ **นีล** วเณฺณ, อ, ฬตฺตํ, **นี** นเย วา, อิโลฯ กุจฺฉิตํ อณฺฑวินาสนาทิกํ ลุนาตีติ **กุลาวกํ,** ณฺวุฯ

๖๒๘. ทฺวยํ ครุฬานํ มาตริฯ วิโน ปกฺขิโน นมนฺติ ยํ **วินตาฯ ถีปุมฺทฺวยํ** อิตฺถิปุริสานํ ทฺวยํ มิถุนํ นาม, สงฺขฺยานสฺส สเงฺขฺยยฺยนิสฺสิตตาย อิตฺถิปุริสาเยว **มิถุนํ, มิถ** สงฺคเม, อุโนฯ

ฉกฺกํ ยุคฬมเตฺตฯ **ยุช** โยเค, อ, **ยุคํ, อล**ปจฺจเย **ยุคฬํ, ฬตฺตํ,** ยุคลมฺปิฯ **อุภ** ปูรเณ, โณ, **ทฺวนฺทา**เทโส จ, **ทฺวนฺทํ, ยมุ** อุปรเม, ณฺวุ, อโล จ, ยมกํ, ยมลญฺจ, **อ**ปจฺจเย **ยมํฯ**

๖๒๙-๖๓๑. **มณฺฑล**นฺตํ สมูเหฯ สมฺมา, วิเสเสน จ อูหเต ปุญฺชีภูตตฺตาติ **สมูโห,** โณ, สมํ สห อวยเวน อูหติ ติฏฺฐตีติ วา **สมูโหฯ คณ** สงฺขฺยาเน, คณียติ อวยเวน สหาติ **คโณฯ** สห อวยเวน คจฺฉตีติ **สงฺฆาโต, หน** คมเน, โณ, สห อวยเวน อุทยตีติ **สมุทาโย, ทา**คโม, มเชฺฌ ทีโฆฯ สญฺจิโนนฺติ อวยวนฺติ **สญฺจโย, จิ** จเยฯ สห อวยเวน ทุหยตีติ **สโนฺทโห, ทุห** ปปูรเณฯ นิเสฺสสโต วหติ อวยวนฺติ **นิวโหฯ** อวยวํ กตฺวา พฺยปิยติ คจฺฉตีติ **โอโฆ** [อุจฺยเต โอโฆ อุจ สมวาเย ฆอุ นิปาตนา จสฺส โฆ (จินฺตามณิฏีกา ๑๕.๓๙)]ฯ วิสนฺติ อวยวา ยสฺมินฺติ **วิสโร,** อโรฯ อวยวํ สมีเป กโรตีติ **นิกโรฯ** เอเกกาเปกฺขาย อปฺปเตฺถน กสงฺขาตา อวยวา อายนฺติ ยสฺมึ **กาโย,** อถ วา กุจฺฉิตานํ เกสาทีนํ อาโยติ **กาโย,** โส วิย อวยวานํ อุปฺปตฺติฏฺฐานํ กาโยติ อิธ สมูโห วุโตฺตฯ อนฺตเตฺถน ขํสงฺขาตํ อวยวํ ธาเรตีติ **ขโนฺธ,** ขาทติ อวยเวติ วา **ขโนฺธ,** อมชฺฌทีเฆ **สมุทโยฯ ฆฏ** ฆฏเนฯ ฆฏนํ ราสิภวนํ, ฆเฏนฺติ อสฺสํ อวยวาติ **ฆฏาฯ**

สห อวยเวน เอตีติ **สมิติ,**ติฯ สห อวยเวน คจฺฉตีติ **สํหติ, หน** คติยํ,ติ, นโลโปฯ **รส** อสฺสาทเน, อิณฯ **ปุญฺช** กุจฺฉายํฯ สห อวยเวน พฺยาเปตฺวา อยตีติ **สมวาโยฯ ปูโค** ตมฺพูเลปิฯ ชเนติ อวยเวติ **ชาตํ,** โตฯ กํ อตฺตานํ เทตีติ กโท, จกฺขาทิโก สรีราวยโวฯ กโท วิย กโท, อวยโว, ตํ วกติ อาททาตีติ **กทมฺพกํฯ** วิเสเสน อูหนฺตฺยสฺมึ อวยวา **พฺยูโหฯ** วิตโนติ อวยเวติ **วิตานํ,** โณฯ **คุป** รกฺขเณ, โพ, **ปสฺส โม, คุโมฺพ,** คุมฺพมฺปิฯ กลํ อวยวภาวํ ปาติ รกฺขตีติ **กลาโป,** ‘‘กลา โสฬสโม ภาโค’’ติ หิ วุตฺตตฺตา **กลา**สโทฺท ภาคโตฺถปฺยตฺถีติ ญายติฯ **ชล** ทิตฺติยํฯ ชลติ อวยเวนาติ **ชาลํฯ** อวยเวน มณฺฑตีติ **มณฺฑลํ, มณฺฑ** วิภูสายํ, อโลฯ

๖๓๒. สาทฺธปเชฺชน คณเภทา วุจฺจเนฺตฯ ตตฺร ชาตฺยาทีหิ สมานานํ ปาณีนํ, อปาณีนญฺจ คโณ วโคฺค นาม, ยถา ‘‘พนฺธุวโคฺค, กวโคฺค’’จฺจาทโย, **วชฺช** วชฺชเน, วเชฺชติ อสมานชาตฺยาทโยติ **วโคฺค,** โณ, **ชฺชสฺส โคฺคฯ** ชนฺตูนํ สมานชาติยานํ, วิชาติยานญฺจ คโณ ‘‘สโงฺฆ, สโตฺถ’’ติ โจจฺจเต, ยถา ‘‘ภิกฺขุสโงฺฆ, วาณิชสโตฺถ’’จฺจาทโยฯ สํหญฺญเนฺต นิพฺพิเสเสน ญายเนฺต อวยวา ตสฺมินฺติ **สโงฺฆ,** โรฯ สรนฺติ วตฺตนฺติ อวยวา ยสฺมินฺติ **สโตฺถ,** โถ, **ร**สฺส **โตฯ**

สชาติกานํ สมานชาติกานํ ชนฺตูนเมว คโณ กุลํ นาม, ยถา ‘‘ขตฺติยกุลํ, โคกุล’’มิจฺจาทโยฯ **กุล** สงฺขฺยาเน, พนฺธุมฺหิ จ, อ, **กุลํฯ สธมฺมีนํ** สมานธมฺมานเมว ชนฺตูนํ คโณ นิกาโย นาม, ยถา ‘‘ภิกฺขุนิกาโย’’ติฯ จิ จเย, โณ, นิพฺพิเสเสน จิโนติ อวยเวติ **นิกาโยฯ**

สชาติยติรจฺฉานานํเยว คโณ ‘‘ยูโถ’’ตฺยุจฺจเต, โส จานิตฺถี, ยถา ‘‘หตฺถิยูโถ, มิคยูถ’’มิจฺจาทโย, **ยุ** มิสฺสเน, โถ, ทีฆาทิ, **ยูโถ,** ‘‘คโณ ปสูนํ สมโช, สมาโชเณฺญส’มุจฺจเต’’ติ [อมร ๑๕.๔๒ คาถายํ ปสฺสิตพฺพํ] อิธานาคตวจนมฺปิ ญาตพฺพํฯ

๖๓๓. จตุกฺกํ ครุเฬฯ กนกรุจิรตฺตา โสภโน ปโณฺณ ปโกฺข ยสฺส **สุปโณฺณฯ** วินภายนาม มาตุยา อปจฺจํ **เวนเตโยฺย,** เณโยฺยฯ ครํ วิสธรํ หนฺตีติ **ครุโฬ,** โณ, รนฺตสฺสุ, **หสฺส** จ ฬตฺตํ, วณฺณวิกาโร, ครุโฑฯ ปกฺขิสีโห, อุฬูฑีโส, วชิรตุโณฺฑ, สุธาหโร, สุวณฺณปโกฺข, ภุชคาสโนปิ [ติกณฺฑเสส ๑.๑.๔๒]ฯ

ปิกนฺตํ โกกิเลฯ ปเรน วิชาติเยน กาเกน โปสิโตติ **ปรปุโฏฺฐ, ปุส** โปสเน, โตฯ ปเรน ภโต ปุโฏฺฐ **ปรภโต, ภร** ธารณโปสเนสุ, โตฯ **กุณ** สโทฺทปกรเณสุ, อโลฯ **กุก, วก** อาทาเน, อิโล, **โกกิโลฯ** อปิหิโต กายตีติ **ปิโก, อปิ** อนฺตรธาเน, วณฺณนาโส, อปิสฺสาการโลโปฯ

๖๓๔. อฏฺฐกํ โมเรฯ **มุร** สํวรเณ, โณฯ **มย** คติยํ, อูโร, มหิยํ รวตีติ วา **มยูโร,** ธาตุสฺส อตฺถาติสเยน โยโคติ เนรุโตฺตฯ วรหํ สิขโณฺฑ, ตํโยคา **วรหีฯ** นีลา คีวา กโณฺฐ ยสฺส, ภุชงฺคภุโชปิฯ

ทฺวยํ มยูรมตฺถกสิขายํฯ สิขา อคฺคิชาลายญฺจ, ปุเพฺพ วุตฺตาฯ

๖๓๕-๖๓๖. จตุกฺกํ มยูรกลาเปฯ สิขณฺฑิโน อยํ **สิขโณฺฑ, วรห** ปาธาเนฺย, ปริภาสนหึสาทาเนสุ จ, กรเณ อฯ โก มยูโร ลสติ เยน **กลาโป,** โณ, **ส**สฺส **โปฯ ปี** ตปฺปนกนฺตีสุ, โฉ, นิคฺคหีตาคโม, รโสฺส จฯ ทฺวยํ โมรสฺส ปิญฺฉเฎฺฐ อกฺขิสณฺฐาเนฯ **จทิ** หิลาทเน, ทิตฺติยญฺจ, ณฺวุฯ เมจโก กณฺหวเณฺณปิ วุโตฺตฯ

อฬุยนฺตํ ภมเร, ฉ ปทานิ อสฺสฯ มธุํ วตยติ ภุญฺชเต **มธุพฺพโต, วต** โภชเนฯ **ภม** อนวฏฺฐาเน, ปุปฺผมตฺถเก ภมตีติ **ภมโร,** อโรฯ **อร** คมเน, อิ, ฬตฺตํฯ

จตุกฺกํ เคหวนกโปเตสฺฯ ปาเรน สพเลน อาปตตีติ **ปาราปโต,** ปารวโตปิฯ **กป** อจฺฉาทเน, **กมฺป** จลเน วาฯ โอโต, ปรปเกฺข **มโลโป**ฯ **กุก** อาทาเน, อโฎ, อุสฺสตฺตมสฺสุตฺตณฺจฯ ปกาเรน รวตีติ **ปาเรวโฏ, รุ** สเทฺท, อโฏ, อุปสคฺคสฺส ทีโฆ, อเสฺส, **ปาเรวโฏ,** ปเรวโฏปิฯ

> "ปาราวโต จ เฉโชฺช จ,
> กโปโต รตฺตโลจโน;
> ปาราปโต กลรโว,
> ปตฺตี เสโน สสาทโน"ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๕.๑๔]ฯ –

รภโสฯ

๖๓๗. ทฺวยํ คิเชฺฌฯ **คิธ** อภิกงฺขายํ, โย, **ฌ**สฺส **โฌ,** อสรูปทฺวิตฺตํ, **ฌ**ปจฺจเยน วา สิทฺธํ, ตถา ธสฺส **โชฯ คิธ**ติสฺมา อ, นิคฺคหีตาคโม, อิสฺสตฺตํ, **คโนฺธ**ฯ ติกํ เสนสามเญฺญฯ กุกฺกุฏาทีนํ กุลํ ลุนาติ ฉินฺทตีติ **กุลโล, กุล** สนฺตาเน วา, อโลฯ **เส** คมเน, โนฯ สตฺตานํ หึสนโต พฺยโคฺฆ วิย พฺยคฺฆิ, สเตฺต นาเสตีติ นาโสฯ พฺยคฺฆิ เอว นาโสติ สมฺทิตนามํฯ

สกุณคฺฆาทโย ตโย **ตเพฺภทา** ตสฺส เสนสฺส วิเสสาฯ สกุณํ หนฺตีติ **สกุณคฺฆิ,** สิน?ฯ **อฎ** คมเน, โณฯ **อาโฎ**ฯ ทพฺพิสทิสํ ตุณฺฑํ ยสฺส ทฺวิชสฺส โส **ทพฺพิมุขทฺวิโช**ฯ "ทพฺพิมุขทฺวิโช อาโฎ นามา"ติเปฺยโก อโตฺถ, ตทา เทฺวเยว เสนเภทาฯ

๖๓๘. จตุกฺกํ อุลูเกฯ "อุหุ"นฺติ สทฺทํ กโรตีติ **อุหุงฺกาโร**ฯ "อุทฺธํ กณฺณา ยสฺส อุทฺธํกโณฺณ"ติ สมฺปเตฺต นิรุตฺตินเยน **อุลูโก** [อุลภิเนเตฺตถิ ทหตฺยุลูโก, อุโทฺธโลกนา อิติ นิรุตฺตม (อมรโกสฺคฺฆาฏนฏีกา ๑๕.๑๕)], อุจติ สมเวติ โกฏรนฺติ วา นิปาตนาฯ **กุส** อโกฺกเส, ยสฺส อมนาปตาย สเทฺทน โลกา โกสนฺติ, โส **โกสิโย,** โกสิตโพฺพติ กตฺวา, โกฏเร วสตีติ วา **โกสิโย,** เนรุโตฺต, วายสานํ กากานํ อริ สตฺตุ, สกฺกหฺวโย, ทิวาโนฺธ วกฺกนาสิโก, หริเนโตฺต, ทิวาภีโต, กากภีรู, รตฺติจารีปิฯ

วายสนฺตํ กาเกฯ "กา"อิติ สทฺทํ กายตีติ **กาโก**ฯ ริฏฺฐํ มรณลกฺขณํ, ตทสฺส นตฺถิ **อริโฏฺฐฯ ธงฺก** โฆรวาสิเต, อฯ พลินา ปุโฏฺฐ ภโตฯ **วย** คมเน, วโย เอว **วายโส,** สกเตฺถ โส, สกิํปโช, อตฺตโฆโส, ปรภโร, พลิภุโช, คุฬฺหเมถุโนปิฯ สกิํ เอกวารํปชา ปสูติ ยสฺสฯ "กาก"อิจฺจตฺตานํ โฆสยติฯ วิชาติยํ โกกิลํ ภรติฯ

๖๓๙. กาโก วิย อุลติ คจฺฉตีติ **กาโกโฬ,** ฬตฺตํฯ โทณกาโก, ททฺธกาโกปิฯ ทฺวยํ "ฬี-ล◌ํ"อิติ ขฺยาเต สกุเณฯ **ลู** เฉทเน, โณ, **ว**สฺส **โป, ลาโป,** ลาโวปิฯ เลฑฺฑุ วิย อกตีติ **ลฎุกิกา** [เลฑฺฑุกิกา (ก.)], ณฺวุฯ

ติกํ หตฺถิลิงฺคสกุเณฯ วารณสทิสตฺตา **วารโณ**ฯ หตฺถิโน ลิงฺคํ ญาปกํ โสณฺฑํ ยสฺมิํ วิชฺชตีติ **หตฺถิลิโงฺค**ฯ หตฺถิโสณฺฑํ ยสฺมิํ วิชฺชติ, โส หตฺถิโสโณฺฑ จ วิหงฺคโม เจติ **หตฺถิโสณฺฑวิหงฺคโม**ฯ

๖๔๐. ทฺวยํ อุกฺกุเสฯ อุจฺจํ โกสตีติ **อุกฺกุโส, กุส** สเทฺท, อฯ **กุร** สเทฺท, อโร, ถิยํ กุรรีฯ โกลฏฺฐิปกฺขิมฺหิ ‘‘อุฏฺต’’อิติ ขฺยาเต ปกฺขิมฺหิ กุกฺกุโหฯ โกลฏฺฐิอโชฺฌหารโก ปกฺขี **โกลฏฺฐิปกฺขีฯ** ‘‘กุกฺกุ’’อิติ สทฺทายตีติ **กุกฺกุโห, โห, กุก** อวฺหาเน วา, อุโหฯ

ติกํ สุเวฯ **สุ** สวเนฯ มนุสฺสสทฺทมฺปิ สุณาตีติ **สุโว,** อ, **อุวา**เทโสฯ ‘‘กี’’อิติ สทฺทํ กโรตีติ **กีโรฯ** กโรติ มนุสฺสสทฺทนฺติ วา **กีโรฯ** อ, อสฺสีฯ **สุก** คติยํ, สุนฺทรํ , สุฏฺฐุ วา มนุสฺสสทฺทํ กายตีติ **สุโกฯ** ทฺวยํ กุกฺกุฏมฺเตฺตฯ ตมฺพา จูฬา ยสฺสฯ กุกฺกุฏตีติ **กุกฺกุโฏ, กุก, วก** อาทาเน วา, อโฏฯ

๖๔๑. ทฺวยํ นิชฺชิวฺเหฯ นตฺถิ ชิวฺหา ยสฺส **นิชฺชิโวฺหฯ** ทฺวยํ โกญฺจาสกุเณฯ อิตฺถิลิงฺคนมิถุนานํ นามานิฯ **โกญฺจ** โกฏิลฺยปฺปีภาเวสุ, อ, **โกญฺจาฯ กนฺต** เฉทเน, ยุ, นทาทิ, อสฺสุฯ กุณฺฑนีปิ, **กุณฺฑ** ทาเหฯ

ทฺวยํ จกฺกวาเกฯ จเกฺกน จกฺกสเทฺทน อุจฺจเต **จกฺกวาโก,** โณฯ **วจ** วิยตฺติยํ วาจายํ, จกฺกมิจฺจาวฺหา ยสฺส, รถงฺคาวฺหยนามโกปิ, รถงฺคํ จกฺกํ, ตสฺส อวฺหโย รถงฺคาวฺหโย, โส นามํ อสฺส **รถงฺคาวฺหยนามโก,** เตน รถงฺคนาโม รถจรณสมาโน อวฺหโย โจจฺจเตฯ

ลกฺขิตลกฺขณา จาตุร, ลกฺขโณปจริตวุตฺติยา, โคณมุขฺยาย วา วุตฺติยา ลกฺขิเตน อเตฺถน ยตฺร อตฺถนฺตรํ ลกฺขฺยเต, สา **ลกฺขิตลกฺขณาฯ** ยถา ‘‘รถาวยวายุโธ’’ อิจฺจตฺร รถาวยวสเทฺทน จกฺกํ ลกฺขฺยเต, น ตทากติ ตนฺนาโม จายุธวิเสโสฯ ‘‘ปนฺติรโถ’’อิจฺจตฺร ปนฺติสเทฺทน ทสกฺขรํ ฉโนฺท ลกฺขฺยเต, น ทสสโทฺท, เตหิ ตุ อายุธรถสทฺทสนฺนิเวโส ‘‘จกฺกาวยวายุโธ, ทสรโถ’’ อิติ เทววิเสโส, ราชวิเสโส จ ลกฺขฺยเต, ตถาตฺราปิ ‘‘รถงฺค’’นฺตฺยเนน รเถกเทโส ลกฺขียเต, ‘‘อวฺหายเต’’อิจฺจเนน จ ปริภาสนํ, น เตนาปิ วากสโทฺทฯ เตหิ จ อญฺญมญฺญสนฺนิเวโส จกฺกวาโกติ ปกฺขิวิเสโส ลกฺขียเตติ คุณโต สุกฺกาทีหิ เอวํคตา โคณี วุตฺติฯ

ทฺวยํ จาตเกฯ อยํ เมฆชลปายี, **สร** หึสายํ, สรณํ สาโร, ตํ คจฺฉตีติ **สารโงฺคฯ** ‘‘จาตเกหริเณ ปุเม, สารโงฺค สพเล ติสู’’ติ [จินฺตามณิฏีกา ๒๓.๒๓] **รภโสฯ จต** ยาจเน, ณฺวุ, โถก โกปิ, โถกํ กํ ชลํ อีหนียเฏฺฐน อสฺสตฺถิ **โถกโกฯ**

๖๔๒. ทฺวยํ ปกฺขิพิฬาเลฯ **ตุล** อุมฺมาเน, อิโยฯ ปกฺขยุโตฺต พิฬาโล, ‘‘สู’’ฯ

ทฺวยํ รุกฺขกีฏขาทเกฯ สตํ ปตฺตานิ อสฺสฯ สรติ กีเฏติ **สารโส,** โส, ‘‘ขาว สา’’ฯ

ทฺวยํ กาเกหิ สทฺธึ นีฬํ กตฺวา วสนเก สุกฺกสกุเณฯ **วก** อาทาเน, อฯ เสตวณฺณตาย สุโกฺก จ โส กาเกหิ สทฺธึ นิวาสนโต, กากสณฺฐานตฺตา วา กาโก เจติ **สุกฺกกาโกฯ**

ทฺวยํ วิสกณฺฐิกายํฯ **พล** ปาณเน, ณฺวุ, ทีโฆ, อาโก วาฯ วิสสทิโส กาฬวโณฺณ กโณฺฐ ยสฺสา สา **วิสกณฺฐิกา,** เอติสฺสา ปุโม นาม น วิชฺชติฯ วุตฺตญฺจ อปทาเน –

> ‘‘ยถา พลากโยนิมฺหิ, น วิชฺชติ ปุโม สทา;
> เมเฆสุ คชฺชมาเนสุ, คพฺภํ คณฺหนฺติ ตา ตทา’’ติ [อป. เถร. ๑.๑.๕๑๑]ฯ

๖๔๓. ทฺวยํ กงฺเกฯ โลหสทิโส ปิฏฺฐิ ยสฺส **โลหปิโฏฺฐฯ กงฺก** โลเลฺย, อ, **กโงฺกฯ**

ทฺวยํ ปตฺตกเณฺฐฯ ขโญฺช วิย จรตีติ **ขญฺชรีโฏ,** อีโฏฯ ปสฺสนฺตานํ ขํ สุขํ ชเนตีติ **ขญฺชโน**ฯ **ขญฺช** คติเวกเลฺย วา, ยุฯ

ทฺวยํ คามจาฏเก, จาฏกมเตฺต วาฯ กลหํ รวตีติ **กลวิโงฺก,** ยทาทิฯ กํ สุขํ ลุนาตีติ วา **กลวิโงฺก,** อิโก, นิคฺคหีตาคโม จฯ **จฏ** เภเท, ณฺวุ, **จาฏโก**ฯ

ทฺวยํ เวฬุริยจฺฉวิโลเม จิตฺรปเกฺข "สุวณฺณจูเฬ"ติ ขฺยาเตฯ **ทิภ** สนฺถเมฺภ, ทฺวิตฺตํ, พินฺทาคโม จฯ "กิ"อิติ สทฺทํ กโรตีติ **กิกี,** ณี, จาโส, ทิวิปิ [จาโส กิกีทิวิ (อมร ๑๕.๑๖)]ฯ

๖๔๔. ทฺวยํ เมฆสาเม "ฏี-ฏ๎"อิติ ขฺยาเตฯ กทมฺพโยคา **กาทโมฺพ**ฯ กาฬวโณฺณ หํโส **กาฬหํโส,** กาลหํโสปิฯ

ทฺวยํ "งเห-โฑ"อิติ ขฺยาเต สกุเณฯ สกุโนฺต วุโตฺต, "สกุโนฺต ปกฺขิเภทสฺมิํ, ภาสปกฺขีขเคสุ เจ"ติ **นานตฺถสงฺคเห**ฯ สุนฺทรากาเรน ปเกฺขน ยุโตฺต สกุโณ ภาสปกฺขี, "ภาสโนฺต สุนฺทรากาเร, ภาสโนฺต ภาสปกฺขินี"ติ หิ **นานตฺถสงฺคเห**ฯ

ทฺวยํ "นฺวา-มี-เสฺว"อิติ ขฺยาเต นีลปกฺขินิฯ ธูมฺยํ ธูมํ อฏติ สหตีติ **ธูมฺยาโฏ,** โณฯ กาฬวณฺณตาย กุจฺฉิตํ ลิงฺคํ ยสฺสฯ ภิโงฺคปิฯ

ทฺวยํ ชลกุกฺกุเฏฯ **ทา** ลวเน,ติ, ทาติ อูหติ อุสฺสหตีติ **ทาตฺยูโห,** ขณฺฑิตทฺธนิอิจฺจโตฺถฯ กาเล สสฺสมุตฺมฺหิ กโณฺฐ กณฺฑทฺธนิ ยสฺส **กาฬกณฺฐโก,** สมาสเนฺต โกฯ

๖๔๕. ขุทฺทาทิ มธุจฺฉิฏฺฐกราทิโก กมฺมภูโต "มกฺขิกาเภโท"ตฺยุจฺจเต, **มกฺข** สงฺฆาเต, ณฺวุ, มกฺขิกา, ตาสํ เภโท **มกฺขิกาเภโท**ฯ ปิงฺคลมกฺขิกายํ "มฺหณ"อิติ ขฺยาตายํ ทฺวยํฯ **ฑํส** ฑํสเน, ฑํโสฯ ทํโสปิ, **ฑํส** ขาทเน วา, ปิงฺคลมกฺขิกาติวณฺณนามํฯ

มกฺขิกาย อณฺฑํ อาสาฏิกา นาม, **สฏ** อวยเว, ณฺวุฯ ทฺวยํ "นฺหํ"อิติ ขฺยาเตฯ ปฏํ คจฺฉตีติ **ปฏโงฺค,** ปตโงฺคปิ, สรติ หิํสตีติ **สลโภ,** อโภ, **ลตฺตํ, สล** คมเน วาฯ

๖๔๖. ทฺวยํ "เฉํ"อิติ ขฺยาเต, **มก** ปาเณ, อโส, **มกโส**ฯ ทฺวยํ นิทาเฆ นฺหาทีสุ วรณกมกฺขิกายํฯ "จีรี"ติ สทฺทายตีติ **จีรี, จิริ** หิํสายํ วา, นทาทิ, ทีฆาทิฯ **ฌลฺล** สเทฺท, ณฺวุ, **ฌลฺลิกา**ฯ

ทฺวยํ ตาลปตฺตาทฺยนฺตเรสุ นิลีนายํ จมฺมปตฺตายํฯ ชตุ วิย **ชตุกา,** อุปมาเน โก, "รามเฐ ชตุกํ จมฺม-ปตฺตชตุกเรสุ ถี"ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๙.๔๐] หิ **รภโส**ฯ อชินํ จมฺมํ ปตฺตํ ยสฺสา **อชินปตฺตา**ฯ ทฺวยํ หํสสามเญฺญฯ หนฺติ อทฺธานํ **หํโส**ฯ เสโต ฉโท ปตฺตํ ยสฺสฯ ยถากถญฺจิ พฺยุปฺปตฺตีติ วุตฺตตฺตา อเสตจฺฉเทปิ, จกฺกโงฺค, มานโสโกปิ, จกฺกสฺส จกฺกวากเสฺสว องฺคานิ ยสฺสฯ มานสํ สโร โอโก ยสฺสฯ

๖๔๗. เย **รเตฺตหิ** โลหิเตหิ **ปาทตุเณฺฑหิ** จรณจญฺจูหิ วิสิฏฺฐา สิตา จ สรีเร, เต ราชหํสา นาม, หํสานํ ราชาโน **ราชหํสา**ฯ

มลีเนหิ ปาทตุเณฺฑหิ วิสิฏฺฐา เย เต มลฺลิกาขฺยา, **มล, มลฺล** ธารเณ, อิ, สญฺญายํ โก, "มลฺลิโก หํสเภเท จ, ติณสูเล จ มลฺลิเก"ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๕.๒๔] **รุโทฺท**ฯ **อาขฺยา**สเทฺ

ทน พหุพฺพีหิฯ **อสิเตหิ** กเณฺหหิ ปาทตุเณฺฑหิ วิสิฏฺฐา เย, เต ธตรฏฺฐา, ธตรฏฺฐานํ อปจฺจานิ **ธตรฏฺฐา**ติ, โณฯ

๖๔๘. ติกํ ติรจฺฉาเนฯ ติริยํ อญฺจยตีติ **ติรโจฺฉ,** ติริยสฺส ติโร, **อญฺจ**ติสฺส **โจฺฉฯ ยุมฺหิ ติรจฺฉาโน,** ติรจฺฉาโนเยว **ติรจฺฉานคตํ,** ตพฺภาวํ วา คตํ ปตฺตํ, เตสุ วา คตํ อโนฺตคธนฺติ **ติรจฺฉานคตํ, สิยา**ติ ปกตฺยานเปกฺขกฺริยาปทํ, ภวตฺยโตฺถ วา หิ กโรตฺยโตฺถ วา กทาจิ ปกตฺยานเปโกฺข ภวติ, น ปน วิกตฺยานเปโกฺขฯ ตถา กทาจิ อุภยาเปโกฺขปิ ภวติ, น ปนุภยานเปโกฺขติ สพฺพเตฺรวํฯ สีหาทิวโคฺคฯ

อรญฺญาทิวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปาตาลวคฺควณฺณนา

๖๔๙-๖๕๐. จตุกฺกํ ปาตาเลฯ อธรํ ภุวนํ **อโธภุวนํฯ** ปตนฺติ อสฺมึ **ปาตาลํ,** อโล, มเชฺฌ ทีโฆฯ นาคานํ โลโกฯ รสาย ตลํ **รสาตลํฯ**

โสพฺภนฺตํ ฉิทฺทมเตฺตฯ **รณ** สเทฺท, โธ, **น**ตฺตํ, ยทาทิฯ **วร** ทิตฺติยํฯ วิคโต วโร วารณํ อสฺส **วิวรํ, ฉิท** ทฺวิธากรเณ, โทฯ **กุห** วิมฺหยเน, อโรฯ **สุส** โสสเน, อิโรฯ **พิล** เภทเน, อฯ **สุส**โต อิ, **สุสิฯ** ฉินฺทิตฺวา คจฺฉตีติ **ฉิคฺคลํ,** ยทาทิฯ สุฏฺฐุ อพฺภํ อากาสํ อสฺมึ **โสพฺภํฯ**

"สุสิร"นฺติ ฉิทฺทสามเญฺญ ยํ นปุํสกวจนํ, ตํ **สจฺฉิเทฺท** ฉิทฺทวติ ทเพฺพ ตีสุ, ยถา "สุสิโร รุโกฺข, สุสิรา จิญฺจา, สุสิรํ กฏฺฐ"นฺติฯ

ทฺวยํ ภูมิฉิเทฺทฯ **กาส** ทิตฺติยํ, อุฯ **อว** รกฺขเณ, อโฏ, **อาวาโฏ,** อวาโฏปิฯ ทฺวยํ สปฺปานํ ราชินิฯ วสุ รตนํ ยสฺสตฺถีติ **วาสุกีฯ**

๖๕๑. ทฺวยํ นาคานํ ราชินิฯ เทเวหิปฺยสฺสโนฺต โนปลโทฺธติ **อนโนฺต,** เสโสปิ, **สิส** หึสายํ, สิสติ กปฺปเนฺตติ **เสโส, อฯ**

ทฺวยํ อชคเรฯ **วห**ติสฺมา **อโส, วาหโสฯ** อชํ ฉาคํ คิลตีติ **อชคโร,** อ, อิสฺสตฺตํ, ลสฺส **ร**ตฺตญฺจฯ สยีปิ, สยนสีโล **สยีฯ**

ทฺวยํ โคนสสเปฺป "งา-เจฺว"อิติ ขฺยาเตฯ ควเสฺสว นาสา อสฺสาติ **โคนโส,** สญฺญายํ **นาส**สทฺทสฺส **นโส** กโต [ปาณินิ ๕.๔.๑๑๙]ฯ ติลํ อิจฺฉตีติ **ติลิโจฺฉ,** ติริยํ อญฺจตีติ วา **ติลิโจฺฉ,** ยทาทิฯ

ทฺวยํ เทฑฺฑุเภ, โย "ชลสโปฺป"ติ วุจฺจติฯ เทฑฺฑุนา ราชิยา อุภตีติ **เทฑฺฑุโภฯ** ปิเฏฺฐ ราชิโยคา **ราชุโล,** อุโล, พธิรสเปฺปเปฺยเตฯ

๖๕๒. กมฺพโล จ อสฺสตโร จาติ อิเม เทฺว นาคกุลา เมรุปาเท วสนฺติฯ

ทฺวยํ เวสฺมนิวุฏฺฐสเปฺปฯ "วมฺมนี"ติปิ ปาโฐฯ "อสุโทฺท ฆรสโปฺป"ติ วุตฺตตฺตา นิพฺพิสตาย อมาริตตฺตา สีลยุตฺตํ อตฺตา มโน ยสฺมึ **สิลุโตฺต,** อสฺสุ, รสฺสาทิฯ

ทฺวยํ รุกฺขคฺคาทีสุ นิวุฏฺฐสเปฺปฯ นีโล หริโต สโปฺปติ **นีลสโปฺปฯ** “นีโล กณฺหมฺหิ หริเต”ติ หิ **ตารปาโลฯ** ปฐมกาเล สิลายํ ภวตีติ **สิลาภุฯ**

๖๕๓-๖๕๔. **วิสธร**นฺตํ สปฺปมเตฺตฯ อาสิยํ วิสํ เอตสฺส **อาสีวิโส,** อาสี สปฺปทาฐาฯ **ภุช** โกฏิเลฺย, กุฏิลายมาโน คจฺฉตีติ **ภุชโงฺค,** เอวํ **ภุชโค, ภุชงฺคโม** จฯ **อหิ** คมเน, อิฯ สรโนฺต สปฺปติ คจฺฉตีติ **สรีสโป,** อสฺสี, สํโยคโลโป, อลุตฺตสมาโสยํ, ภุชงฺคภุชงฺคมาปิ, สพฺพธรกเตปน “ภุสํ, ปุนปฺปุนํ วา กุฏิลํ สปฺปตีติ สรีสโป”ติ วุตฺตํฯ ผณโยคา, อี, **ผณีฯ สปฺป**ติสฺมา อ, ภูมิผุเฏฺฐน คเตฺตน คติ สปฺปนํฯ อรํ สีฆํ คจฺฉตีติ **อลคโทฺท, ม**สฺส **โท, ร**สฺส **ล**ตฺตญฺจ, อลคโทฺท, ชลสเปฺปฺปยํ, “อลคโทฺท ชลวาโฬ”ติ [อมร ๘.๕] หิ **อมรสีโหฯ** โภโค ผณิกาโย, ตํโยคา **โภคีฯ** ปนฺนํ คจฺฉตีติ **ปนฺนโค,** ปาเทหิ วา น คจฺฉตีติ **ปนฺนโคฯ** เทฺว ชิวฺหา อสฺสฯ อุรสา คจฺฉตีติ **อุรโคฯ** วิเสเสน อาลาติ คณฺหาติ อายุนฺติ **วาโฬ, ล**สฺส ฬตฺตํ, **วา** คมเน วา, อโลฯ ทีฆสรีรตาย **ทีโฆฯ** ทีฆา ปิฏฺฐิ ยสฺส, สมาเส โกฯ อุทรเมว ปาโท ยสฺสฯ วิสํ ธรติฯ

จกฺกี, กุณฺฑลี, คูฬฺหปาโท, จกฺขุสฺสโว, กาโกทโร, ทพฺพีกโร, พิเลสโย, ชิมฺหโค, ปวนาสโนปิฯ สิรสิ จกฺกโยคา **จกฺกีฯ** กุณฺฑลมิว วปุ อสฺสตฺถีติ ตํโยคา **กุณฺฑลีฯ** จกฺขุนา สุโณตีติ **จกฺขุสฺสโวฯ** กาโกทรมิว อุทรํ อสฺสฯ ทพฺพิคติกตฺตา ผณา ทพฺพี, ตํ กโรติ พนฺธตีติ **ทพฺพีกโรฯ** สามญฺญนิเทฺทเสปิ กณฺหสปฺปาทิเยว ทพฺพีกโรฯ ชิมฺหํ กุฏิลํ คจฺฉตีติฯ ปวนาสโน วาตโภชีฯ

ผณิโน สปฺปสฺส **ตนุ** กาโย โภโค นามฯ ภุชตีติ **โภโค, ภุช** โกฏิเลฺย, โณฯ

๖๕๕-๖๕๖. ทฺวยํ สปฺปสฺส ทาฐายํฯ อสติ เยน อสํ, มุขํ, ตสฺมึ ภวา **อาสี,** สปฺปสฺส ทาฐา ทนฺตุตฺตมาฯ ทฺวยํ สปฺปสฺส ชิณฺณตเจ , นิมุจฺจเต ยสฺมา สโปฺปติ, โณฯ กญฺจุกสทิสตฺตา **กญฺจุโกฯ สมา** ตุลฺยตฺถาฯ

ทฺวยํ วิสมเตฺตฯ โสณิปถคตํ วิสติ เทหนฺติ **วิสํ, วิส** ปเวสเนฯ คิรตีติ **ครฬํ,** อโฬฯ

หลาหโล, กาฬกูโฏ, **อาทิ**นา กาโกลาทโย จ สตฺตาติ อิเม นว **ตเพฺภทา** ตสฺส วิสสฺส เภทาฯ วุตฺตญฺจ –

> “ปุเม ปเณฺฑ จ กาโกล-กาฬกูฏหลาหลา;
> โสรฏฺฐิโก สุกฺกิเกเยฺย, พฺรหฺมปุโตฺต ปทีปโน;
> ทารโท วจฺฉนาโภ จ, วิสเภทา อิเม นวา”ติ [อมร ๘.๑๐-๑๑]ฯ

ตตฺร หลาหโล ปุเม, **วา**กาเรน นปุํสเกปิ, “หาลาหล”นฺติ หิ **ติกณฺฑเสเส** [ติกณฺฑเสส ๑.๘.๕] ทีฆาทิปิฯ ตาลปตฺรสณฺฐาโน นีลปโตฺร โคถนากติผโล คโจฺฉ หลาหโลฯ อสฺส จ สมีเป รุกฺขาทโย ฑยฺหเนฺตฯ หิมวติ, กิกฺกินฺทายํ, โกงฺกเณสุ, ทกฺขิณสมุเทฺท จ ชายเต, หนตีติ หโล, อ, **น**สฺส **โล,** หลานมฺปิ หโล **หลาหโล,** มชฺฌทีโฆฯ ติริยเลขาย จิตํ ทฺวิชปเทหิ ยุตฺตํ, ตถา คณฺฐิภิ พฺยาปิตํ พินฺทุภิเทว ยํ ฆนตเรหิ, ตํ กาฬกูฏํฯ อิทญฺจ ปุถุมาลินามสฺสาสุรสฺส โสณิตมฺหา เอว อสุรสมเย [เทวาสุรรเณ (?)] สมุปฺปนฺนสฺส อสฺสตฺถรุกฺขสทิสสฺส รุกฺขสฺส นิยฺยาโส, อหิจฺฉตฺตมลยโกงฺกณสิงฺคเวรปพฺพตาทีสุ โจปฺปชฺชเตฯ วเณฺณน กาฬญฺจ ตํ สตฺตานํ ชีวิตหรณโต โลหมุคฺครสทิสตาย กูฏเญฺจติ **กาฬกูฏํฯ**

> พฺรหฺมปุโตฺต ตุ กปิโล, มลยทฺทิภโว ขโร;

ปทีปโน ตุ ทหโน, รตฺตวโณฺณ’ญฺชนทฺทิโช [จินฺตามณิฏีกา ๘.๑๐-๑๑]ฯ

ทรเท ภโว **ทารโท,** สุปฺปภนามโก ตํเทสปสิโทฺธ จฯ วจฺฉนาโภ สินฺทุวารปตฺตสทิโส จ ตํสมีเป รุโกฺข น วทฺธเต, ตํสมฺผสฺสวายุ จ ชรยติ, วิญฺฌายํ, กิกฺกินฺทายญฺจ ชายเต, เอวํ วิสนฺตรานมฺปิ สรูปํ อาคมโต วิเญฺญยฺยํฯ

ทฺวยํ ธนตฺถํ สปฺปคฺคาเหฯ วาฬํ สปฺปํ คณฺหนสีลตาย **วาฬคาหีฯ** อหิโน ตุเณฺฑน มุเขน ทิพฺพตีติ **อหิตุณฺฑิโก,** ณิโก, ‘‘วาฬคฺคาโห’หิตุณฺฑิโก’’ติ [อมรโกเส ๘.๑๑-คาถายมฺปิ] **อมรมาลาฯ**

๖๕๗. ติกํ นิรเยฯ อโย อิฏฺฐผลํ, โส นิคฺคโต อสฺมาติ **นิรโย,** นินฺทิโต รโย คมนํ เอตฺถาติ วา **นิรโยฯ** ทุฏฺฐา คติ **ทุคฺคติฯ** อปุเญฺญ เนตีติ **นรโก,** ณฺวุ, **รโนฺต** จ, **นรโกฯ**

เตสุ นิรเยสุ โย ‘‘มหานิรโย’’ติ วุโตฺต, โส อฏฺฐธา โหตีติ ตํ ทเสฺสติ **‘‘สญฺชีโว’’**จฺจาทินา สิโลเกนฯ มรนฺตาปิ กมฺมผลานุภวนตฺถํ ปุนปฺปุนํ ชีวนฺติ อสฺมิํ **สญฺชีโวฯ** ยตฺถ นิรเย เนรยิกานํ สรีรานิ วชฺฌฆีนํ กาฬสุเตฺตน สญฺญาณํ กตฺวา วาสิยา ตจฺฉนฺติ, โส **กาฬสุโตฺตฯ** ภุสํ, ปุนปฺปุนํ วา ทุกฺขิตสเทฺทน รวนฺติ อสฺมิํ **โรรุโว,** มหโนฺต จ โส โรรุโว จาติ **มหาโรรุโวฯ** ปุน ‘‘โรรุโว’’ติ จูฬโรรุโว วุโตฺตฯ ภุสํ ปตนฺติ อสฺมิํ **ปตาปโน,** ‘‘วีจิ ตรเงฺค อเปฺป จา’’ติ **รุโทฺท,** นตฺถิ สุขสฺส วีจิ เลโสปิ อตฺราติ **อวีจิ,** ‘‘วีจิ สุขตรเงฺคสู’’ติ **ติกณฺฑเสโส** [ติกณฺฑเสส ๓.๓.๗๘], ตสฺมา นตฺถิ วีจิ สุขํ เอตฺถาติ **อวีจิฯ** สมนฺตโต อาคเตหิ ปพฺพเตหิ หญฺญนฺติ อตฺราติ **สงฺฆาโตฯ** ตปนฺติ อตฺร **ตาปโน, อิติ**สเทฺท อฏฺฐนฺนํ ปริสมาปนโตฺถฯ

๖๕๘. **ตตฺถ** นิรเยสุ เวตรณี จ โลหกุมฺภี จาติ อิเม เทฺว นิรยา **ชลาสยา** ชลาธารา, เต จ ถิยํ, ตรณี นาวา, สา นตฺถิ ยสฺสํ **เวตรณีฯ** โลหมยา กุมฺภี **โลหกุมฺภีฯ**

ทฺวยํ นิรยปาเลฯ การณา ยาตนา, สา จ ติพฺพเวทนา, ตํ กโรตีติ **การณิโกฯ** นิรยคตสเตฺต ปาตีติ **นิรยโปฯ**

ทฺวยํ นิรยคตสเตฺตฯ นิรยํ คจฺฉตีติ **เนรยิโกฯ** นรกํ คจฺฉตีติ **นารโกฯ**

๖๕๙. **อุทธิ** ปริยนฺตํ สมุทฺทสฺส นามํฯ อโณฺณ ชลํ, โส วาติ คจฺฉติ ยสฺมิํ **อณฺณโว,** อโณฺณ ยสฺมิํ วิชฺชตีติ วา **อณฺณโว,** อสฺสตฺถฺยเตฺถ โวฯ สคเรหิ ราชกุมาเรหิ ขโต **สาคโร,** สานํ ธนานํ อากโรติ วา **สาคโร, ก**สฺส **โค, สาค** สํวรเณ วา, อโรฯ สนฺทเตติ **สินฺธุ, สนฺท** สวเน, ยทาทิฯ **อุทิ** เกฺลทเน, สมฺมา กฺลิทนฺติ จโนฺททเย อสฺมา อาปานีติ **สมุโทฺทฯ** ชลานิ, อุทกานิ จ นิธียเนฺต, ธียเนฺต จาตฺราติ **ชลนิธิ, อุทธิ** จ, **อุทก**สฺส **อุทา**เทโสฯ

ตสฺส สมุทฺทสฺส ขีรณฺณโว, **อาทิ**นา ลวโณโท, ทธฺยุโท, ฆโตโท, อุจฺฉุรโสโท, มทิโรโท, สาทุทโก จาติ อิเม สตฺต มหณฺณววิเสสา ภวนฺติ [พฺยาขฺยาสุธา ๑.๑๐.๒]ฯ ขีรวโณฺณ อณฺณโว **ขีรณฺณโวฯ**

๖๖๐. **อสฺส** สมุทฺทสฺส **กูลเทโส** ตีรเทโส เวลา นาม, วิคจฺฉนฺติ อิรา ยสฺสํ **เวลา,** ลตฺตํฯ จกฺกมิว **สลิลานํ** ชลานํ **ภโม** ภมนํ อาวโฏฺฏ นาม, อาวฏฺฏนฺติ ชลานิ อตฺราติ **อาวโฏฺฏฯ**

ติกํ พินฺทุมฺหิฯ **ถุ** อภิตฺถเว, โว, อุเสฺสฯ **วิทิ** อวยเว, อุ, **พินฺทุฯ ผุส** ผุสเน, โต, **ผุสิตํฯ** ปากาเร, เคหาทิติตฺติยญฺจ ชลนิคฺคโม **ภโม** นาม, **ภมุ** อนวฏฺฐาเนฯ

๖๖๑. สิโลโก อุทเกฯ **อาป** พฺยาปเน, อโปฺปติ สพฺพตฺราติ **อาโปฯ** ปาตพฺพนฺติ **ปโย, ปา** ปาเน, โณฺยฯ รโสฺส , **ปโยฯ ชล** ธเญฺญ, อฯ วารยติ นิโนฺนนตนฺติ **วาริ, วร** นิเสเธ, ณิ, วารยติ ปิปาสนฺติ วา **วาริฯ** ปียเตติ **ปานียํ,** อนีโยฯ สลตีติ **สลิลํ, สล** คติยํ, อิโลฯ **อุทิ** เกฺลทเน, ณฺวุ, **อุ**โลโป, ทกํ ปิปาสเจฺฉทํ กโรตีติ วา **ทกํ,** ‘‘ทา ทานเจฺฉทธาตู’’ติ [เอกกฺขร โกส ๒๐ คาถา] หิ **เอกกฺขรโกเส,** รโสฺสฯ **อน** สเทฺท, อ, ทฺวิตฺตํ, **อร** คมเน วา, โต, **อนฺนา** เทโส, **ณ**ตฺตํฯ **นี** นเย, อีโรฯ **วน** สมฺภตฺติยํฯ วนียเต ปิปาเสหีติ **วนํฯ วา** คมเน, อโลฯ ตายเต ปาลยเตติ **โตยํ, ตา** ปาลเน, จุราทิ, โย, อาการโสฺสตฺตํฯ **อมฺพ** สเทฺท, อุ, **อมฺพุฯ อุทิ** ปสวน เกฺลทเนสุ, ณฺวุ, **อุทกํฯ กร** กรเณ, กฺวิ, **กํฯ** กมลํ, ขีรมฺปิ, **กมุ** อิจฺฉากนฺตีสุ, อโลฯ **ขนุ** หิํสายํ, อีโร, **น**โลโป, **ขี** ขเย วา, ขีรํฯ

๖๖๒. จตุกฺกํ ตรเงฺคฯ ตรโนฺต คจฺฉติ, ตีรํ วา คจฺฉตีติ **ตรโงฺค,** อลุตฺตสมาโส, ปรตฺร อีสฺ สตฺตํฯ สยเมว ภิชฺชเตติ **ภโงฺค,** อฯ **อูห** วิตเกฺก, มิ, **ห**โลโป, **อูมิ, อร** คมเน วา, มิ, อสฺสู, **ร**โล โปฯ วิมฺหยํ วิจิตฺตํ จิโนตีติ **วีจิ,** อิ, อุปสคฺคสฺส ทีโฆ, เอเต เทฺว ปุมิตฺถิยํฯ

อุโลฺลโล, กโลฺลโล จาติ อิทํ ทฺวยํ มหาวีจีสุ กถฺยเต, **โลล** อุมฺมาทเน, อุโลฺลลยตีติ **อุ โลฺลโล,** โณ, **อุล** คมเน วา, โอโล, ทฺวิตฺตํฯ **กลฺล** สเทฺท, โอโล, **กโลฺลโลฯ**

๖๖๓. สิโลกทฺธํ กทฺทเมฯ ชลํ พลเต **ชมฺพาโล,** กมฺมนิ โณ, **ม**กาโร วณฺณวิกาโรฯ **กล** สงฺขฺยาเน, อโลฯ **ปจ** วิตฺถารวจเน, กมฺมนิ โณฯ **จิกฺข** วจเน, อโล, ทฺวิตฺตํฯ **กท** มเทฺท, อโม, ทฺวิตฺตํฯ

ฉกฺกํ วาลุกายํฯ **ปุล** มหเตฺถ, อิโน, **ฬ**ตฺตํฯ **วล** สํวรเณ, ณฺวุ, อสฺสุ, **วาลุกา,** ถีฯ **วณฺณ** ส เทฺท, **วโณฺณฯ มร** ปาณจาเค, อุ, **มรุ,** เทเวปิฯ **อร** คมเน, อุ, อสฺสุ, **อุรุ,** มหเนฺตปิ, วโณฺณ จ มรุ จ อุรุ จ **วณฺณมรูรุฯ สิจ** ปคฺฆรเณ, โต, **สิกตา,** ถีฯ

๖๖๔. ชลมชฺฌคตํ ตลํ กมฺมภูตํ ‘‘อนฺตรีปํ, ทีโป’’ติ โจจฺจเตฯ ทฺวิธาคตานํ อาปานํ อนฺตรคตํ **อนฺตรีปํ,** อาการสฺสีฯ ‘‘อนฺตรีย’’นฺติ วา ปาโฐ, ตทา ทฺวิธาคตานํ อาปานํ อนฺตเร ภวํ **อนฺตรีย**นฺติ วิคฺคโห, อการสฺสีฯ ทฺวิธาคตานิ อาปานิ อสฺมิํ เหตุภูเตติ **ทีโปฯ ว**การ**อา**กา รานํ โลโป, อิสฺสี จ, **ทีโป, วา**กาเรน ทีปมฺปิฯ

ปญฺจกํ ตีรสฺส นามํฯ **ปาร ตีร** กมฺมสมฺปตฺติยํ, จุราทิ, อฯ **กูล** อาวรเณ, โณฯ **รุธ** อาว รเณ, **โรธํฯ** อญฺญปาราทินิวตฺตนตฺถํ **‘‘ปตีร’’**นฺติ วุตฺตํฯ **ตฏ** อุสฺสเย, อ, ถิยํ, ตฏีฯ

๖๖๕. ปรมฺหิ ตีรสฺมิํ **ปาร**สโทฺท, โส จ นปุํสเก, **ปาร ตีร** กมฺมสมฺปตฺติยํ, **ปาร** สาม ตฺถิเย วา, ปารยติ ตรงฺคาทโย วาเรตุนฺติ **ปารํฯ** โอรนฺตุตีรํ ‘‘อปาร’’นฺตฺยุจฺจเต, อวเร ตีรเทเส ภวํ **โอรํ,** โณฯ ปารโต อญฺญํ ตีรํ **อปารํฯ**

ปญฺจกํ อุฬุเมฺปฯ อุฬุโต ทกโต ปาติ รกฺขติ อุฬุโป, โสเยว นิคฺคหีตาคมวเสน **อุฬุมฺโปฯ** ปฺลวติ, ปฺลวนฺติ อเนนาติ วา **ปฺลโว, ปฺลว** คมเน, คมนํ อตฺร ชลคมนํฯ **กุล** สนฺตาเน, อ, เก อุล ติ คจฺฉตีติ วา **กุโลฺล,** อ, ทฺวิตฺตํฯ ตรนฺติ อเนน **ตโร, ตร** ปฺลวตรเณสุฯ คมนาคมนวเสน ปุนปฺ ปุนํ ชเล อรนฺติ ยาย, สา **ปจฺจรี,** อ, นทาทิฯ

๖๖๖. ติกํ นาวายํฯ ตรนฺติ ยาย **ตรณี,** ยุ, นทาทิ, **อิ**ปจฺจเย ตริ, **อีมฺหิ** ตุ **ตรีฯ นุ** ถุติยํ, อ, วุฑฺฒาวาเทสา, **นาวาฯ** ทฺวยํ ลงฺการถเมฺภฯ **กูป** คมเน, ณฺวุ, **กูปโก, อ**ปจฺจโย วา, ตทา สก เตฺถ โกฯ **กมฺุ** อิจฺฉายํ, โภ, สกเตฺถ โก, อสฺสุ จ, **กุมฺภกํฯ**

ทฺวยํ ''เป เสํ''อิติ ขฺยาเตฯ ตรสฺส ปจฺฉาภาเค พนฺธิตโพฺพติ **ปจฺฉาพนฺธฯ** ค'มิจฺฉิตทิสํ อฎติ เยน **โคฎวิโส,** อิโส, **อว**โนฺต จ อโสฺสตฺตณฺจ, **โคฎวิโสฯ** ทฺวยํ ''เป ตมา''อิติ ขฺยาเตฯ นาวาย กโณฺณ วิย กโณฺณ, มหโนฺต เกนิปาโต, เตน ปวหณปติสวนโต, ตํ ธรตีติ, กมฺมนิ โณฯ นาวาย ยุโตฺต **นาวิโกฯ**

๖๖๗. ทฺวยํ นาวาย คมโนปาเยฯ อรติ เยนาติ **อริตฺตํ,** ฉทาทีหิ ตตฺรณ, อิการาคโม, ทฺวิตฺตณฺจฯ เก ชเล นิปาติยเต **เกนิปาโต,** อลุตฺตสมาโสยํฯ

ทฺวยํ นิยามเกฯ โปโต ปวหนํ, ตํ วาหยตีติ **โปตวาโหฯ** นิยจฺฉติ โปตนฺติ **นิยามโก, ยมุ** อุปรเม, **นิ**ปุโพฺพ คมเน, ณฺวุ, **นิยามโก,** จุราทิฯ นิยามเกปิฯ

เย วาณิชา นาวาย วาณิชกมฺมํ อาจรนฺติ, เต สํยตฺติกา นาม, สํยานํ สํยาตฺรา, ทีปนฺตร คมนํ, ตฺรณ, สา ปโยชนเมเตสํ **สํยตฺติกา,** ณิโก, **ร**โลโป, รโสฺส จฯ **ต**ปจฺจเยน วา สิทฺธํฯ โปตวาณิชาปิ, โปโต ปวหนํ, ตสฺส วาณิชาฯ

๖๖๘. ลงฺการาทโย, ผิยาทโย จ นาวาย **องฺคา** อวยวาฯ โล อิโนฺท, ตสฺส การณํ **ลงฺการาฯ** วโฎ วุจฺจติ สิวโฎ, ตทาการตาย **วฎาการาฯ** ''วโฎ กมเทฺท นิโคฺรเธ''ติ หิ **นานตฺถสงฺคโหฯ ผา** วุฑฺฒิยํ, อิโย, **ผิโยฯ**

ทฺวยํ ''ตลก''อิติ ขฺยาเตฯ **ปู** ปวเน, โต, วุฑฺฒิ, ปวหติ นิยามเกติ **ปวหนํฯ วุตฺต**นฺติ กฺริยาปทํฯ ทฺวยํ กฎฺฐมฺพุวาหินิยํ, **ทุณ** คติหึสาสุ, อ, นทาทิ, วุฑฺฒิ, **โทณีฯ** อมฺพุํ เนติ เยน **อมฺพณํ,** อุสฺสตฺตํ, **ณ**ตฺตณฺจ, **อมฺพ** สเทฺท วา, ยุฯ

๖๖๙. ติกํ คมฺภีเรฯ **คมุ** คมเน, อีโร, **โภ**โนฺต จ **ม**โลโป จ, **คภีโรฯ มา**โลเป ตุ **คมฺภีโร,** คจฺฉนฺตา ภายนฺติ อสฺมินฺติ วา **คภีโร, คมฺภีโร** จฯ **นิ**ปุโพฺพ **มน** อภฺยาเส, โณ, **ม**สฺส **โนฯ ตพฺพิปกฺขโต** คมฺภีรวิปรีตโต อุตฺตานํ นาม, อุคฺคตํ ตานํ ปมาณํ อสฺส **อุตฺตานํ,** อคมฺภีรํฯ

ทฺวยํ อคาเธฯ **คาธ** ปติฎฺฐากงฺขาสุ, คเนฺถ จ, นตฺถิ คาธํ ยตฺร **อคาธํฯ** น เหฎฺฐิมตลํ ผุสติ ยตฺร **อตลมฺผสฺสํฯ**

ติกํ อปฺปสเนฺนฯ นตฺถิ อจฺฉภาโว อตฺร **อนโจฺฉฯ** กลุสํ ปาเปปิ วุตฺตํฯ **วิล** เภทเน, โณ, **อาวิโลฯ อว** รกฺขเณ วา, อิโลฯ

๖๗๐. ติกํ นิมฺมเลฯ **โฉ** เฉทเน, น ฉินฺทติ ทสฺสนนฺติ **อโจฺฉ,** โณ, สโจฺฉปิ, **สร** วิสรเณ, โต, **อนฺนา**เทโสฯ นตฺถิ มลํ เอตสฺมึ **วิมโลฯ คภีรปฺปภุตี คภีรา**ทโย **วิมล**นฺตา ตีสุ ลิเงฺคสุฯ

ปณฺจกํ เกวเฎฎฯ **ธา** ธารเณ, อีวโรฯ มเจฺฉ หนฺตฺวา ชีวตีติ **มจฺฉิโก,** อิโกฯ มเจฺฉ พนฺธติ ชาเลนาติ **มจฺฉพโนฺธ,** มเจฺฉ วธตีติ วา **มจฺฉพโนฺธ,** นิคฺคหีตาคโม, กํ ชลํ, ตสฺส อีลกฺขี, ตาย วโฎฺฎ วฎฺฎนํ อสฺสตฺถีติ **เกวโฎฺฎฯ** เกวโตฺตปิ, โณฯ ชาเล นิยุโตฺต, ชาเลน หนฺตีติ วา

ชาลิโก, ทาโสปฺยตฺร, **ทาส** ทาเน, อ, “ทาโส เกวฏฺฏภเจฺจสู”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๐.๑๕] **รุ โทฺท**ฯ

๖๗๑-๖๗๒. ฌสานฺตํ มเจฺฉฯ **มส** อามสเน, โฉ, **มร**ธาตุวเสน วา สิโทฺธ, **มร** ปาณ จาเค, อิโน, **ร**โลโปฯ มุขปฺปเทเส ปุถูนิ โลมานิ อสฺส **ปุถุโลโม**ฯ ปาฐีนาทีนํ มจฺฉตฺตา วิเสส โต อโลมเกปฺยสฺส วุตฺติฯ **ฌส** หิํสโตฺถ **ทณฺฑโก** ธาตุ, อ, **ฌโส**ฯ อณฺฑโช, วิสาโร, สกลีปิ, วิจิตฺรํ สรติ อเนน **วิสาโร,** โณฯ โรหิตาทีนํ วกฺกลปฺปาโย [พตฺตลปฺปาโย (ก.)] ตโจ สกลํฯ ตํ โยคา, อี, **สกลี**ฯ

โรหิตาทโย, มกราทโย จ มจฺฉปฺปเภทาฯ **รุห** ชนเน, โต, **โรหิโต**ฯ วิปาเก มธุรสตฺตา **มคฺคุโร,** วณฺณวิกาโร, มชฺชตีติ วา **มคฺคุโร,** อูโร, **มชฺช** สุทฺธิยํ, **ชฺช**สฺส **คฺค**ตฺตํ, รโสฺส จ, **มคฺคุโร,** “งา ขู”ฯ สิงฺคยุตฺตตาย **สิงฺคี,** โณ, นทาทิ, สงฺคุปิ, สรติ วาตนฺติ วา **สิงฺคี, สร** หิํ สายํ, อ, **ร**สฺส **โค,** อสฺสิ, นิคฺคหีตาคโม, นทาทิ, สิงฺคี, “ง เจฺว”ฯ **พล** สํวรเณ, อโล, **ล**สฺส **โช, พลโช,**”ง ปา”ฯ **มุญฺช** สทฺทโตฺถ, **มุโญฺช**ฯ **ปู** ปวเน, อุโส, วุทฺธฺยาวาเทสา, **ปาวุโส,** มหามุขมโจฺฉ, “ง ฎา”ฯ

สตฺตกฺขตฺตุํ วงฺกตีติ **สตฺตวโงฺก,** “ง เส”ฯ สห วเงฺกน, สํวิชฺชมาโน วา วโงฺก ยสฺส **สว โงฺก,** “ง เมฺว”ฯ นฬสณฺฐาโน มีโน **นฬมีโน,** “ง ผ◌ั-โย”ฯ **กฑิ** สนฺนิจยวทเนกเทเสสุ, ณฺวุ, **คณฺฑโก,** “ง มา”ฯ **สสุ** หิํสายํ, อุ, อสฺสุ, **สุสุกา,** สกเตฺถโก, “ง-ป◌ั-ฎเย”ฯ สยนโต ป เสฺสน ผรตีติ **สผรี,** นทาทิ, **ผร** ผรเณ, **สผรี** ทฺวีสุ, “ง ขู-มา”ฯ ปาณิคฺคหเณ มุขํ กิรตีติ **มกโร,** ยทาทิฯ

๖๗๓. ติมิอาทโย สตฺต มหามจฺฉา นามฯ **ติม** อทฺทภาเว, ติมตีติ **ติมิ,** อิ, **ติมิ** มจฺฉม เตฺตปิฯ **คิร** นิคฺคิรเณ, โณ, **ล**ตฺตํ, อิสฺสตฺตํฯ ติมิโน คโล **ติมิงฺคโล,** นิคฺคหีตาคโมฯ วเณฺณน ปิงฺคลติมิรสทิสตาย **ติมิรปิงฺคโล**ฯ อา ภุโส นนฺทตีติ **อานโนฺท, นนฺท** สมิทฺธิยํฯ ติมิโน ม เจฺฉ นนฺทยตีติ **ติมินโนฺท**ฯ “ติมิโนฺท”ติปิ ปาโฐ, ติมีนํ มจฺฉานํ อิโนฺท **ติมิโนฺท**ฯ อธิโก อา โรโห ยสฺส **อชฺฌาโรโห**ฯ มหโนฺต ติมิ มโจฺฉ **มหาติมิ**ฯ

๖๗๔. ทฺวยํ “ง เผ”อิติ ขฺยาเตฯ ปาสาณสทิสสณฺฐาโน มโจฺฉ **ปาสาณมโจฺฉ**ฯ **ปฐ** วิ ยตฺติยํ วาจายํ, อิโน , อุภยตฺร ทีโฆ, **ปาฐีโน,** “ง-ป◌ั”ติ จ วทนฺติฯ ทฺวยํ พฬิเสฯ วงฺกตีติ **ว โงฺก, วงฺก** โกฏิเลฺยฯ **พล** สํวรเณ, อิโส, ฬตฺตํฯ มจฺฉเวธนมฺปิ, **วิธ** วิธาเน, เภทเน จ, อเนก ตฺถตฺตา, ยุฯ

ติกํ กุมฺภีเลฯ “สุํสุมาโร”ติ สมฺปิตนามํ, สสตีติ สุสุฯ สุสุ เอว สุํสุ, มาเรตีติ มาโร, สุํสุ เอว มาโร **สุํสุมาโร**ฯ เกน อุภติ ปูเรตีติ กุโมฺภ, ชลาสโย, ตตฺร อุลติ คจฺฉตีติ **กุมฺภีโล,** กุมฺภิ วา ฆโฏ, ตํ ลาตีติ **กุมฺภีโล**ฯ น กมตีติ **นโกฺก,** กฺวิ, สญฺญาสทฺทตฺตา **น**สฺส ปกติ, **นกฺก** นา สเน วา, จุราทิฯ

ทฺวยํ กจฺฉเปฯ กุจฺฉิโต อูมิ เวโค อสฺส **กุโมฺม,** “ปกาเส เวคภเงฺคสุ, ตรเงฺค อูมิ ปุํถิย”นฺติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๐.๒๑] **รภโส,** “เวเค ภงฺคปฺปกาเสสุ, พิลายํ อูมิ วีจิย”นฺติ **นาน ตฺถสงฺคโห**ฯ กเจฺฉน ปิวตีติ **กจฺฉโป,** โณ, กมโฐปฺยตฺร, **กมุ** อิจฺฉายํ, อโฐฯ

๖๗๕. ทฺวยํ กกฺกเฏฯ กกตีติ **กกฺกฏโกฯ** สกเตฺถ โก, **กุก** อาทาเน วา, อโฏ, อุสฺสตฺตํฯ **กุล** สนฺตาเน, พนฺธุมฺหิ จ, อีโร, กุํ วา ปถวึ ลุนาตีติ **กุฬีโร,** อีโรฯ ทฺวยํ รตฺตเปฯ ชลสฺส อูกา กิมิวิเสโส **ชลูกา,** ชลํ โอกํ เคหํ เอติสฺสาติ วา **ชลูกา,** โอสฺสู, **อุจ** สมวาเย, โณ, โอกํฯ รตฺตํ รุธิรํ ปิวตีติ **รตฺตปาฯ**

ติกํ มณฺฑูเกฯ **มณฺฑ** ภูสเน, อูโก, ทีโฆฯ **ทท** ทาเน, อุโร, ทฺวิตฺตํฯ **ภี** ภเย, สปฺปโต ภายตีติ **เภโก,** อิโก, อีเสฺสฯ วสฺสาภู, สาลุโร, ปฺลโวปิฯ ทฺวยํ "ตี"อิติ ขฺยาเตฯ คณฺฑํ วจฺจ สนฺนิจยํ อุปฺปาเทตีติ **คณฺฑุปฺปาโทฯ** มหิยา ลตา **มหีลตา,** กิญฺจุลุโกปิฯ กิญฺจ จุลตีติ กิญฺจุลุโก, อุโกฯ

๖๗๖. ทฺวยํ มุตฺตาโผเฏฯ **สปฺป** คมเน, อิ, อสฺสิ, **สิปฺปิ,** ถีฯ **สุ** อภิสเว, ตฺติ, **สุตฺติฯ** ทฺวยํ สเงฺขฯ **ขนุ** อวทารเณ, กฺวิ, **สโงฺขฯ สมุ** อุปสเม วา, โข, **สโงฺขฯ** กํ วาติ คจฺฉตีติ **กมฺพุ,** อุ, เทฺวปฺยนิตฺถิยํฯ

ทฺวยํ ขุทฺทสงฺขชาติยํฯ สงฺขสฺส นโข อิว **สงฺขนโขฯ** ทฺวยํ "ขรุ"อิติ ขฺยาเตฯ ชเล สวตีติ **ชลสุตฺติ, สุ** ปสเว, ตฺติฯ สมตีติ **สมฺพุโก,** อุโก, **โพ**โนฺต จ, "สมฺพุโก ชลสุตฺติ'ตฺถี"ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑๐.๒๓] **ปุํกเณฺฑ โวปาลิโตฯ**

๖๗๗. ทฺวยํ ชลาสเยฯ ชลานํ อาสโย ปติฏฺฐิตฏฺฐานํ **ชลาสโยฯ** เตสุ ชลาสเยสุ มเชฺฌ โย คมฺภีโร อคาโธ, โส **รหทา**โขฺย, **หร** หรเณ, ภูวาทิ, โท, วณฺณวิปริยโย, **รหโทฯ**

ทฺวยํ อุทปาเนฯ อุทกํ ปิวนฺติ อสฺมึ, ยุ, **ก**โลโปฯ ปิวนฺติ อสฺมึ ปาโน, โส เอว กูโป **ปานกูโป, กุ** สเทฺท, โป, ทีฆาทิ, กูโป, เกน อุภตีติ วา กูโป, **ภ**สฺส **โปฯ** อนฺธุปิ, **อนฺธ** ทสฺสนุปสงฺฆาเต, จุราทิ, อุฯ ทฺวยํ สมจตุรสฺสโปกฺขรณิยํฯ **ขนุ** อวทารเณ, กเมฺม โต, **น**โลโป, ทีฆาทิฯ โปกฺขรํ ชลํ, ตํโยคา อโน, นทาทิ, **โปกฺขรณีฯ**

๖๗๘. ติปาเทน มหโต สทา อคาธชลสฺส ปทุมฏฺฐานสฺส จ ปทุมสุญฺญสฺส จ โยคฺยตาย นามํ [อมร ๑๐.๒๘ คาถาย์ ปสฺสิตพฺพํ]ฯ **ตฬ** อาฆาเต, **ตล** ปติฏฺฐายํ วา, อาโก, อปรปเกฺข ฬตฺตํฯ **สร** คมเน, อ, **สโรฯ วป** พีชนิเกฺขเป, วปนฺติ ยาย **วาปี,** อายตจตุรสฺสายมฺปิฯ **สร**ติสฺมา อโส, นทาทิ, **สรสีฯ ทห** ภสฺมีกรเณ, อ, **ทธ** ธารเณ วา, **ธ**สฺส **โหฯ อมฺพุชานํ** ปทฺธานํ **อากโร** อุปฺปตฺติฏฺฐานํฯ

ขุทฺทโก สโร "ปลฺลล"นฺตฺยุจฺจเตฯ ยตฺร วสฺสาสุ อธิกํ ชลํ, คิเมฺหสุ ชาณุมตฺตํ, สุกฺขเตฺยว วา, **ปลฺล** รกฺขเณ, จุราทิ, อโล, **ปลฺลลํฯ**

๖๗๙-๖๘๐. อโนตตฺตาทโย เอเต สตฺต มหาสรา นามฯ ตตฺร สูริยรํสิสมฺผุฏฺฐาภาเวน อวตปติ อุทกเมตฺถาติ **อโนตตฺโตฯ** กณฺณมุณฺฑปพฺพตสมีปตฺตา **กณฺณมุโณฺฑฯ** รถํ กโรตีติ **รถกาโร,** ยถากถญฺจิ อยํ พฺยุปฺปตฺติ นาม, สญฺญา ปน โลกโตเยวาวคนฺตพฺพาฯ ฉพฺพณฺณทนฺตวนฺตตาย ฉทฺทโนฺต, นาคราชา, ตสฺส นิวาสนฏฺฐานสมีปตฺตา **ฉทฺทโนฺต,** สโรฯ กุณาลสกุณา พหโว ยตฺถ สนฺติ **กุณาโลฯ มนฺทากินี** อากาสคงฺคายมฺปิ วุตฺตาฯ พหโว สีหา ปปตนฺติ อสฺมึ **สีหปฺปปาโตฯ**

ทฺวยํ ชลปฺปาเย เทเส กูปนิกเฏ ปสุปานตฺถํ ปตฺถาราทิรจิเต ชลาสเยฯ อาหุยนฺต ปสโว อตฺร ปานายาติ **อาหาโว,** โณ, วุทฺฒฺยาวาเทโสฯ นิปิวนฺติ อสฺมึ **นิปานํ,** ยุฯ ทฺวยํ สุรขาเต, อ

โปริเส เทวนิมฺมิเตติ ภาโว, โสเณฺฑอิจฺจเณฺญฯ ‘‘อขาโต เทวขาตโก’’ติ [อมร ๑๐.๒๗] หิ **อมรมาลายํ ปุํสกณฺฑํฯ**

๖๘๑. นทฺยนฺตํ นทียํฯ สวตีติ, อโนฺต, นทาทิ, **สวนฺตีฯ** นินฺนฏฺฐานํ คจฺฉตีติ **นินฺนคา,** กฺวิฯ **สนฺท** ปสวเน, อฺ, อสฺสิตฺตํ, วณฺณวิกาโร, **สินฺธุฯ สร** คมเน, โต, อิการาคโม, **สริตาฯ** อาปานํ นิวาโส อาโป, สมฺโทฺท, โณ, ตํ คจฺฉตีติ **อาปคาฯ นท** อพฺยตฺตสเทฺท, นทตีติ **นที,** นทาทิ, ตรงฺคนีปฺยตฺรฯ

ทฺวยํ คงฺคายํฯ ภคีรเถน รญฺญา นิพฺพตฺติตา ภาคีรถีติ โลกิยา, อสฺมากนฺตุ มเตน นามมตฺตเมเวตํ ตสฺสาติ สนฺนิฏฺฐานํ, เอวํ สพฺพตฺรฯ คจฺฉตีติ **คงฺคา, คมิ**โต โค, ติปถคตาปิ, ตโยสคฺคมจฺจปาตาลปเถ คตา **ติปถคตาฯ** สินฺธูนํ นทีนํ สงฺคโม เมลโก สเมฺภโทฯ สมฺมา ภิชฺชนฺติ อสฺมิํ **สเมฺภโท, สํ**ปุโพฺพ **ภิทิ** เมลเน, โณฯ

๖๘๒. คงฺคาทิกา อิมา ปญฺจ นทิโย มหานที นามฯ อจิรํ สีฆคมนํ เอติสฺสมตฺถีติ **อจิรวตีฯ ยมุ** อุปรเม, อุโน, ยมสฺส ภคินี วา **ยมุนา,** ภคินฺยเตฺถ อุโนฯ สรานิ ภวนฺติ ยาย อวธิภูตายาติ **สรภู, สร** คติหิํสาจินฺตาสุ วา, อู, **อโภ**โนฺต จ, **สรภูฯ มห** ปูชายํ, อ, นทาทิฯ

จนฺทภาคาทิกา นินฺนคา ปญฺจ มหานทิโต อญฺญาสํ นทีนํ เภทาฯ จนฺทภาโค นาม ปพฺพโต, ตโต ปภวตีติ **จนฺทภาคาฯ** สรโยคา วนฺตุ, มเชฺฌ **ส**การาคโม, นทาทิ, **สรสฺวตีฯ** วนฺตุรตฺราติสเยฯ

๖๘๓. นิโทฺทสํ ชลํ อสฺสํ **เนรญฺชรา,** ยทาทิ, อถ วา เนรญฺชรา นาม ตูริยวิเสโส, ตํสมานสทฺทตาย อยํ นที **เนรญฺชรา** นามฯ นานาคาหากุลีภูตตาย กุจฺฉิตํ เวรํ อสฺสา **กาเวรี,** นทาทิฯ นมฺมํ สุขํ ททาตีติ **นมฺมทา,** โณฯ **อาทิ**นา สราวตี เวตฺตวตี กณฺฑกี โกสิกีอาทิกา อเนกา นทีเภทา สงฺคหิตาฯ

ทฺวยํ หมฺมิยเทวาลยาทีสุ ชลมคฺคฯ วาริโน นิกฺขมนมโคฺค **วาริมโคฺคฯ นล** คเนฺธ, อ, นทาทิ, ฟตฺตํ, **ปนาฬิ,** อยํ อิตฺถิยํ, ปุเม จฯ

ติกํ คามทฺวารมฺหิ อสุจิปูติปงฺกสมฺปุณฺณายํ กาสุยํฯ จิตฺตํ ทุโนตีติ **จนฺทนิกา,** ยทาทิฯ

๖๘๔-๖๘๕. **ชมฺ** อทเน, อโล, นทาทิ, **โพ**โนฺต จ, ฟตฺตํ, **ชมฺพาฬีฯ** อวลคฺคนฺติ อสฺมิํ **โอฬิคโลฺล, ลคฺค** สเงฺค, อโล, ฟตฺตํ, อสฺสิ, **ค**โลโป, ทฺวิตฺตญฺจฯ สาทฺธปเชฺชน ปทุมสฺส นามํฯ สรสิ รุหตีติ **สโรรุหํ,** โรฯ สตํ ปตฺตานิ อสฺส, ปทุมวิเสสเตฺถปฺยสฺส ปทุมตฺตา วิเสสโต อเภโทฯ อรํ วินฺทตีติ **อรวินฺทํฯ ปท** คมเน, อุโมฯ **ปทุมํ,** อนิตฺถีฯ ปงฺเก กทฺทเม รุหตีติ **ปงฺกรุหํ,** อลุตฺตสมาโสยํฯ **นล** คเนฺธ, อิโน, ฟตฺตํฯ **ปุส** วุฑฺฒิมฺหิ, ขโร, วุฑฺฒิ, **สสฺส โก,** โปกฺขเร ชเล ชาตนฺติ วา **โปกฺขรํฯ** มุฬาลโตปิ อุคฺคนฺตฺวา ปุปฺผติ **มุฬาลปุปฺผํฯ** กํ ชลํ อลยติ ภูสยตีติ **กมลํ, อล** ภูสเนฯ ภิสโตปิ อุคฺคนฺตฺวา ปุปฺผตีติ **ภิสปุปฺผํฯ** กุเส ชเล เสติ ติฏฺฐตีติ **กุเสสยํ,** โร, อลุตฺตสมาโสฯ ตามรสมฺปิ, ตามรํ ชลํ, ‘‘ตามรํ ฆตมโฎฺณ เจ’’ติ **ตนฺตตนฺตรํ,** ตตฺร เสติ ติฏฺฐตีติ **ตามรสํ,** โรฯ

๖๘๖. **สิตํ** เสตํ กมลํ ‘‘ปุณฺฑรีก’’นฺตฺยุจฺจเต, **ปุฑิ** ขณฺฑเน, มุฑิริเตฺยเก, อีโก, **อรา**คโม จ, **มสฺส โป, อิ**สฺสีกาโร จ, **ปุณฺฑรีกํฯ** รตฺตํ ตุ กมลํ ‘‘โกกนทํ, โกกาสโก’’ติ โวจฺจเตฯ โกเก นาทยตีติ **โกกนาทํ,** โณฯ รตฺตุปฺปเล จ, ‘‘โกกนทํ, โกกนุท’’นฺติปิ ปาโฐ, เก กนติ ทิพฺพตีติ

วา **โกกนทํ,** ภูวาทิ, โท, อโสฺสฯ **กน** ทิตฺติกนฺติคตีสุ, เก กาสตีติ **โกกาสโก,** ณฺวุ, **กาส** ทิตฺติยํฯ

ทฺวยํ เกสเร, เก ชายตีติ กิ, กมลาทิ, ตสฺมึ ชายติ, ชลตีติ วา **กิญฺชโกฺข,** โข, นสฺส, **ล**สฺส วา **โก,** นิคฺคหีตาคโม, เก สรตีติ, อ, สตฺตมิยา อโลโป, ทฺวยมนิตฺถีฯ ทฺวยํ ปทฺมาทิ ทเณฺฑฯ ทณฺฑสทิสตาย **ทโณฺฑฯ นล** คเนฺธ, โณฯ

๖๘๗. ทฺวยํ มุฬาเลฯ **วิส** เปรเณ, **ว**สฺส **โภ, ภิสํ, ภาส** ทิตฺติยํ วา, อาการสฺสิฯ มูเล ชายตีติ **มุฬาโล,** อญฺญเตฺถ อโล, รสฺสาทิ, **ฬ**ตฺตญฺจ, **มูล** ปติฏฺฐายํ วา, อโล, เสสํ ปุพฺพสทิสํ, ทฺวยํปุํยนิตฺถีฯ

ทฺวยํ กณฺณิกายํฯ พีชสฺส โกโส อากโร **พีชโกโสฯ** กเณฺณ กรียตีติ **กณฺณิกา,** กณฺณาลงฺกาโร, ตํสทิสสณฺฐานตาย **กณฺณิกา,** ปทฺมาทีนํ **สมูเห** คหเน วเนตฺยโตฺถฯ **สณ** ทาเน, โฑ, **สณฺฑํ,** ‘‘สณฺฑํ ปทฺธาทิสงฺฆาเต, โคปติมฺหิ ปุเม ภเว’’ติ **นานตฺถสงฺคโหฯ**

๖๘๘. ทฺวยํ ปทฺมกุมุทาทิสามเญฺญ, ตถา หิ ปทฺมํ มโหปฺปลํ สิโตปฺปลมุจฺจเต, ‘‘กุวลยํ อุปฺปลญฺจ, นีลมินฺทีวรนฺติ หิ’’อิติ **พฺยาฑิ,** ‘‘อุปฺปลญฺจ กุวลยํ, นีลมินฺทีวรํ มต’’นฺติ **ภาคุริ** จ, ‘‘โรโม สิติ จ นีโล, กุวลยมินฺทีวรญฺจ นีลมฺพุช’’นฺติ ตุ **วรรุจิฯ** ‘‘กุวลยทลสาโมปฺยงฺคทธิติ ปริธู สร’’นฺติ **มาลธิ, มาธโว** จ, ตตฺร ปุพฺพกมตมิห นิสฺสียเตฯ ยเทฺยวํ กถ**มุปฺปล**สเทฺทน นีลุปฺปลาทีเสฺวว พุทฺธิ, น ปน มโหปฺปลาทิมฺหีติ? วุจฺจเต – สามเญฺญปิ ธญฺญเตฺต ยถา **ธญฺญ**สเทฺทน กลมาทีเสฺวว พุทฺธิ, น ปน มุคฺคาทีสุ, เอวมิหาปิฯ **อุ**ปุโพฺพ **ปา** ปาเน, อโล, ทฺวิตฺตํ, อุทเก ปฺลวตีติ วา **อุปฺปลํ,** ยทาทิฯ กุยา ปถวิยา วลยํ อิว โสภากรตฺตา **กุวลยํฯ**

ทฺวยํ นีลุปฺปเลฯ นีลวเณฺณ, อ, **นีลํ,** อินฺทตีติ อินฺที, นทาทิ, อินฺที ลกฺขี, ตสฺสา วรํ **อินฺทีวรํ, อินฺท** ปรมิสฺสริเย วา, อีโรฯ

อสฺมึ นีลุปฺปเล เสเต กุมุทํ นามฯ กุยํ โมทเต **กุมุทํ,** โณฯ **อสฺส** ปทฺมาทิโน กโนฺท สาลูกมุจฺจเตฯ กํ สุขํ ททาตีติ **กโนฺท, กนฺท** อวฺหาเน วา โรทเน จฯ **สล** คมนโตฺถ **ทณฺฑโก** ธาตุ, อุโก, ทีโฆ, **สาลูกํฯ**

๖๘๙. ติกํ รตฺตารตฺตสามเญฺญฯ กมลโต อญฺญตรสฺมึ ชลกุสุเม, น ตุ รเตฺตเยว, สุคเนฺธน ยุตฺตํ **โสคนฺธิกํฯ** กสฺส หารํ อิว โสภากรตฺตา **กลฺลหารํ, ลา**คโม, ทฺวิตฺตญฺจฯ ทกํ สีตลํ กโรตีติ **ทกสีตลิกํฯ**

ทฺวยํ เสวาเลฯ อุทกํ เสวตีติ **เสวาโล,** อโล, **ว**การาคโม, อิเสฺส จฯ นีลตีติ **นีลิกา, นีล** วเณฺณ, อิโก, นีลวณฺณโยคโต วา **นีลิกา,** เสวโลปิ, ทฺวยํ ปทฺมยุเตฺต เทเส, ปทฺมสมูเห จฯ นฬินี จ ปงฺกชินี วิสินี จ สโรชินี ปทฺมินีติ ปริยายาฯ ‘‘ปทฺมสณฺฑํ ตทากเร’’ติ หิ ปริยายํ **รตนมาลายํ มาธโว,** วิสํ สมํ, ตพฺพนฺตตาย **วิสินี,** อิโน, นทาทิฯ อมฺพุชโยคโต, อมฺพุชานํ สมูหโต วา **อมฺพุชินีฯ**

๖๙๐. ติลพีชาทโย เสวาโล นามฯ ตตฺร ติลพีชปฺปมาณํ ชลสณฺฐิตํ นีลาทิวณฺณยุตฺตํ **ติลพีชํ** นามฯ **สโงฺข** นาม สปโตฺต อปฺปกโณฺฑ อุขาปิธานาทิปฺปมาโณ สมูโล เอโก เสวาลวิเสโสฯ **ปณโก** นาม ภมรสณฺฐาโน นีลวโณฺณ เอโก เสวาลวิเสโส, **ปณ** สงฺขาเต, ณฺวุ, **ปณโกฯ**

ปาตาลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ สกลพฺยากรณมหาวนาสงฺคญาณจารินา กวิกุญฺชรเกสรินา ธีมตา สิริมหาจตุรงฺคพเลน มหามเจฺจน วิรจิตายํ อภิธานปฺปทีปิกาวณฺณนายํ ภูกณฺฑวณฺณนา สมตฺตาฯ

๓. สามญฺญกณฺฑ

๑. วิเสสฺยาธีนวคฺควณฺณนา

๖๙๑. **อิห** วกฺขมาเน สามญฺญกเณฺฑ **สาโงฺคปาเงฺคหิ** องฺคอุปางฺคทฺวยสหิเตหิ **วิเสสฺยาธีเนหิ** วิเสสฺยายตฺตหิ วิเสสนสทฺทหิ โสภนาทีหิ **สํกิเณฺณหิ** อญฺญมญฺญวิชาติยเตฺถหิ ทพฺพกฺริยาคุณาทีหิ **อเนกเตฺถหิ** สมยวณฺณาทีหิ **อพฺยเยหิ** จิรสฺสมาทีหิ จ **กมา** กมโต วคฺคา กถฺยเนฺต, เต จ ปุพฺพวคฺคสนฺนิสฺสยา, ตถา หิ **โสภนา**ทโย **เทวมนุสฺสา**ทีสุ วิเสสนภาเวน สมฺพนฺธา, **กฺริยา**ทโย ตุ ตทาธารตาย, **สมยา**ทโย วาจกตาย, **จิรสฺส**มาทโย ตํกฺริยาวิเสสนภาเวน, ตโตเยว สาธารณตฺตา สามญฺญกณฺฑมิทํฯ

๖๙๒. อิห สเตฺถ ภิโยฺย รูปนฺตรา ลิงฺควินิจฺฉโย, โส อตฺราปิ วเคฺค ภิโยฺย รูปนฺตราเยวาติ วิปฺปฏิปตฺตินิราสตฺถํ พฺยาปกนฺยายมาห **“คุณิ”**จฺจาทินาฯ ตสฺสโตฺถ – วิเสสนภูตา สเพฺพคุณสทฺทา, ทพฺพสทฺทา, กฺริยาสทฺทา จ วิเสสฺยาธีนภาเวน เหตุนาเยว, น ภิโยฺย รูปนฺตราปิ วิเสสนสเทฺทน สมลิงฺคิโน สิยุนฺติ, ยถา – โสภนา อิตฺถี, โสภโน ปุริโส, โสภนํ จิตฺตํฯ

๖๙๓-๖๙๖. **สุภ**นฺตํ โสภเนฯ **สุภ** โสภเน, ยุฯ **รุจ** ทิตฺติยํ, อิโรฯ **สาธ** สํสิทฺธิยํ, อุฯ มนํ โตเสตีติ **มนุญฺญํฯ** ญา ปริมาณโตสนนิสามเนสุ, อนฺตสฺสุกาโร, มนํ อา ภุโส โตเสตีติ วา **มนุญฺญํ,** ตทา ‘‘มโน อญฺญ’’นฺติ เฉโท, **อา**โลโปฯ **จร** คติภกฺขเนสุ, ณฺวุ, จรติ จิตฺตเมตฺถาติ **จารุฯ** สุฏฺฐุ ทรียเต **สุนฺทรํ, ทร** ทารเณ ฯ **วคฺค** คมเน, อุ, **วคฺคุฯ** มโน รมติ อสฺมิํฯ **กมุ** อิจฺฉายํ, โตฯ หรติ จิตฺตํ **หารี,** ณีฯ **มน** ญาเณ, ชุ, มโน ชวติ ยสฺมิํ วา **มญฺชุ, น**โลโปฯ ปิยสีลยุตฺตตาย **เปสลํ, ปิย**สฺส **เป,** อีสฺสตฺตํฯ **ภทิ** กลฺยาเณ, โทฯ **วา** คติยํ, โมฯ **กล** สงฺขฺยาเน, ยาโณฯ มนํ อเปฺปติ วเฑฺฒตีติ **มนาปํ,** มโน อโปฺปติ ยสฺมินฺติ วา **มนาปํ, อาป** ปาปุณเน, อ**ปา**ทิปุโพฺพ จฯ ลภิตพฺพนฺติ **ลทฺธํ,** โต, สกเตฺถ โกฯ สุภตีติ **สุภํ,** สุนฺทเรน สภาเวน ภวตีติ วา **สุภํฯ**

ปุงฺควนฺตํ อุตฺตเม, อุพฺภุโต อตฺยตฺถํ อุตฺตโม, **อุภ**สทฺทโต อุพฺภุตตฺถโต วิเสสเตฺถ ตโม, อุคฺคตตมตฺตา วา **อุตฺตโมฯ วร** ปตฺถนายํ, **ปวโรฯ อิฏฺฐ**ปจฺจเย **วุฑฺฒ**สฺส **ชา**เทโส, **เชโฏฺฐฯ** ปกฏฺฐํ มุขํ อารโมฺภ อสฺส **ปมุโขฯ** นตฺถิ อุตฺตโร อุตฺตโม ยสฺมา **อนุตฺตโรฯ** ปมุโข จ อนุตฺตโร จาติ ทฺวโนฺทฯ อ**ปา**ทิปุเพฺพ **วโรฯ** มุขมิว **มุโขฺย, อิว**เตฺถ โยฯ ปทธาตีติ **ปธานํ,** ยุฯ ปมุขภาเว ติฏฺฐตีติ **ปาโมโกฺข,** อุภยตฺราปิ วุฑฺฒิฯ ปกฏฺฐํ ราตีติ **ปรํ,** โณฯ ‘‘อคฺค’’นฺติ ชานิตพฺพนฺติ **อคฺคญฺญํ,** ‘‘อคฺค’’นฺติ ปมานิตพฺพนฺติ วา **อคฺคญฺญํฯ อุตฺตโร อุตฺตม**สทิโสฯ ปธานภาวํ นีตํ **ปณีตํ, นี** นเย, กมฺมนิ โณฯ ปรํ ปจฺจนีกํ มาเรตีติ **ปรมํ,** ปกฏฺฐภาเว รมตีติวา **ปรมํ,** โณฯ อิยิเฏฺฐสุ **ปสตฺถ**สฺส, **วุฑฺฒ**สฺส จ **โส, เสโยฺย, เสโฏฺฐ** จ, ‘‘กฺวจาสวณฺณํ ลุเตฺต’’ติ อิเสฺสฯ คามํ เนตีติ **คามณิ,** ‘‘ตสฺสีลาทีสุ ณี ตฺวาวี จา’’ติ ณี, รโสฺส, **คามณิฯ** สนฺตตมตาย **สตฺตโม, สนฺต**โต ตโม, **สนฺต**สฺส จ **โสฯ** วิเสสียเตติ **วิสิโฏฺฐ, สิส** วิเสสเน, โตฯ **อร** คมเน, โณฺย, **อิ**การาคโม, **อริโยฯ** นตฺถิ อโคฺค ยสฺมา **นาโค,** ทีฆาทิ, **ค**โลโป จฯ อิ คติยํ, ณฺวุ, อิเสฺส, **อ**โลโป จ, **เอโก,** สทิสรหิตตาย วา เอกีภาเว ติฏฺฐตีติ **เอโก,** โกฯ อุสฺสาเปติ ปจฺจนีเกติ **อุสโภ, อุส** ทาเห, อโภ ฯ **อช** คมเน, อ, **ชสฺส โค,** ทฺวิตฺตํ, **อโคฺคฯ** มุจ โมจเน, หีนมชฺฌิมภาเวหิ มุจฺจตีติ **โมโกฺข,** โต, **ตสฺส โขฯ โมกฺข** โมจเน วา, อฯ ปธานภาวํ คจฺฉตีติ **ปุงฺคโว,** ยทาทิ, ปุกฺขโลปฺยตฺร, **ปุส** วุฑฺฒิมฺหิ, อโล, **สสฺส โข,** อสรูปทฺวิตฺตํฯ เอเต **จตฺ**

ตมาทโย สมาสคาปิ อสมาสคาปิ อุตฺตมตฺถวาจกาฯ **อมรโกเส** ปน นาโคสภปุงฺควานํ สมาสคเตฺตเยว อุตฺตมตฺถวาจกตา วุตฺตา, วุตฺตญฺจ –

> ‘‘อุตฺตรสฺมึ ปเท พฺยคฺฆ-ปุงฺคโว’สภกุญฺชรา;
> สีหสทฺทูลนาคาทฺยา, ปุเม เสฏฺฐตฺถโคจรา’’ติ [อมร ๒๑.๕๙]ฯ

ตสฺสโตฺถ – **พฺยคฺฆา**ทโย กมฺมธารยสมาเส สติ อุตฺตรปทีภูตา เสฏฺฐตฺถวิสยา ปุพฺพปทสฺส เสฏฺฐตฺถวาจกา ปุลฺลิงฺคา จ ภวนฺติ, ยถา ‘‘ปุริสพฺยคฺโฆ, มุนิปุงฺคโว’’อิจฺจาทิฯ **สีหา**ทโย, **อาทิ**นา **วราหปุณฺฑรีกโธรยฺหโสวีรา**ทโย จ สมาสคา กมฺมธารยสมาเส อุตฺตรปทภูตา เสฏฺฐตฺถวาจกา ปุเมว ภวนฺติ, ยถา ‘‘สกฺยสีโห, กวิกุญฺชโร, ปุริสสทฺทูโล, ปุริสวราโห’’อิจฺจาทิฯ

๖๙๗. จิตฺตสฺส, อกฺขิโน จ ปีติชนกํ วตฺถุ อพฺยาเสกํ, อเสจนญฺจ นาม, น พฺยาสิญฺจนฺติ นกฺขรนฺติ นยนมนานิ ยสฺมาติ **อพฺยาเสกํ, อเสจน**ญฺจ, น พฺยาสิญฺจนฺติ จ ยสฺมึ อาคนฺตุกภูตานิ อญฺญรสานีติ วา **อพฺยาเสกํ, อเสจน**ญฺจฯ โณ, ยุ จฯ

ฉกฺกํ อิเฏฺฐ วตฺถุมฺหิฯ อิจฺฉิตพฺพํ, เอสิตพฺพนฺติ วา **อิฏฺฐํ, อิสุ** อิจฺฉายํ, **อิส** คเวสเน จ, โตฯ สุภตฺตํ คจฺฉตีติ **สุภคํ,** กฺวิฯ หทเย สาธุ, หทยสฺส วา ปิยนฺติ **หชฺชํ,** โณ, **ทนฺ**ตสฺส โลโป, **ทฺย**สฺส **โชฺชฯ** ทยิตพฺพํ อาทาตพฺพนฺติ **ทยิตํ,** โตฯ **วลฺล** สํวรเณ, กมฺมนิ อโภฯ ปิยายิตพฺพนฺติ **ปิยํ,ปี** ตปฺปนกนฺตีสุ, โณฺย, รสฺสาทิฯ

๖๙๘. ติกํ ตุเจฺฉฯ **ตุจ** วินาเส, โฉฯ **ริจ** วิโยชนสมฺพชฺฌเนสุ, สมฺพชฺฌนํ มิสฺสนํ, โต, สกเตฺถ โกฯ สุนสฺส หิตํ **สุญฺญํ,** โย, **นฺย**สฺส **โญฺญ, สุน** คติยํ วา, โยฯ ทฺวยํ อสาเรฯ **ผล** นิปฺผตฺติยํ, อุ, คุ วาฯ ปุพฺพตฺร **โค**โนฺต, อเสฺส, **เผคฺคุฯ**

ติกํ ปวิเตฺตฯ **เมธ** หึสาสงฺคเมสุ, เมธียเต สงฺคมียเต **เมชฺฌํ,** โณฺย, **ฌ**สฺส **โฌ,** อสรูปทฺวิตฺตํฯ **ปุ** ปวเน, โต, ทีฆาทิฯ วุฑฺฒาวาเทโส, **อิ**การาคโม จฯ ทฺวยํ อวิรเทฺธฯ น วิรชฺฌตีติ **อวิรโทฺธ, รธ** หึสาปราธาปคมเนสุ, โตฯ ‘‘ธฒภเหหิ ธฒา เจ’’ติ **ต**สฺส **โธฯ ปณ** พฺยวหารถุตีสุ, ณฺวุ, วิรทฺธโวหาเรน น ปณาเมตีติ **อปณฺณโกฯ**

๖๙๙-๗๐๑. ทฺวยํ ชาตฺยาจาราทินา อนินฺทิเตฯ **อุ**ปฺโพฺพ, **ป**ปฺโพฺพ จ **กส** วิเลขเน, หึสายญฺจ, โต, ‘‘สาทิสนฺตปุจฺฉภนฺชหํสาทีหิ โฏฺฐ’’ติ สหาทิพฺยญฺชเนน **ต**สฺส **โฏฺฐฯ**

คารยฺหนฺตํ ชาตฺยาจาราทินา นินฺทิเตฯ นิหียเตติ **นิหีโน, หา** จาเค, อิโน, ทีโฆฯ อ**ปา**ทิปุเพฺพ **หีโนฯ ลม** นินฺทายํ, ณฺวุ, **ลามโกฯ กิฏ** คติยํ, **ปติ นิ**ปฺโพฺพ ตุ นินฺทายํ, โฐ, **ปติกิฏฺฐํ, นิกิฏฺฐ**ญฺจฯ **อิตฺตร**สโทฺท ลามกตฺถวาจโก ปาฏิปทิโก, ‘‘ชาตฺยาจาราทีหิ นิหีโนย’’นฺติ อวทิตโพฺพติ **อวโชฺช,** ตพฺภาวโตฺถ เจตฺถ **อ**กาโรฯ **วท** วิยตฺติยํ วาจายํ, โณฺย, **ทฺย**สฺส **โชฺชฯ** กุจฺฉา สญฺชาตา อสฺส **กุจฺฉิโตฯ** อโธภาเค ชาโต **อธโม,** โอสฺสตฺตํฯ **อุม** นินฺทายํ, กเมฺม อ, สกเตฺถ โก, อุโสฺส, **โอมโกฯ** ครหิตโพฺพติ **คารโยฺห, ครห** นินฺทายํ, โณฺย, วณฺณวิปริยโยฯ

ทฺวยํ มลยุเตฺตฯ มลยุตฺตตาย **มลีโน,** อิโน, ทีโฆฯ อสฺสตฺถฺยเตฺถ อี, **มส**ปจฺจเย **มลีมโส,** กจฺจรํ, มลทูสิตมฺปิ, กุจฺฉิตํ จรตีติ **กจฺจรํฯ**

ติปาทํ วิปุเลฯ **พฺรห** วุทฺธิยํ, ราชาทิ, **พฺรหาฯ มห** ปูชายํ, อโนฺตฯ **ปุล** มหเตฺต, **วิปุลํฯ สล** คมเน, **วิสาลํ,** โณฯ **ปถ** สงฺขฺยาเน, อุโล, อสฺสุ, **ปุถุลํ, อุมฺหิ ปุถุฯ คร** เสจเน, อุ, **ครุฯ อร** คมเน, อุ, อสฺสุ, **อุรุฯ ตนุ** วิตฺถาเร, โต, **อิณฺณา**เทโส, **ต**สฺส **โถ,** อสฺสิ, อสรูปทฺวิตฺตํ, **วิตฺถิณฺณํฯ**

วฐรนฺตํ ถูเลฯ **ปี** ตปฺปนกนฺตีสุ, อิโนฯ **ถูล** ปริพฺรูหเน, อฯ **ปี**ธาตุโต อีวโร, **ปีวรํฯ ล**ปจฺจเย **ถุลฺลํ,** รสฺสาทิฯ **วท** วิยตฺติยํ วาจายํ, วทตีติ **วฐรํ,** อโร, **ท**สฺส **โฐฯ** ถูลมฺปจิตมํสวิปุลายตมํสาทิฯ

ทฺวยํ สนฺนิจิเตฯ **อานิ**ปุโพฺพ **จิ** จเย, กเมฺม โต, **อาจิตํ, นิจิต**ญฺจฯ

๗๐๒. สิโลโก สพฺพสฺมิํฯ สรตีติ **สพฺพํ,** โว, **ร**สฺส จ **โวฯ สํ**ปุโพฺพ **อสุ** เขปเน, โต, **สมตฺตํ,** อถ วา **สม ติม** เวกลฺลเพฺย, โต, **สมตฺตํฯ** น ขิยตีติ **อขิลํ,** โล, **อขิลํ, นิขิล**ญฺจ ตถาฯ **สก** สตฺติยํ, อโล, กลาภิ อวยเวหิ สห วตฺตเตติ วา **สกลํฯ** เสสโต อวสิฏฺฐโต นิคฺคตํ **นิเสฺสสํฯ กส** คมเน, อิโน, **ณ**ตฺตํ, **กสิณํฯ** น เสสํ อวสิฏฺฐํ **อเสสํฯ** อเคฺคน สิขเรน สงฺคตํ **สมคฺคํฯ** กเต สมาเส ปุพฺพนิปาโต อภิธานาฯ **อูน** ปริหาเน, น อูนํ อสฺมิํ **อนูนกํ,** โกฯ

๗๐๓. **พหุล**นฺตํ พหุเตฺต, ภาเวติ วเฑฺฒตีติ **ภูริ, ภู** สตฺตายํ, ริ, **ภูริ,** ทีฆาทิ, รสฺสโนฺต, **อีมฺหิ ภูรี,** เมธาฯ **ปหุ** สตฺติยํ, โต, **อุ**การาคโม, **ป**ปุโพฺพ **หู** สตฺตายํ วา, รโสฺสฯ **ปจิ** วิตฺถาเร, อุโร, **ปจุรํฯ ภี** ภเย, ภายติ ยสฺมาติ **ภิโยฺย,** ทฺวิตฺตํฯ สมฺปโหตีติ **สมฺปหุลํ,** โลฯ **พห** วุฑฺฒิยํ, อุ, **พหุฯ เยภุยฺย**สโทฺท พหุลตฺถวาจโก ปาฏิปทิโกฯ พหู อเตฺถ ลาภีติ **พหุลํฯ**

ทฺวยํ พหิคเตฯ พหิ ชาตํ **พาหิรํ,** อิรณฯ

๗๐๔-๗๐๖. **เยสํ** ปทตฺถานํ **มตฺตํ** ปมาณํ สตาทิโต **ปรํ** อธิกํ ภวติ, เต **ปโรสตาทีฯ อาทิ**นา ปโรสหสฺสาทิฯ สตโต ปโร **ปโรสตํฯ** สหสฺสโต ปโร **ปโรสหสฺสํ,** ปรสฺส ปุพฺพนิปาโต อภิธานา **ปร**สทฺทา **โอ**การาคโมฯ ปชฺชํ อเปฺปฯ ปริโต อตฺตํ ขณฺฑิตํ **ปริตฺตํฯ สุข** ตกฺริยายํ, ตกฺริยา สุขนํ, อุโมฯ **สุจ** โสจเน วาฯ **ขุท** ปิปาสายํ, โท, **ขุทฺทํฯ ฤจ** ปสาเท, โณฯ **อล** ภูสนปริยตฺตินิวารเณสุ, โป, **ล**สฺส **โป, อปฺปํฯ กิส** ตนุกรเณ, โณฯ **ตนุ** วิตฺถาเรฯ **จิ** จเย, อุโล, ทฺวิตฺตํ, **จุลฺลํ,** นีเจ ปน **จุโลฺลฯ มา** มาเน, ฉทาทีหิ โตฯ รสฺสาทิ, **มตฺตา,** อิตฺถิยํฯ **ลิส** อปฺปีภาเว, อฯ **ลู** เฉทเน, ลุยเตติ **ลโว,** อฯ **อณ** คตฺยโตฺถ, อุฯ **กณ** สเทฺท, อ, **กโณฯ** ลวาทีหิ สห กโณ ปุเม, วุตฺตญฺจ **อมรโกเส** ''ปุเม ลวเลสกณาณโว''ติ [อมร ๒๑.๖๒]ฯ

ญตฺตนฺตํ สมีเปฯ สงฺคตา อาโป ยสฺมิํ **สมีปํ,** อาสฺสีฯ **ปา**ทิโต ยทาทินา กโฏ, **นิกโฏ,** นตฺถิ กโฏ อาวรณํ เอตสฺสาติ วา **นิกโฏฯ สท**สฺมา โต, อาสโนฺนฯ กณฺฐํ สมีปํ อุปคตํ **อุปกโฏฺฐฯ** ''กโณฺฐ คเล สนฺนิฏฺฐาเน, สเทฺท มทนปาทเป''ติ หิ **นานตฺถสงฺคโห,** อิธ ปน **กณฺฐ**สฺส **กฏฺฐา**เทโส, **ณ**โลโป วาฯ อภฺยาสีทตีติ **อภฺยาโสฯ** ''อภฺยาโส ตุ สมีปมฺหิ, ปุมา อภฺยสเนปิ เจ''ติ [จินฺตามณิฏีกา ๒๑.๖๗] **รภโสฯ** สห อเนฺตน **สนฺติกํ,** สกเตฺถ อิโกฯ วิทูรปฏิปกฺขตฺตา **อวิทูรํฯ** สงฺคตํ อนฺตํ **สามนฺตํ, ส**สทฺทสฺส ทีโฆ, นิคฺคหีตสฺส โม, **สํ นิ**ปุโพฺพปิ **กฏฺฐ**สโทฺท สมีปโตฺถเยวาติ ทสฺสนตฺถํ อุทาหฏํ, **กส** วิเลขเน วา, โต, **สนฺนิกฏฺฐํฯ** อนฺติกภาวํ อุปคตํ **อุปนฺติกํฯ** สห กาเสน วตฺตเต **สกาสํ, กาส** ทิตฺติยํฯ อนฺตโยคา อนฺติกํ, อิโกฯ ญายเตติ **ญตฺตํ,** โต, **สกาส**สเทฺทน สนิฑสเทสสวิธสมริยาทสเวสาปิ คยฺหนฺติฯ สห นิเฑน,

สห เทเสน, สห วิธาย, สห มริยาทาย, สห เวเสน วตฺตเตติ วิคฺคโห, พฺยุปฺปตฺตินิมิตฺตํ, รูฬฺหี สทฺทา ปน เอเตฯ

ทฺวยํ ทูรมเตฺตฯ ทุเกฺขน อรติ ยํ ทูรํฯ **วิปฺ**ปุโพฺพ **กฏฺฐ**สโทฺท ทูเร, สกเตฺถ โก, **วิปฺปกฏฺฐกํ**ฯ

๗๐๗. ติกํ ฆเน, นตฺถิ อนฺตรํ ฉิทฺทํ ยสฺสฯ **หน**ติสฺมา อ, หสฺส **โฆ** จ, **ฆนํฯ สมฺ** อุปสเม, โท, **สนฺทํฯ** ปาโท วิรเฬฯ วิรมตีติ **วิรฬํ,** อ, วณฺณวิกาโรฯ ปิโย ลโว อโปฺป ยสฺมึ **เปลวํ, ปิย**สฺส **เป, ปิลิ** คมเน วา, อโวฯ **ตนุ** อปฺปาทีสฺปิฯ

ทฺวยํ ทีเฆฯ **ยต** อายตเน, **อายตํฯ อิ** คมเน วา, โต, ภูวาทิ, อิเสฺส, เอ อย, ทีฆาทิฯ **ทิ** ขเย, โฆ, ทีฆาทิฯ ติกํ วฏฺฏเลฯ นิคฺคตํ ตลํ อสฺมาติ **นิตฺตลํฯ วฏฺฏ** วฏฺฏเน, **วฏฺฏํ,** ลตาทิฯ **อุล**ปจฺจเย **วฏฺฏุลํ**ฯ

๗๐๘. **อุจฺฉิต**นฺตํ อุนฺนเตฯ **จิ** จเย, อุจฺจิโนตีติ **อุโจฺจ,** อฯ อุนฺนมตีติ **อุนฺนโตฯ ตุช** หึสายํ, ผลเน จ, อ, **ตุโงฺคฯ** อุคฺคตํ อคฺคํ อสฺส **อุทโคฺคฯ** อุทฺธํ สิโต **อุจฺฉิโต, สิ** เสวายํ, โต, **ส**สฺส **โฉ,** อสรูปทฺวิตฺตํ, **อุจฺฉิโตฯ** ปํสฺปิ, ปกโฏฺฐ อํสุ ทิตฺติ ยสฺส **ปํสุ**ฯ

ติกํ วามเนฯ อุทฺธํ น อญฺจตีติ **นีโจ, อญฺจ** คมเน, โณ, **อ**การ**ญ**การานํ โลโป, **นิ**สโทฺท อตฺร นิเสเธฯ **รส** สเทฺท, โส, **รโสฺสฯ วา** คมเน, มโน, **วามโนฯ**

ติกํ อุชุมฺหิฯ น ชิมฺหํ กุฏิลํ **อชิมฺหํฯ** ตสฺมึ อวงฺกตาย ปกโฏฺฐ คุโณ ยสฺส **ปคุโณฯ อช** คมเน, อุ, อสฺสุ, **อุชุ**ฯ

๗๐๙. ฉกฺกํ วงฺเกฯ **อล**ธาตุมฺหา อโร, **ฬ**ตฺตํฯ **เวล** คมเน, โต, ทฺวิตฺตาทิ, วิรูเปน อิลยตีติ วา **เวลฺลิตํ,** โต, **อิล** คมเนฯ **วงฺก** โกฏิเลฺย, อฯ **กุฏ** เฉทเน, อิโล, **กุฏ** โกฏิเลฺย วาฯ **หา** จาเค, กตฺตริ โม, ทฺวิตฺตํ, วณฺณวิปริยยาทิ, **ชิมฺหํฯ กุญฺจ** โกฏิเลฺย, โตฯ วกฺกมฺปิ, **วกฺก** คมเนฯ

ปญฺจกํ ธุเวฯ **ธุ** คติเถริเยสุ, อ, **อุวา**เทโสฯ สสฺสเต นิเจฺจ ภโว **สสฺสโตฯ นิโจฺจ** วุโตฺต [อภิธานปฺปทีปิกาฏีกา]ฯ สทา กาเล ภโว **สทาตโนฯ สน**สโทฺท นิจฺจโตฺถ สตฺตมฺยโนฺต นิปาโต, **สนํ**สโทฺท วา [อภิธานปฺปทีปิกาฏีกา], ตตฺร ภโว **สนนฺตโน,** อุภยตฺราปิ ภวเตฺถ ตโน, ปุเพฺพ นิคฺคหีตาคโมฯ

๗๑๐. เอเกเนว ภาวาทิรูเปน กาลสฺส พฺยาปโก นิพฺพานากาสาทิกูฏฏฺโฐติ ปกาสิโตฯ มายานิจฺจลยนฺตาทีสุ **กูฏํ** วุจฺจติ [อภิธานปฺปทีปิกาฏีกา]ฯ นิจฺจโล ติฏฺฐตีติ **กูฏฏฺโฐ,** ปพฺพโต, กูฏฏฺโฐ วิย สทา ติฏฺฐตีติ **กูฏฏฺโฐ**ฯ

ทฺวยํ ลหุเกฯ **ลงฺฆ** คติ โสสเนสุ, อุ, **ฆ**สฺส **ห**ตฺตํ, นิคฺคหีตโลโป, **ลหุ,** ลฆุปิฯ **สํ**ปุเพฺพ, สตฺถิก**ก**ปจฺจเย จ **สลฺลหุกํ**ฯ ติกํ สงฺขฺยาเตฯ **ขฺยา** กถเนฯ **คณ** สงฺขฺยาเนฯ **มา** ปริมาเณ, สพฺพตฺร โตฯ

๗๑๑. ติกํ ติขิเณฯ **ติช** นิสาเน, โห, วณฺณวิกาโร, **ติณฺหํฯ ติช** นิสาเน, อิโน, **ช**สฺส **โข, ณ**ตฺตํ, **ติขิณํฯ ติช**โตเยว โว, **ช**สฺส **โว, พ**ตฺตํ, **ติพฺพํฯ** ติกํ จเณฺฑฯ **จณฺฑ** โกเป,

จณฺหํฯ อุชฺช พลปาลเนสุ, อ, **ชฺช**สฺส **โคฺค, อุคฺคํฯ ขร** วินาเส, อ, **ขรํฯ**

จตุกฺกํ ชงฺคเมฯ **คมุ** คมเน, ทฺวิตฺตาทิ, **ชงฺคมํฯ จร** คมเน, อ, **จรํฯ** ตสติ จลตีติ **ตสํ, ตส** อุเพฺพเค, อุเพฺพโค ภยํ, จลนญฺจฯ **จร**ภิสฺมา จโร, มเชฺฌ ทีโฆ, **จราจรํ,** อพฺภาสเนฺต วา ราค โม, **จราจรํ,** สพฺพตฺร **อ**ปจฺจโยฯ อิงฺคมฺปิ, อิงฺคตีติ **อิโงฺค, อิงฺค** คมเนฯ

๗๑๒-๗๑๓. ทฺวยํ จลนมเตฺตฯ **กมฺป** จลเนฯ **จล** กมฺปเน, สพฺพตฺร กตฺตริ ยุฯ

ทฺวยํ อธิเกฯ อติริจฺจตีติ **อติริโตฺต, ริจ** วิโยชนสมฺปฎิจฺฉนคตีสุ, โต, ภุชาทิฯ อธิ เอติ คจฺฉตีติ **อธิโก, อิ** คมเน, โกฯ

ชงฺคมา ปาณิโต อโญฺญ ถาวโร นาม, ติฎฺฐตีติ **ถาวโร, ฐา** คตินิวตฺติยํ, วโร, วณฺณวิกา โร, **ถาวโร,** ฐาวโรปีเตฺยเกฯ

จตุกฺกํ โลเลฯ **โลล** อุมฺมาทเนฯ **จล** กมฺปเน, ทฺวิตฺตาทิ, **จญฺจลํฯ ตร** ปฺลวนตรเณสุ, ตรํ ลาตีติ **ตรลํ,** เอเต จลนมเตฺตปิฯ

จตุกฺกํ ปุราเณฯ ปุเร ภโว **ปุราโณ,** ยทาทินา **น**ปจฺจโย, **ณ**ตฺตํฯ ปุรา ภโว **ปุราตโน, ตน**ปจฺจโยฯ **สนํ**สโทฺท อิห สตฺตมฺยโนฺต ปุราณเตฺถ นิปาโตฯ ตตฺร ภโว **สนนฺตโน,** ปุเพฺพ วิย **สนํ**สโทฺท วา, ตตฺราปิ ปุเพฺพ วิย นิคฺคหีตาคโมฯ **จิรํ**สโทฺท นิปาโต สตฺตมฺยโนฺต ปุราณ โตฺถ อิห คยฺหเต, ตตฺร ภโว **จิรนฺตโนฯ** นิคฺคหีตโลโป **จิรกาลา**ทีสุฯ

จตุกฺกํ อภินเวฯ ปติโต อโคฺค ยสฺส **ปจฺจโคฺฆ, ค**สฺส **โฆ,** พหุโก วา อโคฺฆ ยสฺส **ปจฺจ โคฺฆ,** อเนกตฺถตฺตา หิ อุปสคฺคนิปาตานํ พหุกโตฺถ เอตฺถ **ปติ**สโทฺทฯ **นว**สทฺทาสกเตฺถ ตโน, **นว**สฺส **นุ**ภาโว จฯ นโว เอว **อภินโว, นุ** ถุติยํ, อ, **นโวฯ**

๗๑๔-๗๑๕. ปญฺจกํ กกฺขเฬฯ กนฺตตีติ **กุรูรํ,** อูโร, **กนฺต**สฺส จ **กุรา**เทโส, **กร** หิํสายํ วา, อูโร, อสฺสุฯ **กฐ** กิจฺฉชีวเน, มุทฺธชทุติยโนฺต ธาตุ, อิโน, วณฺณวิปริยเย กถินนฺติปิฯ **ทล** วิ ทารเณ, โห, **ฬตฺตํ, พห** วุทฺธิมฺหิ วา, **พ**สฺส **โท,** ฬโหฺต จ, **ทฬฺหํ ทห** ภสฺมีกรเณ วา, อ, ฬ โหฺต จฯ นิฎฺฐาตีติ **นิฎฺฐุรํ, ฐา** คตินิวตฺติยํ, อุโรฯ **กกฺข** หสเน, อโล, ฬตฺตํฯ กโฐรํ, ชรฐํ, มุตฺ ติมํ, มุตฺตมฺปิ, **กฐ** กิจฺฉชีวเน, โอโรฯ **ชร** ชีรเณ, ฎวาทิ, โฐฯ มุตฺติ กถินฺยํ, ตํโยคา **มุตฺติมํฯ อ**ปจฺจเย **มุตฺตํฯ**

สตฺตกํ อเนฺตฯ **อม** คมเน, โต, **อโนฺต,** อนิตฺถีฯ **ปริ**ปุโพฺพ **ปริยโนฺตฯ ป**ปุโพฺพ **ปโนฺตฯ** ปจฺฉา ภโว **ปจฺฉิโมฯ** อเนฺต ภโว **อนฺติโม,** อิโมฯ ชฆเน สาธุ **ชิฆญฺญํ,** โย, อสฺสิฯ **จร**ติสฺมา อิโมฯ **จริมํ, จร**สทฺทา วา อิโมฯ

จตุกฺกํ ปฐเมฯ **ปุพฺพ** ปูรเณ, อฯ อคฺคํ เสเฎฺฐปิ วุตฺตํฯ **ปฐ** วิยตฺติยํ วาจายํ, อโม, **ปถ** สงฺขฺยาเน วา, อโม, วณฺณวิกาโร, **ปฐมํ,** ปถมนฺติปิฯ อาทียเต ปฐมํ คณฺหียเตติ **อาทิ,** อิ, ปุเม, **โส**สโทฺท **อาทิ**สฺส ปุลฺลิงฺคตฺตโชตโก, ปุริมํ, ปุรตฺถาปิ, ภวเตฺถ อิมตฺถาฯ

ทฺวยํ อนุจฺฉวิเกฯ ปฎิคฺคหิโต รูโป **ปติรูโปฯ** ฉวิยา อนุรูปํ **อนุจฺฉวิกํ,** สกเตฺถ โกฯ

ทฺวยํ นิรตฺถเกฯ **มูห** เวจิเตฺต, อ, **ห**สฺส **โฆฯ** นตฺถิ อโตฺถ ยสฺส, สกเตฺถ โกฯ

๗๑๖. ทฺวยํ ปากเฏฯ วิสิโฏฺฐ อตฺตา ยสฺส **พฺยตฺตํฯ ปุฏ** ปกาสเน, **ปุฏ** วิกาสเน วาฯ

ติกํ มุทฺมุหิฯ **มุท** โมทเน, อุ, **มุท** สํสเคฺค วาฯ โสภนํ กุมารํ กนฺติ ยสฺสฯ **กุ** สเทฺท, อโล, มโนฺต จฯ

ทฺวยํ อินฺทฺริยคฺคเยฺหฯ อกฺขํ อินฺทฺริยํ ปติคตํ นิสฺสิตํ, อเกฺขน วา ปติคตํ **ปจฺจกฺขํ,** กเต สมาเส **ปติ**สทฺทสฺส ปุพฺพนิปาโต อภิธานโตฯ อินฺทฺริยํ จกฺขาทิกํ, เตน คยฺหํ **อินฺทฺริยคฺคยฺหํฯ**

ทฺวยํ อปจฺจเกฺขฯ ปจฺจกฺขวิปรีตํ **อปจฺจกฺขํ,** ปรมาณฺวาทิฯ อินฺทฺริยํ อติกฺกนฺตํ **อตินฺทฺริยํฯ**

๗๑๗. จตุกฺกํ อญฺญเตฺถฯ **อิตร**สโทฺท ปาฏิปทิโก อญฺญตฺถวาจโก, **อิทํ**สทฺทา วา ตโร อญฺญเตฺถ, **ทํ**โลโป จ ฯ **อญฺญ**สทฺทา สกเตฺถ ตโรฯ เอโก เสเฏฺฐปิ วุโตฺตฯ **อญฺญ**สโทฺท ปาฏิปทิโก ภินฺนโตฺถ, น ญายเตติ วา **อโญฺญฯ**

ติกํ นานปฺปกาเรฯ พหโว วิธา ปการา อสฺส **พหุวิโธฯ** วิจิตฺตา วิธา ยสฺส **วิวิโธฯ**

ทฺวยํ อนิวาริเตฯ นตฺถิ พาโธ นิเสโธ ยสฺส **อพาธํฯ** นตฺถิ อคฺคฬํ อสฺสฯ

๗๑๘. จตุกฺกํ อสหาเยฯ อสหายเตฺถ **เอก**โต อากี, โจฺจ, โก จ, **เอกากี, เอกโจฺจฯ** อญฺญเตฺถปิ **เอกโก** วุโตฺตฯ **สมา** ตุลฺยตฺถาฯ

อเนกสมฺพนฺธินิ **สาธารณา**ทิทฺวยํฯ สห อาธาเรน วตฺตตีติ **สาธารณํ,** ยถาทิ, ถิยํ สาธารณี, สาธารณา จฯ สมานเมว **สามญฺญํ,** โย, **สามญฺญา** อิตฺถิยํฯ

ทฺวยํ อปฺปาวกาเสฯ สมฺพาธเต อสฺมึ, โรฯ **สํ**สทฺทา กโฏ, ยถาทิ, **สงฺกฏํ,** สห อาวรเณน วตฺตตีติ วา **สงฺกฏํ,** สหโตฺถ **สํ**สโทฺทฯ

๗๑๙. **วามํ กเฬวรํ** วามกาโย สพฺยํ นามฯ “สพฺยํ วาเม จ ทกฺขิเณ”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๒๑.๘๔] หิ **อชโย, สว** คติยํ, โยฯ **ทกฺขิณํ** กเฬวรํ อปสพฺยํ, สพฺยโต อปคตํ **อปสพฺยํฯ**

ทฺวยํ วิปรีเตฯ ปฏิกูลติ อาวรตีติ **ปฏิกูลํ, กูล** อาวรเณฯ **อปสพฺย** ทกฺขิเณปิ วุตฺตํฯ

ทุรธิคมโนฺต ปถํ คหนํ, ยถา – คหนเมตํ สตฺถํ, ทุพฺพิเวกมิจฺจโตฺถฯ คจฺฉนฺตํ หนฺตีติ **คหนํ,** คหณมฺปิ, ยทาทิฯ **กล** คมเน, อิโล, กลึ ลาตีติ วา **กลิลํฯ**

๗๒๐-๗๒๑. ทฺวยํ พหุปฺปกาเรฯ อุจฺจญฺจ ตํ อวจเญฺจติ **อุจฺจาวจํ,** กมฺมธารโยฯ พหโว เภทา อสฺสฯ

ติกํ ชนาทินิรนฺตรคเตฯ **สงฺก** สงฺกายํ, โตฯ **กิร** ปเกฺขปวิกฺขิปเนสุ, โต, **อิณฺณา**เทโสฯ **สงฺก** สงฺกายํ, อุโล, **สงฺกุลํ, สํ**ปุโพฺพ **กุล** สนฺตาเน วา, โรฯ

สิโลโก เฉเกฯ กโต อภฺยาสิโต หโตฺถ ปทโตฺถ เยน **กตหโตฺถฯ กุส** สิเลสเน, อโลฯ ปกฏฺฐา วีณา อสฺสฯ อภิชานาติ **อภิโญฺญฯ สิกฺข** วิโชฺชปาทาเน, โตฯ **ปุณ** กมฺมนิ สุเภ, โรฯ

ปฎ คมเน, อุฯ **ฉิทิ** ทฺวิธากรเณ, กตฺตริ อ, **ทสฺส** **โกฯ จต** ยาจเน, อุโรฯ **ทล** ทิตฺติยํ, โข, **ล**สฺส **โก, ทกฺข** วุฑฺฒิยํ วา, อ, **ทกฺข** วุฑฺฒิหิํสาคติสีฆตฺเถสุ วาฯ **ปิส** หิํสาพลทานนิเกตเนสุ, อโล, **เปสโลฯ** กตมุโข, กตีปิ, **กต**สโทฺท อภฺยาสิตโตฺถ, กตํ อพฺยาสิตํ มุขํ อุปาโย อเนนาติ **กตมุโขฯ** กตํ อสฺสตฺถีติ **กตีฯ**

สตฺตกํ พาเลฯ **พล** ปาณเน, พลตีติ **พาโล,** อสฺสาสิตปสฺสาสิตมเตฺตน ชีวติ, น ปญฺญาชีวิเตนาตฺยโตฺถฯ **ทา** กุจฺฉายํ คติยํ วา, ตุ, ทฺวิตฺตํ, รสฺสาทิฯ **ชล** ธเญฺญ, อ, ฬตฺตํฯ **มูห** เวจิเตฺต, โล, วณฺณวิปริยโย, **มูโฬฺหฯ มนฺท** ชฬเตฺตฯ พาลฺยโยคา **พาลิโส,** อิโสฯ อเญฺญ, ยถาชาโตปิ, น ชานาตีติ **อเญฺญฯ** ยาทิโส ชาโต วิเวโก **ยถาชาโตฯ**

๗๒๒. ติกํ ภาคฺยสมฺปเนฺนฯ ปุญฺญํ, สุกตญฺจ ยสฺมิํ อตฺถิ **ปุญฺญวา, สุกตี,** วนฺตุ, อี จฯ ธนํ คหณํ ลโทฺธติ **ธเญฺญ,** โยฯ ทฺวยํ มหาวีริเยฯ **มหาธิติ** มหาวีริโยฯ ทฺวยํ มหิเจฺฉฯ มหาสโยปิฯ

ทฺวยํ พหุลหทเย, ปสตฺถหทเย จฯ หทยํ พหุลํ, ปสตฺถญฺจ ยสฺส **หทยี, หทยาลุ** จ, ตพฺพหุเล อี, อาลุ จ, สุหทโยปิฯ

๗๒๓. ทฺวยํ หฎฺฐจิเตฺตฯ “หาสมโน วิกุพฺพาโน, ปมาโน หฎฺฐมานโส”ติ [อมร ๒๑.๗] **อมรสีโหฯ** ทฺวยํ ทุมฺมเนฯ ทุฎฺฐํ, ทุกฺขิตํ วา มโน ยสฺสฯ วิรูปํ มโน ยสฺสฯ อนฺตมโนปิฯ

จตุกฺกํ พหุปฺปเทฯ ยาจกานํ วทํ วจนํ ชานาตีติ **วทานิโย, วทญฺญู** จ, อิโย, รู จ, ปุพฺพตฺรญฺญสฺส **นาเท**โส, มชฺฌทีโฆ จฯ ทาเน โสโณฺฑ ปสุโตฯ **โสณฺฑ**สโทฺทตฺร มชฺชมเทเตฺยเก, ถูลลโกฺขปฺยตฺร, ทานตฺถํ ถูลํ ลกฺขํ อสฺสฯ

๗๒๔. สิโลโก ปากฎมเตฺตฯ **ขฺยา** ปกาสเน, โตฯ **ปติ**ปุโพฺพ **อิ** คมเน, โตฯ อภิมุขํ เอตีติ **ปตีโตฯ ญา** อวโพธเน, โต, **ปญฺญาโต, อภิญฺญาโต** จฯ **ปถ** ขฺยาเนฯ **สุ** คติพุทฺธีสุ, โต, **สุโต, วิสฺสุโต** จ, **สุ** สวเน วา, กเมฺม โตฯ **วิท** ญาเณ, **วิทิโตฯ สิธุ** สํราเธ, โต, **สิธ** สํสิทฺธิยํ วาฯ **กฎ** คติยํ, ทสฺสนํ กฎตีติ **ปากโฎ,** อุปสคฺคสฺส ทีโฆฯ

๗๒๕. ติปาทํ อิสฺสเรฯ **อีส** อิสฺสริเย, อีสตีติ **อิสฺสโร,** อโร, รสฺสาทิ, ทฺวิตฺตํฯ **นี** นเย, ณฺวุ, **นายโกฯ** สํ ธนํ อสฺสตฺถีติ **สามี,** ทีฆาทิ, รสฺสเนฺต สามิปิฯ **ปา** รกฺขเณ,ติ, รสฺสาทิ, **ปติฯ อธิ**ปุเพฺพ **อธิปติฯ อีส** อิสฺสริเย, อ, **อีโสฯ** ปภวตีติ **ปภุ,** อุ, ปภูปิฯ **อย** คมเน, โย, **อโยฺยฯ** อธิปาตีติ **อธิโป,** โรฯ อธิภวตีติ **อธิภู,** กฺวิฯ **นี** นเย, ริตุ, **เนตาฯ**

ติกํ พหุธเนฯ อิภํ อรหตีติ **อิโพฺภ,** โว, วณฺณวิปริยโยฯ **เฌ** จินฺตายํ, อ, อชฺฌายติ ธนํ **อโฑฺฒ,** ฌสฺส **โฒ,** อสรูปทฺวิตฺตํ, รสฺสาทิ จฯ **ธนา** อติสเย อี, **ธนีฯ**

๗๒๖. ทฺวยํ ทกฺขิเณยฺยฯ ทานํ ปฎิคฺคณฺหิตุํ อรหตีติ **ทานารโห, ทกฺข** วุทฺธิยํ, สีฆเตฺถ จ, ทกฺขนฺติ โภคสมฺปทาทีหิ ยาย, สา ทกฺขิณา, อิโณ, ตํ อรหตีติ **ทกฺขิเณโยฺยฯ**

ทฺวยํ เสฺนหวติฯ **สินิห** ปีติยํ, โธ, **หสฺส** **โท, สินิโทฺธ,** วโจฺฉ สิเนโห ยสฺสตฺถิ **วจฺฉโล,** โลฯ

ปมาณิโก ปริกฺขโก, ปริกฺขเต อวธารยเต ปมาเณหิ อตฺถนฺติ **ปริกฺขโก, อิกฺข** ทสฺสนเงกสุ, ณฺวุฯ การณํ ชานาตีติ **การณิโก,** อิโกฯ

ทฺวยํ อาสเตฺตฯ **สนฺช** สเงฺค, โตฯ ตํ ตํ วตฺถุ ปรํ ปธานํ อสฺส **ตปฺปโรฯ**

๗๒๗. ติกํ การุณิเกฯ กรุณา สีลํ อสฺส **การุณิโกฯ** ทยา กรุณา ยสฺสตฺถิ **ทยาลุ,** อาลุฯ ทุกฺขิเตสุ สุฏฺฐุ รมตีติ **สูรโต,** อุปสคฺคสฺส ทีฆตาฯ

อิฏฺฐเตฺถ อภิมตปฺปโยชเน อุยฺยุโต ปุคฺคโล อุสฺสุโก นาม, อุฏฺฐานํ สุฏฺฐุ กายตีติ **อุสฺสุโก,** หสาทฺยนฺเฏฺฐยํฯ

โย อาลสฺยาวสาทีหิ อนุติฏฺฐติ, โส ทีฆสุโตฺต, ทีฆญฺจ ตํ สุตฺตญฺจ, ตมิว จรตีติ **ทีฆสุตฺตํ,** ทีฆสุตฺตปริยนฺติกํ การิยํ กโรตีติ **ทีฆสุโตฺตฯ** จิเรน กฺริยานุฏฺฐานํ อสฺสฯ

๗๒๘. ทฺวยํ ปรายเตฺต, ปรสฺมิํ, ปเรน วา อธีโน **ปราธีโน,** อณนฺตา สกเตฺถ อิโน ยถา ทินาฯ ปรตโนฺต, ปรวา, อตฺตวาปิ [นาถวา (อมร ๒๑.๒๖)], ตนฺตยตีติ ตโนฺต, **ตนฺต** กุฏุมฺพธารเณ, อ, ปโร ตโนฺต นิยามโก ยสฺสฯ ปโร เสโฏฺฐ นายโก, อตฺตา จ อตฺถีติ **ปรวา, อตฺตวา** จ, วนฺตุฯ

อายตฺตตามเตฺต จตุกฺกํฯ **ยต** ปยตเน, **อา**ปุโพฺพ อวสีภาเว, โตฯ อเนฺตน สมีเปน สหาติ **สนฺตโก,** สกเตฺถ โกฯ ปริคฺคยฺหเต ''สก''นฺติ กรียเตติ **ปริคฺคโหฯ** อธิคโต อิโน ปภู เยนาติ **อธีโนฯ**

เสน อตฺตนา อีริตํ สีลํ อสฺสาติ **เสรี,** ตสฺมิํ เสรินิ จ **สจฺฉโนฺท** วตฺตติ, สสฺส อตฺตโน ฉโนฺท ยสฺสตฺถีติ **สจฺฉโนฺท,** อฯ สวโส, สยํวสี, นิรวคฺคโหปิฯ

๗๒๙. คุณโทเส **อนิสมฺม** อนุปปริกฺขิตฺวา โย กโรติ, โส **ชโมฺม, ชม** อทเน, โมฯ

ทฺวยํ อติตเณฺหฯ **ลุภ** โลเภ, อ, ทฺวิตฺตํ, **ภ**สฺส **โป, โลลุโป,** โลลุโภปิฯ

ติกํ ลุเทฺธฯ **คิธ** อภิกงฺขายํ, โตฯ **ลุภ** คิทฺธิยํ, โตฯ **โลล** อุมฺมาทเน, อ, **โลโลฯ** อถ มหาตณฺหาติตณฺหคิทฺธานํ โก เภโท? มหาตโณฺห นานารมฺมณํ อิจฺฉติ, อติตโณฺห เอกสฺมิมฺปิ อารมฺมเณ อเนกวารํ, อธิกญฺจ ตสติ, คิโทฺธ ปน อุภยถาปีติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ

โย กฺริยาสุ มโนฺท, โส **กุโณฺฐ, กุณฺฐ** ปฏิฆาเต, อาลเสฺย จ, อฯ

๗๓๐. ปญฺจกํ กามเกฯ **กมุ** อิจฺฉายํ, จุราทิ, ริตฺ, **กามยิตา,** การิตโลเป **กมิตาฯ ยุ**มฺหิ **กามโน,** กมโนปิฯ **ณี**ปจฺจเย **กามี, ณุก**ปจฺจเย **กามุโก,** อนุโก, อภิโกปฺยตฺร, อนุกามยเต **อนุโก,** กฺวิฯ อภิกามยเต **อภิโก,** กฺวิฯ อติโกปิฯ

ทฺวยํ มเตฺตฯ สุณฺฑา สุรา, ตตฺร กุสโล **โสโณฺฑ,** ปานาคารํ วา สุณฺฑา, ตตฺร ภโว, ฐิตํ วา **โสโณฺฑฯ มท** อุมฺมาเท , โตฯ อุกฺกโฏ, ขิโวปิ, มเทน อุทฺธโต **อุกฺกโฏ,** ยถาทินา อุโตกโฏ มตฺตเตฺถ [ปาณินิ ๕.๒.๒๙]ฯ **ขิว** มเท, อฯ

ติกํ วจนการินิฯ ปวตฺตินิวตฺตีสุ วิธาตุํ สโกฺย **วิเธโยฺย,** อิโยฺยฯ อาเทสิตํ, อาทเรน วา สุโณตีติ **อสฺสโว,** รสฺสาทิ, อฯ สุนฺทรํ วโจ อาจริยาทีนํ เอตสฺมึ เหตุภูเตติ **สุพฺพโจฯ** วินยคฺคาหีปิ, วินยํ วิธิปฏิเสธวจนํ คเหตุํ สีโล **วินยคฺคาหีฯ**

๗๓๑. ตงฺขณุปฺปตฺติญาณํ ปฏิภา, ตาย ยุโตฺต **ปคโพฺภ,** สีฆเมว คพฺภตีติ **ปคโพฺภ, คพฺภ** ธารเณฯ

ติกํ ภีรุเกฯ ภี ภยํ สีโล ยสฺส **ภีสีโลฯ** ภายตีติ **ภีรุ, ภี** ภเย, รุฯ **รุก**ปจฺจเย **ภีรุโก,** สกเตฺถ วา โกฯ

ทฺวยํ อสูเรฯ น วีโร สูโร **อวีโรฯ** กุจฺฉิตตรตฺตา **กาตโร, กุสฺส กา**เทโสฯ

ทฺวยํ หึสาสีเล, หนนสีโล **หึสาสีโล, ฆาตุโก,** อุโก, **หน**สฺส **ฆาโตฯ** สรารุ, หึโสปิฯ

๗๓๒. ติกํ โกธยุเตฺตฯ **กุธ** โกเป, กุชฺฌนสีโล **โกธโน,** ยุฯ **ทุส** โทเส, **โทสโน,** ปฏิโฆ, ยุฯ **กุป** โกเป, กุปตีติ **โกปี,** ณีฯ อมริสโนปิ, นตฺถิ มริสนํ ขมา อสฺส **อมริสโน, มริส** อสหเนฯ

ทฺวยํ อธิกโกธยุเตฺตฯ จณฺฑเตติ **จโณฺฑ,** อ, **จณฺฑ** โกเปฯ อติเรกํ กุชฺฌตีติ **อจฺจนฺต โกธโนฯ** อจฺจนฺตโกปโนปิ, ตทา **กุป**โต ยุฯ

ปญฺจกํ ขนฺติยุเตฺตฯ **สห** ขมเน, ยุฯ **ขมุ** สหเน, ยุฯ **ตุมฺหิ ขนฺตา,** สตฺถาทิฯ ติติกฺขา ยสฺสตฺถีติ **ติติกฺขวาฯ มนฺตุมฺหิ ขนฺติมา,** สวิภตฺติสฺส **นฺตุ**สฺส **อาฯ**

๗๓๓. ทฺวยํ สทฺธายุเตฺตฯ **หิ** ปทปูรเณฯ สทฺธา ยสฺสตฺถีติ **สทฺธาลุฯ** สทฺธา รตนตฺตยาทีสุ ปสาโท, ตณฺหา, อาทโร จฯ ทฺวยํ ธชยุเตฺตฯ จิหเน จ ปฏากายํ, ธโช โสเฌ จ โสณฺฑิเก, **โสโฌ** ปุลฺลิงฺคํฯ

ทฺวยํ นิทฺทาสีเลฯ นิทฺทา เอว สีลํ ยสฺส โส **นิทฺทาสีโลฯ** ทฺวยํ ปภายุเตฺตฯ **ภา** ทิตฺติมฺหิ, **สร**ปจฺจโย, รสฺสาทิ, ทฺวิตฺตญฺจ, **ภสฺสโร,** ภาสา รติ ยสฺสาติ วา **ภสฺสโร,** รสฺสาทิ เอวฯ **ส**สฺส ทฺวิตฺตาภาเว **ภาสุโร,** อสฺสุ, **ภาส** ทิตฺติยํ วา, อุโร, อถ วา ทฺวยํ พหุกถายุเตฺต, ภาสาสุ สพฺพาสุ พหูสุ กถาสุ รมตีติ **ภสฺสโร,** กฺวิ, ภาสตีติ วา **ภสฺสโร,** อโร, รสฺสาทิ, ทฺวิตฺตญฺจ, ภาสาสุ รมตีติ วา **ภาสโร,** กฺวิ, มชฺฌรโสฺส, ภาสตีติ วา **ภาสโร,** อโร, อิมสฺมึ ปเกฺข อสฺสุตฺตาภาโวฯ

๗๓๔. ติกํ นเคฺคฯ น คจฺฉตีติ **นโคฺค,** ทฺวิตฺตํ, **ลคฺค** สเงฺค วา, **น**ตฺตํ, **นชิ ลชิ** พิเล วา, โณ, **ช**สฺส **โค,** ทฺวิตฺตํฯ ทิสา เอว อมฺพรํ วตฺถํ เอตสฺส, น ปกติวตฺถนฺติ **ทิคมฺพโรฯ ส**สฺส **โคฯ** นตฺถิ วตฺถํ เอตสฺส, อถ วา ทิคมฺพรา วตฺถา, อญฺญติตฺถิโก อวโตฺถ จาติ เอเต เทฺว นโคฺค นาม, นคฺคา นามาติ วา, ‘‘เต อิตฺถิขฺยา โป, สตฺต ปกรณานิ อภิธโมฺม นามา’’ตฺยาทีสุ วิย สญฺญาสญฺญีสทฺทานํ วจนเภทสฺสาปิ สมฺภวโตฯ นโคฺค จ นโคฺค จ นคฺคา, ปุริมสฺมึ ปเกฺข ปน สามญฺญตาย เอกวจนนิเทฺทโสฯ

ทฺวยํ ภกฺขเกฯ **ฆส** อทเน, มโร, **ฆสฺมโรฯ ภกฺข** อทเน, ณฺวุฯ

วตฺตุํ โสตุญฺจ อกุสโล, วจเน สวเน จ อกุสโล **เอฬมูโค** นาม, เอโฬ พธิโร, มูโค อวจโน, กมฺมธารโย, สเฐปิ เอฬมูโคฯ

๗๓๕. **มุขรา**ทโย ตโย อปฺปิยวาทินิฯ วาฌาวาเฌสุ มุขํ อสฺสตฺถิ, นินฺทายํ โรฯ นินฺทิตํ มุขํ ยสฺส **ทุมฺมุโขฯ** อพทฺธํ อนตฺคพํ มุขํ ยสฺส **อพทฺธมุโขฯ**

พหุ จ คารยฺหญฺจ วโจ ยสฺส โส **วาจาโล** นามฯ กุจฺฉิตา วาจา อสฺส สนฺตีติ **วาจาโล,** นินฺทายํ โลฯ

ทฺวยํ สุวจเนฯ วทตีติ **วตฺตา,** ปสํสายํ ตุฯ วทตีติ **วโทฯ โส** ปทปูรเณฯ

๗๓๖. ติกํ อตฺตนิเยฯ เนตโพฺพติ นิโย, นิโย **เอว นิโช, นี** นเย, โณฺย, **ยสฺส โช,** สมีเปชายตีติ วา **นิโชฯ** สสฺส อตฺตโน อยํ **สโก,** อิทมเตฺถ โก, โส เอว วา **สโก,** สสฺสายํ สโก, โณฯ อตฺตนิ ชาโต **อตฺตนิโย,** อนิโยฯ

ติกํ อจฺฉริเยฯ **วิ**ปุโพฺพ **มห** ปูชายํ, ภูวาทิ, โณฺย, มนฺตโลโป, **วิมฺหโยฯ อา**ปุโพฺพ **จร** คติภกฺขเนสุ, อ, **จร**สฺส **จุฉริโย,** รสฺสาทิ จ, **อจฺฉริโยฯ** น ภวิตฺถาติ **อพฺภุโต,** อสรูปทฺวิตฺตํ, รโสฺส จ, อภูโตปิ [สทฺทนีติปทมาลายํ ๓๔๐.๑ ปิเฎฐสุ ปสฺสิตพฺพํ]ฯ

โสกาทีหิ อิติกตฺตพฺพตาปฏิปตฺติสุโญฺญ **วิหเตฺถ, พฺยากุโล** จฯ วิกฺขิเตฺต หเตฺถ ยสฺส **วิหเตฺถฯ กุล** สงฺขฺยาเน **วิอา**ปุโพฺพฯ

กตสนฺนาโห **วธุทฺยโต** หนฺตุมุทฺยโต อุยฺยุโต อาตตายี นามฯ “วธุยฺยุเตฺต”ติปิ ปาโฐฯ **อา**ปุโพฺพ **ตา** ปาลเน, ณี, ทฺวิตฺตํ, อาการนฺตานมาโย, **อาตตายีฯ**

๗๓๗. **สีสเจฺฉชฺชมฺหิ** สีสเจฺฉทารเห **วโชฺฌฯ** หนฺตโพฺพติ **วโชฺฌ, หน** หึสายํ, โณฺย, **หน**สฺส **วโธ, ฌ**สฺส **โฌฯ** อสรูปทฺวิตฺตํ, **วโชฺฌฯ**

ติกํ วกฺกาสเยฯ นิกนฺตตีติ **นิกโต, กนฺต** เฉทเน, อ, **น**โลโปฯ **สฐ** เกตเว, อฯ นตฺถิ อุชุตา ยสฺส **อนุชุฯ**

ติกํ เภทการเกฯ **สูจ** เปสุเญฺญ, ณฺวุฯ **ปิสิ** สญฺจุณฺณเน, **ปิสิ** อวยเว วา, ปิสตีติ **ปิสุโณ,** ยทาทินา อุโน, **ณ**ตฺตํฯ กเณฺณ ชปตีติ, อลุตฺตสมาโส, อรุจิตพฺพโรจเกปิ **กเณฺณชโปฯ**

ทฺวยํ ปหรณสีเลฯ **ธุพฺพี** หึสายํ, โต, ภุชาทิฯ วญฺจยเต วิปฺปลปเตติ **วญฺจโก, วญฺจ** คมเนฯ

๗๓๘. อริยาสามเญฺญน จ พาลปุริสสฺส ลกฺขณมาหฯ **หิ** ปทปูรเณฯ **โย ปุริโส** โย ชโน, **ชน**ปริยาโย เจตฺถ **ปุริส**สโทฺท “เทฺว มหาปุริสา อภินิกฺขนฺตา”ตฺยาทีสุ วิย, **อนิสมฺม** อนุปปริกฺขิตฺวา วธพนฺธนาทิกิจฺจํ กโรติ, โส **ขลุ** เอกนฺตโต “จปโล”ติ วิเญฺญยฺโย, กสฺมา? **อวินิจฺฉิตการิตฺตา** สมฺมา อวินิจฺฉิตสฺส การิยสฺส กรณสีลตฺตาฯ **จป** กกฺกรเณ, **จป** สนฺตาเน วา, อโล, **จปโลฯ**

๗๓๙. จตุกฺกํ กทริเยฯ กุจฺฉิตํ ททาตีติ **ขุโทฺท,** โท, **ก**สฺส **โข,** อทานสีลตาย สมฺปราเยสุ ขุทฺทํ พุภุกฺขิสฺสามีติ วา **ขุโทฺท, ขุท** พุภุกฺขายํ, โท อนาคตเตฺถฯ ปรานุปโภเคน

อตฺถสญฺจยสีลตฺตา กุจฺฉิโต อริโย อตฺถปติ **กทริโย,** อทายกตฺตา กุจฺฉิตํ ฐานํ อรตีติ วา **กทริโย,** อิโยฯ ทานาทีสุ นมนาภาเวน ถเทฺธน มเจฺฉรยุตฺตจิเตฺตน สหิตตาย **ถทฺธมจฺฉรี,** อีฯ กุจฺฉิโต ปโณ ยสฺส **กปโณ,** กิปจาโน, มิตปฺปโจปิฯ กุจฺฉิตํ ปจาโนติ ทุติยาสมาโสฯ มิตํ ปจตีติ **มิตปฺปโจ,** โณฯ

อทฺธํ ทลิเทฺทฯ นตฺถิ กิญฺจนํ อปฺปมตฺตกมฺปิ ธนํ ยสฺส **อกิญฺจโนฯ ทลิทฺท** ทุคฺคติยํ, อ, **ทล** วิทารเณ วา, อิโท, ทฺวิตฺตํฯ **ทีน** ทุคฺคตภาเว, **ทีโน, ทิ** ขเย วา, อีโนฯ นตฺถิ ธนํ อสฺสฯ นินฺทิตํ คมนํ อสฺส **ทุคฺคโตฯ**

๗๔๐. ยํ กมฺมํ ''อิทมหํ อุปฺปาเทสฺสามี''ติ อสมฺภาวิตํ อจินฺติตเมว หุตฺวา สมฺปตฺตํ, ตํ ''กากตาลีย''นฺตฺยุจฺจเตฯ ตาลสฺส อิทํ ผลํ ตาลํ, กาโก จ ตาลญฺจ กากตาลานิ, เตหิ สทิสํ กมฺมํ **กากตาลิยํ,** กากสฺส, ตาลผลสฺส อุฑฺฑนปตนสทิสํ กมฺมนฺตฺยโตฺถฯ

จตุกฺกํ ยาจเกฯ ยาจนํ กโรตีติ **ยาจนโก,** ยาจตีติ วา, **ยาจ** ยาจเน, ยุฯ สกเตฺถ โกฯ **อตฺถ** ยาจนายํ, อตฺถนํ อโตฺถ, โส อสฺสตฺถีติ **อตฺถีฯ** ณฺวุ, ยาจโก ฯ ''มาทิสสฺส ธนํ ทตฺวา ราชา สคฺคํ คมิสฺสตี''ตฺยาทินา ทานผลํ วเณฺณตฺวา วกติ ยาจตีติ **วนิพฺพโก, วณฺณสฺส วนิ, วก** อาทาเน, อาทานเมตฺถ ยาจนเมวฯ

๗๔๑. **กิญฺจิทูนก**นฺตํ ปติปาเทน นามํฯ ปกฺขิสปฺปมจฺฉาทโย อณฺฑโต ชาตตฺตา **อณฺฑชาฯ** นราทโย ปน คพฺภาสยสงฺขาตชลาพุโต, ตตฺร วา ชาตตฺตา **ชลาพุชาฯ** กิมิ จ ฑํสา จ **อาทิ**นา มกสมงฺคุราทโย จ เสทชา, เสทการณตฺตา อุสฺมา เสโท, ตโต ชาตา **เสทชาฯ** เทโว จ **อาทิ**นา พฺรหฺมเนรยิกาทโย จ **โอปปาติกา,** อุปคนฺตฺวา ปตตีติ อุปปาตี, ณี, โสฬสวสฺสุเทฺทสิกาทิโก อตฺตภาโว, โส เยสมตฺถิ, เต **โอปปาติกาฯ**

๗๔๒. **ชณฺณุมเตฺต** ชณฺณุปฺปมาณยุเตฺต อุทกาทิมฺหิ **ชณฺณุตโคฺฆ,** ชณฺณุปฺปมาโณ **ชณฺณุตโคฺฆ,** ปมาณเตฺถ ตโคฺฆ, ชณฺณุปฺปมาโณ **ชณฺณุมโตฺต,** ปมาณเตฺถ มโตฺต [โมคฺคลฺลาเน ๔.๔๗ สุเตฺต ปสฺสิตพฺพํ], ตสฺมิํฯ

กิญฺจิทูนเก อปฺปมตฺตกยุเตฺต กโปฺป [ปาณินิ ๕.๔.๖๗], อูนสฺส อปฺปกตาย กปฺปียติ เอกาทิวเสน ปริจฺฉิชฺชตีติ **กโปฺป, กปฺป** ปริเจฺฉทเนฯ

จตุกฺกํ ปริยาปเนฺนฯ อโนฺต คจฺฉตีติ **อนฺตคฺคตํ,** ''โลปญฺจ ตตฺรากาโร''ติ **โอ**โลเป **อ**อาคโม, ทฺวิตฺตํฯ อโนฺตคตมฺปิฯ ปริจฺฉินฺทิตฺวา อาปนฺนํ คหิตํ **ปริยาปนฺนํฯ คาธ** ปติฎฺฐายํ, อโนฺต โอคาธตีติ **อโนฺตคธํ,** รโสฺส, โอคาธตีติ **โอคธํฯ**

๗๔๓. ทฺวยํ สาธิเตฯ **ราธ สาธ** สิทฺธิยํ, กมฺมนิ โตฯ

ทฺวยํ กุถิเตฯ **ปจ** ปาเก, อตีเต กตฺตริ โต, **ตสฺส โกฺก, จ**โลโปฯ **กุถ** นิปฺปเกฺก, โตฯ

อาปทํ พฺยสนํ ปโตฺต อาปโนฺน นาม, อติปีฬนํ อาปชฺชตีติ **อาปโนฺน,** ''อา ตุโกธมฺทาฎฺฐีสู''ติ หิ **เอกกฺขรโกโส** [เอกกฺขรโกส ๑๔ คาถา] ฯ **ปท** คมเน, ''อาปโนฺน จ วิปตฺติมฺหิ, ปเตฺต จ วาจฺจลิงฺคิโก''ติ **นานตฺถสงฺคโหฯ**

ทฺวยํ ปเรสมวสคเตฯ นตฺถิ วโส อายโตฺต ปเรสํ เอตสฺมิํ เสรีภูเตติ **วิวโส, อวโส** จฯ

๗๔๔. ฉกฺกํ ขิเตฺตฯ **นุท** เปรเณ, **นุท** เขเป วา, โต, **ตสฺส อิโนฺนฯ** อนินฺนาเทเส ภุชาทิ, **นุโตฺตฯ** นุโตปิฯ **อสุ** เขปเน, โต, ภุชาทิ, **อโตฺตฯ ขิป** เปรเณ, โตฯ

อีร คติยํ, กมฺปเน จ, อิโต, **อีริโตฯ อา**ปุโพฺพ **วิธ** เปรเณ, โต, **อาวิโทฺธฯ**

จตุกฺกํ กมฺปิเตฯ **กมฺป** จลเน, **ธู** วิธุนเน, กมฺปเน จฯ **ธูโต, อาธูโต, จล** กมฺปเน, **จลิโตฯ** เวลฺลิโต, เปขิโตปิฯ **เวลฺล** จลนโตฺถฯ **เปข** คตฺยโตฺถ, **เปขิโตฯ**

ทฺวยํ นิสิเตฯ **นิสิ** นิสาเนฯ **ติช** นิสาเน, นิสานํ ติกฺขกรณํ, อุภยตฺราปิ กมฺมนิ โตฯ

๗๔๕-๗๔๖. ติกํ ปตฺตเพฺพฯ **ปต** คมเน, ตโพฺพฯ **คมุ** คติยํ, โณฺย, **มฺยสฺส โมฺม** วา, **คมฺมํ,** คมฺยํ, **ทฺยสฺส โชฺช, อาปชฺชํฯ**

ทฺวยํ ปริณเตฯ **ปจิ**โน อเนกตฺถตฺตา อิห ปริณตโตฺถฯ **นมุ** นมเน, ภูวาทิ, กตฺตริ โต, **สมา** เทฺว ตุลฺยตฺถาฯ

ปญฺจกํ เวฐิเตฯ **เวฐ** เวฐเนฯ วลมิว วลยํ, กุณฺฑลาการํ วลยํ กตํ **วลยิตํ,** นามธาตุ, การิตนฺตา โตฯ **รุธ** อาวรเณ, **รุทฺธํฯ สํ**ปุโพฺพ **วุ** สํวรเณ, **สํวุตํฯ** สมนฺตโต วุตํ **อาวุตํ, วุ** สํวรเณ, สพฺพตฺร กมฺมนิ โตฯ

ทฺวยํ ปริขาทินา ปริกฺขิเตฺตฯ ปริ สมนฺตโต กรียเตติ **ปริกฺขิตฺตํ,** ปริกฺขตมฺปิฯ **วุ** สํวรเณ, **นิวุตํฯ**

ติกํ วิตฺถเตฯ **สร** คติยํ, โต, **ตสฺส โฏ, ร**โลโป, **วิสฏํฯ ตนุ** วิตฺถาเร, โต, **ตสฺส โต, น**โลโป, **วิตฺถตํ, ตตํฯ**

ทฺวยํ เลปนีเยฯ **ลิป** เลปเน, **ทิห** อุปเลปเน, อุภยตฺราปิ กมฺมนิ โตฯ

ทฺวยํ คุเฬฺหฯ **คุห** สํวรเณ, โฬ, **คุโฬฺหฯ คุป** โคปเน, **คุโตฺตฯ**

ทฺวยํ โปสนีเยฯ **ปุส** โปสเน, โต, **สตานํ โฏฺฐ, ฏฺฐา**ภาเว **โปสิโตฯ**

๗๔๗. ทฺวยํ สลเชฺชฯ **ลชฺช** ปีเฬ, ปีโฬ ลชฺชาวฯ **หีฬ** นินฺทาลชฺชาสุ, **หีฬิโตฯ**

ทฺวยํ สเทฺทฯ **สน ธน** สเทฺท, **สนิตํ, ธนิตํฯ**

ปญฺจกํ พนฺธนีเยฯ สนฺทนํ พนฺธนํ, ตํโยคา วนฺตุฯ สนฺทานวนฺตํ กตํ **สนฺทานิตํ,** นามธาตุมฺหา โต, **วนฺตุ**โลโปฯ สนฺทานํ สชฺชา, ตมสฺสาติ วา, อิโตฯ **สิ** พนฺธเน, โตฯ **พนฺธ** พนฺธเน, **พโทฺธฯ กีล** พนฺธเนฯ **ยมุ** อุปรเม, **สํ**ปุโพฺพ พนฺธเน, สพฺพตฺร กมฺมนิ โตฯ มูตํ, อุทฺทิตํ, สทฺทิตมฺปิฯ **มู** พนฺธเนฯ **ทา** อวขณฺฑเนฯ **อุ สํ**ปุโพฺพ พนฺธเนฯ วุตฺตญฺจ ‘‘อุทฺทานนฺตุ จ พนฺธน’’นฺติฯ

๗๔๘. ติกํ สิเทฺธฯ **สิธ** สํสิทฺธิมฺหิฯ **ปท** คมเน, นิปุโพฺพ สิทฺธิยํฯ **วตฺต** วตฺตเน, วตฺตนํปฺปยตฺร สิชฺฌนํ **นิปฺพฺพตฺตาฯ**

ติกํ วิทาริเตฯ **ทร ภิท** วิทารเณ, **อินฺนา**เทโสฯ **ภินฺนํฯ** อนินฺนาเทเส ตุ **เภทิตํฯ**

ทฺวยํ ติณาทีหิ ฉาทนีเยฯ **ฉท** สํวรเณ, โต, **ต**สฺส สธาตฺวนฺตสฺส **อนฺนา**เทโสฯ

ติกํ ฉินฺทิเตฯ **วิธ** เวธเนฯ **ฉิทฺท** กณฺณเภเท, จุราทิฯ **วิธ** เวธเน, สพฺพตฺร กมฺเม โต, อปร ทฺวเย จ สญฺชาตตฺเถ อิโตฯ

๗๔๙. ติกํ อานีเตฯ **หร** หรเณ, **ภร** ธารณโปสเนสุ, **อา**ปุโพฺพ **นี** นเยฯ

ทฺวยํ ทมยุเตฺตฯ **ทมฺ** ทมเน, กตฺตริ โตฯ ปกฺกมาทีหิ โนฺตฯ อ**นฺตา**เทเส **ทมิโตฯ** กมฺม สาธโนปฺยยํฯ

ทฺวยํ สเนฺตฯ **สมฺ** อุปสเม, กตฺตริโตฯ อ**นฺตา**เทเส **สมิโต,** กมฺมสาธโนปฺยยํฯ

ทฺวยํ ปุเณฺณฯ **ปูร** ปูรเณ, ตราทีหิ อิโณฺณ, ทฺวีสุปิ กตฺตุกมฺมสาธนานิ ลพฺภนฺติฯ

๗๕๐. ติปาทํ ปูชิเตฯ **จาย** ปูชานิสามเนสุฯ **มห** ปูชายํ, **ปูช** ปูชเน, **อรห** ปูชายํ, **อรหิโตฯ อจฺจ** ปูชายํฯ **มาน** ปูชายํฯ **จิ** จเย, **อป**ปุโพฺพ ปูชเนฯ นมสฺสิโตปิ, **นมสฺส**ธาตุ ปูชายํฯ

ทฺวยํ ตจฺฉิเต ทารุอาทิมฺหิฯ **ตจฺฉ** ตนุกรเณ, ตนุกรียเตติ **ตนูกโต,** ทีโฆฯ

๗๕๑. ทฺวยํ อคฺคิอาทีหิ ตเตฺตฯ **ตป ธูป** สนฺตาเปฯ

ทฺวยํ ราชาทีนํ สนฺติเก ภชนาทิวเสน อุปคเตฯ **จร** คตฺยโตฺถ, **อุปจริโตฯ อาส** อุปเวสเน, **อุปาสิโตฯ**

อทฺธํ จุเตฯ **ภส** อโธปตเน, โตฯ **คฬ** เสจเน, **คฬิตํฯ ปท** คมเน, **ปนฺนํฯ จุ** จวเน, **จุ** คมเน วาฯ **ธํสุ** อวสํสเน, คติยญฺจฯ กนฺนมฺปิ, **กนฺน** คติโสสเนสุฯ

๗๕๒. **ตุฎฺฐนฺตํ** ปมุทิเต, **ปี** ตปฺปนกนฺตีสุฯ **มุท** หาเสฯ **หส** หํสเน, **หส** อลิเก วาฯ **มท** หาเส, **มโตฺตฯ ตุส** ปีติยํฯ

จตุกฺกํ ฉินฺเนฯ **กนฺต** เฉทเนฯ **ฉิทิ** ทฺวิธากรเณฯ **ลู** เฉทเน, โณ, ยุ วาฯ **ทา** ลวเน, ตุ, **ทา** อวขณฺฑเน วาฯ ฉาตมฺปิฯ **โฉ** เฉทเน, โอสฺสากาโรฯ

ติกํ ปสเตฺถฯ **สฐ** ถุติยํ, โตฯ **วณฺณ** วณฺณกฺริยาวิตฺถารคุณวจเนสุฯ **ถุ** อภิตฺถเวฯ อีฑิโต, ปณิโตปิ, **อีฑ** ถุติมฺหิฯ **ปณ** พฺยวหาเร, ถุติมฺหิ จ, **ปณิโตฯ**

๗๕๓. ปญฺจกํ อเลฺล, **ติม** อทฺทภาเว นิจฺจเลปิ, ปกฺกมาทีหิ โนฺตฯ **อลฺล** เกฺลทเน, โล, **อลฺลํฯ อทฺท** คติมฺหิ, ยาจเน จ, **อา**ปุโพฺพ **ทา** อวขณฺฑเน วา, โท, **อทฺทํฯ กิลิท** อทฺทภาเว, **อินฺนา**เทโสฯ **อุนฺท** เกฺลทเน, **อิโนฺน, อุโนฺน** วา, สาทฺทมฺปิฯ อทฺทคุณยุตฺตํ อทฺทํ, เตน สห วตฺตเต **สาทฺทํฯ**

จตุกฺกํ คเวสิเตฯ **มคฺค** อเนฺวสเน, จุราทิฯ **เอส** คติยํ, ภูวาทิฯ **คเวส** มคฺคเน, จุราทิฯ

ทฺวยํ ลเทฺธฯ **ลภ** ปตฺติยํฯ **ปปุ**โพฺพ **อาป** พฺยาปเน, โต, ภุชาทิ, **อา**โลโป, **ปตฺตํฯ** ภาวิตํ, อาสาทิตํ, วิภูตญฺจฯ

๗๕๔. **ปาลิต**นฺตํ รกฺขนีเย, **รกฺข** ปาลเนฯ **คุป** โคปเน, ภุชาทิฯ **ตา** ปาลเน, **ตาตํฯ อายา**คเม **โคปายิตํฯ อว** รกฺขเณ, **อวิตํฯ**

จตุกฺกํ จเตฺตฯ **สช** วิสฺสเคฺคฯ **จช** หานิยํฯ **หา** จาเค, อิโน, ทีฆาทิ, **หีโนฯ อุฌ** อุสฺสเคฺค, **สมุชฺฌิตํฯ** ธูตมฺปิ, **ธู** กมฺปเนฯ

๗๕๕. ปชฺชํ ภาสิเตฯ **ภาส** พฺยตฺติยํ วาจายํฯ **ลป** พฺยตฺติยํ วาจายํ, **วจ** ภาสเน, **วุตฺตํฯ อภิ**ปุโพฺพ **ธา** ธารเณ, โต, **ธา**ติสฺส **หิ, หิ** คมเน วา, **อภิหิตํฯ ขฺยา** กถเนฯ **ชปฺป** พฺยตฺติยํ วาจายํฯ **อีร** เขปคติวจนกมฺปเนสุ, **อุทีริตํฯ กถ** วากฺยปพเนฺธฯ **คท** วิยตฺติยํ วาจายํฯ **ภณ** ภณเนฯ **วท** วิยตฺติยํ วาจายํ, โต, วสฺสุ, **อุทิตํฯ**

๗๕๖. จตุกฺกํ อวมานิเตฯ **ญา** อวโพธเนฯ **คณ** สงฺขฺยาเนฯ **ภู** สตฺตายํฯ **มาน** ปูชายํ, **มน** ญาเณ วา, **อวปริ**ปุพฺพา เอเต ปริภูเตฯ เหฏฺฐา กตฺวา ญายติ, คณียติ, มญฺญตีติ **อวญฺญิโต, อวคณิโต, อวมานิโต** จฯ ปริภวียติ อวมานํ กรียตีติ **ปริภูโตฯ**

จตุกฺกํ ฉาเตฯ **ฆส** อทเน, โฉ, ทฺวิตฺตํฯ ชิฆจฺฉา สญฺชาตา ยสฺส **ชิฆจฺฉิโตฯ ขุท** ปิปาสายํฯ **ฉาท** ภกฺขเนฯ **ภุช** ปาลนโชฺฌหาเรสุ, โข, ทฺวิตฺตาทิ, พุภุกฺขา สญฺชาตา ยสฺส **พุภุกฺขิโตฯ**

๗๕๗. ฉกฺกํ ญาเตฯ **พุธ ญา** อวคมเนฯ **ปท** คมเน, โต, **ต**สฺส **อโนฺน, ปฏิปนฺนํฯ วิท** ญาเณฯ **คติ** พุฌโตฺถฯ **อวคตํฯ มน** ญาเณ, โต, **มตํฯ**

อทฺธํ คิลิเตฯ **คล** อทเน, อสฺสิ, **คิลิโตฯ ขาท** ภกฺขเนฯ **ภุช** ปาลนโชฺฌหาเรสุฯ **ภกฺข** อทเนฯ **อธิอว**ปุโพฺพ **หร** หรเณ, โต, **ต**สฺส **โฏ, ร**โลโป, **อโชฺฌหโฏฯ อส** ภกฺขเน, **อสิโตฯ** ชปฺปิโต, คสิโตปิ, **ชปฺป** อทเนฯ **คส** อทเนฯ

วิเสสฺยาธีนวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สํกิณฺณวคฺควณฺณนา

๗๕๘. ปุพฺพสฺมึ กณฺฑทฺวเย พุทฺธาทีนิ นามานิ สมานตฺถานิ ปกรเณน นิพทฺธานิ, อสฺมิมฺปิ กเณฺฑ โสภนาทีนิ วิเสสนนามานิ, สมยาทีนฺยเนกตฺถานิ, จิรสฺสมาทีนิ จ อพฺยยานิ ปกรเณเนว นิพทฺธานิ, อิทานิ ปน ปุพฺพวเคฺคสุ วิตฺถารภยา เย น นิพทฺธา, ตํสงฺคหตฺถํ, ตํสมยานุปาลนตฺถญฺจ สํกิณฺณมารภเต **"เญ ยฺย"**มิจฺจาทินาฯ ตสฺสโตฺถ – **อิหาปิ** สํกิณฺณวเคฺคปิ **กฺวาปิ** กตฺถจิ กฺริยาทีสุ **ปจฺจยตฺถวเสน อา**ปจฺจยาทีนํ อิตฺถิลิงฺคาทิภาวโชตกสฺส สภาวสฺส วเสน **ลิงฺคํ** อิตฺถิลิงฺคาทิกํ เญยฺยนฺติฯ **จ**กาเรน ภิโยฺย รูปนฺตราทิปริคฺคโหปิฯ **อิหา**ติ จ อุปลกฺขณํ, วคฺคนฺตเรสุปิ ปจฺจยตฺถวเสน ลิงฺคาทินิจฺฉยสมฺภวโตฯ

กตฺตพฺพโต **กฺริยา, กร** กรเณ, โณฺย, **อิ**การา**ค**โม, อสฺสิ, วณฺณวิปริยเย กฺริยา, กฺริยมฺปิ, **ริริย**ปจฺจเย กิริยํ, กิริยาปิฯ **รมฺม**ปจฺจเย **กมฺมํฯ**

ติกํ จิโตฺตปสเมฯ **สมุ** อุปสเม,ติ, **สนฺติฯ ถมฺหิ สมโถฯ อมฺหิ สโมฯ**

ติกํ กาโยปสเมฯ **ทมุ** อุปสเมฯ **ถมฺหิ ทมโถฯ ติมฺหิ ทนฺติฯ** จิโตฺตปสเมเปฺยเตฯ

สุทฺธกมฺมนิ วตฺตํ ภวติฯ **วตฺต** วตฺตเน, **วตฺต** สมาทาเน วา **วตฺตํ,** อสีติมหาวตฺตาทิฯ

อาสงฺควจนํ อาสตฺตวจนํ สทฺทสรูปํ ปรายณํ นาม วุตฺตํ, ตญฺจ ตีสุฯ ปรํ อายนํ อายโตฺต ตาณํ **ปรายณํ,** กมฺมาสโตฺต อิจฺจโตฺถ, สากลฺยวจเน ตุ ปารายณํ, ปารํ ปริยนฺตํ อยนฺติ คจฺฉนฺติ กสฺสจิ อเนนาติ **ปารายณํ,** ยุ, **ณ**ตฺตํ, ยถา – นามปารายณํ, ธาตุปารายณํฯ

๗๕๙. ติกํ ทฺวิธาภาเวฯ **ภิทิ** ทฺวิธากรเณ, โณฯ **ทร** วิทารเณฯ **ผุฏ** วิกสเน, **ผุฏ** เภทเน วา, ยุฯ

ทฺวยํ ตปฺปเนฯ **ตป** ปีณเน, ยุฯ **ปี** ตปฺปเน, ยุ, กิยาทิ, **น**สฺส **ณ**ตฺตํฯ อวนมฺปิ, **อว** ปาลเน, ทิตฺติยญฺจ อเนกตฺถตฺตาฯ

ทฺวยํ สาเปฯ **กุส** อวฺหาเน, เภทเน จ, ยุฯ **สนฺช** สเงฺค, **อภิสโงฺคฯ**

ติกํ ยาจนายํฯ **ภิกฺข** ยาจเน, ยุฯ **ยาจ** ยาจเนฯ **อตฺถ** ยาจเนฯ อทฺทโนปฺยตฺร, **อทฺท** คติมฺหิ, ยาจเน จฯ

๗๖๐. นิมิตฺตรหิตํ ยทิจฺฉา นาม, ยา ยา อิจฺฉา อธิปฺปาโย **ยทิจฺฉา** นามฯ เสริตาปิฯ

ติกํ อาปุจฺฉเน, อาปุจฺฉนญฺจ คมนาคมนาทิสมเย สุหชฺช พนฺธวาทีนมาลิงฺคน จุมฺพนสฺวาคตปิยวจนาโรคฺยปุจฺฉนคมนานุญฺญาทินา อานนฺทนํฯ **ปุจฺฉ** ปุจฺฉเน, **อาปุจฺฉนํฯ นนฺท** สมิทฺธิยํ, **อานนฺทนํฯ สภาช** ปีติทสฺสเนสุ, **สภาช** ปีติวจเนสุ วา, จุราทิ, ยุ, **สภาชนํฯ**

ทฺวยํ นเยฯ ญายนฺติ เยนาติ **ญาโย,** อาการนฺตานมาโยฯ นฺยาโยปิ, นิเสฺสสโต อยติ เยน **นฺยาโยฯ นี** นเย, **อยา**เทโส, **นโยฯ**

ทฺวยํ วุทฺธิมฺหิฯ **ผา** วุทฺธิมฺหิ, **ผาย** วุทฺธิยํ วา, **ย**โลโป,ติ, **ผาติ,** นาริยํฯ **วทฺธ** วทฺธเน,ติ, **ท**โลโป, ธฒภเหหิ ธฒา จ, อสฺสุ, **วุทฺธิ,** วุฑฺฒิปิฯ

๗๖๑. **กิลม** หาสกฺขเย, โถ, **กิลมโถฯ ยุมฺหิ กิลมนํฯ สู** ปาณิปสเว, ปสวนํ **ปสโว, ติมฺหิ ปสูติฯ**

กส คติยํ หึสายญฺจ, นิคฺคหีตาคโม, **อุกฺกํโส, กส** วิเลขเน วาฯ **อติสโย** วุโตฺตฯ **ภุสา**ทโย ปมาณาติสยวเสน วุตฺตา, **อุกฺกํโส** คุณาติสยวเสน วุโตฺต, **อติสโย** ปน อุภยวเสนาติ อุภยตฺร นิทฺทิฏฺฐานํ เภโทฯ ติกํ ชยเนฯ ชยนํ **ชโย,** ยุ, **ชยนํฯ ติมฺหิ ชิติ,** นารีฯ

๗๖๒. **พนฺธน**นฺตานิ เทฺว เทฺว นามานิฯ **วส** กนฺติยํฯ **กมุ** กนฺติยํ,ติฯ **วิธ** เวธเน, พฺยถเน จ อเนกตฺถตฺตา, อ, อิการสฺส **ยา**เทโส, **พฺยโธ, เวโธฯ คห** อุปาทาเน นิพนฺธเน จ, **คโห, คาโห** จฯ **วร** อาวรเณ, **วโรฯ วุ** สํวรเณ,ติ, **วุติฯ ปจ** ปาเก, อิตฺถิยมติยโว วา, อฯ ปจนํ **ปาโก,** โณฯ

ทฺวยํ อาหฺวาเนฯ **หุ** ทานาทนหพฺยปฺปทาเนสุ, โณ, **หโวฯ ติมฺหิ หุติฯ** ทฺวยํ อนุภวเนฯ **วิท** ญาเณ, โณ, **เวโท ฯ วิท** เวทนาขฺยานนิวาเสสุ, จุราทิ, ยุ, **เวทนํ, วา**กาโร **เวทนา** สทฺทสฺส นปุํสกตฺตาเปโกฺขฯ

๗๖๓. ทฺวยํ ธนาทิชานิยํฯ **ชร** วโยหานิมฺหิ, ยุ, **ชีรณํ,** อสฺสีฯ **หา** จาเค, ยุ, นทาทิ, รโสฺส, หสฺส **โช, ชานิฯ ตา** ปาลเน, ยุ, **ณ**ตฺตํฯ ทฺวยํ ปมาเณฯ **มา** มาเน,ติ, **ปมิติฯ อ**มฺหิ **ปมาฯ**

ทฺวยํ สํโยเคฯ **สิลิส** อาลิงฺคเนฯ **สํ**ปุโพฺพ **ธา** ธารเณ, อิ, สนฺธนํ **สนฺธิฯ** ทฺวยํ ขเยฯ **ขิ** ขเย, โณ, อิเสฺส, **เอ** อย, **ขโยฯ จิ** จเย, **อป**ปุโพฺพ ขเยฯ ทฺวยํ สเทฺทฯ **รุ** สเทฺท, โณ, วุทฺธฺยาเทโสฯ **รณ** สเทฺทฯ อ, **รโณฯ**

๗๖๔. **คท** พฺยตฺติยํ วาจายํ, โณ, อ จ, **นิคาโท, นิคโท** จฯ ทฺวยํ มเทฯ **มท** อุมฺมาเท, **มาโท, มโท** จฯ **สิ** พนฺธเน,ติ, **สิติฯ**

ติกํ อาการเรฯ อากรณํ **อากาโร,** อเนกตฺถตฺตา มุขวงฺกาทฺยงฺควิกาโร วา, อิงฺคติ ชานาตีติ วา เยน อาการโรฯ **อิงฺค** คมนโตฺถ, โต, อ จ, **อิงฺคิตํ, อิโงฺค** จฯ **อตฺถสฺส** ธนสฺส **อปคโม** วินาโส **พฺยโย** นามฯ **พฺยย** จิตฺตสมุสฺสเคฺคฯ

๗๖๕. ทฺวยํ อนฺตราเยฯ จุติปฏิสนฺธีนมนฺตเร อยตีติ **อนฺตราโยฯ** ปฏิปกฺขวเสน อูหติ ปวตฺตตีติ **ปจฺจูโห,** อถ วา การิยสิทฺธิ อนฺตรํ พฺยวธานํ อยติ คมยตีติ **อนฺตราโยฯ** ปจฺจูหนฺติ วินิหนฺตีติ **ปจฺจูโหฯ**

วิกรณํ อญฺญถา ภวนฺติ **วิกาโร, วิกติ จ, กร** กรเณ, โณ,ติ จฯ

ทฺวยํ สภาววิคเมฯ **สิลิส** อาลิงฺคเน, **ปวิ**ปุโพฺพ ตํสภาววิคเม, วิคโต ธุโร สทิสภาโว ยสฺมาติ **วิธุโร,** “วิธุรํ ปวิสิเลเส, กฺลิวญฺจ วิกเล ติสู”ติ [จินฺตามณิฏีกา ๒๒.๒๐] **รภโสฯ วิธ** วิธาเน วา, อุโรฯ ทฺวยํ อาสเนฯ **วิส** ปเวสเน, **อุปเวสนํฯ อาส** อุปเวสเน, **อาสนํฯ**

๗๖๖. ติปาทํ อธิปฺปาเยฯ จิตฺตมธฺยาคนฺตฺวา สยตีติ **อชฺฌาสโยฯ** อนมิปุเพฺพ **อาสโยฯ** อธิปยติ จิเตฺตตีติ **อธิปฺปาโย,** โณ, **ปย** คมเนฯ จิเตฺต อภิสนฺธายตีติ **อภิสนฺธิ,** ทฺวีสุฯ ภวติ จิเตฺตติ **ภาโว,** โณฯ อธิมุจฺจนํ จิเตฺต อธิฏฺฐานํ **อธิมุตฺติ,** นารีฯ **ฉโนฺท** ตณฺหายมฺปิ วุโตฺตฯ

ทฺวยํ อาทีนเวฯ **โทโส** ปฏิเฆ วุโตฺตฯ อา ภุโส ทีนํ วายติ คมยตีติ **อาทีนโว, ทีน** ทุคฺคตภาเว, โว, **วี** คมเน จฯ

๗๖๗. ทฺวยํ อานิสํเสฯ **สํส** หิํสาถุตีสุ, **อานิสํโส** อมุขฺยผเล, มุขฺยผเล จ, ตถา **คุโณฯ คุณ** ปกาสเน, ปกาเสติ การณนฺติ **คุโณ, คณ** สงฺขฺยาเน วา, อสฺสุ, **คุโณฯ** ทฺวยํ มเชฺฌฯ **มช** สุทฺธิยํ, โฌฯ **วิ**ปุเพฺพ **เวมชฺฌํฯ**

ทฺวยํ ตรุณสูริยฏฺฐาเนฯ อหสฺส มโชฺฌ มชฺฌโห, โส เอว **มชฺฌนฺหิโก, หสฺส โนฺห** [โมคฺคลฺลาน ๓.๑๑๐ สุตฺตํ ปสฺสิตพฺพํ]ฯ อหสฺส มโชฺฌ **มชฺฌโนฺห, มชฺฌโนฺต**ปิฯ ทฺวยํ นาน

ตฺตายํฯ วิคตา มตฺตา สทิสปฺปมาณํ เอเตน เหตุภูเตน **เวมตฺตํฯ** นานเมว **นานตา, นาน**ส โทฺท ปุนฺนปุํสเก, อพฺยเย ตุ นานาฯ

๗๖๘. ทฺวยํ นิทฺทาปฏิเกฺขเปฯ **ชาคร** นิทฺทกฺขเย, ชาครเมว **ชาคริโยฯ** ทฺวยํ ชลาทีนมวิจฺฉนฺนายํ สนฺตติยํฯ **วห**ติสฺมา โณ, **ปวาโหฯ วตุ** อาวตฺตเน,ติ, **ปวตฺติฯ**

ติกํ วิตฺถาเรฯ **อสุ** เขปเน, โณ, **พฺยาโสฯ ป**ปุโพฺพ **ปญฺจ** วิตฺถาเรฯ **ถร** สนฺถรเณ, **ปา**ทิปุโพฺพ จ วิตฺถาเรฯ ติกํ สํยเมฯ **ยมุ** อุปรเม, โณ, **ยาโมฯ** อิตเรสฺ อฯ

๗๖๙. ทฺวยํ คตฺตานํ มทฺทเนฯ ‘‘สมฺพาหโน’งฺคมทฺทโก’’ติ **โวปาลิโต, สํ**ปุโพฺพ **วาห** ปยตเน, มทฺทเน วา, ยุฯ **มทฺท** มทฺทเนฯ ทฺวยํ นานารมฺมณาทีสฺ วิสปฺปเนฯ **สร** คมเน, ณฯ **สปฺป** คมเน, ยุ, **วิสปฺปนํฯ**

ทฺวยํ ปริจเยฯ **ถุ** อภิตฺถเวฯ **จิ** จเยฯ ติกํ สงฺคเมฯ **มิล** สิเลสเน, โณ, สกเตฺถ โก, **เมลโกฯ สนฺช** สเงฺค, โณฯ **สํ**ปุพฺพา **คมิ**โต อฯ

๗๗๐. **สนฺนิกฏฺฐมฺหิ** สมีเป **สนฺนิธิ**สโทฺท, สนฺนิธานํ **สนฺนิธิ,** ปฺเม, ฐปเนปฺยยํฯ **นส** อทสฺสเน, โณฯ **ทิส** เปกฺขเน, ยุ, ทิสฺสาเทโส, อิสฺสตฺตํฯ

ติกํ ธญฺญาทีนํ ลวเนฯ **ลู** เฉทเน, อฯ **ณมฺหิ อภิลาโวฯ ยุมฺหิ ลวนํฯ** ทฺวยํ ขณปฺปตฺติยํฯ **ป**ปุโพฺพ **ถุ** อภิตฺถเวฯ **สร** คมเน, **อวสโรฯ สมา**ติ เทฺว ตุลฺยตฺถาฯ

๗๗๑. จตุกฺกํ ปริโยสาเนฯ **สา** ตนุกรเณ, ยุ, **โอสานํฯ ปริ**ปุโพฺพ **ปริโยสานํฯ** อุกฺกํสาติสยา ปกเฏฺฐปฺยุตฺตาฯ

ทฺวยํ สณฺฐาเนฯ **วิส** ปเวสเน, **สนฺนิเวโสฯ ฐา** คตินิวตฺติยํ, ยุ, **สณฺฐานํฯ** ทฺวยํ อพฺภนฺตรวาจกํ ปาฏิปทิกํฯ อถ วา **อภิ** พนฺธเน, อโร, ธาตฺวตฺถานุวตฺตโก **อภิ, อพฺภนฺตรํฯ** อพฺภาภาเว **อนฺตรํฯ**

๗๗๒. ติกํ ปาฏิหาริเยฯ **หิ** คติมฺหิ, ปฏิโต หิสฺส เหรณ หีรณ, **ปาฏิเหรํ, ปาฏิหีรํฯ** ยทาทินา หาริยญฺจ, **ปาฏิหาริยํ,** อถ วา ปฏิปเกฺข หรตีติ **ปาฏิหีรํ,** โณ, อสฺสีฯ **เอ**การาเทเส **ปาฏิเหรํฯ ณฺยมฺหิ ปาฏิหาริยํ,** วิหตุปกฺกิเลเสน ปจฺจาหริตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ **ปาฏิหีรนฺ**ติ อาทิปิ กาตพฺพํฯ

ทฺวยํ กตฺตพฺพมเตฺตฯ **กร**มฺหา ริจฺจ, **กิจฺจํ,** อวสฺสํ กาตเพฺพปิฯ **อนีย**ปจฺจเย **กรณียํฯ**

ทฺวยํ ปุปฺผาทินา อุทกาทีนํ ปริภาวเนฯ สุนฺทรํ กรียเต เยนาติ **สงฺขาโร,** โณ, **ขรา**เทโสฯ **วส** นิวาเส, ยุ, **วาสนา,** กิเลสาทีนํ สตฺติวิเสเสปิฯ สา หิ กุสลาปิ อตฺถิ อกุสลาปิ อพฺยากตาปิ, ตถา ปหาตพฺพาปิ อตฺถิ อปฺปหาตพฺพาปิฯ ตตฺถ ยา กุสลาพฺยากตา, น สา ปหาตพฺพาฯ ยา ปน อกุสลา, สา สุขุมตราย ภควโตเยว อริยมเคฺคน ปหาตพฺพา, นาเญฺญสํฯ เอวํ สเนฺต อริยานมฺปิ อปายูปปตฺติ สิยาติ? น สิยา, สเพฺพสเมว อริยานํ อปายูปปตฺติเหตุกาย วาสนาย ปหีนตฺตาฯ ทุวิธา หิ อกุสลา วาสนา กายวจีปโยคเหตุภูตา จ อปายูปปตฺติเหตุภูตา จฯ ตตฺถ ปุริมา ภควโตเยว อริยมเคฺคน ปหาตพฺพา, อิตรา สเพฺพสมฺปิ อริยมเคฺคนาติ, ตสฺมา ยํ วุตฺตํ

‘‘พุทฺธาว สวาสเน กิเลเส ปชหิตุํ สโกฺกนฺติ, นาเญฺญ’’ติ, ตํ กายวจีปโยคเหตุภูตํ วาสนํ สนฺธาย วุตฺตํ, เนตรนฺติ นิฎฺฐเมตฺถาวคนฺตพฺพํฯ

๗๗๓. ติกํ ธญฺญาทีนํ ปูตกรเณฯ **ปู** ปวเน, ยุฯ **อ**ปจฺจเย **ปโวฯ ณ**มฺหิ **นิปฺปาโวฯ** ทฺวยํ ตสเรฯ **ตส** อุเพฺพเค, อโรฯ สุเตฺตน เวฐนํ **สุตฺตเวฐนํฯ**

ทฺวยํ ทุคฺคสญฺจาเรฯ สงฺกมฺยเต เยนาติ **สงฺกโมฯ** สญฺจรนฺติ อเนนาติ สญฺจาโร, ทุคฺคสฺส สญฺจาโร **ทุคฺคสญฺจาโรฯ** ทฺวยํ ปฐมารเมฺภฯ ปฐมํ กโม **ปกฺกโม, อุปกฺกโม** จฯ

๗๗๔. ติกํ ปาเฐฯ **ปฐ** วิยตฺติยํ วาจายํ, โณ, **ปาโฐฯ** นิปุเพฺพ **นิปาโฐ, อ**มฺหิ **นิปโฐฯ** ทฺวยํ อปหริตาทิโน วตฺถุโน อเนฺวสเนฯ **จิ** จเย, จยนมตฺร อเนฺวสนํฯ **มคฺค** อเนฺวสเน, จุราทิ, ยุ, เอเต เทฺว อปุเม, สํวิกฺขนํปฺยตฺรฯ

จตุกฺกํ อาลิงฺคเนฯ **ลิงฺค** คตฺยโตฺถฯ **สนฺช** สเงฺคฯ **สิลิส** อาลิงฺคเนฯ **คุห** สํวรเณ, ยุ, ปริรโมฺภปฺยตฺรฯ **รมฺภ** สเทฺทฯ

๗๗๕. จตุกฺกํ อาโลกเนฯ **โลก** ทสฺสเนฯ **เฌ** จินฺตายํฯ **อิกฺข** ทสฺสนเงฺกสุฯ **ทิส** เปกฺขเน, สพฺพตฺร ภาเว ยุฯ

จตุกฺกํ นิรากรเณฯ **ทิส** เปกฺขเนฯ **อสุ** เขปเน, **นิรสนํฯ ปติ อา**ปุโพฺพ **ขา**กถเนฯ **กร** กรเณ, อิตฺถิยมติยโว วา,ติฯ

๗๗๖. ปญฺจกํ วิปริยเยฯ **วิปริ**ปุโพฺพ **อสุ** เขปเน, โณ, **วิปลฺลาโสฯ** อเญฺญน ปกาเรน ภวนํ **อญฺญถาภาโวฯ วิปริ**ปุโพฺพ **อย** คมเน, **วิปริยโยฯ อสุ** เขปเน, **วิปริยาโสฯ**

ติกํ อติกฺกเมฯ อติกฺกมนํ **อติกฺกโมฯ** อติกฺกมฺม ปตนํ **อติปาโตฯ อย** คมเน, **อุปจฺจโยฯ**

สํกิณฺณวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. อเนกตฺถวคฺควณฺณนา

๗๗๗. อิทานิ สํกิณฺณวคฺคโต อนนฺตรํ คาถาโต, คาถาย อทฺธโต, ปาทโต จาติ อิเมหิ ตีหิ ปกาเรหิ **อเนกเตฺถ** นานเตฺถ **สมยา**ทิเก สเทฺท **กมา** กมโต ปวกฺขามิฯ **เอเตฺถ** อเนกตฺถวเคฺค **เอกสฺส ภูต**สทฺทาทิกสฺส ยา ปุนรุตฺตตา, สา ถีปุนฺนปุํสกสงฺขาตลิงฺควิเสสตฺถํ กตาฯ

๗๗๘. สมวายตฺถาทิวาจเก พหโว **สมย**สเทฺท ชาติยา สงฺคยฺห ‘‘สมโย’’ติ เอกวจนนิเทฺทโส กโตฯ ตตฺร ‘‘กาลญฺจ สมยญฺจ อุปาทายา’’ตฺยาทีสุ [ที. นิ. ๑.๔๔๗] สมวาเย ปจฺจยสามคฺคิยํฯ ‘‘มหาสมโย ปวนสฺมิํ, เทวกายา สมาคตา’’ตฺยาทีสุ สมูเหฯ ‘‘สมโยปิ โข เต ภทฺทาลิ อปฺปฎิวิโทฺธ’’ตฺยาทีสุ [ม. นิ. ๒.๑๓๕] การเณฯ ‘‘เอโกเยว จ โข ขโณ จ สมโย จา’’ตฺยาทีสุ [อ. นิ. ๘.๒๙] ขเณ โอกาเสฯ ‘‘อภิสมยโตฺถ’’ตฺยาทีสุ ปฎิเวเธฯ ‘‘เอกํ สมยํ ภควา’’ตฺยาทีสุ [ที. นิ. ๑.๑] กาเลฯ ‘‘สมฺมา มานาภิสมยา’’ตฺยาทีสุ [ม. นิ. ๑.๒๘] ปหาเนฯ ‘‘อตฺถาภิสมยา ธีโร’’ตฺยาทีสุ ลาเภ [สํ. นิ. ๑.๑๒๙]ฯ ‘‘สมยปฺปวาทเก ตินฺทุกาจิเร’’ตฺยาทีสุ [ม. นิ. ๒.๒๐๘] ทิฎฺฐิยํฯ

ตตฺถ สหการีการณตาย สนฺนิชฺฌํ สเมติ สมเวตีติ **สมโย,** สมวาโยฯ สมํ, สห วา อวยวานํ อยนํ ปวตฺติ อวฏฺฐานนฺติ **สมโย,** สมูโห, ยถา – สมุทาโยติ อวยวสหาวตฺถานเมว หิ สมูโหติฯ อวเสสปจฺจยานํ สมาคเม เอติ ผลํ เอตสฺมา อุปฺปชฺชติ ปวตฺตติ จาติ **สมโย,** การณํ, ยถา "สมุทาโย"ติฯ สเมติสมาคจฺฉติ เอตฺถ มคฺคพฺรหฺมจริยํ ตทาธารปุคฺคเลหีติ **สมโย,** ขโณฯ อภิมุขํ ญาเณน สมฺมา เอตโพฺพ อวคนฺตโพฺพติ **อภิสมโย,** ธมฺมานํ อวิปรีโต สภาโวฯ อภิมุขภาเวน สมฺมา เอติ คจฺฉติ พุชฺฌตีติ **อภิสมโย,** ธมฺมานํ อวิปรีตสภาวาวโพโธฯ สเมติ เอตฺถ, เอเตน วา สงฺคจฺฉติ สโตฺต, สภาวธโมฺม วา สหชาตาทีหิ, อุปฺปาทาทีหิ วาติ **สมโย,** กาโล, ธมฺมปฺปวตฺติมตฺตตาย อตฺถโต อภูโตปิ หิ กาโล ธมฺมปฺปวตฺติยา อธิกรณํ วิย, กรณํ วิย จ ปริกปฺปนามตฺตสิเทฺธน รูเปน โวหรียตีติฯ สมสฺส นิโรธสฺส ยานํ, สมฺมา วา ยานํ อปคโมติ **สมโย,** ปหานํฯ สมิติ สงฺคติ สโมธานนฺติ **สมโย,** ปฏิลาโภ, สเมติ สมฺพนฺธ เอติ อตฺตโน วิสเย ปวตฺตติ, ทฬฺหคฺคหณภาวโต วา สมฺปยุตฺตา อยนฺติ ปวตฺตนฺติ สตฺตา ยถาภินิเวสํ เอเตนาติ **สมโย,** ทิฏฺฐิฯ ทิฏฺฐิสํโยชเนน หิ สตฺตา อติวิย พชฺฌนฺตีติ, เอวํ ตสฺมิํ ตสฺมิํ อเตฺถ **สมย**สทฺทสฺส ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ **สมย**สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร **อภิสมย**สทฺทสฺส อุทาหรณํ โสปสโคฺค, อนุปสโคฺค จ **สมย**สโทฺท สมวายาทฺยตฺถวาจโก โหตีติ ทสฺสนตฺถํฯ เอวํ สพฺพตฺร อุทาหรณํ ตํตทตฺถานุรูปนิพฺพจนาทโย ทฏฺฐพฺพาฯ

๗๗๙. **สณฺฐานํ** ทีฆรสฺสาทิฯ **รูปํ** รูปายตนํ, **ชาติ** ขตฺติยาทิกุลํฯ **ฉวิ** พหิจมฺมํ, **ปมาณํ** มริยาโทฯ **อกฺขรํ** อการาทิ , **ยโส** ปริวาโร, กิตฺติ จฯ **คุโณ** สีลาทิ, ตปฺนิเยปิ **วโณฺณ**ฯ

๗๘๐. **ปาติโมกฺขสฺส** ภิกฺขุภิกฺขุนีนํ วเสน ทุวิธสฺส ปาติโมกฺขสฺส อุเทฺทเส "สโงฺฆ อุโปสถํ กเรยฺยา"ติ [มหาว. ๑๓๔]ฯ ปณฺณตฺติยํ "อุโปสโถ นาม นาคราชา"ติ [ที. นิ. ๒.๒๔๖]ฯ **อุปวาโส** วุโตฺตฯ **อฏฺฐโงฺค** "ปาณาติปาตา เวรมณิ"อาทิฯ **อุโปสถทิเน** "อชฺชุโปสโถ ปนฺนรโส"ตฺยาทีสุ [มหาว. ๑๖๘]ฯ

๗๘๑-๗๘๒. **รถงฺคํ** จกฺกทฺวยํฯ **ลกฺขณํ** จกฺกลกฺขณํฯ "มยา ปวตฺติตํ จกฺก"นฺตฺยาทีสุ [สุ. นิ. ๕๖๒] **ธมฺมจเกฺก**ฯ **อุรจกฺกํ** นาม ขุรจกฺกํ "จกฺกํ ภมติ มตฺถเก"ติ [ชา. ๑.๑.๑๐๔; ๑.๕.๑๐๐]ฯ "จตุจกฺกํ นวทฺวาร"นฺตฺยาทีสุ [สํ. นิ. ๑.๒๙] **อิริยาปถจเกฺก**ฯ "จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, จกฺกานิ, เยหิ สมนฺนาคตานํ เทวมนุสฺสานํ จตุจกฺกํ วตฺตตี"ตฺยาทีสุ [อ. นิ. ๔.๑๓๑] **สมฺปตฺติจเกฺก**ฯ "ปิตรา ปวตฺติตํ จกฺกํ อนุวเตฺตตี"ตฺยาทีสุ [อ. นิ. ๕.๑๓๒] **จกฺกรตเน**ฯ **มณฺฑเล** "อลาตจกฺก"นฺตฺยาทีสุ "อสนิวิจกฺก"นฺติ [ที. นิ. ๓.๖๑; สํ. นิ. ๒.๑๖๒] จฯ **พเล** ถาโมฯ **กุลาโล** กุมฺภกาโร, ตสฺส ภเณฺฑ กุลาลจกฺกนฺติฯ **อาณายํ** "จกฺกํ วตฺตยติ ปาณีน"นฺติ [ชา. ๑.๗.๑๔๙]ฯ **อายุเธ** จกฺกากาเร อายุเธฯ **ทานํ** เทยฺยธโมฺมฯ **ราสิ** ขโนฺธฯ สทฺธคาถาปิ คาถาเยวฯ

"ทณฺฑกา จณฺฑวุฏฺฐฺยาทิ, ปาเทหิ ฉหิ ตีหิ ตุ;
คาถาติ จ ปรเตฺถวํ, ฉโนฺทสญฺญา ปกาสิตาฯ

อนนฺตโรทิตํ จญฺญ-เมตํ สามญฺญนามโต;
คาถาอิเจฺจว นิทฺทิฏฺฐํ, มุนินฺทวจเน ปนา"ติ [วุโตฺตทย ๑๔-๑๕ คาถา] หิ วุตฺตํฯ

๗๘๓. "กิํ เต วตํ กิํ ปน พฺรหฺมจริยํ,
กิสฺส สุจิณฺณสฺส อยํ วิปาโก;

อิทฺธิชุติพลวิริยูปปตฺติ,
อิทญฺจ เต นาค มหาวิมานํฯ

อหญฺจ ภริยา จ มนุสฺสโลเก,
สทฺธา อุโภ ทานปตี อหุมฺห;
โอปานภูตํ เม ฆรํ ตทาสิ,
สนฺตปฺปิตา สมณพฺราหฺมณา จฯ

ตํ เม วตํ ตํ ปน พฺรหฺมจริยํ,
ตสฺส สุจิณฺณสฺส อยํ วิปาโก;
อิทฺธิชุติพลวิริยูปปตฺติ,
อิทญฺจ เม ธีร มหาวิมาน''นฺติ [ชา. ๒.๒๒.๑๕๙๒, ๑๕๙๓, ๑๕๙๕]

อิมสฺมึ วิธุรปณฺฑิตชาตเก **ทานสฺมึ** อาคโตฯ

''ตํ โข ปน ปญฺจสิข พฺรหฺมจริยํ เนว นิพฺพิทาย น วิราคาย ยาวเทว พฺรหฺมโลกูปปตฺติยา''ติ [ที. นิ. ๒.๓๒๙] อิมสฺมึ มหาโควินฺทสุตฺเต **อปฺปมญฺญาสุ**ฯ ''ตยิทํ พฺรหฺมจริยํ อิทฺธเญฺจว ผีตญฺจ วิตฺถาริกํ พาหุชญฺญํ ปุถุภูตํ ยาวเทว มนุเสฺสหิ สุปฺปกาสิต''นฺติ [ที. นิ. ๓.๑๗๔] ปาสาทิกสุตฺเต สิกฺขตฺตยสงฺคเห สกลสฺมึ **สาสเน**ฯ ''ปเร อพฺรหฺมจารี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ พฺรหฺมจาริโน ภวิสฺสามา''ติ [ม. นิ. ๑.๘๓] อิมสฺมึ สเลฺลขสุตฺเต **เมถุนา วิรติยํ**ฯ

''เกน ปาณิ กามทโท, เกน ปาณิ มธุสฺสโว;
เกน เต พฺรหฺมจริเยน, ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌติฯ

เตน ปาณิ กามทโท, เตน ปาณิ มธุสฺสโว;
เตน เม พฺรหฺมจริเยน, ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌตี''ติ [เป. ว. ๒๗๕]ฯ –

อิมสฺมึ องฺกุรเปตวตฺถุมฺหิ **เวยฺยาวเจฺจ**ฯ

''มยญฺจ ภริยา นาติกฺกมาม,
อเมฺห จ ภริยา นาติกฺกมนฺติ;
อญฺญตฺร ตา พฺรหฺมจริยํ จราม,
ตสฺมา หิ อมฺหํ ทหรา น มิยฺยเร''ติ [ชา. ๑.๑๐.๙๗]ฯ –

มหาธมฺมปาลชาตเก **สทารตุฏฺฐิยํ**ฯ

''เอวํ โข ตํ, ภิกฺขเว, ติตฺติริยํ นาม พฺรหฺมจริยํ อโหสี''ติ [จูฬว. ๓๑๑] อิมสฺมึ ติตฺติรชาตเก **ปญฺจสีเล**ฯ

''อิทํ โข ปน ปญฺจสิข พฺรหฺมจริยํ เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย…เป.… อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค''ติ [ที. นิ. ๒.๓๒๙] มหาโควินฺทสุตฺตเยว **อริยมเคฺค**ฯ

''หีเนน พฺรหฺมจริเยน, ขตฺติเย อุปปชฺชติ;
มชฺฌิเมน จ เทวตฺตํ, อุตฺตเมน วิสุชฺฌตี''ติ [ชา. ๑.๘.๗๕]ฯ –

นิมิชาตเก อตฺตทมนวเสน กเต **อฏฺฐงฺคุโปสเถ**ฯ

“อภิชานามิ โข ปนาหํ, สาริปุตฺต, จตุรงฺคสมนฺนาคตํ พฺรหฺมจริยํ จริตฺวา ตปสฺสี สุทํ โหมี”ติ [ม. นิ. ๑.๑๕๕] โลมหํสสุตฺเต ธิติสงฺขาเต **วีริเย**ฯ

๗๘๔. **สภาโว** อวิปรีตโตฺถฯ **ปริยตฺติ** ปริยาปุณิตพฺพา วินยาภิธมฺมสุตฺตนฺตาฯ **ญาโย** ยุตฺติ, สปฺปฏิปทา วา มคฺคาทโยฯ **เญยฺย** สงฺขารวิการลกฺขณนิพฺพานปญฺญตฺติวเสน ปญฺจวิธ เญยฺยฯ **นิสฺสตฺตตา** สตฺตสภาวสฺส อภาวตาฯ **อาปตฺติยํ** “ปาราชิกํ ธมฺม”นฺติฯ “สห ธมฺเมน นิคฺคยฺหา”ตฺยาทีสุ การเณฯ **อาทิ**นา สมยญฺญุปมาหิํสาทีสุปิ **ธโมฺม**ฯ

๗๘๕. **ปโยชนํ** ผลํฯ **สทฺทาภิเธยฺย** สทฺทเตฺถฯ **วุฑฺฒิยํ** วฑฺฒเนฯ **วตฺถุมฺหิ** ทเพฺพฯ **นาเส** วินาเสฯ **ปจฺฉิมปพฺพเต** อตฺถคิริมฺหิฯ นิวตฺติวิสยปฺปตฺติสภาวาทีสุปิฯ

๗๘๖. **เยภุยฺยตา** พาหุลฺยตาฯ **อพฺยามิสฺสํ** อสมฺมิสฺสํฯ **วิสํโยเค** วิปฺปโยเคฯ **ทพฺพํ** หเตฺถ **ทพฺพํ**หสทฺทสฺส อเตฺถฯ **อนติเรเก** อติเรกาภาเวฯ **อนวเสสมฺหิ** สพฺพสฺมิํ, **ตํ เกวล**วจนํ ตีสุ ลิเงฺคสุฯ

๗๘๗. ปฏลํ “ทิคุณํ สงฺฆาฏิํ ปารุปิตฺวา”ตฺยาทีสุ [มหาว. ๓๔๘]ฯ “วโยคุณา อนุปุพฺพํ ชหนฺตี”ติ [สํ. นิ. ๑.๔] ราสิมฺหิฯ “สตคุณา ทกฺขิณา ปาฏิกงฺขิตพฺพา”ติ [ม. นิ. ๓.๓๗๙] อานิสํเสฯ **พนฺธนํ** กามคุณํฯ **อปฺปธาเน** วิเสสเนฯ **ชิยาย** ธนุโนฯ

๗๘๘-๗๘๙. **รุกฺขาโท** ทุมาทิมฺหิฯ **วิชฺชมาเน** ภูตคุเณฯ **อรหเนฺต** “โย จ กาลฆโส ภูโต, สภูตปจินิํ ปจี”ติ [ชา. ๑.๒.๑๙๐]ฯ ขนฺธปญฺจเก “ภูตมิทํ, สาริปุตฺต, สมนุปสฺสถา”ติ [ม. นิ. ๑.๔๐๑]ฯ **สเตฺต** ปาณิมฺหิฯ **มหาภูเต** ปถวาทิเกฯ **อมนุสฺเส** เทวรกฺขสาทิฯ วิชฺชมานตฺถวชฺชิเต รุกฺขาโท นาริยํ น ภวติ, วิชฺชมานเตฺถ, ปน อตีตาทีสุ จ วาจฺจลิโงฺคฯ **ปเตฺต** สมฺปเตฺตฯ **สเม** ตุลฺยเตฺถฯ

๗๙๐. **สชฺชเน** สปฺปุริเสฯ

๗๙๑. ปทปูรเณ “สุตฺตนฺต วนนฺตา”ตฺยาทีสุฯ **เทหาวยเว** “อนฺตํ อนฺตคุณ”นฺตฺยาทีสุ [ขุ. ปา. ๓.ทฺวตฺติํสาการ]ฯ เทโห จ อวยโว จาติ เอเกฯ โกฏฺฐาเส “อยเมโก อโนฺต”ตฺยาทีสุ [อ. นิ. ๖.๖๑]ฯ **ลามกํ** นิหีนกํฯ

๗๙๒. **นิกาโย** สธมฺมีนํ คโณฯ **สนฺธิ** ปฏิสนฺธิฯ **สามเญฺญ** วิเสสาธาเรฯ **ปสูติ** มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมนํ, **กุลํ** ขตฺติยาทิกุลํฯ **ภโว** ภวนกฺริยาฯ **วิเสโสฺย** อุปาธิ, ยสฺส วเสน ภิเนฺนสุ สพลาทีสุ อภินฺนา ธีสทฺทา วตฺตเนฺตฯ **สุมนายํ** มาลติยํฯ **สงฺขตลกฺขเณ** สงฺขตธมฺมานํ ลกฺขเณฯ

๗๙๓. **ภวเภโท** กามภวาทิฯ **ปติฏฺฐายํ** นิสฺสเยฯ **นิฏฺฐา** นิปฺผตฺติฯ **อชฺฌาสโย** อธิปฺปาโยฯ **พุทฺธิ** ญาณํฯ **วาสฏฺฐานํ** วสนฏฺฐานํฯ **วิสรตฺตํ** วิสรณภาโวฯ “วิสทเตฺถ”ติปิ ปาโฐ, ตทา **สท**ธาตุสฺส วิสรณตฺถตา ทฏฺฐพฺพาฯ

๗๙๔. **ผเล** โสตาปตฺตาทิเกฯ อนิจฺจาทิอนุปสฺสนา **วิปสฺสนา** นามฯ **มเคฺค** โสตาปตฺติมคฺคาทิเกฯ

๗๙๕. **กมฺมารุทฺธนํ** กมฺมารานํ อุทฺธนํ, กมฺมารานํ ยถา อุกฺกาติฯ **องฺคารกปลฺลํ** องฺคารานํ ภาชนํฯ **ทีปิกา** นาม มธุจฺฉิฏฺฐาทิมยา ปทีปกิจฺจการิกาฯ **สุวณฺณการมูสา** มตฺติกมยา เอกา ภาชนวิกติฯ วายุโน เวเค จ **อุกฺกา**สโทฺท, โย ‘‘เทวทุทฺรภี’’ติ วุโตฺตฯ

๗๙๖. **เกโสหารณํ** เกสานํ ลวนํฯ **ชีวิตวุตฺติ** ชีวิตสฺส วตฺตนํฯ **วปนํ** พีชสฺส วปนํฯ **วาปสมกรณํ** วปิตสฺส พีชสฺส สมกรณํฯ **ปวุตฺตภาโว** พนฺธนา มุตฺติฯ

๗๙๗-๗๙๘. **สุโต วิสฺสุเต** ปากเฏฯ **อวธาริเต** อุปลกฺขิเตฯ **อุปจิเต** ราสีกเตฯ **อนุโยโค** ปุจฺฉาฯ **กิลิเนฺน** ติเนฺตฯ **โสตวิเญฺญยฺยํ** สทฺทายตนํฯ **สตฺถํ** สทฺทสตฺถาทิ, สุตนามโกวา เอโก สตฺถวิเสโสฯ เอเตสุ ทฺวีสุ อเตฺถสุ **สุตํ** นปุํสกํฯ ปุเตฺต **สุโต** ปุลฺลิโงฺค, ราชินิปิ **สุโต**ฯ

๗๙๙. **ยุเค** กตาทิจตุเกฺกฯ **เลโส** อนุมานญาณวิสโยฯ **ปญฺญตฺติยํ** ‘‘กปฺปเตฺถโร’’ติฯ **ปรมายุมฺหิ** ‘‘กปฺปํ สคฺคมฺหิ โมทตี’’ติฯ อญฺญตฺร กปฺปาทีสุ ปุลฺลิเงฺคฯ สทิเส ปน ตีสุ ลิเงฺคสุฯ **สมณโวหาโร** วินยาคโต สมณานํ โวหาโรฯ **กปฺปพินฺทุ** จีวเร กตพินฺทุฯ **สมนฺตเตฺต** สมนฺตภาเวฯ **อนุตฺตรกโปฺป** มหากปฺปสฺส อสีติโม ภาโคฯ **อาทิ**สเทฺทน อสเงฺขฺยยฺยมหากเปฺป สงฺคณฺหาติฯ **ตเกฺก** วิตเกฺกฯ **วิธิ** วิธานํฯ

๘๐๐. **วิรติ** วิรติตฺตยํฯ **สปโถ** อโกฺกโสฯ **ตเจฺฉ** ตถภาเวฯ **อริยสจฺจมฺหิ** ทุกฺขสจฺจาทิเกฯ **ทิฏฺฐิ** มิจฺฉาทิฏฺฐิฯ

๘๐๑. **สญฺชาติเทโส** ‘‘กโมฺพโช อสฺสายตน’’นฺติฯ **วาสฏฺฐานํ** นิวาสฏฺฐานํ ‘‘เทวานํเทวายตน’’นฺติฯ **อากโร**ติ ยตฺถ สุวณฺณรชตาทโย อุปฺปชฺชนฺติฯ **สโมสรณฏฺฐานํ** พหูนํ สนฺนิปาตฏฺฐานํฯ **ปทปูรเณ** ‘‘กมฺมายตนํ, สิปฺปายตน’’นฺติฯ

๘๐๒. **วตฺถํ** อมฺพรํฯ **อโณฺณ** โย สโก น โหติฯ **โอธิ** มริยาโทฯ **เภโท** วิเสโสฯ **มนสิปิ** จิเตฺตปิฯ

๘๐๓. **วิปาเก** อิฏฺฐวิปาเก **กุสโล**ฯ อนวชฺชาทีสุ วาจฺจลิงฺคิโกฯ

๘๐๔. **ทฺรโว** มธฺวาทิฯ **มธุราทีสุ** ฉสุ รเสสุฯ **ปารโท** สูโตฯ **สิงฺคาราโท** นว นาฏฺยรเสฯ รสรตฺตมํสเมทฏฺฐิสุกฺกฏฺฐิมิญฺชวเสน สตฺต **ธาตโว,** ตเพฺภเทฯ **กิเจฺจ** ผสฺสาทิธมฺมานํ สงฺฆฏฺฏนาทิกิเจฺจฯ **สมฺปตฺติ** เตสํเยวฯ

๘๐๕. **โพธิ**สโทฺท ญาณทฺวเย นาริยํ, โพธิราชกุมาราทิปญฺญตฺติยํ ปุเมฯ อสฺสตฺถรุเกฺขปุมิตฺถิยํฯ

๘๐๖. **เยน** กตฺตุภูเตน **โย** กมฺมภูโต นิจฺจเสวิโต, **ตตฺถาปิ** กมฺมภูเตฯ **วิสโย** อนญฺญถาภาโวฯ **ชนปเท** กุรุอาทิเกฯ **โคจเร** ตพฺพหุลาจาเรฯ

๘๐๗. **สตฺตายํ** วิชฺชมานตายํฯ

๘๐๘. พนฺธเว **โส** ปุเมฯ อตฺตนิ **สํ** นปุํสเกฯ ธนสฺมิํ **โส สํ** อนิตฺถิยํฯ สุนเข **สา** ปุเม วุโตฺตฯ อตฺตนิเย **โส** ติลิงฺคิโกฯ

๘๐๙. **ฉวิสมฺปตฺติยํ** ฉวิยา สมฺปตฺติยํฯ

๘๑๐. **ชามาตา** ธีตุสามิโกฯ **มนุทปฺปิเย** อปฺปปิเย **วรํ** อพฺยยํฯ

๘๑๑. **มกุเล** อวิกาสสมฺปเตฺตฯ **เนตฺตึสาทิปิธาเน** ขคฺคาทีนํ เคเหฯ

๘๑๒. **ปิตามโห** พฺรหฺมาฯ **ปิตูสุ** มาตาปิตูสุฯ **ตถา** ปกฺขนฺตเรฯ **ตปสิ** สีเลฯ

๘๑๓-๘๑๔. **มชฺฌพเนฺธ** อุโรพนฺธเนฯ **ปโกโฎฺฐ** กปฺปรสฺสาโธภาโคฯ **กจฺฉพนฺธนํ** อโธมฺพรสฺส ทฬฺหพนฺธนํฯ เมขลายญฺจาติ **กจฺฉา** จตูสฺวเตฺถสุฯ **กโจฺฉ** ลตาทีสุฯ **กโจฺฉ พาหุมูลมฺหิ** ปรูฬฺหกจฺฉนขโลเม, ‘‘กเจฺฉหิ เสทา มุญฺจนฺตี’’ติฯ **อนูโป** พหูทกเทโสฯ

๘๑๕. **มานํ** ตุลาปตฺถงฺคุลีหิฯ **ปมาตริ** ปมาณสฺส กตฺตริฯ

๘๑๖. **ทพฺพํ** ธนํฯ **อตฺตภาโว** ปญฺจกฺขนฺธสมูโหฯ **ปาโณ** ชีวิตินฺทฺริยํฯ ทพฺพาทีสุ จตูสุ **สตฺตํฯ สตฺตายํ** วิชฺชมานตายํ **สตฺตาฯ** ชเน **สโตฺตฯ โส สตฺต**สโทฺท, **อาสเตฺต** ลคฺคิเต ติลิงฺคิโกฯ

๘๑๗. **เสมฺหาโท** ติโทเสฯ **รสรตฺตาทิ** ปุเพฺพวุโตฺตฯ **ปภาทิเก** รูปธาตุมฺหิฯ **จกฺขาทิเก** วิสยธาตุมฺหิฯ

๘๑๘. อมจฺจาทิกา สตฺต ปกติโย วุตฺตาฯ **สตฺตาทิสามฺยวตฺถา** สตฺตรชตมภูตานํ ติณฺณํ คุณานํ สามฺยวตฺถาฯ **ปจฺจยา ณ**ปจฺจยาทิโต **ปฐเม** ปฐมสณฺฐิเต **กโร**ตฺยาทิธาตุมฺหิฯ

๘๑๙. **ปริตฺตาณํ** รกฺขณํฯ **วตฺถุมฺหิ** โอกาเสฯ **ตลฺลญฺฉนํ** ปาทสฺส ฐานํฯ

๘๒๐. **โลหมุคฺคเร** โลหมเย มุคฺคเรฯ **ตาฬาทิเก** สมฺมตาฬกํสตาฬาทิเกฯ **กฐิเน** กกฺขเฬฯ

๘๒๑. **มกฺขิกา** นีลมกฺขิกาทิกาฯ ตาสํ เภทา สวิสา มธุกตา ปิงฺคลมกฺขิกาฯ มธุมฺหิ **ขุทฺทํ** อปฺปกาทีสุ จตูสฺวเตฺถสุ วตฺตมานํ ตีสุ ลิเงฺคสุฯ **อธโม** นิหีโนฯ **กปโณ** เอกจารีฯ

๘๒๒. **ตเกฺก** โครสวิเสเสฯ **มรณลิเงฺค** มรณญาปกลกฺขเณฯ อสุเภ, สุเภ จาติ จตูสฺวเตฺถสุ **อริฎฺฐํฯ อาสโว** มชฺชวิเสโสฯ **เผณิลทฺทุโม** ‘‘พฑี-ยฺ-โข’’ฯ

๘๒๓. เคหานํ ทารุพนฺธปฺปโยชนํ **ปีฐิกา** นามฯ ปกฺขนฺททฺวยสฺส, กณฺณิกาทีนญฺจ นิสฺสยภูตา ปีฐิกาฯ

๘๒๔. **มิตฺตากาเร** อมิตฺตสฺสาปิ มิตฺตสณฺฐาเนฯ พเล, ราสิมฺหิ, วิปตฺติยญฺจ, ‘‘พลสฺส ราสี’’ติปิ เอเกฯ

๘๒๕. **ขเนฺธ** รูปกฺขเนฺธฯ **ภเว** รูปภเวฯ **นิมิตฺตมฺหิ** การเณฯ **วปุ** สรีรํฯ

๘๒๖. **วตฺถุกิเลสกาเมสู**ติ วตฺถุกามกิเลสกาเมสุฯ **มทเน** มารเทวปุเตฺตฯ **รเต** เมถุเนฯ **นิกาเม** อิจฺฉารหิเต **กามํ** นปุํสเกฯ อนุญฺญายํ **กาม**มพฺยยํ ภเวฯ

๘๒๗. **วชฺชภณฺฑมุเข** วีณาโทณิมุเขฯ **มาตงฺคสฺส** หตฺถิโน **กรโกฏิ** หตฺถคฺคํฯ

๘๒๘. **รโมฺภ** สทฺยํ, เกตวนฺตฺยโตฺถฯ **อสจฺจํ** มุสาฯ **อโยฆนํ** เยน ปหรติฯ **คิริสิงฺคมุหิ** คิรเคฺคฯ **สีรเงฺค** ผาลเงฺคฯ **ยเนฺต** กูฏยเนฺตฯ

๘๓๐. **ปฏิวาเกฺย** ปฏิวจเนฯ **อุตฺตราสเงฺค** อุปริวเตฺถฯ เสฏฺฐาทีสุ **อุตฺตโร** ตีสุ, ปรสฺมิํ อุปริสฺมิญฺจ อีริโตฯ

๘๓๑. **วิมุตฺติ** อรหตฺตผลํ มคฺคนิพฺพานานิปิฯ

๘๓๒. **สงฺขเต** ปจฺจยาภิสงฺขเต ธเมฺมฯ ปุญฺญาภิสงฺขาโร, อปุญฺญาภิสงฺขาโร, อาเนญฺชาภิสงฺขาโรติ **ปุญฺญาภิสงฺขาราทิฯ ปโยโค** อุสฺสาโหฯ กายสงฺขาโร, วจีสงฺขาโร, จิตฺตสงฺขาโรติ **กายสงฺขาราทิฯ อภิสงฺขรณํ** อภิสงฺขรณกฺริยาฯ

๘๓๓. **ตพฺภาเว** ทิฏฺฐิสหคตํฯ

๘๓๔. **ปติรูเป** ยุเตฺตฯ **ฉาทิเต** ติณาทีหิฯ **รโห** สุญฺญฏฺฐานํฯ **ปญฺญตฺติยํ** ฉโนฺน ภิกฺขุ, ปญฺญตฺติยํเยว ปุเมฯ

๘๓๕. **พุทฺธจกฺขุ** พุทฺธานํ จกฺขุฯ **สมนฺตจกฺขุ** สพฺพญฺญุตญาณํฯ **ธมฺมจกฺขุ** เหฏฺฐามคฺคตฺตเย ญาณํฯ

๘๓๖. **อภิกฺกโม** อภิกฺกมนีโยฯ

๘๓๗. **เววจนํ** อภิโนฺนโตฺถ สโทฺทฯ **ปการสฺมิํ** เภเทฯ **อวสโร** อวกาโสฯ

๘๓๘. **จิตฺตกมฺมํ** จิตฺตการานํ กมฺมํฯ **วิจิเตฺต** นานาวิเธฯ **ปญฺญตฺติยํ** จิโตฺต ธนุธโร เยวฯ **จิตฺตมาโส** ปุเณฺณนฺทุยุเตฺตน จิเตฺตน นกฺขเตฺตน ลกฺขิโต มาโสฯ **ตารนฺตเร** จิตฺตนกฺขเตฺตฯ **ถิยํ** นาริยํฯ

๘๓๙. **สามเล** นีเลฯ **สยมเตฺถ สยํ**สทฺทสฺส อเตฺถฯ **สาริวา** อุปาสกาฯ

๘๔๐. “**ปุเม**”ตฺยาทินา ปุพฺพเทฺธน **คุรุ**สทฺทสฺส อตฺถา วุตฺตา, อปรเทฺธน **ครุ**สทฺทสฺส, ‘‘เอกเทเสกตฺตมนญฺญํเว’’ติ นฺยาเยน ทฺวินฺนมฺปิ เอกตฺตมญฺญมาเนน คาถาเนกตฺถวเคฺค กถิตาฯ **มหเนฺต** พหุเตฺตฯ **ทุชฺชเร** ชีราเปตุมสกฺกุเณเยฺย, ทุกฺกเร วาฯ

๘๔๑. **อจฺจิเต** ปูชิเตฯ **ขิเนฺน** กิลมถปฺปเตฺตฯ **สมิเต** อุปสมิเตฯ

คาถาเนกตฺถวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘๔๒. วิสุทฺธิเทโว, สมฺมุติเทโว, อุปปตฺติเทโว จาติ **วิสุทฺธิเทวาทิฯ นภํ** อากาโสฯ

ตรุณาทีสุ ตีสฺวเตฺถสุ **มาณโวฯ**

๘๔๓. อาทฺยตฺถาทีสุ **อคฺคํฯ วเร** เสเฏฺฐ ตีสุฯ

ปจฺจนีโก สตฺตุฯ **อเณฺญ** อญฺญเตฺถฯ **ปจฺฉาภาเค** ‘‘ธาตุลิงฺคหิ ปรา ปจฺจยา’’ติฯ

๘๔๔. **โยนิ** อิตฺถีนํ โยนิมโคฺคฯ **กาโม** อิจฺฉาฯ **สิรี** ปญฺญา, ปุญฺญ จฯ **อิสฺสรํ** ปภุตาฯ **ธโมฺม** สีลาทิฯ **อุยฺยาโม** วีริยํฯ **ยโส** ปริวาโร, กิตฺติ จฯ

๘๔๕. **สมงฺคินิ** สมนฺนาคเตฯ

๘๔๖. **ฐิติ** ฐานกฺริยาฯ

๘๔๘. **ขนฺธโกฎฺฐาโส** อณฺฑชาทิจตุกฺกํฯ **ปสฺสาวมโคฺค** อิตฺถีนํ โยนิฯ **โส** ปุลฺลิโงฺคฯ **กูเล** ตีเรฯ

๘๔๙. **นาโคตฺนาค**สโทฺท ตุฯ **อุรเค** สเปฺป, หตฺถินิ จฯ

๘๕๐. **สงฺขฺยา** คณนาฯ ‘‘อญฺญเตฺถ’’เตฺยเก วทนฺติฯ

๘๕๑. **เภ** นกฺขตฺตวิเสเสฯ **สนฺติเก** สมีเปฯ **มูลมูเล** โลภาทิเกฯ **ปาภเต** มูลธเนฯ **อํโส** สรีราวยโวฯ **ปกเณฺฑ** รุกฺขาทีนํ สรีเรฯ

๘๕๒. **กเมฺม** กฺริยายํฯ **วิโกปนํ** วิทฺธํสนํฯ

๘๕๓. **ปจฺฉาตาโป** วิปฺปฏิสาโรฯ **อนฺพโนฺธ** ปุนปฺปุนํ ปวตฺตนํฯ **ราคาโท** สตฺตเกฯ มาตงฺคสฺส มุทฺธนิ ปิณฺฑทฺวเย **กุโมฺภฯ**

๘๕๔. **ขคฺคโกเส** ขคฺคปิธาเนฯ **ปฏิจฺฉเท** สมนฺตโต ฉาทเนฯ **สารเมฺภ** โกลาหเลฯ

๘๕๕. **กาลวิเสโส** ทสจฺฉรกาโลฯ **นิพฺยาปารฎฺฐิติ** อจิรฎฺฐิติ, **อจิรฎฺฐีติ** ทสจฺฉรโตปิ อูนฎฺฐิติฯ

อุปฺปตฺติภูมิ ชาติภูมิฯ

๘๕๖. **กพฬีการาหาราทีสุ** จตูสุฯ

๘๕๗. สทฺธาย อปรปฺปจฺจเยฯ **จีวราทีสุ** จตูสุฯ **อาธาโร** นิสฺสโยฯ

ทิพฺพวิหาโร, อริยวิหาโร, พฺรหฺมวิหาโร จาติ **ทิพฺพวิหาราทิฯ สุคตาลเย** ภิกฺขูนมาวาเสฯ

๘๕๘. **สมตฺตเน** นิฎฺฐายํฯ **จ**กาเรน นิยมาทิเก สงฺคณฺหาติฯ

สเงฺค ลเคฺคฯ **กามาโท** จตุเกฺกฯ

๘๕๙. **สปฺปผณเงฺคส**ูติ สปฺปสฺส ผเณ, อเงฺค จ สรีเรฯ **โกฎิเลฺล** กุฎิลตายฯ **ภุญฺชนํ** โภชนกฺริยาฯ

ภูมิภาเค ราชงฺคณาทิมฺหิฯ **กิเลเส** สํกิเลเสฯ **มเล** ราคาทิเกฯ

๘๖๐. **ธนาทิทเปฺปติ** ธนาทิเก ปฏิจฺจ อุปฺปเนฺน ทเปฺปฯ

นิมิเตฺต การเณฯ **ฉเล** สเฐยฯ

๘๖๑. **โส** ปุลฺลิโงฺคฯ **ปรมตฺตนิ** ทิฏฺฐีนํ คาหลเทฺธ อตฺตนิฯ **ถมฺภสฺมึ** เคหาทีนํ ถเมฺภฯ **พลสชฺชนํ** ยุทฺธกาเล พลสฺส สชฺชนํฯ

๘๖๒. **กุสูโล** ธญฺญาทีนํ เคหํฯ

โสปานงฺคมฺหิ โสปานสีเสฯ

๘๖๓. **นิยฺยาเส** สิเลเสฯ **เสขเร** สีเสฯ **นาคทนฺตเก** ภิตฺติอาทีสุ ปเวสิเต นาคทนฺตากาเร ทเณฺฑฯ

สิขโณฺฑ ปิญฺฉํฯ **ตูณีเร** อุสุนิธิมฺหิฯ **นิกเร** สมูเหฯ

๘๖๔. **สํยตเกเสสุ** พนฺธิตเกเสสุฯ

กมฺพุ ชลชนฺตุวิเสโสฯ **นลาฏฏฺฐิ** นลาเฏ ชาตฏฺฐิฯ **โคปฺผเก** ปาทคณฺฐิมฺหิฯ

๘๖๕. **กาเล** ปญฺจทสีทิวสปริมาเณฯ **สาเธฺย** ปตฺตสาธนีเยฯ **สขี** สหาโยฯ **วาโช** ปตฺตํฯ **ปงฺคุโฬ** ปีฐสมฺปีฯ

เทเส เทสวิเสเสฯ **อณฺณเว** สมุเทฺท, เอเต ปุเมฯ **โส สินฺธุ**สโทฺท **สริตายํ** นทิยํ ภเวฯ

๘๖๖. **กเรณุ**สโทฺท **คเช** หตฺถิมฺหิ, **ปุริเส** ปุลฺลิเงฺค วตฺตติฯ **หตฺถินิยํ** ตุ อิตฺถิยํฯ

รตเน รตนวิเสเสฯ **มณิเวโธ** นาม ยํ โลเก ‘‘จิน’’ อิติ วุจฺจติฯ **อินฺทเหติ** อินฺทาวุโธฯ

๘๖๗. **โกฏิยํ** อเนฺตฯ **วาทิตฺตวาทเน** วีณาทิวาทิตฺตวาทโนปาเยฯ

> ‘‘โกโณ วชฺชปฺปเภเท จ,
> โกโณ เสลคุเฬ อิเช;
> วีณาทิวาทโนปาเย,
> เอกเทเส คตสฺส เจ’’ติฯ –

ติกณฺฑเสโส [ติกณฺฑเสส ๓.๓.๑๒๕]ฯ

๘๖๘. **วณิปฺปเถ** วาณิชานํ โวหารกมฺมปเถฯ **เวเท** เวทวิเสเส, วาณิเชปิ **นิคโม**ฯ

วิวาทาโท ‘‘วิวาทาธิกรณ’’ [ปาจิ. ๓๙๔] นฺตฺยาทีสุฯ **อาธาโร** การกวิเสโส, นิสฺสโย จฯ **การเณ** ‘‘ยตฺวาธิกรณเมน’’นฺติ [ธ. ส. ๑๓๕๔]ฯ

๘๖๙. **ปสฺมฺหิ** โคเณฯ **วสุธา** ปถวีฯ **วาจา** วจนํฯ **อาทินา** สคฺคํสิวชิรจนฺทชลาทโย คหิตาฯ

หริเต สุกปตฺตสทิเส วณฺณวิเสเสฯ **วาสุเทเว** กเณฺหฯ

๘๗๐. **อายเตฺต** นิสฺสเยฯ

กณฺณปูโร กณฺณาลงฺกาโรฯ **เสขเร** อเคฺคฯ เอเต ทฺวินฺนมฺปิ อตฺถาฯ

๘๗๑. **วิชฺชุยํ** จญฺจลายํฯ **อิตฺถิปุริเส** ปุริสิตฺถิยํฯ

โกเณ อเสฺสฯ **สงฺขฺยาวิเสโส** ‘‘โกฏิปโกฏี’’ตฺยาทีสุฯ **อุกฺกํเส** ปริโยสาเนฯ

๘๗๒. **ชาลา** อคฺคิชาลาฯ **อคฺคํ** โกฏิฯ

นารี **อาสี**สโทฺท สปฺปทาฐายํฯ **อิฏฺฐสฺส** วตฺถุโน **อาสีสนายํ** ปตฺถนายมฺปิ อิตฺถี เอวฯ

๘๗๓. **วิลีนเตเล** วิสรณเตเลฯ **วสคา** วสํ คจฺฉนฺตี นารีฯ **วณฺจุยคาวี** อนวจฺฉา โสรเภยีฯ

อภิลาเส อิจฺฉายํฯ **กิรเณ** รํสิมฺหิฯ **อภิสเงฺค** ลคฺคเนฯ

๘๗๔. **อํเส** โกฏฺฐาเสฯ **สิเปฺป** นาฏกสตฺถาคเตฯ จนฺทสฺส โสฬสเม ภาเค จ **กลาฯ**

๘๗๕. **พีชโกเส** วราฏเกฯ **กณฺณภูสายํ** กณฺณาลงฺกาเรฯ

อาคามิกาเล อนาคตกาเลฯ **ปภาโว** ทณฺฑเตโชฯ สํยเมปิ **อายติ** ภเวฯ

๘๗๖. **เมสาทิโลเม** เอฬกาทีนํ โลเมฯ **ภูมเชฺฌ** ทฺวินฺนํ ภูนํ มเชฺฌ ชาตายํ **โรมธาตุยํ** โลเมฯ

นฏฺฏกี นาฏกิตฺถีฯ **มทิรา** สุราฯ

๘๗๗. **กฺริยจิเตฺต** วีสติวิเธ กฺริยจิเตฺตฯ **กรเณ** กรณกฺริยายํ, เอเตสุ ทฺวีสุ อเตฺถสุ **กฺริยํฯ** กมฺมนิ กตฺตเพฺพ **กฺริยา** นารีฯ

สุณิสายํ ปุตฺตสฺส ภริยายํฯ **กญฺญายํ** อนิพฺพิทฺธายํฯ **ชายายํ** ภริยาสามเญฺญฯ

๘๗๘. **อิสฺสริยํ** ปภุตาฯ **อกฺขราวยเว** ครุอกฺขรานํ อวยเวฯ

ปาวจเน พุทฺธวจเนฯ **สิเทฺธ** สิทฺธเนฺตฯ **ตเนฺต** สุตฺตมเยฯ **สุปิเต** นิทฺทาสีเลฯ

๘๗๙. **ราชลิงฺคํ** ขคฺคาทิฯ **อุสภโงฺค** อุสภาวยโวฯ **รุเกฺข** รุกฺขวิเสเสฯ **นิมิตฺตํ** คุยฺหงฺคํฯ **จิหเน** ลกฺขเณฯ **ปเท** วิภตฺยเนฺตฯ

๘๘๐. **โวหาเร** วาณิชกเมฺมฯ **กีฬาโท** กีฬาทิมฺหิฯ **อาทิ**นา ชุติถุติคตฺยาทโย สงฺคหิตาฯ

สรีเร สรีราธิเทเวฯ

๘๘๑. สุสฺสูสายํ โสตุมิจฺฉายํฯ **อิสฺสาตฺยาเส** สราภฺยาเสฯ หึสเนปิ **อุปาสนํฯ**

เหติเภเท อาวุธเภเทฯ **สงฺกุ** ขาณุวิเสโสฯ

๘๘๒. วีณาคุโณ วีณายชิยาฯ **ตนฺตํ ตนฺต**สโทฺทฯ **มุขฺยํ** ปธานํฯ **สิทฺธนฺตํ** อุทาหรณํฯ **ตนฺตุ** สุตฺตํฯ

รถนงฺคลาทีนํ อเงฺค **รถาทฺยเงฺคฯ กปฺปมฺหิ** กตาทิเกฯ

๘๘๓. อิตฺถิปุปฺผํ อิตฺถีนํ อุตุฯ **เรณุ** ธูลีฯ **ปกติเช คุเณ** ติณฺณํ คุณานํ ทุติเย คุเณฯ

นฺยาสปฺปเณ ฐปิตสฺส ธนสฺส ทาเนฯ **ทานมฺหิ** ตทญฺญสฺส ทาเนฯ

๘๘๔. คุรุ อาจริยาทิฯ **อุปาโย** เหตุฯ **อวตาโร** โอตรณฏฺฐานํฯ **ปูตมฺพุ** ปวิตฺตชลํฯ **ทิฏฺฐิ** พุทฺธทสฺสนา อญฺญทสฺสนํฯ อาคเมปิ **ติตฺถํฯ**

โชติสโทฺท นกฺขตฺตรํสีสุ **ปณฺฑเก** นปุํสเกฯ อคฺคิมฺหิ ตุ **โส** ปุมาฯ

๘๘๕. ‘‘อิติ สนฺธิกเปฺป ปฐโม กโณฺฑ’’ตฺยาทีสุ วเคฺคฯ อวสเรปิ, **อวสโร** อวกาโสฯ

อถ พาหุทฺวยสฺส อุทฺธํ มาเนฯ **สูรเตฺต** สูรภาเวฯ

๘๘๖. โปริสํ ปุริสกาโรฯ **อีหา** วีริยํฯ **นิสินฺนาทฺยุคฺคโม** นิสินฺนาทิโก อุคฺคโม ฐานํฯ

อนิสฺสยมหีภาเค โลกนิสฺสยภูตานํ ตรุปพฺพตนคราทีนํ อภาวโต อนิสฺสยสงฺขาเต สุญฺญมหีโกฏฺฐาเสฯ ‘‘อิรีณํ อูสเร สุเญฺญ’’ติ [เมทินีโกส ๑๕.๓๖] หิ **ติกณฺฑเสโสฯ อูสเร** อูสวติ ฐาเนฯ

๘๘๗. สาธนตฺถาทีสุ **อาราธนํฯ** ราธนํปฺยตฺรฯ ‘‘ปตฺติยํ สาธเน วุตฺตํ, ราธนํ โตสเนปิ เจ’’ติ **ติกณฺฑเสโสฯ**

สานุมฺหิ ปพฺพตสฺส สเม ภูภาเคฯ **วิสาเณ** มาตงฺคทเนฺต, ปสูนํ สิเงฺค จฯ

๘๘๘. ทิฏฺฐํ รูปารมฺมณํฯ **อาทิมโคฺค** โสตาปตฺติมโคฺคฯ **ญาณํ** สามญฺญํฯ **อกฺขิ** จกฺขุฯ **อิกฺขนํ** โอโลกนํฯ **ลทฺธิ** คาโหฯ

สุวโณฺณ ปญฺจธรณํฯ **ปญฺจสุวโณฺณ** นิโกฺขฯ **ปสาธนํ** อลงฺการวิเสโสฯ

๘๘๙. ติถิเภเท โหรสตฺถาคเต อนิฏฺฐสมฺมเต ติถิมฺหิฯ **สาขาทิผฟุมฺหิ** รุกฺขสาขาทีนํ คณฺฐิมฺหิฯ ปูรเณปิ **ปพฺพํฯ**

พลวามฺโข ยตฺร ปฺลวาทโย สีฆโสเตน อากฑฺฒิตฺวา ปเวสิยนฺติฯ

๘๙๐. กามเช ตณฺหาเช สุราปานาทิเกฯ **โทเส** อปราเธฯ **โกปเช** ทณฺฑผรุสาทิเก จฯ **วิปตฺติยํ** วินาเสฯ

อุปกรณํ กุลาลาทีนํ ทณฺฑจกฺกาทิฯ **สิทฺธิ** นิปฺผตฺติฯ **การโก** กตฺตาทิสตฺตวิโธฯ

๘๙๑. **ทานสีเล** ทานปกติเก จฯ **วคฺคุวาทินิ** มธุรวาทินิ จ **วทญฺญู** ภเวฯ อิโต ปฏฺฐาย **อุสฺสิต**ปริยโนฺต ตีสุ วุโตฺตฯ **อภิสิเตฺต** มุทฺธาภิสิเตฺต ราชินิฯ

๘๙๒. **ภาคฺยวิหีเน** อปุเญฺญฯ **อปฺปเก** อพหุเกฯ **มูเฬฺห** พาเลฯ **อปฏุ** อเฉโกฯ ขเล, ชคติยญฺจ **มโนฺทฯ วุทฺธิยุเตฺต** วฑฺฒนยุเตฺตฯ **สมุนฺนเทฺธ** อนีเจ **อุสฺสิตํ** ตีสุ ภเว, ''ภาสิต''นฺติปิ ปาโฐฯ

๘๙๓. **รถเงฺค** รถาวยเวฯ **สฺวณฺณสฺมิํ** ปลสฺส จตุตฺถภาเคฯ **ปาสเก** จตุวีสติปฺปมาเณ, ติํสปฺปมาเณ วา ฯ หตฺถิทนฺตาทิวิกติยํ ตีสุ **อโกฺขฯ** จกฺขาทินฺทฺริเย **อกฺขํฯ**

สสฺสเต นิเจฺจฯ **ตเกฺก** วิตเกฺกฯ **นิจฺฉิเต** วินิจฺฉิเตฯ

๘๙๔. **หเร** มหิสฺสเร **สิโว, ภเทฺท** กลฺยาเณฯ **โมเกฺข** นิพฺพาเน จ **สิวํฯ ชมฺพุเก** สิงฺคาเล **สิวาฯ**

สตฺติยํ ถาเมฯ **ถูลเตฺต** ถูลภาเวฯ

๘๙๕. **สงฺขฺยาเภโท** อุปฺปลปุณฺฑรีกานํ มเชฺฌ คณนาฯ **นรกเภเท** ''ปทุมนิรเย นิพฺพโตฺต''ตฺยาทีสุฯ **วาริเช** กกฺกสนาเฬ กมเลฯ

เทวเภเทติ

''อาโป ธุโว จ โสโม จ,
ธโว เจวา'นิโล'นโล;
ปจฺจูโส จ ปภาโส จ,
อเฏฺฐเต วสโว มตา''ติ [จินฺตามณิฏีกา ๑.๑๐]ฯ –

กถิเต เทววิเสเสฯ **รตเน** รตนสามเญฺญ, ธเน จ, **ปณฺฑเก** นปุํสเกฯ

๘๙๖. **อตฺถคมเน** วินาสคมเนฯ **อปวเคฺค** สพฺพกิเลสานํ ขยเหตุภูเต วิราคธเมฺมฯ

เสตมฺพุเช เสตกมเลฯ **รุกฺขนฺตเร** ''ปุณฺฑรีก''อิติ ขฺยาเต ทุมวิเสเส, ทฺวีสฺวเตฺถสุ ปุเมฯ

''ปุณฺฑรีกํ สิตโมฺพเช, เสตจฺฉเตฺต จ เภสเชฺช;
โกสการนฺตเร พฺยเคฺฆ, โส ทิสาวารณคฺคิสู''ติฯ –

นานตฺถสงฺคโหฯ

๘๙๗. **อุปหาเร** ปูชาทฺยตฺถํ อาภเต วตฺถุมฺหิฯ **กรสฺมิํ** เขตฺตาทิสมฺภเว ราชภาเคฯ **อสุรนฺตเร** พลินามเก อสุเรฯ

สมฺภเว อิตฺถิปุริสสมฺภเว อสุจิมฺหิ **สุกฺกํฯ ธวเล** เสเต **สุโกฺก, กุสเล** ปุเญฺญ ตีสุ, ‘‘ปุญฺญํ ธมฺมมนิตฺถิย’’นฺติ เอตฺถ **ธมฺม**สทฺทสฺส อนิตฺถิภาวสฺส วุตฺตตฺตา **สุกฺก**สโทฺท ตีสุ วุโตฺตฯ

๘๙๘. **วิภตฺตพฺพธเน** วิภชิตพฺพธเนฯ **ปิตูนํ ธเน** เปตานํ มาตาปิตูนํ ปุเตฺตหิ วิภชิตพฺพธเน จฯ

ปภุโน ปุคฺคลสฺส ภาโว **ปภุตฺตํ,** ตถา อายตฺตสฺส ภาโว **อายตฺตตาฯ อายโตฺต** ปุคฺคโลฯ **อภิลาโส** อิจฺฉาฯ

๘๙๙. **ธนิมฺหิ** สทฺทมเตฺตฯ **โยธสีหนาทมฺหิ** โยธานํ อภีตนาเท จ **เสฬิตํฯ**

๙๐๐. **อาทฺยุปลทฺธิยํ** ปฐมสญฺชาเต วตฺถุมฺหิฯ

๙๐๑. **สาธกตเม** กตฺตุโต อเญฺญสํ กฺริยาสาธกตเม กรณการเก, กฺริยายํ, **คเตฺต** สรีเร จฯ **อินฺทฺริเย** จกฺขาทิเกฯ

กุญฺจิกายํ อปาปุรเณฯ **ตูริยเงฺค** สมฺมตาฬาทิเกฯ

๙๐๒. **อุปฺปาเท** ชนเนฯ **คพฺภโมจเน** ปุตฺตวิชายเนฯ

อเสฺส อสฺสมเตฺตฯ

๙๐๓. ปุปฺผํวินา **ผลคฺคาหิรุเกฺข** อสฺสตฺถาโท, รุกฺขมเตฺต จ **วนปฺปติ**สโทฺทฯ **อาหเต** อุปฏฺฐาปิเต วราหปุริสาทิรูเป จ, รชตมเตฺต จ **รูปิยํฯ**

๙๐๔. **เกส**สโทฺท ปุโพฺพ ยสฺส **ปาส**สทฺทสฺส โส **เกสปุโพฺพฯ จเย** สมูเห วตฺตติ, ยถา ‘‘เกสปาโส’’ติ, เกสกลาโปตฺยโตฺถฯ

อกฺขิมเชฺฌ ยา ‘‘สูลา’’ติ วุตฺตาฯ **นกฺขเตฺต** สตฺตวีสติวิเธ, ตทเญฺญสุ จ **ตารา** อิตฺถีฯ **อุจฺจตรสฺสเร** อุจฺจตเร สเทฺท **ตาโรฯ**

๙๐๕. **ปเตฺต** ภาชนสามเญฺญ, ภุญฺชนปเตฺต จฯ **โลหเภทสฺมึ** อโยตมฺพาทิมเย ภาชนวิเสเสฯ **เทหมชฺฌํ** อุทรํฯ

๙๐๖. **เวเส** สณฺฐาเนฯ **สิปฺปสาลา** สิปฺปีนํ สาลาฯ

สมฺปตฺติ ธนาทิสมฺปตฺติ ติวคฺคสมฺปตฺติ จฯ ลกฺขิยา กตปุเญฺญหิ เสวิยติฯ **อิตฺถี** อิตฺถิวิเสโสฯ **เทวตา** สิรีนามิกา เอกา เทวธีตาฯ

๙๐๗. **ยุวราชา** ปิตริ เทวงฺคเต ราชภาวารโห ราชปุโตฺตฯ **ขเนฺท** หรสฺส ปุเตฺตฯ **สุสุ** ตรุโณฯ

มณิเภเท โย โลเก ‘‘สนฺตา’’ติ วุจฺจติฯ **องฺกุเร** รุกฺขาทีนํ องฺกุเรฯ

๙๐๘. **เวตนํ** กมฺมกาเรหิ ลภิตพฺพธนํฯ **มูลํ** มูลธนํฯ **โวหาเร** วาณิชกเมฺมฯ

ภาชนนฺตรํ เยน เขฬาทฺยสุจึ ปฏิคฺคณฺหาติฯ

๙๐๙. อสุเภ จ กเมฺม สุเภ จ กเมฺม **ทฺวเยปิ** กเมฺม จาติ ตีสฺวเตฺถสุ ภาคฺยํ วุตฺตํฯ

ตรุเภเท อสฺสเตฺถฯ

๙๑๐. **วิมุตฺติยํ** นิพฺพาเนฯ

‘‘อยํ ปุมา’’ติ ชานนสฺส การณภาโว **ปุมตฺตํ,** ตทาทิมฺหิฯ

๙๑๑. **อชฺฌาเย** ปริเจฺฉเทฯ **ทิเว** เทวโลเกฯ

๙๑๒. **สปตฺตสฺมึ** อมิเตฺตฯ **รุกฺขเงฺค** รุกฺขาวยเวฯ

๙๑๓. **มุเขฺย** ปธาเนฯ **อุปาเย** เหตุมฺหิฯ **วทเน** ลปเนฯ **อาทิสฺมึ** ปฐเมฯ

ภเพฺพ วิมุตฺตารเห, ภวิตเพฺพ จฯ **คุณาธาเร** คุณสฺส นิสฺสเยฯ **วิเตฺต** ธเนฯ **พุเธ** ปณฺฑิเตฯ **ทารุ** ทารุกฺขนฺธฯ

๙๑๔. **ปตฺถาโท** ปโตฺถ, ตุลา, องฺคุลีติ ปตฺถาทิฯ **วิธาย** อุนฺนติยํฯ **ปริสฺสเม** เขเทฯ

๙๑๕. **สโรรุเห** กมเลฯ **ขคนฺตเร** รุกฺขกิมิขาทกสกุเณฯ **ตูริยนฺตเร** วํสสงฺขาทิเกฯ

๙๑๖. **สํเวเค** อุเพฺพเค, วิมฺหเย จฯ

๙๑๗. **ตทุเปตนิสาย** จนฺทปฺปภาย ยุตฺตรตฺติยํฯ

๙๑๘. **มาเส** ตติยมาเสฯ อติวุเทฺธ จ อติปสเตฺถ จฯ

๙๑๙. **นิพเนฺธ** พลกฺกาเร ‘‘พลคฺคโห’’ตฺยาทีสุฯ

มตฺติกาเภโท นีลาทิวณฺณยุตฺตกิตฺติมมตฺติกาฯ **สิกฺกายํ** อุทกกุมฺภาทิวาหิเกฯ **นยนามเย** จกฺขุโรควิเสเสฯ

๙๒๐. **มณฺฑเล** ปริมณฺฑเลฯ พิมฺพิกา ลตาชาติ, ตสฺสา ผเล จ **พิมฺพํฯ**

๙๒๑. **ปเถ** อณฺชเสฯ

๙๒๒. **สนฺติ** นิพฺพานํฯ **นิเภ** สทิเสฯ

จาเป ธนุมฺหิ **อิสฺสาสํฯ อุสฺโน** สรสฺส **เขปกมฺหิ** เปรเก **อิสฺสาโสฯ**

๙๒๓. **พาล**สโทฺท ตีสุฯ กุตฺรเตฺถสุ? **อาทิวยสา** ปฐมวเยน **สมงฺคินิ** สมนฺนาคเต จฯ **อปณฺฑิเต** มูเฬฺห จฯ

โสณิเต โลหิเตฯ **ตมฺพํ** อุทุมฺพรํฯ **อนุรโตฺต** อนุราคยุโตฺต ปุคฺคโลฯ **รญฺชิตํ** รงฺครญฺชิตํฯ

๙๒๔. **วิรเฬ** นิรนฺตเรฯ **กิเส** อถูเลฯ **หิเม** ตุหิเนฯ

๙๒๕. **คุฬเภโท** โย โลเก ''สกฺขรา''ติ วุจฺจติฯ **กฐเล** สิลาขเณฺฑฯ

๙๒๖. **ติขิเณ** ติเกฺขฯ **พฺยเตฺต** เฉเกฯ **โรคมุเตฺต** นิโรเคฯ

ขตฺติเย มุทฺธาภิสิเตฺตฯ **นรนาเถ** ตทญฺญสฺมิํฯ **ปภุมฺหิ** อิสฺสเรฯ

๙๒๗. **ธญฺญกรณํ** ธญฺญมทฺทนฎฺฐานํฯ **กเกุก** นหานจุเณฺณฯ **นีเจ** อธเมฯ เสเตปิ **ขโลฯ**

๙๒๘. พฺรหฺมจารี จ คหโฎฺฐ จ วานปฺปโตฺถ จ ภิกฺขุ จาติ **พฺรหฺมจารีคหฎฺฐาทิ, ตโป ธเน** ปิยสีเลฯ

กฐิเน กกฺขเฬฯ **นิทฺทเย** นิกฺกรุเณฯ

๙๒๙. กนิโฎฺฐ จ กนิโย จาติ เอเต ตีสุฯ กุตฺรเตฺถสุ? อตฺยเปฺป, อติยุเวปิฯ

อิเฎฺฐ, นิสฺสาเร จ อครุมฺหิ จาติ เอเตสฺวเตฺถสุ ตีสุฯ

๙๓๐. อโธภาเค จ หีเน จฯ **ทนฺตจฺฉเท** ทนฺตาวรเณฯ

ปาริจริยายํ อุปฎฺฐาเกฯ

๙๓๑. **รตเน** ทฺวิวิทตฺถิเกฯ **คเณ** สมูเห ยถา ''เกสหโตฺถ''ติฯ **โสณฺฑาย** กริกเรฯ **ภนฺตรํ** เตรสมนกฺขตฺตํฯ

อาวาเฎ กาสุยํฯ **อุทปานํ** อนฺธุ, ยตฺร ชลํ ฆฎิยเนฺตน อุทฺธริตฺวา ปิวนฺติฯ

๙๓๒. ปฐมํ ปมุขญฺจาติ อิทํ อภิธานทฺวยํ อาทิมฺหิ ปธาเน วตฺตติฯ

วชฺชเภโท อุภยตลํ ตูริยํฯ

๙๓๓. **ถิรํโส** ถิรโกฎฺฐาโสฯ

ขนฺธภาโร ขเนฺธน วหิตโพฺพ ภาโรฯ **อาทิ**นา กฎิภาราทโย คหิตาฯ ยสฺมา ปลสตํ ตุลา, วีสติตุลา ภาโร, ตสฺมา **''ทฺวิสหสฺสปเล''**ติ วุตฺตํฯ

๙๓๔. **มนฺทิเร** เคเหฯ **โรคเภเท** ขยโรเคฯ **อปจยมฺหิ** วิทฺธํสเน, วินาเส จฯ

สาปเท พฺยคฺฆาทิเก ทุฎฺฐมิเคฯ **สเปฺป** อุรเคฯ **กุรูเร** กกฺขเฬฯ

๙๓๕. **สชฺชทุเม** อสฺสกเณฺณรุเกฺขฯ **รุเกฺข** รุกฺขมเตฺตฯ

โสเต กเณฺณฯ **ยชเน** ปูชเนฯ **สุติยํ** สวนกฺริยายํฯ

๙๓๖. เปโต จ ปเรโตจาติ อิเม **มเต** กาลงฺกเต จ **เปตโยนิเช** เปตโยนิสมฺภเว สิยุํฯ

ขฺยาเต ปากเฏฯ **หเฏฺฐ** ปหเฏฺฐฯ

๙๓๗. **อธิปฺปาเย** อชฺฌาสเยฯ

ปเกฺข สกุณาทีนํ ปเกฺขฯ **ทเล** รุกฺขาทีนํ ฉเทฯ **ภาชเน** โลหมยาทิเกฯ ‘‘โสคเต’’ติ อิทํ ‘‘ภาชเน’’ติ อิมสฺส วิเสสนํฯ **โสคเต** สุคตสฺส สนฺตเก ภาชเนตฺยโตฺถฯ

๙๓๘. **สุฏฺฐุกเต** สมฺมา กเต กมฺมนิฯ

อนุกมฺปายารเห ทุกฺขิตสเตฺตฯ

๙๓๙. **ธนิมฺหิ** สเทฺทฯ

๙๔๐. **วิหิเต** วิธาตเพฺพฯ

อณฺชเส มเคฺคฯ **วิสิขา** รจฺฉาฯ **ปนฺติยํ** ปาฬิยํฯ

๙๔๑. **คคเน** อากาเสฯ **พฺยสเน** วิปตฺติยํฯ

เนตฺตโรเค จกฺขุโรควิเสเสฯ **ฉทิมฺหิ** เคหาทีนํ ฉทเนฯ

๙๔๒. **สงฺฆฏฺฏเน** ทฺวินฺนํ อนฺตรภูเตฯ ปุน **สนฺธี**ติ ปทปูรณตฺถํ วุตฺตํฯ **อติสเนฺต** อติสมิเตฯ

๙๔๓. **ยาปนา** ยาปนการโก กพฬีการาหารรโสฯ **ทิตฺติ** ชลนํฯ **พลํ** ถาโมฯ

๙๔๔. **กุจฺฉิ** อุทรํฯ **โอวรโก** เคหวิเสโสฯ

ขณฺฑเน เฉทเนฯ **อิติวุเตฺต จ กมฺมนี**ติ ‘‘อิติ เอวํ มยา ปุเพฺพ จริต’’นฺติ วตฺตเพฺพ สุภาสุภกเมฺมฯ ‘‘อติวเตฺต จ กมฺมนี’’ติปิ ปาโฐ, อตีตกาเล ปวตฺตกมฺมนีตฺยโตฺถฯ

๙๔๕. **จิตฺตเก** นลาเฏ กตกาฬาทิพินฺทุมฺหิ **รุกฺขเภเท** มรีจปฺปมาณมฺพิลรุเกฺข, ยสฺส ผเลน อมฺพิลสูปํ ปจนฺติฯ **ติลกาฬเก** ตํตํสรีราวยเว สณฺชาตติลสณฺฐาเน กาฬเกฯ

โพเธ พุชฺฌเนฯ **ปตฺติ** ลาโภ, ปาปุณณฺจฯ

๙๔๖. **อายุมฺหิ** ชีวิเตฯ **หทยงฺคานิเล** อุโรคมวาเตฯ

วเส อายตฺตตายํฯ **เวเท** จตุพฺพิธเวเทฯ **อิจฺฉา** อารมฺมณิจฺฉาฯ

๙๔๗. **สิรสฏฺฐิมฺหิ** สิรโส อฏฺฐิมฺหิฯ **ฆฏาทิสกเล** ฆฏาทิขเณฺฑฯ

๙๔๘. เวณุวาทิสาขาชาลสฺมินฺติ เวณุอาทีนญฺจ อญฺญมญฺญสํสเคฺค สาขาสมูเหฯ **ลคฺคเกเส** ตาปสาทีนํ ลคฺคเกเสฯ **อาลเย** ตณฺหายํฯ

วเธ มารเณฯ **รกฺขิตสฺมิํ** กมฺมนิ, กตฺตริ จฯ

๙๔๙. ถิยํ อิตฺถิยํฯ **ปิเย** สามิเกฯ **มนุเญฺญ** มนโส โตสนชนเกฯ **ควเกฺข** สีหปญฺชเรฯ

๙๕๐. กิํ สโทฺท ปุจฺฉนตฺถาทีสุ สลิโงฺคฯ วิกปฺปตฺถาทีสุ ตุ อพฺยยํฯ

สสเทฺธ สทฺธาย สหิเตฯ **นิวาเป** เปตาทีนํ กตฺตพฺพปูชาทาเนฯ **ปจฺจเย** สทฺทหเน **สทฺธาฯ**

๙๕๑. อฎฺฐิสฺมิํ ‘‘ปนสพีชํ ตาลพีช’’นฺตฺยาทีสุฯ สุเกฺก จ **พีชํฯ**

ปูเย ปกฺกวณสญฺชาเตฯ **อคฺคโต** ปุรโตฯ **ทิสาโท** สูริยุคฺคมนทิสายํฯ สา หิ ทิสานํ อาทิภูตา, ‘‘ทิสา’’ติ วา ทิสาวิเสโสฯ **อาทิ**นา ปุพฺพชาทีนํ คหณํฯ

๙๕๒. อาคมเน อสนฺตุปฺปตฺติกฺริยายํฯ **ทีฆาทินิกายสฺมิํ** ทีฆนิกายมชฺฌิมนิกายาทิเกฯ

๙๕๓. เทวรุกฺเข สิรีโสฯ **สนฺตติยํ** วํเสฯ

อุตฺตรวิปรีเต อเสเฎฺฐ, อิมสฺมิํ อเตฺถ **น**กาโร ปฎิเสธโตฺถฯ **เสเฎฺฐ** อุตฺตเมฯ อิมสฺมิํ อเตฺถ ปฎิเสธโตฺถว **น**กาโรฯ ‘‘อนุ อุตฺตร’’นฺติ เฉโท จ วิเญฺญโยฺยฯ

๙๕๔. สตฺติสมฺปตฺติยํ ปภาวาทีหิ สตฺตีหิ สมฺปตฺติยํฯ **กนฺติมเตฺต** กมนียมเตฺตฯ สูรวีริเยสุปิ **วิกฺกโมฯ**

ปฎิพิเมฺพ ปติรูปเกฯ **ปภายํ** อาโลเกฯ

๙๕๕. ฆโมฺม นิทาโฆ จาติ เทฺว อภิธานานิฯ **เสทชเล** กายโต มุเตฺตฯ

กนฺตเน เฉทเนฯ **วิกเปฺป** วิตเกฺกฯ **สชฺชเน** หตฺถาทีนํ สชฺชเนฯ

๙๕๖. เทโส เทสวิเสโสฯ **องฺค**สโทฺท ปุํพหุเตฺตฯ ‘‘พหุมฺหี’’ติปิ ปาโฐฯ **องฺค**สโทฺท พหุเตฺต เทเสตฺยโตฺถฯ **วปุมฺหิ** สรีเร **องฺคํฯ** อวยเว เหตุมฺหิ จ **องฺคํฯ**

> ‘‘**องฺคํ** คตฺตนฺติโกปาย-ปติเกสฺว’ปฺปธานเก;
> องฺคเทสวิเสสมฺหิ, องฺคา สโมฺพธเน’พฺยย’’นฺติฯ –

นานตฺถสงฺคเหฯ

เจติยทุเม ปูเชตพฺพภูเต รุเกฺข อสฺสตฺถาโทฯ

๙๕๗. สาธุปุริเส สปฺปุริเสฯ **กปฺปเน** หตฺถาทีนํ กปฺปเนฯ ‘‘สชฺชเน สชฺชนา กปฺปนาย’’นฺติ **นานตฺถสงฺคโหฯ**

สุปเน นิทฺทายํฯ **สุเตฺต** อชาคริเตฯ **วิญฺญาเณ** สุตฺตสฺส วิญฺญาเณ จิเตฺต **ตํ** สุปินวจนํฯ ทสฺสเน จ **สุปินํ**ฯ

๙๕๘. **ปจฺจเกฺข** สมฺมุเขฯ **สนฺนิธาเน** ปโยเค, วิธาเน จฯ **ภิโยฺย**สโทฺท ปหูตรเตฺถ **โส** ปุมาฯ

๙๕๙. **วิสลิตฺตสเร** วิเสน เลปิตสเร **ทิโทฺธ** ปุมาฯ **ลิเตฺต** เลปิตพฺพสามเญฺญฯ

วาเส วสเนฯ **ธูมาทิสงฺขาเร** คนฺธจุณฺณธูมาทินา อภิสงฺขาเรฯ **สมฺปฏิจฺฉเน** ปฏิคฺคหเณฯ

๙๖๐. **สุปฺปคเพฺภ** วจนสูเรฯ

มธุจฺฉิเฏฺฐ มทเน, เยน ทีปมฺปิ ชาเลนฺติฯ **โอทนสมฺภเว** ภุโตฺตทนโต ปติเต ลามก สมฺมเต โอทนพินฺทุมฺหิฯ

๙๖๑. **สุรภิมฺหิ** สุคเนฺธฯ

อุปฺปตฺติยํ อุทฺธงฺคมเน จ **อุคฺคมนํ**ฯ

๙๖๒. **ลูเข** สมเล, กกฺขเฬ จฯ **นิฏฺฐุรวาจายํ** อกณฺณสุขวจเนฯ

อมฺพุเวเค อมฺพุโน อุทกสฺส เวเค โสเตฯ

๙๖๓. **ตปฺปเร** ตปฺปธาเนฯ **กวเจ** อุรจฺฉเทฯ **วารวาเณ** จมฺมมเย ยุทฺธาลงฺกาเร จฯ **นิโมฺมเก** สปฺปานํ ชิณฺณจมฺมนิฯ

๙๖๕. **ปทาเน** ทาเนฯ **เสเล** ปพฺพเตฯ

๙๖๖. **โลเห** กาฬายเส สตฺถํฯ **สญฺจเย** สมูเห สโตฺถฯ ยถา ‘‘สกฏสโตฺถ’’ตฺยาทิฯ **วเตฺตเน** ปวตฺตเนฯ

๙๖๗. **วลเย** กฏเกฯ

๙๖๘. **กเณฺฑ** วาเณฯ **วาปิมฺหิ** ทีฆิกาทิกายํฯ **ทุปฺผเสฺส** ทุกฺขสมฺผเสฺสฯ **กกเจ** ขรปเตฺตฯ

๙๖๙. **สุราย** กาทมฺพริยํ, ยาย ปีตาย มตฺตา สตฺตา อนาคมนียวตฺถูสุปิ คจฺฉนฺติฯ **รถเงฺค** จเกฺกฯ กามฺปธิอาทีสุ จตูสุ อุปธีสุ จ **อุปธิ,** อนิตฺถีฯ

๙๗๐. **ทเพฺพ** ธนาทิเกฯ **ภูเภโท** วตฺถาทิฯ **มหาราเช** จตูสุ มหาราเชสุ เอกสฺมึ มหาราเชฯ **นเร** สเตฺตฯ

๙๗๑. **อาปเณ** กยวิกฺกยฏฺฐาเนฯ **สมฺภาเร** อุปกรเณฯ ‘‘รโถ สีลปริกฺขาโร, ฌานโกฺข จกฺกวีริโย’’ติ [สํ. นิ. ๕.๔] เอตฺถ อลงฺกาโร **‘‘ปริกฺขาโร’’**ติ วุโตฺตฯ

๙๗๒. โวหารสฺมึ รถสกฏาทิโวหาเรฯ **อุปฏฺฐิตคิรา** สทฺทโต อตฺถโต จ ปากฏคิราฯ

๙๗๓. วจนาวยเวติ วากฺยาวยเวฯ เหตุทาหรณาทิยุตฺตสฺส สมฺพนฺธตฺถสฺส วจนสมูหสฺส อวยเวฯ **มูเล** โลภาทิเกฯ **การเณ** โลภาทิโต อญฺญสฺมึ การเณฯ **ปาจานลสฺมึ** อุทรเฏฺฐ ภุตฺตปาจเน กมฺมชเตชสฺมึฯ โรคเภเทปิ **คหณีฯ**

๙๗๔. สํยเม จกฺขาทินฺทฺริยสํยเมฯ

๙๗๕. มุทฺทิกสฺส รุกฺขสฺส รเส จฯ **ปุปฺผสฺส** สพฺพสฺส ปุปฺผสฺส รเส จฯ **ขุเทฺท** มกฺขิกาภเต จ **มธุ** ปุนฺนปุํสกํฯ

“มธุ ขุเทฺท ชเล ขีเร, มเชฺช ปุปฺผรเส มธุ;
รเจฺฉ จิเตฺต วสเนฺต จ, ชีวสาเก มธุทฺทุเม”ติฯ –

นานตฺถสงฺคเหฯ

อุโลฺลเจติ เสยฺยาทีนํ อุปริภาเค รโชปาตนิวารณตฺถํ ฐปิเต ทุสฺสมยาทิเกฯ

๙๗๖. อปวเคฺค นิพฺพาเนฯ **สุธายํ** เทวตานํ โภชเนฯ

“อมตํ ยญฺญเสสสฺมึ, ปียูเส สลิเล ฆเต;
อยาจิเต จ โมเกฺข จ, ธนฺวนฺตริสุธาสิสุ;
อมโต อมตา สิวา-คโฬ ฌามลกีสุ เจ”ติ [เมทินีโกส ๑๖.๗๗-๘ คาถายมฺปิ]ฯ

นานตฺถสงฺคเห วุตฺตํฯ **โมเห** อวิชฺชายํฯ **ติมิเร** อนฺธกาเรฯ **สงฺขฺยา** คณนวิเสโสฯ **คุเณ** ตติเย คุเณฯ

๙๗๗. ขเร ผรุเสฯ **อการิเย** อกตฺตเพฺพฯ **ปุริเส** ปุลฺลิเงฺคฯ **สุกเต** กุสเล ธเมฺม **ปุญฺญํ ปณฺฑเก** นปุํสเกฯ **ปวเน** ปูเตฯ

๙๗๘. อสินิโทฺธ สุโกฺขฯ **สเงฺค** ลเคฺคฯ

๙๗๙. ลญฺฉเน ปฏิพิเมฺพฯ **สีมา** มริยาโทฯ **ปการโ** ตุโลฺยฯ

๙๘๐. มนฺตเน จตุกฺกณฺณาทิเกฯ **พฺยสเน** โภคพฺยสนาทิเกฯ **วิปตฺติยํ** อนเตฺถฯ

๙๘๑. รํสิเภโท ปุเพฺพ อุทยโต สุริยสฺส รํสิวิเสโสฯ **อพฺยตฺตราเค** กิญฺจิรเตฺตฯ **โลหิเต** รเตฺตฯ

ปกตานิวเตฺต ปกติโต อนิวตฺตเนฯ “ปกติยญฺจ อนิวตฺตเน จา”ติปิ อโตฺถฯ **นสฺสนกฺขเร**ติ วินาสนกฺขเรฯ **นสฺส** อทสฺสเน อกฺขเรฯ

“อนุพโนฺธ ปกตฺยาโท, โทสุปฺปาเท วินสฺสเร;
สุสุมฺขฺยานุสาเรสุ, ปกตสฺสา’นุวตฺตเน”ติ [อมร ๒๓.๙๘ คาถายมฺปิ ปสฺสิตพฺพํ]ฯ –

นานตฺถสงฺคเหฯ

๙๘๒. **อวตรเณ** โอตรเณฯ **ติตฺถสฺมิํ** นทฺยาทีนํ ติเตฺถฯ **วิวเร** วิวรเณฯ **อิงฺคิเต** สีสจลนาทิเกฯ

๙๘๓. **ขตฺตา** ขตฺติยโต สณฺชาเต **สุทฺทิตฺถิตนเย** สุทฺทิตฺถิยา ปุเตฺต จฯ **ติพฺพมฺหิ** อธิมเตฺต จฯ **โส** อุโคฺคฯ **อโคฺค** เสโฏฺฐฯ **ธิติ** วีริยํฯ

๙๘๔. **ปภาเต** ปจฺจูเสฯ **นิโรเค** โรคมุเตฺตฯ **สเชฺช** สงฺคเต, อาธาเรปิ จฯ ‘‘สชฺชุโตฺต สนฺนเทฺธ สงฺคเตปิ เจ’’ติ **นานตฺถสงฺคเหฯ ทโกฺข** เฉโกฯ ยุเตฺตปิ กลฺลํฯ **กูฏจริยายํ** สฐจริยายํฯ

๙๘๕. **ปกฺขิเภโท** ปาราวตปฺปมาโณ ปกฺขีฯ ยสฺมิํ เคเห ปลินา ปติเต อสุภนิมิตฺตํ กโรนฺติฯ **ปาราวเต** กลรเวฯ

สรทพฺภูเต สรทกาเล สมฺภูเตฯ **อปฺปคเพฺภ** กาตรวจเนฯ

๙๘๖. **กเฐิเน** กกฺขเฬฯ **สาหโส** พลกฺกาโรฯ **อปฺปิเย** อมนาเปฯ **จีเร** นนฺตเก, วาเก จ **จีรํฯ**

๙๘๗. **มิคเภเท** กุกฺกุรปฺปมาเณ มิเคฯ **ปฏากายํ** ธเชฯ **โมเจ** ปสิทฺธํ, **กทลี อี**การโนฺตฯ **ทกฺขิณา** กมฺมผลํ สทฺทหิตฺวา ทาตพฺพํ ทานํฯ

๙๘๘. **อุปฺปาเต** ภูตวิกติยํฯ **เวสฺสานเร** อคฺคิมฺหิฯ

๙๘๙. **โปตวาเห** ตลกวาเหฯ **นิยนฺตริ** ปาชิตริฯ

๙๙๐. **โรธเน** อาวรเณฯ

๙๙๑. **ภาชเน** วิลีวมยาทิเกฯ **ปริยตฺติ** ปริยาปุณนํ สิกฺขนํ, ปริยาปุณิตพฺพา วา สิกฺขิตพฺพาฯ **ชราสิถิลจมฺมสฺมิํ** ชราย การณภูตาย สิถิลจมฺมนิฯ **อุทรเงฺค** อุทรจมฺมราชิยํฯ

๙๙๒. วิหาริตาทีสุ ตีสุปิ วาจฺจลิงฺคิกํฯ **อุปชาเป** จตุโตฺถปาเยฯ

๙๙๓. **คามสโนฺทเห** คามสมูเหฯ **ปริธิ** ปริเวโส สูริยาทิเคหํฯ **อาคเม** พุทฺธวจเนฯ **เลเข** วาจิตเลเขฯ

๙๙๔. **อโยมยวิชฺฌนกณฺฏโก** สูฌาทิวิชฺฌนํฯ **คุณุกฺกํเส** คุณาติสเยฯ **วิภเว** โภเคฯ สมฺปตฺติ, สมฺปทาติ จ อภิธานทฺวยํฯ

๙๙๕. **ภู** ปถวีฯ โยคฺยาทีสุ ตีสฺวเตฺถสุ ตีสุฯ **โยเคฺย** อนุจฺฉวิเกฯ **ยุเตฺต** สงฺคเตฯ **อโทฺธ อ**ทฺธสโทฺท **ภาเค** สมภาเค, อสมภาเค จฯ ตตฺร สเม **อทฺธํฯ** อิตรตฺร อโทฺธ อทฺธมฺปิ, **ปเถ** มเคฺค **อทฺธา** ปุเมฯ กาเลปิ **อทฺธา** ปุเมฯ **เอกํเส** นิจฺฉเยฯ จตฺรมฺพเณ **กรีสํ** วุตฺตํฯ

๙๙๖. **อุสเภ** ควสตเชฏฺฐเก คเวฯ เสเฏฺฐสุ จ **อุสโภฯ** วีสยฏฺฐิยํ **อุสภํฯ ตนฺติ** พุทฺธว จนํฯ **ปนฺติ** อาฬีฯ

๙๙๗. **อิตฺถินิมิเตฺต** อิตฺถิยา องฺคชาเตฯ **กิลเฺช** วิลีวมเยฯ **โส กฏ**สโทฺท กเต ตีสุฯ

"กโฏ โสณิกฺริยากาเร,
กิลเฺช'ติสเย สิเว;
สมเย คชคเณฺฑ จ,
กฏา วิปฺปลิยํ มตา"ติ [เมทินีโกส ๑๑.๓]ฯ –

โวปาลิโตฯ "สมเย จ กฺริยากาเร, กิลเฺช จ สเร กโฏ"ติ **ติกณฺฑเสโส** [ติกณฺฑเสส ๓.๓.๙๓]ฯ **มนฺทิราลินฺทวตฺถุนิ** เคหสฺส อาลินฺทภาเค วตฺถุมฺหิฯ

๙๙๘. **มถิเต** โครสวิเสเสฯ **สูจิผเล** อมฺพิลปตฺตผเลฯ **ทุทฺทเสตเร** ปสฺสิตุํ อทุกฺกเรฯ

๙๙๙. **อนุตรีปํ** ชลมชฺฌถลํฯ **ปโชฺชโต** ปทีโปฯ **พโนฺธ** สมฺพโนฺธฯ **มิหิเต** อีสํหสิเตฯ

๑๐๐๐. **ถิยํ** อิตฺถิสามเญฺญฯ อิตฺถิลิเงฺคติ วา อโตฺถฯ **ทาเร** ภริยายํฯ **สุเร** เทวตายํ, เทว ตาวิเสเส วาฯ **วาสุเทเว** นารายเนฯ **อนฺตเก** วสวตฺตินิฯ **อสิเต** กาฬวเณฺณฯ

๑๐๐๑. **อุปฏฺฐาเน** ปาริจริยายํ, เสวเน จฯ **อญฺญโรปเน** อภํสภาวสฺส อญฺญสฺส ตํ สภาวโรปเนฯ **สโกฺก สกฺก**สโทฺทฯ **อิเนฺท** เทวราเช **สโกฺกฯ** ชนปเท **สกฺกาฯ** สากิเย จ ขเม ตีสุฯ

๑๐๐๒. วชฺชนตฺถาทีสุ ตีสุ **ปริหาโรฯ** ปณฺหวิสฺสชฺชเนปิ **ปริหาโรฯ ทฺวิเช** พฺราหฺมเณฯ เวเสฺสปิ **อริโยฯ**

๑๐๐๓. **สุํสุมาเร** นเกฺกฯ **อุลูปินิ** จณฺฑมจฺฉวิเสเสฯ **อุทฺทาลปาทเป** เสลุรุเกฺข, ยสฺส ผลานิ อติปิจฺฉลานิฯ

๑๐๐๔. **ปิยเก** ปีตสาเลฯ **กเณฺฑ** สเรฯ ขิปเน **อสนํฯ อสุ** เขปเนฯ **ยุเค** รถยุคาโทฯ **วิกาโร** วิกติฯ **อนฺติเก** สมีเปฯ

๑๐๐๕. **ลวิเตฺต** ทาเตฺตฯ **อเชฺฌสนา** สกฺการปุพฺพิกา อายาจนาฯ

๑๐๐๖. **มกจิวเตฺถ** ยํ โลเก "จกฺกู"ติ วุจฺจติ, "สาณวตฺถ"นฺติปิ เอเกฯ **คเนฺถ** สทฺทสตฺ ถาทิเกฯ **เลปฺยาทิกมฺมนิ** จิตฺตการาทีหิ กตรูเปฯ

๑๐๐๗. **ปุญฺญวติ** ปุคฺคเลฯ **ภูสณฺหกรณิยํ** สุธาเลปกานํ ทารุมยหเตฺถฯ

๑๐๐๘. **ปายิเต** ปาตเพฺพ, "วายิเต"ติปิ ปาโฐฯ "ทยิเต"ติปิ กฺวจิ ทิสฺสติฯ

๑๐๐๙. **โลหิตาทิมฺหิ** วณฺณวิเสเสฯ **รญฺชเน** "มฺขราโค"ตฺยาทีสุฯ **ปวุทฺธทริยํ** มหา ทริยํฯ

๑๐๑๐. **กเสรุสฺส ผเล** สกณฺฏกสฺส ผเลฯ **มคฺคสมาคเม** จจฺจเรฯ **พหุลายํ** ‘‘ผาลาตี’’อิติ ขฺยาเตฯ โทเส ตุ **เอฬ**มีริตํฯ

๑๐๑๑. **อธิกรเณ** อธิกรณการเกฯ **ปตฺตาธาโร** ภาชนสฺส อาธาโรฯ **อาลวาลเก** ตรุเสกตฺถํ ตรุมูลวิจิเต โสพฺภชลาธาเรฯ **อคเภโท** รุกฺขเภโท, โส จ มหาสเตฺตน เตมิยราชกุมารกาเล ภุตฺตรุโกฺขฯ ตตฺร **การา** อิตฺถีฯ **กาโร**ปิ สกฺกาเร, ทฺวีสุฯ พนฺธนาลเย ปน **การา**เยวฯ

๑๐๑๒. **เมฆปาสาเณ** ฆโนปเลฯ **กุณฺฑิกายํ** ภิงฺคาเรฯ **ปทาติสฺมิํ** จตฺตฺถเสนงฺคฯ

๑๐๑๓. **ฉิทฺทา**ทีนิ ตีณิ อภิธานานิ สุสิเร จ **ทูสเน** อปราเธ จ ตีสุ สิยุํฯ **มุจฺจิเต** มุจฺจิตเพฺพฯ

๑๐๑๔. **หตฺถิลิงฺค** หตฺถิสณฺฐานสกุเณฯ **มเท** นาคมเทฯ

๑๐๑๕. **อตฺถงฺคเม** วินาเสฯ **นิคมุพฺภูเต** นิคเมสญฺชาตวตฺถุมฺหิฯ **อาปโณปชีวินิ** อาปเณน ชีวิตวุตฺติยํ กตฺตริฯ

๑๐๑๖. **หริตสฺมิํ** สุกปตฺตวเณฺณฯ **ปเณฺณ** ฉทมเตฺตฯ

๑๐๑๗. **ผลมฺหิ** รุกฺขาทีนํ ผลมเตฺตฯ **ตํ ปกฺก**วจนํฯ **นาสมุเข** นาสาภิมุเข จ ปริณเต จ ตีสุฯ

อาชีวเน ชีวิตวุตฺติยํฯ **ปิณฺฑเน** ราสิกรเณฯ **โคฬเก** วฏฺฏเลฯ

๑๐๑๘. **ปริพฺพเย** เวตเนฯ **กมฺมาทิเก** กมฺมวฏฺฏวิปากวฏฺฏกิเลสวเฏฺฏฯ **วฏฺฏเล** พุพฺพุฬสณฺฐาเนฯ **ปจฺจาหาเร** ปฏิวจนาหาเรฯ

๑๐๑๙. **วิกเต** วิกติยํ, วิรูเป วาฯ

๑๐๒๐. **สพฺยมฺหิ** อทกฺขิเณฯ **จารุ** มนุญฺญฯ **สรเพฺย** สเรน วิชฺฌิตเพฺพ ผลกาโทฯ **จิหเน** ลกฺขเณฯ

๑๐๒๑. **สมสิปฺปีนํ** สมานสิปฺปีนํ คเณ **เสณี** อิตฺถีฯ **อาวฬิยํ** ปนฺติยํฯ **สุธายํ** เลเปฯ **ธูลิยํ** รชสิฯ **วาสจุณฺณเก** วาสโยคฺคจุเณฺณฯ

๑๐๒๒. **อติปสเตฺถ** ปสตฺถสฺส โช, **อติวุเฑฺฒ** วุฑฺฒสฺสฯ **ตเกฺก** โครสวิเสเสฯ **โหตีติ** กฺริยาปทํฯ

๑๐๒๓. **ปเณ** ชูตการาทีนํ กมฺมนิฯ **กเณฺห** กาเฬฯ

๑๐๒๔. **สมฺภเว** สุเกฺกฯ **อเมเชฺฌ** อปวิเตฺตฯ

๑๐๒๕. **อิเกฺก** พหุโลเม กาฬมิเคฯ **พฬิเส** มจฺฉเวธเนฯ **เสลเภเท** วงฺกนามเก ปพฺพเตฯ

๑๐๒๖. **กุณปมฺหิ** มตกาเยฯ **อทฺธมฺหิ** สมทฺธภาเค, เตนาห **“ปุริเส”**ติ, ‘‘ปุริเส’’ติ จ เยภุยฺยปฺปวตฺติํ สนฺธาย วุตฺตํ, เตนาห ‘‘วา ขณฺฑํ สกลํ ปุเม’’ติฯ

๑๐๒๗. **สํวรีมุเข** รตฺติยา อาทิมฺหิฯ

๑๐๓๐. **เทวเภโท** กุมฺภโณฺฑ นาม ยโกฺขฯ **วลฺลิชาติยํ** ยสฺสา ผลานิ อุกฺขลิปฺปมาณานิ โหนฺติฯ **จตุตฺถํเส** จตุตฺถภูเต โกฏฺฐาเสฯ **ปเท** จรเณฯ **ปจฺจนฺตเสเล** ปพฺพตปาเทฯ

๑๐๓๑. **โลหนฺตเร** เสตโลเหฯ **พหุมฺหิ** พหุวจเนฯ **กมฺมารภณฺฑเภเท** ‘‘ตู’’อิติ ขฺยาเตฯ **ขฎเก** กุณฺจิกปาณิมฺหิฯ

๑๐๓๒. **โทณิยํ** กฎฺฐมเย ธญฺญมานิเกฯ **อธิฏฺฐิติยํ** อุปริฏฺฐาเนฯ **ฐาเน** ฐานมเตฺตฯ

๑๐๓๔. โกฏฺฐาสเภทสฺมิํ ‘‘วกฺกํ หทย’’นฺตฺยาทีสุ [ม. นิ. ๑.๑๑๐]ฯ **วเงฺก** กุฏิเลฯ ทิพฺพจกฺขุปุเพฺพนิวาสานุสฺสติอาสวกฺขยสงฺขาตา ติโสฺส วิชฺชา, **อาทิ**นา อฎฺฐ วิชฺชา คหิตาฯ **พุทฺธิยํ** ญาเณฯ

๑๐๓๕. **อนากุเล** อากุลรหิเตฯ **สิโลเก** อนุฎฺฐุภาโทฯ **อเทฺธ** ภาเคฯ ตีสุ **ปโชฺช ปชฺช**สโทฺทฯ

๑๐๓๖. **รุกฺขเภทสฺมิํ** อุทกปฺปสาทนผเลฯ **กิตฺติเม** กรเณน นิปฺผเตฺตฯ **วิเธยฺย** วจนคฺคาหินิฯ **ปุพฺพมฺหิ** ปูเยฯ

๑๐๓๗. **ลทฺธตฺถรกฺขเณ** ลทฺธสฺส ธนาทิกสฺส อตฺถสฺส รกฺขเณฯ **นิโยชเน** เปสเนฯ **การิเย** ผเลฯ

๑๐๓๘. **อสฺสาสปฺปเตฺต** ลทฺธสฺสาเสฯ **โพธิทุเม** อมฺหากํ ภควโต โพธิรุเกฺขฯ **กรูเร** กกฺขฬาการเกฯ **เนสาทมฺหิ** มิคมจฺฉาทิลุเทฺทฯ

๑๐๓๙. **ลคฺคสฺมิํ** สเงฺคฯ **มชฺฌมฺหิ** อุทเรฯ **ภาเค** อสมทฺธภาเคฯ **ธนิมฺหิ** มหทฺธเนฯ

๑๐๔๐. **คหเน** สงฺกเรฯ **สสนฺตาเน** อตฺตโน นิยกชฺฌตฺตสนฺตาเนฯ วิสยโคจรานํ วิเสโส วุโตฺตฯ

คาถาทฺธวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐๔๑. **ภุวเน** กามภวาทิเกฯ **ชเน** ปาณิมฺหิฯ **ยเส** กิตฺติยํฯ **ปเชฺช** อนุฏฺฐุภาโทฯ **รุเกฺข** รุกฺขเภเทฯ

๑๐๔๒. **วโฏ** วฏรุโกฺขฯ **วายเส** กาเกฯ **พเก** เสตปเตฺตฯ **อวสโร** อวกาโสฯ **อหํ** ทินํฯ **กุเจ** นาริถเนฯ **อเพฺภ** เมเฆฯ

๑๐๔๓. **อุจฺฉเงฺค** ปลฺลโงฺกปริภาเคฯ **ลกฺขเณ** ญาปเกฯ

ทิโฏฺฐภาเสสุ ทสฺสเน, โอภาเส จาติ อเตฺถสุฯ

๑๐๔๔. **สูรํสูสุ** สูริเย, กิรเณ จฯ **ทเม** ทมเนฯ **มานํ** มานวิเสโสฯ **สานุ** ปพฺพตสานุฯ

๑๐๔๕. **ตาโป** สูริยสนฺตาโปฯ **สปเจ** จณฺฑาเล, สํ สุนขํ ปจตีติ **สปโจฯ ปสุ** จตุปฺป โทฯ **กุรุโงฺค** อชินโยนิฯ **อุลูโก** โกฏฺรสกุโณฯ **อิโนฺท** สโกฺกฯ “มหิเนฺท คุคฺคุลุลูก-ปลคฺคา เหสุ โกสิโย”ติ **อมรสีโหฯ**

๑๐๔๖. **มาณโว** มโจฺจฯ **อตฺตา** สรีราธิปติเทวตาฯ **สิเร** อุตฺตมเงฺคฯ **ติปุมฺหิ** กาฬโล เหฯ

๑๐๔๗. **พลิ** ภาคเทยฺยฯ **หโตฺถ** ปาณิฯ **อํสุ** ภาฯ **ทเนฺต** รเทฯ **วิเปฺป** พฺราหฺมเณฯ **อณฺฑเช** อณฺฑสญฺชาเตฯ **ปเชฺช** อนุฏฺฐุภาโทฯ **อานนํ** มุขํฯ **อาจาโร** อสีติมหาวตฺตาทิฯ **ธญฺญเงฺค** ภินฺนตณฺฑุเลฯ **สุขุเม** อณุมฺหิฯ “ลวเลสกณาณโว”ติ หิ **อมรสีเหน** สุขุมปริยา โย **กโณ** วุโตฺตฯ

๑๐๔๘. **ฤณา** เคหาทีนํ ปธานทารุฯ **ชฬตฺตํ** มูฬฺหตฺตํฯ **กุมฺมาโส** มาสวิกติฯ **พฺยญฺชนํ** ตทญฺญพฺยญฺชนํฯ **โผโฏ** นาม ยสฺมิํ ปูเย วิปริเต ทุกฺขเวทนา นตฺถิฯ **กโปโล** นาม มุขจูฬิกานํ อนฺตรฏฺฐานํฯ **มูเลฺย** มูลธเนฯ

๑๐๔๙. ภาสปกฺขี จ ปกฺขี จ ***ภาสปกฺขิโน***, เตสุ, “สกุเนฺต ปกฺขิเภเทปิ, ภาสปกฺขิ วิหงฺคเม”ติ หิ “ภาสนฺตํ สุนฺทรากาเร, ภาสเนฺต ภาสปกฺขินี”ติ จ **โวปาลิโตฯ** “สกุเนฺต ภาสปกฺขินี”ติปิ ปาโฐฯ ***ภาเคฺย*** สุภาสุภาวเห กมฺมนิฯ **วิธาเน** กรเณฯ

๑๐๕๐. โย อากาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปุน โอตริตฺวา อุทกพฺภนฺตเร มเจฺฉ คณฺหาติ, โส นีลสกุโณ **จาตโก** นามฯ **เอเณ** เอณีมิคขฺยาเตฯ **สโร** กโณฺฑฯ **เสเท** เสทเน, **สิท** ปาเกฯ **ปาโก** ปจนํฯ ภิกฺขุเภเท “คณปูรโก”ตฺยาทีสุฯ **จเย** สมูเหฯ

๑๐๕๑. **ปุเณฺช** ปิเณฺฑฯ เมโส อุสโภ เมถุนํ กกฺกโฏ สีโห กญฺญา ตุลา วิจฺฉิโก ธนุ มกโร กุโมฺภ มีโนติ **เมสาทิฯ โลเณ** ลวณฺตฺตเมฯ **สํวเฏฺฏ** วินาสกเปฺปฯ **กมฺเก** ตมฺพูลผลรุเกฺขฯ

๑๐๕๒. **อมเต** เทวตาโภชเนฯ **เลเป** สุทฺธสกฺขรจุณฺณาทิมเยฯ **สเตฺถ** ทีฆทเณฺฑ สตฺถวิเสเสฯ **นชฺชนฺตเร**ติ คงฺคา ยมุนา อจิรวตี สรภู มหีติ ปญฺจสุ มหานทีสุ ปญฺจมาย มหานทิยํฯ **ภุวิ** ปถวิยํฯ **กฺริยา** นารีสิงฺคารภาวชา กฺริยาฯ **วิลาโส** ปน ตทญฺญโชฯ **อตฺรเช** ปุเตฺตฯ

๑๐๕๓. **กุโถ** หตฺถิปิฏฺฐตฺถรณํฯ **เวณี** นารีนํ เกสกลาโปฯ “ปเวณี เวณี กุถโย”ติ หิ **โวปาลิโตฯ** “ปเวณี กุลเวณีสู”ติปิ กฺวจิ ปาโฐฯ **วุตฺติ** ภวนํ ฯ **วุตฺตา** วุตฺตโนฺตฯ **เวตเน** กเมฺมนลทฺธเพฺพฯ ***ภรเณ*** โปสเน, ธารเณ จฯ

๑๐๕๔. **มริยาท**สโทฺท ทฺวีสุฯ **สตฺตา** วิชฺชมานตาฯ **สมิทฺธิ** สมฺปตฺติฯ **โสเปฺป** นิทฺทายํฯ **วุตฺติ** ชีวิตวุตฺติฯ

๑๐๕๕. **กุจฺฉา** ครหาฯ **อปวาโท** อวณฺณวาโท, อภูตาภฺขานมฺปิฯ **ธเญฺญ** ธญฺญวิเสเส, ยสฺส สีสํ องฺคุฏฺฐปฺปมาณํ ทีฆญฺจฯ **ปิยงฺคุ** คนฺธทพฺพํฯ **โมเกฺข** นิพฺพาเนฯ **สิเว** กลฺยาเณฯ

๑๐๕๖. **รญฺชเน** กาสายาทิรญฺชเนฯ **สูรเต** เมถุเนฯ **วาเส** วสนกฺริยายํฯ

๑๐๕๗. **ปเตฺถ** มานตุเมฺพฯ **นาเฬ** อุปฺปลาทีนํ นาเฬฯ **ปิปาสายํ** ปาตุมิจฺฉายํฯ **วุตฺติ** ภวนํฯ

๑๐๕๘. **ปาณฺยเงฺค** สงฺขนาภิยํฯ **จกฺกเนฺต** จกฺกสฺส อเนฺตฯ

‘‘นาภิ ปาณฺยงฺคเงฺค เขเตฺต, จกฺกนฺตจกฺกวตฺติสุ;
นาภิ ปธาเน กตฺถูริ-มํเส จ กฺวจิ กิตฺติโต’’ติฯ –

โวปาลิโตฯ

๑๐๕๙. **อนฺตเร**ติ ทฺวินฺนํ อนฺตเรฯ ‘‘วีจิ สุขตรเงฺคสู’’ติ **โวปาลิโตฯ ถิรเตฺต** ถิรภาเวฯ ‘‘ธีรเตฺต’’ติปิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ **สเว** สวเนฯ

๑๐๖๐. **นิสฺสเย** อาธาเรฯ

๑๐๖๑. **วิเตฺต** ธเนฯ **อโงฺก** ลกฺขณํฯ **พุทฺธิ** ญาณํฯ **เข** อากาเสฯ

๑๐๖๒. **วเต** ติตฺถิยสมาจาเรฯ **อาคุมฺหิ** อปราเธฯ **มณิ** สิลาวิกติ, มณิสงฺขาโต วา รตน วิเสโส อิธ **มณิ** นามฯ **หายเน** สํวจฺฉเรฯ **วุฏฺฐิ** วสฺสนํฯ

๑๐๖๓. **ลิปิ อ**การาทีนํ สนฺนิเวสวิเสโสฯ **โมโกฺข** นิพฺพานํฯ **รเต** สูรเตฯ

๑๐๖๔. ปาเป จ อสุเภ จ **ริฏฺฐํฯ** อริฏฺฐํปฺยตฺร, ตพฺภาเว ตตฺร **อ**กาโรฯ **อปราโธ** อาทีนโวฯ **เกตุมฺหิ** ปฏากายํฯ **จิหเน** ลกฺขเณฯ ‘‘ธโช โสณฺฑิกเลเสสุ, ปฏากายญฺจ จิหเน’’ติ **โวปาลิโตฯ**

๑๐๖๕. **ทฺวารมเตฺตปิ** พหิทฺวาเรปิฯ อิโต ปรํ เย อเนกตฺถา วุจฺจเนฺต, เต วาจฺจลิงฺคาฯ **ผุเฏ** ปากเฏฯ

๑๐๖๖. **อชฺฌเกฺข** อธิกเตฯ **ชเฬ** อญฺญาเณฯ **โลลุเป** อติตเณฺหฯ **จเล** กมฺปิเตฯ

๑๐๖๗. **วิกเต** วิรูเปฯ **โกมลํ** อกฐินํฯ **อติขิโณ** กุโณฺฐฯ

๑๐๖๘. **สิเต** เสเตฯ **สูจโก** เปสุญฺญการโกฯ **อหิ** สโปฺปฯ **สเกฺก** ขเมฯ ‘‘สเตฺต’’ติ ปาเฐ ปน สตฺติยุเตฺตตฺยโตฺถฯ **สมฺพเนฺธ** อวิปฺปโยเคฯ **อขิเล** สกเลฯ

๑๐๖๙. **เกวลํ** อสมฺมิสฺสํฯ **อโนฺต** อวสานํฯ **อธโม** นิหีโนฯ **ปณโต** พุทฺธาทีสุ นิโนฺนฯ **นิโนฺน** ถลปฏิปโกฺขฯ

๑๐๗๐. **สุเทฺธ** อเญฺญน อสมฺมิสฺสิเตฯ **ปูเต** เมเชฺฌฯ

๑๐๗๑. **พฺยาเป** พฺยาปิเตฯ **ภาวินิ** อนาคเต วตฺถุมฺหิฯ **เถเร** ชิเณฺณฯ

๑๐๗๒. **พหุ**สโทฺท ‘‘เอกสฺมึ, ทฺวีสุ จ น ปวตฺตตี’’ตฺยาทีสุเยว ปวตฺตตีติ มญฺญมาโน **‘‘ตฺยาโท’’**ติ วทติฯ ‘‘เอกวจนํ, พหุวจน’’นฺติ วุตฺตตฺตา ปน ทฺวีสุปิ **พหุ**สโทฺท วตฺตเตวฯ อาจริเยน วา ปรสมยวจนานิ มนสิ กตฺวา ‘‘ตฺยาโท’’ติ วุตฺตํฯ ติวิธญฺหิ ตตฺถ วจนํ เอกวจนํ ทฺวิวจนํ พหุวจนนฺติฯ สพฺพปาริสทตฺตา หิ พฺยากรณสฺส สเพฺพสํ วาทา กตฺถจิ กถียเนฺตฯ

ธี วุจฺจติ ปญฺญา, สา ยสฺส อตฺถิ, ส **ธีโร,** พุโธฯ ธานํ วา ธี, สา ยสฺสตฺถีติ ส **ธีโร,** ธิติมโนฺตฯ **ธุเต** จเลฯ

๑๐๗๓. **ยาเน** หตฺถาทิยาเน **โยคฺคํฯ** ขเม ปน **โยโคฺคฯ**

๑๐๗๔. **วุเฑฺฒ** อายุวุเฑฺฒฯ **กุลเช** กุลีเนฯ **วุโทฺธ** อายุวุโฑฺฒฯ **อุรุ** ปมาณโต มหโนฺตฯ

๑๐๗๕. **วุเตฺต** วตฺตเพฺพฯ **อุคฺคเต** อุทฺธํคเตฯ **อาทิเตฺต** อคฺยาทีหิ, **คพฺพิเต** สญฺชาตมาเนฯ

๑๐๗๖. **วิคเต** วิคตราเคฯ **วายเน** วีเต ปเฏฯ **ภชฺชิเต** ธญฺญาทิเกฯ **ภชฺช** ปาเกฯ

๑๐๗๗. **จเย** สมูเหฯ **สโม** ตุโลฺยฯ **อริ** สตฺตุฯ ‘‘สมาทิสู’’ติปิ ปาโฐฯ **วีเร** อกาตเร สูเรฯ **รวิสูโร**ติ รวิสูริโย ‘‘สูโร’’ติ วุโตฺตฯ **กุเทฺธ** โกธสหิเตฯ **ทูสิเต** อปฺปิเยฯ

๑๐๗๘. **อริมฺหิ** สตฺตุมฺหิ **ทิโฏฺฐฯ** อิกฺขิเตปิ **ทิโฏฺฐฯ โปเต** พาลเกฯ **วเต** เอกนฺตสาธเน วตกเมฺมฯ

๑๐๗๙. **สลากายํ** กุสาวหาเรฯ **ทเพฺพ** วรหิสติเณฯ **ขเย** อุทยพฺพยานุปสฺสีติฯ สกุเณปิ **วโย** ‘‘วิสยุตฺตนุนภุตฺตานํ, วยานํ มรณํ ภเว’’ตฺยาทีสุฯ **คโพฺพ** อภิมาโนฯ

๑๐๘๐. **พิฬาเล** มชฺชาเรฯ **นกุเล** อหิสตฺตุมฺหิฯ **มนฺถโน** ขีรมนฺถนทโณฺฑฯ **สตฺตุ** ตณฺฑุลวิกติขชฺชวิเสโสฯ **อสฺสาทิโลเม** อสฺสาทีนํ โลเมฯ **ฆาโต** มรณํฯ **ราสิ** ปุโญฺชฯ

๑๐๘๑. **โคปคาเม** โคปาลานํ คาเมฯ **รเว** สเทฺทฯ **สารถิ** ปาชิตาฯ **วนฺที** ถุติปาฐโกฯ

‘‘สารถิมฺหิ ติจฺฉเก จ, ปสุเต เวทิเตปิ จ;
ขตฺติยา พฺราหฺมณิยา เชปิ, วิสูโต ปาทวนฺทิสู’’ติฯ –

โวปาลิโตฯ ปุเปฺผ สุตฺตาทินา อสงฺขเตฯ **ตทฺทาเม** ปุปฺผทาเม สุตฺตาทินา สงฺขเตฯ **สกเฏ** อเนฯ **หเย** อเสฺสฯ

๑๐๘๒. **อจฺจเน** ปูชายํฯ **เภ** นกฺขเตฺตฯ **เนตฺตมเชฺฌ** ‘‘สูลา’’ติ ขฺยาเตฯ **โอธิ** มริยาโทฯ

๑๐๘๓. **ปุณฺณตา** ปริปุณฺณตาฯ **อวชฺชํ** โทโสฯ มนกฺกาเรปิ **อาโภโคฯ อาฬิ**สโทฺท อิตฺถีฯ **สขี** วยสาฯ **เสตุ** ชลวารโณ, นทฺยาทิมโคฺค จฯ **สเตฺต** สตฺติยุเตฺต, ถิเรตฺยโตฺถฯ ‘‘ทโฬฺห ถูเล ภุเส สเตฺต, ปคาเฬฺหปิ ทเฬฺห มโต’’ติ **โวปาลิโตฯ**

๑๐๘๔. **โมเกฺข** นิพฺพาเน, อรหตฺตผเลปิฯ **สามินิ** ปติมฺหิฯ **ธารเก**ติ ธาเรตีติ **ธารโก,** ตตฺถฯ โปสเกปิ **ภตฺตาฯ**

๑๐๘๕. **สิขา** จูฬาฯ **ปิณฺฑํ** ปุจฺฉํฯ **อตฺตนิ** ''สงฺฆิกํ ปุคฺคลิก''นฺตฺยาทีสุฯ **เขเป** นินฺทายํฯ

๑๐๘๖. **รูเป** วณฺณฯ **กรีเส** คูเถฯ

๑๐๘๗. **ขเณฺฑ** สกเลฯ **ปเณฺณ** รุกฺขาทีนํ ปณฺณฯ **กเณฺฑ** สเรฯ **สลากา** วโณปยุตฺตาฯ สุจิโน ภาโว **สุจิตฺตํ,** ตสฺมิํฯ **คเต** คมนกฺริยายํฯ **''ธาว** คติสุทฺธิย''นฺติ หิ ธาตุปาโฐฯ **หาโว** อิตฺถีนํ สิงฺคารภาวชกฺริยาฯ **อวิชฺชาย** อญฺญาเณฯ **มุจฺฉเน** วิสญฺญิภาเวฯ

๑๐๘๘. **ฆมฺมชลํ** กาเย อุเณฺหน สญฺชาตชลํฯ **ปาเก** ปจฺจเนฯ **โคเฬ** ''มฺ-ยี''อิติ ขฺยาเต มตฺติกาคุฬิเกฯ **อุจฺฉุมเย** อุจฺฉุรสสญฺชาเตฯ **มิเตฺต** ปิยมิเตฺต, มิตฺตมเตฺต วาฯ **สหาเย** อตฺถจเรฯ **ปภู** อธิปติฯ **โส** ปุลฺลิโงฺคฯ

๑๐๘๙. **กุรูเร** กกฺขฬกมฺมเนฺตฯ **ปรสฺมิํ** ปรฏฺฐาเน, ปรโลเก วาฯ **อตฺร** ฐาเน, โลเก วาฯ **อโงฺก** จิหนํฯ อปราเธ นาฏกปริเจฺฉเทปิ **อโงฺกฯ อปวาโท** โลกครหาฯ **เทเส** เทสวิเสเสฯ ''ภเว ชนปโท เทเส, ชเน ชนปเทปิ เจ''ติ **โวปาลิโตฯ**

๑๐๙๐. **ปเชฺช** สิโลเกฯ **วจีเภเท** พฺยตฺตวาจายํฯ **อนฺวเย** สนฺตาเนฯ **สรูปสฺมิํ** สมานภาเวฯ อโธภาเค จ **ตลํฯ**

๑๐๙๑. **วิลเคฺค** กายมเชฺฌฯ **เวมเชฺฌ** มชฺฌสามเญฺญฯ **กุสุมํ** ปสวํฯ **อุตุ** อิตฺถิปุปฺผํฯ **สุพฺพเต** สุนฺทเร วเตฯ

๑๐๙๒. **โกเส** ลิงฺคปสิพฺพเกฯ **คพฺภเร** คุหายํฯ **พิเล** กิปิลฺลิกาทีนํ อาวาเสฯ **คณฺฑเก** ขคฺควิสาเณฯ **กทเมฺพ** ''ถิน''อิติ ขฺยาเตฯ **ทุเม** รุเกฺขฯ **จเย** สมูเหฯ

๑๐๙๓. **เภ** นกฺขตฺตเภเทฯ **เธนุยํ** สิงฺคินิยํฯ **โยนิยํ** อิตฺถีนํ องฺคชาเตฯ **สิเร** สีเสฯ

๑๐๙๔. **โภคี**สโทฺท โภควติ ปุคฺคเล, อุรเค จฯ **สิโว** มหิสฺสโรฯ **พเล** ถาเมฯ **ปภาเว** เตชสิฯ ''วีริยํ สุเกฺก ปภาเว, เตโช สามตฺถิเยสฺวปี''ติ **โวปาลิโตฯ เตช**สโทฺท ปน **เตสุ จ** ยถาวุเตฺตสุปิ ทฺวีสฺวเตฺถสุ, ทิตฺติยญฺจ วตฺตติฯ

๑๐๙๕. **สนฺตติ** อาธาโรฯ **ขคฺคเงฺค** ขคฺคสฺส ติขิณาวยเวฯ **สูเต** สารถิมฺหิฯ **ปฏิหาเร** วจนหาเรฯ **''วิท** ลาเภ''ติ ธาตฺวตฺถโต **วิตฺติฯ ปีฬา** วิพาธาฯ

๑๐๙๖. **รเว** สเทฺทฯ **ปลาเส** นิตฺตณฺฑุลวีหิมฺหิฯ

๑๐๙๗. **รุเกฺข** อมฺพฎฺฐรุเกฺขฯ ปรสมเย ปน **พาธาฯ อธิกเปฺปเม** อติสยเปเมฯ

๑๐๙๘. **เกตุมฺหิ** ธเชฯ **เลเขฺย** ลิขิตเพฺพ เลเขฯ ราชิยํ ตุ **เลขาฯ**

๑๐๙๙. **สเตฺถ** อาวุธเภเทฯ **สเตฺต** ปาณิมฺหิฯ **จเย** สมูเหฯ

๑๑๐๐. **อาพิยํ** นทีมเคฺค, ชลธารเณ จฯ

๑๑๐๑. **สํสเท** สภาเยฯ **อยน**สโทฺท คมเน, ปเถ จ วตฺตติฯ

๑๑๐๒. **รุกฺขนฺตเร** คณฺฑุเมฯ **สูเร** สูริเยฯ **โกเณ** วิทิสายํฯ **หเย** ตุรเงฺค จ **อโสฺสฯ ขเนฺธ** ภุชสิเรฯ **อจฺจิ**สโทฺท **ชาลายํ** อคฺคิชาลายํฯ **อํสุมฺหิ** ตสฺส, อเณฺณูสญฺจ อํสุมฺหิ วตฺตติฯ โส จ **โน ปุเม** ปุลฺลิเงฺค น วตฺตติฯ

๑๑๐๓. **อภาว**สโทฺท **นาเส** วิชฺชมานสฺส นาเสฯ **อสตฺต**สโทฺท อวิชฺชมานเตฺถ วตฺตติฯ **ภุตฺติ** ภุญฺชนกฺริยาฯ **ปาเณ** อายุมฺหิ **ชีวํฯ ชเน** ปาณวติ **ชีโวฯ**

๑๑๐๔. **ฉทเน** คหาทีนํ ฉทเนฯ **ราสิ** ปุโญฺช, สหธมฺมีนํ คโณ จฯ

> ‘‘นิกาโย นิลเย ลเกฺขย, สํหตานํ สมุจฺจเย;
> เอกเตฺถ ภาชินิ วเส, ปรมตฺตนิ วุจฺจเต’’ติฯ –

โวปาลิโตฯ ยชเน เทวปูชายํฯ **อจฺจเน** ปูชามเตฺตฯ **ทิกฺข** มุณฺฑิโยปนยนนิยมพฺพตาเทเสสุฯ

๑๑๐๕. กรณํ กาโร, โส เอว **การิกา,** กฺริยา, สกเตฺถ ณิโกฯ ปเชฺชปิ โสเยวโตฺถฯ **จิหเน** ลกฺขเณฯ **ถีรเช** อิตฺถีนํ อุตุมฺหิฯ **ปุเปฺผ** สุมเนฯ **วานเร** มกฺกเฏฯ

๑๑๐๖. **อธเร** ทนฺตาวรเณฯ **ขรเภ** ‘‘ก-ล-ออุ’’อิติ ขฺยาเตฯ โลภปุคฺคเลปิ **ลุโทฺธฯ อาวิเล** อนเจฺฉฯ

๑๑๐๗. **จรมฺหิ** คุตฺตปุริเสฯ

๑๑๐๘. หาโส จ คโนฺธ จ **หาสคนฺธา,** เตสุฯ **คโนฺธ**ตฺร ทูรคามีฯ กลฺยาเณปิ **จารุฯ ขล** จลเน, สญฺจเย จ, โต, **ขลิโตฯ**

๑๑๐๙. **วกฺกเล** รุกฺขตฺตเจฯ **อธิโรเห** อาโรหนกฺริยายํฯ **วตฺถนฺตรํ** วิจิตฺตรูปํ วตฺถํ, ยํ จีนเทเส สญฺชาตํฯ

๑๑๑๐. **ปฏิหาเร** ‘‘ฑ-คา’’อิติ ขฺยาเตฯ **มุเข** ภตฺตาทีนํ ปเวสนฏฺฐาเนฯ **เปเต** ปรโลกํ คเตฯ **อปรณฺณํ** มุคฺคาทิฯ **กาโล** ตึสรตฺติทิวปริจฺฉิโนฺนฯ

๑๑๑๑. **โทเส** โกเธฯ **ฆาเต** มารเณฯ **มิคาโท** จตุปฺปเทฯ **ฉคเล** อเชฯ **อรูเป** ผสฺสาทิเกฯ **อวฺหเย** สญฺญายํฯ **ทรเถ** กายจิตฺตสมฺภูเต สนฺตาเปฯ **ภีติ** ภยํฯ

๑๑๑๒. **ภาเร** ขนฺธภาราทิเกฯ **สุชา**สโทฺท **ทพฺพิยํ** กฏจฺฉุยํ, **อินฺทชายายํ** สกฺกสฺส ภริยายญฺจฯ **วิหายเส** อากาเสฯ

๑๑๑๓. **มณิเก** มหติ อุทกภาชเนฯ **รตเน** อสฺมวิกาเร รตนสามเญฺญฯ **เสโล** จนฺทนปพฺพโตฯ **อาราเม** ปุปฺผารามาทิอาราเมฯ

“มลโย เทเส เสลงฺคปพฺพตนฺตเร, มลยาติวุตายญฺจา”ติ **โวปาลิโต฿ อโงฺก** จิหนํฯ

๑๑๑๔. สปฺปิมฺหิ ฆเต, ตทเนฺญ โหตเพฺพ จ **หวิ**ฯ

“รหสิ จ วิจาเร จ, วิเวโก ชลโทณิย”นฺติ **โวปาลิโต**ฯ

๑๑๑๕. ปวาเห ชลปฺปวาเหฯ

“เวโค ชเว ปวาเห จ, มหากาลผเลปิ เจ”ติ [เมทินีโกส ๓.๒๔] **โวปาลิโต฿ ขิเล** อณฺขาณุมฺหิฯ **กเณ** อเปฺปฯ

๑๑๑๖. เนตฺตเนฺต จกฺขุโกเณฯ **จิตฺตเก** ติลเกฯ

“อปางฺคํ องฺคหีเน จ, เนตฺตเนฺต ติลเกปิ เจ”ติ [เมทินีโกส ๓.๒๘] **โวปาลิโต฿ มุตฺตาคุเณ** สุตฺตพนฺธมุตฺตายํฯ คหณํ **คาโห,** ตสฺมิํฯ **มกุเฟ** อปฺปฺผิเตฯ **รเส** โลณรเสฯ

๑๑๑๗. อโค, นโค จาติ เทฺว อภิธานานิ เสลรุเกฺขสุ วตฺตนฺติฯ **สุวเปฺป** สุฏฺฐุ อเปฺป, อปฺปตเรตฺยโตฺถฯ **อวธารเณ** “นมนมตฺต”นฺตฺยาทีสุฯ **อจฺจเน** ปูชายํฯ

๑๑๑๘. ฉิเทฺท โทเสฯ **โอตรณํ** ชลติตฺถาทีสุ อวตรณํฯ **อยฺยเก** ปิตุปิตริฯ

๑๑๑๙. รุเกฺข ขคฺคผเลฯ **สุเน** สุนเขฯ **คเนฺธ** อธิวาสนคเนฺธฯ

๑๑๒๐. โกเณ อเสฺสฯ **สวเน** โสเตฯ **ปนฺติยํ** วีถิยํฯ **ภาคฺยํ** ปุญฺญฺเฯ **เอกเทโส** ตติยภาคาทิฯ **อชปาลเก** โปกฺขเรฯ “กุฏฺฐํ โรเค สุคเนฺธ จา”ติ **โวปาลิโต**ฯ

๑๑๒๑. เสนาสเน วิหาราทิเกฯ **เสเน** ปีฐาทิเกฯ **จุนฺทภณฺฑมฺหิ** จุนฺทานํ อุปกรเณฯ “ภโม’มฺพุนิคฺคเม ภณฺฑิ, จุนฺทาเขฺย สิปฺปิยนฺตเก”ติ **นานตฺถสงฺคเห** โวปาลิโตฯ **อํสุ**สโทฺท วตฺถาทีนํ โลเม, **กเร** กิรณมเตฺต จฯ **อพฺยเย ป**การาทิเกฯ

๑๑๒๒. ขชฺชนฺตเร สูกรวจฺจสณฺฐาเน ธญฺญวิกาเรฯ **ทิเส** ริปุมฺหิฯ **ปติ** ธโวฯ **อริโย** อธิปติฯ

๑๑๒๓. ราเค กสายาทิเก ราเคฯ

“รโงฺค ทาเน ขเล ราเค, ตเจฺฉ รงฺคํ ติปุมฺหิ เจ”ติ **โวปาลิโต฿ เปเยฺย** อุทกาทิเกฯ **ปีติยํ** ปีวนกฺริยายํฯ “รกฺขเณ ปีติยํ ปาน”นฺติ **โวปาลิโต฿ อิเณ,** อุเกฺขปเน จ **อุทฺธาโร฿ อุมฺมาเร** ทฺวารุมฺมาเรฯ **เอฬก**สทฺทสฺส อชสฺสาปิ วาจกตฺตา “เอฬโก อเช”ติ วุตฺตํฯ

๑๑๒๔. ปหรณํ **ปหาโร,** โปถนํฯ ปหรติ เอตฺถาติ **ปหาโร,** ยาโม, **หายโน** สํวจฺฉโรฯ **กุณฺฑิกายํ** “กยา”อิติ ขฺยาตายํฯ **อาฬฺหเก** จตุปตฺถปฺปมาเณฯ **ภุสมฺหิ** ตณฺฑุลตฺตเจฯ

๑๑๒๕. อาวาเฏ กูเปฯ **จเย** สมูเห จฯ **กาสุ** สา, การเณ, รหสิ จ **อุปนิสา**ฯ

‘‘ภเว อุปนิสา ธมฺเม, เวทเนฺตปิ รหสฺยมฺปี’’ติ **โวปาลิโตฯ โปฏคเล** ‘‘โผ-ขา’’อิติ ขฺยาเตฯ **คุเณตเร** อวเชฺชฯ

๑๑๒๖. **ยุเตฺต** ‘‘อฏฺฐํ วินิจฺฉินาตี’’ตฺยาทีสุฯ **อฏฺฐาเล** ‘‘โคปุรเฏฺฏหิ สํยุตฺต’’มิจฺจาทีสุฯ **อฏฺฏิเต** ‘‘อฏฺฏสฺสรํกโรตี’’ตฺยาทีสุฯ **อฏฺฏ** อภิโยเค, **อฏฺฏ** อติกฺกมหึสาสูติ ธาตฺวโตฺถฯ **กานเน** วเนฯ **อุปฺปตฺติยํ** ชนเน, วิหายสาคมเน จฯ

๑๑๒๗. **ลามเก** นิหีเนฯ **ขเนฺธ** รูปาทิเกฯ **มูลํ** มูลธนํฯ **อุปทา** ปเหณกํฯ อวตฺถายํ, ปฏฺฐสฺส อเนฺต จ **ทสาฯ ฆาโต** มารณํฯ

๑๑๒๘. **คเพฺพ** มาเนฯ **ฆฏนํ** สิเลสกรณํฯ **ราสิ** ปุโญฺช, เอเตสุ **ฆฏ**สโทฺทฯ **อภิหาเร** ปูชายํฯ **พนฺธเน** ‘‘ปาการจโย’’ตฺยาทีสุฯ

๑๑๒๙. **โถเก** อปฺปเกฯ ทาเน, หานิยญฺจ **จาโคฯ** คีวา, คโล จาติ เทฺว อภิธานานิ อิเณ สิยุํฯ ‘‘อิเณ คีวา คเลปิ จา’’ติปิ ปาโฐฯ **คเล** กเณฺฐฯ

๑๑๓๐. ทเณฺฑปิ **สาหสํฯ ปเฏ** วตฺถวิเสเส **ภงฺคํฯ** สาณาทิเก มิสฺสิตฺวา กตเญฺหิ วตฺถํ ‘‘ภงฺค’’นฺติ วุตฺตํฯ **ฉวเก** กเฬวเรฯ

๑๑๓๑. **อนเงฺค** มาเรฯ **ทุเม** กรหาฏเกฯ

‘‘มทโน มารธุตฺตร-วสนฺตทุมสิตฺถเก’’ติ **โวปาลิโตฯ ปมาตริ** มาตุมาตริฯ **เวเฐ** อุณฺหีเส จ **เวฐนํฯ**

๑๑๓๒. **ตณฺฑุเลเยฺย** ติลผลสาเกฯ **อเยฺย** สามินิฯ **มุตฺติ** มุจฺจนํฯ

๑๑๓๓. **อเงฺก** ลกฺขเณฯ **อาการเร** สีสจลนาทิเกฯ **วเปฺป** วปฺปนียพีเชฯ **ตเฏ** ตีเร จ **วโปฺป,** ปาการมูเล, เนตฺตชเล, อุสฺเม จ **วโปฺปฯ** อนุญฺญายํ, โวหาเร จ **สมฺมุติ**สโทฺทฯ **อกฺขต**สโทฺท **ลาชาสุ** ธญฺญวิกตีสุ นปุํสเกฯ

๑๑๓๔. **ยาเค** เทวปูชายํ, สทาทาเน จ **สตฺรํฯ สสฺ** หึสายํ, ตฺรณ, **สตฺรํฯ** โอสธิมฺหิ, จเนฺท จ **โสโมฯ**

> ‘‘โสโม กุเวเร ปิตุเทวตายํ,
> วสุปฺปเภเท วสุธากเร จ;
> ทิโพฺพสธิสามลตาสมีร-
> กปฺปูรนีเรสุ จ วานเร จา’’ติฯ –

โวปาลิโต ฯ ยุคเคหเงฺคติ ปุพฺพาปรายามวเสน ถมฺภานํ อุปริ ฐปิเต ยุคภูเต เคหาวยเวฯ ทกฺขิณุตฺตรายามวเสน ฐปิเต เคหเงฺค **สงฺฆาโฏฯ**

คาถาปาทวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อเนกตฺถวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. อพฺยยวคฺควณฺณนา

๑๑๓๖-๑๑๓๗. **จิรสฺสา**ทโย จตฺตาโร จิรตฺถกาฯ จิราย, จิรา จาตฺรฯ **สหา**ทโยปิ จตฺตาโร สหตฺถาฯ **ปุนปฺปุน**มาทโย ปญฺจ ปุนปฺปุนตฺถาฯ **วินา**ทโย ปญฺจ วชฺชนตฺถาฯ

๑๑๓๘. พลวํ สุฏฺฐุ อตีว กิมุต สุ อติ เอเต ฉ อติสยเตฺถฯ ปสํสายญฺจ **สุฏฺฐุฯ** ปเญฺหปิ **กิมุตฯ** อาโห กึ กิมุ อุทาหุ กิมุต อุท เอเต ฉ **วิกเปฺป** วิตเกฺกฯ ตตฺร **อาโห**สโทฺท ทีฆาทิฯ ''ทิโฎฺฐ อาโห อุทาหุ จ, วิกปฺปเตฺถ วิภาวเน''ติ หิ **ภาคุริฯ** ขาณฺรยมาโห ปุริโสฯ **รุโทฺท** ตุ รสฺสาทิมาห ''อิสฺสเรปฺยธิเกปิ จ, วิกเปฺปวิมฺหเยปฺยโห''ติฯ **กิมุ**สโทฺท รสฺสโนฺตฯ กิมายํ ขาณุ, กิมุ ปุริโสฯ **อุท**สโทฺท รสฺสาทิฯ ธูโมยโมท กาโปตํ, สมูหเตฺถ โณฯ **กิญฺจ**สโทฺทปิ วิกเปฺปฯ **กิมุต**สโทฺท อติสเยติ วุโตฺตฯ

๑๑๓๙. โภ อเร อโมฺภ หโมฺภ เร เช องฺค อาวุโส เห หเร เอเต ทส อวฺหาเนฯ **หํ โห**สทฺทาปฺยตฺรฯ กถํ กึสุ นนุ กจฺจิ นุ กึ เอเต ฉ **สมา** สมานตฺถาฯ

๑๑๔๐. อธุนา, เอตรหิ, อิทานิ, สมฺปติ จาติ จตฺตาโร **อิทานี**ตฺยเตฺถฯ อญฺญทตฺถุ ตคฺฆ สสกฺกํ อทฺธา กามํ ชาตุ เว หเว เอเต อฎฺฐ **เอกํเส** เอกํสเตฺถฯ

๑๑๔๑. **ยาวตา**ทโย สตฺต ปริเจฺฉทวาจกาฯ ตตฺร ยาวตา, ยาวาติ เทฺว อนิยมปริเจฺฉทตฺถวาจกาฯ ตาวตา, ตาว, เอตฺตาวตาติ นิยมปริเจฺฉทตฺถวาจกาฯ กิตฺตาวตา, กีเวติ ปริเจฺฉทปุจฺฉนตฺถวาจกาฯ

๑๑๔๒-๑๑๔๓. ยถา ตถา ยเถว เอวํ ยถานาม ยถาหิ เสยฺยถาปิ เอวเมวํ วา ตเถว ยถาปิ เอวมฺปิ เสยฺยถาปิ นาม ยถริว ยถา จ วิย ตถริว อิเจฺจเต สตฺตรส **ปฎิภาคเตฺถ** สทิสเตฺถ ภวนฺติฯ

๑๑๔๔. สํ, สามํ, สยเญฺจติ ตโย สยมิจฺจเตฺถฯ อาม สาหุ ลหุ โอปายิกํ ปติรูปํ สาธุ เอวํ เอเต สตฺต สมฺปฎิจฺฉนเตฺถฯ อามนฺตาปฺยตฺรฯ

๑๑๔๕. **ย**มาทโย ฉ การณเตฺถสิยุํฯ **จน**สโทฺท, จิสโทฺท จาติ เทฺว **อสากเลฺย** อสกลเตฺถฯ กทาจนํ, กทาจีตฺยาทิ ปโยโคฯ **มุธา**สโทฺท **นิปฺผเล** ผลรหิเต, นิปฺปโยชเนตฺยโตฺถฯ อมูเลปิ จ **มุธาฯ**

๑๑๔๖. **ชาตุ**สโทฺท เอกํเสปิฯ สพฺพโต, สมนฺตโต, ปริโต, สมนฺตา จาติ จตฺตาโร ตุลฺยตฺถาฯ

๑๑๔๗. น อ โน มา อลํ นหิ อิเจฺจเต ฉ นิเสเธฯ เจ, สเจ, ยทีติ ตโย ยทฺยเตฺถฯ **สทฺธํ**สโทฺท อนุกูลเตฺถฯ นตฺตํ โทโส จ รชนียมิจฺจเตฺถฯ **ทิวา**สโทฺท **อเห** อหนีตฺยเตฺถฯ

๑๑๔๘. อีสํ , กิญฺจิ, มนํ อิเจฺจเต อปฺปเตฺถฯ **อตกฺกิเต** อวิตกฺกิเตฯ พลกฺกาเร ตุ **สาหสํฯ** อคฺคโต, ปุรโต จ ปุเรอิจฺจเตฺถฯ **เปจฺจ อมุตฺร**สทฺทา ภวนฺตเรฯ

๑๑๔๙. อโห จ หิ จาติ เอเต วิมฺหเยฯ วิกเปฺปปิ **อโหฯ** สโมฺมเทปิ หิฯ **ตุณฺหี**สโทฺท **โมเน** อภาสเนฯ อาวิ, ปาตุ จ ปากฎเตฺถฯ **สชฺชุ สปทิ**สทฺทา ตงฺขเณตฺยเตฺถฯ

๑๑๕๐. สุทํ โข อสฺสุ ยเคฺฆ เว **หาทโย** หการาทโย จ ปทปูรเณ สิยุํฯ อนฺตเรน, อนฺตรา, อโนฺต จาติ เอเต อพฺภนฺตเรอิจฺจเตฺถฯ อวสฺสํ, นูน จ นิจฺฉยเตฺถฯ

๑๑๕๑. **สํ**สโทฺท **ทิฎฺฐา**สโทฺท อานนฺทเตฺถฯ สมฺปโช, สํปฺยตฺรฯ **กามปฺปเวทเน** อิจฺฉาย อกฺขาเน กจฺจิ ชีวติ เต มาตา , มเมทมภิมตมิจฺจเตฺถฯ **อุสูโยปคเม** อุสูยาปุพฺพเก อุปคเมฯ

‘‘กามานุมติยํ กาโม,

อุสูโยปคเมปิ จา’’ติ **รุโทฺท**ฯ

อุสูโยปคมานุญฺญาเณปิจายํ อโตฺถ ทิสฺสเตฯ

๑๑๕๒-๑๑๕๓. **ยถาตฺต**นฺติ สจฺจํฯ ตถสฺส อนติกฺกโม **ยถาตถํ,** ยถาเตฺถ อพฺยยีภาโวฯ **ตถ**สโทฺทยํ **ภูต**ปริยาโยฯ **สทา**สโทฺท, **สนํ**สโทฺท จาติ นิเจฺจฯ **สน**สโทฺทปฺยตฺรฯ ปาโย, พาหุลฺยญฺจ สมาฯ ปญฺจกํ พาเหฺยฯ **สณิกํ**สโทฺท อสีเฆฯ

๑๑๕๔. สมฺมา, สุฎฺฐูติ เทฺว อภิธานานิฯ

๑๑๕๕. **สายํ สาเย** สายเนฺหฯ **อตฺราเห**ติ อิมสฺมึ อหนิ **อชฺช**สโทฺทฯ

๑๑๕๖. **ยตฺถา**ทโย ตโย อนิยมฎฺฐานาทิวาจกาฯ **ตตฺถา**ทโย นิยมฎฺฐานาทิวาจกาฯ

๑๑๕๗. สมฺมุขา, อาวิ, ปาตุ จ สมานตฺถาฯ

๑๑๕๘. **อเปฺปวา**ทโย ตโย สํสยตฺถมฺหิฯ **อิติ อิตฺถํ เอวํ**สทฺทา นิทสฺสเน วตฺตนฺติฯ **กถญฺจิ**สโทฺท กิจฺฉเตฺถฯ

๑๑๕๙. **เขโท** ขินฺนตาฯ ปจฺจเกฺข **สจฺฉิ**สโทฺทฯ ถิเร, อวธารเณ จ **ธุวํฯ ติโร ติริยํ**สทฺทา สมาฯ **ทุฎฺฐุกุ**สทฺทา กุจฺฉายํฯ

๑๑๖๐. อาสิฎฺฐตฺถมฺหิ **สุวตฺถิฯ ธิ**สโทฺท นินฺทายํฯ **กุหิญฺจนา**ทโย สตฺต ฐานาทิปุจฺฉนตฺถาฯ

๑๑๖๑. อิห อิธ อตฺร เอตฺถ อตฺถ เอเต โอกาสตฺถาทิวาจกาฯ สพฺพสฺมึ กาลาทิเก **สพฺพตฺรา**ทิทฺวยํฯ กิสฺมึ กาเล **กทาฯ** กสฺมึ กาเล **กุทาจนํฯ**

๑๑๖๒-๑๑๖๓. วิภตฺยนฺตนามสราขฺยาตปติรูปเก อพฺยเย ทเสฺสตฺวา ตทญฺญภาเว อพฺยเย ทเสฺสตุมาห **‘‘อาทิกเมฺม’’**อิจฺจาทิฯ ตตฺร วิภตฺยนฺตปติรูปกํ ยถา – ‘‘จิรสฺสํ, จิรํ , จิเรนิ’’จฺจาทิฯ นามปติรูปกํ ยถา – ‘‘อาม, สาหุ, ลหุ, โอปายิก’’มิจฺจาทิฯ สรปติรูปกํ ยถา – ‘‘อ’’อิจฺจาทิฯ อาขฺยาตปติรูปกํ ยถา – ‘‘อตฺถิ’’อิจฺจาทิฯ

สมฺภโว ปภโวฯ **อุทิเณฺณ** ปวุเทฺธ วฑฺฒเนฯ **ติส** ปีณเน,ติ, **ติตฺติฯ นิโยเค** นิโยชเนฯ **อเคฺค** อุตฺตเมฯ **ตปฺปเร** ตปฺปธาเนฯ **สเงฺค** ลคฺคเนฯ **ปกาเร** สทิเส, เภเท วาฯ **อโนฺตภาเว** ปกฺขิเตฺตฯ **วิโยเค** ปวาเสฯ **อวยเว** ปเทเสฯ **ธิติยํ** วีริเย ปธาเนฯ เอเต จตฺถา ธาตฺสํโยคตฺถา

วา นามสํโยคตฺถา วา ภวนฺติฯ อสํโยคสฺส ปน นามปทสฺส อโตฺถ ‘‘โป สิยา ปรมตฺถสฺมึ, ปาตุ วาเตสุ ปา ภเว’’ติ **เอกกฺขรโกเส** [เอกกฺขรโกส ๗๓ คาถา] วุโตฺตฯ

๑๑๖๔. **วิกฺกโม** ปธานํฯ

๑๑๖๕-๑๑๖๗. **สนฺยาเส** นิกฺขิเตฺตฯ **โมโกฺข** นิพฺพานํฯ **ราสิ** นิกโรฯ **เคเห** นิลเยฯ **อาเทโส** อาจิกฺขนํฯ **อุปมาย** สนฺนิเภฯ **อจฺจโย** อติกฺกโมฯ **สามีเปฺย** สมีปภาเว ฯ **อุปรติ** อุปสโมฯ **นีหรณํ** อปนยนํฯ **อาวรณํ** นีวรณํ [อาหรณํ คหณํ (ก.)]ฯ

๑๑๖๘. **อุทฺธกเมฺม** อุยฺยาเนฯ **วิโยเค** อุปฺปาสิเตฯ **อตฺถลาโภ** อุปฺปตฺติฯ **ปพลเตฺต** มหาพหลเตฺตฯ **ทกฺขคฺคตาสู**ติ ทกฺขภาเว, อคฺคภาเว จฯ สตฺติยํ, **โมเกฺข** นิพฺพาเน จฯ

๑๑๖๙. ทุ จ อภาเว ทุสฺสีโล, ทุปฺปโญฺญฯ **อสมิทฺธิยํ** ทุพฺภิกฺขํฯ **อนนฺทเน** อโมทนํฯ

๑๑๗๐. **สมนฺตตฺตสมิทฺธีสู**ติ สมนฺตภาเว, สมิทฺธิยญฺจฯ **สงฺคเต** สหิเตฯ **วิธาเน** กรเณฯ **ปภโว** สมฺภโวฯ **ปุนปฺปุนกฺริยา** ปุนปฺปุนกรณํฯ

๑๑๗๑-๑๑๗๒. **อติสโย** อตฺร อธิมตฺตํฯ **ภุสโตฺถ** สมนฺตโตฺถ, เตน **สมนฺต** ปริยาโยปิ **ภุส**สโทฺท อตฺถีติ เวทิตโพฺพฯ **อิสฺสริโย** ปภูติฯ **อจฺจเย** อติกฺกเมฯ **กลเห** วิคฺคเหฯ **ภาเส** กถเน, ‘‘ภาสายา’’ติปิ ปาโฐฯ **กุจฺฉเน** กุจฺฉายํฯ **อนภิมุขเตฺถ** วิมุโขฯ **โมโห** วิมติฯ **ปธาเน** วิสิเฏฺฐฯ **ทกฺขตา** เฉกตาฯ **เขเท** ปริสฺสเมฯ

๑๑๗๓. **ชานเน** อวคเตฯ **อโธภาเค** อวํสิเรฯ **อนิจฺฉเย** อนิณฺณเยฯ **ปริภเว** อวญฺญาเตฯ เทโส จ พฺยาปนญฺจ หานิ จาติ ทฺวโนฺทฯ **วโจกฺริยาย** วจนกฺริยายํฯ **เถเยฺย** โจริเยฯ อญฺญาเณ จ ปตฺติอาทิเก จฯ

๑๑๗๔. ปจฺฉาเตฺถ อนุจโรฯ ภุสเตฺถ อนุคฺคโตฯ สทิเส อนุรูโปฯ อนุวตฺติยํ อเนฺวติฯ หีเน อนุ สาริปุตฺตํ ปญฺญวโนฺตฯ ตติยเตฺถ นทิมนฺววสิตา พาราณสีฯ เทเส, ลกฺขเณ, วิจฺฉายํ, อิตฺถมฺภูเต, ภาคาทิเก จ **อนุ**ฯ ลกฺขเณ รุกฺข’มนุ วิโชฺชตเต จโนฺทฯ วิจฺฉายํ รุกฺขํ รุกฺขมนุ ติฏฺฐติฯ อิตฺถมฺภูเต สาธุ เทวทโตฺต มาตร’มนุฯ ภาเค ยเทตฺถ มํ อนุ สิยาฯ

๑๑๗๕. อาลิงฺคเน ปริสฺสชติฯ โทสกฺขาเน ปริภาเสตฺวาฯ นิวาสเน วตฺถํ ปริทหิตฺวาฯ **อวโญฺญ** ปริภโวฯ อาธาเร โภชเน โสเก พฺยาปเนฯ **ตเตฺว** สภาเวฯ **ลกฺขณาโท** ลกฺขณวิจฺฉาอิตฺถมฺภูตภาเคฯ

๑๑๗๖. วิสิเฏฺฐ อภิธโมฺมฯ อุทฺธกเมฺม สารุเปฺป วุทฺธิยํ ปูชายํ อธิเกฯ กุเล อภิชโนฯ อสเจฺจ ลกฺขณาทิมฺหิ จตุพฺพิเธ [‘อภิรภาเค (ปา.๑.๔.๙๑)’ ติ อภิสฺส ภาควชฺชิเตสุ ลกฺขณาทีสุ กมฺมปฺปวจนียสญฺญา วุตฺตา (รูปสิทฺธิ-การกตเณฺฑ)]ฯ

๑๑๗๗. อธิเก อิสฺสเร **ปาเฐ** อุจฺจารเณ, อธิฏฺฐาเน ปาปุณเน นิจฺฉเย อุปริภาคาทิเก **ภฏเน** ภตฺติยํ วิเสสเน จ **อธิ**ฯ

๑๑๗๘-๑๑๗๙. **วามาทาเน** อิติ ปาเฐ วาเม ปฏิโลเม, อาทาเน คหเณฯ วาจาทาเน ปจฺจโสฺสสิฯ **ปฏินิธิมฺหิ** มุขฺยสทิเส พุทฺธสฺมา ปติฯ **ปฏิพาเธ** นิวตฺตเนฯ **ปฏิจฺจเตฺถ** ‘‘ปฏิจฺ

จา’’ติ ปทสฺส อเตฺถฯ **ลกฺขณาทิเก** จตุพฺพิเธฯ

๑๑๘๐-๑๑๘๑. สมีเป อาทิกมฺมนิ มริยาเท อุทฺธกมฺมนิ อิจฺฉายํ พนฺธเน อภิวิธิมฺหิ จ **อา**ฯ กิเจฺฉ อีสเตฺถ นิวตฺติยญฺจ อปฺปสาเท อาสีสเน สรเณ วากฺยสรเณ **อา** เอวํ อนุสฺสรํฯ ปติฎฺฐายํ, วิมฺหยาทีสุ จ **อา**ฯ

๑๑๘๒. **ภูตภาเว** อตีโตฯ

๑๑๘๓. **สมฺภาวเน** อปิ ทิเพฺพสุ กาเมสุ, รตึ โส นาธิคจฺฉติ [ธ. ป. ๑๘๗]ฯ **สมฺภาวน**มธิกตฺถวจเนน อญฺญตฺร สตฺติยา อวิฆาโตฯ **สํวรเณ** อปิธานํฯ

๑๑๘๔-๑๑๘๕. **อปคโต** อเปโตฯ **อุปปตฺติยํ** ยุตฺติยํ อุเปกฺขาฯ **อาธิเกฺย** อุปขาริยํ โทโณฯ **ปุพฺพกมฺมนิ** พุโทฺธปกฺกมํ กิเลสเจฺฉโทฯ **คยฺหาการ** ปจฺจุปฎฺฐานํฯ **อุปริเตฺต** อุปริภาเว อุปปโนฺนฯ **อนสเน** อุปวาโสฯ

๑๑๘๖. **อุปเทเส** เอวํ เต อภิกฺกมิตพฺพํ, เอวํ เต ปฎิกฺกมิตพฺพํฯ **วจนปฎิคฺคาเห** เอวํ โหตุฯ **อิทมเตฺถ อิทํ**สทฺทสฺส อเตฺถฯ

๑๑๘๗. **สมุจฺจเย** เกวลสมุจฺจเย –

> จีวรํ ปิณฺฑปาตญฺจ, ปจฺจยํ สยนาสนํ;
> อทาสิ อุชุภูเตสุ, วิปฺปสเนฺนน เจตสา [ชา. ๒.๒๒.๕๕๑]ฯ

สมาหาเร จกฺขุ จ โสตญฺจ จกฺขุโสตํฯ **อนฺวาจโย** เอกํ ปธานภาเวน วตฺวา อิตรสฺส อปฺปธานภาเวน วจนํ, ตสฺมึฯ สีลํ รกฺขาหิ, ทานญฺจ เทหิฯ **อิตรีตเร** สมโณ จ พฺราหฺมโณ จ สมณพฺราหฺมณาฯ ตตฺร เกวลสมุจฺจโย จ อนฺวาจโย จ สมาเส นตฺถิ, อิตรทฺวยํ สมาเสเยวฯ

๑๑๘๘. **ปกาโร** ตุโลฺย, เภโท จฯ **ปทตฺถสฺส วิปลฺลาเส** โคติ อยมาเหติฯ **สมาปเน** อิจฺฉิตสฺส ปทสฺส ปรินิฎฺฐาปเนฯ

๑๑๘๙. ปชฺชํ **วา**สทฺทสฺสเตฺถฯ ววตฺถิตวิภาสายํ วา ปโร อสรูปาฯ **วิอว**ปุโพฺพ **ฐา** คตินิวตฺติยํ, โต, **ฐา**ติสฺส โถ, อสรูปทฺวิตฺตญฺจฯ ววตฺถิตา นิยมิตา วิภาสา **ววตฺถิตวิภาสา**ฯ อวสฺสเคฺคติ **อว**ปุโพฺพ **สช** วิสฺสชฺชนาลิงฺคนนิมฺมาเนสุฯ

๑๑๙๐. **ภูสเน** อลงฺกาเรฯ **วารเณ** นิวารเณฯ **ปริยตฺติ** ปริยาปุณนตา, ยุตฺตเตฺถปิ **อลํ**ฯ **อโถ อถ**สทฺทา อนนฺตราทีสุ จตูสุ อเตฺถสุ สิยุํฯ

๑๑๙๑. ปสํสาทีสุ ตีสุฯ **สุวีกาเร** ปฎิญฺญาเณฯ **อาหิ**นา ปกาสตฺถสมฺภาพฺยาโกธาทิเก จเตฺถ นามสโทฺทฯ อวธารณเมวโตฺถฯ

๑๑๙๒. **อนุญฺญา** อนุมติฯ **สนฺตานํ** อนุนโยฯ **อาลปนํ** สโมฺพธนํฯ **วต**สโทฺท เอกํเส **ทยายํ** กรุณายํ **หาเส** ปหาเส **เขเท** ปริสฺสเม อาลปเน **วิมฺหเย** อจฺฉริเย จ สิยาฯ

๑๑๙๓. **วากฺยารเมฺภ** ‘‘หนฺท วทามิ เต’’ติฯ **วิสาเท** เขเทฯ **ยาว ตาว** ตูติ **ยาว ตาว**สทฺทา **สากเลฺย** นิรวเสเสฯ ยาวทตฺถํ ตาว คหิตํฯ **มาเน** ปมาเณฯ ‘‘ยาว ปมาณมริยาท

า-วธารณตฺถกํ มต’’มิติ **ภาคุริฯ อวธิมฺหิ** ปริจฺฉินฺเนฯ

๑๑๙๔. **ปุรตฺถา**สโทฺท **ปาจิยํ** ทิสายํ อิจฺจเตฺถ, **ปุรเตฺถ** วกฺขมาเน, **อคฺคโต** สมฺเทฺธ อิจฺจเตฺถ จ **ปฐเมปิ** อาทิมฺหิ วตฺตติฯ **ปพเนฺธ** วากฺยรจนายํ วากฺยปพเนฺธ ปุราณาทิเกฯ จิรนฺตเร อตีตภูเตฯ **นิกเฏ** สนฺนิหิเตฯ **อาคามิเก** อนาคเตฯ

๑๑๙๕. **ขลุ**สโทฺท นิเสเธ **วากฺยาลงฺกาเร** วากฺยภูสายํ **อวธารเณ เอว**เตฺถ, ปสิทฺธิยญฺจ วตฺตติฯ **อภิโต**สโทฺท อาสเนฺน อภิมุเข อุภยโต อิจฺจเตฺถ , **อาทิ**นา สีเฆ, สากเลฺย จ อเตฺถ วตฺตติฯ **อาสเนฺน** อภิโตยํ นทีฯ **อภิมุเข** อภิโตว ตาตาฯ **อุภยโต**อิจฺจเตฺถ อภิโต มคฺคสฺสฯ **สีเฆ** อภิโต อธียิตฺวาฯ **สากเลฺย** อภิโต วนํ ทฑฺฒํฯ

๑๑๙๖. **ยทฺยปิสทฺทเตฺถ** อนุคฺคหณครหเตฺถฯ **เอกํสเตฺถ** อวิตถเตฺถฯ อโถ **ปน**สโทฺท วิเสสสฺมิํ อเตฺถ, ปทปูรณเตฺถ จ สิยาฯ

๑๑๙๗. **หิ**สโทฺท การณาทีสุ จตูสุ อเตฺถสุ วตฺตติฯ **ตุ**สโทฺท ปน ตตฺถ จตูสุ อเตฺถสุ มเชฺฌ เหตุวเชฺช ติเก อเตฺถ วตฺตติฯ **กุ**สโทฺท ปาเป อีสเตฺถ **กุจฺฉเน** ชิคุจฺฉายญฺจฯ

๑๑๙๘. นุกาโร สํสเย, ปเญฺห จฯ **นานา**สโทฺท อเนกเตฺถ, วชฺชเน จฯ **กิํ**สโทฺท ปุจฺฉายํ, ชิคุจฺฉายญฺจ, อพฺยโยฯ ติลิโงฺค จ, นิยเม ตุ ติลิโงฺควฯ **วาริมฺหิ** อุทเกฯ **มุทฺธนิ** สีเส จ, **กํ** สุเขปิ, วุตฺตญฺจ **นานตฺถสงฺคเห** –

> ‘‘โก พฺรหฺมตฺตานีลเกฺกสุ, สมาเน สพฺพนามิเก;
> ปาวเก จ มยูเร จ, สุขสีสชเลสุ ก’’นฺติฯ

๑๑๙๙. **อมา**สโทฺท สหเตฺถ, สมีปเตฺถ จ, อมาวาสี, อมาคโต จฯ **ปุน**สโทฺท **เภเท** วิเสเสฯ **อปฐเม** ปุน ททาติฯ **กิร**สโทฺท **อนุสฺสเว** อนุกฺกเมน สวเน, อรุจิยญฺจฯ **อุท**สโทฺท **อปฺยเตฺถ** ปเญฺหฯ **วิกปฺปเน** อตฺถนฺตรสฺส วิกปฺปเน จฯ

๑๒๐๐. **ปจฺฉา**สโทฺท **ปตีจิยํ** ทิสายํฯ **จริเม** อนาคเต กาเลฯ **สามิ**สโทฺท ตุ **อเทฺธ** ภาเค, **ชิคุจฺฉเน** นินฺทายญฺจฯ อเทฺธ ภาเค สามิ วุตฺตํ, ชิคุจฺฉเนปิ ตเทวฯ **ปาตุ ปกาเส** ปกาสนีเย, **สมฺภเว** อุปฺปตฺติยญฺจฯ **มิโถ**สโทฺท อโญฺญเญฺญอิจฺจเตฺถ, รโหอิจฺจเตฺถ จฯ

๑๒๐๑. **หา**สโทฺท เขเท, โสเก, ทุเกฺข จฯ **อหห**สโทฺท เขเท, **วิมฺหเย** อพฺภุเต จฯ **ธิส**โทฺท หิํสาปเน, นินฺทายญฺจฯ **ติริยํ ติโร**สทฺทา ปิธาเน วตฺตนฺติฯ ติริยํ กตฺวา กณฺฑงฺคโต, ติโรกตฺวา วาฯ

๑๒๐๒-๑๒๐๓. สงฺขฺยาตาสงฺขฺยาตตฺถานํ อุปสคฺคนิปาตสงฺขฺยาตานํ อพฺยยานํ ปสิเทฺธ ปจฺจรุปฺปโยเค เอกเจฺจ วา ทเสฺสตฺวา ตทเญฺญปิ สเงฺขปนเยน ทเสฺสตุมาห **‘‘ตุนิ’’**จฺจาทิฯ เอตฺถ จ **ตุนา**ทิสเทฺทหิ **ชฺชุ**ปริยเนฺตหิ ตทนฺตาว คหิตา, น หิ เกวลานํ เอเตสํ อพฺยยภาโว สมฺภวติฯ ตสฺสโตฺถ – **ตุน**ปจฺจยโนฺต จ ตถา ตฺวาน ตเว ตฺวา ตุํ ธา โส ถา กฺขตฺตุํ โต ถ ตฺร หิญฺจนํ หิํ หํ ธิ ห **ย**การโต หิํธ ธุนา รหิ ทานิ, **กิํ**สฺมา โว ทาจนํ ทาชฺชถํ ถตฺตํ ชฺฌชฺชุปจฺจยโนฺต จ อพฺยยีภาวสมาโส จ **ตุนา**ทีนํ **ยา**เทสโนฺต จ อพฺยยํ นาม ภวติฯ ปโยโค ยถา – ‘‘กาตุน, กตฺวาน, กาตเว, กตฺวา, กาตุํ, สพฺพธา, สพฺพโส, สพฺพถา, จตุกฺขตฺตุํ, สพฺพโต, สพฺพตฺถ, สพฺพตฺร, กุหิญฺจนํ, กุหิํ, กุหํ, สพฺพธิ, อิห, ยหิํ, อิธ, อธุนา, เอตรหิ, อิทานิ, กฺว, กุทาจนํ, กทา,

อชฺช, กถํ, อญฺญถตฺตํ, เอกชฺฌํ, สชฺชุ, อุปนครํ, อโนฺตปาสาทํ, อภิวนฺทิย’’อิจฺจาทิฯ อิทํ ปน สเพฺพสมฺปิ อพฺยยานํ สเงฺขปลกฺขณํฯ

> ‘‘สทิสํ ตีสุ ลิเงฺคสุ, สพฺพาสุ จ วิภตฺติสุ;
> วจเนสุ จ สเพฺพสุ, ยํ น เพฺยติ ตทพฺยย’’นฺติฯ

อพฺยยวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อิติ สกลพฺยากรณมหาวนาสงฺคญาณจารินา กวิกุญฺชรเกสรินา ธีมตา สิริมหาจตุรงฺคพเลน มหามเจฺจน วิรจิตายํ อภิธานปฺปทีปิกาวณฺณนายํ สามญฺญกณฺฑวณฺณนา สมตฺตาฯ

นิคมนวณฺณนา

๑. **‘‘สคฺคกโณฺฑ จา’’**ตฺยาทินา อภิธานปฺปทีปิกายํ กปาลเตลวฎฺฎิสทิเสน กณฺฑตฺตเยน สมงฺคิตา ทีปิตาฯ

๒. **‘‘ติทิเว’’**ตฺยาทินา โตฎเกน ตสฺสา ปโยชนํ กถิตํฯ ตสฺสโตฺถ – โย นโร กตฺตุภูโต **ติทิเว** เทวโลเก, พฺรหฺมโลเก จ **มหิยํ** มนุสฺสโลเก, **ภุชคาวสเถ** นาคโลเก จาติ เอเตสุ ตีสุ ฐาเนสุ สนฺนิหิตานํ **สกลตฺถานํ** สเพฺพสํ อภิเธยฺยานํ **สมวฺหยสฺส** อภิธานสฺส **ทีปนิยํ** ปกาสนิยํ **อิห** อภิธานปฺปทีปิกายํ สวนธารณาทินา **กุสโล** เฉโก โหติ, **ส** นโร **มหามุนิโน** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส **วจเน** สุตฺตาภิธมฺมวินยสงฺขาเต วจเน **ปฎุ** เฉโก โหติ, ปฎุตฺตาเยว **มติมา** นาม โหตีติฯ

๓-๙. อิทานิ ยสฺส รโญฺญ วิหาเร วสิตฺวา อยํ คโนฺถ วิรจิโต, ตสฺส นามคุณนิวาสกรณปฺปการวิหารคุณนามาทีนิ ทเสฺสตฺวา อตฺตโน จ นามคุเณ ทเสฺสตุํ สตฺต คาถา วุตฺตาฯ

ตตฺร ทุติยา ภุชงฺคปฺปยาตํ นามฯ ตาสํ อยํ สมฺพนฺธาธิปฺปายา อตฺถวณฺณนา – โย **ปรกฺกมภุโช** นาม **ภูปาโล** ราชา กาเรสิ, รเกฺขสีติ จ อิมินา สมฺพโนฺธฯ กึคุโณ โส ราชา? **คุณภูสโน** สทฺธาทิคุณาลงฺการธโรฯ **เตชสฺสี** เตโชยุโตฺตฯ **ชยี** อริชเยน ยุโตฺตฯ **เกสริวิกฺกโม** เกสรสีโห วิย สูรคุณยุโตฺต, วีริยวา จฯ ส กตฺถ นิวาสี? โส ราชา **ลงฺกายมาสิ** ลงฺกานามเก ทีเปนิวาสนสีโลฯ **จิรํ** จิรกาลํ **วิภินฺนํ** ติธา วิภินฺนํ **นิกายตฺตยสฺมึ** นิกายตฺตยํ ภิกฺขุสงฺฆํ **สมฺมา**นเยน เหตุนา **สมเคฺค** สมคฺคํ กาเรสิ, การิตโนฺตยํ กโรตีติ กมฺมิโก, ตถา **สเทหํว** อตฺตโน กายํ อิว **นิจฺจาทโร** หุตฺวา ทีฆกาลํ มหเคฺฆหิ **จ** ปจฺจเยหิ ตํ นิกายตฺตยํ รเกฺขสิฯ

ตถา **เยน** รญฺญา ยถา **กิตฺติยา** อตฺตโน สทฺธาทิกิตฺติยา กรณภูตาย **ลงฺกา** อตฺตโน นิวาสนฎฺฐานภูตา กมฺมภูตา **สมฺพาธีกตา** สงฺกฎีกตา อโนกาสีกตา, ตถา วิหาเรหิ คาเมหิ อาราเมหิ เขเตฺตหิ วาปีหิ จ ลงฺกา สมฺพาธีกตาฯ

ตถา **ยสฺส** รโญฺญ สพฺพกามททํ อเญฺญหิ อสาธารณํ อนุคฺคหํ **ปตฺวา** ปาปุณนเหตุ อหํ **วิพุธโคจรํ** ปณฺฑิตวิสยํ คนฺถการตฺตํ ปโตฺต, **เตน** รญฺญา การิเต ปาสาทโคปุราทิวิภูสิเต, **สคฺคกเณฺฑ** เทวโลกสฺส กณฺฑสทิเส, **สโตยาสยสฺมึ** สาทุสลิลาสยสมนฺนาคเต, **ปฎิพิมฺพิเต** ภควโต นิวาสนฎฺฐานเชตวนมหาวิหารสฺส ปฎิพิมฺพภูเต, **สาธุสมฺมเต** สาธุวิหาโรติ สมฺมเต, สาธูหิ วา สมฺมเต **สโรคามสมูหมฺหิ** สลิลาสยภิกฺขาจารยุตฺตคามสมูหสมนฺนาคเต มหาเชตวนาขฺยมฺหิ วิหาเร **วสตา** นิวาสํ กุพฺพตา **สนฺตวุตฺตินา** สนฺตจารินา สทฺธมฺมฎฺฐิติกาเมน

ธีมตา อติสยญาณยุเตฺตน **โมคฺคลฺลาเนน** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ทุติยอคฺคสาวกภูตสฺส อายสฺมโต อิทฺธิมโต มหาโมคฺคลฺลานสฺส นามเธเยฺยน เถเรน เอสา อภิธานปฺปทีปิกา รจิตาติฯ

นิคมนกถา

ยทฺยตฺร โทโสณุปมาณสมฺภโว,
คุณีสุ วีธิมฺปิ ตถา วิคาหเต;
ยถา ชลํ โภชนมฺปิ ชนฺตฺวา,
จตุปฺปโท วาปฺยจโร กณฺเยปิฯ

อสมฺปเวทิทสฺสนาย ภาสิเต,
คุโณ จ โทโส จ สทา วิวิชฺชเร;
ตโต พุธา เม นวธานตา ภวํ,
ขมนฺตุ โทสํ คุณตํ นยนฺตุ วาฯ

โย สีหสูโร สิตกุญฺชริโนฺท,
ราชาธิราชา อหุ ตมฺพทีเป;
ทุพฺพารนาคาทิชิโต นริโนฺท,
สุกนฺตภีมาทิคุโณปปโนฺนฯ

ตนฺนามเธโยฺย ตทนุพฺพาทชาโต,
สทฺธาทิยุโตฺต จตุเสติภิโนฺท;
นาคาทิถาโม อติทุปฺปสโยฺห,
อุฬารปโญฺญ ธิติมา ยสสฺสีฯ

เตนาหมจฺจนฺตมนุคฺคหีโต,
อนญฺญสาธารณสงฺคเหน;
สเงฺขปโตกาสิมิมํ วิสุทฺธิ-
สํวณฺณนํ โสตุหิตํ สุโพธํฯ

ราชา ปชํ รกฺขตุ สปฺปชํว,
ธมฺมญฺจ โลกาปิ สมาจรนฺตุ;
ปูเรนฺตุ อตฺถา สุปกปฺปิตา จ,
กาเลน เทโวปิ ปวสฺสตูติฯ

อภิธานปฺปทีปิกาฏีกา นิฏฺฐิตาฯ